KENTSEL

DAVID HARVEY

KENT DENEYİMİ*

TÜRKÇESİ: ESİN SOĞANCILAR

*SEL

*SEL YAYINCILIK
Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

http://www.selyayincilik.com
E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:
Çatalçeşme Sokak, No: 19, Giriş Kat
Cağaloğlu - İstanbul
E-mail: siparis@selyayincilik.com
Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

*SEL YAYINCILIK: 812
KENTSEL: 09
ISBN 978-975-570-828-7

KENT DENEYİMİ
David Harvey

Türkçesi: Esin Soğancılar

Özgün Adı:
Urban Experience

© David Harvey, 1989
© Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Sel Yayıncılık, 2015

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Dizi Editörü: Bilge Sancı
Editör: Bülent Doğan
Düzelti: Erkal Ünal
Kapak tasarımı ve *teknik hazırlık*: Gülay Tunç

Birinci Baskı: Kasım 2016

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 11931

David Harvey

KENT DENEYİMİ

Türkçesi: Esin Soğancılar

İÇİNDEKİLER

Şekiller ve Tablo 7
Önsöz 9
Teşekkür 11

Giriş 13

1. Bölüm
Sermayenin Kentleşmesi 35

2. Bölüm
Kapitalist Sistemde Kent Süreci: Bir Analiz Çerçevesi 93

3. Bölüm
Kapitalist Sistemde Toprak Rantı 133

4. Bölüm
Sınıfsal Yapı ve Mesken Alanlarının
Farklılaşması Teorisi 159

5. Bölüm
Kent Siyasetinin Eşitsiz Kapitalist Gelişme
Coğrafyasındaki Yeri 179

6. Bölüm
Para, Zaman, Mekân ve Kent 233

7. Bölüm
Anıt ve Mit: Sacré-Cœur Bazilikasının İnşası 281

8. Bölüm
Bilincin Kentleşmesi 317

9. Bölüm
Kentleşme Yoluyla Esnek Birikim: Amerikan Kentinde
"Postmodernizm" Üzerine Düşünceler 353

Kaynakça 383
Dizin 391

Şekiller

1. Marx'ın "birikimin genel yasası"nda dikate alınan ilişkiler.
2. Marx'ın "genişletilmiş ölçekte yeniden üretimin" temsilinde dikkate alınan ilişkiler.
3. Birincil, ikincil ve üçüncül sermaye döngüleri arasındaki ilişkilerin yapısı.
4. Büyük Britanya'da 1835-1914 döneminde yapılı çevrenin seçili bölümlerine yapılan yatırımlar.
5. Paris'te inşaat etkinliği, 1800-1950.
6. ABD'de inşaat döngüleri, 1810-1950.
7. Yapılı çevrede farklı yatırım ritimleri: Britanya ve ABD, 1860-1970.
8. Atlantik ekonomisinde eşitsiz gelişme, 1865-1914.
9. Britanya ve ABD'de emlak piyasasındaki hızlı gelişmenin bazı göstergeleri.
10. ABD'de 1960 yılında bireysel taşımacılık alanlarının boyutu
11. Sacré-Cœur Bazilikası.
12. Versailles birlikleri tarafından vurulan Komüncülerin cesetleri, Mayıs 1871.
13. Vendôme Sütununun yıkılması.
14. Düşman olarak Sacré-Cœur.
15. Özgürlük Anıtı Paris'teki atölyesinde.

Tablo

Tablo 1. Mekânsal Pratikler "Ağı"

Önsöz

Elinizdeki kitap, ABD'deki Johns Hopkins Press ve Britanya'daki Blackwell yayınevlerinin yayınladığı *The Urbanization of Capital* (Sermayenin Kentleşmesi) ve *Consciousness and the Urban Experience* (Bilinç ve Kent Deneyimi) adlı kitapların kısaltılmış ve biraz değiştirilmiş versiyonudur. Bu karton kapaklı versiyon için makaleleri seçerken, aralarındaki teorik tutarlılığı ve kapitalist düzende kent deneyiminin neden şimdiki çizgisinde geliştiğinin açıklanmasına katkılarını göz önüne aldım. Sözünü ettiğim iki kitapta yer almayan bir makaleyi de ekledim çünkü bu makalenin son zamanlardaki gelişmelerin anlaşılmasında teorinin hangi yöntemlerle kullanılabileceği konusunda yararlı olduğunu düşünüyorum. Ayrıca, özgün "Önsöz"ü genişleterek "Sunuş" bölümüne dönüştürmenin ve elinizdeki kitapta sekizinci bölüm olarak yer alan "Bilincin Kentleşmesi" başlıklı makalenin kapsamının genişletilerek yeniden yazılmasının fayda sağlayacağını düşündüm. Bunların dışında, tutarlılığı sağlama ve tekrarı önleme amacıyla yapılan küçük değişiklikler hariç özgün metinler değiştirilmedi.

Kişisel ve entelektüel minnettarlıkları sıralamak her zaman zor bir iştir. Johns Hopkins Üniversitesi Coğrafya ve Çevre Mühendisliği Bölümünden kurumsal destek aldım, Profesör Wolman'a bunun için teşekkür ediyorum. Johns Hopkins Yayınevinden Carol Ehrlich ile çalışmak zevkti, Blackwell Yayınevinden Alison Richards ise basım aşamasında harika bir iş çıkardı. John Davey'nin karton kapak versiyonu için tavsiyeleri ve rehberliği çok yararlı oldu. Baltimore'daki birçok iyi arkadaşım gözümden kaçabilecek pek çok noktayı fark etme, kavrama ve müdahale etme konusunda yardımcı oldu. Tek tek kişileri seçmek haksızlık olabilir ama Barbara Koeppel, Ric Pfeffer, Vicente Navarro, Cliff DuRand ve Chester

Wickwire'a bilhassa teşekkür etmek isterim. Hopkins Üniversitesinden Lata Chatterjee, Gene Mumy, Jorn Barnbrock, Amy Kaplan ve Erica Schoenberger'i anmak ve Dick Walker, Neil Smith ve Beatriz Nofal'a çok özel teşekkürlerimi sunmak isterim. Onlara sonsuz minnet borçluyum.

Teşekkür

İkinci bölümü oluşturan "Kapitalizmde Kent Süreci: Bir Analiz Çerçevesi" ilk olarak Edward Arnold tarafından yayınlanan *International Journal of Urban and Regional Research 2* (1978)'de yer aldı; "Kapitalist Düzende Toprak Rantı" başlıklı üçüncü bölüm *Antipode* 14, no.3 (1982) içinde aynı ismi taşıyan bir makaleye dayanılarak revize edildi; dördüncü bölüm, "Sınıfsal Yapı ve Mesken Alanları Farklılaşmasının Teorisi" *Bristol Essays in Geography*'den alındı, M. Chisholm ve R. Peel tarafından yayına hazırlandı, Heinemann Press tarafından yayınlandı; "Anıt ve Mit: Sacré-Cœur Bazilikasının İnşası" ilk olarak *Annals, Association of American Geographers*, 69, no.3'te (1979) yayınlandı ve "Kentleşme Yoluyla Esnek Birikim: Amerikan Şehrinde 'Postmodernizm üzerine Düşünceler'" *Antipode*, 19, no.3'ten (1987) alındı. Bütün bu kitap ve dergilerin editörlerine ve yayıncılarına söz konusu makaleleri elinizdeki kitapta yeniden yayınlama izni verdikleri için teşekkür ediyorum. Şekil 10, B.J.L. Berry ve E. Neils'in izniyle, *Quality of the Urban Environment*'ta (Baltimore, 1969) yer alan (haz. H. Perloff) "Çevre Faktörlerinden Etkilenen Kentlerin Yerleşim Yerleri, Boyutları ve Biçimleri: Apaçık Haliyle Kentsel Çevre" başlıklı yazıdan alındı. 14 no.lu şekil Alain Gesgon'a ait *Collections d'affiches politiques*'ten onay alınarak yayınlanan reprodüksiyondur.

Giriş

Hiç tanımadığı bir kente gidip yüksek bir yerden bakarak aşağıdaki karmakarışık manzarada yer alan sokakları, binaları ve insan selini izleme fırsatını hangimiz kaçırır? Şehrin sakinlerinin nadiren (sadece misafirler geldiğinde) akıl ettikleri bir şeyi neden böylesine merak ederiz ve bunu yaparak ne kazanırız? Michel de Certeau (1984) New York'taki Dünya Ticaret Merkezinin tepesine tırmanırken aklından geçenleri aktarıyor ve bu soruya ilginç bir yanıt veriyor: Yükselme, diye yazıyor, bizi kentin pençesinden kurtarır, sokaklardaki hayatın hummalı hareketinden çeker alır; bir an için de olsa "röntgenciye" dönüşürüz. Yükseliş, "insanı 'ele geçiren' büyüleyici dünyayı gözlerimizin önüne serilen bir metne dönüştürür. Onu okumamızı mümkün kılar, bir tanrı gibi aşağılara bakan güneş Gözüne* dönüştürür bizi. Böyle bir bakış açısından, şehir tarafından ele geçirilmek yerine hayal gücümüzde biz şehri ele geçiririz.

Kentin bu "Tanrısal" görüntüsüyle sokaktaki hayatın kaosu arasındaki ilişki ilginç ve üzerinde düşünmeye değer bir konudur. Farklı da olsalar her iki perspektif de yeterince gerçektir. Ayrıca zihinsel kurguda ya da gerçekte birbirinden bağımsız değildir. Bir bütün olarak kenti tarayan göz, bütün bir önyargılar, kavramlar (örneğin bizatihi kent kavramı) ve hatta binbir zahmetle edindiğimiz sokak deneyimlerine dayalı teoriler setini inceler. Böylece yükseklerde çeşitli çağrışımlar, varsayımlar, umut ve korkular, istek ve özlemlerle yükleriz yorumlarımızı. Göz asla tarafsız değildir ve "doğru" bakma yöntemi için birçok mücadele verilir. Yine de, çağrışımlar ve özlemler ne olursa olsun, yükseklerden manzara seyretmek özel bir tatmin duygusu verir, çünkü böylece şehri bir bütün olarak izleriz, onu bütünselliğiyle zihnimize aktarırız. Sonrasında, sokak hayatına ilişkin tecrübenin yeni bir anlam kazanması kaçınılmaz olur.

* Eski bir Mısır sembolü olarak Her Şeyi Gören Göz: Horus'un Gözü. (ç.n.)

Elinizdeki kitapta derlenen makaleler kente bakma, kent metnini okuma ve sokakta yüz yüze geldiğimiz milyonlarca sürprizi yerleştirebileceğimiz açıklayıcı bir çerçeve bulma yöntemlerine ilişkindir. Kent süreçlerini izleyeceğimiz ve "kenti hayal gücümüzde ele geçireceğimiz" bir bakış açısı oluşturma çabası bizi sarar, ama bu iş çok zorlu bir zihinsel emek gerektirir. Kentlerde yaşananların her daim yaratmaya meyilli olduğu pek çok kargaşayı kavrarken bir yandan da bir bütün olarak kenti anlamamızı sağlayacak teorik bir alet oluşturmak demektir.

Kavramların oluşturulması ve teorilerin kurulması her zaman insani etkinliğin hayati yönleri olmuştur. Bu tür pratikler sayesinde kim, ne, nerede ve (bazen) neden bu dünyada olduğumuzu kavrarız. Teoriler karmaşık ve değişken bir ortamda yolumuzu bulmamızı sağlayacak bilişsel haritalar sunar. Bilişsel harita istikrarlı hatta tutarlı bile olmayabilir. Deneyim bu haritayı durmaksızın inşa etmemizi, dönüştürmemizi ya da değiştirmemizi gerektirir. Benzer şekilde anlamlı bir teori inşası, gündelik pratikleri (sosyal, siyasi, ekonomik ya da teknolojik pratikleri) daha iyi kavrayıp yönetebilmemiz için, asla kesin olmasa da düzenli ve tutarlı bir harita arayışındadır. İster gelişkin olsun ister olmasın, bir tür bilişsel haritaya ihtiyaç duymak ve oluşturmak temel insani dürtülerden biridir.

Neyse ki bu tür çabaları sıfırdan başlatmak zorunda değiliz çünkü bizden önceki düşünür ve uzman nesilleri, kendi inşa çabalarımızı dayandırabileceğimiz zengin bir fikir ve teorik inşa birikimi bırakmışlar. Ancak teorik çerçevenin seçimi hiç de kolay bir iş değil, çünkü her çerçevenin zayıf ve güçlü yönleri var. Bakmanın tüm yolları kuşkusuz birbirini dışlamaz. Bir kent manzarasına bakan mimar, mimari tasarım kurallarını, görsel ritimleri ve tarihi referansları değerlendirebilir. Bir trafik planlama uzmanı sokak tasarımı, trafik akışı ve trafik ışığı periyotlarının daha iyi düzenlenmesi hakkında kafa yorabilir. Tarihçi geride kalan pek çok yıl boyunca birbiri üstüne yığılan, her biri zamanının teknik, ekonomik ve politik koşullarını yansıtan kent formlarının kayıtlı olduğu parşömenleri hayalinde canlandırabilir, şehir plancısı ise önceki formları çok

fazla harap etmeden geleceğin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için o parşömen yığınına eklenecek son tabakayı nasıl yerleştireceği üzerinde kafa yorar. Yapsatçı tabii ki binaları metrekare başına getireceği rant, imar düzenlemeleri, engellemeler ve yükseklik sınırlamaları açısından ele alır. Bütün bunlar, kente bakmanın açıkça yanlı ve teknik temele dayalı yöntemleri olsa da bayağı mantıklıdır ve bu bakma yöntemlerinin tümü en azından potansiyel olarak birbiriyle uzlaşır niteliktedir.

Gelgelelim kentsel sürece ilişkin bir meta-teori kurmak istediğimizde mesele çetrefilleşir; meta-teori terimiyle kastettiğim şey, bütün bu kısmi bakışları, yalnızca bileşik bir vizyon olarak değil her bir bakışın, bir bütün olarak kentin ve kentsel sürecin anlamına ilişkin daha kapsamlı bir kavramla nasıl açıklanabileceğini ve bütünleştirileceğini gösteren bilişsel bir harita şeklinde bir araya getirme potansiyeli taşıyan bir teorik çerçevedir. Böyle bir girişimde seçenekler daha sınırlı – Marx, Weber, Durkheim, Simmel'e mi, yoksa Chicago sosyologlarına mı üstünlük tanıyacağız? Bu meta-teorilerden birini benimsediğimiz takdirde, genelde kent sürecini, kurucusunun inançları ve zamanının egemen önyargıları tarafından şekillendirilmiş ve inceltilmiş bir mercek aracılığıyla izleyeceğimiz neredeyse kesin. Aynı şekilde, kendi bakış ve kavrayış çerçevemiz de politik, sosyal nitelikli olacak ve inançların, amaçların ve daha güçlü açıklayıcı araçlar geliştirme uğrunda sonu gelmeyen çabaların etkisinde kalacaktır.

Bana gelince, 1970'lerde Marksçı (Marxian) meta-teoriye odaklandım; bunun bir nedeni, elimizdeki açıklayıcı şemalar içinde en güçlü teori olduğuna karar vermemdi (hâlâ da bu görüşteyim). Marksist teori (güncel çalışmalarda çoğunlukla fark edilemeyen) şöyle bir potansiyele sahipti: bu teori, yapılı çevre oluşumu ve mimari tasarım, sokak kültürü ve mikro-politika, kent ekonomisi ve politikanın yanı sıra kapitalizmin zengin ve karmaşık tarihi coğrafyasında kentleşmenin rolü gibi çok çeşitli meselelerle uğraşabilecek güçteydi. Eleştirel ve ilerici olduğu ve yalnızca en kötü durumdakilerin hayat koşullarını iyileştirmeyi değil, tüm insanlı-

ğın özgürleşmesinin sınırlarını araştırdığı için de bu düşünce sisteminin politik temeli ve hedefi bana anlamlı geliyor. Bilim, insani meselelerde asla tarafsız olamaz (aksi halde anlamsız olurdu); kendimizi tarihin ve politikanın dışında konumlandırma çabaları en iyi olasılıkla iyi niyetli sahte bilimler üretir (mesela pozitivizm gibi), en kötü olasılıkla ise bilim insanlarının ve toplumun edimleri arasındaki manevi bağlantılar zincirini öylesine koparır ki en çirkin politik ve sosyal sorumsuzluk tarzları bile onaylanır. Bilimsel kavrayışa dayanmayan politik retoriğin safsatadan ibaret olmaması ise yalnızca bir tesadüftür. Marx kapitalizmin kötülüklerine alternatif belirleme mücadelesini kapitalizmin nasıl çalıştığını ve bu işleyişin nasıl bir politik ve sosyal bilinç yaratmaya yöneldiğini derinlemesine araştırma çabası üzerine kurdu. Kapitalizmi devrimci bir kuvvet, kesintisiz devrimci değişim pınarı olarak gördü. Ona göre mesele değişimin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği değil, nasıl ve hangi hedeflere yönelik olarak gerçekleşeceğiydi. Değişim sürecine müdahale edebilmek için biz de o süreci anlamaya mecburuz. İyi ama nasıl? Bu konuda eğitimcileri kimler eğitecek? Dünyaya ilişkin yeni kavrayışlar edilgen tefekkürden kaynaklanmaz, der Marx, ancak etkin mücadeleden doğar. Gelgelelim o süreç de tek yanlı yaklaşımla kavranamaz. Kavrayışlarımız, algılarımız ve ideolojimiz üzerinde eleştirel biçimde kafa yormak, dünyaya bakarken dayandığımız kavramları ve yöntemleri hem kolay anlaşılır hem de egemen kılmak için mücadele etmek, tarihsel ve coğrafi değişime ilişkin kendi deneyimimizi değerlendirmeye çalışmak, en az barikatlardaki politik ve sosyal mücadeleye katılmak kadar önemlidir. Marx işte bunun için yazdı *Kapital*'i. Marksist geleneğin yazmaya, teori kurmaya ve irdelemeye böylesine bağlı ve bu yönlerden böylesine zengin olmasının nedeni işte budur.

Benim bu metinde açıklamaya çalıştığım şey Marksçı yaklaşımın sosyal değişimin kavranışında ve o sürece katılımında uyguladığı yaklaşımın diyalektik karakteridir. Eyleme geçmeden önce düşünürüz ama düşünmeyi eylerken öğreniriz. Teorinin buyurgan tepelerinden manzara seyretmek, o manzarayı Dünya Ticaret Merkezinin

tepesinden "Tanrı ve röntgenci gibi" izlemeyi andırabilir ama deneyimden ve eylemden bihaber olmadığı gibi bunlardan kopuk da değildir. Aynı zamanda meta-teorinin sağladığı kapsayıcı vizyonla kentsel deneyimin zengin çeşitliliği arasında gerilim doğması kaçınılmazdır. Aralarındaki gerilim yaratıcılık esinleyebilir (hem hayal gücümüzde hem de pratikte) ama iki bakma tarzını aynı anda hem ayrı hem de birbiri hakkında bilgilendirici olarak sürdürmek hiç de kolay değildir.

Okumakta olduğunuz bu çalışma gibi bireysel çalışmalar neredeyse kesin olarak bu diyalektiğin bir tarafına meyilli olur. Üstelik, insan zihninin sınırlamaları ve işbölümünün her zaman sağladığı faydalar dikkate alındığında, böyle olması hem kaçınılmaz hem de uygundur. Ayrıca, entelektüel hayat, modaya diğer hayatlar kadar yatkındır. Beşeri ve sosyal bilim öğrencilerinin bunu fark etmemeleri neredeyse imkânsızdır. Farklı disiplinler (çoğu zaman birbirini izleyerek) tüm çözümler üzerinde hak iddia eder ve farklı türdeki eserlerin (meta-teorik, yapıbozumcu, yorumbilgisel, etnolojik ya da sadece ampirik) bilgiye ulaşmanın tek yolu olduğu savunulur. Vurgulamalardaki bu değişiklikler başlı başına kötü değildir. Güçlük bunları salt moda sarkacının salınımları olmaktan kurtarıp bir tür gelişme sürecindeki kavrayış sarmalına dönüştürmektedir. Kentsel süreç çalışmalarını ilgilendirdiği ölçüde bu meseleye yaptığım müdahaleler (bkz. Dear vd., 1988) biraz acı ve iğneleyici olduysa bunun nedeni, Marksçı meta-teoriden ve onun tarihsel materyalist temelinden uzaklaşma şeklindeki gelişmeleri, yeni bir kavrayış ve yaratıcı politik eylem evresine ilerleme hareketinden çok, iğdiş edilmiş ve görece güçsüz araştırma ve eylem formatlarına aceleci bir geri çekilme olarak görüyor olmamdır.

Ne var ki, bu denemelerde yaptığım gibi Marksçı bağlamda bir kapitalist kentleşme kavramı geliştirme çabası, tartışmalı, tamamlanmamış ve bazı yönleriyle epeyce sorunlu bir yaklaşım çerçevesine başvurma anlamını taşıyor. *Sermayenin Sınırları* adlı kitabımda bu tamamlanmamışlık konusunda bazı adımlar atmaya çalıştım. Bu kitaptaysa Marksçı teorideki "boş kutular"ı doldurmaya çalıştım;

mesela sabit sermayenin ve yapılı çevre oluşumu; ranta el konulması; paranın, finansın ve kredinin işleyişi; parasal ve finansal krizlerin yaratılması vb. Kapsamlı bir kentleşme teorisi kurmak için bu tür olguları teorileştirmem gerekiyordu. Fakat tuhaf bir şekilde çoğu yorumcu, o çalışmamın bence en ilginç katkısını görmezden geldi: mekânın üretimi ile mekânsal organizasyonların Marksçı teori inşasının merkezine etkin bir unsur olarak entegre edilmesi. Bu kilit önemdeki teorik yenilik nedeniyle, tarih hakkında kafa yormayı bırakıp tarihsel coğrafyaya yöneldim ve böylece sınıf mücadelesi ve sermaye birikiminin etkin bir parçası olarak kent sürecinin teorisini kurma çalışmalarının yolunu açtım.

Kuşkusuz şunu rahatça itiraf ediyorum ki, insani ilişkilerin mekânsal boyutuna tutkum büyük ölçüde coğrafya alanında eğitim görmüş olmamdan kaynaklanıyor. Yine de, Anthony Giddens'ın (1981) ısrarla belirttiği üzere, zaman-mekân ilişkileri "sosyal sistemlerin kurucu unsurları" ise, mekân sorunu yalnızca coğrafyacılara bırakılamayacak kadar önem kazanır. Her çizgi ve kanaatteki sosyal teorisyenler bu konuyu ciddiyetle ele almalıdır. Ama bir yandan da mekân ve coğrafya karşısında zamana ve tarihe üstünlük tanımak gibi kuvvetli ve neredeyse her yerde egemenlik kurmuş bir eğilim var. Marx, Weber, Durkheim ve Marshall bu eğilimi paylaşır. Dolayısıyla Giddens'ın dediği gibi "mekânı ve mekânın yönetimini sosyal teorinin ayrılmaz bir parçası" haline getirecek kavramsal araçtan yoksunuz. Bu yoksunluk iki açıdan rahatsız edici. Öncelikle, mekân ve mekânsal ilişkiler, yer, konum ve ortam kavramlarının herhangi bir sosyal teoriye dahil edilmesi, o teorinin temel önermelerini felç etmek gibi korkunç bir sonuca yol açıyor. Tam rekabet varsayımıyla çalışan mikroekonomistler yalnızca, denge durumu yaratamayan mekânsal tekeli ve fiyatları bulur karşılarında; makroekonomistler ise merkez bankalarına eşit sayıda ekonomi ve bunların aralarındaki ilişkileri etkileyen bol miktarda varsayım tespit ederler; sosyologlar, aslında uyumlu yapılandırma süreçlerini bozan her türden "mekân-zaman eşikleri" belirler; Marksistler de evrensel sınıfsal ilişkilere uygun bir lisan kullanarak, sınıf mücadelesini ve sermaye biriki-

mini eşitsiz coğrafi gelişmenin tuhaf kümelenmeleri halinde bölen semtleri, toplulukları ve ulusları tanımlarlar. Sosyal teorisyenler ne zaman etkin biçimde coğrafi ve mekânsal kategorileri sorgulamaya kalksalar, ya teorilerinin tutarlığını paramparça eden duruma mahsus (*ad hoc*) pek çok ayarlama yapmaya zorlanır ya da temel önermelerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalırlar. İşte bu nedenle alt disiplin olarak kabul edilen kent sosyolojisini böylesine nahoş bir akıbetten kurtarmaya çalışan Peter Saunders'ın (1981, 278) "mekânsal problemler... özgül sosyal süreçlere ilişkin kaygılardan koparılmalı" şeklindeki çarpıcı önermesi doğal karşılanmalı.

Ne yazık ki Marksistler bu eleştiride hiçbir üstün meziyet bulamıyorlar. Mekânsal kavramlar ve coğrafi boyutluluk konularında önemli Marksist dergileri karıştırmak boşuna. İşlerin bu duruma gelmesinde kısmen Marx'ın da hatası var. Mekân karşısında zamana öncelik verdiği ve coğrafi çeşitlenme sorununu "gereksiz bir komplikasyon" diyerek gözardı etmeye gönülsüz olmadığı ortada. Elbette mekânın ve yerin önemini bazen teslim eder (*The Urbanization of Capital* adlı kitabımın ikinci bölümüne bakınız) ama bu, bir meta-teorinin zaman yönünden güçlü ama mekân yönünden zayıf oluşunu telafi edemiyor. Tarihsel materyalizm tarihsel dönüşümlerin araştırılması için yetki belgesi veriyor ama kapitalizmin kendi coğrafyasını nasıl yarattığı meselesini ihmal ediyor. Bu husus Lenin'i ve sonraki emperyalizm teorisyenlerini doldurulması gereken devasa bir boşlukla karşı karşıya bıraktı. Maalesef bu boşluğu, örneğin Rusya ve Hindistan'da (böyle bireysel örnekler özünde anlamlıymış gibi) kapitalizmin gelişiminin tartışılmasına olanak tanıyan, duruma mahsus ayarlamalarla doldurdular ve merkezlerin periferiyi sömürdüğünü, Gelişmiş ülkelerin Üçüncü Dünya ülkelerini hakimiyetleri altına aldığını, kapitalist güç bloklarının mekân üzerinde egemenlik kurmak (dolayısıyla piyasalar, emek arzı, hammaddeler, üretim kapasitesi üzerinde de egemenlik kurmak) için birbiriyle rekabet ettiğini savunan alternatif bir retoriği kışkırttılar. İyi ama bu durumda bir yerdeki insanların başka yerdeki insanları sömürdüğü ya da onlarla mücadele ettiği savla-

rını, Marx'ın bir sınıfın diğeri tarafından sömürülmesiyle beslenen kapitalist dinamik görüşüyle nasıl bağdaştıracağız? Lenin, Luxembourg ve başka emperyalizm teorisyenlerinin mekânsal meselelere bu şekilde ödün vermesi yalnızca, ulusal sorun ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı, kent-köy çelişkisinin önemi, tek ülkede sosyalizmin olanaklılığı, kentlerdeki sosyal hareketler karşısında doğru tavır, coğrafi ademi merkeziyetçilik vb. üzerinde şiddetli ve çoğu kez yıkıcı tartışmaları tetikleyerek Marksizm-Leninizmin teorik temellerinin bulanıklaşmasına yol açtı. Duruma mahsus ayarlamalar yapılırken mekânda kapitalizm olgusu, o mekânın nasıl üretildiği ve mekânın üretimi sürecinin kapitalist dinamiğe ve çelişkilerine nasıl entegre olduğu sorunları ne yazık ki hiç dikkate alınmadı. Tarihsel materyalizm bir üst seviyeye, tarihsel-coğrafi materyalizme terfi ettirilmek zorunda. Teori inşa çabalarımızın konusu kapitalizmin tarihsel coğrafyası olmalı.

Bu sav, analizin bariz odağı olarak neden kenti seçtiğimi kısmen açıklıyor. Ne var ki kent, mekânsal kümelenmelerin, sosyal organizasyonun ve politik bilincin incelenebileceği birkaç mekânsal ölçekten biridir – bölgeler, ulus devletler ve güç blokları da diğerleri. Gerçekten de kentleşmeyi "analizin özgül teorik konusu" olarak reddeden, aralarında Marksistlerin sayısının hiç de az olmadığı pek çok teorisyen var. Söylenenlere göre kentsel sürecin incelenmesi sivil toplumun işleyişine en iyi ihtimalle "hakiki ama pek de önemli olmayan içgörüler" sağlayabilir (Saunders 1981). Gördüğümüz üzere mekânsal organizasyon sorusuna ciddiyetle yaklaşan Anthony Giddens (1981, 147) bile yine aynı ciddiyetle şunu savunur: "kapitalizmin ilerlemesiyle, kent artık başat zaman-mekân kapsülü ya da 'güç potası' olmaktan çıkmıştır; bu rolü sınırları belli ulus devlet üstlenmiştir". Yalnızca ara sıra ortaya çıkan, Jane Jacobs (1984) gibi başına buyruk kişiler kentin bir analiz birimi olduğunda ısrar ederler.

Kentleşme üzerine odaklanmaktaki niyetim onun bir bütün olarak kapitalizmin tarihsel coğrafyasından kopuk, özgül teorik bir konu olarak düşünülmesini önermek değil. Sermaye, der Marx ısrarla, bir süreç olarak algılanmalı, bir nesne olarak şeyleştirilmemeli-

dir. Kentleşmenin araştırılması sermaye sürecinin, gerek fiziksel ve sosyal peyzajların üretimi gerekse kentlerde ve kasabalarda yaşayan insanlar arasında farklı düşünme ve davranma tarzlarının oluşumu boyunca açığa çıkan bir süreç olarak araştırılmasıdır. Tüzel, politik bir varlığın ya da maddi bir yapıtın incelenmesi değildir. Bu araştırma sermaye dolaşımı süreçleriyle; emek gücü, mal ve sermaye dolaşımlarındaki değişmelerle; üretimin mekânsal organizasyonuyla ve mekân-zaman ilişkilerindeki dönüşümlerle; enformasyon hareketleriyle; bölgesel sınıf ittifaklarıyla ilgilenmelidir. Kentlerin hukuki anlamda politik gücünü ve kesin coğrafi etkisini yitirmesi, kent ekonomilerinin kent banliyölerini aşarak dışarıya doğru kırsal çevreye yayılıp mega-şehir formlarını alması, sözünü ettiğimiz bu kent sürecinin bir parçasından başka bir şey değildir. Bu ifade biraz bulanık görünüyor ama bulanıklık bir ölçüde kasıtlıdır. Bulanıklık kentleşmeyi bir süreç olarak incelememizi mümkün kılar; işlemekte olan süreçleri ifşadan çok gizleyen kesin şeyleşmeleri dikkate almanın anlamı yok. Bu şekilde kent süreci yaklaşımını geniş bir kapitalist dinamikler kavramına daha iyi entegre edebilir ve bunların birbirinin ayrılmaz parçaları olduğunu kavrayabiliriz.

Ama yine aynı mantıkla, kent sürecinin ayrıntılarına odaklanarak, Marksçı meta-teorinin bütün külliyatı dahilinde apayrı bir bakış açısı oluşturabilir ve aksi halde karanlıkta kalabilecek her türlü olguyu bu bakış açısıyla analiz edebiliriz.

Bu durum hemen tarihsel coğrafya (fiilen deneyimlenmiş olan) ile teori arasında doğru ilişki kurma problemini çıkarır karşımıza. Bu noktada Marksist teoride yer aldığı farzedilen kusurları eleştirmek için epeyce yaygara koparıldı; bunlar esas olarak, teorinin ve kanıtların, "bağımsız" doğrulamayı engelleyecek ölçüde tutarlı bir çerçeve içine kapatılmış oluşuna odaklanan eleştiriler. Daha yakın geçmişte, Lyotard (1984) ve Rorty (1979) gibi postmodernist yazarlar herhangi bir meta-teorinin (mesela Marx'ın önerdiğinin) meşru olup olmadığını bile sorguladılar. Aynı düşünceler şimdilerde kent araştırmalarına da sızmış bulunuyor ve araştırmalara daha ampirik bir yaklaşım uygulanmasından yana olanları rahatlatıyor.

Bu tür eleştirilere çeşitli düzlemlerde yanıt veriliyor. Öncelikle şunu vurgulayalım, herhangi bir lisanın deneyimi yakalama ve dış dünyadaki yapıları temsil etme tarzında hiç sorun olmadığını düşünen biri boşuna nefes tüketir. Bilgi, diye hatırlatır bize Bourdieu (1977), yalnızca "'zamanda ve mekânda' konumlanmış bir gözlemcinin nesneye yönelik özel bakış açısına bağlı değildir", "çok daha esaslı ve habis bir tahrifata" yol açar. "Nesneyi yukarıdan ve belli bir uzaklıktan gözlemlemek için eylemden uzaklaşmakla", "pratik etkinliği *gözlem ve analiz nesnesi olarak, bir temsil olarak*" kurarız. Sıradan dilin temsilleri bile nesneleştirmeler üretir, bunların gücü ve anlamı "bizatihi dilin kendisinde değil onu yaratan ve ona otorite yükleyen gruptan" kaynaklanır. "Olgular" ve "veriler" dediğimiz tekil temsiller onları şekillendiren ve onlara uygulanma imkânı verebilecek teorilerden asla bağımsız değildir. Seçim, bu evrensel probleme farklı yaklaşım tarzları arasında yapılır. Ayrıca, bir yaklaşımı diğerine üstün tutmak için iyi nedenler var. Mesela soyut pozitivizm teorileri önce işleyen modellere aktarılmalı (bu zorunlu olarak teorinin temsilinin ve verilerin aynı çerçeveye nakledilmesini gerektiren bir uygulamadır), sonra tekrarlanan ve bağımsız olguların örnekleri olduğu varsayılan verilerle test edilmelidir. Sınırlı sayıda araştırma alanında bu yöntem mantıklı olabilir. Fakat mekânda ve zamanda birbirine bağımlı olguların karmaşık bir kompozisyonu olan tarihsel coğrafya bağlamında anlamsız olduğu aşikâr. Kentlerin gelişimini sanki her biri "bağımsız olgu" imiş gibi değerlendirmek, sanki aralarında hiç ticaret, sermaye akımı, göç ya da kültürel ve politik etkilenme yokmuş gibi ele almak anlamsızdır. İşte bu nedenle birçok tarihçi, beşeri araştırmacı ve tarihsel coğrafyacı teorik ve politik eğilimlerini gündelik dilin kaba muğlaklıkları arasına gömmeyi tercih eder. Bu tavır iyi öyküler üretebilir ama sağlamlık açısından mukayese edildiğinde pozitivizm bile daha cazip kalacaktır.

Bir Marksist olarak ben her zaman tarihi-coğrafi süreçlerin benzersiz kompozisyonlarını açıklayacak tutarlı, sağlam bir teori peşinde oldum. Böyle bir teorinin inşası deneyim, eylem, kavram

oluşturma ve diyalektik teori kurma arasında kesintisiz diyalog gerektirir. Marksistler arasında teorinin kuvvetini ve açıklayıcı gücünü neyin oluşturduğuna ilişkin ciddi ve sık sık hararetlenen tartışma nedeniyle –Althusserci yapısalcılar ile E.P. Thompson gibi tarihçiler arasındaki ünlü kutuplaşma dahildir buna– mümkün olduğunca basitleştirerek Marksist yaklaşımı kafamda nasıl kurguladığımı açıklamam gerekiyor.

Marx'ın tarihsel materyalizminin temel ilkelerinden biri yaşamak, düşünmek, tartışmak, çocuk yetiştirmek, mücadele etmek, keyif almak vb. için beslenmek zorunda olduğumuz gerçeğidir. Temel istek ve ihtiyaçlarımızı nasıl gidereceğimiz tarihsel olarak değişir ve coğrafi olarak farklılaşmaya devam eder. Teori inşasının başlangıç noktası gündelik hayatın araştırılmasıdır. Örneğin yemeğimin nereden geldiğinin izini sürmek istersem, masaya en basit yiyeceği koyma işinde bile çok sayıda insanın rol aldığını fark ederim. Ama yemeğimi onlar hakkında hiçbir şey bilmeden yiyip bitirebilirim. Onların hayat ve çalışma koşulları, mutlulukları, hoşnutsuzlukları ve özlemleri benim için sır kalır. Bu maskelenmenin nedeni gündelik hayatımızı sürdürmemize katkıda bulunanlarla aramızdaki sosyal ilişkilerin pazar yerinde gerçekleşen mal mübadelelerinin gölgesinde kalmasıdır. Marx pazar mübadelesinin bu maskeleme etkisine "meta fetişizmi" der. Gündelik hayatın yeniden üretim sürecinin nasıl gerçekleştiğini yalnızca süpermarketteki alışveriş deneyimimizi kullanarak kavrayamayız. Lahananın üzerinde hiç sömürü izi kalmaz, Güney Afrika'dan gelmiş bir meyvede ırk ayrımcılığının tadını hissedemeyiz. Yüzeydeki görüntünün arkasına geçmek zorundayız, pazar yerindeki malların fetişizmlerinin maskesini indirmeliyiz ve malların nasıl üretildiğini, alınıp satıldığını ve tüketildiğini açıklayacak bir genel teori inşa etmeliyiz ki her gün ekmeğimizi masamıza koyan teknik koşulları ve sosyal ilişkileri daha iyi anlayabilelim.

Bir anda Marksçı teorinin zirvelerine tırmanmak baştan çıkarıcıdır çünkü *Kapital* fetişizmlerin maskesini indiren bir bakma yöntemi sunar. Ne var ki, Marx'ın teorisini inşada kullandığı

yönteme geri uzanmak o inşanın gerçekten ne kadar sağlam olduğu konusunda bir fikir edinmek için yararlı bir yöntemdir. Sıradan bir kahvaltıyı oluşturan çeşitli unsurlara şöyle bir bakarsak çoğunun benzer bir sermaye dolaşımı sisteminde mal olarak üretildiğini görürüz. Standart formunda sermaye dolaşımı sistemi, paranın ("kapitalistler"in elindeki paranın) hammadde, ara girdi, makine ve emek gücü ("emekçilerin" sahip olduğu emek gücü) satın alımında kullanıldığı ve bu unsurların insanların kullanacağı yeni bir mal üretmek üzere örgütlü üretim sürecinde birleştirildiği bir sistem olarak tarif edilir. Üretilen mal normal olarak başlangıçta konulan paranın değerine kâr dediğimiz bir unsur eklenerek piyasada satılır. Bu sürecin anlatılmasında kullanılan kavramlar –para, hammadde, makine ve diğer üretim araçları, iş, satın alma ve satma, kâr– *somut* soyutlamalardır. Şunu söylemek istiyorum: Gündelik konuşma dağarcığımızdaki kavramlar, malların nasıl üretildiğini, satıldığını ve tüketildiğini anlatan açıklamalardır ve parayı, malları ve üretim araçlarını somut yöntemlerle kullanırız; öte yandan işin, piyasa mübadelesinin, kâr arayışının vb. taleplerini de aynı derecede pratik yöntemlerle karşılaşırız (bkz. altıncı bölüm). Buraya kadar yürüttüğümüz analiz sağlam görünüyor: Kahvaltı sofrasındaki çoğu şeyin böyle bir sermaye dolaşımı sürecinde üretildiğine makul bir insanı ikna etmek zor olmasa gerek. Kuşkusuz, bazı maddeler o masaya başka yollardan ulaştırılır (domatesler arka bahçenizde üretilmiş olabilir ya da devlet fazla tereyağını yurttaşlara dağıtmıştır). Ama kapitalist düzende yaşamanın belirleyici karakteristiği (başka bazı üretim tarzlarındakine zıt olarak) şudur ki, tüketimimizin büyük bölümü bu çok tipik sermaye dolaşımı sistemi aracılığıyla üretilir.

Buraya kadar Marx'ın deyişiyle gündelik hayatın karmaşıklığından maddi hayatın yeniden üretim tarzının somut temsillerinin basit setine *alçalma* yolunu izledik (Dünya Ticaret Merkezinden manzara metaforunu tersine çevirmiş olduk). Bu analizde sorunlu olan hiçbir yön yok. Gelgelelim Marx işleri daha ileri taşır. Çok çeşitli özel koşullarda çalışan pek çok bireyin yürüttüğü sayısız sermaye dolaşımı sürecinin, bir bütün olarak kavramlaştırılan kapitalizmin

sosyal sistemi dahilinde belli dinamikleri üretmek üzere birbiriyle nasıl kesiştiğini ve etkileştiğini görmemizi sağlayan soyut ve gözlemlenemeyen kavramlar önerir. Değer ve artı değer, sınıfsal ilişkiler ve üretici güçler gibi kavramlar para, iş ve mal gibi somut soyutlamalardan nitelik olarak farklıdır. Soyut kavramların geçerliliği aynı yöntemlerle kanıtlanamaz ve bu yüzden çok daha sorunludur – o kadar ki, bazı Marksistler "değer" gibi en temel kavramlardan bile vazgeçme hakkını görürler kendilerinde. Mesela ücretler ile emek gücünün değeri, para ile değer, kârlar ile artı değer arasında kaba karşılıklılık kuralları önerebiliriz ama Marx kesinlikle şunu savunur: Örneğin fiyat "değerin parasal adı" ise, fiyat bizatihi değer demek olmadığı gibi değerin tatminkâr temsili olması bile gerekmez. Bu kavramsal aracın sağlamlığı kullanımla gösterilebilir, zira temeldeki kavramlar, yüzeyde olup biten ve başka türlü kavranamayacak olan her şeyi anlamamızı sağlar. Açıklayıcı güç en önemli geçerlilik ölçüsü olur.

Bu noktadan itibaren, araştırma stratejisi tersine çevrilir; gündelik hayattan ve soyut temel kategorilerin inşasından alçalış, bu kategorilerin iyice geliştirilerek, Marx'ın sözleriyle "gündelik hayatı ayna gibi yansıtır" hale geldikleri noktaya doğru adım adım *yükseliş* haline gelir.

Marx'ın stratejisi çoğu bilimsel girişimin stratejisiyle benzeşir. Fizikte teori gözlemlenebilir varlıklarla uğraşmaz, soyut ve gözlemlenemez teorik kavramları gözlemlenebilir olguları kavramak için kullanır. Freud benzer bir yöntem uygular (ego, id ve süper-ego gibi kavramlarla), keza sosyal teoriye katkı yapan diğer pek çok kişi de aynı yolu izler. Marx'ın yönteminin bu bağlamda hiçbir özelliği yoktur; gerçi Marx sosyal-teorik soyutlamanın yeni gelişme düzeylerine yükseltilmesinin öncülüğünü yapmıştı elbette ama yine de yaptığımız tespit geçerli. "Her şey yüzeyde göründüğü gibi olsaydı bilime ihtiyaç olmazdı" şeklindeki uyarısı radikal ampirizmden köklü kopuşun sinyalini verdi ve şimdilerde zaman zaman küçümseyici biçimde toplumsal "meta-teoriler" olarak sözü edilen teorilerin nasıl üretilebileceğinin belirlenmesini sağladı.

Marx'ın teorik yönteminin özel nitelikleri çoğunlukla onun diyalektik tartışma tarzından türetilir. Bu genellikle Hegel'den alınan bir miras gibi görülür. Hegel etkisini reddetmek saçma olur ama şahsen Marx'ın diyalektik tartışma yönteminin farklı bir temeli olduğunu düşünüyorum. Onun sermaye dolaşımı için yaptığı tanımlamaya geri dönersek, *Kapital*'in ilk bölümlerinin sermaye dolaşımını oluşturan somut soyutlamaların her biri için yapılmış dikkatli bir analiz içerdiğini görürüz. Örneğin mal, bütünsel tek bir nesne olarak ele alınır ama hem kullanım değerine hem de mübadele değerine sahiptir. Çoğu kişi yaşadığı evin hem kullanım hem de mübadele değeri içerdiğini bilir ve bu ikisi arasındaki farkın davranışlarında yol açacağı gerilimleri kolayca fark eder. Daha da aşikâr olan, piyasadaki alıcı ve satıcıların çıkarları arasındaki kaçınılmaz zıtlıktır. Emek piyasalarında sık sık bu zıtlığın ücret düzeyleri ve iş koşulları (işgününün uzunluğu, iş programının yoğunluğu vb.) konusunda o kadar aleni bir uzlaşmazlık düzeyine yükseldiğine tanık oluruz ki kapitalizmin tarihsel coğrafyasında sınıf mücadelesinin hayati bir kuvvet olduğunu görmemek imkânsızlaşır. Başka türlü söylersek, sermaye dolaşımını anlatan somut soyutlamalara geri dönebilir ve tüm çelişkileri, uzlaşmazlıkları ve zıtlıkları keşfedebiliriz. Aslında Marx'ın yaptığı, bu diyalektik düşünceyi soyut teori inşası dünyasına taşımak ve bu dünyada diyalektik düşünceyi, kapitalizmin bir sosyo-ekonomik sistem olarak nasıl oluştuğunu açıklamak için kullanmaktır.

Marx'ın benimsediği açık uçlu diyalektik mantık, karşılıklı ilişkiler ve soyutlamaların oluşturduğu örtük labirent boyunca bize rehberlik eden bir düşünce zinciridir. Böyle bir tekniğin iç mantığı kendi koşullarına göre anlaşılmalıdır. Soyut kavramsal aracın içine yerleştirilmiş zıtlıklar yeni tartışmaları sürdürmek için kullanılır. Bilinen kavramların güvenli gibi görünen birkaç adasından, henüz keşfedilmemiş denizleri araştırmak için diyalektik yöntemle (içe dönük biçimde ve tümdengelim yöntemiyle değil) enginlere açılırız. Farklı çıkış noktaları farklı perspektifler sunar. Bir bakış açısından sağlam olan bir kavramsal alet, araştırma ilerledikçe kıs-

mi ve yanlı hale gelir. Zıt perspektiflerle inşa edilen teori kapitalizm gibi bir sosyoekonomik sistemin zengin karmaşıklığını daha büyük kesinlikle keşfetmemizi sağlar (tıpkı üçgenlere bölme işleminin kadastro haritalarının temeli olması gibi). Mesela Marx *Kapital*'in ilk cildinde kapitalizmin tarihsel dinamiğinin ayrıntılı haritasını yalnızca üretim yönünden çizer ama ikinci ciltte aynı sistemi piyasa mübadelesi ve üretimin, tüketimin, dolaşımın toplam büyüklükleri perspektifinden irdeler. İkinci ciltten çıkarılan sonuçlar (örneğin emek gücünün değerinin ve dolayısıyla toplam ücret faturasının sermaye birikimi açısından bir denge düzeyine yönelmek zorunda olduğu düşüncesi) ilk cillten elde edilen sonuçlardan (örneğin proletaryanın giderek artan hızla yoksullaşması tezinden) çok farklıdır. Her iki ciltteki açıklamalar aynı derecede doğrudur ama birlikte kapitalist gerçekliğin çok boyutlu, diyalektik bir tablosunu oluştururlar. Bu perspektiflerin bir araya getirilmesi (Marx'ın tamamlayamadığı bir proje) kapitalist üretim tarzının nasıl işlediğine ve iç çelişkilerine (emek arzı ve kâr oranlarıyla uyumlu düzeyi aşan düzeylerde birikim için birikime, üretim için üretime yol açması ve teknolojik yenilikleri sürdürülebilir kârlılığın baltalanmasına yol açacak şekilde hızlandırması) ilişkin daha tam bir resim sunar. Bu tür bir tartışma yürütmek kapitalist düzende uzlaşmazlıkların nasıl halledildiğini ve her bir çelişkinin finans ve kredi sistemi ve devlet aygıtı gibi yeni platformlarda ve eşitsiz gelişmenin tarihsel coğrafyası boyunca yeniden canlandırılarak nasıl içselleştirildiğini izlememizi mümkün kılar. Bunlar *Sermayenin Sınırları* adlı kitabımda araştırdığım teorik ve pratik meseleler arasında yer alıyor .

Urbanization of Capital ve *Consciousness and Urban Experience* (bu kitaba çağdaş kentte "postmodernizm" başlıklı bir makale daha ekledim) adlı kitaplarımın kısaltılarak birleştirilmiş olan bu karton kapak baskısını hazırlarken böyle bir teorik argümanın kapitalist kentleşme olguları açısından nasıl geçerli olacağını gösterecek denemeleri seçmeye ve bu hedef doğrultusunda sıralamaya karar verdim.

Önce kapitalist gelişmenin tarihinde ve coğrafyasında kent süreçlerinin farklılaşan rolünü yansıtan tarihi bir taslak hazırladım

(birinci bölüm), ardından sermaye fazlaları ve emek gücü fazlalarının nasıl üretilip fiziksel ve sosyal altyapı üretiminde hangi yollarla kullanıldığı konusunu ele aldım. Sermaye dolaşımı (ve değer) olgularına yapılı çevre üretimi ve kullanımı aracılığıyla odaklandım çünkü bu, kentleşmenin anlamının çok önemli bir boyutunu oluşturuyor. Sermayenin coğrafi peyzajına sermaye akımlarının dışavurumu olarak bakmanın yararlı olduğunu düşünüyorum. Bu akımlar sıklıkla (sektörel ve coğrafi olarak) yön değiştirebiliyor ve çeşitli krizlerin oluşumunda ve yatıştırılmasında rol oynayabiliyor. Savaş sonrası banliyöleşme, sanayisizleşme veya günümüzde kentlerin yoksul nüfusun yoğunlaştığı bölgelerindeki kentsel dönüşüm modası (Londra'nın rıhtımları veya Baltimore'un iç limanı) gibi olgular bu bakışla verimli biçimde incelenebilir. Ne var ki bu bölümde mekânsal boyutun incelenmesi oldukça yetersiz kaldı, dolayısıyla sonraki iki bölüm, toprak rantı teorileri ve ikamet bölgesi farklılaşmalarına odaklandı; böylece, bir yandan arsa üretimine yönelen sermaye akımlarının, diğer yandan da (farklı vasıflar ve niteliklerdeki) emek gücünün yeniden üretiminin ve sınıfsal ilişkilerin doğurduğu gereksinimlerin buluşmasıyla kentin mekânsal organizasyonunun nasıl gerçekleştiğini anlamak mümkün olacak.

Yerel emek piyasaları meselesi, kentsel bölgelerin istikrarsız politik ve ekonomik organizasyonlarında nasıl olup da çoğu kez belirsiz ama kuvvetli bir "sistemli uyum"un oluşabildiği konusunu gündeme taşır (beşinci bölüm). Yerel emek piyasaları, kent bölgesini coğrafi işbölümü çerçevesinde yarı-rekabetçi bir birime dönüştüren bölgesel ittifakların doğuşu için temel oluşturur. Kentlerarası rekabetin politik stratejilerinin incelenmesi kapitalist gelişmenin eşitsiz coğrafyasının yaratılmasında kentlerin oynadığı role ilişkin bazı güçlü içgörüler kazandırır. Böylece kapitalizmin tarihsel dinamiğinin coğrafi bağlamlarda nasıl dışavurulduğunu daha net görebiliriz.

Altıncı bölümde, para, zaman ve mekânın birbiriyle hangi şekillerde bağlantılı olduğu ve sermaye dolaşımının sosyal hayata egemen olduğu koşullarda bunlara nasıl özel bir anlam verildiği konusunda kafa yordum. Dünyayı açıklamak için kullandığımız, birbi-

rinden bağımsız görünen kategorilerin esaslı biçimde birbiriyle ilişkili olduğunu göstermek istedim – para zamandan ya da mekândan koparılarak anlaşılamaz, zaman ve mekân ise parasal ekonomide özel anlamlar edinir. Bu makale başlangıçta öncekilerden oldukça farklı görünebilir. Ama üslup farkı ve edebi olgulara başvurma dışında, yalnızca, önceki makalelerde zaten irdelediğim, para, zaman, mekânın entegrasyonu ile sermaye birikimi ve sınıf mücadelesi gibi konuları netleştirmeye çalıştım. Böylece genel düzlemde kapitalizmin tarihsel coğrafyasının teorisini ve özel düzlemde de kapitalizmde kent sürecinin rolüne ilişkin bir teoriyi inşa edebileceğim daha sağlam bir temel kurma imkânı buldum.

Yedinci bölümde, kentsel dönüşümün müstesna bir örneğini anlamak için teorinin sağladığı içgörüleri kullanmaya çalıştım. Paris'teki Sacré-Cœur Bazilikasının inşasını ve bu yapının İkinci İmparatorluk Paris'inde sermaye birikiminin özel sorunlarından doğan sınıf mücadelelerinde (*Consciousness and Urban Experience* adlı kitabımın üçüncü bölümünde uzun uzadıya incelediğim üzere) nasıl kullanıldığını araştırdım. Söz konusu Bazilika sınıf mücadelesinin ürünü ve sembolü olarak görülebilir kolaylıkla; gerçekten de hakkında yıllarca o kadar çok tartışma yürütüldü ki, tamamlanması ciddi biçimde tehlikeye düşmüştü. Sekizinci bölümde, kent deneyiminin bizleri neden kent sürecini ve genel olarak toplumu böylesine çelişkili tarzlarda görmeye yönelttiğini ve bu çelişkili görüşlerin politik sonuçlarını araştırdım. Son makale esnek birikim, kentleşme ve postmodernizm üzerine. Bu makalede kapitalizmin siyasal iktisadında, özellikle 1973 çöküntüsünden bu yana yaşanan köklü değişmenin bilhassa ABD'deki kent süreçlerindeki hızlı dönüşümlerle nasıl birleştiğini ve kapitalist kentleşmenin ne demek olduğunu anlatan çok farklı kültürel ve politik semboller setini nasıl yarattığını açıklamaya çalıştım. Bu makalede ayrıca, postmodern üslup ve retoriğin (mimaride, felsefede ya da nerede olursa olsun) neden bu kadar popülerleştiğini kavramaya uğraştım. Bence bunun açıklaması, savaş sonrası dönemin görece Keynesyen ve Fordist sisteme dayalı birikim modelinden vazgeçilerek keskinleşen rekabete,

girişimciliğe ve yeni-muhafazakârlığa dayalı çok daha "esnek" bir sisteme kaymanın gündelik hayatta yarattığı değişmelerde yatıyor.

Teorik eğilimler taşısalar da bu kitapta sunulan makalelerin büyük bölümü önerilen bakış yönteminin nasıl ve ne zaman akla yatkın biçimde kullanılabileceğini gösteren yeterli açıklayıcı malzeme içeriyor. Doğrulama açısından yararlı olmakla birlikte böyle malzemeler kuşkucuları burada öne sürülen teorik önermelerin geçerliliğine ikna edecek yeterli kanıt oluşturamaz. Marx'ınki gibi bir meta-teorinin kanıtını bulmak hiç de kolay bir iş değil. Bu mesele üzerinde birkaç yorumda bulunmam faydalı olabilir. Kanıt (Marksçı meta-teoriyi eleştirenlerin çoğunun yaptığı gibi) kusursuz olduğu varsayılan olgusal veriler setine dayalı basit bir test sürecine indirgenemez. Marksçı teoriye pozitivist kanıtlama standartlarının dayatılması, çalışmanın temeli olarak Marksizmin değil pozitivizmin benimsenmesi demektir. Marksçı bakış açısından kanıt, kısmen kavram şekillendirme tarzına dayanan güvenden, kısmen de açıklama gücünden doğar. Açıklama gücü tarihsel coğrafyayı tutarlı ve inandırıcı biçimde izah etme kapasitesi demektir. *Consciousness and Urban Experience* kitabımdaki İkinci İmparatorluk Paris'ine ilişkin uzun makalemi ulaştığım bu sonuca dayanarak yazmaya giriştim. Ama daha kapsamlı problem, çeşitli koşullarda ve çeşitli yöntemlerle teoriyi deneyimle (politik ve pratik) temas ettirmektir. Teorinin gücüne duyulan güven bu yolla inşa edilir ve güçlendirilir.

Hayal gücünün dolayımından geçmemiş herhangi bir şeyin "deneyim" olarak adlandırılabileceği düşüncesini, olguların ve verilerin teoriden bağımsız olarak var olduğu düşüncesi kadar kabul edilemez buluyorum. Dünyaya iyice bilenmiş bazı kavramsal araçlarla –aklımızın sermaye teçhizatıyla– yaklaşırız ve olguları ve deneyimleri genel olarak o kavramlarla yorumlarız. Yine de, hayal gücümüze hiç beklenmedik yollarla çarpan, alışılmış düşünme ve davranış tarzlarımızı köklerinden sarsan, onlara anlam verebilmemiz için ekstra hayal gücü veya teorik sıçrama gerektiren durumlar, olgular, insanlar ve deneyimler vardır. Deneyim çeşitli kılıklarda çıkar karşımıza. Tesadüfî sokak karşılaşmaları ve gözlemleri, köşe başlarında

elimize tutuşturulan yerel gazete ve dergiler, yerel politik eylemler, ulusal ve uluslararası çapta politik dayanışma girişimleri çoğu kez çatışan izlenimler kargaşası halinde ortalıkta dolanır durur. Tabii bir de edebiyat var – engin, başıboş, zengin çeşitlilikte, zaman zaman retorik ve polemik karakterinde (bu yönü en az diğerleri kadar ilginç), bazı zamanlarda da kupkuru bilim olma iddiaları savuran edebiyat. Analist tüm bu çeşnileri denemeli, ortaya atılan düşünce ve enformasyonla boğuşmalı, bazen de bunları savunanlarla entelektüel savaşa girişmeli. Üstelik edebiyat kurgudan ibaret değildir. Romanlar, oyunlar, şiirler, resimler, duvar yazıları, fotoğraflar, mimari çizimler ve planlar... hepsi ipuçları verir, potansiyel sürprizler içerir. Kent sürecine ilişkin düşüncelerim kent tarihçilerinden olduğu kadar Dickens, Zola, Balzac, Gissing, Dreiser, Pynchon ve onlar gibi pek çok yazardan aynı derecede etkilendi.

Çarpıcı bir örneğini Engels'in *1844'te İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* adlı kitabının oluşturduğu, hem edebiyat ve sosyal teori, hem de tarih ve çağını yorumlama işlevi gören eserler beni güçlü biçimde çekti. Öyle sanıyorum ki Baltimore konut piyasası, 1848 sonrasında Paris'in dönüşümü ve 1871 Komününün yaratılması konuları üzerinde ayrıntılı çalışmalara başlamamın nedeni bu eserlere duyduğum hayranlıktır. Her iki olay da bana teoriye meydan okumak için yeni içgörüler geliştirme fırsatları sundu. Yine de bu çalışmalarım, içinde tarihi ve coğrafi yeniden inşaların kurulabileceği daha önceden geliştirilmiş bir tür teorik ve kavramsal çerçeveye hayati düzeyde bağımlıydı. Engels Baltimore konut çalışmalarım için çerçeve sunmuştu, *Sermayenin Sınırları* ise Haussmann döneminde Paris'in geçirdiği dönüşümü incelemek için gereken temeli sağladı.

Tarihi ve coğrafi çalışmalar Marksçı meta-teorinin gücünün test edilebileceği tecrübe alanlarından biridir. Bu teorinin çağımızdaki politik geçerliliği ise, Marksizmin politik ve ekonomik değişim aracılığıyla insanlığın kurtuluşuna adanmışlığı dikkate alınırsa herhalde daha önemli bir kanıtlama temeli sunuyor. Geride bıraktığımız on yıl boyunca Marksist projenin uygulanabilirliği ve Marksçı meta-teorinin o projeye rehberlik yapma ve esin verme imkânı konusunda

yaşanan ciddi düş kırıklıkları Marksizme bağlananların sayısında bariz azalışlara ve Marksist kamp dahilinde teori inşasının politik geçerliliğine ilişkin hızla gelişen şüphelere yol açtı. Bu şüpheciliğin iyi ve kötü nedenlerini ayırmak gerektiği düşüncesindeyim. Kötü nedenler arasında şunları sayacağım: moda eğilimler; sağ kanadın baskıları karşısında kolayca çökerek yelkenleri hızla suya indirme (Şili'den söz etmiyorum; yeni-muhafazakârlık akımının doğduğu ve devlet yönetiminde, medyada ve eğitimde gücünü gösterdiği yerlerdeki sosyal demokrasilerden bahsediyorum); sosyalist mutluluk, neşe ve adalet özlemlerinin ardından sahneye çıkan ama 1968'in güçlü isyan dalgasını izleyen beş yıl boyunca hayata geçirilemeyen Marksçı teoriden "usanma" ve son olarak da entelektüel kesimde yeni trendler oluşturup eskilerini hor görmek yoluyla sürdürülen güç ve nüfuz mücadeleleri.

İyi nedenlerin tespiti ise teori inşası konusunda daha az değil daha çok kafa yormamızı gerektiriyor. 1960'ların ortalarından itibaren büyük artış gösteren Marksist çalışmalar öncelikle, Batı'da faşizm ve Soğuk Savaş tarafından, Doğu'da ise Stalinizm tarafından iğdiş edilen bir düşünce geleneğini sağlığına kavuşturmak ve kendisi için çağın koşullarına uygun yeni gelenekler yaratmak zorundaydı. Bu çabalama süreci boyunca Marksçı teorinin evinde birçok boş odanın varlığı ve bu boş odaların en iyi şekilde nasıl döşeneceği konusunda çok fazla kafa yorulması gerektiği ortaya çıktı. Örneğin kent analistleri mekânsal organizasyonun önemi, yerel yönetim aygıtının olanakları, kentlerdeki sosyal hareketler, kent yerleşimlerinde kolektif tüketim sorunları gibi meseleleri ele almak ve onları bir şekilde Marksçı teorileştirme külliyatına yerleştirmek zorunda kaldılar. Kuşkusuz bu hiç de kolay bir iş değildi ve bu işin nasıl başarılacağı konusunda çok uzun zamandır hâlâ bir uzlaşmaya varamamış olmamızın yol açtığı politik tahribat devam ediyor.

Herhalde hiç kimse eyleme geçmek için teorinin ıslah edilmesini beklemek gerektiğini savunmaz, ama geçmişe baktığımda, teorinin ustalıkla kullanıldığında bile yeterince güçlü olmadığını, 1960 sonlarının çalkantılı yılları boyunca güdük kalmış bir eylem rehberinin

ötesinde bir şey geliştiremediğini açıkça görüyorum. Bunu izleyen dönemde işçi sınıfı hareketlerinin 1973-75 çöküşüne tepki vermedeki başarısızlığı, yükselen sanayisizleşme dalgası, Fordist-Keynesyen yaklaşımın terk edilerek "esnek" birikim tarzlarına (benim tabirim, bkz. dokuzuncu bölüm) yöneliş, yeni-muhafazakârlığın doğuşu ve 1980'lerde "girişimcilik kültürü"nün yeniden yükselişi, büyük ölçüde savaş sonrasındaki uzun refah dönemi koşullarına karşılık olarak şekillendirilen teorik kavramlarda sıkıntılar yarattı. Yürürlükteki teorinin birçok varsayımına –mesela, rekabetten tekele ve ardından tekelci devlet kapitalizmine ve buradan da kaçınılmaz olarak sosyalizme varılacağı iddiasındaki zımni teleolojiye– meydan okundu. Son zamanlarda olup bitenler politik eylem açısından karamsarlık yaratsa da (emekçi sınıf hareketleri her yerde savunmaya geçmiş durumda ve iş, toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite ve yerelcilik konularında kafa bulanıklığı yaşıyorlar) teori inşası açısından yine de sağlıklı bir dönem olduğu kanaatindeyim, çünkü yirmi yıllık deneyim ışığında düşünme yöntemlerimizi yeniden şekillendirmeye ve değerlendirmeye mecbur kaldık.

Okurlar bundan sonra yer alan makalelerde (özellikle dokuzuncu bölümde) teorinin politik geçerliliği konusunda yorumlar içeren paragraflar bulacaklar. Ama ben ABD'de Gökkuşağı Koalisyonu (Rainbow-Coalition) siyasetinin yeni farkedilen gücüyle sınıf retoriğini yeniden keşfetmesinin ve geçmişte işçi sınıfı hareketini paramparça eden bölünmeleri geniş bir koalisyonda toplama heveslerinin çok cesaretlendirici bir sinyal olduğunu vurgulamak istiyorum. Ne var ki çeşitli yerler ve gruplar arasında köprülerin kurulmasındaki güçlükler küçümsenmemeli. İşte bu bağlamda kentsel deneyimin politik pratikte ve bilinçte yarattığı kafa karışıklıklarının analiz edilmesinin faydalı olacağını umuyorum. Marx'ın kavramsal araçlarının kapitalist gelişme ve dönüşüm süreçlerinin kavranmasında kullanılması için şimdiki kadar uygun bir dönem yaşamadığımızı gösteren kuvvetli kanıtlar var, bundan eminim. Ayrıca şuna da inanıyorum ki, Marksçı teorinin radikal teori inşası ve radikalleşen pratikler için en güvenli rehber olma iddiası hâlâ geçerli. Kısaca

söylemek gerekirse, Marksçı kamp dahilinde üstlenilmesi gereken görev, şimdiye kadar karanlıkta kalmış arenalara erişmek ve özgürleştirici sosyalist kurtuluş projesiyle bütünleştirilmesi mümkün yeni sosyal pratikleri belirlemek üzere teoriyi derinleştirmek ve netleştirmektir. Üzerinde çalışılması en zor platform politik kanıtlama sahasıdır herhalde. Ama son tahlilde, önemsenecek tek alan da budur.

1. Bölüm
Sermayenin Kentleşmesi

Her sorunun lisanı kendi yanıtının unsurlarını içermek gibi tuhaf bir nitelik taşır. Bu nedenle ben her zaman Marx'ın "çoğu kez mümkün tek yanıt sorunun eleştirisidir ve tek mümkün çözüm sorunun hükümsüz kılınmasıdır" (*Grundisse*, 127) şeklindeki yorumuna özel bir önem veririm. Marksçı bilimsel çalışmanın sonu gelmeyen kuşkuculuğu kesinlikle bu yöntemsel reçetede yer alır.

On yılı aşkın bir süre önce şu soruyu sorarak yola çıkmıştım: Kapitalist üretim tarzının varsayılan hareket yasalarının incelenmesi yoluyla kapitalist düzende kent sürecine ilişkin farklı bir teorik ve tarihsel yaklaşım geliştirebilir miyiz? Kısa sürede bu soruya evet yanıtı verilebileceğine ikna oldum; o yasalar zamansal ve mekânsal dinamikler bağlamında daha güçlü biçimde tanımlandığı takdirde bu soruya evet yanıtı verilebilir. Peki ama sorulması gereken soru bu muydu? Bu konu üzerinde on yıllık bir düşünme ve yazma süreci sonunda sorunun artık yeniden formüle edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Şimdi şunu soruyorum: Sermaye nasıl kentleşti ve bu kentleşme hangi sonuçlara yol açtı? Bence bu sorunun yanıtı kapitalizmin geleceğinin anlaşılması ve bir tür alternatif üretim tarzına geçiş umutları açısından çok önemli sonuçların işaretlerini veriyor.

Ama önce esas olarak kapitalist üretim tarzının egemenliği altında kentleşmeyi nasıl bir kavramsal çerçeveye oturtabileceğimiz konusunda bazı hususlara dikkat çekmek istiyorum.

I. KAPİTALİST ÜRETİM TARZINDA KENTLEŞMENİN ORTAYA ÇIKIŞI

Kapitalist sistemde sosyal hayatın yeniden üretimi için zorunlu kullanım değerleri, birincil hedefi mübadele değerlerini yükseltmek

olan sermaye dolaşımı süreci dahilinde mal olarak üretilir. Bu dolaşım süreci tipik olarak şöyle formülleştirilebilir:

$$P \rightarrow M \begin{cases} EG \\ ÜA \end{cases} \ldots Ü \ldots M' \rightarrow P + \Delta p$$

Burada P parayı; *M* ve *M'* malları; *ÜA* makine, enerji girdileri, hammaddeler ve yarı mamul ürünler dahil her türden üretim araçlarını; *EG* emek gücünü; *Ü* üretimi ve Δp kârı temsil ediyor. Marx'ın yapısal hareket yasalarını bulmak için o kadar incelediği sistem işte buydu. Başka şeylerin yanı sıra kapitalizmin hem büyümek hem de teknolojide dinamizmi sürdürmek zorunda olduğunu, kârın üretimde kullanılan canlı emek gücünün sömürülmesine dayandığını ve bu durumun, bir mal* olarak emek gücünün alıcıları (kapitalistler) ile satıcıları (emekçiler) arasındaki temel sınıfsal ilişkiyi ve sınıf mücalesinin gidişatını belirlediğini gösterdi. Ayrıca şunları da ortaya çıkardı: Zorunlu büyüme ("birikim için birikim, üretim için üretim") böyle bir sınıfsal ilişki sisteminde üretici güçleri kökten değiştirme zorunluluğuyla sık sık çelişiyordu. Bu nedenle sistem istikrarsızdır, periyodik aşırı birikim krizlerine girerek arızalanır; sermaye fazlalarının ve emek gücü fazlalarının kullanılmaksızın yan yana var oldukları bir durumdur bu. Söz konusu fazlaları kârlı biçimde massetmenin bir yolu bulunmadıkça aşırı birikim hem sermayenin hem de emek gücünün değer yitirmesine ve yıkımına yol açar (krş. Harvey 1982).

Böyle bir üretim tarzında kentleşmenin incelenmesi mekânsal ve zamansal dinamiklere Marx'ın verdiğinden çok daha fazla önem vermemizi gerektirir (gerçi Marx sürecin bu yönlerinin tamamen

* İngilizcedeki "*commodity*" sözcüğünü çevirirken "meta" yerine "mal" tabirini tercih ettim. İngilizcede "*goods*" terimi maddi malları, "*services*" ise hizmetleri ifade ederken commodity sözcüğü her ikisini de kapsıyor. Türkçede ise hem maddi malları hem de hizmetleri kapsayan bir terim bulunmuyor, meta sözcüğü de Arapçadan gelen "mal" sözcüğüyle esasen aynı anlamı taşıyor. Hem bu nedenle hem de "metaların nakliyesi", "meta piyasaları" gibi tuhaf ifadelerden kaçınmak istediğim için "mal" tabirini seçiyorum. Dolayısıyla "mal" tabirinin görüldüğü yerlerde Marksist terminolojide alışkın olunan meta karşılığını da akılda tutmak gerekiyor. (ç.n.)

farkındaydı). Paranın, malların, emek gücünün (ve yeniden üretiminin) ve üretimin sermaye dolaşımı sürecindeki farklı durumlarını ve bir durumdan diğerine geçişleri (Marx bunlara metamorfozlar demişti) mercek altına alarak bir tür bütünleştirme işlemine başlayabiliriz. Hemen gözümüze çarpan şey her bir durumun farklı bir coğrafi hareketlilik kapasitesine sahip olduğu ve geçişlerin kaçınılmaz olarak bir tür mekânsal hareketi de beraberinde getirdiğidir.

Şimdi mal mübadelesi $P \rightarrow M \quad M' \rightarrow P + \Delta p$ noktasına daha yakından bakalım. Paranın mübadeleye müdahalesi diyor Marx, satın almaların ve satışların mekânda ve zamanda birbirinden kopmasına neden olur. Ama bu kopuşun derecesi nedir? Sermaye dolaşımının irdelenmesi bu soruya bir yanıt bulmadan gerçek bir ilerleme kaydedemez. Mübadelenin mekânsal ve zamansal ufukları kesinlikle sosyal olarak belirlenmiştir. Yeni ulaştırma ve haberleşme sistemlerine yapılan yatırımlar mekânsal engelleri azaltır ve mübadele ilişkilerinin olası coğrafi sınırlarını geriye çeker. Kredi sistemindeki köklü değişiklikler zamansal sınırlamaları gevşetir ve zayıflatır, böylece uzun dönemli yatırımları hem mümkün kılar hem de çok farklı devir hızlarıyla işleyen başka üretim sistemleriyle bağdaşır hale getirir (mesela, enerji santrallarının inşası ile mısır ve hızlı yemek üretim sistemleri arasındaki bağdaşma). Her şeye karşın, malların satın alınması ve satışı (makine ve başka ara mallarının satın alınması dahil) mekânsal ayrılığın aşılması esnasında zaman ve nakit kaybına neden olur; bunun anlamı şudur: Mal piyasaları başarılı eşgüdümlerin hayati önem taşıdığı farklı coğrafi ticaret sistemlerine eklemlenir.

Bu durumun ayrıntıları müthiş karmaşıktır. Malların taşınması nakliye süresi ve maliyetiyle sınırlanır ama kredi parası da birkaç mekânsal faktörle sınırlansa da, artık enformasyon kadar hızlı hareket ediyor. Üstelik her mal farklı bir hareket potansiyeline sahiptir (ağırlığına, bozulma süresine ve değerine bağlı olarak) oysa zaman ve maliyet mala fiziksel mesafeden çok farklı iki boyut ekler. Sosyal ve coğrafi işbölümü kısmen bir yandan bu olasılıklara uyum demektir, diğer yandan da üretim sürecinde hüküm süren genel sosyoteknik koşulların sonucudur. Ama genel durum değişmez: mübadele

noktasından bakıldığında sermaye dolaşımı zaman boyunca coğrafî harekettir. Daha sonra göstermeye çalışacağım üzere, mal piyasalarının coğrafi yapıları, sermaye dolaşımının yansımasından ibaret değildir ve kapitalizmin dinamiğinin gerçek belirleyici öğeleri olarak işlev görür.

Emek gücünün alınıp satılması özel dikkat isteyen bir olgudur. Başka mallardan farklı olarak, emek gücü her akşam evine gitmek ve ertesi sabah işe geri gelmeden önce kendini yeniden üretmek zorundadır. İşgününe konulan sınır günün yolda harcanan bölümüne de bir tür sınır konulması anlamına gelir. Bu nedenle günlük emek piyasaları belli bir işe gidiş-geliş mesafesi dahilinde oluşur. Coğrafi sınırlar esnektir; işyerindeki işgününün uzunluğuna, işe geliş-gidiş süresine ve maliyetine (kitlesel hareket teknikleri ve tarzları veri alındığında) ve emek gücünün yeniden üretimi açısından kabul edilebilir olduğu düşünülen (genellikle sınıf mücadelesinin kültürel bir kazanımı olan) sosyal koşullara bağlıdır. Dolayısıyla başlangıç olarak kent sürecinin, iş fırsatlarının günlük emek gücü miktarıyla karşılanmasının prensipte mümkün olduğu, coğrafi olarak bütünleşmiş emek piyasalarının formu ve işlemesi bağlamında ele alınması uygun görünmektedir. Sermayenin kentleşmesinin tarihi en azından kısmen, evrim sürecindeki emek piyasası coğrafyasının tarihidir.

Emek piyasası kesintisiz değişim sürecindedir. Günlük yolcu taşıma olanaklarını biraz daha geliştirmek için devasa sermaye yatırımları yapılır. İç göç ve nüfus artışı emek gücü arzını artırır ama bu artış aynı zamanda konut, gıda ve sağlık sektörlerinde ciddi ve bazen çok büyük sermaye yatırımları gerektirir. Vasıf geliştirme yatırımları çok uzun süren ve sıklıkla büyük kaynak tüketen süreçlerdir. Emekçilerin özlemleri ve talepleri özellikle emek kıtlığı ya da örgütlü sınıf mücadelesi sonucunda arttığında, emek arzının niceliğini ve niteliğini çok özel tarzlarda etkiler; böylece hem birikim hem de üretimdeki sosyoteknik değişiklik olanakları üzerinde de etkili olur. Bunun sonucu, ayrı coğrafyalarda bulunan emek piyasaları arasındaki farklılaşmanın ciddi boyutlara varmasıdır. Bu durum da kapitalist kentleşmenin ortaya çıkardığı tablonun önemli bir parçasıdır.

Şimdi üretim evresine odaklanalım. Ulaştırma ve haberleşme gibi önemli bir istisna dışında, emek süreçleri belli uzunluktaki iş süresi (mamul malın üretimi için harcanan süre) boyunca belli bir yere bağlanmıştır. Ama çalışma süresi çok kısa olan hızlı yemek aşçısı bile birkaç yıllık ekonomik ömrü olan sabit sermaye teçhizatını kullanıyor olabilir. Dolayısıyla, o sabit sermayenin bir kısmı tahrip edilmeksizin taşınamaz. Kullanılan sermayenin bir bölümü tahrip edilmeden bir iş süresinin tam ortasında üretim yeri değiştirilemez, sabit sermayenin göreli hareketsizliği ve ekonomik ömrü de coğrafi hareket yeteneğini ciddi biçimde sınırlar. Ama hareket yeteneği üretimin sosyoteknik koşullarına da bağımlıdır. Genel Marksist yaklaşımda üretimin sosyoteknik koşullarının evrimi, sanayinin bir sektöründen diğerine yayılan ihtiyaçlar ve sonuçlarla birlikte kapitalistler arası rekabetin ve sınıf mücadelesinin sonucu olarak görülür. Ama ben burada genel Marksçı öykünün esaslı bir değişikliğe uğratılmış halini sunacağım. Israrla vurgulamak isterim ki, kapitalistler arası rekabet ve sınıf mücadelesi, avantajlı yerlerin hakimiyeti için mekânsal rekabeti tetikler ve tercih edilen sosyoteknik demet kısmen coğrafi konumun özelliklerine verilen tepkidir. Olguları bu bakışla incelemek toplumdaki sosyal ve mekânsal işbölümleri arasındaki ilişkileri daha verimli yorumlamamızı sağlar.

Örneğin şunu hemen fark ederiz: Emek sürecinin sosyoteknik formları, yapılandırılmış emek ve mal piyasaları dahilindeki coğrafi imkânlardan bağımsız değildir; bu durumun tersi de doğrudur. Üretimin birçok uzmanlaşmaya bölünmesi coğrafi çeşitlenmeye çok daha güçlü duyarlılık göstermeyi mümkün kılar, böylece kapitalistlerin farklılaşmalardan yararlanarak eskiye göre daha hızlı birikim yapmasına olanak tanır. Ayrıntı işlevler de şirketin planlı yönetimi altında mekânda bölünebilir. Bu durum yalnızca tasarım, planlama, üretim ve pazarlama işlevlerinin birbirinden ayrılması için değil dünyanın farklı yerlerinde nihai ürünün montajından önce kurulacak karmaşık üretim sisteminin unsurları için de geçerlidir. Bu tür coğrafi ayırmalar ticaret modelleri üzerinde önemli etkiler yaratır ve ancak entegre üretim şemalarının mekânsal bazda

verimli olarak örgütlenebilmesi ölçüsünde uygulanabilir hale gelir. Genellikle bunun sonucunda, mekânsal ayrılığı en aza indirmek amacıyla coğrafi yoğunlaşmanın üstünlükleri (ayrıntı işlevlerin fabrikada toplanması veya şirketlerin tek bir kent merkezinde toplanmaları) ile bazı (doğal ya da yaratılmış) coğrafi avantajları kullanarak daha fazla birikim olanakları sağlayan coğrafi yayılma arasında bariz bir gerginlik doğar. Bu gerilimin nasıl giderildiğine bağlı olarak, kent sisteminin biçimi ve türü açısından önemli sonuçlar ortaya çıkar. Ama kent sistemi, mekânda gerçekleşen akımların katı zamansal eşgüdümlerini kolaylaştıracak biçimde şekillendirildiği ölçüde, gerilimin yatıştırılma şeklini etkiler. Sosyal işbölümünün coğrafi işbölümüyle birleştirilmesinin sağlayacağı faydalar birikimin hızlandırılmasında kullanılabilir.

Kapitalist sistemde üretim tüketimden genelde piyasa mübadeleleriyle ayrılır. Bu olay kentleşme ve kentin yapısı üzerinde muazzam sonuçlar doğurur. İş mekânları ve zamanları tüketim mekânlarından ve zamanlarından zanaatkârlık ya da köylülük kültüründe hiç bilinmeyen tarzlarda birbirinden ayrılır. Üretim evresi gibi tüketim evresi de daha fazla parçalanmaya maruz kalır. Tatil, serbest zaman geçirme ve eğlenme yerleri gündelik yeniden üretim yerlerinden ayrıdır, hatta gündelik yeniden üretim de işyeri yakınındaki ayaküstü lokanta, mutfak, semt bakkalı ya da barı şeklinde bölünmüştür. Tüketimin mekânsal bölünmesi kent süreci açısından mekânsal işbölümü kadar önemlidir – New York, Paris ve Roma'nın nitelikleri ve bu tür kentlerin dahili organizasyonları böyle olgular dikkate alınmadan anlaşılamaz. Ne var ki bu konu Marksçı teoride yeterince araştırılmamıştır, bunun bir nedeni bu teorinin, sermaye birikiminde egemen evre olmasına dayanarak yalnızca üretime odaklanma eğilimi göstermesidir.

Tüketime de başka bir noktadan bakmak zorundayız. Sermaye dolaşımı bir bütün olarak ele alındığında, üretim sürecinde yaratılan değerin pazar yerinde gerçekleşmesi için efektif talebin sürekli büyümesi gerekir. Peki efektif talep nereden kaynaklanıyor? (krş. Harvey 1982, üçüncü bölüm) Başlıca üç kaynak vardır: emekçiler üc-

ret mallarını satın alırlar (ulaşabildikleri yaşama standardına göre), burjuvalar ihtiyaç mallarını ve lüks malları satın alırlar, kapitalistler ise yatırım mallarını (makine ve tesis) ve ara malları satın alırlar. Bu piyasaların her birinin kendine özgü nitelikleri ve coğrafî duyarlılıkları vardır. Mekânsal işbölümü, kesintisiz akışın üzerine, sıkı zamansal ve mekânsal eşgüdümleri ve maliyetin en aza indirilmesini mecburi yükümlülükler haline getiren ekstra bir yük bindirir. Nihai tüketim, özellikle de burjuvazinin lüks tüketimi, bu durumlara çok daha az duyarlıdır; gerçi ücretli emekçiler açısından büyük ölçüde belirleyici olan unsurlar, alışılmış yaşama standartları (gerçek ücret) ve emek gücünün sosyal yeniden üretimini içeren maliyet matrisidir. Bununla birlikte nihai tüketimin belli miktarda sabit sermaye teçhizatının kullanımını gerektirdiğini de gözden kaçırmamak zorundayız. Bu teçhizat sabitlenmiş ve uzun ömürlü olduğu ölçüde (mesela konut), "tüketim tarzı" miktar, nitelik ve coğrafi açıdan durağanlık eğilimine girer. Tüketimin mekânsal bölünmesi hem kentlerdeki hem de çeşitli kentler arasındaki görece sosyal ve fiziksel mekânların kalıcı yapılaşmasını (*structuration*)* gerektirir.

Nihayet bizatihi paranın durumunu düşünelim. Para, maddi mal olarak altından tutun da açık uçlu kredinin** kavranması güç belirsizliklerine kadar pek çok forma bürünür. Para, zamanda ve mekânda evrensel güç yoğunlaştırmak gibi tuhaf bir özelliğe de sahiptir ve bu güç tarih boyunca dünya piyasasının tezahürü olmuştur. Para, olası en geniş dağılımda mümkün olan en büyük sosyal güç yoğunlaşmasını temsil eder. Mal ve emek piyasalarının coğrafi sınırlarını aşmak ve gerek mekânsal işbölümünü gerek tüketimin mekânsal bölünmesini görülmedik ölçüde genişletmek için kullanı-

* A. Giddens'ın geliştirdiği sosyoloji kuramının merkezi öğesi olan kavram. Sosyolojide eylem ile yapı arasında gözlenen geleneksel bölünmeyi aşmaya çalışan Giddens'a göre, yapılar toplumsal aktörlerin dışında duran şeyler değil, aktörlerin kendi pratikleriyle ürettiği ve yeniden ürettiği kurallar ve kaynaklardır. (*Sosyoloji Sözlüğü*, G. Marshall, çev. O. Akınhay, D. Kömürcü.) Bu teoride yapı ve aktöre eşit önem verilir birine ya da diğerine öncelik tanınmaz. (ç.n.)

** Çoğu kredi kartı açık uçludur yani borçlu her ay toplam miktarın beli bir bölümünü ödeyebilir ve geri kalan miktar yeni borçlarla birlikte toplama eklenir. (ç.n.)

labilir. Para coğrafi yoğunlaşmanın diğer tüm sınırlarını da aşabilir ve birkaç yerdeki birkaç kişinin elinde muazzam bir sosyal gücün toplanmasını mümkün kılar. Bu güç uzun dönemli (devlet borcu, hisse senetleri, ipotekli konut kredileri vb.) olarak ya da belli durumlarda belli amaçlarla başarıyla kullanılabilir. Yüksek bir sosyal güç formu olarak para diğer üretim araçları sahipliklerini tahakküm altına almakla kalmaz, sosyal güç kaynakları olarak mekâna ve zamana da hâkim olabilir (bkz. *Consciousness and the Urban Experience,* birinci bölüm). Paraya sahip ve egemen olmak sınırsız sosyal güç edinmek demektir. Ne var ki kapitalist düzende güç, paranın durmaksızın sermaye olarak kullanılmasını gerektirir.

Para, finans ve kredi, sermaye dolaşımını bir bütün olarak düzenleyen, yöneten ve özel davranışlar yoluyla da olsa sınıfsal çıkarı ifade eden merkezi sinir sistemi hiyerarşisini oluşturur (bkz. Harvey 1982, dokuzuncu ve onuncu bölümler). Finans piyasaları mal ve emek piyasalarından ayrılır ve üretim karşısında belli bir özerklik kazanır. Böylece kent merkezleri genellikle coğrafi yapının hiyerarşik organizasyonu dahilinde eşgüdüm, karar alma ve yönetim merkezlerine dönüşür.

Özetlersem, sermaye dolaşımı dahilindeki farklı evrelerin ve aralarındaki geçişlerin incelenmesi, emek ve mal piyasalarının, üretimin ve tüketimin mekânsal bölünmesinin, (kısmen coğrafi farklılaşmaya uyum sağlanan sosyoteknik koşullarda) ve hiyerarşik olarak örgütlenmiş finansal eşgüdüm sistemlerinin tanzimi aracılığıyla sermaye dolaşımı sürecinin coğrafyaya yerleştiğini ortaya koyar. Sermaye akımı giderek artan ayrılma ve bölünmeler ortamında sıkı zamansal ve mekânsal eşgüdümler gerektirir. Böyle maddi bir süreçin, sermaye birikiminin sürdürüleceği bir tür "rasyonel peyzaj" olarak kentleşme olmadan hayal edilmesi imkânsızdır. Sermaye birikimi ve kentleşme süreci el ele yürür.

Bu perspektif iki bakımdan tadilat gerektiriyor. Kâr, üretim sürecinde belli bir sürede yaratılan artı değerin gerçekleşmesine bağlıdır. Sermayenin devir süresi (başlangıç harcamasının kâr ilavesiyle geri alınması için geçen süre) çok önemli bir büyüklüktür – "vakit

nakittir" atasözü buna dayanır. Rekabet, devir hızını artırmak için güçlü bir baskı yaratır. Aynı baskı mekânsal olarak dışavurulur. Mekânda hareket zaman ve para tükettiğinden, rekabet kapitalizmi mekânsal engelleri ortadan kaldırmaya ve "zaman yoluyla mekânı yok etmeye" zorlar. Mekânda ve zamanda daha verimli eşgüdüm kapasitesi oluşturmak kapitalist kentleşmenin alametifarikalarından biridir. O halde sermaye dolaşımının incelenmesine dayalı değerlendirmeler, kent matrisinin ve birikim için "rasyonel peyzaj"ın kesintisiz değişime maruz kaldığını gösterir. Yani sermaye birikimi, teknolojik yenilik ve kapitalist kentleşme bu anlamda da birlikte yürümek zorundadır.

II. KENTLER, FAZLALAR VE KAPİTALİZMİN KENT KÖKENLERİ

Kentin oluşumu ile ekonomik fazlanın üretimi, temellükü ve belli ellerde toplanması arasındaki bağlantı uzun süredir dile getiriliyor (bkz. Harvey 1973, 216-26). Sermaye dolaşımı ayrıca hem sermaye hem de emek gücü fazlalarının önceden var olmasını gerektirir. Fakat o sürecin dinamiğinin daha yakından incelenmesi, harekete geçirilen sermaye dolaşımı sürecinin, üretimin teknik koşullarında gerçekleşen emek tasarruflu köklü değişiklikler aracılığıyla sermaye fazlaları (kâr şeklinde) ve bunlarla orantılı emek fazlaları ürettiğini ortaya çıkarır. Kapitalizmin tarihi büyük ölçüde bu sermaye ve emek fazlalarının üretimi ve massedilmesi teması etrafında yazılabilir. Dengeli ve görünürde kendi kendini besleyen güçlü büyüme evreleri kapitalizmin, büyümesini sürdürmek için gereksindiği o fazlaları yaratmasıyla gerçekleşir. Gelgelelim aşırı birikim eğilimi, sermaye ve emek gücü fazlalarının değer kaybetmeden ya da tahrip edilmeden nasıl massedilecekleri veya kullanılacakları sorununu çıkarır karşımıza. Sermaye ve emek fazlalarını üretme ve massetme ihtiyacı arasındaki gerilim kapitalizmin dinamiğinin temelinde yer alır. Bu gerilimle kapitalist kentleşmenin tarihi arasında güçlü bir bağlantı vardır. Metnin devamında bu bağlantı analizimin büyük bölümünün ana ekseni olacak.

Kapitalizmin erken evrelerinde fazlalar büyük ölçüde doğrudan sermaye birikimi dışındaki süreçler tarafından üretiliyordu. Üretim araçlarının ilk birikim yoluyla veya daha kurnaz gasp manevralarıyla vahşice ve büyük bir hırsla ele geçirilmesi, çok sayıda insanı yaşamak için ücretli emekçiler olmaya zorlarken az sayıda kişinin sermaye fazlalarına sahip olmasına imkân verdi. Ama sermaye potansiyel olarak birçok formda var olur, dolayısıyla asıl önemli olan şey, paraya, mallara, üretici varlıklara (toprak, yapılı çevre, haberleşme araçları vb.) ve emek gücü üzerindeki haklara el koyma ve bunları mübadele değeri taşıyan mallara dönüştürme yönündeki çeşitli adımlardı. Mal formundaki bu sermaye ve emek gücü fazlalarına el koyulması, söz konusu fazlaların kullanıma sokulması ve belli coğrafyalarda toplanması, kentleşmenin kilit rol oynadığı kapitalizmin tarihinde (krş. Braudel 1984) hayati bir evre oluşturdu. Zenginliğin tüccarlar tarafından kentlerde yoğunlaştırılması (kötü veya adaletsizce yapılandırılmış mübadeleler aracılığıyla dünyanın hem parasının hem de mallarının yağmalanması); toprak mülkiyetinin kentsel zenginlik üretimi için doğrudan parasallaştırmayla ya da tefecilerin yıkıcılığıyla mala dönüştürülmesi; parasal rant, devletin koyduğu vergiler ve diğer yeniden bölüşüm mekanizmalarıyla (mesela kilisenin organizasyonuyla) kırsal kesimden doğrudan fazla çekilmesi gibi yöntemler kullanılarak fazla sermayenin kullanıma sokulması ve coğrafi olarak bir azınlığın elinde toplanması sağlandı. Bu fazlaların fiziksel altyapılar, haberleşme sistemleri ve piyasa merkezleri inşasında kullanılması sermaye dolaşımı için potansiyel temel oluştururken aynı zamanda mal kullanım değerlerinin (ücretli emekçiler dahil) kent merkezlerinde toplanması sermaye dolaşımının daha kolay yürümesini sağlayacak önkoşulları yarattı.

Üretim yoluyla standart formdaki sermaye dolaşımının başlayabilmesi için önce parasal rant, tefeci faizleri, tüccar kârıyla birlikte kentleşmenin tarih sahnesine çıkması gerekiyordu (krş. *Kapital* 1:165). Dolayısıyla tarihsel zincir, gerek kent ortamlarında üretim ve bölüşüm ilişkilerini gerekse uzun dönemli fiziksel ve sosyal altyapı yatırımlarını incelemek için bugün kullandığımız analiz ve man-

tık zincirinin tam tersiydi. Kapitalizmin üretim ve tüketim üzerinde doğrudan denetim kurması için önce kapitalist üretimi, tüketimi ve mübadeleyi potansiyel olarak destekleyen yapılı çevrenin üretilmesi zorunluydu. Üretim yoluyla sermaye birikiminin serbestçe gelişmesi için önce sivil toplumun denetim altında tutulmasını sağlayan sosyal altyapılar, bilhassa emek piyasalarıyla ilgili olanlar da yerlerini almalıydı. Devlette kapitalist tahakkümün, hatta kapitalistlerin önemli rol üstlendiği kent merkezli sınıf ittifakının maddi temeli oluşmadan önce, devletin politik gücünün ve otoritesinin hem ilk birikimi sağlayacak hem de sermaye ve emek fazlalarının kullanılmasını mümkün kılacak tarzda kullanılması gerekiyordu. Zenginlik ve nakit sahibi, merkantilist zihniyetli, üstün otorite ve askeri güç sahibi yönetici sınıfın bulunduğu kent merkezlerinin doğuşu, Braudel'in ortaya koyduğu gibi, kapitalizmin doğuşunda hayati bir durumdu. Kapitalizm, aşamalı ve bazen de devrimci rol değişikliklerinin gerçekleştiği bir süreçte olgunlaştı: Politik süreçler, sınıfsal ittifaklar, rant, faiz, tüccar kârı kategorileri, vergilendirme ve fiziksel ve sosyal altyapı varlıkları gibi unsurlar, politik-ekonomik süreçlerin birbiriyle bağlantılı ama karşılıklı bağımlı önkoşulları ve belirleyicileri olmaktan çıkarılarak sadece sermaye birikiminin emrindeki hizmetkârlara dönüştürüldü. Kent sürecinin rolü ve kentin gelişme düzenekleri, sözünü ettiğimiz rollerdeki tersine dönüşle birlikte kökten değişti.

Yine de, ilk birikim ve diğer el koyma süreçleri fazlaların zamanda ve mekânda, güçlü sermaye birikiminin sürdürülmesinin gerektirdiği oranlarda bir araya getirilmesini garantilemez. Örneğin on sekizinci yüzyıl Britanya'sında, ciddi boyutlardaki sermaye fazlaları emek gücü fazlalarını aşmıştı. Ücretler yükseldi, fazlanın büyük bölümü tüketim projelerinde massedildi. Bunun aksine, günümüzde Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın büyük bölümünde çok az miktarda sermayenin piyasaya sunulması için devasa miktarlarda emek gücünün istihdam dışı bırakılması gerekiyor ve bu durum ciddi sermaye açığı ortamında kitlesel ve kronik emek gücü fazlalarına yol açıyor. Dolayısıyla bir taraftaki fazla, miktar ve nitelik olarak ihtiyacı karşılayacak düzeyde değilse, diğer taraftaki fazlaların massedileme-

diği durumlar doğabiliyor hatta uzayıp gidebiliyor. Günümüz koşullarında bu olgu, ya sermayenin ya da emek gücünün değer yitirmesi anlamına geliyor (ama her ikisinin değil). Egemen güç ilişkileri sermayeden yana işlediği ve sermaye emek gücü kıtlıklarına teknolojik yenilikler aracılığıyla hızla uyum sağladığı ölçüde kalıcı durum (ara sıra ortaya çıkıp kaybolan durumların aksine), sermaye açığıyla birlikte emek gücü fazlalarının varlığı olacaktır büyük olasılıkla. Mesela bu durum, Üçüncü Dünyadaki kentleşmeye damgasını vurmuştur.

Böyle fazlaların kentlerde toplanması mutlaka kapitalist tarzda kullanılacakları anlamına gelmez. Bu noktada politik, sosyal ve ekonomik yönlerden çok çetrefil bir tarihsel problemle karşı karşıyayız. Fazlaları toplama açısından en başarılı kent merkezleri çoğu kez politik güçlerini, üretim yoluyla sermaye birikiminin hızla gürbüzleşmesini engelleyecek tarzlarda kullandılar. Sermaye birikiminin gürbüzleşmesi eninde sonunda sınıfsal gücün ve yapının köklü değişimi ve mevcut varlık tabanının değerini tehdit edebilecek (neredeyse her zaman gerçekleşir bu tehdit) tüm teknolojik yenilik denetimlerinin kaldırılması anlamına geliyordu. İlaveten, fazlalara el koymanın amacı gösteriş tüketiminin temeli olarak servet biriktirmekti ve o serveti korumanın en iyi yolunun sermaye olarak kullanılması olduğu servet sahipleri tarafından hemen fark edilemiyordu. Daha güçlü kentsel sınıf ittifakları sınıf ve tekel güçlerini çoğu kez, ortaya çıkışına yardımcı oldukları kapitalizme karşı örgütlenmek için kullandılar.

Maalesef şehir devletleri açısından fazlaların toplanmasında uygulanan aynı yöntemler sonunda para, mekân ve mal akışı üzerindeki tekelci denetim güçlerinin yıkılmasına hizmet etti. Alışveriş ve ticaret parasallaşma demekti ve bunlar her zaman topluluk bağlarının çözülmesine yol açtı (*Grundrisse*, 224-25; *Consciousness and Urban Experience*, birinci bölüm). Para sahibi herkes o parayı daima kent merkezli bir sınıfsal ittifakın denetleyici güçlerinin dışında kişisel kazanç için kullanma eğilimindedir. Alışveriş nihayetinde birbirinin rakipleri olacak başka alışveriş merkezlerinin doğuşunu da beraberinde getirdi. Yeni ürünler ve askeri teknoloji bir kentin gücünün önemli veçheleri olduğu ölçüde yenilik, gelişmek ve yaşamak isteyen

hiçbir kentsel sınıf ittifakının dizginlemeyi göze alamayacağı hayati bir kuvvet haline geldi. Büyük şehirler arasındaki rekabet, dahili tekel kontrolları üzerinde mühim bir fren oluşturdu ve üretim yoluyla sermaye dolaşımının pozisyonunu kolayca güçlendirecek istikrarsız durumlar yaratmaya eğilim gösterdi.

Emekçilerin üretim araçları üzerindeki kontrol imkânından mahrum bırakılması (bazı durumlarda fiziksel ya da yasal şiddet uygulayarak bazen de kent hayatının sunduğu fırsatların cazibesine kapılmalarını sağlayarak) ve ücretli emekçiler haline getirilmesi sermayenin egemen bir üretim ve dolaşım tarzı olarak doğuşu için zorunlu koşulların diğer yarısını oluşturur. Ama hâlâ, yerlerinden edilen emekçilerin ücretli emekçiler olacağını garanti eden hiçbir şey yoktu. İnsanların yerlerinden sökülmesi ve proletarya olarak sosyalleştirilmeleri hiç de mutlu, keyifli bir süreç olmadı (Pollard 1965). Emekçinin ücretli emeğe bağımlı kılınması, iş disiplininin dayatılması, bunların getirdiği diğer her şey ve serbestçe işleyen emek piyasalarının oluşturulması eskiden de basit meseleler değildi, şimdi de değildir. Emekçilerin kendileri çoğu kez emeğin özgürlüğünü kısıtlayan korporatist güçler edinmek için çabalamış ve böyle güçler aracılığıyla yöneticilerinin merkantilist ve tekelci pratiklerini desteklemeyi öğrenmişlerdir. Kent merkezli loncalar ve korporatist emek organizasyonu da serbest sermaye birikimine güçlü bir fren oluşturdu (bu durum örneğin Fransa'da bütün bir on dokuzuncu yüzyıl boyunca ciddi bir problem olarak kaldı; İkinci İmparatorluk Paris'inde olup bitenler bunu net olarak anlatır, bkz. *Consciousness and the Urban Experience*, üçüncü bölüm). Emek piyasaları sert düzenlemelerle katılaşırken emek süreci de vasıflar üzerindeki hakimiyetin tekelci mozaiklerinde durgunlaştı.

Ama lonca, zanaatkâr ve vasıflar üzerindeki hakimiyeti zayıflatan süreçler hâlâ işliyordu. Yerinden yurdundan sökülen kırsal emeğin kentlere göç etmesi, emek fazlalarının baskısının hiçbir zaman yok olmaması demekti. Büyük kentler arasında yeni ürünler ve yeni teknolojiler için sürdürülen rekabet emek sürecini yeni fırsatlara açma yönünde baskı doğuruyordu (bazen egemen sınıf tarafından örgüt-

lenen ve dolayısıyla sınıf mücadelesinin önemli bir unsuru olan baskı). Bizzat ücretli emekçiler, bilhassa kendileri küçük patron ve girişimci olmayı arzularsa, ki çoğu arzuluyordu, sıklıkla korporatist zihniyeti zayıflatabiliyorlardı. Emek gücünün özgün nitelikleri ve emekçinin farklı sektörlerdeki örgütlenme gücü fazla zenginliğin üretimde sermaye olarak kullanılma imkânlarını derinden etkiledi. Birikim ve teknolojik yenilik süreçlerinin ritminin bir kentten diğerine büyük farklılıklar göstermesi hiç şaşırtıcı değildi. Kentlerarası rekabetin baskısı olmasaydı, sermayenin üretim sürecine sızması kesinlikle daha yavaş olacak belki de tümden engellenecekti.

Bu tür nedenlerle, tekelci yönetim politikasının ve merkantilist taktiklerin fazla pekişmiş olmadığı tümüyle yeni kentlerde kapitalist sanayileşmenin doğması daha kolay oldu. Bazı durumlarda kapitalizmin tarıma yayılması, kırsal kesimdeki teknolojik yenilik süreciyle birlikte kapitalist gelişmenin öncü gücü rolünü oynadı. Üretim yoluyla sermaye dolaşımını ve birikimini tam anlamıyla serbestleştiren, emek piyasalarının serbestçe işlemesini ve gerek yeni teknolojilerin gerek emek organizasyonunun yeni formlarının hiçbir sınıra tabi olmaksızın uygulanmasını mümkün kılan durumlar oldukça seyrekti ama kesinlikle çok çeşitliydi (Merrington 1975; Holton 1984). Her şeye karşın büyük kentler birikim açısından hayati avantajlara sahipti. Yapılı çevrede devasa varlık toplanması, esas olarak alışverişi, tüketimi ve siyasi-askeri hakimiyeti hedeflemiş olsa da, hemen hiçbir maliyete katlanmayı gerektirmeksizin sermaye birikimi için varlıklara dönüştürülebildi – tüketim havuzu sadece kullanım tarzlarının değiştirilmesiyle yapılı çevrede sabit sermayeye çevrilebildi. Temellükü, alışverişi, tüketimi ve askeri otoriteyi kolaylaştırmak için inşa edilen ulaştırma ve haberleşme sistemleri benzer şekilde kapitalist üreticiler tarafından kullanılabildi. Dolayısıyla, on sekizinci yüzyılda bu türden çok fazla varlığa sahip olan Britanya ve Fransa gibi ülkeler kapitalist gelişme açısından, varlık tabanı aşırı ölçüde sınırlı olan günümüzün Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğundan daha iyi durumdaydı. Bunun da ötesinde, sosyopolitik kurumlar, özel mülkiyet hakları ve para idare sistemleri de (bankacılık ve

hazineler) sermaye birikimi jeopolitiğinin arkasında sermaye dolaşımı için idare merkezleri olarak seferber edilebildi. Dolayısıyla, kapitalist üretim ve dolaşım tarzına ilerleyiş yalnızca kentsel ya da yalnızca kırsal bir olgu değildi. Ama sermaye ve emek gücü fazlaları kentlerde birikmeseydi kapitalizmin doğuşunun hayati önem taşıyan zorunlu koşullarından biri asla gerçekleşmeyebilirdi.

Kapitalist üretim tarzına geçişin sinyalleri, sermaye ve emek fazlalarının sermaye dolaşımının dışındaki süreçlerle üretilmesi yerine, bu fazlaların üretiminin bizatihi sermaye dolaşımı süreci dahilinde içselleştirilmesi şeklindeki değişiklikle verildi. Ben bu değişikliğin başka bir işaretinin de rantı, tüccar kârını, devlet güçlerini, işlevlerini ve yapılı çevre üretimini sermaye birikiminin hizmetine koşan ve onun egemen mantığına boyun eğdiren rol değişikliğiyle verildiğini iddia ediyorum.

Mesela, sermaye birikimi için zorunlu fiziksel ve sosyal peyzajın üretim ve kullanım tarzını düşünelim. O peyzajın nasıl üretildiği ve kullanıldığı benim kent süreci teorimin kuruluşunda merkezi yer tutuyor. Bu noktaya odaklanıyorum çünkü bu durum aslında şimdiki halinden çok daha esnek ve akışkan olabilecek kapitalist kentleşme sürecine kesin şeklini ve formunu veren bir sürecin ya da bir dizi sürecin ürünüdür, zira çok girift ve karmaşık meselelerle karşı karşıyayız. Peyzajın birikim mantığı dışındaki kuvvetler tarafından üretildiği bir tarihsel durumdan peyzajın o mantıkla bütünleştirildiği bir duruma geçişin işareti, sermaye dolaşımı kendi sınırları dahilindeki fiziksel ve sosyal mekânın şekillenmesi için zorunlu fazlaları ve yeterli koşulları yarattığı zaman verilir. Ayrıca aşırı birikim üretimi ve tüketimi boğmaya başladığında –kısacası krizler, doğal felaket (düşük hasat mesela) veya sosyal çöküş (yayılmacılıktan doğan savaşlar veya iç toplumsal ve politik kavgalar) gibi dışsal koşulların değil, kapitalizmin iç çelişkilerinin açık manifestoları olmaya başladığında– bu durum ortaya çıkar. Bu durumun bazı belirtileri önceden yaşanmıştı ama 1848'de olup bitenler belki de kapitalist dünyada böyle krizlerin ilk tartışmasız ve aleni manifestosuydu.

Kapitalizmin fiziksel ve sosyal peyzajının yaratılması o tarihten sonra giderek artan bir tempoda, fazla sermayenin zamansal ve coğrafi kaydırma yoluyla fiziksel ve sosyal altyapıların üretimine aktarılması, böylece sermaye ve emek fazlalarının massedilerek aşırı birikim sorununa çözüm arayışı çabalarına kilitlendi (Şekil 1'de gösterilen "ikincil" ve "üçüncül" döngüler). *Urbanization of Capital* adlı kitabımda (ayrıca bkz. Harvey 1982), bu sürecin içerdiği olanaklar ve sınırlamalar üzerinde uzun uzadıya durdum. Aşırı birikim ve değer kaybı sorunlarının bu süreçte fiziksel ve sosyal peyzaja aktarıldığını ve böylece sosyal peyzajın tüm tarihsel evriminin o sorunların güdümünde geliştiğini belirtmek burası için yeterli. Ama bunun gerçekleşmesi için sağlanması gereken bazı önkoşullar vardır; kuşkusuz en esaslı önkoşul sanayi kapitalistinin kendi üretim ve tüketim süreçlerine hakim olmasıdır. O halde şimdi bu duruma ve zorunlu kıldığı kentleşme formuna eğilelim.

III. KAPİTALİZMDE FAZLALARIN ÜRETİMİ VE KENTLEŞMENİN ENDÜSTRİYEL FORMU

Endüstriyel kentin doğuşu sermaye dolaşımının dolaysız üretimin ve tüketimin bağrına yayılmasının işaretiydi. Fazlalara ticaret, tekel ve askeri otorite aracılığıyla el koyma yönteminin bırakılması ve üretimdeki emek süreçleri üzerinde hakimiyet kurarak fazla üretimine yöneliş ağır ağır gerçekleşti. Sektörlerin tümünü hemen ele geçirmek mümkün olmadı kuşkusuz (tarım bilindiği gibi dik kafalıydı ve ileri kapitalist ülkelerde ancak İkinci Dünya Savaşından sonra pes etti, ondan sonra da çoğu kez dengesiz bir çizgi izledi). Ama kapitalizmin kapsamına aldığı sektörler açısından üretimin sosyoteknik koşullarının organizasyonunda ve emek ve mal piyasalarının işleyişinde müthiş bir dönüşüm gerçekleşti.

Bunun anlamı kentleşmenin temelinin bütünüyle değişmesinin zorunlu hale gelmesiydi. Sanayi öncesi kent disipline edilmeli, deyim yerindeyse merkantilist alışkanlıklarından, tekelci pratiklerinden kurtarılmalı ve mutlak değil göreli yerlerin hükmetmesi

gereken kapitalist mekân organizasyonunda belli bir yöreye öncelik vermekten vazgeçirilmeliydi. Kent devletinin ulus devletlerin büyük kompozisyonuna entegrasyonu –Braudel'in (1984) üzerinde çok durduğu gerilimin kaynağı– gerek emek, mal ve kredi piyasalarının daha serbest işleyişine gerekse sermayenin ve emeğin sektörler ve bölgeler arasında daha rahat akışına imkân veren önemli bir adımdı. Daha önce büyük kentlerde çok yaygın olan tekelci denetimin dışında, tamamen yeni kent alanlarında yeni kaynak sahaları ve üretimde yeni sosyoteknik koşullar arayan sanayi kapitalistleri, ancak görece güçlü bir ulus devletin özel mülkiyetin temelini oluşturmak ve emek gücü sömürüsünü mümkün kılmak üzere üretim araçları üzerindeki hakimiyetin politik ve kurumsal temelini inşa ettiği bir ortamda hedeflerine ulaşabildiler. Sanayi kapitalizmi (Paris ve Londra'da olduğu gibi) daha eski yapılara aşılandığında, Manchester ya da Birmingham türü kentlerde serpilmekte olan kapitalist sanayileşmelerden çok farklı nitelikler kazandı. Aslında Fransa'daki kapitalizmin görece düşük dinamizmini eski kentleşme modellerinden kopmayı beceremememesine ve yürürlükteki kentsel sınıf ittifaklarının politik gücüne atfedenler vardır (St. Etienne on dokuzuncu yüzyılda kurulan ilk ve tek önemli yeni kentti). Britanya, Almanya ve ABD'de ise öykünün gelişimi çok farklı oldu – bu ülkelerin her yanında, güçlü devlet iktidarının dikkatli kurumsal ve hukuki gözetimi altında yeni sanayi merkezleri kuruldu.

Sanayi kenti birikimin yeni hayati öğesiydi. Canlı emeğin üretimde doğrudan sömürülmesiyle oluşturulan üretim fazlaları birikime damgasını vurmuştu. Bunun anlamı emek gücünün ve üretici gücün (fabrika sisteminde toplanan) coğrafi yoğunlaşması ve dünya piyasasına erişimin açılmasıydı, bu açılma ise evrensel para ve kredinin konsolidasyonu demekti. Kısacası bunların anlamı, başlangıçta tanımladığım sermaye dolaşımının coğrafi ve zamansal organizasyonunun bütün yönleriyle sağlam bir şekilde yerine oturmasıydı. Emek ve mal piyasalarının, üretimin ve tüketimin mekânsal ve sosyal bölünmesinin ve emek sürecindeki farklı sosyoteknik demetlerin coğrafi modeli, kent peyzajında daha çok dışavurulur hale geldi. Ka-

pitalistler arasındaki rekabet ve sınıf mücadelesi kentleşmenin tüm dinamiğini sermaye birikimi için rasyonel fiziksel ve sosyal peyzajlar üretimine yönlendirdi. Avantajlı yerler yaratma ile böyle yerlere egemen olmanın fırsat maliyetleri (*trade-off*)* arasında kârlı bir denge kurma çabası, üretimin sosyoteknik koşullarına intibak sağlamayla birlikte kent sürecinde çok daha görünür bir itici güç haline geldi.

Kentsel bir sınıf ittifakının ülke dahilinde ya da dünya sahnesinde tekelci güç kullanma kapasitesi zayıfladı. Bunu söylerken, diğerlerinden daha önemli bazı sanayi merkezlerinin –on dokuzuncu yüzyıldaki Manchester ve yirminci yüzyıldaki Detroit gibi– daha eski dönemlerdeki kentsel sınıf ittifakları gibi davranabilmek için yeterli güç toplayamadıklarını söylemek istemiyorum. Fakat büyüme ve coğrafi yayılma dinamikleri, teknolojik değişim ve ürün yenilikleri, sınıf mücadelesi, ulaştırma ve haberleşme devrimlerinin şekillendirdiği değişen göreli mekânlar çerçevesindeki uluslararası rekabet ve aşırı birikim krizlerinin yol açtığı kargaşaların artması karşısında söz konusu jeopolitik ihtişam hayalleri kısa sürede çöktü. Sanayi kenti birikimin ve fazla üretiminin hayati unsurlarından biriydi ama uluslararası işbölümü mekânları arasında apayrı bir yer olarak, durmaksızın yaygınlaşan kapitalist eşitsiz coğrafi gelişme sisteminin sade bir elemanı olarak görülmesi gerekir.

Fakat kentin organizasyonu böyle bir sürecin işleyişi açısından hayati önem taşıyordu. Tek tek kentlerin (tek firma gibi) bütün olarak süreçler ve sonuçları üzerindeki hakimiyetleri giderek azalsa da, uluslararası rekabet ortamındaki bireysel performansları tarihsel-coğrafi gelişmenin niteliğini, ritmini ve yönünü belirledi. Kısacası sanayi kenti dünya piyasasında soyut emeğin tanımlanması yönünde somut bir araç oldu (bkz. Harvey 1982, 422-26). Böylece dünya piyasasındaki değer her sanayi kentinin performansını değerlendirme ölçüsü haline geldi. Küresel kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişimi dahilinde rekabetçi birim olarak sanayi kentinin doğuşu böyle koşullar altında giderek daha fazla anlam kazandı.

* Feda edilen en iyi alternatifler anlamındaki maliyet. (ç.n.)

Görkemli jeopolitik konumdan (giderek artan ölçüde ulus devletlere ya da Paris gibi başkentlere biçilen rol) yoksun olan sanayi kentinde kent siyaseti daha dünyevi meselelere yöneldi. Organizasyon ve denetim, fiziksel ve sosyal altyapıların idaresi sorunları eskisinden her bakımdan kökten farklıydı ama sınıfsal yapılar yeniden tanımlandığından sınıfsal ittifak oluşumunun çerçevesi değişmişti. Sermaye-emek mücadelesi ve temel nitelikteki sınıfsal tahakküm ilişkisini yeniden üretme dürtüsü kent siyasetinin ana ekseni oldu. Hem sermayenin hem de emeğin yeniden üretimi için yeterli destek sağlamanın yanı sıra, üretim, tüketim ve mübadelenin organizasyonu için verimli çerçeveler olarak işlev gören fiziksel ve sosyal altyapıların oluşturulması en önemli politik ve idari mesele konumuna yükseldi. Bu tür meseleler verimlilik ve tasarruf gözetilerek ele alınmalıydı çünkü büyümenin, birikimin, yeniliklerin ve kentlerarası rekabette başarının yolu buydu. Kamu yatırımları da giderek artırılmalı, hep daha uzun vadeli yürütülmeli ve bireysel kapitalistlerin kolektif altyapı üretimlerinin yetersizliğini telafi edecek biçimde yapılmalıydı.

Joseph Chamberlain'in 1860'larda Birmingham'da sanayi, ticaret ve meslek temsilcilerinin yanı sıra büyük ve sağlam işçi desteği ile birlikte kurduğu o çok güçlü sınıf ittifakı tam olarak bu temalara dayanıyordu. Leeds, Manchester ve Birmingham'da on dokuzuncu yüzyılda karakteristik bir kent geleneğinin doğuşu –sonradan pek çok yeni sanayi kentinde de gerçekleşen bir süreç– yeni koşullarla uyumlu yeni bir kent siyaseti belirleme çabasının parçasıydı. Hausmann'ın Paris'i gibi eski şehirler (bkz. üçüncü bölüm) başarıyla örgütlenmiş kapitalist modernliğin meziyetlerini çok daha zahmetli bir süreçle kazandı. Sınıfsal ittifak oluşumunun ve sınıfsal cepheleşmenin zemini çok farklıydı, hedefleri de öyle. Ama karşılaşılan ortak sorunlar (borç finansmanından altyapı yatırımlarına, bir bütün olarak kentsel mekânı rasyonelleştirme yollarının bulunmasına kadar) ve uygulanan ortak teknikler (mühendislik becerilerinin rasyonel kent planlamasıyla kaynaştırılması) belirgin şekilde

kapitalist karakterli kent işletmeciliğine (*managerialism*)* taktiksel yakınlaşmayı başlattı.

Sanayi kapitalizmi ayrıca sivil toplumun tüm veçhelerinde geniş kapsamlı dönüşümler gerçekleştirdi. Geleneksel toplumsal iş ilişkileri değişti ya da yok edildi ve serbest işleyen emek piyasaları ve güçlü teknolojik değişim dalgaları ortamında yeni sosyal yapılar inşa edildi. Kente göç edenlerin intibakını sağlamak ve teknolojik değişim dalgalarını massetmek sosyoekonomik politika ve politik yönetim konularında hayati sorunlar doğurdu. Kadının rolü hem emek piyasalarında hem de hanehalkı içinde değişti ve aile bir hayat tarzı olarak emek gücünün alınıp satılmasına uyum sağlamak ve kendini yeniden kurmak zorunda kaldı. Bu arada sosyal yeniden üretim süreçleri de, doğru nitelikler taşıyan emek arzının gereken miktarlarda üretimini sağlayacak düzenekleri bünyesinde toplamak zorunda kaldı. Sivil toplumu bir arada tutan bağlar sınıfsal çelişkinin doğurduğu yabancılaşmaların ve yeni tahakküm yöntemlerine duyulan müthiş öfkenin baskısıyla paramparça olma tehdidine maruz kalırken biraz önce saydığımız sorunlarla uğraşma zorunluluğu doğdu. Fokurdayan kent kazanının kontrolden çıkmasını engellemek için gerçek siyasi yetenek ve pek çok ustaca manevra gerekti ve yeni burjuvazi devrimci çalkantıları denetim altında tutabilmek için yeni yöntemler bulmak zorunda kaldı. Burjuvazinin aileye yönelik gözetimi ve çalışan sınıfların kültürel, politik ve sosyal yaşama alanlarına müdahaleleri ciddi boyutlara vardı. Hepsinden önemlisi, egemen sınıf ittifakı sınıfsal uzlaşmazlıklarla mücadele etmek ya da onları gidermek için yeni bir topluluk geleneği icat etmenin yollarını bulmaya mecbur oldu. Bunu kısmen emekçi sınıfın sosyal yeniden üretiminin çeşitli cephelerinde sorumluluk almayı kabullenerek (sağlık, eğitim, sosyal yardım ve hatta konut tedariki), kısmen de bazen zalimce bazen sinsice uyguladığı sosyal denetim ve sos-

* R.E. Pahl ve diğerlerinin kentsel süreçler için öngördüğü Weberci etkiler taşıyan kuram. Konut ve eğitim gibi kıt kaynaklara erişim olanaklarını denetiminde tutan kent yöneticileri nüfusun toplumsal-mekânsal dağılımını da büyük ölçüde belirler. (*Sosyoloji Sözlüğü*, G. Marshall, çev. O. Hakınhay, D. Kömürcü.) (ç.n.)

yal asimilasyon (emekçileri kendi saflarına kazanma) yöntemleriyle (polis, sınırlı demokrasi, ideolojinin kilise ya da yeni oluşmakta olan kitle iletişim araçları yoluyla denetlenmesi ve toplumsal iktidarın bir biçimi olarak mekânın manipüle edilmesi) gerçekleştirdi. Emekçi sınıf da kendi taktiğinin bir parçası olarak, hayatta kalmak için kendi topluluk tanımını geliştirdi. Sanayi kapitalizmi bu tanımın yardımıyla ve gerçekten şaşırtıcı bir hızla, sosyal parçalanmışlık ve sınıfsal çelişki koşullarından kent topluluğunun yeni geleneklerini üretti. Bunlar halk tarafından öylesine benimsendi ki tek bir kuşağı kapsayan kısa bir dönemde daha ileri kentsel değişmelerin önünde ciddi bir engel oluşturdu.

Fakat bu kent topluluğu, gerek üretimin ve tüketimin sosyoteknik koşullarıyla gerek sanayi kapitalizminin gereksinimleriyle orantılı emek arzının "yapısal uyumu" açısından istikrarlı bir kompozisyon oluşturamadı hiçbir zaman. Birikimin ve aşırı birikimin, teknolojik değişimin ve ürün yeniliklerinin, hızla değişen göreli mekân yapılanmasında değişen uluslararası rekabetin dinamikleri (ulaştırma ve haberleşmedeki devrimlerin dönüştürdüğü dinamikler) en iyi yönetilen, en başarılı şekilde organize edilmiş sanayi kentinin bile ekonomik belirsizliğin inatçı bulutlarının gölgesinde kalmasına neden oldu. Sermaye ve emek gücünün devingenliklerini kontrol etmek mümkün olmadı –nihayetinde bunlar serbest piyasa kapitalizminin temel karakteriydi– ne de başka yerlerdeki ücret ve kâr fırsatları ortamı denetlenebildi. Her türden kentsel sınıf ittifakının her katılımcısı ya da destekçisi bireysel çıkarı için o ittifakı yıkma ya da zayıflatma yönünde ayartmalarla yüz yüze geldi.

İşte görece özerk bir kent siyaseti böyle görece belirsiz ve güvensiz bir mekânda başarı kazandı. Belirsiz ve yoğun rekabetçi bir dünyada (bazen kolektif bazen bireysel) karizmatik önderlik, başarılı gelişme ve varlığını sürdürme stratejileriyle şöhretini inşa edebildi. Kapitalist rasyonelliğin, modernliğin ve ilerlemenin yolunda duran her şeyin yaratıcı yıkımla acımasızca yok edilmesinden tutun da, rekabetin zorlayıcı yasalarının hüküm sürdüğü bir ortamda belediye sosyalizmi yönündeki hareketler aracılığıyla izolasyon hatta kopma

girişimlerine kadar değişik stratejiler geliştirildi. Ama bu ikinci tip strateji daima iki ihtiyat unsuru tarafından dizginlenebiliyordu. Başarılan çoğu şeyi yok edebilecek tecrit politikasına kaymadan, rekabetin ve "soyut emeğin" dünya piyasasındaki baskısını uzun süre etkisiz kılmak imkânsızdı. Siyasi deneyim burjuvaziye herhangi bir kent merkezli siyasi hareketin münasebetsiz radikalizmini zapturapt altına almak için kullanacağı bir başka ders daha vermişti: Mekân üzerinde daha üstün denetim kurmak sınıf mücadelesinde güçlü bir silah sunuyordu. 1848 ve 1871 Paris devrimleri mekânın her yanında güçlerini seferber edebilen burjuvazi tarafından bastırılmıştı. Telgraf ve enformasyon akışlarının kontrolü ABD'nin kent merkezlerinde hızla yayılan 1877 grevlerinin akamete uğratılmasında hayati rol oynadı. Mekânın her yanında bir topluluk duygusu oluşturanlar, belli bir yerde topluluk ilkesini harekete geçirenler üzerinde kesin üstünlük sağladılar. Siyaset açısından bu durum, egemen sınıfın ulusal ve en sonunda uluslararası güç kaynaklarına daha fazla bel bağladığı ve kent merkezli sınıf ittifaklarının görece özerk alanının giderek daraldığı anlamına geliyordu. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyıl sonlarında emekçi sınıfı ya da göçmenleri gözeten çeşitli hareketlerin ivme kazandığı dönemde belediye sosyalizmi ve politika çarkı (*machine politics*)* yönünde çeşitli hareketlerin ivme kazanmasıyla birlikte ulus devletin yeni roller üstlenmesi ve yeni güçlerle donanması hiç de rastlantı değildi. Burjuvazi kent merkezleri üzerindeki denetimini yitirdikçe ulus devlette daha fazla egemen rol üstlendi. Üzerinde denetim kurduğu mekânlardaki otoritesini denetleyemediği mekânlara göre güçlendirdi. Birikimin enerji santralı ve sınıf mücadelesinin potası olarak sanayi kentinin doğuşundan burjuvazinin çıkardığı ders işte buydu.

Dolayısıyla kendisini yaratan çelişkili kuvvetler nedeniyle sanayi kenti hem ekonomik hem de politik olarak istikrarsız bir organizasyondu. Bir yandan, üretimde, mal ve insan akımlarında ve zo-

* ABD siyasetinde oy toplamak için tek bir patron ya da küçük bir otokratik grup yönetiminde çalışan bir organizasyon türü. Anti-demokratik oldukları ve kaçınılmaz olarak yolsuzlukları teşvik ettikleri için eleştirilir. (ç.n.)

runlu tüketimde mekân-zaman eşgüdümlerini sağlayacak rasyonel bir dahili düzenlemenin yanı sıra, emek gücünün yeniden üretimi için gereken sosyal mekânların inşasını ve iyi yönetilen sosyal tedarik, yapılı çevre ve kentsel siyasi yönetim modellerinin sistemli üretimini gerçekleştirmeye çalıştı ve zaman zaman bunu başardı. Bu bakımdan sanayi kenti, dünya kapitalizm sahnesinde rekabet için oldukça iyi donanımlı bir şirket şeklinde ortaya çıktı. Diğer yandan da sanayi kenti aşırı birikim krizleri, teknolojik değişim, işsizlik, vasıfsızlaştırma, göç ve gerek sınıf içi gerek sınıflararası her türden hizipsel rekabet ve bölünmelerin yol açtığı sosyal anarşinin sürekli kuşatması altındaydı. Kentlerarası rekabet ürün yenilikleri ve teknolojik değişim yönündeki baskıları yoğunlaştırdığı için bu güçlükleri daha da vahimleştirdi. Sanayi kenti varlığını sürdürmek için yenilik merkezi işlevini pekiştirmek zorundaydı. Ne var ki yenilik kargaşa yarattı, ayrıca aşırı birikim probleminin temel nedeni oldu. Birikimin ve yeniliklerin enerji santralı olarak sanayi kenti, aşırı birikim üretiminin asli aracı olmak zorunda kaldı.

Devasa miktarlardaki sermaye fazlaları ve daha az ölçüde olmak üzere emek gücü fazlaları değer kaybı ve yıkım olmaksızın nasıl massedilecekti? Sanayi kapitalizminin periyodik krizleri bu sorunun kolayca cevaplanamayacağını gösteriyordu. Fazlalar (emek gücü fazlaları dahil) kısmen uzun ömürlü fiziksel ve sosyal altyapı yatırımlarının artırılması ve böylece üretici güçlerin sanayi kentinde yoğunlaştırılması yoluyla massedilebilirdi ve zaten bu yol izlendi. Fazlaların massedilmesinde kullanılan bir diğer yöntem coğrafi yayılma oldu. Aşırı birikim sıkıntısına "mekânsal bir tedavi" arayışı endüstriyel gelişmeyi uzak diyarlara sıçrattı ve giderek artan kentsel sanayileşme bağlantılarını para, sermaye, mal, üretici kapasite ve emek gücü hareketleri aracılığıyla kentsel yerler sistemine yaydı. Böylece bazen kapitalizm öncesi toplumlardan ilk birikim sağlanması pahasına ya da sosyal ilerleme için kökten farklı bir yol arayan toplumlara (ABD gibi) kapitalist sanayileşmenin güçlü biçimde yerleştirilmesiyle aşırı birikim tehdidi bertaraf edildi. Dolayısıyla sanayi kenti emperyalist kent olmaya mecburdu. Ayrıca,

dallanıp budaklanmakta olan bir dünya piyasasında rekabetteki egemen konumunu sürdürmek istiyorsa sosyal ve coğrafi işbölümü çerçevesindeki teknik üstünlük ve yeniliğin yanı sıra üretimin, sermaye piyasalarının ve ticaretin daha üstün organizasyonuna dayanan ekonomik emperyalizmini politik ve askeri emperyalizmiyle bütünleştirmeye hazırlanmalıydı. Hatta Joseph Chamberlain 1880'ler ve 1890'larda yaşanan sıkıntılı çöküş yıllarında bu temaları, Birmingham'da bir arada tuttuğu (pek çok emekçinin de dahil olduğu) sınıfsal ittifakın ideolojisinin merkezine yerleştirmişti.

Ne var ki bir yanda teknolojik yenilik ve aşırı birikim sarmalı, diğer yanda kentlerarası rekabet ve coğrafi yayılmacılık istikrarsız bir karma oluşturuyordu. Aslında bu durum, ulusal jeopolitik çekişmelere ve iki dünya savaşına yol açan –ki bu savaşlar kent varlıklarının çeşitli coğrafyalar arasında dengesiz ve devasa boyutlarda yıkımına neden olmuştu– temel baskıydı ve kapitalizmin aşırı birikim sorununa hünerli ama iğrenç, vahşice bir çözüm olmuştu. Acaba kapitalizmin iç çelişkilerinin böyle felçlere yol açacak ölçüde yıkıcı çözümlerinden kaçınmanın bir yolu bulunabilir miydi?

IV. FAZLALARIN MASSEDİLMESİ: FORDİZMDEN KEYNESYEN KENTE

Madalyonun bir yüzünde aşırı birikim vardı, öteki yüzünde ise yetersiz tüketim görünüyordu ve bir bakıma gerçekten de öyleydi. Durum gerçekten böyleyse, kapitalizmin çelişkileri neden tüketimin, özellikle hem ekonomik olarak muhtaç hem de politik olarak kavgacı emekçi kitlelerin tüketiminin artırılması yoluyla çözülemiyordu? Bu tür bir çözüm arayışı odak noktasının üretimden bölüşüme ve tüketime kaydırılması demekti. Kapitalizm deyim yerindeyse direksiyonu "arz-yönlü" kentleşmeden "talep-yönlü" kentleşmeye çevirdi. Şimdi bu geçişin unsurlarını inceleyelim.

Aile ortaklığının küllerinden şirketin doğuşu birçok ülkede emek süreçlerinin büyük çaplı yeniden organizasyonlarıyla birlikte üretimin pek çok veçhesini doğal ya da kentsel varlıklara erişim

imkânına bağımlılıktan kurtardı. Sanayi giderek başına buyruklaştı; emek arzının veya sosyal ve fiziksel altyapının yerel düzlemde sağladığı avantajları hesaplama zorunluluğu ortadan kalkmadı ama sanayi bu unsurların kent sistemi dahilinde kullanılabilir miktarlarındaki dengesizliklerden daha iyi yararlandı. Bu gelişme kendiliğinden şirketler kesiminin toplu denetimi altında coğrafi olarak ademi merkezi üretimin ortaya çıkmasını sağlamadı. Tam da büyük şirketlerin, tröstlerin ve kartellerin oluşumunun gerisindeki itici güç büyük ölçüde aşırı rekabeti dizginleme ihtiyacından kaynaklandığından, tekelin verdiği haz rekabetin zorluklarının önüne geçti. Ayrıca, tekel güçleri jeopolitik olarak, ya üretimin coğrafi olarak daha da yoğunlaştırılması ya da zaten gerçekleştirilmiş coğrafi yoğunlaşmaların korunması için kullanılabilirdi. ABD çelik firmalarının çelik fiyatlaması için "Pittsburgh artı"* yöntemini uygulayarak göreli mesafeyi bozması tekel gücünün belli bir kentsel bölgeyi dış rekabete karşı korumak amacıyla kullanılmasının örneklerinden biriydi. Büyük şirketlerin rekabeti nasıl içselleştireceklerini öğrenmeleri (örneğin bölgesel şube tesisleri arasındaki rekabeti), keza kendi güçlerini mekân yönetimini ve coğrafi yayılmayı kendi yararlarına manipüle etmek için nasıl kullanacaklarını kavramaları yıllar aldı ve bazen derin finansal travmalara mal oldu. Bu bakımdan kuşkusuz, taşeronlara ve yeterli emek arzı ağlarına makul bir yakınlığı korurken bir yandan da üretimde kesintisiz akışı sürdürme ve dahili ölçek ekonomileri sağlama ihtiyacıyla sınırlanmışlardı.

Üretim evresindeki aşırı rekabetin baskısından kurtulan büyük şirketler kesintisiz ve güvenli gelir ve kâr akışının temeli olarak emek gücü ve emek piyasaları üzerinde denetim kurmaya giderek daha fazla önem verir oldular (Gramsci 1971). Büyük ölçekli üretime verdikleri önem ayrıca dikkatlerini seçkinlere hitap eden piyasalardan çok kitlesel piyasalara çevirmelerine yol açtı. Kitlesel piya-

* ABD'de 19. yüzyıl sonlarında geliştirilen bir fiyatlama sistemi. Fabrika maliyetine sabit bir ulaştırma maliyeti eklenerek fiyat belirleniyordu; çelik sektörüne egemen şirketler demiryollarına baskı yaparak malın uzak yakın tüm mesafelerde taşınması için sabit bir ücret uygulanmasını sağlamışlardı. (ç.n.)

sa ise emekçi sınıfların piyasasıydı. Fordizmin dayanağı işte buydu. İşyerinde sağlanan verimlilik artışı emekçilerin ürettikleri malların daha büyük bölümünü satın almalarını mümkün kılacak ücret artışlarıyla telafi ediliyordu. Ford 1914'te kendi otomobil fabrikasında beş dolar gündelik ücretli sekiz saatlik işgünü uygulamasını başlatırken kafasında kesinlikle bu strateji olgunlaşmıştı. Ama emekçiler asla ürettikleri malların tümünü satın alacak durumda olamazlardı, böylece büyük şirketler giderek daha geniş bir piyasada hakimiyet kurmak için farklı coğrafyalara açılım stratejileri izlemeye zorlandı. Çok geçmeden de ürünün parçalarının üretiminin ve nihai malın montajının çeşitli yerlere dağıtılmasının avantajları anlaşıldı. Fakat bu tür intibaklar büyük ölçüde yeni ulaştırma ve haberleşme sistemlerinin yarattığı değişken mekânsal ilişkilere bağlı olarak yavaş gerçekleşiyordu.

Ne var ki şirketler, üretimi bölerek çeşitli yerlere dağıtma olanağını daha fazla kullandıkça, kentsel bölgeler birbiriyle kendi endüstriyel üretim demetleri temelinde daha az rekabet ediyor, gerek şirketlerin kendi yararlarına kullanabilecekleri emek ve mal piyasaları gerekse şirket yatırımları için fiziksel ve sosyal varlıklar şeklinde sundukları cazip fırsatlar üzerinde daha yoğun rekabete zorlanıyorlardı. Yersel bağımlılıkları giderek azalan şirketler dünya piyasasında soyut emeğin evrenselliğini giderek daha güçlü temsil etmeye başladılar. Benzer şekilde yenilikler de kent matrisinde değil devletin ve şirketlerin labarotuvarlarında mayalanmaya başladı; gerçi ürün yenilikleri daha geleneksel kentsel temellerini kısmen de olsa koruyordu.

Giderek güçlenen kredi sisteminin bu değişikliklerdeki ağırlığı arttı. Kredi sisteminin gücünün merkezileşmesi hiç de yeni bir olgu değildi – Baringler ve Rothschildler daha iyi enformasyonun ve mekânda parasal güç kullanma kapasitesinin on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde kendilerine ulus devletleri bile hizaya sokma gücü kazandırdığını erken fark etmişlerdi. Ama faaliyetlerini büyük ölçüde devlet borcu ve demiryolları gibi büyük ölçekli projelerle sınırlandırdılar, ticari ve endüstriyel kredileri ve tüketici kredilerini (tüketici kredisi olarak ne varsa) daha küçük çaplı birimlere bırak-

tılar. On dokuzuncu yüzyılda krizlerin kredi ve ticaret krizleri şeklinde patlak vermesi –1847-48 krizi çok çarpıcı bir örnektir– sermaye ve kredi piyasalarında önemli değişikliklere yol açtı. Hisse senedi piyasası ve bankacılık sisteminin yeniden örgütlenmesi on dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar kredi ve finans ortamını bütünüyle değiştirdi. Finansal sermayenin doğuşunun (bkz. Harvey 1982, onuncu bölüm) çok çeşitli yankılanmaları oldu. Parasal sermayenin üretim sektörleri ile coğrafi bölgeler arasında daha kolay dolaşmasını sağladı, böylece sosyal ve coğrafi işbölümleri arasındaki ilişkilerin çok daha incelikli bir şekilde ayarlanmasını mümkün kıldı. Finansal sermaye kentsel altyapı üretiminin borçla finansmanını da aynı ölçüde kolaylaştırdı, ayrıca mekânsal engelleri azaltan ve zaman yoluyla mekânın yok edilmesine daha da katkı sağlayan uzun dönemli yatırımların yapılmasına yardımcı oldu. Dolayısıyla finansal sermayenin doğuşu, giderek daha başıboş davranan şirketlerin kentsel altyapı yatırımlarından sağlanacak avantajlardan istifade etmeye çalıştıkları sırada, kentsel altyapıların yoğunlaşmasına ve coğrafi olarak yayılmasına daha pürüzsüz ve hızlı bir şekilde sermaye akması anlamına geliyordu. Ama sonuç kentsel altyapı üretiminin, esas olarak faiz oranıyla yansıtılan parasal sermaye arz ve talep hareketleri aracılığıyla sermaye akışının genel mantığına daha sıkı bağlanması oldu. Neticede "kent inşa döngüsü" ve coğrafi mekândaki eşitsiz kentsel gelişmenin ritmik hareketleri çok daha dinamik alanlar haline geldi.

Fakat kredi sistemi daha da güçlü bir hamle yaptı; tek darbede aşırı birikim sorununu neredeyse tamamen sonlandırabilecek bir hamleydi bu. Kredilerin üretim ile tüketim arasında uygun tarzda dağıtımı kesintisiz kâr gerçekleşmesinin sınırlamaları dahilinde her ikisini de dengeleme imkânı sunuyordu. Kendi kendini besleyen büyümenin kesintisiz sürebilmesi için, üretime yönelen para ve kredi akışı ile tüketimin desteklenmesine yönelik para ve kredi akışının denkleştirilmesi zorunluydu. Kuşkusuz çözülmesi gereken birçok problem vardı. Birikim ve kâr gerçekleşmesi hedefleyen hiçbir üretim ve tüketim tarzıyla dengeli büyümeyi başarma imkânı yoktu.

Üretici tüketim (üretici güçlerin kapasitesini artıran yatırımlar) ile nihai tüketim (burjuvazinin ve emekçi sınıfın yaşama standartlarını iyileştiren yatırımlar ve akımlar) arasındaki denge eninde sonunda mutlaka yıkılacaktı. Ama kredi sistemi her şeye karşın Fordist uzlaşma arayan bireysel şirketlerin kalkıştığı ancak bölüşümü etkileme gücü sınırlı olduğu için başaramadığı şeyi başarmak için potansiyel bir güce sahip görünüyordu. Kredi sistemi böyle hedeflere yöneldikçe arz-yönlü kentleşmeye karşı talep-yönlü kentleşmeye dönüşümün başlıca aracı haline geldi.

Fakat birbiriyle bağlantılı iki problem vardı. Öncelikle para gibi finansal piyasalar da en geniş biçimde dağılmış temellük araçlarının varolduğu bir ortamda devasa merkezileştirici güçler içerir. Bu durum küresel kapitalizm için kilit önemde karar alma işlevlerinin birkaç kentteki (New York ve Londra gibi) az sayıda kişinin elinde toplanmasına imkân sağlar (örneğin J.P. Morgan). Bu ise muazzam ölçüde yoğunlaşmış sosyal gücün kişisel kazanç uğrunda yanlış kullanılması veya tekel gücünün dar jeopolitik amaçlara yöneltilmesi tehlikesini doğurur. Aynı durum ayrıca, finansal merkezlerin hiyerarşik coğrafi düzeninin bir otorite ve kontrol sistemi halinde konsolide edilmesine yol açar; kendine hizmet ettiği kadar dengeli birikimi de kolaylaştıran bir sistemdir bu. Daha da kötüsü var ve bu da bizi ikinci probleme taşıyor; kontrolden çıkarak spekülasyon çılgınlığı ve denetimsiz borç yaratma sarmalına girmemesi için "hayali sermayenin" oluşumu (her türden kredi) bir şekilde kurala bağlanmak zorundaydı (bkz. Harvey 1982, dokuzuncu ve onuncu bölümler). Mesela kentsel altyapılar artı değer üretimini artırmazsa bunlar için alınan borçlar nasıl ödenecekti? Öte yandan bu tür yatırımlar üretici olursa aşırı birikim sorununu daha da vahimleştirmekten başka neye yarayacaktı? Periyodik finansal krizler, aşırı birikimin kolayca, kazanç getirmeyen varlıklar üzerinde büyük boyutlara varan iflas taleplerine dönüşebileceğini göstermiştir.

Makroekonomik politikaya devlet müdahalesi için artan baskıyı işte bu arka planı dikkate alarak kavramamız gerekiyor. Kuşkusuz burjuvazinin yüzünü çevirdiği yön ulus devletti; bunun bir nedeni

ulus devletin en kolay denetleyebileceği cephe olması, diğer nedeni de ulus devletin maliye ve para politikalarının geleneksel olarak şekillendirildiği kurumsal çerçeve olmasıydı. Talep yönlü kentleşmeye yönelişi pekiştiren olgu maliye ve para yönetiminde Keynesyen stratejilere geçilmesiydi. 1929-45 travması katalizör işlevi gördü. Çöküş ABD'yi vurduğunda Ford, genel çizgisi doğrultusunda, olayı bir yetersiz tüketim problemi olarak gördü ve ücretleri artırmaya çalıştı. Altı ay içinde piyasanın mantığıyla geri adım atmaya zorlanan Fordizm başarısız oldu ve devletçe (çoğu kez isteksizce) yönetilen Keynesyen politikalara ve New Deal'ın* kurumsal reform ve politikalarına yönelmek zorunda kaldı. Bir kuşağı aşan bir dönem boyunca kapitalist kentleşme (özellikle ABD'de), 1930'ların kronik yetersiz tüketim şeklinde yorumlanan sorunlarına verilen ve II. Dünya Savaşı travmasıyla ağırlaşan (devletin örgütlediği) tepkiye göre şekillendirildi.

Bu gelişmeler sermayenin kentleşmesi açısından derin sonuçlar doğurdu. Keynesyen kent bir tüketim yapıtı olarak şekillendirildi ve bu kentin sosyal, ekonomik ve siyasi hayatı devlet destekli, borçla finanse edilen tüketim teması etrafında organize edildi. Kent siyasetinin odağı sınıfsal meselelerle uğraşan sınıfsal ittifaklardan tüketime, bölüşüme ve mekân üretimine ve yönetimine dayalı daha gevşek çıkar koalisyonlarına kaydı. 1960'lı yılların "kent krizi" bu kaymanın tüm işaretlerini haizdir. Bu kayma ayrıca artı değer üretiminin "atölyeleri" olarak kentler ile o artı değerin tüketimi ve gerçekleşme merkezleri olarak kentler arasında ciddi bir gerilim yarattı. Sermaye dolaşımı ile gelirlerin dolaşımı arasında, mekânsal işbölümü ile tüketimin mekânsal dağılımı arasında, kentler ve banliyöler arasında vb. gerilim vardı. Keynesyen politikalar aşırı birikim sorununun başka mekânlara kaydırılma ve zamansal olarak ertelenme (borçla finanse edilen) tarzını ve üslubunu kökünden değiştirdi. Şimdi bu olayın nasıl gerçekleştiğine bakalım.

* Başkan Johnson'ın uyguladığı, eğitim, konut, kentleşme, yaşlılara sağlık hizmeti vb. konularda çok sayıda sosyal refah yasası içeren reform programı. (ç.n.)

Aşırı birikim sorununun sürekli olarak farklı zamanlara ertelenmesi, devlet destekli kredinin sınırsız hayali sermaye oluşumunu mümkün kılması ölçüsünde başarılabilirdi. Keynes açık finansmanını kısa dönemli idari bir araç olarak görmüştü ama ekonomik döngü denetim altında tutuldukça ve 1939 öncesinde çok güçlü olan kent inşa döngüsü hemen hemen durunca sürekli büyüyen açıklar yığıldı. Aşırı biriken sermaye ve emek gücü fiziksel ve sosyal altyapılara yöneltildi; bu tür yatırımlar ilave fazlalar üretebilirse o zaman sermaye yeniden bu alanlara yönlendirilecekti. Kentsel bölgeler ve devletler için yukarı yönde sürekli ekonomik gelişme sarmalı ufukta görünmüştü, tabii bunun gerçekleşmesi borçla finansman hedeflerinin uygun seçilmesine bağlıydı. Emeğin niteliklerinin yükseltilmesi, emek barışının satın alınması ve hem üretim hem de tüketimde sermayenin devir hızının artırılması açısından ulaştırma, eğitim, konut ve sağlık sektörlerine yapılan yatırımlar özellikle yararlıydı. Ne var ki süreç, nasıl işlediğine hiç aldırış edilmeksizin sınırsız borç yaratmaya dayanıyordu. 1970'lerde ABD, *Business Week*'in bile "dağ" gibi dediği kamu, özel kesim ve şirket borçlarının yükü altındaydı; borcun büyük bölümü kentsel altyapılarda birikmişti. İflas talebi davalarının birikmesi sorun yarattı. Bunları parasallaştırma girişimi enflasyonda ciddi artışa yol açtı, böylece malların ve diğer varlıkların maruz kaldığı değer kaybetme tehdidinin paranın değer kaybına dönüşebildiği kanıtlandı (krş. Harvey 1982, onuncu bölüm). Ama enflasyona yönelik herhangi bir karşı atak büyük miktarda kent sermayesini riske sokmaktan başka bir sonuç yaratmadı. 1973 yılında emlak piyasasının dünya çapında çöküşü (bununla beraber emlak finansmanına yoğun biçimde bağlanmış bankacılık ve finans kuruluşlarının çöküşü) ve 1974-75 New York mali krizi Keynesyen olmayan, tümüyle yeni bir kent süreci modeline giden yoldaki ilk ataklardı.

Aşırı birikimin borçla finanse edilen altyapı inşası yoluyla geçici olarak giderilmesine kent sisteminin mekânsal yeniden organizasyonunun güçlü süreçleri eşlik ediyordu. Uzun zamandır bir mala indirgenmiş, tam bir hayali sermaye formu olan arazi spekülasyonu da özellikle ABD'de, kentsel yayılma ve mekânsal organizasyonda hızlı

değişmeler için tesirli bir baskı oldu. Daha fazla yayılmanın aracı da (otomobil) 1920'lerden beri ortalıktaydı. Ama yetersiz tüketim problemine "banliyö çözümü", borçla finanse edilen ev sahipliği ve ulaştırma hizmetlerine yine borç finansmanıyla erişim (otomobil alımları ve otoyollar) yoluyla bireylerin ekonomik gücünün yükselmesi ve kendi özel kullanımları için mekân sahibi olmaları sayesinde yaratıldı (Walker 1976, 1981). Banliyöleşme uzun bir geçmişe dayanıyordu ama esas olarak savaş sonrasında kentleşmeye damgasını vurdu. Bu gelişme otomotiv, akaryakıt, lastik ve inşaat sanayisi ürünlerini lüks değil zorunlu mallar haline getirecek şekilde mekânın topyekûn yeniden yapılandırılması ve bu yolla efektif talebin seferber edilmesi demekti. 1945 sonrasında neredeyse bir kuşak boyunca banliyöleşme, kapitalizmi yetersiz tüketim krizlerinin tehdidinden korumaya yönelik gelişmelerden biriydi (dünya ticaretinin küresel yayılması, Batı Avrupa ve Japonya'nın savaşla yıkılan kent sistemlerinin yeniden inşası ve hemen hiç durmayan silah yarışı diğer ana unsurlardı). Savaş sonrasında kapitalizmin banliyöleşme ve dallanıp budaklanarak yayılan kentsel gelişme olmaksızın ayakta kalabileceğini ya da neye benzeyeceğini tahayyül etmek çok zor.

Ne var ki bütün süreç ekonomik kararları, sosyal ve siyasi hayatı şekillendiren mekân-zaman matrislerinin kesintisiz ve radikal biçimde yeniden yapılandırılmasına dayanıyordu. Mekânsal ilişkilerdeki devrim sanayi kapitalizminin noktasal yerleşim modellerini alt etti ve yerine "mekâna yayılan" (*space-covering*) ve "mekânı sıkıştıran" (*space-packing*) emek ve mal piyasası modellerini yerleştirdi; bunları da megakentin çarpık kentleşme yayılımında birleştirdi. İleri kapitalist toplumlarda üretim açısından kent-kır ayrımı yok edildi, bu ayrım yalnızca önemli bir tüketim alternatifi olarak yeniden üretilecekti. Ama coğrafi yayılmanın ve mekânı sıkıştırmanın sınırları vardı. Sabit mekânsal kompozisyonlarda kristalleşen yatırım miktarı arttıkça mekânın değer kaybına uğratılmaksızın daha fazla değiştirilme olasılığı zayıflıyordu. Bu yeni bir problem değildi. Sanayi kentinin Keynesyen yaklaşımın gereklerine uyum sağlayacak biçimde yeniden şekillendirilmesi ekonomik maliyet doğurdu ve çoğu kez

kimliklerini endüstriyel deneyimle oluşturan emekçi sınıf topluluklarında sosyal direnişe yol açtı. Topluluk* duygusuna bağlılığın artması (ve toprağı salt hayali sermaye olarak görmekten kaçınma) Avrupa'da banliyöleşmenin hızını yavaşlattı, belki buna bağlı olarak genel büyüme de yavaşladı. Ama ABD'de bile, eski bölgelerde topluluğun önceden var olan temellerinin erozyonu ve zaman zaman tümden yıkılışı geniş ölçüde altın banliyöleşme madalyonunun ters yüzü olarak görüldü. Mekânsal değişim süreçleri ivme kazandıkça, bu tür problemler daha da yaygınlaştı ve orta, hatta üst gelir topluluklarının direnme gücünü artırdı.

Keynesyen kent tüketimin mekânsal bölünmesine, mekânsal işbölümünden çok daha fazla önem verdi. Talep yönlü kentleşme, tüketici egemenliği ruhunun kitlesel seferberliğine dayanıyordu. Fazlalar eşitsiz de olsa yaygın biçimde bölüştürülüyordu ve nasıl harcanacakları konusundaki tercih giderek daha fazla bireye bırakılıyordu. Tüketici egemenliği fetişist de olsa (Marx'ın kastettiği anlamda) yanılsama değildi ve önemli olası sonuçlar içeriyordu (bkz. *Consciousness and the Urban Experience,* beşinci bölüm). Parasal gücün sürekliliğini kesen hiçbir doğal fren olmadığından, her türlü yapay ayrım uygulanabildi. Yeni türde topluluklar kurulabildi, reklamı yapıldı ve kim olduğunuzun giderek azalan ölçüde sınıfsal konuma, giderek artan ölçüde pazarda nasıl harcama yaptığınıza bağlı olarak belirlenmeye başladığı bir toplumda pazarlandı. Yaşama mekânları statüyü, konumu ve prestiji yansıtır hale getirildi. Hayat tarzı, sosyal mekâna hakimiyet ve bunların işaretleri için sürdürülen rekabet hayat fırsatlarına erişimin önemli unsurları haline geldi. Bölüşüm, tüketim hakları ve sosyal mekâna hakimiyet için vahşi mücadeleler başladı. Bir zamanlar büyük ölçüde burjuvazinin üst katmanlarıyla sınırlanan böyle çekişmeler artık nüfusun büyük kesimi açısından kent hayatının parçası oldu. Büyük ölçüde bu mücadeleler ve neden oldukları rekabet aracılığıyla talep yönlü kentleşme kapitalist hedefler doğrultusunda düzenlendi.

* Bu sözcüğün İngilizce karşılığı olan *community* sözcüğü cemaat ve mahalle anlamlarına da gelmektedir. Dolayısıyla topluluk tabirinin kullanıldığı yerlerde diğer anlamlarını da akılda tutmakta fayda var. (e.n.)

Kent siyaseti, spotlarını başka yönlere çevirmek zorunda kaldı. Keynesyen projenin başarısı devleti, şirket sermayesini, finansal çıkarları ve arsa üretiminden çıkar sağlayan tüm odakları uzlaştıran güçlü bir sınıf ittifakının kurulmasına dayanıyordu. Böyle bir ittifak bir yandan genişlemekte olan tüketici egemenliği tabanını, diğer yandan tüketim ve yeniden bölüşüm üzerindeki artan sosyal rekabeti yönetmenin ve kanalize etmenin yollarını bulmalıydı. Yeni hayat tarzları ve hayat fırsatlarına erişim uğrundaki yarışı şekillendirmek, bu yarışa karşılık vermek ve böylece sürdürülebilir ve gayet istikrarlı bir sermaye birikimini mümkün kılan zamansal ve mekânsal büyüme modelleri yaratmak zorundaydı. Fakat halk nezdinde meşruiyetin temeli (yerel ve ülke çapında) zorunlu olarak tüketici istek ve ihtiyaçlarının organizasyonu ve tatmini konusundaki başarıya dayanıyordu. Bu iki hedefin uyuştuğu evrelerin yanı sıra ciddi gerilim noktaları da vardı.

Kent sürecini yeniden bölüşümün aracı olarak kullanma girişimi sınıfsal yapı, gelir farklılıkları ve azınlıkların mahrumiyetleri gibi realitelerle çatıştı. Tüketici peyzajlarında gerçekleştirilen güçlü mekânsal reorganizasyon süreçleri geride –şehirlerin ağırlıklı olarak yoksul nüfusun yaşadığı bölgelerinde yoğunlaşan ve giderek genişleyen– terk edilmiş mahrumiyet oyukları bıraktı. Yaratıcı yıkım süreci yoksul nüfusun yoğunlaştığı şehir içi alanların fiziksel ve sosyal tahribi ile banliyölerin yaratılması arasında ikiye bölünmüş gibiydi. Ne var ki sosyal yelpazenin öteki ucunda işlerin iyi gitme zorunluluğu yoktu. Tüketiciler olarak burjuvazinin üst katmanları bile mekânı işlerini büyütme ve kâr kaygısıyla şekillendirmek isteyen yapsatçılara ve benzerlerine karşı koruma talep edebiliyordu. Büyüme makinesi politikasını (*growth-machine politics*)* dizginlemek için yerel yönetimin sahip olduğu güç ekseninde inşa edilen

* Harvey Molotch tarafından önerilen "büyüme makinesi olarak kent" tezi ABD'deki kent siyasetini ve yerel ekonomik gelişmeyi tahlil için en etkili yaklaşımlardan biridir, ancak ortaya atılışından bu yana kent siyasetinin doğasında oluşan değişiklikler nedeniyle bu tezin ABD dışında uygulanmasında kavramsal ve ampirik sınırlamalar ortaya çıktı. (ç.n.)

"tüketici sosyalizminin" tuhaf türleri zengin bölgelerde bile kök salabildi (mesela Santa Monica'da). Ciddi şekilde ele alındığında tüketici egemenliği, kent hayatının niteliklerini şekillendirmek ve sermaye dolaşımında maddileşenden bir hayli farklı bir topluluk imajıyla kolektif mekânlar oluşturmak için belli düzeyde halk desteği gerektirir. Mekânın üretimi yer konusundaki duyarlılıkla çatışma eğiliminde oldu. Kapitalizmin kışkırttığı tüketimci yeniliklerle potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştirmiş topluluk inşası girişimleri arasındaki sınırlar giderek bulanıklaştı.

İşte 1960'larda tam olarak böyle bir ortamda şehirlerde baş gösteren ayaklanmalar (ve daha sonraları Avrupa kentlerinde ortaya çıkan başkaldırılar) sıfır büyüme ve banliyölerdeki çevreci hareketlenmelerle birleşince o sıralarda hızlanmakta olan Keynesyen kente özgü kentsel dönüşüm sürecinin hızı kesildi. 1960'lı yıllarda kentlerdeki sosyal hareketler büyük ölçüde bölüşüm ve tüketim meselelerine yoğunlaştı, kent siyaseti salt bir büyüme makinesi olmaktan çıkarak yeniden bölüşüm sorunlarına ayarlandı. Gelirlerin dolaşımı, mekânsal bakımdan yalıtılmış durumdaki sınıf-altı (*under-class*)* kesimi de ekonomik ve politik olarak içine alacak ve kent sistemi dahilinde faydaların adil toplumsal bölüşümünü sağlayacak şekilde yönetilmeliydi. Kent giderek bir yeniden bölüşüm sistemi olarak tanımlanıyordu. Gerek iş ve istihdam sorunları gerek bir üretim ortamı olarak kent sorunu hiç gündemden düşmemiş olsa da, kent süreci dahilinde işleyen kuvvetlerin karmaşık matrisi içindeki önemsiz unsurlar olarak görülüyordu. Ne var ki, gelirlerin dolaşımı ve yeniden bölüşümler üzerindeki çekişme topluluklar arasındaki gerilimleri ve jeopolitik uyuşmazlıkları (mesela kentlerle banliyöler arasındaki uyuşmazlıkları) yoğunlaştırmaya başladı. Üstelik sermaye dolaşımının pürüzsüz sürmesini böyle bir stratejinin sağlayacağına ilişkin hiçbir garanti yoktu.

Aşırı birikim probleminin talep yönlü kentleşme yoluyla başka zamanlara ve başka mekânlara kaydırılmasında üç temel sorun var-

* Sınıflar hiyerarşisinde emekçi sınıfın ana kitlesinin de altında, mümkün olan en düşük konumda yer alan nüfus kesimi. (ç.n.)

dı. Öncelikle, zamansal erteleme aşırı borçlanma ve güçlü enflasyon baskılarına yol açtı. Ama klasik devalüasyon formlarına geri dönüş devasa miktarda kentsel yatırımı riske sokarak iyice kök salmış yeniden bölüşüm modellerini tahrip edebilir ve böyle bir politika değişikliğiyle baş etmeyi zaman ilerledikçe iyice zorlaştırabilirdi. İkinci olarak, banliyö yayılımına yatırım ve "mekâna yayılma" tarzı kentleşme, yerelin güçlenmesi ve topluluk oluşturma baskısı altındaki parçalanmış mekânların bütünleştirilmesini gerektirdi, bu gelişme banliyöleşme çözümünün ve mekânsal tedavinin daha fazla sürdürülmesini engelledi. Aşırı birikimin mekânsal bağlamda eritilmesi ya yavaşladı ya da daha ileri düzeylerde yaratıcı yıkım ve kavgaya yol açan değer kayıplarına dönüşmeye zorlandı. Üçüncü olarak, talep yönlü kentleşme (bireycilik, tüketici egemenliği, hayat tarzı ve statüsü, mekân hakimiyeti konusunda sosyal rekabet açısından yarattığı tüm sonuçlarla birlikte) ilgi odağını doğrudan sermaye birikiminden ayırarak gelirlerin dolaşımı sürecine kaydırdı. Üretimin önkoşullarının değil tüketimin mekânsal bölünmesinin önkoşullarının üretimine ağırlık verdi. Bu kayma kışkırtıcı olduğu ölçüde tehlikeliydi. Efektif talepte borçla finanse edilen artışın, kendiliğinden oluşacak arz yönlü uygun bir tepkiyle dengeleneceği varsayıldı. Üretim "atölyeleri" olarak kentler ve tüketim merkezleri olarak kentler arasındaki gerilimi dizginlemek kolay değildi. Tüketim için fiziksel ve sosyal altyapılara yapılan yatırımın, yeniden bölüşüm politikasıyla birlikte kapitalist üretim için mutlaka elverişli bir ortam yaratma zorunluluğu yoktur. Şimdi de şirketlerin coğrafi hareket yeteneği arttığı ve finansal sermaye artık olağanüstü hareketli olduğu için kentler iş kayıpları, sermaye kaçışı ve şirketlerin yatırımdan kaçınmaları gibi gelişmeler karşısında çok daha kırılgandı. İşaretleri çok daha önceden fark edilebiliyordu ama bu durum 1970'lerin açmazıydı.

Talep yönlü kentleşmeye ve iç gerilimlerine ilişkin bu öykünün çok basitleştirilmiş olduğunu ve ABD'de olup bitenlere ağırlık verdiğini kabul ediyorum. Ayrıca, artı değer üretimi ve gerçekleşmesinin mantığı çerçevesinde üretimle tüketimin zorunlu birliği olgusuna

yeterince eğilmediği için oldukça yüzeysel bir öykü bu. Endüstriyel kentleşme ortamında bu mesele hiçbir zaman gündemden düşmedi. Engels 1844 tarihli ünlü Manchester incelemesinde, farklı mesken alanlarındaki tüketimle açığa vurulan üretimdeki sınıfsal ilişkilere ilişkin ünlü anlatısını kaleme alırken bu soruna değinmiştir. Kent proletaryası uzun zamandır kapitalistlerin mal sunduğu, tüketiciye seçme şansı tanımayan tekel ya da oligopol piyasalarını (*captive market*) oluşturuyordu ve dinamik ihracatın temeli olarak yerel efektif talebin önemi uzun süredir inceleniyordu. Ayrıca Paris ya da Londra gibi geleneksel gösteriş tüketimi merkezleri vardı ve bu kentlerde efektif talebin hacmi ve türü yerel sanayi etkinliklerinin karakterinin ve ritminin belirlenmesinde hayati önem taşıyordu.

Keynesyen kent, üretim sorunlarına da duyarsız değildi. Ama kent sürecinde büyük dönüşüm nitelemesini hak edecek boyutlarda bir vurgu kayması vardı. Büyük Buhran bir yetersiz tüketim krizi olmanın çok daha ötesinde bir olaydı ama öyleymiş gibi görünmesi ve kapitalist sınıfın olaya tüketim kriziymiş gibi tepki vermesi tümüyle yeni bir kent sürecinin biçimlenmesi için zemin hazırladı. Yetersiz tüketim sorunlarına verilen bütün tepkinin, endüstriyel gelişmenin hiç rol oynamadığı "endüstri-sonrası kent" yaratmaktan ibaret olması durumunda, kentler üretim atölyeleri olarak önemsenmezse bir bütün olarak kentleşmenin sürmesinin imkânsız oluşu hiçbir önem taşımaz. Keynesyen kentin yaratılması kapitalizmin sorunlarının temel nedeni olarak yüzeydeki yetersiz tüketim görüntüsüne verilen hakiki bir tepkiydi. Bu yüzeysel görünüme verilen bu hakiki tepki kuşkusuz çözdüğü kadar çok problem de yarattı.

Talep yönlü kentleşmenin yarattığı şehir çok farklı görünüşteydi; düşük yoğunluklu yayılma ve farklı tüketim mekânları (yaratılan kırsal saadetten, sahipsiz topraklar olma yolunda giderek ilerleyen banliyöden ayrılmış yoğun kent içi yaşamına kadar varan) içeriyordu, keza hayat tarzı ve sosyal statüye ilişkin acayip mesajlar hiç dinmeyen tüketimcilik tablosuna kazınmış durumdaydı. Üretim giderek artan ölçüde, sermayenin kentleşmesi için kendi çıkarlarıy-

la simbiyoz ilişkisi içinde yeni yöntemler uygulayan güçlü koalisyonların desteklediği mekân üretimini ve uzun dönemli yatırımları ifade etmeye başladı. Bu koalisyonlar finansal sermayenin ve devletin dünyasında yeni araçsallıklara ihtiyaç duyuyordu; tüketici egemenliğinin gerçek bir egemenlik olmasını, bu egemenliğin bazı kilit sanayi sektörlerinin (otomobil, ev aletleri, akaryakıt vb.) büyümesi sonucu oluşan birikimle orantılı "rasyonel tüketim" düzeyini gerçekleştirmesini sağlayacak güçlü ikna ve ideolojik denetim araçları bulmak zorundaydı. Böylece Keynesyen kent giderek artan ölçüde bir sanayi-sonrası kenti olmaya; bir hizmet sunumu, bilgi işlem ve devlette ve finans sektöründe komuta işlevleriyle beslenen bir tüketim yapıtı halini almaya başladı.

Siyaset de değişti. Üretimdeki sınıf ilişkileri tüketimin yapay işaretleriyle kısmen maskeleniyordu; bu arada bölüşüm payları ve sosyal mekân üzerindeki hakimiyet çekişmeleri, yan etki olarak egemen sınıf ittifakına böl-yönet imkânı veren sıkıntılı bir hizipleşme yarattı. Siyasi meşruiyetin temeli sınıfsal ilişkilerin yönetiminden bölüşüm adaletine ve bununla mutlaka uyumlu olmayabilen tüketici özlemlerini ve egemenliğini tatmin kaygısına yöneldi. Sosyal mekân hakimiyeti için yürütülen mücadeleler (bazıları ilerici bazıları gerici) ve kent ile banliyö arasında giderek büyüyen yarılma yeni jeopolitik gerilimler üretti. 1960'ların kentsel krizleri tam olarak bu tür unsurların ürünüydü. Tüketim (bireysel ve kolektif) ve bölüşüm için kavgalar yürütülüyordu, ayrıca sosyal mekân ve o mekânın içerdiklerine hakim olma uğrunda da mücadeleler vardı. Kentleşme hakkındaki düşünme tarzına dair de tartışmalar başladı. O dönem boyunca sağlık, eğitim, ulaştırma ve sosyal güvenlik hizmetleri sunumu üzerinde ve gerek birikim mekânının rasyonel organizasyonu gerekse topluluklararası uyuşmazlıkların yatıştırılması hakkında yazılanlar, üretim ve temel sınıfsal ilişkiler konularındaki sorunların sürüncemede bırakıldığı bir kentleşme tarzını ve çok farklı politik ve ekonomik kaygıların ön planda olduğu bir durumun durağan perde arkasını yansıtır.

V. FAZLA ÜRETİMİ VE MASSEDİLMESİ ARASINDA DENGE KURULMASI: POST-KEYNESYEN GEÇİŞ DÖNEMİNDE KENTİN AYAKTA KALMA MÜCADELESİ

Keynesyen programın çöküşü tabloyu tümüyle değiştirdi. Yetersiz tüketimin tehlikelerinden korunmak için savaş sonrasında geliştirilen strateji çarkının tüm dişlileri 1960'lı yılların sonlarında aşındı. Dünya ticaretinin uluslararası sermaye akımları aracılığıyla canlandırılması aşırı birikim sorununun büyümesine yol açtı. Yatırım artışını kârlı biçimde massetme kapasitesi daraldıkça Batı Avrupa ve Japonya kaynaklı rekabet keskinleşti. Enflasyonist finansman sonradan parasal güçlüklerin (doların rezerv para olarak istikrarını yitirmesi) ve 1980'lerdeki uluslararası borç krizinin temel nedeni olan uluslararası borç verme furyasını kışkırtarak soruna bir çözüm getirmiş görünüyordu. Aynı politikalar sermaye ve emek fazlalarının sarmal oluşturarak esas olarak kentlerdeki yapılı çevre üretimlerine (emlak yatırımı, ofis inşası, toplu konut) ve daha az ölçüde sosyal harcama (eğitim ve sosyal güvenlik) artışlarına akmasına yol açtı. Fakat 1973'te enflasyon sarmalına tepki olarak sıkı para politikasına geçildiğinde, hayali sermaye patlaması aniden durdu, borçlanma maliyeti yükseldi, gayrimenkul piyasaları çöktü ve yerel yönetimler kendilerini mali krizin eşiğinde buldular; New York yönetimi ise mali krize gömüldü (New York kent bütçesinin ve borçlarının birçok ulus devletinkinden çok daha büyük olduğunu dikkate alırsak hiç de basit bir olay değildi bu). Ekonomik durgunluk ve şiddetlenen rekabet nedeniyle fiziksel ve sosyal altyapı yatırımlarının verimliliğinin ve üretkenliğinin önemli bir mesele olarak gündeme yerleştiği bir sırada bu tür yatırımlara yöneltilen sermaye akımları (Şekil 3'teki ikincil ve üçüncül sermaye döngüleri) yavaşladı. Yapılı çevredeki varlıklarda ve sosyal harcamalar alanındaki yükümlülüklerde ciddi aşırı birikimin varlığı hiç kimsenin gözünden kaçamayacak kadar barizleşti. Yatırımların büyük bölümünün getiri oranı çok düşüktü ya da hiç getirisi yoktu. Sorun fiziksel varlıkları kitlesel değer kaybına uğratmaksızın ya da sundukları hizmetleri yok etmeksizin bu ya-

tırımların ya geri kazanılması ya da mümkün olduğunca azaltılmasıydı. Kent sürecini rasyonelleştirme, daha verimli ve maliyet-etkin hale getirme yönündeki baskı olağanüstü ağırlaşmıştı.

Sonuç olarak yakıtı tükenmekte olan talep yönlü kentleşme 1970'lerin ve 1980'lerin sürekli vızıldayan ekonomik problemleriyle iyice iç içe geçmiş durumdaydı. Kentleşme problemin parçası olduğu ölçüde çözümün de parçası olmak zorunda kaldı. Sonuç 1973'ten sonra kent sürecinde gerçekleşen esaslı dönüşüm oldu. Kuşkusuz bu gelişme topyekûn bir devrimden çok odak noktasının değişmesiydi (Atlantik'in iki yakasında arz yönlü politikaları savunanların ve yeni muhafazakârların heyecanla ilan ettiklerinin aksine bu bir devrim değildi). Bu gelişmeyle önceki dönemlerden kalan kent mirası mecburen dönüştürüldü ki söz konusu dönüşüm, o miras bırakılan hammaddelerin miktarı, nitelikleri ve örgütlenme tarzlarıyla sıkıca sınırlanmıştı. Bu dönüşüm dura kalka, para ve maliye politikasında görünürdeki keyfî değişiklikler halinde sarsak danslar ve sosyal ve mekânsal işbölümü çerçevesinde, uluslararası ve kentlerarası rekabette güçlü keskinleşmeler şeklinde gerçekleşti. Ayrıca, halk direnişinin ne yapacağı belirsiz kuvvetleri karşısında tereddütlü hareket etmek zorunda kaldı. Üstelik sermayenin kentleşmesinin, yetersiz tüketimle hiç ilgisi olmayan problemlere tam olarak nasıl intibak etmesi gerektiği açıklık kazanmamıştı. Stagflasyon* sorunları ancak ve ancak fazlaların üretimiyle bunların hayali değil hakiki olarak massedilmesi arasında daha iyi bir denge kurularak çözülebilirdi. Üretimin doğru organizasyonu sorunu, bir kuşak ya da daha uzun bir dönem boyunca talep yönlü büyüme ekseninde bir kent sürecinin inşasının ardından yeniden gündemin ana maddesi olmuştu. Peki büyük ölçüde talep yönlü bir mirasın zenginleştirdiği kentsel bölgeler arz yönlü dünyaya nasıl uyum sağlayacaktı?

Hiçbiri diğerini dışlamayan ve hiçbiri maliyetsiz ya da ciddi politik ve ekonomik açmazlardan arınmış olmayan dört seçenek belirdi. Her birini sırayla ele alacağım. Konuya berraklık kazandırmak

* Ekonomide durgunluk ve enflasyonun birlikte var olması durumu. (ç.n.)

için bu seçenekleri, inişli çıkışlı eşitsiz kapitalist gelişim coğrafyasında rekabet eden ekonomik ve jeopolitik birimler olarak kentsel bölgeler açısından inceliyorum (Smith 1984).

Mekânsal İşbölümü Çerçevesinde Rekabet

Kentsel bölgeler tek başlarına uluslararası işbölümü çerçevesindeki rekabetçi konumlarını güçlendirmeye çalışabilirler. Ama bunun toplu sonucunun faydalı olma zorunluluğu yoktur. Bir kentsel bölge dahilinde somut emeğin koşullarında yapılan değişiklik başka yerde kopyalandığı takdirde, dünya piyasasında soyut emeğin anlamını değiştirecek ve böylece farklı somut emek türlerinin mümkün olduğu çerçeveyi de farklılaştıracaktır. Firmalar arasında keskinleşen rekabet gibi kentsel bölgeler arasında şiddetlenen rekabet de, kapitalizmi kararlı bir dengeye geri taşıma garantisi içermez, bilakis sistemi böyle bir dengeden uzaklaştıracak hareketleri tetikleyebilir. Her şeye karşın daha güçlü rekabetçi konum kazanan kentsel bölgeler en azından kısa dönemde bunu başaramayanlara oranla daha uzun ömürlü olur. Ama bu hedefe giden farklı yollar vardır, aralarındaki en önemli ayrım ise emek gücünün sömürü oranının yükseltilmesi (mutlak artı değer) ya da daha ileri teknoloji ve organizasyon tarzları bulunmasıdır (göreli artı değer). Bunları sırayla inceleyeceğim.

Daha ileri teknoloji ve organizasyon tarzına geçiş kentsel bölgede keskinleşen rekabet karşısında belli sektörlere dayanma gücü sağlar. Ama böyle bir geçiş iş imkânı yaratabildiği gibi kolaylıkla mevcut iş imkânlarını da yok edebilir. Üretimin ve yatırım artışının ardından iş imkânlarının azalması yeterince bilinen bir örüntüdür (Massey ve Meegan 1982). Daha gelişkin organizasyon arayışı bazen işletmenin ölçeğinin radikal biçimde değiştirilmesini zorunlu kılabilir (böylece firmaların kent imkânları matrisine en azından farklı arazi ihtiyaçları nedeniyle yerleşme kabiliyetini etkileyebilir). Ama daha iyi organizasyon kaygısı fiziksel ve sosyal altyapıların maliyeti ve verimliliği konularını da kapsar. Kent bölgesi dahilindeki egemen sınıf ittifakı bu durumda, göreli artı değer üretiminin atölyeleri olarak kent orga-

nizasyonunun ince ayrıntılarına daha büyük önem vermek zorunda kalır. Bu konuda izleyebileceği çeşitli yollar vardır. Toprağa yerleşik üretici güçlere daha fazla özen gösterilmesi ve iyileştirilen fiziksel altyapılar (su, kanalizasyon vb.) göreli artı değer üretim kapasitesini artırır. Diğer yandan bir yenilik merkezi olarak kent ortamını güçlendiren sosyal altyapı yatırımları da (eğitim, bilim ve teknoloji) bu kapasiteyi artırır. Ya da sanayinin katlandığı maliyetler sübvansiyonlar sayesinde yapay olarak azaltılabilir. Ama bu, sosyal harcamaların yeniden bölüşümü (mutlak artı değer) demektir.

Kentlerarası rekabetin şiddetlenmesi (pek çok belirti veren) problemler yaratır. Teknolojilerin ve organizasyon formlarının sıçramalı kesintisiz gelişimi (kamu yatırımları aracılığıyla sağlananlar dahil) ileri düzeyde hareketli şirket sermayesinden yatırım ve iş kapmak için çok daha acımasız rekabeti kışkırtır. Bu olgu istikrarsızlaştırıcı etkiler yapar ve eski teknoloji demetleriyle bağlantılı varlıkların ve altyapıların değer kaybını hızlandırır. Bunun yanı sıra, teknolojik değişimin büyümenin (üretimin veya istihdamın büyümesinin) aleyhine hızlanması birikimin mantığını tümüyle çökertir ve doğrudan küresel krizlerin batağına sürüklenmeyi getirir. "Elverişli bir yatırım iklimi" oluşturma saplantısı, şirketlere nakdi yardım ve diğer türden destekler de halkın direnişini tetikleyebilir (özellikle çoğu kez olduğu gibi sosyal harcamaları etkilediği takdirde). Bu durumda kent siyaseti bölüşüm üzerindeki bölük pörçük dalaşmalardan çok sınıf mücadelesine dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Böyle ani geçişleri frenleyen bazı unsurlar vardır. Öncelikle, teknolojinin yönetimi kent kokteylinin yenilikçi bölümlerinden ziyade (ürün yenilikleri hâlâ eski kentsel tabanını kısmen korusa da) şirketler kesiminin elindedir. Dolayısıyla kentsel bölgeler arasındaki teknoloji transferleri büyük ölçüde şirket kararlarıyla belirlenir. Bu bakımdan işbölümünün sosyal yönü mekânsal yönüne hakim olur. Ne var ki bu tür bir dizginleme altyapı tedariki alanında geçerli değildir. Bu alanda devletin (Goodman 1979) şirket sermayesine tuzak kurmaya çalışan bir girişimci gibi davrandığına tanık oluruz. Şirket sermayesi ise emek gücünün ve sosyal altya-

pıların nitelikleri ve nicelikleri kadar kent bölgesinde geliştirilmiş fiziksel olanaklara da duyarlıdır. Üretimde yürütülen uluslararası rekabet karşısında ayakta durmanın bir başka yolu emek gücünün sömürü oranının yükseltilmesidir. Klasik Marksçı açıklama bunu emeğin yaşama standardına organize saldırı ve işsizliğin, iş güvencesizliğinin artırılması ve sosyal harcamaların daraltılması (bilhassa sosyal yardım harcamalarının) ve ucuz yedek sanayi ordusunun (göçmenler, kadınlar, azınlıklar vb.) harekete geçirilmesi yoluyla gerçek ücretlerin aşağı çekilmesi girişimi olarak yorumlar. Emeğin artan oranlı sömürüsü aynı zamanda emekçi sınıfların kurumlarına (mesela sendikalara) ve istihdamda yetenek ve vasıf kullanımına yönelik bir saldırı anlamına da gelir. Ama bu aynı zamanda kent merkezli sınıf ittifakında önemli rol oynayabilecek bir unsura saldırı demektir. Birçok kentsel bölgenin böyle bir yola girdiğini görüyoruz –bazı durumlarda kent yönetimi emeğin ücret kesintileri ve kazanılmış hakların kırpılmasıyla hizaya sokulmasında öncülüğü üstlenir– ama daha az cepheleşme yaratan başka seçenekler de vardır. Nihayetinde sömürü oranı daima emek gücünün nitelikleriyle ilişkili bir unsurdur. Her kentin emek piyasasının sunabileceği, belli altyapılarla desteklenen kendine özgü nitelik demeti, hareketli şirket sermayesini çekecek cazibe unsuru olabilir. Dolayısıyla emek gücünün miktarı, nitelikleri ve maliyetleri üzerinde yürütülen kentlerarası rekabet Marksçı modelin basit versiyonunda öne sürülenden daha nüanslıdır. Nüanslar ise egemen sınıf ittifakına işgücünü bölerek yönetmesi konusunda çok daha büyük esneklik sağlar. Ayrıca, emek gücünün kentsel bölgeler arasındaki hareketi, mutlak artı değer elde etmek için başvurulabilecek diğer baskıcı taktiklere ilave frenler getirir. Her şeye rağmen, emek piyasasındaki kentlerarası rekabet birikimin tökezlediği durumlarda emek gücü üzerinde disiplin etkisi yaratır. İşini kaybetme, şirket sermayesinin kaçışı ve yatırımları durdurma tehditleri, rekabet ortamında bütçe kısıtlaması uygulama ihtiyacı gibi faktörler, kent siyasetinin eşitlik ve sosyal adalet kaygılarını bırakarak verimlilik, yenilik ve gerçek sömürü oranlarını yükseltme hedeflerine yönelme dürtüsüne işaret eder.

Tüketimin Mekânsal Taksimi Çerçevesinde Rekabet

İkinci bir seçenek olarak kentsel bölgeler bireysel bazda, tüketimin mekânsal taksimi çerçevesindeki rekabet konumlarını güçlendirmeye çabalar. Bunlar turizm aracılığıyla gerçekleştirilen yeniden bölüşümlerle sınırlı değildir (turizm sektörü önemli ve kapsamlı olsa da). Bir kuşağı aşkın süre boyunca talep yönlü kentleşme büyük ağırlıkla prestij, statü ve güç göstergeleri ve sembolleriyle yansıtılan hayat tarzına, topluluk oluşumuna ve sosyal mekân organizasyonuna odaklandı. Ayrıca, bu tür tüketimciliğe katılım için durmadan genişleyen bir taban üretti. Ekonomik durgunluk, işsizlik ve yüksek kredi maliyetleri nüfusun büyük bölümü için bu katılımı engellerken geri kalan toplum katmanları için oyun devam etti. Bunun karşılığında, tüketim için harcadıkları dolarlar uğrunda rekabet giderek çılgınlaşırken bu katmanların tüketicileri çok daha seçici olma fırsatını yakaladılar. 1960'ların kitlesel tüketimi 1970'lerde ve 1980'lerde artık daha dar bir kitleye hitap ediyordu ve daha seçici bir yapı kazanmıştı. Tüketim dolarları için kentlerarası rekabet acımasız ve maliyetli olabiliyordu. "İyi yaşama ortamı" sağlayan ve hayat kalitesini güçlendiren yatırımlar ucuza mal edilemez. Tüketimin mekânsal taksimi için yeni modeller yerleştirmeye yönelik yatırımlar herkesin bildiği üzere risklidir. Yine de, böyle yatırımları başaran kentsel bölgeler gelir sirkülasyonundan hatırı sayılır fazlalar kapabilir. Dolayısıyla böyle stratejiler ekseninde güçlü koalisyonlar kurulabilir. Arsa ve diğer gayrimenkul sahipleri, yapsatçılar, finansörler ve vergi tabanını yükseltmek için çırpınan kent yönetimleri; yeni eğlence fırsatları (Walt Disney bunların bir ön modelidir sadece), yeni tüketim parkları (Baltimore'un İç Limanı ya da Lonra'nın rıhtımlar projesi gibi), spor stadyumları ve toplantı merkezleri, marinalar ve oteller, egzotik yeme içme mekânlarındaki ve kültür merkezlerindeki iş imkânları için aynı derecede umutsuzca çırpınan emekçi sınıfı yanına çekebilir. Tümüyle yeni yaşama ortamları inşası (mutenalaştırma, emekli siteleri, entegre "kent içi köyleri") bu programla uyumludur.

Ama işin içinde fiziksel yatırımdan çok daha fazlası vardır. Hayat tarzı, yüksek kültür ve moda alanlarında yenilikçi, heyecan verici ve yaratıcı olmalıdır kent. Kültürel etkinlikleri destekleyen, geniş bir kentsel hizmetler yelpazesine yönelik yatırımlar, gelirler dolaşımından artı değer ele geçirme dürtüsüyle bağlantılıdır. Riskler ciddi boyuttadır, ama aynı ölçüde çok fayda da söz konusudur. Bu arenadaki acımasız rekabet kültür emperyalizmi dünyasında jeopolitik mücadelelere yol açar. New York, Los Angeles, Londra, Paris ve Roma gibi şehirlerin ayakta kalması büyük ölçüde, uluslararası arenada kültürel hegemonya ve küresel gelir sirkülasyonundan pay almak için yürütülen rekabetteki konumlarına bağlıdır.

Tüketimin mekânsal taksimi için yürütülen kentlerarası rekabet mühim sonuçlara yol açar. Üretim ve teknolojik yenilik atölyesi olarak kentler ile gösteriş tüketimi ve kültürel yenilik merkezi olarak kentler arasındaki zıtlığı açığa çıkarır. Böylesine farklı işlevler için gerekli altyapılar arasında ciddi uyuşmazlıklar belirebilir. Ayrıca bu olgu, hizmetler dediğimiz faaliyetleri mavi yakalıların faaliyetleri karşısında daha fazla önemseyerek istihdam yapılanmaları üzerinde ciddi etkiler doğurur. Üstelik gösterişçi tüketimi ve kültürel yeniliği destekleyen kamu-özel işbirliğinin hayati rol oynadığı kent merkezli sınıf ittifakının kurulmasını gerektirir. Bunların sonucunda yerel düzlemde yoksullara yönelik sosyal harcamalara devlet katkısının aleyhine zenginlerin tüketimine devlet sübvansiyonu sağlamak için kentler arasında abartılı bir rekabet eğilimi doğar. Bu durumun kutuplaştırıcı etkilerini dizginlemek zordur. Hızla yoksullaşmakta olan sınıf-altı kesimdekiler için iş imkânlarını korumanın tek yolunun zenginler için kamu desteğiyle tüketim sarayları yaratmak olduğu iddiası bir noktadan sonra tatsız bir şakaya dönüşür. Sanayi sonrası kentini kapitalizmin çelişkilerine bir çözüm olarak öne süren ideoloji de öyle. Ne var ki bu ideolojinin, kentlerin tüketim için mekânsal rekabet aracılığıyla ayakta kalma çabasını meşrulaştırma dışında bir başka temeli daha vardır. Şimdi bu geniş kapsamlı konuya eğilelim.

Kumanda İşlevleri İçin Rekabet

Üçüncü bir seçenek olarak kentsel bölgeler yüksek finans ve yönetimde kilit önem taşıyan kontrol ve kumanda işlevleri için rekabet edebilirler; bu işlevler doğaları gereği ileri derecede merkezileşerek her türlü etkinlik ve mekân üzerinde aşırı güç kazanma eğilimi gösteren işlevlerdir. Kentler finansal sermaye merkezleri, enformasyon toplama ve yönetme, yönetimsel karar alma merkezleri olmak için çekişebilir. Bu karakterdeki rekabet altyapı tedariki için belli bir stratejiyi gerekli kılar. Dünya çapındaki ulaştırma ve haberleşme ağları dahilinde verimlilik ve merkezi konum kazanmak hayati önem taşır; bu da havaalanlarına, hızlı ulaştırma ve iletişim sistemlerine vb. yoğun yatırım anlamına gelir. Yeteri kadar işyerinin ve bağlantılarının tedariki bir koalisyona, yani inşaat müteahhitleri, finansörler ve kamusal çıkar odaklarından oluşan ve ihtiyaçları öngörme ve karşılayabilme kapasitesine sahip bir kamu-özel sektör koalisyonuna bağlıdır. Geniş bir yelpazeye yayılan destek hizmetlerinin, özellikle hızlı enformasyon toplama ve işlemeye yönelik olanlarının üretilmesi, başka türde yatırımları gerekli kılar, böyle faaliyetlerin spesifik beceri gereksinimleri ise belli türde eğitim hizmeti (işletmecilik ve hukuk okulları, bilgisayar eğitim kurumları vb.) sunan kent merkezlerine ilave puan kazandırır.

Bu arenadaki rekabet pahalı ve çok haşindir çünkü bu arenanın belirleyici niteliği kırılması zor bir tekel gücünün varlığıdır. New York gibi bir şehirde önemli işlevlerin toplanması doğal olarak başka önemli işlevleri de kendine çeker. Fakat en yüksek düzeyde etkin olmak için kumanda ve kontrol işlevleri mekânda hiyerarşik olarak organize edilmeli ve böylece bir bütün olarak şehir sisteminin hiyerarşik organizasyonu için kuvvetli talep yaratılmalıdır (Cohen 1981). İlgili mekânsal yapılarda (özellikle yeni iletişim sistemlerinin yarattığı yapılarda) değişiklikler hiyerarşinin formunun ve şeklinin değişmesi için bol fırsat yaratır, bu arada sosyal ve mekânsal bağlamlardaki işbölümünde ve tüketimin taksiminde değişmelerle birlikte yeni bölgesel merkezler ortaya çıkabilir. Aslında, kumanda

ve kontrol işlevleri* bölgesel yeniden intibakların ve farklı kentsel büyümelerin öncü gücü olabilir. Bu durum güçlü avantajları da beraberinde getirir. Bizatihi tekel gücünün varlığı başka yerlerde üretilen fazlalara el koymayı mümkün kılar. Marx'ın gözlemlediği gibi, ekonomik zorluk dönemlerinde finansörler daima sanayinin aleyhine zenginleşmeyi başarırlar çünkü para ve kredi üzerindeki kontrol kriz döneminde kapitalizmin can damarında kısa dönemli kontrol imkânı sağlar. İşte bu nedenle, 1970'lerin ve 1980'lerin sıkıntılı yıllarında, kentlerarası rekabetin yoğun biçimde kumanda ve kontrol hizmetleri tedariki arayışına odaklanması hiç de rastlantı değildi; o yıllarda bu tür işlevler hızla gelişiyordu ve birçok güç coğrafi açıdan yeniden intibakla meşguldü (Friedmann ve Wolff 1982).

Böyle bir rekabetin genel sonucu kumanda ve kontrol işlevlerinin yürütüldüğü yere sübvansiyon verilmesidir çünkü bu işlevlerin yürütüldüğü yerde bulunan tekel güçleri sayesinde artı değere el konularak verilen sübvansiyonun geri kazanılacağı umut edilir. Tabii bu durumun bir bütün olarak kapitalist sistemi mutlaka istikrara kavuşturmasının zorunlu olmadığı açık ama sertleşen kentlerarası rekabet ortamında kentin ayakta kalması için bir yöntem sunduğu da kesin. Ne var ki sonuçta, geleceğin kenti sanki yalnızca kumanda ve kontrol işlevleri kenti, bir enformasyon kenti, ekonomisinin temelini hizmetler sektörünün oluşturduğu endüstri sonrası kent olacakmış gibi görünüyor.

Yeniden Bölüşüm İçin Rekabet

Dördüncü olarak, bizimki gibi girift biçimde örgütlenmiş bir toplumda, kentsel bölgelerin rekabet edebilmesi açısından ekonomik gücün doğrudan yeniden bölüşümünün gerçekleşmesi için birçok kanal vardır. Özel yeniden bölüşüm sistemleri –kilise, sendikalar, meslek birlikleri, yardım kuruluşları vb. aracılığıyla– gözardı edi-

* Kent dışındaki üretim mekânlarını kullanabilecek ve başka kentsel bölgelerden katma değer akışlarını çekebilecek kapasitedeki büyük holdinglerin genel merkezlerinin belli kent merkezlerinde toplulaşmasına dayalı işlevler. (Kaynak: *The Creative Capital of Cities*, Stefan Krätke.) (ç.n.)

lemez. Ama kentler arasında açık yürütülen rekabetin büyük bölümü, yönetimin yüksek kademeleri tarafından gerçekleştirilecek yeniden bölüşümü hedefler. Böyle harcamalar burjuvazi tarafından enflasyonist açık finansmanının baş suçlusu olarak görüldükleri ölçüde yoğun hücumlara maruz kalsa da Keynesyen dönem boyunca hızla arttı, hâlâ da büyük boyutlara varıyor. Ne var ki bu tür yeniden bölüşümler için çok sayıda ve çeşitli kanal vardır. Bu kanallar çoğu kez vergi yasasındaki anlaşılmaz maddelerde ya da bazı tuhaf uygulamalarda gizlenir. Bu kanallardan geçen akımların miktarı politikaya, ekonomiye ve idari kararlara bağlı olarak değişir. Akımın bir kanaldan diğerine yönelmesi bir kentsel bölgenin ekonomisini güçlendirirken diğerinin ekonomisini mahvedebilir. Mesela, ABD'de 1980 sonrasında sosyal harcamaları desteklemeye yönelik politikalardan vazgeçilerek açıkla finanse edilen savunma harcamalarına ağırlık verilmesi (bir tür savunma yönlü Keynesyenlik) savunma sanayisine bağımlı birçok kentsel bölgeye ekonomik refah sağladı. Connecticut ve Long Island'dan başlayıp Kuzey Carolina, Texas ve California'ya, oradan da Washington eyaletine uzanan büyük kuşaktaki kentsel bölgeler bu yeni politikaların sürdürülmesine katiyen muhalif değildi.

Yeniden bölüşümler kısmen, egemen sınıf ittifaklarının belli düzeyde hak talep edebilecekleri fonların sağlanması konusundaki becerikli manevralarına (otoyollara, kanalizasyonlara, eğitime, toplu taşımaya yapılan bağışlar) bağlıdır. Ama aynı zamanda, üst düzey politika (örneğin kent oylarını toplamanın önemi), sosyal çalkantı ve siyasi-ekonomik kargaşa tehdidi karşısında kaba jeopolitik güce de bağımlıdır. Kentlerarası rekabet taktikleri yeniden bölüşüm yöntemleri kadar çeşitlidir. Her şeye karşın 1970'ler ve 1980'ler boyunca yeniden bölüşüm politikalarına yönelik siyasi hücumlar yeniden bölüşüm stratejisinin kentlerin yaşaması açısından geçerli olmaktan çıktığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Kent yeniden bölüşüm ayrıcalıklarını ve işlevlerini hâlâ koruyor ama Keynesyen uzlaşmanın çöküşünden beri rekabetin tarzı çok radikal bir değişim geçirdi.

Buraya kadar incelediğimiz dört seçenek birbirini dışlayan seçenekler değil. Tüketimin mekânsal taksimi için başarıyla rekabet eden ve böylece kumanda ve kontrol işlevlerini kendine çeken, bu işlerde çalışan yüksek ücretli personeli sayesinde savunma sanayileri için vergilerden ilave paylar alınmasını sağlayan kentsel bölge, durumundan hoşnuttur. Yüksek vasıflı teknokratlarla, yalnızca hizmetler sektöründe değil hızla büyümekte olan ihracatın temeli olan geniş yerel tüketici piyasasına yönelik üretimde de çok düşük ücretlerle çalışmaya razı yeni göçmenlerin birlikte var olması durumunda kentsel bölgenin memnuniyeti daha da artar. Örneğin Los Angeles, 1973 sonrasındaki zorlu yıllar boyunca incelediğimiz dört seçeneğin tümünde başarılı oldu. Baltimore, Lille ve Liverpool gibi şehirler ise aksine bu seçeneklerin çoğunda ya da tümünde pek başarılı olamadı ve çok karamsar tablolar sergiledi.

Artı değer üretimi, yönetimi ve gerçekleşmesi üzerinde yürütülen kentlerarası rekabetin zorlayıcı yasaları sermayenin kentleşmesinin gelişme çizgilerinde önemli değişiklikleri zorunlu kılar. Kentleşme üzerinde baskı yapan güçler değişiyor ama ekonomik, politik ve sosyal hayatın her yönü açısından kent sürecinin anlamı da farklılaşıyor. Acımasız ve genellikle kararsız geçiş dönemlerinde bu anlamı değerlendirmek, karmaşık mesajlarını çözümlemek, hatta çeşitlenen kuvvetlerin hangi sonuçları doğurmak üzere nasıl harmanlandığını düşünsel ve ampirik olarak kavramak zorlaşır.

Hızlı teknolojik değişim, tökezleyen birikim, yeni uluslararası işbölümü, çatırdayan uluslararası finans sistemi ve işsizliğe, ücret kesintilerine ve yan ödemelerin kesilmesine karşı güçsüzleştirilmiş emekçiler gibi unsurların yer aldığı bir ortamda sermaye kaçışına, işten çıkarmalara ve şirketlerin üretime yatırım yapmadığına ilişkin moral bozucu manşetleri izliyoruz. Aynı manşetleri çok farklı politik ortamlarda görmek mümkün: ABD, Fransa, Britanya, İsveç, Kanada – liste uzayıp gidiyor. Sanayisizleşmeye uygulanan otopsiler ve yeniden sanayileşme programları bollaştı, hizmet sektörüne ve kumanda işlevlerine dayanarak ayakta kalma imkânları konusundaki spekülasyonlar da ortalığı sarmış durumda.

Krizlerin yüzeysel görünümü ve dolayısıyla politik ve sosyal kaygıların odağı 1970-80 döneminde köklü biçimde değişti. Yetersiz tüketim kapitalizmin temel çelişkisi olmaktan çıktı ve yerini stagflasyona bıraktı. Bu soruna yönelik çözümler Büyük Bunalıma verilen esas olarak Keynesyen karakterli tepkilerde içselleşmiş çözümlerden çok farklı görünüyordu. Fakat yeni tür ürün yeniliklerini başlatarak azalan verimlilik problemlerini çözmesi beklenen ileri teknoloji sektörlerinin görkeminin gerisinde yoğun bir vasıfsızlaştırma ve çoğunlukla kadınları kapsayan düşük ücretli, sıkıcı bir rutinleştirme realitesi yatar. Bu realiteye New York, Los Angeles, Londra ve Paris gibi kentlerde terhanelerin çoğalmasının alabildiğine medyatik teşhiri eşlik eder – medenileştiği ve medenileşme sürecinde olduğu varsayılan kapitalist dünyada pek çok kişinin çok uzun süre önce sona erdirildiğini düşündüğü (kuralsız ve tolere edilen) çalışma koşullarının geri getirilmesine dayalı farklı bir çözüm söz konusudur. Fabrika dışında parça başı üretimin yeni modelleri, taşeronculuk ve evde çalışma (doğrudan sabit sermaye yatırımından kurtulmanın ve kadınların çok düşük ücretlerle çalışmaya (*captive labor*) mecbur kalmasından çıkar sağlamanın mükemmel bir yolu) sistemi sahnede boy gösterdi, bu süreç gelişkin iletişim ve harici denetim sistemleri aracılığıyla hızlandırıldı. Kumanda işlevlerinin merkezileşmesi, çalışanlar arasındaki iletişimi zorlaştıran ve böylece kolektif bilinci ve eylemi engelleyen ileri derecede ademi merkezi, hatta bireyselleştirilmiş üretim sistemleriyle dengelendi. Sanayi sonrası kentin yarattığı yanılsamaların gerisinde yeni sanayileşmekte olan kent realiteleri yatar. Hong Kong ve Singapur mekânsal işbölümü dahilindeki kentlerarası rekabet aracılığıyla ileri kapitalist dünyaya katılmaya zorlanan özgün örneklerdir.

Ayrıca, en umutsuz durumdaki kentsel bölgelerde bile büro inşaatları, eğlence merkezleri, alışveriş merkezleri, yeni yaşama ortamlarına yatırımlar ve eski yerleşim yerlerinin mutenalaştırılmasıyla perçinlenen bir kentsel rönesans için umut kıvılcımları saçan manşetler de gördük. Bazı kentler dünyaya öylesine göz kamaştırıcı ve dinamik bir tablo sergiliyor ki içerdikleri gerçekliklerin ba-

zılarına inanmak zor. New York kentinde, ekonomik gücün aşırı yoğunlaştığı, kültür emperyalizminin, gösteriş tüketiminin ve çarpıcı mutenalaştırmanın yaşandığı (Soho, Yukarı Batı Yakası, hatta Harlem'de) o büyüleyici merkezde her dört haneden biri yoksulluk sınırının altındaki gelirlerle yaşamak için boğuşuyor ve her iki çocuktan biri bu koşullarda yetişiyor. Baltimore'da hızla yoksullaşmakta olan nüfus kesimlerinin satın alabileceği konut arzı, şu anda 1960'lardakine göre daha kötü durumda. Buna rağmen Baltimore turizm ve giderek artan ölçüde gösteriş tüketimine dayalı ulusal hatta uluslararası bir kentsel rönesans modeli olarak övülüyor. Tuhaftır ki, evsiz kalma, açlık, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimden yoksunluk, bölüşüm adaletsizlikleri ve ırk, toplumsal cinsiyet ve yer bazlı ayrımcılık haberleri, 1960'lardaki kent krizi sırasındaki öncelikli konumunu yitirdi, oysa o zamanla kıyaslandığında şimdi daha kötü koşullar hüküm sürüyor. Bölüşüm sorunu yalnızca, artı değeri gerçekleştirmenin zorlaşmasıyla değil artı değer üretme kapasitesinin zayıflaması sorunuyla baş etmek için girişimciliğin maddi teşviklerini yeniden yapılandırmak ve emeği güçsüzleştirmek amacıyla politik gündeme alınıyor. Ardından bazı ileri kapitalist ülkelerde (özellikle Britanya ve ABD'de) sosyal refah devletine vahşice saldırılar başlıyor. Ama kentlerarası rekabet şirketler kesimine ve yüksek gelirlilerin tüketimine verilen sübvansiyonlara yoğunlaşmak suretiyle bu kutuplaşma sürecini yerel düzeyde kuvvetle besliyor. Kapitalist kentleşme burada sözde insani maskesini düşürüyor. Böylece İkinci Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen sosyal plancıların büyük cesaretle tersine çevirmeye çalıştıkları kapitalist kentleşme tarzına geri döneriz. Artık zengin daha zengin, yoksul daha yoksul oluyor, mutlaka birileri böyle istediği için değil (gerçi güçlüler arasında işlerin böyle yürümesini arzulayan çok sayıda kişi vardır) ama rekabetin zorlayıcı yasalarının doğal sonucu bu olduğu için. Şunu da unutmamak gerekir ki, şiddetlenen rekabetin birçok boyutundan biri olan kentlerarası rekabetin oynayacağı güçlü bir rol vardır.

VI. SERMAYENİN KENTLEŞMESİ

Henri Lefebvre uzun süre önce, kimsenin dikkate almadığı bir uyarıda bulunmuş ve kent sürecinin kapitalizmin dinamiklerinde çoğu analistin düşünebileceğinden çok daha önemli bir yeri olduğunu savunmuştu. Sermayenin kentleşmesi hakkında son birkaç yıl boyunca yürüttüğüm çalışmalar Lefebvre'in mesajının inandırıcılığını kanıtladı. Bu mesajın inandırıcılığı birkaç unsura dayanıyor.

Kentleşme daima ekonomik fazlaların kullanılmasını, üretimini, temellükünü ve massedilmesini hedeflemiştir. Kapitalizm bunun yalnızca özel bir versiyonu olduğu ölçüde, kent sürecinin belli bir üretim tarzının spesifik analizini aşan daha evrensel bir anlamı olduğunu iddia edebiliriz. Kuşkusuz karşılaştırmalı kent araştırmalarının büyük bölümünde bu yaklaşım izlenir. Ama kentleşme kapitalist düzende çok özgül şekillerde kullanılır. Hedeflenen, harekete geçirilen ve massedilen fazlalar emeğin ürettiği fazlalar (sermaye olarak el konulan ve genellikle belli ellerde toplanmış parasal güç şeklinde açığa çıkan) ve emek kapasitesindeki fazlalardır (mal formunda emek gücü şeklinde ifade edilir). Kapitalizmin sınıfsal karakteri mülk edinmenin belli bir tarzını ve fazlanın çatışmalı ve bazen birbiriyle uzlaşması imkânsız sermaye ve emek formları arasında bölünmesini mecburi kılar. Uzlaşmazlık giderilemediği takdirde, kapitalizm hem sermayenin hem de emeğin değer yitirmesinin ve yıkımının yaratacağı enerjiyi olanaklar setine ilave etmek zorundadır. Birçok bakımdan güçlü yaratıcılığa sahip –özellikle teknoloji, organizasyon ve maddi doğayı toplumsal servete dönüştürme yeteneği bakımından– burjuvazi aynı zamanda, Berman'ın (1982, 100) ortaya koyduğu üzere, "dünya tarihinin en yıkıcı egemen sınıfı" olmak gibi nahoş bir gerçekle de yüzleşmeye mecburdur. Burjuvazi yaratıcı yıkım ustasıdır. Kapitalizmin sınıfsal karakteri ekonomik fazlaların kullanım, üretim, temellük ve massedilme tarzını ve anlamını radikal biçimde değiştirir. Kentleşmenin anlamı da benzer şekilde tamamen yeniden tanımlanır.

Böyle kategorilerle karşı karşıya kalındığında bunları kapitalist gelişmenin "tarihsel aşamaları"na dönüştürmek her zaman caziptir. Ben

de bu bölümde bir ölçüde böyle bir yol izliyorum ve ticaret kentinde fazlaların kullanılmasını, sanayi kentinde fazlaların üretimini ve Keynesyen kentte fazlaların massedilmesini kapitalist kentleşme tarihinin özlü öyküsünün dayanakları olarak alıyorum. Ama aslında meseleler biraz daha karmaşık ve nüanslı. Ağırlık noktası değişse de, temellük, kullanma, üretim ve massetme entegre bir süreç dahilinde her zaman birbirinden ayrılmış durumlardır. Önemli olan husus, bunların mekânda ve zamanda nasıl bir arada işlev gördükleridir. Kapitalizmin kendine özgü sınıf ilişkileri altında sermaye dolaşımının zamansal ve mekânsal dinamiklerinin yeniden inşası kapitalist üretim tarzının entegrasyon noktalarını gösterir. Ama Keynesyen dönem sonrası geçiş sürecindeki kentleşme olgusunda gördüğümüz gibi, kent organizasyonunun özel formu ve onun mekânsal ilişkileri bağlamında ekonomi dikkate alındığında her türlü strateji demeti mümkündür.

Kentleşme pekâlâ bütün bu sayılanların dışavurumu olarak sunulabilirse de fazlaların kullanılmasının, üretilmesinin, massedilmesinin ve temellükünün kentleşme sayesinde mümkün olduğunu, keza fazlaların kentsel bozulma ve sosyal yozlaşma sürecinde değer yitirdiğini ve tahrip edildiğini de kabul etmemiz gerekir. Her araç gibi kentleşmenin de hedefleri ve sonuçları belirleme yöntemlerinin yanı sıra, imkânları ve sınırlamaları tespit etme ve kapitalist gelişmenin ve sosyalizme geçişin olanaklarını değiştirme tarzları vardır. Kapitalizm kendini yeniden üretmek için kentleşmek zorundadır. Ne var ki sermayenin kentleşmesi çelişkiler yaratır. Dolayısıyla kentleşen sermayenin sosyal ve fiziksel peyzajı kapitalist gelişmenin ve teknolojik değişimin dönüştürücü güçlerinin sessiz tanığı olmaktan çok daha fazla bir şeydir. Kapitalist kentleşmenin benzersiz bir mantığı ve benzersiz çelişki formları vardır.

Bu peyzajın temelleri farklı bir yolla kurulabilir. Kabul ediyorum ki kent hayatının zengin karmaşıklığına ve girift dokularına, insani deneyim, bilinç oluşumu ve politik eylem açısından hayati bir pota olarak yakından bakmanın getireceği çok büyük faydalar var. Bu tür meseleleri *Consciousness and Urban Experience* adlı kitabımda çok daha kapsamlı inceledim ama burada da bunlar hakkında bazı

yorumlarda bulunmadan geçemeyeceğim. Kent hayatı hakkındaki araştırma çok çeşitli rolleri üstlenmiş insanları ortaya çıkarır – emekçiler, patronlar, konut inşaatçıları, tüketiciler, mahalle sakinleri, politik aktivistler, borç alanlar, borç verenler vb. Bu rollerin birbiriyle ahenk içinde olma zorunluluğu yoktur. Bireyler her türden stresi ve gerilimi içselleştirirler, bireysel ve kolektif uyuşmazlıkları dışavuran işaretler bollaşır. Ama kentleşme, mekânda ve zamanda tüm bu çekişen kuvvetleri mutlaka birbiriyle bağdaştırmak için değil, hem yaratıcı hem de yıkıcı sosyal dönüşüm imkânlarına yönlendirmek için kucaklayabilecek bir insani organizasyon tarzı demektir. Tabii ki bu noktada salt sınıfsal çıkardan çok daha fazla unsur devrededir. Yine de kapitalist kentleşme kent sürecinin kapitalizmin sürekliliğine katkı yapan kompozisyonlar doğrultusunda kullanılabileceğini varsayar. Peki bu nasıl mümkün olabilir? Bu sorunun çok basit, kısa yanıtı şöyle: Mümkün olma zorunluluğu yok. Bireysel ya da kolektif bilinç nasıl basit ve kutuplaşmış sınıf mücadelesine indirgenemezse, kapitalizmin yerleştirdiği kent formundaki organizasyonun da kapitalist üretim tarzının her dayatmasına mutlaka uyum sağlaması söz konusu değildir. Bu tür ikilemler Keynesyen dönemi izleyen geçiş döneminde kentlerin yaşaması için geliştirilen çeşitli stratejilerde saklıdır. Bir yerde fazlalar üretme yeteneği bir başka yerde bu fazlaları gerçekleştirme ve massetme yeteneğine bağlıdır. Fazlaların kumanda işlevleri aracılığıyla harekete geçirilmesi bir yerlerde kumanda edilecek bir üretimin varlığını gösterir. Kapitalizmin genel istikrarı böyle entegrasyonların tutarlılığına bağlıdır. Bununla birlikte kent merkezli sınıf ittifakları (kendileri uyumlu biçimde örgütlenmiş olsalar bile) bu tür küresel eşgüdüm kaygılarına göre şekillenmez, stratejileri de bu kaygılar gözetilerek çizilmez. Bunlar kendi varlık tabanlarını ellerinden geldiğince korumak ve temellük güçlerini bulabildikleri her yöntemle sürdürmek için yarışırlar. Şüphesiz, şirket ve finans sermayesi, keza daha az ölçüde olmak üzere emek gücü kentin bütünü boyunca hareket eder (böylece kent merkezli sınıf ittifaklarını sürekli kırılgan hale getirir). Fakat bu durum kentin tam olarak kapitalizmin gereksinmeleri doğrultusunda evrilme-

sini garantilemez. Sadece üretimin, tüketimin ve yönetimin sosyal ve mekânsal bölünmeleri arasında hep var olan gerilimi artırır.

O halde kentlerarası rekabet kapitalizmin evrim sürecindeki önemli belirleyicilerden biridir ve beşinci bölümde savunduğum gibi, kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişimi açısından temel önemi haizdir. Piyasanın görünmez elinin, kişisel bencilliği, hırsı ve uzağı görmeyi engelleyen miyopluğu herkes için faydalı bir genel sosyal tabloya dönüştürdüğünü savunan Adam Smith haklı olsaydı bu rekabetin ahenk potansiyeli taşıdığı düşünülebilirdi. Ne var ki Marx'ın bu tezi ezici biçimde çürütmesi bu noktada da geçerlidir. Kentlerarası rekabetin görünmez eli ne kadar mükemmelse, sermaye ve emek arasındaki eşitsizlik ve kapitalizmin istikrarsızlığı da o ölçüde artar. Şiddetlenen rekabet uzun dönemde kapitalist krizden çıkışın yolunu değil krize giden yolu döşer.

Peki öyleyse Keynesyen dönem sonrası geçiş süreci neye geçişi hedeflemişti? Bu soruya verilecek hazır bir cevap yok. Kapitalizmin hareket yasaları kapitalizmi evrilmeye zorlayan temel çelişkilerin izinden gider ama hangi yolun seçileceğini göstermez. Kendi tarihsel coğrafyamızı her zaman kendimiz şekillendiririz. Fakat bu tarihsel coğrafyayı şekillendirdiğimiz durumlar daima ileri düzeyde yapılandırılmış ve sınırlandırılmıştır. Örneğin yalnızca kentlerarası rekabet açısından bakarsak –bunun aşırı basitleştirme olduğunu kabul ediyorum, o kadar ki meşrulaştırmaya bile çalışmayacağım– ileri geri hızlı hareketlerle gerçekleşen eşitsiz coğrafi gelişim dahilinde zamansal dengesizlikler sarmalının varlığını gösteren çok fazla işaret vardır: bir yere özgü gelişigüzel değer kayıpları ve bunlara eşlik eden, bir yere özgü daha da gelişigüzel birikim patlamaları. Bu iddiayı destekleyen kanıt sayısı az değil. 1973 sonrasındaki enerji bolluğunda büyük ve istikrarlı gelişme gösteren ABD'deki Güneş Kuşağı (Sun Belt)* kentleri petrol fiyatlarındaki her düşüşle birlikte hızla ekonomik çöküşe sürüklendi – bir zamanların hızlı büyüyen kentleri Houston, Dallas ve Denver şimdi büyük sıkıntı yaşıyor. Si-

* ABD'nin güneydoğusuyla güneybatısı arasında uzanan, uzun yaz ve kısa kış mevsimlerinin hüküm sürdüğü ılıman bölge. (ç.n.)

likon Vadisi gibi ileri teknoloji merkezlerinin durumu hızla kötüleşiyor, 1970'lerin başlarında topyekûn çökme noktasında görünen New York kenti ise aniden kumanda türü işlevleri ve hatta yerel pazara yönelik düşük ücretli imalat işlerini bünyesinde topluyor. Bunlar fazlaların taşınması, üretimi, temellükü ve massedilmesi konusunda şiddetlenen kentlerarası rekabet koşullarında kentlerin talihlerinde beklememiz gereken hızlı dönüşlerdir.

Peki acaba daha kapsamlı göstergeler de var mı? ABD'de kumanda ve tüketim üzerindeki vurgu üretim değil temellük üzerinde odaklanmaya yol açıyor ve uzun dönemde bu durum, kârlı üretim imkânlarının daralmakta olduğu bir dünyada giderek daha çok kentin ticaret merkezi olmasıyla birlikte vahim jeopolitik tehlikeler yaratıyor. Ulus devlet düzeyinde ileri emperyalizm çağının karakteristiği olan eşitsiz coğrafi gelişimin çarpık modellerini yaratan da bu oynak bileşimdi. İki dünya savaşının temelinde de bu gerilim türü yatıyordu. Yine de firmalar, kentsel bölgeler ve devletler arasında şiddetlenen rekabet koşullarında kârlı üretim imkânları arayışı üretimin ve tüketimin sosyoteknik ve organizasyonel koşullarında hızlı değişmelere işaret ediyor. Bu ise kentsel ekonomide yapısal uyum adına başarılan her şeyin bozulduğunun, buralarda biriken fiziksel ve sosyal altyapı varlıklarının büyük bölümünün büyük değer kaybına uğradığının ve her türlü egemen sınıf ittifakı içindeki istikrarsızlığın habercisi. Bu durum ayrıca emek gücünün birçok geleneksel vasfının ortadan kaldırıldığını, emek gücünün değer yitirdiğini ve güçlü sosyal yeniden üretim kültürlerinin parçalandığını gösteriyor. Üçüncü Dünyayı ülkeye geri getirmek Keynesyen kentleşme tarzını sürdürmek için izlenecek kolay bir yol değil. İronik bir şekilde, bu yolda fazla hızlı ilerlemek kapitalizmin kriz eğilimlerini yetersiz tüketim problemleri şeklinde yeniden ağırlaştırır.

Peki öyleyse alternatif bir üretim ve tüketim tarzına geçiş için hangi imkânlar var? Kapitalist sistem dahilinde ayakta kalma mücadelesinin politik ve ekonomik pratiğe ve bilince egemen olduğu bir zamanda, radikal bir kırılma gerçekleştirip sosyalist bir alternatif inşa etmeyi düşünmek iki kat zorlaşıyor. Ama mevcut güven-

sizlikler ve dengesizlikler, dahili reorganizasyon ve hiç kuşkusuz jeopolitik cepheleşme ve politik-ekonomik çöküş nedeniyle oluşan devasa değer kayıpları ve tahribat, bu sorunu her zamankinden daha hayati kılıyor.

Gelgelelim düşsel bir sosyalist projeye dayanarak alternatif inşa edilemez. Alternatif, bildiğimiz kendine özgü kentleşme formlarıyla birlikte gerçekleştirilecek toplumsal dönüşüm aracılığıyla, sancılı ve zahmetli bir süreç sonucunda inşa edilmek zorunda. Sermayenin kentleşmesi konusundaki araştırma bu hedef uğrundaki mücadelenin imkânlarını ve maruz kalması kaçınılmaz sınırlamaları ortaya koyar. Kapitalizmin tarihsel coğrafyası fiziksel ve sosyal peyzajlarını iyiden iyiye biçimlendirmiş durumda. Bu peyzajlar artık insanların yarattığı olanakları ve üretici güçleri oluşturuyor ve sosyalist yapılanmaların şekillendirilmesine temel olacak sosyal ilişkileri yansıtıyor. Kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişimi en iyi ihtimalle yavaş yavaş değiştirilebilir ve mevcut mekânsal kompozisyonların muhafazası –bildiğimiz haliyle sosyal hayatın yeniden üretimi için elzem olan kompozisyonlar– tahakküm ve boyun eğme, avantaj ve dezavantaj mekânlarının sürekli yapılanması ve kopyalanması demektir. Bu kısır döngünün sosyal hayatı tahrip etmeksizin nasıl kırılacağı en temel sorudur. Sermayenin kentleşmesi bizi çok çeşitli ve güçlü şekillerde tutsak eder. Her heykeltıraş gibi, yeni biçimler ve formlar inşa etmek için kullandığımız hammaddenin doğasıyla sınırlı olmamız kaçınılmazdır. Kapitalizmin kendine özgü kentleşme formunun yapılandırdığı fiziksel ve sosyal peyzajın, ideal sosyalizmin inşasına muhalif çok çeşitli gizli zaaflar, engeller ve önyargılar içerdiğini kabul etmek zorundayız.

Ama kapitalizm aynı zamanda kendini sürekli kökten değiştirerek kendi değerlerini ve geleneklerini muhafaza etmek ile birikime yeni alanlar yaratmak için onları yok etme zorunluluğu duymak arasındaki bıçak sırtında sürekli yalpalayarak bütün o peyzajı yıkar. Henry James'in deyişiyle "parasal kâra ardı ardına sunulan kurbanlar" sermayenin kentleşmesini tuhaf biçimde açık ve dinamik bir mesele haline getirir. Dolayısıyla Lefebvre'in hoşlandığı deyişle

(1984) şehir "beklenmeyenin yeri"dir; bu yerde her türlü imkân doğabilir. Sorun imkânların neler olduğunu anlamak ve bunların kullanımı için elverişli politik araçsallıklar yaratmaktır. Emekçi sınıfların yürüttüğü mücadelenin taktikleri kapitalizmin kendisi kadar akışkan ve dinamik olmak zorundadır. Mesela ABD'de Keynesyen dönem sonrası geçiş döneminde korporatist kentleşme tarzlarına yöneliş, daha kapsamlı politik mücadeleye zemin oluşturmak üzere belediye sosyalizmine yönelik adımlar için uygun alan yarattı. Ne var ki böyle bir fırsatın yakalanması için Amerikan kent politikasının radikal bir değişiklikle bölük pörçük çoğulculuktan daha güçlü sınıf bilinciyle yürütülen politika tarzına yönelmesi gerekir. *Consciousness and Urban Experience* adlı kitabımda gösterdiğim üzere bu sürecin önünde çok güçlü engeller vardır ve bu engeller bizatihi çağımız kapitalizminin yapılarında kök salmıştır. Paranın bireyciliği, aile ve toplulук bilinci, devlet yönetiminin ve yerel yönetimin şövenizmi, iş sürecindeki sınıfsal ilişkilerin deneyimiyle rekabet eder ve hepimizin bir ölçüde içselleştirdiği o çatışan ideolojiler kakafonisini yaratır.

Fakat kentteki sosyal hareketlerin girift çekişmelerinde sınıf bilincinin en önemli faktör olduğunu varsaysak bile yüzleşmek zorunda olduğumuz bir başka mücadele boyutu daha var. Örneğin belediye sosyalizminin zafere ulaştığı ve sınıf temelli politikanın daha aleni biçimde gerçekten hüküm sürdüğü, kent merkezli sınıfsal ittifakın korporatist güçlerinin kırpıla kırpıla yok edilip yerine burjuvazinin gücünü daha kolay koruyabileceği ulus devlet güçlerinin geçirildiği Avrupa ülkelerinde, sözünü ettiğimiz bu mücadele boyutunu fark etmek mümkün. Kentsel bölge, devlet ve çokuluslu örgütler arasındaki güç dağılımı sınıf mücadelesinin ürünüdür. Burjuvazi daima otoriteyi, güçleri ve işlevleri, denetim altında tutamayacağı mekânlardan hegemonyasını sürdürdüğü mekânlara kaydırmaya çalışır. Braudel'in (1984) kapitalizmin doğuşunu açıklarken uzun uzadıya incelediği kent ve devlet arasındaki gerilim hâlâ mevcut. Kapitalizmi yaşatma ve sosyalizmi inşa etme ekseninde yürütülen sınıf mücadelesi süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olan

bu olgu daha dikkatli inceleme gerektiriyor. Kapitalizm yalnızca, Lefebvre'in ısrarla savunduğu gibi mekân üretimi sayesinde ayakta kalmadı, mekân üzerinde daha güçlü hakimiyet kurduğu için de varlığını sürdürmeyi başardı. Bu gerçek, kentsel bölgeler dahilinde olduğu kadar kapitalist faaliyetin küresel mekânı dahilinde de geçerliğini koruyor.

Sermayenin kentleşmesi kapitalizme alternatif arayışında karşımıza dikilen problemler setinin bir parçasıdır. Ama hayati önem taşıyan bir parça bu. Sermayenin nasıl kentleştiğinin ve bu kentleşme sürecinin sonuçlarının anlaşılması sosyalizme geçişe ilişkin herhangi bir teorinin kurulması için zorunlu koşuldur. *Sosyal Adalet ve Şehir* adlı kitabımın son paragrafında şu satırları yazmıştım:

> Gerçekten insana yakışır şehircilik henüz ortaya çıkmadı. Sömürüye dayalı şehircilikten insan türüne yaraşır bir şehirciliğe giden yol haritasını çizmek devrimci teorinin işi. Bu dönüşümü gerçekleştirecek olansa devrimci pratiktir.

Bu hedef hâlâ gerçekleştirilmeyi bekliyor. Ama ben hedefi daha geniş bir perspektife yerleştirmek istiyorum. Sermayenin kentleşmesiyle ve bunun sonuçlarıyla yüzleşmeyen her sosyalist hareket başarısız olmaya mahkûmdur. Bir zamanlar kapitalist kent kapitalizmin yaşaması açısından nasıl büyük önem taşıdıysa, tam anlamıyla sosyalist bir kentleşme formu oluşturmak da sosyalizme geçiş açısından aynı derecede önemli. Sosyalist kentleşmeye giden yollar üzerinde kafa yormak bizatihi sosyalist alternatife giden yol haritasını çizmek demektir. İşte devrimci pratiğin başarmak zorunda olduğu iş budur.

2. Bölüm
Kapitalist Sistemde Kent Süreci: Bir Analiz Çerçevesi

Amacım kapitalist sistemde kent sürecini anlamak. Kendimi kapitalist kentleşme formlarıyla sınırlıyorum çünkü kapitalist üretim tarzında "kent"in, radikal bir anlam (ve gerçeklik) değişikliği geçirmeksizin başka sosyal bağlamlara taşınamayacak, kendine özgü bir anlamı olduğu fikrini benimsiyorum.

Kapitalizm çerçevesinde kent sürecine ilişkin yorumumu ikiz temalar olan *birikim* ve *sınıf mücadelesine* dayandırıyorum. Bu iki tema birbirini bütünler niteliktedir ve madalyonun farklı yüzleri olarak –kapitalist etkinliğin bir bütün olarak izleneceği farklı pencereler olarak– ele alınmalıdır. Kapitalist toplumun sınıfsal karakteri emek üzerindeki sermaye tahakkümü olmasıdır. Daha somut ifadeyle kapitalist sınıf iş sürecinin kumandasını elinde tutar ve bu süreci kâr elde etme hedefi doğrultusunda örgütler. Emekçi ise yalnızca piyasada bir mal olarak satmak zorunda olduğu emek gücü üzerinde hakimiyet sahibidir. Tahakküm oluşmasının nedeni emekçinin yaşamak için ücret karşılığında kapitaliste kâr (artı değer) sağlamak zorunda olmasıdır. Bütün bunlar aşırı basitleştirmedir kuşkusuz; gerçekte (üretimi, hizmetleri ve dolaşım, dağıtım, mübadele vb. maliyetlerini içeren) üretim sistemi dahilindeki gerçek sınıfsal ilişkiler (ve sınıfların çeşitli kesimleri arasındaki ilişkiler) son derece karmaşıktır. Ne var ki temel Marksçı bakış şöyledir: Kâr emeğin sermaye tarafından tahakküm altına alınmasıyla oluşur ve bir sınıf olarak kapitalistler, kendilerini yeniden üretmek istiyorlarsa, kârın dayandığı tabanı durmaksızın genişletmek zorundadırlar. Böylece "birikim için birikim", "üretim için üretim" ilkesi üzerinde kurulmuş bir toplum kavramına ulaşırız. Marx'ın *Kapital*'de geliştirdiği birikim teorisi birikimin dinamiklerinin dikkatle incelenmesi ve çelişkili karakterinin keşfedilmesi sayesinde kurulmuştur. Bu

bir analiz çerçevesi olarak biraz ekonomik karakter taşıyabilir ama hatırlayalım ki birikim kapitalist sınıfın hem kendini hem de emek üzerindeki tahakkümünü sürdürmek için kullandığı araçtır. Bu nedenle birikim sınıf mücadelesinden soyutlanamaz.

Kent sürecine ilişkin iddialar setini bütünüyle kapitalizmin çelişkilerinin analiziyle oluşturabiliriz. Şimdi bu çelişkilerin aldığı başlıca formları ortaya koyacağım.

Öncelikle bizatihi kapitalist sınıf içindeki çelişkiyi ele alalım. Mübadele alanında her kapitalist bireysellik, özgürlük ve eşitlik aleminde hareket eder; kendi iradesiyle ve yaratıcı biçimde davranmak zorundadır, böyle de davranır. Ne var ki, "her kapitalist üzerinde etkili dışsal zorlayıcı yasalar" olarak kapitalist üretimin doğal yasaları rekabet sürecinde otoritesini ortaya koyar. Yüzeydeki bireysellik ve özgürlük alemi derindeki itaat ve zorlama dünyasını gizler. Ama bireysel eylemin sınıfsal standartlar doğrultusunda davranışa tercümesi ne tamamlanmıştır ne de mükemmeldir – asla tam ve mükemmel olamaz çünkü kapitalist kurallar altındaki mübadele *süreci* her zaman bireysellik gerektirir oysa değer yasası daima kendini sosyal bağlamda ortaya koyar. Bunun sonucu olarak, her biri kendi anlık özçıkarı doğrultusunda davranan bireysel kapitalistlerin ürettiği topyekûn sonuç kolektif sınıf çıkarıyla tamamen çelişki içindedir. Oldukça çarpıcı bir örnek vermek istersek, rekabet her kapitalisti iş sürecini o kadar uzatmaya ve yoğunlaştırmaya zorlayabilir ki, emek gücünün artı değer üretme kapasitesi ciddi biçimde tahrip olabilir. Bireysel girişimcilik etkinliğinin kolektif etkileri gelecekteki birikimin toplumsal temelini ciddi tehlike altında bırakabilir.

İkinci olarak birikimin emekçiler açısından olası sonuçlarına bakalım. Artı değer teorisine dayanarak biliyoruz ki emek gücünün sömürülmesi kapitalist kârın kaynağıdır. Dolayısıyla kapitalist birikim tarzı kapitalist sınıfın emek üzerinde belli düzeyde baskı uygulamasına dayanır. Fakat Marx, mübadele alanında hüküm sürmesi gereken eşitlik, bireysellik ve özgürlük kurallarını ihlal etmeyecek şekilde artı değere el koymanın mümkün olduğunu göstermiştir. Kapitalistler gibi emekçiler de sahip oldukları malı piyasada "öz-

gürce" satışa sunarlar. Ama emekçiler iş bulmak için birbirleriyle de rekabet içindedir, iş süreci ise kapitalistin kumandası altındadır. Dizginsiz rekabet koşullarında kapitalistler isteseler de istemeseler de, istihdam ettikleri insanlara hep daha fazla baskı uygulamaya zorlanırlar. Bireysel emekçi bu saldırı karşısında çaresizdir. Emekçiler açısından tek çözüm bir sınıf oluşturmak ve sermayenin soygunlarına direnmek için kolektif araçlar bulmaktır. Kapitalist birikim formu sonuç olarak emek ile sermaye arasında açık ve net bir sınıf mücadelesi yaratır. Sınıflar arasındaki bu çelişki kapitalist tarihin dinamiğini büyük ölçüde açıklar ve birçok bakımdan birikim sürecinin anlaşılmasında hayati önem taşır.

Sözünü ettiğimiz iki çelişki formu bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Temel bir birlik oluştururlar ve aynı gerçekliğin farklı yönleri olarak düşünülmeleri gerekir. Yine de bazı bakımlardan işe yarar şekilde ayrılmaları mümkündür. Kapitalist sınıfın iç çelişkisi sermaye ile emek arasındaki sınıfsal cepheleşmeden oldukça farklıdır, emek ile sermaye arasındaki bağlantı çok güçlü olabilir ama bunun önemi yoktur. Metnin devamında kapitalist sınıfın uygulamak zorunda olduğu baskıya karşı emekçi sınıfın hiçbir açık tepki göstermediği durumdaki birikim sürecine odaklanacağım. Daha sonra perspektifimi genişleterek emekçi sınıf örgütlenmesinin ve açıkça tepki gösterme kapasitesinin kapitalist düzendeki kent sürecini nasıl etkilediğini araştıracağım.

Analizi destekleyen çeşitli çelişki formları devreye girebilir. Örneğin kapitalist üretim tarzı çoğunlukla, bu üretim tarzı dahilinde oluşabilen kapitalist olmayan sektörlerle (ev ekonomisi, köy ya da zanaat üretim sektörleri vb.) ya da bu tarzın yokluğunda ortaya çıkabilen kapitalizm öncesi sektörlerle (kapitalizm öncesi toplumlar, sosyalist ülkeler vb.) uzlaşmaz bir ilişki içinde var olur. Ayrıca, birikimin dinamikleriyle kapitalist bağlamda tanımlanan "doğal" kaynak tabanı arasındaki ilişkinin kaçınılmaz ürünü olan "doğa" ile çelişkiye dikkat çekmemiz gerekir. Kapitalist sistemde kentleşmenin tarihine ilişkin her analize bu tür meselelerin mutlaka dahil edilmesi gerekir.

II. BİRİKİM YASALARI

Analize değerin üretimi ve gerçekleşmesi sistemi dahilinde sermaye akımlarının yapısını şemalaştırarak başlıyorum. Bu amaçla ileri düzeyde "işlevselci" görünen ve yapısal olarak aşırı basit ama yine de birikim sürecinin temel mantığını kavramamızı sağlayan bir dizi çizelgeden yararlanacağım. Ayrıca, bireysel kapitalistlerin kendi sınıflarının çıkarıyla uzlaşmaz sonuçlar üretmesinin nasıl problemler doğurduğunu ve bu problemlere çözüm bulmamızı sağlayabilecek bazı araçları da ele alacağız. Kısacası, Marx'ın *Kapital*'de ortaya attığı iddianın üç-dört sayfalık gülünç derecede kısa bir özetini yapmayı deneyeceğim.

Birincil Sermaye Döngüsü

Kapital'in ilk cildinde Marx, kapitalist üretim sürecinin analizini yapar. Artı değer yaratma becerisi ya işgününün uzatılmasına (mutlak artı değer) ya da iş sürecinde gerçekleştirilen ve emek gücünün üretkenliğini (göreli artı değer) yükselten yeni organizasyonlar aracılığıyla "üretici güçler"de yapılan sürekli devrimlerin sağlayacağı kazançlara dayanır. Kapitalist, iş sürecindeki ortaklaşa çalışmanın ve işbölümünün organizasyonundan ya da sabit sermaye (makine) kullanımından sağlanan göreli artı değere el koyar. Emeğin verimliliğini yükseltmeyi hedefleyen bu kesintisiz köklü değişikliklerin motoru, kapitalist rekabettir çünkü emeğin üretkenliği, her kapitalistin sosyal ortalamanın üstünde bir üretim tekniğini benimseyerek fazla kâr sağlamaya çalıştığı rekabet sürecinde yükseltilir.

Bütün bunların emek için doğurabileceği sonuçlar "Kapitalist Birikimin Genel Yasası" başlıklı bölümde araştırılır. Bu bölümde Marx, emek gücünün arz koşullarına (özellikle yedek sanayi ordusunun oluşumu) bağlı olarak sömürü oranındaki değişmeleri ve iş sürecindeki değişikliklerin zamansal ritmini inceler ve kapitalist sınıfın kendini yeniden üretmesi için pozitif birikim oranının devamının zorunlu olduğu varsayımını kullanır. Bu analiz katı biçimde sınırlanmış bir karşılıklı etkileşimler seti üzerinden ilerler, bu arada

diğer tüm problemler ya dışlanır ya da sabit tutulur. İncelenen bu ilişkiler Şekil 1'de gösteriliyor.

Kapital'in ikinci cildi ölçeği genişletilmiş bir birikim modeliyle sona erer. Toplam üretim araçları üretimindeki ve toplam tüketim araçları üretimindeki orantı problemleri incelenir, diğer tüm problemler sabit varsayılır (teknolojik değişim, sabit sermaye yatırımları vb. dahil). Buradaki hedef üretim sürecindeki potansiyel orantısızlık krizlerini ortaya koymaktır. Fakat Marx mikroskop altına aldığı ilişkilerin çerçevesini genişletmiştir (Şekil 2). Ancak, her iki durumda da Marx'ın tüm malların tek bir zaman diliminde üretilip tüketildiğini örtülü olarak varsaydığına da dikkat çekelim. Şekil 2'de incelenen ilişkilerin yapısı *birincil sermaye döngüsü* olarak nitelenebilir.

Üçüncü ciltte yer alan azalan kâr oranı ve buna karşıt yönde işleyen eğilimler hakkındaki analizin büyük bölümünde benzer şekilde üretim ve tüketimin tek zaman dilimi içinde gerçekleştiği varsayılır. Marx'ın bu kapsamı genişletmeye niyetli olduğuna dair bazı kanıtlar vardır; ne var ki, eserini tamamlayacak kadar yaşamadı. Fakat üçüncü ciltteki analizi ilk iki ciltteki iddiaların sentezi olarak düşünmek ve en azından birincil döngüde yer alan iç çelişkilerin inandırıcı bir ifadesi olarak değerlendirmekte yarar var. Burada bireysel kapitalistlerin, toplamda sonuçlar kendi sınıf çıkarlarına ters düşecek şekilde davranma eğilimlerini açıkça görürüz. Bu çelişki *aşırı birikim* yönünde bir eğilim doğurur ve kullanılabilecek olan miktara göre aşırı miktarda toplam sermaye üretilir. Bu eğilim çeşitli şekillerde açığa vurulmaktadır.

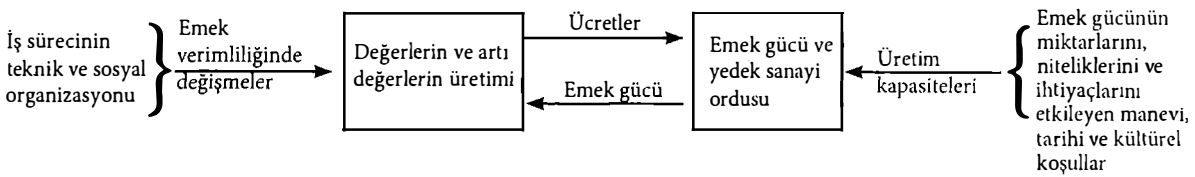
Bu noktada ulaşmış olduğumuz tespitler:

1. Aşırı miktarda mal üretimi – piyasada aşırı doygunluk.

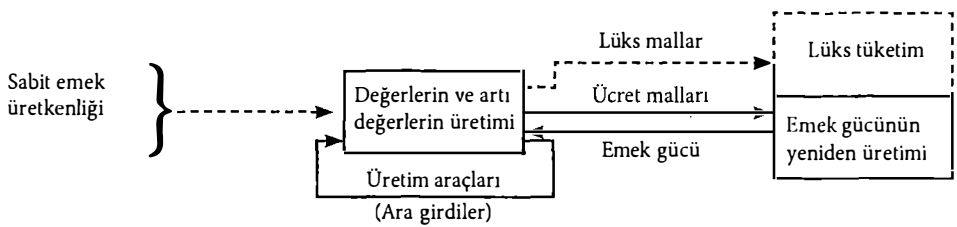
2. Azalan kâr oranları (fiyatlama bağlamındaki kastediliyor, teorik bir kurgu olan değer bağlamındaki azalan kâr oranından ayrılması gerekir).

3. Atıl üretim kapasitesi halinde ya da kârlı kullanım imkânları bulamayan parasal sermaye halinde ortaya çıkan fazla sermaye.

4. Fazla emek ve/veya emek gücünün yükselmekte olan sömürü oranı.

Şekil 1. *Marx'ın "birikimin genel yasası"nda dikate alınan ilişkiler (Kaynak:* Kapital, *c.1.)*

Şekil 2. *Marx'ın "genişletilmiş ölçekte yeniden üretimin" temsilinde dikkate alınan ilişkiler. (Kaynak:* Kapital, *c.2.)*

Bu durumlardan biri veya birkaçı birlikte ortaya çıkabilir. Bu noktada elimizde kapitalist krizlerin analizi için kaba bir çerçeve var (krş. Harvey 1982, yedinci bölüm).

İkincil Sermaye Döngüsü

Şimdi tek dönemde üretim ve tüketim şeklindeki örtülü varsayımı bırakıp farklı çalışma dönemleri, farklı döngü dönemleri vb. gerektiren mal üretimine ve kullanımına ilişkin problemleri ele alacağım. Bu Marx'ın *Kapital*'in ikinci cildinde ve *Grundrisse*'de bir ölçüde incelediği olağanüstü karmaşık bir problemdir. Ben *sabit sermayenin* ve *tüketim havuzunun* oluşumuna ilişkin bazı yorumlarda bulunmakla yetineceğim. Marx'a göre sabit sermaye, üretim ve gerçekleşme tarzının bazı tuhaf özellikleri nedeniyle özel bir analiz gerektirir. Bu tuhaflıkların nedeni, sabit sermaye unsurlarının kapitalist mal üretiminin normal akışı içinde üretilmesi, ama doğrudan hammadde girdileri şeklinde değil üretim sürecini kolaylaştırıcı unsurlar olarak kullanılmasıdır. Ayrıca bu unsurlar oldukça uzun bir zaman dönemi boyunca kullanılır. Bunun da ötesinde üretim süreci dahilindeki sabit sermaye ile üretimin fiziksel çerçevesi olarak işlev gören sabit sermaye arasında kullanışlı bir ayrım da yapabiliriz. Üretimin fiziksel çerçevesi olan sabit sermayeyi *üretim için yapılı çevre* olarak adlandırıyorum.

Tüketim tarafında paralel bir yapı olduğunu görüyoruz. Doğrudan tüketim girdisi olarak değil tüketimin destek unsurları olarak işlev gören mallar bir *tüketim havuzu* oluşturur. Bazı unsurlar doğrudan tüketim süreci dahilinde yer alır (fırın, çamaşır makinesi vb. dayanıklı tüketim malları), bazı mallar ise tüketim için fiziksel çerçeve işlevi görür (konutlar, kaldırımlar vb.) – bunlara da *tüketimin yapılı çevresi* diyorum.

Şunu da belirtmeliyiz ki, yapılı çevredeki bazı unsurlar hem üretim hem de tüketim için ortaklaşa işlev görür –ulaştırma ağı mesela– ve bu unsurlar değişik kullanımlara bağlı olarak bir kategoriden diğerine taşınabilir. Yapılı çevredeki sabit sermaye mekânsal olarak

hareketsizdir çünkü bünyesinde maddileşen değerin tahrip edilmeden taşınması imkânsızdır. Dolayısıyla yapılı çevre yatırımları üretim, dolaşım, mübadele ve tüketim amaçları doğrultusunda bir fiziksel peyzajın yaratılmasını gerektirir.

Sabit varlıklara ve tüketim havuzu oluşturmaya yönelik sermaye akımlarına *ikincil sermaye döngüsü* adını veriyorum. Şimdi bu akımların nasıl gerçekleştiğine bakalım. Açıktır ki sermayenin uzun dönemli varlıkların (bilhassa yapılı çevreyi oluşturan varlıkların) oluşumuna yönelik hareketini kolaylaştırmak için hem sermaye hem de emek tarafında, mevcut üretim ve tüketim ihtiyaçlarıyla orantılı bir "fazla"nın varlığı zorunludur. Aşırı birikim eğilimi bu tür koşulları birincil sermaye döngüsünde periyodik olarak sağlar. Dolayısıyla bu aşırı birikim probleminin *geçici* de olsa olası çözümlerinden biri sermaye akımlarının ikincil sermaye döngüsüne yönlendirilmesi olacaktır.

Bireysel kapitalistler çeşitli nedenlerle akımların yönünü bu şekilde değiştirmekte zorlanırlar. Büyük ölçekli ve uzun ömürlü yatırımların yapıldığı, genellikle alışılmış tarzda fiyatlandırmanın zor olduğu ve birçok durumda tüm bireysel kapitalistlerin kolektif kullanımına açılan yapılı çevre açısından bireysel kapitalistler sermayenin yönünü değiştirme konusunda daha da güçlü engellerle karşılaşırlar. Nitekim, bireysel kapitalistler kendi başlarına bırakıldıklarında, tam da bu tür engeller nedeniyle üretim için kolektif ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalacaklardır. Bireysel kapitalistler birincil döngüde aşırı birikime eğilimli olur, ikincil döngüde ise yetersiz yatırım yaparlar; birincil ve ikincil döngüler arasında dengeli bir sermaye akımını örgütlemede ciddi güçlükle karşı karşıya kalırlar.

Dolayısıyla, sermayenin ikincil döngüye akışı için genel koşul, işleyen bir sermaye piyasası ve belki de, yapılı çevre üretimi için uzun dönemli, büyük ölçekli projeleri finanse etmeye ve bunlara kefil olmaya istekli bir devletin varlığıdır. Aşırı birikim dönemlerinde sermaye akımlarının birincil döngüden ikincil döngüye yönlendirilmesi ancak, aşırı birikimin farklı tezahürlerinin bu yatırım formlarına serbestçe nakledilebilen parasal sermaye formuna dönüştürülmesiyle mümkün olur. Kaynaklardaki bu yön değişikliği fiili üretim

ve tüketim öncesinde "hayali sermaye" yaratan para arzı ve kredi sistemi olmaksızın başarılamaz. Bu durum tüketim havuzu için olduğu kadar (tüketici kredileri, ipotekli konut kredileri, yerel yönetim borçları da böylece önem kazanır) sabit sermaye açısından da geçerlidir. Para ve kredi yaratma süreci gayet özerk olduğundan süreci denetleyen finans ve kamu kurumlarını, birincil ve ikincil sermaye döngüleri arasındaki ilişkileri yöneten ve bu ilişkilere *aracılık* yapan bir tür kolektif sinir merkezi olarak düşünmemiz gerekir. Bu finans ve kamu kurumlarının doğası, formu ve benimsedikleri politikalar ikincil sermaye döngüsüne veya bu döngünün belli bölümlerine (ulaştırma, konut, kamu hizmetleri vb.) yönelen sermaye akımlarının frenlenmesinde ya da güçlendirilmesinde önemli roller oynayabilir. Dolayısıyla aracı rolü oynayan bu yapılardaki bir değişiklik, bazı kanallardaki hareketi engelleyip başka yerlerde yeni kanallar açarak sermaye akımlarının hem yönü hem de hacmi üzerinde etkili olabilir.

Üçüncül Sermaye Döngüsü

Sermaye dolaşımının genel tablosunu tamamlamak için öncelikle bilim ve teknoloji yatırımlarından (bilimi üretimin hizmetine sunan ve böylece üretici güçleri durmaksızın köklü biçimde değiştiren süreçlere katkıda bulunan yatırımlar), ikinci olarak da emek gücünün yeniden üretimi süreçleriyle doğrudan bağlantılı çok çeşitli sosyal harcamalardan oluşan *üçüncül sermaye döngüsünü* de dikkate almamız gerekiyor. Sosyal harcamaların sermaye açısından, emek gücünün niteliklerinin yükseltilmesine yönelik yatırımlar (emekçilerin iş sürecine daha güçlü angaje olmalarını sağlayan eğitim ve sağlık yatırımları) ve emek gücünün ideolojik, askeri ve diğer yollarla sermayenin safına kazanılması, entegrasyonu ve baskı altında tutulmasına yönelik yatırımlar şeklinde ayrılması uygun olacaktır.

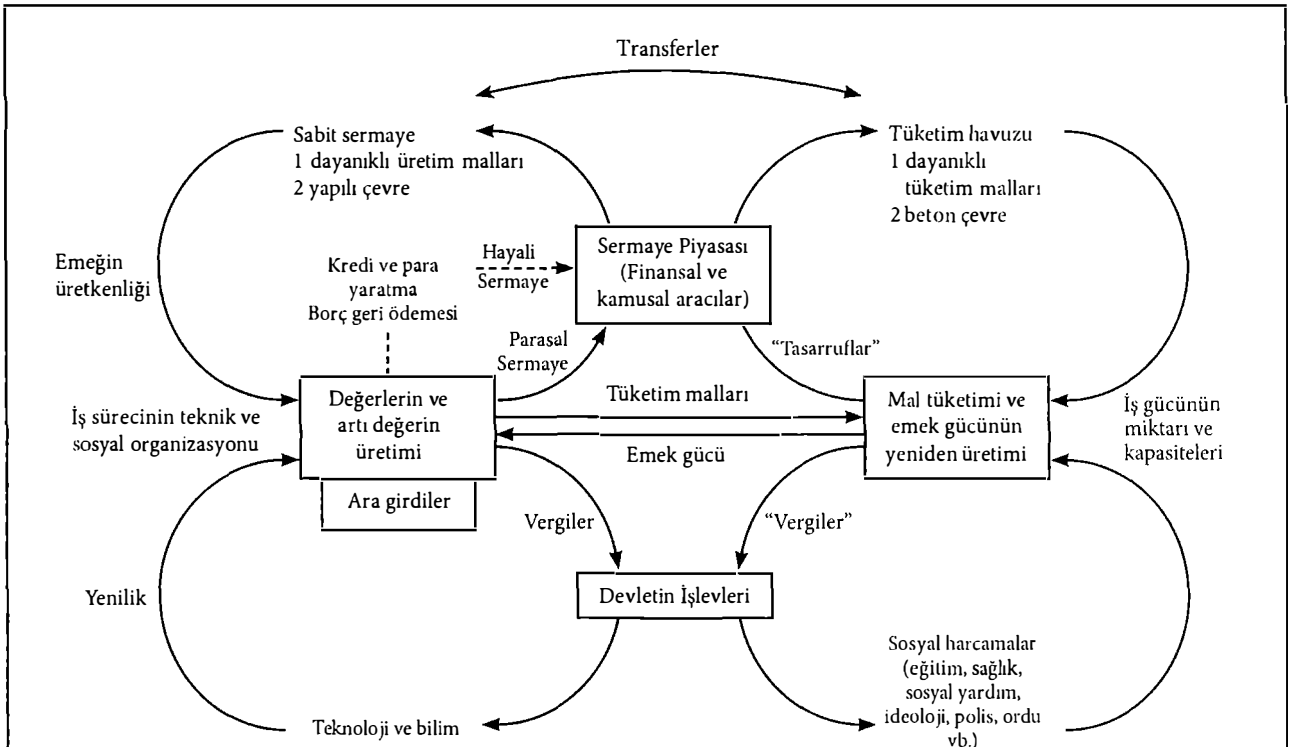
Bireysel kapitalistler bu tür yatırımları ne kadar çekici bulurlarsa bulsunlar, kendi başlarına böyle yatırımlar yapmakta zorlanırlar. Kapitalistler bir ölçüde kendileri bir sınıf olarak –genellikle devlet aracılığıyla– bir araya gelmeye ve böylece yatırımları araştırma-ge-

liştirme faaliyetlerine ve emek gücünün niceliksel ve niteliksel gelişimine yöneltmenin yollarını bulmaya mecbur kalır. Kabul etmemiz gerekir ki kapitalistler çoğu kez daha fazla birikim için yeterli sosyal taban oluşturmak amacıyla böyle yatırımlar yapma *ihtiyacı duyar*. Fakat sosyal harcamalar bakımından yatırım akımları sınıf mücadelesinin durumundan çok güçlü etkilenir. Emek gücünü baskılamaya ve ideolojik olarak denetlemeye yönelik yatırımın miktarı sermayenin yağmalarına karşı emekçi sınıfın örgütlü direnişinin oluşturduğu tehditle doğrudan ilişkilidir. Emeği kendi safına kazanma ihtiyacı ancak emekçi sınıf kazanılması gereken bir unsur olarak güçlendiği zaman ortaya çıkar. Devlet bir sınıf mücadelesi arenası olabildiği için oynanan aracılık rolleri hiçbir zaman kapitalist sınıfın gereksinmelerini tam olarak karşılayamaz. Sermaye akımlarının üçüncül döngüye yönlendirilmesi bakımından devletin rolü teorik ve tarihsel açılardan ayrıntılı inceleme gerektiren bir faktördür.

III. BİR BÜTÜN OLARAK SERMAYE DOLAŞIMI VE ÇELİŞKİLERİ

Üç döngü arasındaki sermaye dolaşımını oluşturan ilişkilerin genel yapısı Şekil 3'te sergileniyor. Sunum yöntemi nedeniyle çizelge çok yapısalcı-işlevselci görünüyor. Sermaye akımının çeşitli boyutlarını net biçimde anlatmak için başka bir yol tasavvur edemiyorum. Şimdi bu ilişkilerde somutlaşan çelişkileri incelememiz gerekiyor. Başlangıçta bu incelemeyi sanki sermaye ile emek arasında açıktan açığa yürütülen sınıf mücadelesi yokmuş gibi yürüteceğim. Böylece bireysel kapitalist ile genel anlamda sermaye arasındaki çelişkinin birikim sürecinde başlı başına ciddi bir istikrarsızlık kaynağı olduğunu görmemiz mümkün olacak.

Hali hazırda kapitalist sınıfın iç çelişkilerinin birincil sermaye döngüsünde nasıl aşırı birikim yaratma eğiliminde olduğunu görmüş bulunuyoruz. Şahsen, sermaye akışının yönünün ikincil veya üçüncül döngülere çevrilmesiyle bu eğilimin hiç değilse geçici olarak üstesinden gelinebileceğini iddia ediyorum.

Şekil 3. *Birincil, ikincil ve üçüncül sermaye döngüleri arasındaki ilişkilerin yapısı.*

Yani sermayenin önünde çeşitli yatırım seçenekleri vardır – sabit sermaye ya da tüketim havuzu oluşturmak, bilim ve teknolojiye yatırım yapmak, "burjuva terminolojisinde emek için sıkça kullanılan adıyla beşeri sermayeye yatırım yapmak ya da aleni baskı kurmak" olarak sayabiliyoruz bu seçenekleri. Bazı özel tarihsel konjonktürlerde kapitalistler kendi örgütlenme durumlarına, oluşturdukları kurumlara ve gerek üretimin gerekse sınıf mücadelesinin içinde bulunduğu durumların dayattığı nesnel imkânlara bağlı olarak bu seçeneklerin tümünü aynı enerjiyle kullanma yeteneğini haiz olmayabilirler. Şu ana kadar yalnızca birincil döngü açısından teşhis ettiğim aşırı birikim eğiliminin sermaye dolaşımının bütünü içinde kendini nasıl açığa vurduğu meselesine odaklanmak için şimdilik bu tür problemleri dışarıda tutuyorum. Bunu yapmak için öncelikle yatırımın üretkenliği kavramını netleştirme ihtiyacı duyuyorum.

İkincil ve Üçüncül Döngülerde Yatırımların Üretkenliği Hakkında

"Kârlılık" yerine "üretkenlik" kavramını seçmemin çeşitli nedenleri var. Her şeyden önce, Marx'ın *Kapital*'in üçüncü cildinde ele aldığı şekliyle kâr oranı, fiyatlandırma değil değer bağlamında ölçülür ve artı değerin, parasal sermaye faizi, üretici sermaye kârı, toprak rantı, ticari sermaye kârı gibi bileşenleri arasındaki dağılımı hiç dikkate alınmaz. Kâr oranı bireysel kapitalistlerin tüm sektörlerde kazandığı sosyal ortalama olarak görülür ve rekabetin çeşitli sektörlerdeki kâr oranlarını dengelemeyi başardığı varsayılır. Ama bu, sermayenin üç döngüsü arasındaki akımları incelemek için hiç de elverişli bir kabul değil. Öncelikle, yapılı çevredeki sabit sermaye oluşumu –özellikle kolektif üretim araçları– sermaye piyasasının nasıl oluştuğu ve fazlanın faiz formundaki parçasının nasıl ayrıldığı kavranmaksızın anlaşılamaz. İkinci olarak, ikincil ve üçüncül döngülerle bağlantılı üretilen malların pek çoğu, normal yöntemle fiyatlandırılamaz; öte yandan devlet eliyle gerçekleştirilen kolektif eylem normal kârlılık ölçütleriyle incelenemez. Üçüncüsü, yürürlükteki kâr oranı bireysel kapitalistlerin rekabet sürecindeki davranışlarının anlaşılması açısından kusursuz bir araçtır ama bazı önemli varsayımlara (mesela

toplam kârın toplam artı değere eşit olduğu varsayımı) başvurmaksızın kapitalistlerin bir sınıf olarak davranışlarının incelenmesi için elverişli bir kavram olarak kullanılması mümkün değildir.

Gereken özenle tanımladığımız takdirde üretkenlik kavramı bu tür problemlerin bazılarını devre dışı bırakmamızı sağlar. Çünkü bir sınıf olarak kapitalistler mutlaka –çoğu kez devletin simsarlığıyla– birikimi kolaylaştıracağını umdukları koşulları yaratmak, bir sınıf olarak kendi yeniden üretimlerini sağlamak ve emek üzerindeki tahakkümlerini sürdürmek üzere yatırım yaparlar. Bu bizi hemen artı değer üretiminin tabanını dolaysız ya da dolaylı bir unsur olarak genişleten üretici yatırımın tanımına götürür. Açıktır ki, ikincil ve üçüncül döngülerdeki yatırımlar bazı koşullarda bunu başarma *potansiyelini* içerir. Kapitalistlere sıkıntı verdiği kadar bizim de kafamızı karıştıran problem, bu potansiyelin gerçekleşmesini mümkün kılacak koşulların ve araçların belirlenmesi sorunudur.

Akla gelebilecek en uygun seçenek yeni makinelere yatırım yapılmasıdır. Yeni makine yatırımı artı değer üretiminin tabanını genişletiyorsa üretkendir, bu faydayı sağlamıyorsa üretken değildir. Benzer şekilde, bilim ve teknoloji yatırımı birikimin artırılması için kullanılacak yeni bilimsel bilgi formlarını yaratabilir de yaratmayabilir de. Peki yol, konut, sağlık ve eğitim hizmeti, polis gücü yatırımları ve askeri yatırımlar için ne söylenebilir? Emekçiler işyerinde dik kafalı davranıyorsa, kapitalist sınıfın emekçileri korkutmak ve kolektif gücünü kırmak için polis gücüne yatırım yapması kapitalistler açısından artı değer bağlamında dolaylı olarak gerçekten üretken olabilir. Fakat polis gücü, çevresini saran yoksulluk ve sefalete hiç aldırmadan gelirlerini gösterişçi tüketime harcayan burjuvazinin korunması amacıyla kullanılırsa, o zaman polis gücü birikimi kolaylaştırıcı yönde davranmıyor demektir. Bu ince bir ayrım olabilir ama bir ikilemi ortaya koyar. Kapitalist sınıf ikincil ve üçüncül sermaye döngülerindeki dolaylı ve dolaysız üretici yatırım fırsatlarını tatmin edici bir kesinlikle nasıl tespit edebilir?

Modern çağda planlamaya ağırlık verilmesinin başlıca nedeni (kamuda olsun şirketler kesiminde olsun) ikincil ve üçüncül dön-

gülerdeki bazı yatırım türlerinin potansiyel olarak üretken olduğu düşüncesidir. Maliyet-fayda analizi, programlama ve bütçeleme, sosyal fayda analizi gibi yöntemler ayrıca insani sermaye yatırımına ilişkin kavramlar, planlamaya duyulan güveni ifade eder ve problemin karmaşıklığını açığa çıkarır. Bütün bunların gerisinde de, kolayca algılanabilen kesin kâr sinyallerinin yokluğu karşısında karar alma için uygun bir temel belirlemenin zorluğu yatar. Yine de isabetsiz yatırım kararlarının maliyeti –sermaye birikimine dolaysız ya da dolaylı katkı yapmayan yatırımlar– bir yerlerde mutlaka ortaya çıkar. Marx'ın gösterdiği üzere bu maliyet yüzeye çıkmalı ve böylece derinlerde yatan hataları ifşa etmelidir. Şimdi kapitalist üretim tarzı dahilindeki krizlerin kökenlerini inceleyerek bu sorunla uğraşmaya başlayabiliriz.

Kapitalist Sistemde Krizlerin Biçimleri

Krizler kapitalist birikim tarzının içerdiği temel çelişkilerin hakiki tezahürleridir. Marx *Kapital*'in büyük bölümünde şu iddiayı savunur: Kapitalizm her zaman "dengeli büyüme"yi başarma potansiyelini taşır ama kapitalist toplumda yürürlükte olan sosyal ilişkilerin yapısı nedeniyle bu potansiyel asla gerçekleşemez. Bu yapı bireysel kapitalistleri kendi sınıf çıkarlarıyla uzlaşmaz kolektif sonuçlar üretmeye sürükler, ayrıca emekçi sınıfa katlanılması imkânsız bir baskı uygulamaya götürür, emekçi sınıfın tepkisini açık sınıf mücadelesinde kendisinin yaratması kaçınılmazdır.

Kapitalistlerin birincil sermaye döngüsünde nasıl aşırı birikim durumları yarattığını görmüş ve bu sonucun çeşitli tezahürlerini ele almış bulunuyoruz. Basınç arttıkça, ya birikim süreci tıkanarak duraklar ya da sermaye yeni kanallardan ikincil ve üçüncül döngülere akarken yeni yatırım fırsatları bulunur. Bu hareket bir sızıntı şeklinde başlayıp bu tür yollarla artı değer üretimini artırma potansiyeli kesinleşince bir sele dönüşebilir. Fakat aşırı birikim eğilimi giderilmez. İkincil ve üçüncül döngülerde aşırı yatırım yönünde yaygın bir eğilime dönüşür. Bu aşırı yatırım münhasıran sermayenin ihtiyaçlarıyla bağlantılıdır ve halkın, kesinlikle karşılanama-

yacak olan gerçek ihtiyaçlarıyla hiç ilgisi yoktur. Krizler ikincil ve üçüncül sermaye döngülerinde ortaya çıkar.

Sabit sermaye ve tüketim havuzu açısından krizler varlıkları değerlendirme krizi şeklini alır. Kronik aşırı üretim, sabit sermaye ve tüketim havuzu unsurlarında değer kaybıyla sonuçlanır – yapılı çevreyi, dayanıklı üretim mallarını ve dayanıklı tüketim mallarını etkileyen bir süreç söz konusudur. Benzer şekilde sermaye akımları tablosunda krizin oluştuğu başka noktalar da gözlemleyebiliriz – sosyal harcamalarda (sağlık, eğitim, askeri baskı vb.), tüketim havuzu oluşumunda (konut) ve teknoloji ve bilimde krizler. Bu alanların herhangi birinde üretici yatırım potansiyelinin tükenmesi krizin doğuş nedenidir. Sermaye akımlarının devam etmesi artı değer üretiminin dayandığı tabanı genişletemez hale gelir. Şunu da belirtmemiz gerekir ki bu alanların herhangi birinde şu veya bu ölçekli bir kriz, kendiliğinden finans ve devlet yapılarında kriz olarak kabul edilir. Bu arada finansal yapı ve devlet aygıtı göreli özerkliği nedeniyle bağımsız bir kriz kaynağı da olabilir (dolayısıyla finans, kredi ve para krizlerinden, devletin mali krizlerinden vb. söz edebiliyoruz).

Krizler kapitalist üretim tarzı dahilindeki "akla aykırı aklileştirme araçları"dır. Dengesizlik göstergeleridir ve üretim, mübadele, bölüşüm ve tüketim süreçlerinin rasyonelleştirilmesi yönünde baskı yaparlar (emek için olduğu kadar kapitalist sınıfın bazı kesimleri için de bu ıstırap verici olabilir). Krizler ayrıca kurumsal yapıları (özellikle finans ve kamu kurumlarını) aklileştirme yönünde baskı yaratır. Tablosunu çizdiğim genel ilişkiler yapılanmasında farklı türde krizler belirleyebiliriz:

1. *Kısmi krizler*, belli bir sektörü, coğrafi bölgeyi veya aracı kurumları etkiler. Pek çok nedenle patlak verebilir ama potansiyel olarak o sektörde, bölgede ya da kurumlarda yatışma özelliğini taşır. Örneğin kendiliğinden oluşan ve kurumsal reformlarla çözülebilecek parasal krizlere tanık olabiliyoruz; yapılı çevre oluşumunda, bu alandaki üretimin yeniden organizasyonuyla giderilebilecek krizler yaşanabiliyor vb.

2. *Yön değişikliği krizleri*, üretici yatırımlara yeni kanallar açmak amacıyla sermaye akımlarının radikal yeniden organizasyonu ve yeniden yapılandırılmasıyla ve/veya aracı kurumların kökünden yeniden yapılandırılmasıyla ilgili krizlerdir. Yön değişikliği krizlerinin iki türü arasında ayrım yapmak gerekir:

a. *Sektörel yön değişikliği krizleri* sermayenin bir alandan alınarak (ör. sabit sermayenin) başka bir alana (ör. eğitime) taşınması;

b. *Coğrafi yön değişikliği krizleri*, sermaye akımlarının bir yerden alınarak başka bir yere yönlendirilmesi. Bu tip kriz özellikle yapılı çevre yatırımları açısından önemlidir çünkü yapılı çevre yatırımları mekânsal bakımdan hareketsizdir ve bölgelerarası veya uluslararası parasal sermaye akımlarını gerektirir.

3. *Küresel krizler*, kapitalist üretim sistemi dahilinde tüm sektörleri, alanları ve bölgeleri değişik ölçülerde etkiler. Dolayısıyla sabit sermayenin ve tüketim havuzunun değer kaybının, bilim ve teknoloji krizinin, devlet harcamalarında mali krizin ve emek üretkenliği krizinin kapitalist sistemin bütün bölgelerinde ya da çoğu bölgesinde aynı anda patlak verdiğine tanık oluruz. Kapitalist sistemin bütününü saran yalnızca iki küresel kriz yaşadık – ilki 1930'larda ve onun uzantısı olarak İkinci Dünya Savaşı; ikincisi aslında 1960'lar boyunca adım adım oluşan ama 1973 sonrasında iyice belirginleşen kriz.

Mükemmel bir kapitalist kriz teorisi bu çeşitli formların ve tezahürlerin mekânda ve zamanda nasıl bir ilişki içinde olduğunu göstermelidir (bkz. Harvey 1982). Böyle bir girişim bu bölümün ölçeğine sığmıyor ama belirlediğim ana temaya –kapitalist sistemde kent sürecinin kavranması temasına– dönerek bu konuyu bir ölçüde aydınlatabilirim.

IV. BİRİKİM VE KENT SÜRECİ

Kapitalist sistemde kent süreci için önereceğim yaklaşım bu sürecin birikim teorisiyle bağlantılı görülmesine dayanıyor. Öncelikle, ilk bakışta hayli farklıymış gibi görünen iki dünya görüşü arasındaki genel temas noktalarını belirlememiz gerekiyor.

İçerdiği diğer şeyler bir yana kent süreci; üretim, dolaşım, mübadele ve tüketim için esaslı fiziksel altyapı üretimi demektir. O halde ilk temas noktası bu yapılı çevrenin nasıl üretildiği ve gerek değer gerek artı değer üretimi için bir imkânlar sistemi –kullanım değerleri kompleksi– olarak nasıl hizmet verdiği meselesidir. İkinci olarak, tüketim tarafını ele almamız gerekiyor. Bu bakımdan gelirlerin burjuvazi tarafından harcanması ile emek gücünü yeniden üretme ihtiyacı arasında anlamlı bir ayrım yapabiliriz. Burjuvazinin tüketimi kent sürecini derinden etkiler ama bunu analizin dışında tutuyorum çünkü dikkate alırsam, kent sürecinin özgül kapitalist formunu yeterince açıklayamadan burjuva kültürü ve karmaşık göstergeleri üzerinde uzun uzadıya durmam gerekecek. Burjuva tüketimi deyim yerindeyse, ana malzeme olarak birbiriyle dinamik ilişki içindeki sermaye ve emeğin kullanıldığı bir pastanın üzerindeki şekerli krema gibidir. Emek gücünün yeniden üretimi hayati önem taşır ve bazı sosyal harcamaların yapılmasını ve bir tüketim havuzunun oluşturulmasını gerektirir. O halde, şemada gösterdiğimiz akımlar, yapılı çevreye yönelik sermaye hareketlerini (hem üretim hem de tüketim için) ve emek gücünün yeniden üretimi için yapılan sosyal harcamaları yansıttıkları ölçüde kapitalist sistemdeki kent sürecini kavrama noktasında ihtiyaç duyduğumuz yapısal bağlantıları sunar.

Çok haklı olarak şöyle bir itiraz yöneltilebilir: Bu entegrasyon noktaları "kırsal-kentsel diyalektiğini" görmezden geliyor, ayrıca genelde anladığımız haliyle kent sürecinin yapılı çevre ve emek gücünün yeniden üretimi sorunlarına indirgenmesi yanıltıcı ya da külliyen yanlıştır. Söz konusu indirgemeyi birkaç yönden savunuyorum. Öncelikle, yapılı çevreye akan sermaye kütlesi ve bazı tür sosyal harcamaların büyük bölümü pratik nedenlerle çoğu kez "kentsel" olarak sınıflandırdığımız alanlarda massedilir. Bu bakımdan indirgeme faydalı bir tahmin yöntemidir. İkincisi, bu yöntemle, kentsel araştırmalarda yapılı çevre ve emek gücünün yeniden üretimine yönelik sosyal harcama kategorileriyle ilgili olarak çoğu kez karşılaştığımız sorunların büyük bölümünü, birikim teorisiyle bağlantılarını açıkça görerek tartışma avantajı elde ederim. Üçüncü olarak, kapitalist üretim tarzı

dahilinde bir diyalektik birlik, bir temel çelişki formu olarak ifade edilse bile, kentsel-kırsal ikiliğinin yeterliğine meydan okumak için ciddi gerekçeler var. Açıkça söylersek, alışılagelmiş kent süreci kavramı burada önerdiğim indirgemeyle bozuluyorsa, hatalı olan kent sürecine ilişkin alışılagelmiş kavramdır.

Mesela kentsel-kırsal ikiliği, Marx tarafından toplumdaki işbölümünün dışavurumu olarak görülür. Burada temel kavram kırsal-kentsel ikiliği değil işbölümü kavramıdır, kırsal-kentsel ikiliği yalnızca toplumdaki işbölümünün özel bir dışavurum biçimidir. Bu ikiliğe odaklanmak, kapitalizme geçiş sürecinde ortaya çıkan sosyal oluşumları –örneğin formel olarak yalnızca bir mal üretimi ve mübadelesi sisteminin kapsamına alınmış bir kırsal köylülük kesiminin karşısında kentsel sanayi sektörünün yer aldığı sosyal oluşumları– kavramamıza yardımcı olabilir. Ama tam anlamıyla kapitalist bir üretim tarzında –tüm sanayi ve tarım emekçilerinin sermayenin gerçek tahakkümü altında olduğu– işbölümünün bu ifade tarzı özel anlamını büyük ölçüde yitirir, işbölümünde coğrafi uzmanlaşma yönündeki genel kaygılarda kaybolup gider. Kent sürecinin diğer tarafı da –emek gücünün coğrafi yoğunlaşması ve üretim ve yeniden üretim amaçlı kullanım değerleri– doğal olarak fiziksel ve sosyal altyapıların rasyonel mekânsal organizasyonunun analizinde gözden kaybolur. İleri kapitalist ülkeler bağlamında ve kapitalist üretim tarzının analizinde kentsel-kırsal ayrımı gerçek ekonomik temelini yitirmiştir; gerçi inatla ideoloji platformunda kalmakta direterek önemli sonuçlara yol açmayı sürdürüyor. Ama bu ayrımı analizin temel kavramsal aracı olarak görmek işbölümünün yüzeysel tezahüründen başka bir şey olmayan yitik bir ayrım üzerinde fazla kafa yormak anlamına gelir.

Yapılı Çevreye Yatırımlarda Aşırı Birikim ve Uzun Döngüler

Herhangi bir teorik önerme grubunu tarihsel deneyim ve politik pratiklerle ilişkilendirmeye çalıştığımızda bu önermeleri turnusol testine tabi tutmuş oluruz. Birinci bölümün sınırları dahilinde birikim teorisi ve çelişkileri ile kent süreci arasındaki ilişkileri ikna edici ayrıntıları vererek anlatmaya kalkışamazdım. Bu nedenle tespit edeceğim daha

önemli meselelerin bazılarını açıklamakla yetineceğim. İlk olarak, yalnızca yapılı çevre yatırımlarını yöneten süreçlere odaklanacağım.

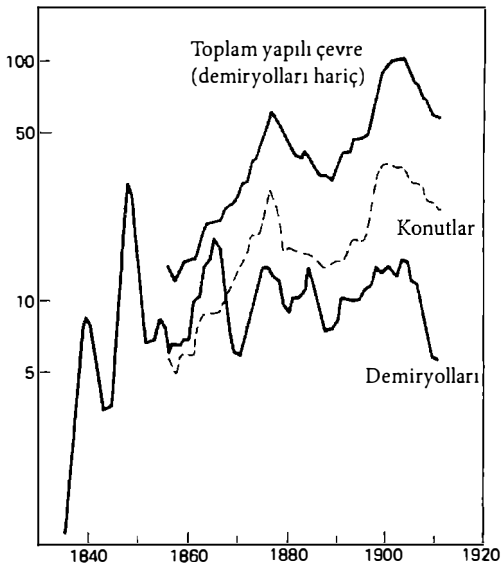
Sermayenin içinde kurulduğu üretim sistemi işyeri ile ikamet yeri arasındaki fiziksel ayrım üzerine inşa edilmişti. Bu ayrımın ortaya çıkmasına yol açan fabrika sisteminin gelişmesi, iş sürecinde ortaklaşa çalışmanın, işbölümünün ve ölçek ekonomilerinin organizasyonuna ve makine kullanımına dayanıyordu. Bu sistem ayrıca, faaliyetlerin büyük kent merkezlerinde toplanması yoluyla işletmeler ile kolektif ölçek ekonomileri arasında giderek artan bir işbölümünü de teşvik etti. Bütün bunlar –malların taşınması için elverişli bir sistem dahil olmak üzere– üretimin fiziksel altyapısı işlevi görecek bir yapılı çevrenin yaratılması anlamına geliyordu. Üretim için yapılı çevrenin yaratılması sermayenin üretici şekilde kullanılması açısından pek çok olanak sunar. Aynı sonuç tüketime yönelik yapılı çevre yatırımları açısından da geçerlidir. O halde mesele, sermaye akımlarının nasıl bu yapılı çevre inşasına yönlendiğini ve bu sürecin doğasındaki çelişkileri keşfetmektir.

İlk olarak yapılı çevre kavramı hakkında bir şeyler söylemem ve dikkat çekici bazı özellikleri üzerinde durmam gerekiyor. Yapılı çevre, sayısız farklı unsurdan oluşan karmaşık bir üründür – yollar, kanallar, rıhtımlar ve limanlar, fabrikalar, depolar, kanalizasyonlar, devlet daireleri, okullar ve hastaneler, konutlar, işyerleri, mağazalar vb. Bunların her biri farklı koşullarda ve çok farklı kurallar doğrultusunda üretilir. Yani "yapılı çevre" aşırı hantal bir basitleştirme ve gerek üretildiği gerekse kullanıldığı süreçleri derinlemesine irdelediğimizde unsurlarına ayırmamız gereken bir kavramdır. Ama biz yine biliyoruz ki, onu oluşturan unsurlar üretim, mübadele ve tüketim süreçlerinin bütünüyle ilişkilerinde bir orkestra gibi işlemelidir. Konunun açıklığa kavuşması uğruna bu genelleme düzeyinde kalmayı göze alabilirim. Ayrıca şunu da biliyoruz ki yapılı çevre uzun süre dayanır, değiştirilmesi zordur, mekânsal hareket yeteneği yoktur ve çoğunlukla büyük, hantal yatırımlar barındıran bir alandır. Yapılı çevrenin bir kısmı kapitalistler ve tüketiciler tarafından ortaklaşa kullanılır, özel mülk olabilen (konutlar, fabrikalar, mağazalar vb.) unsurları bile özel kullanımlardan kaynaklanan dışsallıkların yaygın ve genellikle çok güçlü

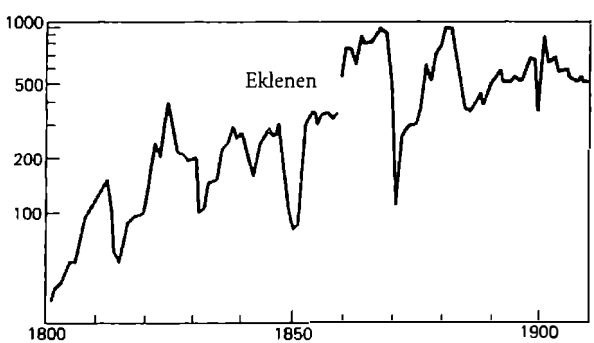
olduğu bir ortamda kullanılır. Bütün bu nitelikler yatırım süreci için olası sonuçlar içerir.

Sabit sermaye oluşumunun ve tüketim havuzunun birikim bağlamında analizi yapılı çevre yatırımlarının büyük olasılıkla belli bir mantık doğrultusunda devam ettiğini düşündürüyor. Şimdilik devletin büyük ölçekli bayındırlık işlerinin talebin teşvikinde öncü rol üstlenmediğini varsayalım. Kendi olanaklarıyla baş başa bırakıldıklarında bireysel kapitalistler, bir yandan aşırı birikime yönelirken, diğer yandan da kendi bireysel ve kolektif ihtiyaçlarına göre yapılı çevreye yetersiz yatırım yapma eğilimindedir. Teoriye göre aşırı birikim, finans ve devlet kurumları aracılığıyla ve kredi sisteminde yaratılan hayali sermaye aracılığıyla başka kanallara aktarılabilir ve yapılı çevre yatırımlarındaki yetersizliği gidermek üzere kullanılabilir. Birincil döngüden ikincil döngüye bu yön değişikliği bir kriz esnasında gerçekleşebilir veya aracı kurumların verimliliğine bağlı olarak daha yumuşak şekilde başarılabilir. Ama teori böyle bir sürecin sınırları olduğunu ve bir noktada yatırımların üretkenliğini yitireceğini de öngörüyor. Böyle bir durumda yapılı çevreye yüklenmiş olan mübadele değeri zorunlu olarak azalır hatta tümden yok olabilir. Kredi sistemindeki hayali sermayeye tam olarak böyle bakılır, finans ve devlet kurumları ciddi finansal güçlüklerle karşı karşıya kalabilir. Yapılı çevredeki sermayenin değer yitirmesi sonucunda yarattığı kullanım değerinin –fiziksel imkânların– tahrip olması zorunlu değildir. Bu fiziksel olanaklar artık "değer yitirmiş sermaye" şeklinde kullanılabilir ve bu haliyle birikimin yeniden başlatılması için gerekli temelin kurulmasına katkı sağlayan bir serbest mal olarak işlev görür. Buna dayanarak Marx'ın, sabit sermayenin periyodik değer kayıplarının "kapitalist üretimin doğasındaki araçlardan biri olduğu ve gerek kâr oranının düşüşünü frenlemek gerek yeni sermaye oluşturmak yoluyla sermaye-değer birikimini hızlandırmak için kullanıldığı" iddiasının mantığını yakalayabiliriz.

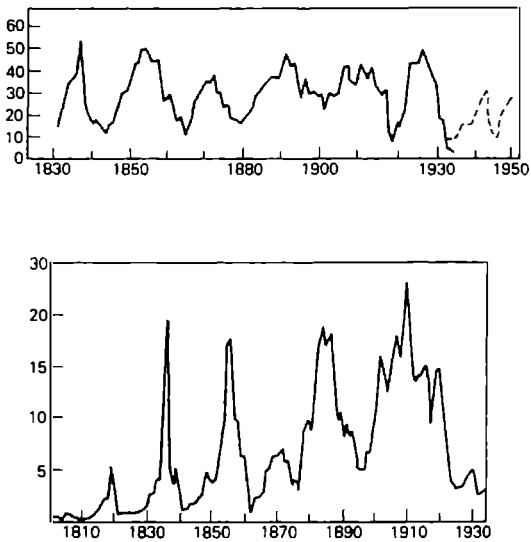
Aşırı birikim ve yetersiz yatırım eğiliminden kaynaklanan itici güçler kesintisiz değil ritmik olduğundan, yapılı çevre yatırımları için döngüsel bir model kurabiliriz.

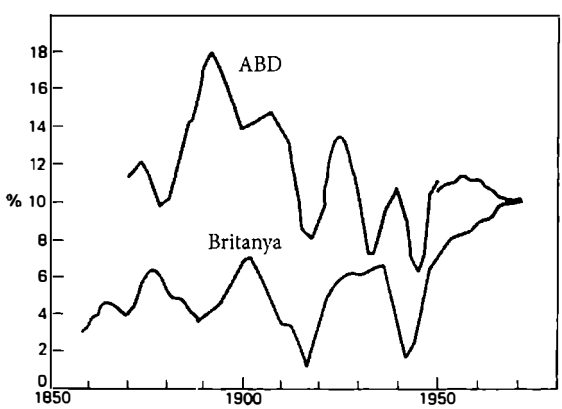
Şekil 4. *Büyük Britanya'da 1835-1914 döneminde yapılı çevrenin seçili bölümlerine yapılan yatırımlar (cari fiyatlarla milyon £ [Pound]).*

Şekil 5. *Paris'te inşaat etkinliği - şehre giren inşaat malzemeleri, 1800-1910 (milyon metreküp). (Rougerie'ye izafeten, 1968.)*

Şekil 6. *ABD'de inşaat döngüleri, 1810-1950.* Üstte: *ABD'de kişi başına inşaat etkinliği (1913 dolar değeriyle, kişi başına). (B. Thomas'a izafeten, 1972).*
Altta: *ABD'de kamu arazilerinin satışı (milyon acre [0,4047 hektar, ç.n.], orijinal arazi kayıtları). (ABD Tarım Bakanlığı verileri.)*

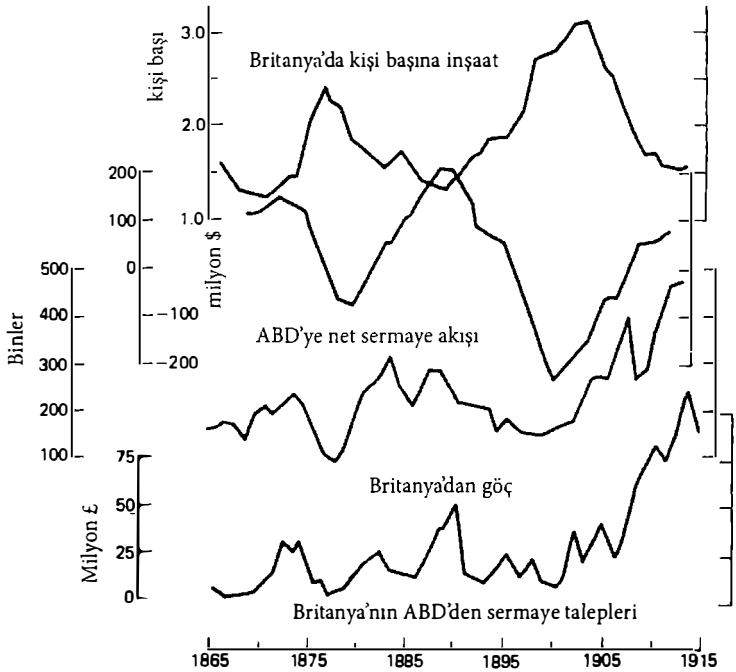

Şekil 7. *ABD'de Gayri Safi Milli Hasılaya ve Britanya'da Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya oranla yapılı çevrede farklı yatırım ritimleri, 1860-1970 (beş yıllık hareketli ortalamalar).*

Sözünü ettiğimiz ritim kısmen sermaye birikiminin ritimleri kısmen de yapılı çevredeki unsurların fiziksel ve ekonomik ömürleri tarafından belirlenir (bu ikinci durum değişmenin zorunlu olarak görece yavaş gerçekleşmesi demektir). Bu noktada en doğru adım yapılı çevre yatırımlarındaki "uzun dalgalara" ilişkin tarihsel olgulara başvurmaktır. Ekonomik döngünün kısa dönemli hareketleri –yaklaşık on yıl uzunluğundaki "Juglar döngüleri"– ile çok uzun "Kondratieff" döngüleri arasında bir yerlerde, yapılı çevredeki yatırım dalgalarıyla güçlü bağlantısı olan orta uzunluktaki hareketleri (bunlara bazen "Kuznets döngüleri" de denir) teşhis edebiliriz. Yakın geçmişte Gottlieb'in, sekiz ülkedeki otuz kentsel bölgede oluşan döngüler hakkında yaptığı araştırma[1] on beş ve yirmi beş yıllık süreler etrafında yoğunlaşan dönemsellikler ortaya koydu. Kullandığı yöntemler ve analiz çerçevesi arzulananın çok gerisinde kalsa da, çeşitli araştırmacılar tarafından toplanan veriler ilk genelleme için makul olduğunu gösteriyor. Şekil 4, 5 ve 6'da bu olgu açıklanıyor. Bizatihi yapılı çevrenin maddi nitelikleri ve özellikle uzun ömürlü oluşu dikkate alındığında tarihsel verilerin benim tezimle en azından bağdaştığı söylenebilir, yani Los Angeles'dakiler ne kadar çabalarsa çabalasın, bir kez kullanılıp atılabilen şehirler yaratmak imkânsızdır.

Mekânda hareketsizlik kendine uygun tepki tarzıyla kendi sorunsalını da ortaya koyar. Tarihi olgular bu noktada da aydınlatıcıdır. Mesela on dokuzuncu yüzyılın "Atlantik ekonomisi"nde, yapılı çevre yatırımlarındaki uzun dalgalar, Britanya ve ABD'de birbirine ters yönde hareket etti (bkz. Şekil 7 ve 8). Bu iki hareket birbirinden bağımsız olmayıp o zamanın uluslararası ekonomisi dahilinde sermaye ve emek göçleri aracılığıyla birbirine bağlıydı. On dokuzuncu yüzyılın ticaret krizleri Britanya sermayesinin yönünü anavatan yatırımlarından denizaşırı yatırımlara çevirdi (veya tersi gerçekleşti). Böylece kapitalist "gövde", küresel coğrafi yayılma alanındaki tüm parçaların eşit güçteki karşıt salınımları sayesinde az çok dengeli ge-

1 Gottlieb (1976) konuya ve kendi istatistiki analizine ilişkin geniş bir kaynakça verir. Çeşitli türlerde uzun dalgalar meselesi yakın geçmişte Mandel (1975) ve Day (1976) tarafından Marksist literatüre geri getirildi.

Şekil 8. *Atlantik ekonomisinde eşitsiz gelişme, 1865-1914, Britanya ve ABD. (B. Thomas'a izafeten, 1972.)*

lişmeyi başardı.[2] Yapılı çevrenin eşitsiz mekânsal gelişimi, on dokuzuncu yüzyılın *Pax Britannica** kalkanının koruması altında göreli küresel istikrarın başarılması açısından hayati önem taşıyordu. Bu dönemin krizleri ya kısmi ya da yön değişikliği tipi krizlerdi ve dikkatlice bakarsak yön değişikliği krizlerinin iki türünü de –coğrafi ve sektörel– saptayabiliriz.

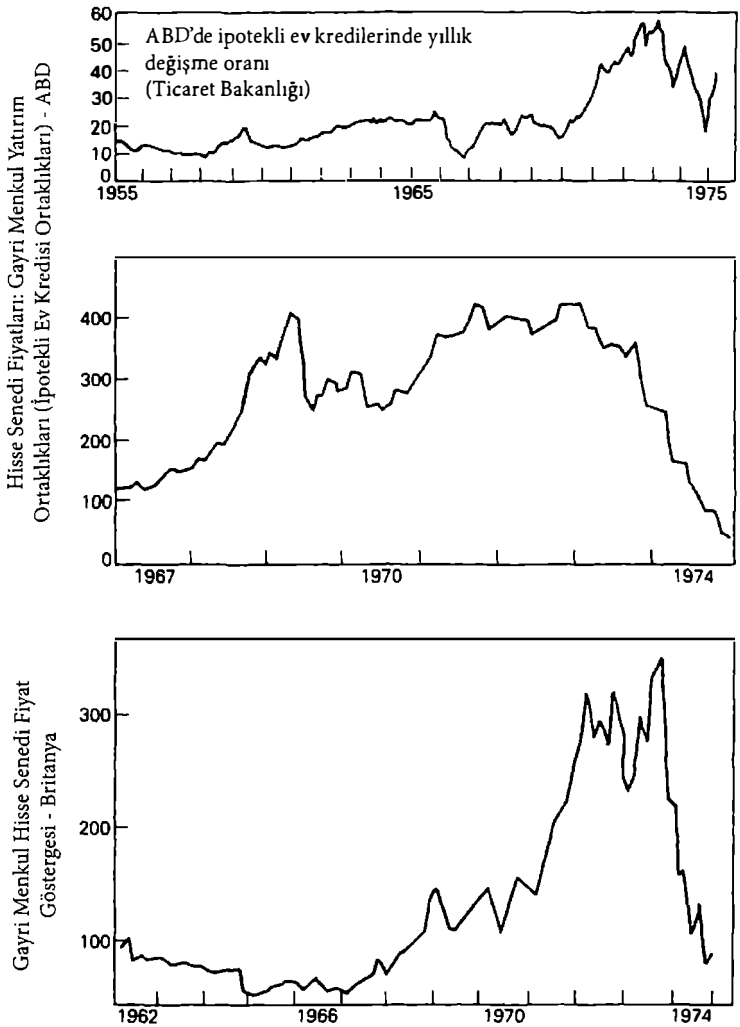
2 Temel bilgi kaynağı, Brinley Thomas'ın kapsamlı bir kaynakça ve çok zengin veri derlemeleri içeren *Migration and Economic Growth* (1972 baskısı) adlı kitabıdır.

* Latincede "Roma Barışı" anlamına gelen Pax Romana ile benzetme yapılmış. Pax Romana döneminde Roma, buyruklarına uymaları koşuluyla elindeki eyaletlerin kendi yasalarını yapmalarına ve uygulamalarına izin veriyordu; bu, Roma'nın öteki halklar üzerindeki üstün gücüne dayanan zoraki bir barıştı. (ç.n.)

1930'ların ve 1970'lerin küresel krizleri kısmen eşitsiz gelişmeden yararlanma düzeneklerinin çökmesiyle açıklanabilir. Böyle konjonktürlerde yapılı çevreye yatırım farklı bir anlam kazanır. Aslında kapitalizmin her küresel krizi öncesinde yapılı çevreye muazzam uzun dönemli sermaye yatırımları gerçekleşti; hızla ilerleyen aşırı sermaye birikimi için üretici kullanımlar bulma umuduyla başvurulan son çareydi bu. İleri kapitalist ülkelerin çoğunda 1963-1973 döneminde yaşanan ve 1973 sonlarında çökerek mevcut krizi tetikleyen (ama bu krizin nedeni olmayan) olağanüstü gayrimenkul patlaması çarpıcı bir örnektir (bkz. Şekil 9).

Teoriyi harfi harfine doğrulamak amacıyla tarihsel olgulara başvurmaya kalkışmıyorum ama tarihsel olguların kabataslak sunduğum teorinin ana hatlarıyla bağdaşmaz nitelikte olmadığı kesin. Teoriyi tarihle ilişkilendirmek, kısa bir bölümün sınırlarını çok aşan gerçekten olağanüstü zor bir iş. Yine de, hiç tartışmamak yerine ilişkilerin nasıl kurulabileceğini göstermeye çalışacağım. Dolayısıyla teorinin hayati önem taşıyan iki yönüne –aşırı birikim ve değer kaybı– biraz daha yakından bakmaya çalışacağım.

Yapılı çevreye giden yatırım akımı, sermaye fazlalarının ve emek fazlalarının varlığına ve sermaye fazlalarını bir araya getirme ve kullanıma sokma mekanizmalarına bağlıdır. Bu sürecin geçmişi son derece ilginçtir. Örneğin on sekizinci yüzyıl Britanya'sı büyük bölümü gidecek başka yeri olmadığı için yapılı çevreye yönelen sermaye fazlasıyla karakterize ediliyordu. Yapılı çevreye yatırım esas olarak kullanım değeri için değil finansal nedenlerle yapılıyordu – yatırımcılar sermayeleri için istikrarlı ve güvenli getiri oranı peşindeydi. Rantiyelerin önünde (büyük bölümü burjuvazi tarafından gösteriş tüketimi için yapılan) gayrimenkul yatırımlarından ve paralı yollara, kanallara ve rantlara (tarımsal ıslah) ve devlet tahvilllerine yatırım yapmaktan başka seçenek yoktu. Paralı yollara ve kanallara, ayrıca kentsel gayrimenkul piyasalarına yapılan yatırımlar açısından sorun yaratan çeşitli spekülatif krizler kazançların hiç de garanti olmadığını ve yatırımların başarılı ol-

Şekil 9. *Britanya ve ABD'de emlak piyasasındaki hızlı gelişmenin bazı göstergeleri, 1955-1975.*
Üstte: *ABD'de ipotekli ev kredilerindeki yıllık değişme oranı (Ticaret Bakanlığı verileri)*
Ortada: *ABD'de gayri menkul yatırım ortaklarının hisse senedi fiyatları. (Kaynak Fortune Dergisi).*
Altta: *Britanya gayri menkul hisse senedi fiyat göstergesi. (Kaynak: Investors Chronicle).*

ması için mutlaka üretici olmaları gerektiğini çok önceden ortaya koymuştu.[3]

Söz konusu dönemde sermaye fazlasının, tanımladığım şekliyle aşırı birikim eğiliminden kaynaklandığını iddia etmek hayli güç. Dar anlamda alırsak aşırı birikim yalnızca kapitalist üretim tarzında veya görece iyi gelişmiş kapitalist sosyal yapılanmalarda ortaya çıkan bir olgudur. Yapılı çevre yatırımlarında gözlenen uzun yatırım döngüleri sanayi kapitalizminin doğuşundan önce gerçekleşmiştir ve feodalizmden kapitalizme geçiş süreci boyunca net olarak saptanabilir.[4] Bununla birlikte bu uzun döngüler ile para arzında ve sermaye piyasalarının yapılanmalarında ortaya çıkan dalgalanmalar arasında güçlü bir ilişki tespit edebiliriz. Bu konuda belki de en çarpıcı örnek ABD'de yaşandı (bkz. Şekil 6) – Andrew Jackson 1836'da kâğıt parayla toprak alışverişlerini engelleyip bu ticaretteki ödemelerin madeni parayla yapılmasını mecburi kıldığında arazi ıslahı ve arsa üretimi süreci bütünüyle durdu ve olayın finansal yansımaları her yerde, özellikle de yapılı çevreye yatırım yapanlar tarafından hissedildi. Gerek "Hayali" sermaye (bkz. Harvey 1982, dokuzuncu ve onuncu bölümler) gerekse kredi ve para arzı sistemi, yapılı çevreye yapılan spekülatif yatırım dalgalarıyla ilişkisi bakımından hayati bir rol oynamıştır.

Aşırı birikim eğiliminin tam olarak ne zaman sermaye fazlası üreten ana faktör olduğu ve uzun dalgaların aşırı birikimle bağlantısının açıkça ne zaman kurulduğu tartışmalı bir konudur. Veriler 1840'larda hiç değilse Britanya'da bu bağlantıların güçlü biçimde oluştuğunu gösteriyor. Bu tarihe kadar sermaye piyasasının işleyişi sanayi kapitalizminin gelişiminin dayattığı ritimlere sıkıca bağlıydı. Birincil ve ikincil sermaye döngüleri arasındaki ilişkileri yöneten ve

3 On sekizinci yüzyıldaki sermaye fazlası sorunu ilk olarak Postan (1935) tarafından gündeme getirilmiş, daha sonra Deane ve Cole (1967) tarafından kapsamlı biçimde incelenmiştir. Britanya'daki paralı yolların ve kanalların finansmanı hakkında yakın geçmişte Albert (1972) ve Ward tarafından yapılan araştırmalar biraz daha ayrıntılı bilgi içerir.

4 Bu konudaki en yetkin çalışma Parry Lewis'e (1965) aittir.

bu ilişkilere aracılık eden "sinir merkezi" 1830 dolaylarından itibaren giderek artan ölçüde hem devletin hem de özel kesimin faaliyetlerini etkileyen saf kapitalist mantık doğrultusunda davrandı. Fransa'da Temmuz Monarşisinin 1848'de yıkılmasının, muazzam bir kamu altyapı programını (büyük bölümü pek de üretici değildi) destekleyen devletin borçlanmasıyla doğrudan bağlantılı olması belki de bu durumun semptomu niteliğindedir. Kökenleri İngiltere'ye ve aşırı spekülatif demiryolu inşaatına dayanan finansal kriz 1846 sonlarında ve 1847'de Fransa'yı vurduğunda, devletin borçlanması bile bu şoku savuşturmaya yetmedi.[5] Bu krizin kapitalist dünyanın her yanını saran ilk güçlü kriz olduğunu savunmak için sağlam gerekçeler var.

Peki ama krizin kaçınılmaz olarak getireceği değer kayıpları ne olacak? Teorimize göre, değer kaybının etkili olabilmesi için arkasında daha ileri gelişmenin temeli olarak kullanılabilecek bir kullanım değeri bırakması gerekir. 1840'ların başlarında birçok ABD eyaleti borcunu ödeyemez duruma düştü ve Britanya sermaye piyasasındaki yükümlülüklerini yerine getiremedi ama inşa ettiği kanalları ve diğer iyileştirme tadilatlarını muhafaza etti. Aslında bu, tazminatsız kamulaştırma demekti – günümüzde bazı Üçüncü Dünya ülkeleri böyle bir kamulaştırma tehdidinde bulununca ABD büyük haksızlık olarak niteleyip öfke göstermektedir. On dokuzuncu yüzyılda demiryolu inşaatlarındaki büyük artış sermayenin değer kaybetmesine yol açtı ve çeşitli şekillerde kullanılabilecek fiziksel varlıklarla peyzajın altını üstüne getirdi. Kentsel toplu taşıma sistemleri yüzyılın sonunda kronik aşırı sermayeleşme (*overcapitalization*) nedeniyle iflas ettiğinde, geride fiziksel varlıklar sıfatıyla toplu taşıma sistemlerini bıraktı. Şüphesiz bu değer kaybının bedelini birilerinin ödemesi gerekiyordu. Beklendiği gibi bu yükü emekçi sınıfın veya küçük yatırımcıların sırtına yükleme girişimleri oldu (çoğu kez belediye harçları şeklinde). Fakat büyük sermaye de bu girişimlerin hedefi olmaktan kurtulamadı; Britanya'daki emlak şirketlerinin ya da ABD'deki 1973-6 dönemi gayrimenkul yatırım tröstlerinin sorunları

5 Bkz. Girard (1952) ve *The Urbanization of Consciousness*, üçüncü bölüm.

tam olarak bu türdendi (gerçi emekli fonlarının ve sigorta şirketlerinin sürece dahil olması bireyleri de etkiler). Ama içinde yer aldığı bina değer yitirmiş olsa ve artık getirisi olmayan bir varlık olarak görülse de büro mekânı hâlâ orada durur.

Yapılı çevrede gerçekleşen değer kayıplarının tarihi çarpıcıdır ve genelde teorik argümanla uyumludur.

Yapılı Çevre Yatırımlarının Çelişkili Karakteri

Şimdiye kadar yapılı çevreye yatırım sürecini birincil sermaye döngüsünden kaynaklanan kuvvetlerin basit bir yansıması olarak ele aldım. Ama bizatihi yapılı çevrenin kendine özgü doğası nedeniyle ortaya çıkan bir dizi sorun vardır. Kısaca bunları inceleyeceğim.

Marx'ın birikimle bağlantılı sabit sermaye üzerindeki kapsamlı analizi bir temel çelişkiyi açığa çıkarır. Sabit sermaye bir yandan emeğin üretkenliğini artırır ve böylece sermaye birikimine katkı yapar. Ama diğer yandan sabit sermaye bir kullanım değeri olarak işlev görür ve mübadele değerlerinin belli niteliklere sahip bir fiziksel varlığa dönüştürülmesini gerektirir. Fiziksel kullanım değerinde bloke edilen bu mübadele değeri ancak, kullanım değerinin ömrü boyunca tam olarak kullanılması sayesinde geri kazanılabilir; basitleştirme amacıyla kullanım değerinin ömrüne "amortisman süresi" adını veriyorum. Bir kullanım değeri olarak sabit sermayede kolayca değişiklik yapılamaz, bu yüzden amortisman süresinin sonuna kadar üretkenliği belli bir seviyede dondurma eğilimi taşır. Eskisi amorti edilemeden yeni ve daha üretken sabit sermaye yaratılırsa hâlâ eski sabit sermayeye bağlı durumdaki mübadele değeri devalüasyona maruz kalır (Harvey 1982, sekizinci bölüm). Bu değer kaybına direniş üretkenlik artışını frenler ve böylece birikimi sınırlar. Ama sabit sermayenin yeni ve daha üretken formlarının aranması –göreli artı değer hırsının dayattığı arayış– eskisinin değer kaybını hızlandırır.

Aynı çelişkili eğilimleri yapılı çevre yatırımlarında da saptayabiliriz ama söz konusu malın karma yapısı, uzun amortisman süreleri ve varlıkların mekânda sabitliği nedeniyle yapılı çevre yatırımlarında

bu çelişkili eğilimler daha keskindir. Bu iddiamı en kolay biçimde ulaştırma yatırımlarını kullanarak savunabilirim.

Ulaştırma sisteminin maliyeti, hızı ve kapasitesi, birikimle doğrudan ilişkilidir çünkü bu unsurlar sermayenin devir hızı üzerinde bazı etkiler yaratır. Dolayısıyla ulaştırma alanındaki yatırım ve yenilikler genelde sermaye açısından üretici potansiyel içerir. Bunun sonucu olarak kapitalist sistemde, "tüm mekânsal engelleri aşma" ve "zaman yoluyla mekânı yok etme" eğilimine tanık oluruz (Marx'ın kendi ifadelerini kullanıyorum – bkz. ikinci bölüm). Kuşkusuz bu süreç, daha önce tespit ettiğimiz uzun döngüler, mekânda eşitsiz gelişim ve sermayenin uğradığı periyodik büyük değer kayıplarıyla karakterize edilir.[6]

Ne var ki ben burada bizatihi ulaştırmanın gelişme sürecindeki örtülü çelişkilerle ilgileniyorum. Mübadele değerlerinin belli bir tarihsel evrede mekânsal hareket için "verimli" ve "rasyonel" organizasyonlar yaratması gerekir. Deyim yerindeyse mekânsal denge yönünde, mekânsal ahenk yönünde çaba vardır. Bunun aksine birikim için birikim süreci, ulaştırma teknolojisinde kesintisiz devrimleri ve mekânsal engellerin aşılması için aralıksız uğraşları tetikler, ama bütün bunlar mevcut her türlü mekânsal organizasyonu bozucu niteliktedir.

Böylece bir paradoks dikiliyor karşımıza. Mekânsal engelleri aşmak ve zaman yoluyla mekânı ortadan kaldırmak için, kendileri de birikimin sürdürülmesinin önünde engel oluşturan mekânsal yapılar yaratılır. Bu mekânsal yapılar, peyzaja yerleştirilen sabit ulaştırma tesisleri ve bunların yan tesisleri formunda ortaya çıkar. Aslında bu yaklaşımı bir bütün olarak yapılı çevrenin oluşumunu da içerecek şekilde genişletebiliriz. Sermaye kendini, kendi suretinde yarattığı, giderek hızlanan sermaye birikimini desteklemek için kullanım değerleri şeklinde yarattığı fiziksel peyzaj formunda temsil eder. Bunun sonucunda ortaya çıkan coğrafi peyzaj geçmişteki kapitalist gelişmenin zafer tacıdır. Ama aynı zamanda cansız emeğin canlı emek üzerindeki gücünün de ifadesidir ve bu haliyle birikim sürecini özel fiziksel sınırlar içine hapseder ve dizginler. Bu fiziksel varlıkların ya-

6 İlgi çekici veriler için bkz. Isard (1942).

ratılması sürecinde bloke edilen mübadele değerinde esaslı bir değer kaybı olmadıkça da bu sınırlar ancak yavaş yavaş kaldırılabilir.

Dolayısıyla kapitalist gelişme yapılı çevreye geçmişte yapılan sermaye yatırımlarının mübadele değerlerini korumakla, birikime yeni alanlar açmak için bu yatırımların değerini yok etmek arasındaki bıçak sırtında bir seçim yapmak zorunda kalır. Öyleyse kapitalist sistemde sermaye zamanın belli bir noktasında kendi durumuna uygun bir fiziksel peyzaj inşa etmek için durup dinlenmeden uğraşır, ama bütün uğraşları, inşa ettiği bu fiziksel peyzajı zamanın daha sonraki bir noktasında genellikle bir kriz esnasında yıkmakla sonuçlanır. Yapılı çevre yatırımlarının zamansal ve coğrafi olarak azalıp çoğalması ancak böyle bir süreç çerçevesinde kavranabilir. Kapitalizmin iç çelişkilerinin etkileri yapılı çevredeki sabit ve taşınamayan yatırımlara yansıdığında, ortaya çıkan peyzajın tarihsel coğrafyasında apaçık sergilenir.

V. KAPİTALİST SİSTEMDE SINIF MÜCADELESİ, BİRİKİM VE KENT SÜRECİ

Peki aleni sınıf mücadelesi –kapitalist birikim tarzının eninde sonunda mutlaka uygulayacağı şiddete karşı emekçi sınıfın kolektif olarak yükselttiği direniş– açısından durum nedir? Bu direniş sembolik olmaktan çıkıp gerçek bir direniş karakteri kazandıkça, kapitalist sistemdeki kent sürecini kesinlikle belli şekillerde etkiler. Bu nedenle kapitalist sistemde kent sürecine ilişkin bir analize direniş kavramını da dahil etmeye çalışmalıyız. Dünyaya baktığımız pencereyi değiştirerek –birikimin çelişkili yasaları penceresinden bakmayı bırakıp dünyaya bu yasalara karşı emekçi sınıfın verdiği mücadele noktasından bakmaya başlayarak– aynı sürecin oldukça farklı yönlerini daha net olarak görebiliriz. Geriye kalan bölümde bu iki pencerenin birbirini tamamlayıcı özelliğini açıklamaya çalışacağım.

Bir bakıma, sınıf mücadelesi hakkında yazmak çok kolay bir iş çünkü bu olguya ilişkin hiçbir teori mevcut değil; özel sosyal ortamlardaki somut sosyal pratikler var yalnızca. Ama bu durumda, sınıf

mücadelesinin kent sürecine nasıl dahil olduğunu anlamak istiyorsak tarihi anlama yükümlülüğüyle karşı karşıya kalırız. Açıktır ki birkaç sayfa içinde bu tarihi yazmam mümkün değil, dolayısıyla sınıf mücadelesinin bağlamsal koşullarını ve burjuvazinin buna verdiği tepkilerin doğasını incelemekle yetineceğim. Burjuvazinin tepkileri birikim yasaları tarafından yönetilir çünkü birikim her zaman kapitalist sınıfın kendini ve emek üzerindeki tahakkümünü yeniden üretmek için kullandığı araçtır.

Sermaye ve emek arasındaki ana gerilim noktası işyeridir ve gerek iş süreciyle gerekse ücret düzeyi üzerinde sürdürülen mücadelelerle dışavurulur. Bu mücadeleler belli bir ortamda gerçekleşir. Taleplerin niteliği, emekçilerin örgütlenme yeteneği ve mücadeleyi sürdürme kararlılığı büyük ölçüde ortamın koşullarına bağlıdır. Hukuk (mülkiyet hakları, sözleşme, birleşme ve örgütlenme vb.) ve kapitalist sınıfın devletin gücünü kullanarak kendi iradesini dayatma kuvveti kuşkusuz birincil önem taşır; emeğin tarihinin yüzeysel incelenmesi bile bu duruma ilişkin pek çok örnek sunar. Ama beni burada özel olarak ilgilendiren husus, işyerindeki sınıf mücadelesiyle ilişkili olarak emek gücünün yeniden üretimi sürecidir.

Öncelikle kapitalist birikimin gereksinmeleri açısından emek gücünün niceliksel yönlerini ele alalım. Emek arzı arttıkça ve artış hızlandıkça, sermayenin işyerindeki mücadeleyi denetimi altında tutması kolaylaşır. Kapitalist sistemdeki yedek sanayi ordusu kuralı Marx'ın en açıklayıcı görüşlerinden biridir. Emek ve sermaye göçleri ve nüfusun "kullanılmayan" unsurlarının işgücüne çekilmesini sağlayan çeşitli seferberlik süreçleri bu göreli fazla nüfusa duyulan temel ihtiyacın tezahürleridir. Fakat bir de emek gücünün belli bir hayat standardında yeniden üretiminin kültürel, tarihsel, ahlaki ve çevresel mülahazaları yansıtan maliyetlerini dikkate almamız gerekiyor. Bu maliyetlerdeki ya da hayat standardının belirlenmesindeki bir değişiklik, gerçek ücret taleplerinde ve kapitalist sınıfın ödeyeceği toplam ücret faturasında bariz sonuçlar doğurur. Emekçi sınıfın satın alma gücünün oluşturduğu iç piyasanın boyutu da birikim açısından anlamsız değildir. Sonuçta, emekçilerin tüketim

alışkanlıkları kapitalist sınıfı dolaysız ya da dolaylı olarak çok yakından ilgilendirir.

Fakat emek gücünün birçok niteliksel yönünü de dikkate almalıyız; bunlar yalnızca yetenekleri ve eğitimi değil düşünsel tutumları; itaat düzeylerini; iş ahlâkının ve "mülkiyetçi bireyciliğin" yaygınlığını; keza emek gücü dahilinde ortaya çıkan ve işbölümünden, mesleki rollerden, eski ırksal, dinsel ve etnik bölünmelerden doğan kırılmaları da içeriyor. Tüm parçalanmışlıklara karşın emekçilerin sınıfsal temellerde örgütlenme yeteneği ve hevesi sözünü ettiğim sınıf bilinci duygusunun ve sınıfsal dayanışmanın yaratılmasına ve sürdürülmesine bağlıdır. Kapitalistlerin sıklıkla uyguladığı bölyönet taktikleri karşısında bu parçalanmışlıkların üstesinden gelme mücadelesi işyerindeki sınıf mücadelesinin dinamiklerini kavramak açısından birinci derecede önemlidir.

Bu tespitler bizi, *yuvasından çıkarılmış* sınıf mücadelesi kavramına götürüyor; bu kavramı, iş sürecinde başlayan fakat dallanıp budaklanarak kapitalizmin yerleştirdiği ilişkiler sisteminin tüm yönlerine yansıyan sınıf mücadelesini anlatmak üzere kullanıyorum. Bu yansımaları sosyal bütünün her köşesinde bulabiliriz ve kuşkusuz farklı sermaye döngüleri arasındaki akımlarda etkin olduklarını görürüz. Örneğin işyerinde üretkenliğin artırılması başarılamazsa belki insani sermaye (eğitim), emekçileri kendi safına kazanma (emekçileri konut sahibi yapma), birlik beraberlik (endüstriyel demokrasi), ikna (ideolojik beyin yıkama) veya bastırma gibi amaçlarla akıllı yatırımlar yapmak uzun dönemde daha iyi sonuçlar verebilir. Bir örnek olarak yaygın eğitim üzerindeki mücadeleleri ele alalım. Charles Dickens *Zor Zamanlar* adlı kitabında fabrika sistemi ile emekçi sınıf içinde fabrika sisteminin işleyişini kolaylaştırıcı düşünme alışkanlıklarını yerleştirmeyi amaçlayan eğitim, yardım kurumları ve dinsel kurumlar arasında muhteşem bir karşıtlık ve taşlama zemini kurar; başka bir kitabında ise çizdiği tipik burjuva numunesi Bay Dombey, sıradan insanlara dünyada hak ettikleri yeri öğrettiği sürece, yaygın eğitimin mükemmel bir şey olduğunu açıklar. Yaygın eğitim hakkı uzun süre emekçi sınıfın temel taleple-

ri arasında yer aldı. Burjuvazi ise bir noktada yaygın eğitimi emekçi sınıfın çıkarlarına aykırı yönde kullanabileceğinin farkına vardı. Sosyal hizmetler uğrundaki mücadele yalnızca bu hizmetlerin sunumuyla değil bizatihi sunulan hizmetlerin doğasıyla da ilgilidir. Hastalığı (artı değer üretmek için) işe gidememek şeklinde tanımlayan bir ulusal sağlık sistemi, belli bir fiziksel ve sosyal ortamda bir bütün olarak bireyin zihinsel ve fiziksel sağlığına adanmış bir sağlık sisteminden gerçekten çok farklıdır.

Emeğin sosyalleştirilmesi ve eğitimi –insani sermayenin yönetimi– şansa bırakılamaz. Bu yüzden sermaye yaşama süreci –emek gücünün yeniden üretimi– üzerinde de hakimiyet kurmaya kalkışır ve kurar çünkü buna mecburdur. Bu süreçteki bağlantılar ve ilişkiler girift karakterdedir ve çözümlenmeleri zordur. Şimdi yuvasından çıkarılmış sınıf mücadelesi örnekleri olarak yaşama mekânı dahilindeki faaliyetlerin çeşitli yönlerini ele alacağım.

Konut Sorunu Üzerine Bazı Görüşler

Tatminkâr bir barınak talebi emekçi sınıfın öncelikler listesinin üst sıralarında yer alır. Sermaye de tüketim havuzu için mal üretimiyle uğraşır, yeter ki bu üretim, birikim için yeterli imkân sunsun. Konut sorunu eksenli sınıf mücadelesinin geniş kapsamlı oluşu kent süreci üzerinde esaslı bir etki yaratır. Bu ilişkiyi doğrudan işyerinde bulabiliriz. Üretimin toplulaşması ve yoğunlaşması emekçileri doğru yerlerde iskân etmek gibi acil ve nicel bir problem yarattı – başlangıçta kapitalistin şirketin tedarik ettiği konutlarla çözmeye çalıştığı ama sonradan çözümünü piyasa sistemine bıraktığı bir problemdi bu. Barınak maliyeti emek gücünün maliyeti içinde önemli bir kalemdir. Emekçiler barınak maliyetinin karşılanması için baskıyı artırdıkça sermaye konut maliyetini daha çok önemser. Gelgelelim konut yalnızca barınak demek değildir, barınağın ötesinde bir şeydir. Öncelikle bir bütün olarak tüketim, konut tedarik tarzına göre yapılanır. ABD'nin 1945'te içine düştüğü güçlü aşırı birikim çıkmazları hızla yayılan banliyöleşme süreciyle yepyeni bir hayat tarzı yaratılarak çözülmüştü kısmen. Bunun da ötesinde, 1930'lardaki

sosyal huzursuzluk burjuvaziyi, sosyal istikrarı sağlamanın bir yolu olarak, daha varlıklı emekçilere yönelik özel konut edindirme politikası benimsemeye zorladı. Bu çözümün ilave avantajı mal üretimi yoluyla hızlı birikim sağlamak için konut sektörünü devreye sokmaktı. Bu çözüm o kadar başarılı oldu ki konut sektörü en azından 1973 fiyaskosuna kadar bir bütün olarak birikim sürecinin Keynesyen "karşı-döngüsel" regülatörü oldu. Fransa'da sınıf mücadelesinin çizgisi belirgin derecede farklıydı (bkz. Houdeville 1969). Köylülüğün var olduğu bir ülke olarak sosyal istikrarı küçük mülk sahipliği formunda sağlamak isteyen Fransa'da konut problemi politik açıdan esas olarak maliyetler bağlamında ele alındı. İki savaş arası dönemde uygulanan rant denetimi konut maliyetlerini düşürdü ama bir mal üretim alanı olarak konut üretimini de frenledi; bu durum daha sonra konut arzının kıtlığı ve kalitesi üzerinde çok çeşitli sonuçlar doğurdu. Konut sektörü ancak 1958'den sonra yatırım ve birikim alanı oldu ve bu devletin teşvikiyle gerçekleşti. Konut alanında olup bitenlerin çoğu ve sonuç olarak "kentin" aldığı şekil ancak sınıf mücadelesinin bu çeşitli formları temelinde açıklanabilir.

Sınıf Mücadelesinin Panzehiri Olarak Banliyöleşmenin "Ahlaki Etkisi"

Vereceğim ikinci örnek daha da karmaşık. Burjuvazinin çoğu kez emekçi sınıfın ve işsizlerin mekânsal yoğunlaşmalarıyla belirginleşen sosyal kargaşaların vahim tehditlerine verdiği tepkinin tarihini (genel hatlarıyla) ele alalım. Tüm Avrupa'yı saran 1848 devrimleri, 1871 Paris Komünü, 1877'de ABD demiryollarında gerçekleştirilen büyük grevlere eşlik eden kentsel şiddet hareketleri ve 1886 Chicago Haymarket olayı "tehlikeli sınıfların" belli bölgelerde aşırı yoğunlaşmalarıyla bağlantılı devrimci tehlikeleri net olarak açığa vurdu. Burjuvazinin bu duruma kısmi tepkisi dağıtma politikası uygulamak oldu, böylece yoksul ve emekçi sınıflar on dokuzuncu yüzyılda Atlantik'in iki yakasındaki kent reformcularının deyişiyle banliyölerin "ahlaki nüfuzuna" maruz bırakılacaktı. Banliyö bölgelerindeki ucuz arazi, konut ve ulaştırma bu çözümün parçalarıydı ve sonuç olarak burjuvazinin belli bir form ve hacimde yapılı çevre yatırımı

yapmasını da gerektiriyordu. Bu politika zorunlu hale geldikçe hem Britanya hem de Amerikan kentlerinin alacağı şekli önemli ölçüde etkiledi. Peki 1960'larda ABD gettolarında yükselen kentsel isyanlara burjuvazinin tepkisi ne olmuştu? Banliyöler oluşturmak, düşük gelirliler ve siyahiler için konut sahipliğini teşvik etmek, ulaştırma sistemiyle konutlara erişimi kolaylaştırmak... paralellikler çarpıcı.

"Toplulukların Güçlendirilmesi" Doktrini ve Çelişkileri

Yayılmanın alternatifi toplulukların güçlendirilmesi doktrinlerinin uygulanmasıdır. Rahip Thomas Chalmers 1812 gibi erken bir tarihte sınıf bilincinin ve o zamanlar Britanya şehirlerinde hızla büyüyen proletaryayı sarmakta olan sınıf bilinciyle ilintili devrimci şiddetin panzehiri olarak "topluluk ruhunun" harekete geçirilmesini önerdi. Chalmers'a göre bu esas olarak sınıf mücadelesinin gerçekleri karşısında ahenkli topluluk doktrini arayışında kilisenin ve diğer topluluk kurumlarının ideolojik kontrol silahları olarak kullanılması demekti. Ama on dokuzuncu yüzyıl sonlarının (Britanya, Fransa ve ABD gibi çok farklı ülkelerdeki) yurttaşlık, kent ve "ahlak" reformistleri açısından Chalmers'ın önerisi, kent yoksulları için olmasa da en azından saygıdeğer emekçi sınıf için yaşam kalitesinin yükseltilmesi yönünde gerçek çaba harcanması anlamını taşıyordu. Le Play gibi sosyologların ve Chicago Ekolü kurucularının çalışmalarıyla, din öğesinin vazgeçilmezliği, görünüşte tarafsız ama sosyal huzursuzluk tehdidine karşı sosyal eylem tarzları da öneren bilimsel araştırma ilkelerinde kurnazca içselleştirilmişti. Birminghamlı Joseph Chamberlain gibi kent reformcuları ve ABD'li "ilericiler"den 1960'larda ABD'deki "büyük toplum" programlarının mimarlarına kadar geniş bir yelpazede, bir çırpıda yok edilemeyecek bir yapısal probleme burjuvazinin birbiri ardına dizilen çeşitli tarzlarda tepkilerini gözlemliyoruz.

Gelgelelim, "topluluk ilkesi" burjuvazinin icadı değildir. Sınıf mücadelesinde savunma hatta saldırı silahı olarak bu ilkenin aynı zamanda otantik emekçi sınıf muadili vardır. Topluluk yaşamının

koşulları emekçi sınıf açısından büyük önem taşır ve bu bakımdan bu koşullar fabrikada verilen mücadeleden belli ölçüde özerklik kazanabilen bir mücadelenin odağına yerleşebilir. Topluluğun kurumları ele geçirilip emekçi sınıfın hedeflerine hizmet edecek şekilde çalıştırılabilir. Sanayi Devriminin ilk yıllarında kilise zaman zaman yerel düzeyde emekçi sınıfın çıkarları doğrultusunda kullanılmıştı, 1960'larda ABD'deki siyahların özgürlük hareketinin de odağı kilise olmuştu, şimdilerde ise İspanya'nın Bask bölgesindeki sınıf mücadelesinin hareket noktası işlevini görmektedir. O halde topluluk ilkesi sınıf mücadelesinin panzehiri olmaktan çok sınıfsal eylem için sıçrama tahtası olabiliyor. Gerçekten de topluluğun belirlenmesinin ve kurumları üzerindeki hakimiyetin kapitalist toplumdaki sınıf mücadelesinin hedeflerinden biri olduğunu iddia edebiliriz. "Mahalle" ve "topluluk özerkliği" ilkeleri kapitalist toplum hayatının temel unsurları arasına girdikçe, bu mücadele çok çeşitli çekişme mecralarına dökülebilir, burjuvazinin içindeki bir unsuru diğer unsurla ve işçi sınıfının çeşitli kesimlerini diğerleriyle çekişir hale getirebilir. Burjuvazi sıklıkla böl-yönet taktiğine başvurmuş ama çoğu kez ekimine yardım ettiği çelişkilerin hasadını toplama tuzağına yakalanmıştır. Yapılı çevrede daha fazla sermaye yığılmasına direnen burjuva banliyö sakinlerinin varlığına tanık oluyoruz; öte yandan sermaye açısından bile tamamen verimsiz ve saçma bir mekânsal düzen üreten, üstelik finansal istikrarı tehdit edecek düzeyde borçlanmaya yol açan kentsel dönüşüm uygulamaları için birbiriyle rekabet eden bireysel topluluklar da var (1973-75 döneminde New York kentinin karşılaştığı olağanüstü mali güçlükler, ABD'nin tarihsel deneyiminde sıradan vakalardır). Kent sürecinde ayrıca, burjuvazinin kışkırtmalarına verilen kısmi tepkiler olarak etnik, dinsel ve ırksal gerilimler kendi dinamiklerini kazandıkça tırmanarak kontrolden çıkan sosyal kargaşalara da tanık oluyoruz (etnik ve ırksal farklılıkların burjuvazi tarafından işyerindeki örgütlenmeyi bölmek için kullanılması özellikle ABD'de uzun ve utanç verici bir geçmişe dayanır).

Emekçi Sınıfın Direnişi ve Sermaye Dolaşımı

Sınıfsal uzlaşmazlıklara karşı burjuvazinin tepkisinden doğan yayılma, toplulukların güçlendirilmesi ve topluluklar arası rekabet stratejileri, kapitalist sistemdeki kent sürecinin maddi tarihinin anlaşılması açısından hayati önem taşır. Bu unsurlar sermaye dolaşımını da etkiler. Emekçi sınıfın kazandığı dolaysız zaferler ve ödünler çeşitli sonuçlar doğurur. Fakat bu noktada birikimin ilkeleri konusuna geliyoruz yeniden, çünkü kapitalist sınıf kendini ve emek üzerindeki tahakkümünü yeniden üretmek için kapitalist birikim düzeninde yatırımların üretkenliğini yöneten kurallar doğrultusunda emeğin kazandığı her türlü ödünü geçersizleştirmek mecburiyetindedir. Sermaye birikiminin kuralları gözetildiği ölçüde, sınıf mücadelesine tepki olarak yatırımlar çeşitli alanlar arasında yön değiştirebilir. Emekçiler için konut yatırımları veya ulusal sağlık sistemine yapılan yatırımlar böylece bu sektörler için mal üretimi yoluyla bir birikim aracına dönüştürülebilir. O takdirde sınıf mücadelesi, yatırımların akış kanallarını emekçi sınıfa avantaj sağlayacak biçimde değiştirebilen yön değiştirme krizlerini kışkırtabilir. Ama bir bütün olarak birikimin ekonomik potansiyeline bağlı olan talepler en sonunda kapitalist sınıf tarafından herhangi bir zarara uğramadan kabul edilebilir. Ne zaman ki sınıf mücadelesi sistemi kendi iç potansiyelini aşmaya zorlar, ancak o zaman sermaye birikimi ve kapitalist sınıfın yeniden üretimi meydan okumayla karşılaşır. Böyle bir duruma sermayenin nasıl tepki vereceği, önünde hangi seçeneklerin durduğuna bağlıdır. Mesela, sermaye coğrafi değişiklik yaparak emekçi sınıfın daha yumuşak başlı olduğu mecralara yönelebilirse, keskinleşen sınıf mücadelesinin sonuçlarından kurtulmaya çalışabilir. Aksi halde ya ekonomik, politik ve fiziksel baskıya yönelecek ya da emekçi sınıfın hücumlarına yenik düşecektir.

Sınıf mücadelesi böylece çeşitli faaliyet alanları ve bölgeler arasındaki sermaye akımlarının şekillenmesinde rolünü oynar. Örneğin Paris'teki yapılı çevre yatırımlarının zamanlaması 1830, 1848 ve 1871 yıllarındaki devrimci şiddet yıllarındaki ani düşüşlerle ka-

rakterize edilir (bkz. Şekil 5). İlk bakışta ritim tamamen politik olgular tarafından belirlenir gibi görünüyor ama, politik gerginliğin düşük düzeyde olduğu başka ülkelerdeki on beş-yirmi yıllık ritim aynen burada da işliyor. Şüphesiz sınıf mücadelesinin dinamikleri kapitalist birikim ritimlerinin etkilerinden korunmuş değildir, ama Paris'teki politik olayları yalnızca bu bağlamda yorumlamak fazla basitleştirme olur (bkz. *The Urbanization of Consciousness*, üçüncü bölüm). Bütün bu gelişmelerde olağanüstü gibi görünen nokta şudur ki, emekçi sınıfın yürüttüğü mücadelenin yoğunluğundaki değişmelere karşın, birikimin genel ritimleri bozulmadan sürmüştür.

Ama daha derin düşündüğümüzde bunun o kadar da olağanüstü olmadığını anlarız. Hâlâ bir kapitalist toplumda yaşıyoruz. Şayet bu toplum ayakta kalabildiyse, bunu mutlaka kendini yeniden üretmesini sağlayan birikim yasalarını dayatarak başarmıştır. Meseleye bu şekilde yaklaşmak emekçi sınıfın mücadelesini küçümsemek değildir, ücret sistemini ve sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü bitirme mücadelesinin, bizatihi kapitalist birikim kanunlarının da tarihin sayfalarına havale edileceğine inanmak zorunda olduğunu vurgulamak demektir. O gün gelene kadar da iç çelişkileriyle dopdolu kapitalist birikim yasaları kaçınılmaz olarak tarihimizi yönlendiren kuvvet olacaktır.

3. Bölüm
Kapitalist Sistemde Toprak Rantı

Rant, siyasal iktisadın (hangi çizgide olursa olsun) doğal ya da insanların yarattığı verimlilik farklarının kullanıcılar açısından taşıdığı değer ve mekânsal organizasyon sorununu çözmek için başvurduğu geleneksel teorik kavramdır. Kapitalizmin özel mülkiyet düzenlemeleri altında, mülk sahiplerinin toprak rantına fiilen el koyması, mekânsal organizasyonun denetiminin ve kapitalizmin coğrafi gelişiminin farklı formları için temel oluşturur.

Fakat toprak rantının sosyal olarak nasıl yorumlanması gerektiği Marksist literatürde tartışılmaya devam eden bir konudur. Marx da bu meseleyi teorik açıdan oldukça kafa karıştırıcı bir şekilde bırakmıştır. Eksik ve çoğu ölümünden sonra yayınlanan yazılarında çözdüğü kadar çok bilmece de üretir. En önemli teorik güçlük toprak sahiplerine yapılan bir ödemenin, (insan emeğiyle toprakta gerçekleştirilen ıslahın aksine) insan emeğinin kilit unsur olduğu bir değer teorisi bazında açıklanmasıdır. Bizatihi insan emeğinin ürünü olmayan işlenmemiş toprağa nasıl olur da bir fiyat (değerin gerçekliği olmasa da değerin tezahürü olan bir fiyat) biçilir? Marx bu can alıcı soruya taban tabana zıt görünen yanıtlar verir. Bir yandan toprağın değerini tam kapitalist sosyal ilişkiler altında hiçbir anlam taşımayan hepten saçma bir ifade olarak niteler; öte yandan, toprak rantını "topraktaki mülkiyetin...değer üretme formu" olarak nitelendirir (*Kapital* 3:830-35). *Artı Değer Teorileri*'nde (2:152), egemen sınıfsal ilişki sermaye ile emek arasındaysa, "kapitalistin el koyduğu artı değeri çalışmayan üçüncü bir kişiyle paylaşmak zorunda olduğu durumlar, ancak ikincil bir öneme sahiptir" görüşünü ortaya atar; oysa *Kapital*'de (3:618) "ücretli emekçilerin, sanayi kapitalistlerinin ve toprak sahiplerinin" "karşılıklı zıtlıklarıyla birlikte nasıl modern bir toplumun çerçevesini" oluşturduklarını tartışır (bu başlı başına

irkiltici bir sıçramadır, çünkü toprak sahipleri, iki sınıflı kapitalizm kavramına dayalı bir analizin tam sonunda aniden üçüncü "ana sınıf" olarak ortaya çıkar).

Marx'ın geride bıraktığı bilmece için önerilecek herhangi bir teorik çözüm çok çeşitli pratik ve maddi durumlarla baş edebilecek güçte olmak zorundadır. Bizzat Marx toprağın bir *faktör*, bir *araç* ya da üretimin bir *koşulu* veya düpedüz başka kullanım değerleri *rezervi* (maden yatağı gibi) olarak çeşitli şekillerde işlev görebileceğini tespit etti. Bu farklı işlevlerin tam olarak nasıl politik-ekonomik anlam kazandıkları incelemekte olduğumuz toplum türüne ve yürürlükteki faaliyetlerin türüne bağlıdır. Örneğin tarım sektöründe, toprağın bünyesinde gerçekten bir üretim süreci gerçekleştiği için toprak bir üretim *aracı* olur. Kapitalist sistemde bunun anlamı, toprağın üretim sürecinde sermaye akımı için bir kanal dolayısıyla da bir sabit sermaye formu (veya Marx'ın ara sıra kullandığı deyişle "toprak sermaye") haline gelmesidir. Fabrikalar ve evler toprağa yerleştirildiğinde, o toprak üretimin bir *koşulu* (mekânı) olarak iş görür, ama bu yapıları ilk elden toprağa yerleştiren inşaat sektörü açısından toprak bir üretim faktörü olarak ortaya çıkar. Marx'ın deyişiyle toprak bütün bu farklı bağlamlarda "haracını talep eder" ama biz bu farklı kullanım türlerine bağlı olarak rantın formunun ve sosyal anlamının farklılaştığını da unutmamalıyız. Bunun da ötesinde, rant teorisi geniş bir yelpazedeki farklı ödeme türlerini de kapsamak zorundadır – toprak açlığı çeken köylülerin toprak sahiplerine yaptığı ödemeler, dünyanın mühim şehirlerinde prestijli teras daireleri arayan petrol krallarının, üretim için yeterli alan arayan sanayicilerin, toplu konut inşa etmek için arsa arayan müteahhitlerin, şehirde kalacak yer arayan göçmenlerin, zengin müşterilere erişmeye çalışan butik işletme sahiplerinin vb. yaptıkları ödemeler gibi. Toprak sahiplerinin kendileri de çok renkli bir demet oluşturur – büyük mülk sahibi varlıklı aileler, tasarruflarını küçük bir toprak parçasına yatırmış emekçiler, arsa şirketleri, kiliseler, sigorta şirketleri, bankalar ve ipotekli kredi şirketleri, çokuluslu şirketler vb. Toprak sahipliği temelindeki "haraç" akımları açıkça çok farklı yönlerde hareket eder.

Yine de bütün bunlardan bir şekilde anlam çıkarmak zorundayız. "Toprak rantının bilimsel analizine", her türlü çarpıtmadan ve kafa karıştırıcı gereksiz unsurdan arınmış, tam anlamıyla "kapitalist üretim tarzı temelindeki toprak mülkiyetinin bağımsız ve özgül formunun" analizine had safhada ihtiyacımız var (*Kapital* 3:624). Metnin devamında başka bir metinde ulaşılan sonuçlara dayanarak böyle bilimsel bir analiz geliştirmeye çalışacağım (Harvey 1982, on birinci bölüm). Karmaşıklığı azaltmak amacıyla gelirlerin dolaşımıyla bağlantılı toprak rantı analizine geçmeden önce, üretim sürecindeki sermaye dolaşımından koparılan toprak rantını inceleyeceğim. İncelememi, kapitalizmin bir sosyal yapı dahilinde egemen ekonomik tarz olarak tam anlamıyla yerleşmesinden önce ortaya çıkan geçiş koşullarıyla ilişkili toprak rantının analiziyle bitireceğim. Bu yöntem "feodal kalıntılar" dediğimiz problemi ve kapitalizme geçiş sürecinde toprak rantının rolünü ele almamı mümkün kılıyor. Bu adımları izleyerek kapitalist gelişmenin tarihsel coğrafyasında toprak rantının rolüne ilişkin daha net bir anlayışa varmayı umuyorum.

I. RANT VE SERMAYE DOLAŞIMI

Marx'a göre topraktaki özel mülkiyet, kapitalist üretim tarzının "hem tarihsel önkoşulu?" hem de "sürekli dayanağıdır" (*Kapital*). Bize düşen görev bu iddianın nasıl, neden ve hangi anlamda doğru olduğunu göstermek. Bunu yapmak için güçlü ve aşırı basitleştirilmiş bir varsayımlar setiyle işe başlıyorum. Öncelikle tüm geçiş unsurları (feodal kalıntılar) dışlanmıştır, yani tam anlamıyla kapitalist üretim tarzıyla uğraşıyoruz. İkincisi, toprak rantı toprakta maddileşmiş mallar için yapılan her türlü ödemeden (insan emeğinin ürünü olan ve henüz tam olarak amorti edilmemiş arazi ıslahı, binalar vb.) net olarak ayrılabilir. Üçüncüsü, *sermaye* dolaşımı *gelirler* dolaşımından net olarak ayrılabilir (gelirlerin dolaşımını bir sonraki bölümde ele alacağım). Nihayet toprak bir üretim faktörü, üretim aracı ve üretimin koşulu (tüketimin değil; ayrıca özel bir durum olan maden yatağı şeklindeki kullanım değerleri deposu olarak toprak kavramını da

dışlamış olduğuma dikkatinizi çekerim) olarak kullanım değerine sahiptir. Bu varsayımlar altında toprağı sermaye dolaşımı ile dolaysız ilişkisi içinde irdeleyebilecek duruma geldik.

Marx'ın kapitalist sistemde toprak rantının dayanağına ilişkin en özlü ifadesi şöyledir:

> Toprak mülkiyetinin fiili üretim süreciyle hiçbir ilişkisi yoktur. [Toprak sahibinin] rolü yalnızca üretilen artı değerin bir kısmını sermayenin cebinden kendi cebine aktarmaktan ibarettir. Bununla beraber toprak sahibi üretim sürecinde yalnızca sermaye üzerinde baskı uygulayarak değil, yalnızca, büyük toprak sahipliği, emekçiyi üretim araçlarından yoksun bırakmanın önkoşulu ve koşulu olan kapitalist üretimin önkoşulu ve koşulu olduğu için değil, özellikle, üretimin en hayati koşullarından birinin ete kemiğe bürünmüş hali olarak ortaya çıktığı için de kapitalist üretim sürecinde bir rol oynar (*Kapital* 3:821).

Bu ifadeye dayanarak tamamen farklı iki rol belirleyebiliriz. Emekçilerin topraktan yoksun bırakılması ilk birikim aşamasında hayati önem taşıyordu çünkü toprak her zaman bir üretim aracı olarak kullanılabilir. Emek ücretli emek formunda tutulacaksa emekçinin toprağa özgürce erişiminin engellenmesi zorunludur. Bu noktadan baktığımızda toprak sahipliğinin emekle toprak arasına yerleştirdiği, kapitalizmin sürdürülmesi için sosyal olarak zorunlu engeli görebiliriz. Ne var ki bu işlev toprak devletin mülkü, yani "burjuva sınıfının, sermayenin ortak mülkü" olduğunda da aynı şekilde işleyebilir. Bu noktadaki problem burjuvazinin pek çok mensubunun (kapitalistler dahil) toprak sahibi olmasıdır, bu nedenle "bir mülkiyet formuna yönelik saldırı... başka bir formu ciddi biçimde tartışmalı hale getirebilir" (*Artı Değer Teorileri*). Bu bakış açısından rant, genelde özel mülkiyetin kutsallığını ve dokunulmazlığını, özelde ise üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti korumak için toprak sahiplerine yapılan bir yan ödeme şeklinde yorumlanabilir. Toprak mülkiyetinin bu ideolojik, hukuki ve politik yönü son derece önemlidir ama kendi başına rantın kapitalist form-

larını açıklayamaz. Dolayısıyla, toprak mülkiyetinin tam anlamıyla tanımlanması en zor olan üçüncü rolü kapitalist sistemdeki toprak rantının sosyal yorumu açısından hayati önem taşıyan roldür.

Kapitalist sistemde toprak mülkiyetinin rolünün kavranmasında temel nokta bu mülkiyetin kapitalist üzerinde uyguladığı baskıdır. Bu baskının karakteri elde edilen rantın türüne göre değişir. Tekel ve mutlak rantlar birikime ayak bağı olur ve ancak toprak sahipliği sermayenin serbestçe akışına engel olacak şekilde hareket ettiği ölçüde ortaya çıkar. Marx'a göre mutlak rant, en sonunda ortadan kaybolmak zorundadır (*Kapital* 3:765; *Artı Değer Teorileri*, 2:244, 393). Özellikle kentsel bölgelerde ve özel nitelikleri haiz (yerin niteliği dahil) topraklarda bir ölçüde kaçınılmaz olan tekel rantları en az düzeyde tutulmalıdır. Ama mutlak rantlar ve tekel rantları önemli kategoriler değildir. Bu sonuç Marx'ın sık sık alıntılanan, mutlak rantın önemine ilişkin iddialarına (bkz. *Seçme Mektuplar*) ters düşmekle birlikte, *Sermaye ve Artı Değer Teorileri* adlı kitabında farklılık rantının (*differential rent*) doğasıyla boğuştuğu uzun sayfalara karşılık bu kavramlara getirdiği kısa açıklamayla uyumludur. Bu nedenle ben, Marx'ın farklılık rantı hakkındaki, özellikle de *Kapital*'de kısmen incelenenler hakkındaki görüşlerinin, Ricardo'nunkilerden belirgin ölçüde ayrıldığını ve sermaye dolaşımı açısından toprak rantının doğru yorumlanması için ipucu sağladığını savunan Fine'ın (1979) görüşlerine katılıyorum.

Marx, farklılık rantının farklı iki türü arasındaki ayrımda Ricardo'yu izler ama bu iki tür rantın birbiriyle nasıl bağlantı içinde olduğunu ve "aynı zamanda birbirini nasıl sınırladığını" irdeleyerek yeni sonuçlar çıkarır (*Kapital* 3:737). Örtülü iddialar ve ayrıntılı aritmetik hesaplamalarla dolu bölümlerden Marx'ın bulgularını çıkarsamak zor. Bu nedenle en önemli olanlarını basitçe özetliyorum.

Birinci tür farklılık rantı (FR-1) daha iyi topraklardaki ya da daha iyi yerlerdeki üreticilerin en kötü yerlerde bulunan en kötü topraklardaki üretim maliyetleri nedeniyle daha fazla kâr elde etmelerinin sonucu olarak ortaya çıkar. Daha ileri teknoloji gibi daha iyi topraklar ve yerler de aslında, bireysel üreticilerin sağladığı gö-

reli artı değerin kaynaklarıdır (bu durum, tümünün "değer üreticisi" olarak ortaya çıkabilmesini açıklar). Ama daha iyi teknolojiden farklı olarak daha iyi yerler ve topraklar fazla kâr için nispeten kalıcı kaynak oluşturabilir. Bu ekstra kâra rant formunda el koyulursa farklı yerlerde bulunan farklı topraklardaki kâr oranları eşitlenir. O zaman kapitalistler birbiriyle yalnızca daha ileri teknikler bazında rekabet edebilir – böylece kapitalist sistem üretici güçlerde devrimlere dayanan ana yörüngesine geri çekilir; sistemin selameti için bu zorunludur. FR-1'in sağlanması sermaye birikimi dinamikleri açısından hayati bir sosyal işlev görür. O olmaksızın bazı üreticiler, "doğal" ya da "yersel" avantajlardan kaynaklanan ekstra kârların üzerine sessiz sedasız oturuverir ve topraktaki üretici güçleri köklü biçimde değiştirme misyonlarını yerine getiremezler.

Ricardo'nunkinden özünde hiç farklı olmayan bu FR-1 kavramının, üç mühim yönden değiştirilmesi gerekiyor. Birincisi, verimlilik ve yer arasındaki fırsat maliyetleri (*trade-off*) dengesinde değişmeler olabilir ve böylece en kötü toprağın bir karakteristikler bileşimi olarak anlaşılma zorunluluğu doğar. İkincisi, hem verimlilik hem de yer sosyal değerlendirmelerdir ve dolaysız (toprağın verimliliğinin tükenmesi ya da artması, ulaştırma olanaklarının değişmesi vb. nedeniyle) ya da dolaylı (farklı toprak veya yer gereksinmeleri doğuran üretim teknikleri değişiklikleri aracılığıyla) değişmelere maruzdur. Daha iyi topraklardan ya da yerlerden kaynaklanan ekstra kârın sürdürülmesi ancak bedel değerlendirmelerinin değişmesiyle mümkündür. Üçüncüsü, FR-1 topraktaki üretime yönelen "normal" sermaye akımına bağlıdır. Dikkatimizi toprağa yönelik normal sermaye akımını neyin oluşturduğu konusuna çevirdiğimizde ise, hemen ikinci tür farklılık rantı problemiyle karşı karşıya kalırız (FR-2). Vardığımız ilk sonuç FR-1'in, kendiliğinden FR-2'yi yaratan sermaye akımlarına hayati biçimde bağlı olduğudur.

Şimdi yer ya da verimlilik bakımından hiçbir avantajın söz konusu olmadığı bir durumu düşünelim. Topraktaki verimlilik farklılaşmaları bu durumda yalnızca yatırılan sermayenin farklı miktarlarına (bir tür ölçeğe göre getiri modelini varsayarsak) bağlı olarak

oluşacaktır. Bu durumda ekstra kâr tamamen sermaye yatırımına bağlıdır. Bu ekstra kârların FR-2'ye dönüşmesi, iki özel durum dışında toprağa yönelen sermaye akımını düpedüz frenleyecektir. Söz konusu iki özel durumdan ilki şudur: topraktaki görece süreğen üretici güçler yatırımların bünyesinde maddileşmiş durumdaysa, sermaye akımı arkasında, FR-1'in temellükü için elverişli bir temel oluşturan bazı iyileştirmeler bırakır. Bu tür kalıntılar (drene edilmiş ve temizlenmiş arazi ve diğer türde arazi ıslahları) çok yaygındır ve büyük önem taşır. İkincisi, FR-2'nin dolaysız temellükü, uygun koşullar altında, bireysel kapitalist için kâr yaratabilecek ama toplam artı değer üretiminin büyümesini olumsuz etkileyebilecek kanallardan sermaye akışını engeller. Bu noktada kendi imkânlarıyla ve rekabetin baskısıyla baş başa kaldıklarında bireylerin bir bütün olarak kapitalist sınıfın yeniden üretiminin koşullarını yok edebilecek yatırım stratejileri uygulayacakları klasik bir durumla karşılaşıyoruz. Böyle koşullarda toprak sahiplerinin uyguladığı harici disiplin, kredi sistemi aracılığıyla uygulanan harici disiplin gibi, birikimin istikrara kavuşturulması açısından potansiyel olarak olumlu bir etki yaratır. Ne var ki vurgulanması gereken nokta, bu sonucun "potansiyelliği"dir, çünkü Marx'ın yorucu aritmetik örneklerinden çıkan sonuç, FR-2'nin temellükünün, koşullara bağlı olarak, sermaye birikimi üzerinde negatif, nötr ya da pozitif yönlü baskı yapabileceğidir. Ayrıca, toprağa yönelik sermaye akımı birikimin genel koşullarına da bağlıdır – genel olarak bir sermaye bolluğu veya kredi sistemi dahilindeki özel koşullar, toprağa yönelik sermaye akımı üzerinde dolaysız etki yaratır (*Kapital* 3:770, 676).

Şimdi de FR-1 ve FR-2 kavramlarını birleştirelim. Fine'ın (1979) dikkat çektiği üzere, bu iki rant türünü ayrı ve birbirine eklenebilecek şeyler olarak ele alırsak ciddi bir hataya düşeriz. FR-1 "doğal ve yersel avantaj"a biçilen sosyal değere dayandığı ölçüde, doğayı çoğu kez köklü biçimde değiştiren sermaye akımlarına bağımlı olur. FR-2'nin temellükü, temelini oluşturan FR-1 olmaksızın gerçekleşemez. Gerçekte bu iki farklılık rantı türü, topraktan kaynaklanan (kâr oranını eşitleme ve üretici güçlerde köklü değişiklikler

yaratma dürtüsünü canlı tutmayı hedefleyen) rant ile sermayeden kaynaklanan (topraktaki üretici güçlerde köklü değişiklik yaratmaya yönelik sermaye akımını, kesintisiz birikimle uyumlu düzeyde tutmayı hedefleyen) rant arasındaki ayrımın görünür olmaktan çıktığı noktada birleşir. Başka bir deyişle, rantın temellükü çelişkili işlevleri içselleştirir. Tam anlamıyla kapitalist üretim tarzında toprak sahipleriyle kapitalistler arasındaki sürekli gerilim bu çelişkinin yansımasıdır. Bunun da ötesinde, rant temellükü birikim üzerinde negatif, nötr veya pozitif etkiler yarattığı ölçüde, bu çelişkiye tepki olarak doğan sosyal ilişkiler de sermayenin toprağa tahsisini, tüm mekânsal organizasyonu ve dolayısıyla birikimin genel dinamiğini derinden etkileyebilir. Ama bu çelişkileri ve etkilerini araştırmak istiyorsak öncelikle, topraktaki özel mülkiyetin tam kapitalist üretim tarzında yerleşebilmesi için almak zorunda olduğu formu belirlemek zorundayız.

Marx'ın tam olarak açıklamadan vardığı sonuca göre, toprak tamamen bir finansal varlık olarak ele alınmalıdır ve toprak "hayali sermayenin" bir formu olmak zorundadır. Bu sonuç biraz açıklama gerektiriyor (Harvey 1982, dokuzuncu ve onuncu bölümler). "Hayali sermaye gelecekteki gelir üzerinde mülkiyet hakkı oluşturur. Örneğin hisse senetleri fiili üretimin gerçekleşmesinden önce satılabilir. Alıcılar gelecekteki emeğin meyvelerinden alınacak pay karşılığında para öderler. Ödenen para emeğin harekete geçirilmesi için (veya toplumsal emeğin üretkenliğini artırmak üzere fiziksel altyapılar gibi koşulların yaratılması için) kullanıldığı ölçüde hayali sermaye gerçekleşebilir. En iyi koşullarda bile hayali sermaye spekülasyona yol açar; en kötü koşullarda ise yolsuzluk ve değer kayıpları için bol fırsat yaratır. Ne var ki kapitalizm kredi sistemi ve sermaye piyasaları aracılığıyla büyük ölçekli hayali sermaye formları yaratıp bunları harekete geçirmeden işlev göremez. Sermaye ancak bu yolla kârsız sektörleri ve bölgeleri hızla terk ederek kârlı olanlara yönelebilir, yeni faaliyet alanlarının açılması ve sermayelerin yoğunlaştırılması ancak böyle mümkün olur. Kredi sistemi (özellikle sermaye piyasaları) birikimin eşgüdümü için merkezi sinir sistemi

haline gelir. Kredi sistemi ayrıca kapitalizmin tüm iç çelişkilerinin esas zemini olur. Bu yüzden krizler daima ilk adımda finans ve para krizleri olarak ortaya çıkar.

Sermayenin hayali formlarının önemi belirlendikten sonra gelecekteki herhangi bir gelir formu üzerinde mülkiyet haklarının nasıl ticaretinin yapıldığını anlayabiliriz. Devlet borcu (gelecekteki vergilerden pay alma hakkı) ve toprak üzerindeki ipotekli krediler (gelecekteki rantlar üzerinde hak) ve gayrimenkul üzerindeki ipotekli krediler (amortisman ödemelerinden pay) serbestçe alınıp satılabilir durumdadır. Toprak söz konusuysa alınıp satılan şey toprağın yarattığı rant üzerindeki haktır. Bu baz rant geçerli faiz oranıyla sermayeleştirildiğinde toprağın fiyatını oluşturur. Böylece rant ve faiz arasında sıkı bir ilişki doğar. Toprağı satın alan kişinin ödediği para faiz getiren bir yatırımın muadilidir, emeğin gelecekteki ürünleri üzerinde hak iddiasıdır. Toprak üzerindeki mülkiyet hakkı bir hayali sermaye formunu alır; ilke olarak hisse senedinden, devlet tahvillerinden vb. hiç farkı yoktur (güvenilirlik ve nakde çevrilme güçlüğü gibi özellikleri olsa da). Kısacası toprak, tam bir finansal varlık olarak görülebilir. Ben bu durumun kapitalist sistemdeki toprak mülkiyetinin katışıksız biçimini zorunlu kıldığını iddia ediyorum.

Toprak rantı teorisi toprak sahiplerinin, görece sürekli verimlilik ve yer avantajlarının doğurduğu tüm ekstra kârlara (sermayenin ürünü olsun olmasın) insafsızca el koyması gerektiğini bildirir. Toprak tam bir finansal varlık, bir hayali sermaye formu haline geldikçe, gelecekteki ekstra kâr beklentisi (gelecekteki sermaye akımlarına ve gelecekteki emeğe bağlı olan beklenti), bugünkü toprak fiyatını etkiler. Marx bu tür spekülatif faaliyetleri analizinin dışında tutar (mesela üçüncü ciltteki nadir birkaç durum dışında) ve böylece toprak sahipliğini tamamen edilgen bir işlev olarak görmekle yetinir. Fakat tıpkı sermaye piyasaları gibi arazi piyasaları da gelecekte toprağa yönelecek sermaye ve emek akımlarının eşgüdümünde hayati rol oynar. Toprak sahipleri edilgen tavırlarını bırakıp gelecekte el koyulacak rantların artırılmasını sağlayacak koşulların yaratılmasında etkin rol oynayabilirler. Şüphesiz böyle

yaparak toprak hırsıyla, gelecekteki emeği durmaksızın artan sömürü oranlarına mahkûm etmiş olurlar. Ama birikim açısından da hayati bir rol oynarlar.

Toprak sahipleri gelecekte daha fazla toprak rantının yaratılmasını sağlamak üzere sermayeyi zorlayabilir ya da onunla işbirliğine girebilirler. Durmaksızın toprağı "en ileri düzeyde ve en iyi şekilde kullanmak" için çabalar ve böylece toprağın kullanımını değiştiren, sermaye ve emeğin çeşitli kullanımlar arasında dağıtılmasına yol açan bir araç yaratırlar. Ayrıca toprağın kullanımına akışkanlık ve dinamizm aşılarlar ve toprağın kullanımını sosyal gereksinmelere göre ayarlarlar. Böylelikle üretimin, mübadelenin ve tüketimin coğrafi yapılanmasını, mekânda teknik ve sosyal işbölümünü ve yeniden üretimin sosyoekonomik mekânlarını şekillendirir ve fiziksel altyapı yatırımları (özellikle ulaştırma yatırımları) üzerinde her zaman güçlü bir etki yaratırlar. Genellikle gelecekteki rantları artırmak için en iyi imkânı sağlayan belli bir gelişme modeli için, belli bir yatırım ve faaliyet demeti için rekabet ederler. Böylece Marx'ın ifadesiyle "rant, insanı Tabiatla birleştirmek yerine, toprağın kullanımını rekabetle birleştirdi" (*Felsefenin Sefaleti*).

Artık tartışmayı tamamlayabiliriz. Kapitalist sistemde rant temellükünün sosyal açıdan zorunlu oluşunun nedeni yalnızca yürüttüğü temel eşgüdüm işlevleri değildir; toprak sahipleri ayrıca toprağı tam bir finansal varlık, hayali sermaye formu olarak görmek ve böylece toprağa yönelik sermaye akımlarının toprak boyunca eşgüdümünün sağlanmasında etkin rol oynamak zorundadırlar. Bunun sonucu faiz getiren sermayenin toprakta dolaşımının serbestleştirilmesi ve arazi piyasalarının, toprak kullanımlarının ve mekânsal organizasyonun genel sermaye dolaşımı sürecine bağlanmasıdır.

Ama aynı mantıkla şu da söylenebilir: Toprak piyasası daha fazla açıldıkça, parasal sermaye fazlası rahatça iflas taleplerinin çığ gibi büyümesine yol açabilir ve bu iflasları bizatihi toprağı yağmalayarak ve tahrip ederek gerçekleştirmeye çalışabilir. Haciz yoluyla yatırım –ki toprak piyasasının hayati eşgüdüm işlevlerini yürütebilmesi için zorunludur– toprağı kredi sistemi genelinde başıboş

bırakılan "her türlü akıl dışı forma" açık hale getirir. Toprağın artı değer üretimi ve gerçekleşmesi yönünde kullanımını koordine eden makul bir araç, çok kolayca uyumsuzluğa ve periyodik spekülasyon çılgınlıklarının yaşandığı kâbuslara yol açabilir. Başka durumlarda olduğu gibi burada da kapitalizmin verdiği tek nihai akılcı tepki krizin akıl dışılığıdır.

Bu noktada iddiamı ortaya koyabilirim. Sermaye dolaşımı ile tam olarak bütünleşen bir toprak sahipliği ve toprak rantı türü vardır. Sermaye piyasaları gibi toprak piyasaları da gerçek anlamda değer üretmez ama toplumsal emeğin kullanımının eşgüdümünde hayati bir rol oynar. Kapitalizm onlarsız çalışamaz. Toprak rantı olmasaydı, yani sermayeden sağlanan ekstra kâra rant şeklinde el konulmasaydı toprak piyasaları var olamazdı. Kuşkusuz kapitalizmin krize yatkın karakteri kredi sistemine olduğu kadar toprak piyasalarına da taşındı, hatta buralarda daha da keskinleşti. Bu iç çelişkilerin toprak piyasalarında aldığı özel formun ayrıntılı olarak incelenmesi acil bir meseledir.

Gelgelelim bütün bunlar toprağın katışıksız bir finansal varlık, bir hayali sermaye türü olarak görülmesini gerektiriyor. Bunun için toprak sahipleri sınıfının gücünün kırılması, toprak sahipliğinin her bakımdan (psikolojik dahil) genel yatırım portföyüne dahil edilecek varlık türlerinin seçimi meselesine indirgenmesi gerekiyor. Tabii bu da, giderek artan ölçüde, emeklilik fonlarının, sigorta şirketlerinin ve hatta bireylerin toprağa yatırımı nasıl gördükleri meselesi haline gelir. Bununla pratikte tüm geleneksel toprak sahipliği formlarının ileri kapitalist dünyada ortadan kalktığını söylemiyoruz. Ama toprağın ("feodal kalıntılar"ın en az aksaklık yarattığı ülke olan) ABD'de uzun zamandır esas olarak tam bir finansal varlık olarak görüldüğünü ve Britanya gibi ülkelerde geçiş sürecinin, toprağın bir hayali sermaye türü olarak kabul edilmesi yönünde güçlü bir gelişme gösterdiğini tespit etmek ilginçtir. Önemli olan husus kuşkusuz şudur ki, bu toprak sahipliği türleri (ve yarattıkları sosyal tavırlar) sermaye dolaşımı ile tamamen uyumludur ve sermaye dolaşımı sürecindeki iç çelişkileri tam anlamıyla açığa vurur.

II. RANT VE GELİRLERİN DOLAŞIMI

Tam kapitalist üretim tarzı dahilinde, tüm gelir türlerinin –ücretler, işletme kârı, faiz, vergiler, rant vb.– kaynağı değer üretimi ve artı değer üretimidir. Ama bölüşüm gerçekleştikten sonra gelirler serbestçe dolaşır ve böylece sömürünün ikincil türleri için fırsatlar yaratılır. Dolayısıyla rantlara sermaye dolaşımında olduğu kadar gelirlerin dolaşımında da kolayca el koyulabilir. Toprak sahipleri büyük olasılıkla rant ödemesinin dolaysız kökenine kayıtsızdır. Rant akışı sürdükçe durumlarından memnundurlar. Ama teorik ayrımlar özellikle, gelirlerin dolaşımı süreci açıkça dikkate alınmadan rant ödemelerinin sosyal anlamının kavranmasının mümkün olmadığı kentsel bölgelerde dikkat çeker (ama bu ayrımlar sadece kentsel bölgelere özgü değildir).

Gelirlerin dolaşımı sürecinin giriftliği ayrıntılı incelemeyi gerektiriyor. Mesela toplam ücret faturası yeniden üretiminin maliyetlerine ve sınıf mücadelesi yoluyla sağladığı kazanımlara göre proletaryanın farklı kesimleri arasında bölünür. Bunun da ötesinde kapitalistler, normal olarak emekçilerin bireysel ihtiyaçları arasında fark gözetmez ve sadece iş için geçerli ücreti öderler. Fakat bireysel emekçinin istek ve ihtiyaçları aile, yaş, sağlık durumuna ve tabii zevk ve beğenilere göre çok büyük farklılıklar gösterir. Dolayısıyla belli bir günde bazı emekçilerin parası fazla gelirken bazıları ihtiyaçlarını karşılamayı başaramayacaktır. Böylece emekçi sınıf dahilinde ücret gelirlerinin dolaşımı için zemin oluşur. Öncelikle sunulan hizmetler (çocuk bakıcılığı, temizlik, tamir, yemek pişirme vb.) için ödemeler yapılır. İkinci olarak, emekçiler arasında bazen faiz karşılığında borç alıp verme gerçekleşebilir. Eski dönemlerde hayır kurumları, tasarruf ve kredi kurumları düpedüz böyle etkinlikleri kurumsallaştırmaya yönelikti. Gelirlerin bu şekildeki dolaşımının ölçeği değişebilir ve kitlesel boyutlara varabilir. Örneğin sosyal güvenlik sistemi gelecekteki ücretlerden pay alma hakkı karşılığında, bugünün çalışanlarından bugünün emeklilerine yapılan aktarmadır.

Burjuvazinin farklı kesimleri arasında ve her kesimin içinde de hizmet ticareti ya da karmaşık borç verme tarzları aracılığıyla gelir sirkülasyonu gerçekleşebilir (bu türdeki gelir dolaşımının toplumsal önemi hakkında fikir edinmek için Balzac'ın ya da Dickens'ın herhangi bir öyküsünü okumak yeterlidir). Toplumsal sınıflar arasında da gelir dolaşımı gerçekleşir. Burjuvazi, zevklerin, modanın, geleneğin, lüks özleminin ve gelirin gerektirdiği hizmet türleri için emekçileri sık sık yürürlükteki ücret düzeyinden kiralar. Aşçı, hizmetçi, fahişe, bahçıvan gibi emekçilere yapılan ödemeler doğrudan sermaye dolaşımından değil gelirlerin dolaşımından kaynaklanır. Benzer şekilde emekçiler de burjuvazinin sunduğu hizmetler (hukuki, idari vb.) için ödeme yapabilirler ya da yapmaya zorlanabilirler.

Açıktır ki gelirlerin dolaşımı süreci girift ayrıntıları olan çok büyük ölçekli bir süreçtir. Rantın temellükü dahil, burjuva toplumunda olup bitenlerin ayrıntılarının büyük bölümü, bu olguyla bağlantılı olarak kavranmalıdır. Bu ayrıntıları Marx'ın sermaye dolaşımı dinamiklerini kavramak için tasarladığı kategorilere doğrudan gönderme yoluyla anlamaya çalışırsak ciddi yanlış yaparız. Bununla birlikte gelirlerin dolaşımı süreci kaçınılmaz biçimde kesin olarak belirlenmiş noktalarda sermaye dolaşımı süreciyle bütünleşir. Tam kapitalist üretim tarzında tüm gelirler değer üretimi ve artı değer üretiminden kaynaklanır ve nihai olarak malların satın alınması sayesinde sermaye dolaşımı sürecine geri döner. Bu bütünsel ilişki gerçekleşmezse, sermaye dolaşımı süreci çöker. Dahası, dolaşımın süresi sermaye açısından hayati önem kazandığı ölçüde, gelirlerin dolaşımı sürecinde kaybedilen zaman, birikimin ayak bağı olur. Ama bu noktada elverişli bir gelirler dolaşımının birikim açısından olumlu rol oynayacağı durumlarla karşı karşıya kalırız. Mesela, konutların nakit parayla satın alınması zorunlu olursa ve bireyler konut satın almak için parayı tümüyle nakit olarak biriktirmek zorunda kalırlarsa çok büyük miktarlarda paranın biriktirilmesi gerekecektir. Hem paranın sermaye olarak dolaşımı, hem de konut talebi (önemli bir birikim alanı) tıkanacaktır böylece. Bireylerin tasarruf fazlalarını ihtiyacı olanlara borç vermek için kullanacağı kiralama ya da

kredi sistemi bu tıkanıklığı aşar. Birikimler azaltılır ve sermayenin serbestçe dolaşımı en üst düzeye çıkarılır. Yani gelirlerin dolaşımı için uygunsuz bir yapı sermaye dolaşımının önünde engel oluşturur. Devlet politikası, özellikle sosyal yardım yönleriyle, çoğunlukla gelir dolaşımı yapılarını sermayenin dolaşımı açısından daha verimli hale getirmeye odaklanır. Bu belli bir rahatlık sağlar çünkü sosyal huzursuzluk çoğu kez gelirlerin dolaşımını rasyonelleştirirken sermaye dolaşımını zayıflatmak bir yana daha da güçlendiren ama emekçilerin ihtiyaçlarını da karşılar görünen reformlar aracılığıyla yatıştırılır. Amerika'da uygulanan New Deal programı bu türe girer.

Kuşkusuz sorun şudur: Gelirler dolaşmaya başladıktan sonra bu dolaşım sürecinin sermaye dolaşımı için elverişli yollarda ilerleyeceğini garantileyen hiçbir şey yoktur. Konut satın alımı için sağlanan krediler birikim açısından tamamen rasyonel görünürken sürekli artan kumar borcunun ödenmesinde gayriresmi borç taahhütlerinin (IOU)* kabul edilmesi rasyonel değildir. İkincil sömürü tarzları için –tefeci faiziyle borç verme ve fahiş kira uygulamaları gibi– her türlü fırsat mevcuttur. Bunları tamamlamak üzere, sermaye dolaşımı ile gelirlerin dolaşımı arasındaki ayrımın gündelik hayatı şekillendiren farklı parasal işlemlerde sürdürülmesi de zordur. Emekçiler başka emekçilere faizle borç veriyorsa, neden kapitalistlere de borç vermesinler, özellikle de daha yüksek oranlı faiz geçerliyse? Ayrıca emekçiler borç alıyorsa emekçi sınıf dahilinde tefecilik uygulamalarının (nefret edilen tefeci) doğmasını ya da kapitalistlerin emekçi sınıfın tüketimini yönetme ve kamçılama amacıyla kredi vererek bu sınıfın içine sızmasını ne engelleyebilir? Bu noktadaki problemin nedeni, en önemli ilişkinin borç verenlerle alanlar, borçlularla kreditörler arasında olduğu kredi sisteminde emekçiler ve kapitalistler arasındaki ayrımın karanlığa gömülmesidir. Böylece Marx'ın üzerinde uzun uzadıya ve özellikle kafa yorduğu birincil sömürü tarzlarıyla uyuşmayan iç içe geçmiş türlü türlü akımlar başlar.

Şimdi bu anlatılanların rant ödemesi için kullanabileceğimiz

* İngilizce "I owe you" (sana borçluyum) ifadesinin kısaltılmışı, kişinin borcunu kabullendiğini gösteren gayriresmi belge. (ç.n.)

sosyal kavramla nasıl bağlantılandığı konusuna eğilelim. Topraktaki özel mülkiyetin sağladığı tekel gücü her zaman temel niteliğini korur. Ama şimdi görüyoruz ki rant kapitalistlerin kumandasında üretilen artı değerden doğrudan koparılarak el konulmuş bir büyüklükten ibaret değildir. Rant aynı zamanda, emekçilerden, burjuvazinin başka kesimlerinden (finansörler, meslek sahipleri, emekli girişimciler, diğer toprak sahipleri), devletten ve kültür, din ve eğitim kurumlarından da alınır. Rant *her türden* gelir dolaşımından da koparılabilir. Şirket yöneticilerinin Paris ya da Londra'daki lüks rezidanslar için ödedikleri kirayı, Florida'daki zengin emeklilerin ödedikleri kirayı ya da Baltimore gettosundaki işsiz siyahileri açıklamak için Marx'ın (münhasıran sermaye dolaşımıyla uğraşan) kategorilerini kullanmamız mümkün değil. Bunun da ötesinde, toprağın tam bir hayali sermaye, bir finansal varlık türüne indirgenmesi ölçüsünde, tasarruf yapan herkes toprağa yatırım yapabilir, ranta el koyabilir ve toprak fiyatı üzerinde spekülasyon yapabilir. Emekçiler bu şekilde küçük bir toprak parçası sahibi olursa, oyunu aynen diğerleri gibi oynayabilirler. Gerçekten de küçük arazi ve gayrimenkul ticareti ve kiralaması (bir oda bile olsa) emekçi sınıf ve küçük burjuvazi dahilinde yukarı yöndeki hareketin temel aracı olmuştur yüz yıllar boyunca. Toprak rantının tam kapitalist formunun doğuşuyla başa baş yürüyen bir gelişme olarak pekişmiş bir toprak sahipleri sınıfının istisnai gücünün yok edilmesi (bkz. Massey ve Catalano 1978) toprağa yatıracak tasarrufu olup böylece ranta el koyma gücüne kavuşmak isteyen herkes için imkân yaratır.

Bu yamalı bohçaya benzeyen, çılgıncasına karmaşık sosyal ilişkiler tablosuna bakıp rant ödemesinin toplumsal anlamı hakkında tutarlı bir şeyler söylemek mümkün müdür? Uygun şekilde tadil edilirse Marx'ın analizinin yardımcı olmayı sürdürdüğünü düşünüyorum.

Öncelikle, rant temellükünü gelirlerin dolaşımı sürecinde bir evre olarak konumlandırıp sonra temellük edilebilecek toplam rant kapasitesinin sınırlarını araştırmak için, gelirlerin dolaşımı ile sermaye dolaşımı arasındaki zorunlu ilişkiyi kullanabiliriz. Artı değerin tümüne el konulup rant olarak sahiplenilirse, sermaye birikimine ya

da bu nedenle gelir sirkülasyonunun başka herhangi bir formuna imkân kalmaz. Şu soruyu sormak için saçmaya indirgeme yolunu kullanıyorum: Sermaye birikiminin sürdürülmesi için ne kadar ranta el koymak gerekir? Daha önce üretimden koparılan rantın toprağın çeşitli kullanım alanlarına tahsisinde ve mekânsal organizasyonun kapitalizmin gereksinmelerine göre şekillendirilmesinde önemli bir işlev gördüğünü savunduk. Şimdi aynı iddianın tüketimin "rasyonel" mekânsal dağılımı açısından da geçerli olduğunu görüyoruz. Hayali sermayenin topraktaki akışı da bu nedenle hem üretimin hem de tüketimin toplam birikim açısından "rasyonel" mekânsal düzenlenmesini sağlamak gibi olumlu bir nitelik taşır. Kapitalizm özel mülkiyet ve toprak rantının sürekliliğinden fayda sağlama konumundadır. Kuşkusuz problem şudur ki, rant temellükü alanında her türlü spekülatif ve tekelci akıl dışı pratiklerin doğmasını veya kredi sistemi dahilinde oluşan spekülatif dürtülerin başka alanlara yayılmasını önleyecek hiçbir unsur yoktur. Sermaye dolaşımına oranla aşırı rant temellükü ve mekânsal yapılanmadaki ciddi bozulmalar şeklindeki ikili sonuç, devleti işe karıştırarak rant sağlama gücünü yok etme ya da denetim altına alma yönünde güçlü talepler yaratır. Rant temellükünün birikim açısından yarattığı pozitif, nötr ya da negatif etkiler kapitalist üretim tarzındaki denge ve dengesizlik eğilimlerinin ayrılmaz parçası olarak varlığını sürdürüyor.

Rant temellükünün gelirlerin dolaşımıyla ilişkili örtük ayrıntıları da kısmen temel Marksçı kategorilerle paralellik kurularak daha derinlemesine incelenmelidir. Mesela emekçi sınıftan koparılan rantı düşünelim. Hem Marx'ın (kısaca değinerek) hem de Engels'in öne sürdüğü ikincil sömürü tarzı olarak emekçiden koparılan rant emek gücünün değerini etkiler ve böylece kapitaliste giden artı değer miktarını azaltır. Engels buna dayanarak ücretler sorununu çözmeye girişmeden konut sorununu çözmeye çalışanlara karşı çıkar. Özünde doğru olsa da bu tavır bizi kira ödemesinin ekonomik, sosyal ve ideolojik sonuçlarını analiz ihtiyacından kurtarmıyor. Bu tür sorunların analizi bazı ilginç keşiflere yol açar. Örneğin tüm emekçiler aynı ücreti alırlarsa, işyerine yakın yaşayanların ulaşım masrafları azala-

cak ve böylece sosyal yeniden üretim giderleri de düşecektir. O halde emekçi konutlarının kiralarının uygun biçimde yapılandırılması farklı yerlerdeki emekçilere ödenen gerçek ücretlerin eşitlenmesiyle sonuçlanabilir. Bu noktada sermaye üzerinden alınan farklılık rantıyla tam bir benzerlik söz konusudur. Şüphesiz buradaki problem, toprak sahipleriyle emekçiler arasındaki güç ilişkilerinde kiraların "uygun" yapılandırılmasını sağlayacak hiçbir unsurun bulunmamasıdır. Dahası, emekçiler ayrıca kapitalist üreticiler ve burjuva tüketiciler karşısında yaşama alanı için de çekişirler. Bir gelir türünden temellük edilen rant miktarı başka gelir türlerinden alınan rantlardan bağımsız olarak kavranamaz. Toprak ve gayrimenkul rantı, ulaşım imkânları, istihdam fırsatları ve konut ve diğer tüketici işlevleri arasındaki ilişkiler, sermaye dolaşımı ve gelirler dolaşımında değişikliğe uğrayan coğrafi modeller çerçevesinde, toprak kullanımlarının mekânsal düzenlemesini şekillendiren kuvvetler ağını oluşturur.

Toprağı üretim *faktörü* olarak kullananlar –yapsatçılar ve müteahhitler– yapılı çevrenin yeni mekânsal düzenlenişini oluşturan ve rant temellükü için yeni fırsatları yaratan temel itici güçler olarak işte böyle bir duruma dahil olurlar. FR-2 ile benzerlik oluşur ama bu kez sermaye yatırımı, gelirlerin dolaşımından kazancını daha büyük bir güçle çeker. Bu durum bitişik düzen konut üretenler için olduğu kadar yüksek burjuvaziye pahalı siteler inşa edenler açısından da geçerlidir. Topraktaki hayali sermaye gelecekteki emek üzerinde, ücretlerin ve diğer gelir türlerinin gelecekteki dolaşımı aracılığıyla dolaylı yoldan hak talep eder (ipotekli krediyle konut satın alma durumunda olduğu gibi).

Fakat herhangi bir özel mülkiyet tarzında, mevcut yapısal tekel ayrıcalıklarının spesifik mekânsal düzenlemelerinin etkin üretim süreçleriyle birleşmesi tekel rantlarının elde edilmesi için pek çok fırsat yaratır. Marx'ın gözlemlediği bu eğilim kentsel bölgelerde özellikle güçlüdür. Belli alanlar daha önceki yatırımlar açısından ayrıcalıklı konumları nedeniyle ekstra toprak rantına hükmeder. Gerçekten de tüm toprak sahiplerinin tekel rantı kazanmak için kolektif güç sağladığı imtiyaz adacıkları inşa edilebilir – söz konusu olan, ister get-

to sınırları içindeki gayrimenkul sahipleri ister New York'un Soho semtinde zengin genç meslek sahiplerine çatı katları pazarlayan yapsatçılar olsun fark etmez (Zukin 1982). Yani "sınıfsal tekel rantı" kavramının seçkinlik ifade ettiği durumlar doğar. Bu noktada tüm toprak sahipleri cephesinde herhangi bir doğal sınıf gücünün varlığı fikrine başvurmamız gerekmiyor, hatta tam bir finansal varlık, hayali sermaye formu olarak toprak kavramından da ayrılmıyoruz. Sadece karmaşık kentsel gelişme matrisi dahilinde, mekânın kolektif olarak tekelleştirilebildiği ve belli bir gelir sirkülasyonu modelinin bu tekelleştirilimiş mekânın sınırları dahilinde sıkışıp kaldığı durumların doğduğunu kabul etmek zorundayız. Böyle bir arka plana yansıtılarak kavranırsa "konut bazlı sınıflandırma" (*housing class*)* kavramı bile anlamlıdır.

Böyle ilişkileri kapsayan bütünsel bir teorinin geliştirilmesi gerekiyor. Marx'ın rant teorisi kısmi niteliklidir çünkü yalnızca sermaye dolaşımıyla uğraşır ve gelir dolaşımının doğrudan analizini dışarıda bırakır. Dolayısıyla sadece Marx'ın kategorilerini alıp toprak ve gayrimenkul piyasalarının bütününün güncel analizinde işe yarar biçimde kullanamayız (bilhassa kentsel bölgelerde). Tam kapitalist bir üretim tarzını varsaysak bile analize dahil etmemiz gereken bir şey daha var. İşte o ilave şey, gelir dolaşım sürecidir (kaçınılmaz olarak temelinde yatan sermaye dolaşımı süreciyle daima geriye doğru bağlantılı olsa da). Sermaye dolaşımından ya da gelir dolaşımından rantın nasıl koparıldığı konusunun daha yakından incelenmesi Marx'ın ulaştığı derin yapısal bulguları bir yana bırakmadan toprak piyasalarının işleyişinin yüzeydeki görünümünü daha net anlamamızı sağlayacaktır.

* John Rex ile Robert Moore'un 1960'larda Birmingham'da şehir içi bölge Sparkbrook üzerine bir araştırmayla geliştirdikleri kavram. Bu araştırmada kentteki toplumsal gruplar, kıt kaynakların dağıtılması temelindeki mücadeleye göre kavramsallaştırılır. Asıl odaklanılan konu, arzu edilen banliyö konutlarından faydalanmaktır. Birmingham'da söz konusu konutlardan faydalanma durumunu belirleyen kilit öğelerden biri etnisiteydi. Bu mücadelenin sonucu farklı konut sınıflarının oluşması çerçevesinde ifade edilmiştir. (*Sosyoloji Sözlüğü*, Gordon Marshall, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü.) (ç.n.)

III. GEÇİŞ NİTELİĞİNDEKİ SOSYAL OLUŞUMLARDA RANT

Ranta ilişkin yorumlar toplumdan topluma değişir ve bir üretim tarzından diğerine geçişle birlikte köklü bir değişim geçirir. "Her tarihsel dönemde" diye yazar Marx, "mülkiyet farklı bir biçimde ve tümüyle farklı bir sosyal ilişkiler setinde gelişti" (*Felsefenin Sefaleti*). Feodal rantları veya toprak sermayesinin egemen olduğu geçiş evresindeki rantları doğrudan ileri kapitalist toplumda rantın rolüyle bağlantılı yorumlarsak büyük bir yanlışa düşeriz. Yine de ileri kapitalist ülkede rantın rolü kavranmadan birinci tür rantın anlaşılması imkânsızdır. Ayrıca, çoğu kez uzlaşmaz nitelikteki iki rolü birbirinden ayırt edilemeyecek kadar birleştirmek geçiş olgusunun doğasında vardır. O halde güçlük sosyal yorumları birbirinden ayrı tutarken bir yandan da (iki tür rantın) toprağın kullanımı için aynı parasal ödeme dahilinde nasıl birlikte var olabildiklerini kavramaktır. Bir rant türünün maddi tarihsel süreç boyunca adım adım bir başka rant türüne nasıl dönüştüğünü ancak bu şekilde anlayabiliriz.

Marx toprak üzerindeki parasal rantın ve onun doğal sonucu olan arazi piyasalarının oluşumunun, kapitalizmin doğuşunun önkoşulu olduğunu düşünmüştü. Tüccar sermayesi ve tefecilik gibi toprak sermayesi de modern standart sermaye formunun öncelidir. Sermayenin modern formu en sonunda öncellerini egemenliği altına alır ve kendi gereksinmeleri doğrultusunda dönüştürür. Bu sürecin gerçek tarihi, gerek birbirine dolanan sınıf mücadelesi akımlarından gerek toprak kullanım hakkı ve sahipliğinin başlangıç koşullarının çeşitliliğinden kaynaklanan karmaşıklıklarla doludur. Marx'ın bu tarihin Batı Avrupa deneyimi üzerine kurduğu genel versiyonu iki evreye ayrılabilir. Birincisinde feodal emek rantları (fazla ürünün kaynağı) ayni ranta, en sonunda da parasal ödemeye dönüştürülür, öte yandan toprak bir mal olarak serbestçe alınıp satılmasını engelleyen sınırlamalardan giderek artan ölçüde kurtarılır. Bunun da ötesinde, parasal ödemelere dönüşme, toprağı kullananların (özellikle tarımsal üreticilerin) gönüllü olarak ya da

zorlamayla mal üretimi ve mübadelesinin genel sistemine entegre olması demektir.

Ne var ki bunların hiçbiri rantın modern, sermaye dolaşımı (ve gelirlerin dolaşımı) sürecine adam akıllı entegre olmuş tam kapitalist formunu almasını garantilemez. Her türden ara formlar oluşabilir. Teşvik edici ve kışkırtıcı çalışmasında Pierre-Philippe Rey (1973) bu ara formların farklı üretim tarzlarının birbiri üzerine "karmaşık eklemlenmeleri" olduğunu öne sürer. Rey maddi koşulların, sınıfsal organizasyonların ve ittifakların kapitalizm öncesi ve kapitalist üretim tarzları arasındaki yolda geçiş sürecini nasıl dondurabileceğini (Üçüncü Dünyanın köylü toplumlarında sıklıkla görüldüğü gibi) göstererek iddiasını sürdürür. Marx'ın uzun sürse de kaçınılmaz bir geçiş olarak gördüğü süreç Rey'e göre kolayca tıkanabilir. Maalesef Rey metnin devamında kapitalist üretim tarzında rantın hiçbir gerçek temeli olmadığını ve sadece kapitalizmin "eklemlendiği" kapitalizm öncesi üretim tarzlarındaki (örneğin feodalizmdeki) üretim ilişkisini yansıtan bir bölüşüm ilişkisi olarak yorumlanabileceğini savunur. Bu yorumun nasıl çürütüldüğünü ve tam kapitalist üretim tarzında rant temellükü için gerçek sosyal temelin nasıl açığa çıkarıldığını daha önce gördük. Ama şimdilik Rey'in geçiş evresi için geçerli ustalıklı tartışma çizgisini izleyelim.

Geçiş süreci koşullarında, toprak sahipleri (Marx'ın [hatalı olarak] kendilerine yüklediği geri plandaki edilgen rolün aksine) emeğin sömürülmesinde dolaysız ve etkin rol oynayabilirler. Bu tespit köleci ekonomiler (İç Savaş öncesinde ABD'nin güney bölgesi) için olduğu kadar günümüzdeki toprak sahibi-köylülük sistemlerindeki tarımsal üretim için de geçerlidir. En yüksek miktarda rant koparmakta (ayni ya da para şeklinde olması şu anda bizi ilgilendirmiyor) toprak sahibinin kesin çıkarı vardır, yalnızca bu şekilde gelirlerini en yüksek düzeye çıkardığı için değil, aynı zamanda köylüyü piyasaya hep daha ucuz mal üretmeye (arzdaki artış dikkate alındığında), daha fazla çalışıp daha çok üretmeye zorladığı için de. Bu noktadan bakıldığında, köylülüğün toprak sahipleri sınıfı tarafından muazzam boyutlarda sömürülmesi emekçiler için ucuz gıda ve

sanayi için ucuz hammadde sağladığı sürece, sanayi kapitalizmiyle mükemmel uyuşur. Köylüler resmen kendi topraklarının sahibi olsalar da (yani açıkça bir toprak sahipleri sınıfı olmasa bile) tefeci faizleriyle borçlanma ve devlete vergi ödeme yükümlülüğü aynı sonucu doğurur. Toprak sahipleri, sanayi burjuvazisi ve parayla borç verenleri içeren devlet destekli güçlü bir sınıfsal ittifakın nasıl kurulabileceğini ve toprakta kapitalist sosyal ilişkilere kesin geçişi nasıl tıkayacağını görmek hiç de zor değil.

Ne var ki böyle bir sömürü tarzı, (mutlak artı değerin dejenere halidir) mutlak artı değer gibi olumsuz sosyal sonuçlar doğurur ve doğal sınırlar içerir. Öncelikle, asgari geçim düzeyindeki üreticilerden sabit bir parasal tutar alınması fiyatlar yükseldiğinde mal arzını daraltabilir çünkü üreticiler belli bir parasal hedefi tutturmak için daha az satmak durumunda kalırlar. Bunun sonucunda fiyatlar yükselmeyi sürdürür. Ama fiyatlar düştüğünde köylüler daha fazla satmaya ve böylece düşmekte olan fiyatlar karşısında arzı artırmaya zorlanır. Böyle koşullar altında fiyat hareketleri ve mal arzları birikimin genel dinamikleriyle uygun biçimde bütünleşemez. İkinci olarak, söz konusu dinamik, köylülük kesiminde uygulanan belli bir üretim teknolojisiyle sömürü oranlarının artırılması anlamına gelen üretim artışını gerekli kılar. Sömürü artarken devrimci hareketler için koşullar da olgunlaşır. Böyle bir direnişin yokluğunda bile, bu mutlak sömürü türü için mutlak bir sınır vardır. Belli bir noktada topraktaki üretici güçler kapitalizmin artmakta olan taleplerini karşılamak üzere kökten değiştirilmelidir. Bu durumda şunun farkına varırız: geçiş niteliğindeki organizasyon formları emeğin toplumsal üretici güçlerinin, emeğin toplumsal formlarının gelişimini, sermayenin toplumsal yoğunlaşmasını ve bilimin ilerici tarzda uygulanmasını" engeller (*Kapital* 3:807). Yeni üretici güçlerin kullanıma sokulması gerekir, bunun anlamı ise toprağın sermayenin serbestçe akışına açılmasıdır.

Bu tespitler bizi Marx'ın rant temellükünün kapitalist formlarına geçiş yaklaşımındaki ikinci evreye getirir. Sermaye ve emek, toprak sahipleri sınıfının hiçbir dolaysız müdahalesine maruz kal-

madan yeryüzünde serbestçe karşılaşmak zorundadır. Toprak sahibinin tam anlamıyla edilgen bir figüre indirgenmesi kaçınılmazdır. Sanayi burjuvazisiyle toprak sahipleri sınıfı arasındaki sınıfsal ittifak yıkılır ve toprak sahipleri sınıfı toplumda kaynaşmış bir kuvvet olarak tümüyle yok olana kadar sanayi kapitalistleri sınıfıyla uzlaşmaz ilişkiler içinde var olur. Bütün bunların mutlaka gerçekleşmesi gerekir çünkü kapitalist sistemde bizatihi topraktaki üretici güçlerde devrimsel değişiklikler yapılabilmesinin tek yolu budur.

Bu geçiş olgusunu toprak sahibinin pozisyonundan hareketle aşağıdaki şekilde kavrayabiliriz. Toprak sahibi toprağa bağlı köylülüğe hükmedebilir ve kopardığı rantı en yüksek düzeye çıkarmakta sonsuz çıkarı vardır. Ama toprak sahibi kapitalisti benzer şekilde yatırım yapmaya zorlayamaz ve dolayısıyla kapitalistten kopardığı rantı en yüksek düzeye çıkararak kaybedeceği çok şey vardır. Toprak sahipliğinin gücü bu durumda sermayenin toprağa serbest akışının önünde engel teşkil eder ve üretici güçlerin gelişimini engeller. Ama yine de toprak sahibi ve kapitalist arasında bir uzlaşma imkânı vardır. Toprağın kapitalist için kullanım değeri, emek tarafından işlendiğinde artı değer üreten üretim faktörü, aracı veya koşulu olmasından kaynaklanır. Kapitalist üretilen artı değerle orantılı rantla ilgilidir. Bunun aksine toprak sahibini ilgilendiren, dönüm başına alacağı ranttır. Toprağa güçlü sermaye akımlarının varlığı durumunda dönüm başına rant artarken üretilen artı değerin parçası olarak rant küçülür (krş. *Kapital* 3:683). Bu koşullarda toprak sahibi, toprak mülkiyetinin sermaye akışının önüne koyduğu engeli minimize ederek sonsuz fayda sağlayabilir. Şüphesiz bu durum, 1850-73 döneminde İngiltere'de uygulanan "ileri tarım" döneminde kapitalist sınıf ve toprak sahibi sınıf arasındaki uzlaşmanın temelini oluşturmuştu.

Dolayısıyla sermaye ile toprak mülkiyeti arasındaki ilişki sürekli ahenk içinde bir ilişkiye dönüşmez. Örneğin köylü üreticilerle küçük ölçekli kapitalist üreticiler arasında ayrım yapmak genelde zordur, öte yandan toprak sahipleri fahiş kiralar ödeyen köylülerden vazgeçip kapitalistleri yatırım yapmaya kışkırtmanın kendilerine sağlayacağı uzun dönemli kazançları kavrayacak kadar gelişkin olmayabilir-

ler. Ayrıca, toplumsal emeğin artması "toprak talebini kamçıladıkça" toprak sahipliği artı değerden "kopardığı parçayı durmaksızın büyütme gücü" (*Kapital* 3:637-39) kazanır. Böyle bir fırsatı yakalamışken toprak sahibini bunu kullanmaktan ne alıkoyabilir? Toprak sahibi sermayeden çok küçük parça koparmanın bariz aptallığıyla çok büyük parça koparmanın getireceği kötülükler arasında sürekli debelenip durur. İlaveten kapitalist ve toprak sahibi arasında bitmez tükenmez kavgaların odağı olan sürekli imar ve ıslah faaliyetleri, topraktaki kiracılık koşulları, finansal kiralama anlaşmaları vb. ile ilgili her türlü kurumsal sorun yaşanır. Sermaye ile emek arasındaki sözleşme meseleleri gibi bu kurumsal anlaşmalar da nihai olarak devlet aracılığıyla düzenlenir.

Marx kapitalist özel mülkiyet formunun nasıl oluştuğuna ilişkin açıklamasından tam olarak emin değildi. Sonradan, bütün yaptığının "Batı Avrupa'da kapitalist ekonomik sistemin feodal ekonomik sistemin rahminden nasıl doğduğunu araştırmak" olduğunu ileri sürecekti ve "çizdiği kapitalizmin tarihi yaratılış şemasını, içinde bulundukları tarihsel koşullar ne olursa olsun tüm ülkelere kaderin emrettiği genel gelişme yolunun tarihi-felsefi teorisine" (*Seçilmiş Yazışmalar* 312) dönüştürenlere çıkışmıştı. Kolonilerde, ABD'de ve Rusya'da toprak mülkiyetinin evrimi hakkında yaptığı araştırmalar, Marx'ı geçiş sürecinin tek çizgide düzgün ilerleyen bir evrim olmadığı konusunda ikna etti. Kısmen "ortaçağın doğal ekonomisinin kalıntılarının modern zamanlara sürüklenmiş olması" kısmen de "tezahürlerinde sonsuz farklılıklar ve farklı evreler" sergileyen tarihsel koşullar altındaki kapitalist ilişkilerin (titiz ampirik araştırma gerektirir) düzensiz yayılması nedeniyle Batı Avrupa'da bile ciddi farklılaşmalar oluşmuştu (*Kapital* 3:787-93). Böyle koşullar altında iki evreli geçiş bile homojenliğini kaybeder. Birbirinden köklü farklılıklar gösteren rant temellükü formlarının yan yana varlığıyla karşılaşmamız neredeyse kesindir.

Uygun şekilde kullanılırsa Marx'ın sunduğu çerçeve birçok keşif yapmamızı sağlar. Mesela, Postel-Vinay'ın (1974) rant temellüklerine ilişkin tarihi verileri özenle yeniden kurgulayarak vardığı sonuca

göre, geride bıraktığımız iki yüzyıl boyunca, Fransa'nın Soissonais bölgesinde daha kaliteli toprağı işleyen büyük ölçekli çiftçiler, daha kötü topraklarda çalışan küçük toprak sahibi köylülerin dönüm başına ödediğinin yarısı kadar rant ödemişlerdi. Rey'e göre bu, (daha üretken topraklardan sağlandığı düşünülen) farklılık rantına ilişkin hem Marksçı hem de neoklasik görüşleri alay konusu yapar ve rantın yalnızca, kapitalist bölüşüm ilişkisi olarak sürdürülen bir feodal üretim ilişkisi olarak kavranabileceğini savunan Rey'i doğrular. Rey sadece kısmen haklıdır. Marx'ı doğru kavradıysam eğer, küçük mülk sahibi köylülerin ödediği fazla rant, daha kaliteli topraklarda toprak sahibi ile sermaye arasında kurulan ilişkinin aksine toprak sahibi-emek ilişkisinin bir yansımasıdır. İki farklı sosyal ilişki türü iki asır boyunca aynı bölgede birlikte var oldu. Yine de feodal ve kapitalist üretim tarzlarının birbirine eklemlenmesiyle hiç ilgisi olmayan bir mantık çerçevesinde kapitalistler rant ödemeye devam ediyorlar. Rey'in geçiş sürecinde egemen olan koşulları tasviri (sosyal ilişkileri toprak sahibi-emekçi modelinde donduran bloke edilmiş geçişler dahil) oldukça isabetli olabilir. Ne var ki, bunun kapitalist sistemde rantın alabileceği tek form olduğunu iddia etmekle hedefinden sapıyor.

Kökten farklı sosyal ilişkilerin belli bir bölgede uzun süreler birlikte var olma olasılığı üzerinde düşünmemiz gerekiyor. Bu olasılık, homojen görünen kapitalist sosyal oluşumlarda bile rant ödemesi için aynı sosyal yorumu benimseme tehlikesine karşı bizi uyarır. Bunun anlamı kapitalizmde "feodal kalıntılar"ın sürdüğünü güçlü bir şekilde savunmak değil. Yalnızca önemli üretim araçları (toprak, üretim kapasitesi, para) sahiplerinin bu sahipliğe dayanarak mümkün olduğunca çok miktarda artı değer kapma alışkanlığında oldukları ve Marx'ın bahsettiği o "edilgen" konuma düşürülmeleri için çok özel koşulların gerekli olduğu anlamına geliyor. Bunun da ötesinde, başlangıçta da savunduğum gibi, kapitalizmin en katışıksız formunda bile rant temellükü etkin bir rol oynar.

IV. SONUÇ

Tekrarlamak gerekirse, rant düpedüz, toprağın ve eklentilerinin kullanımı karşılığında ödenen paradır. Bu basit para ödemesi, ancak titiz sosyotarihsel araştırmayla açığa çıkarılabilecek olası sosyal anlamları gizleyebilir. Böyle durumlarda teoriye düşen görev, rant ödemesine sosyal anlam yükleyen ve miktarını belirleyen temel güçleri tespit etmektir. Tam kapitalist üretim tarzında bu güçlerin sermaye dolaşımıyla bağlantılı olanlar ve gelirlerin dolaşımı süreciyle bağlantılı olanlar şeklinde ayrılması gerekir (bu iki dolaşım sürecinin birbirine bağımlı olduğunu gözden kaçırmadan). Topraktaki sabit sermayeye ödenen faizi (binalar ve kalıcı iyileştirmeler için ödenen faiz) ve saf toprak rantını net olarak ayırt etmek her zaman kolay bir iş olmadığından ilave zorluklar doğar. Dahası, toprağın üretim aracı, koşulu ve faktörü veya şimdiki ya da potansiyel kullanım değerleri deposu şeklindeki farklı kullanımları toprağın kullanıcılar için anlamının sektörden sektöre değişmesi demektir. Bütün bu karmaşıklıkları, toprağın, yatırım için rekabet eden farklı birkaç hayali sermaye türünden (hisse senetleri ve tahviller, devlet borcu vb.) yalnızca biri olarak yer aldığı birbiriyle yarışan toprak kullanımları çerçevesine yerleştirelim; tam kapitalist üretim tarzı dahilinde bile basit parasal ödemenin hiçbir şekilde basit bir olgu olmadığı sonucuna varmak zorunda kalırız.

Ne var ki tam kapitalist üretim tarzı en iyi deyişle kullanışlı bir kurgudur, tarihsel duruma bağlı olarak az çok kullanışlı bir kurgu. Rant ödemesinin temelindeki başat güçlerin en iyi şekilde, birbirine eklemlenmiş çok farklı üretim tarzları bağlamında anlaşılabileceği pek çok durum doğar. Farklı üretim tarzları kendilerine özgü özel bölüşüm ve gelir dolaşımı formlarına sahip olduğu ölçüde, tam kapitalist üretim tarzının karmaşıklığı kat be kat artar.

Bence bu teorik belirlemelerin zengin karmaşıklığı, rant teorisini (bazı Marksistlerin bu teoriyi ebediyen hapsetmeye çalıştıkları) temeldeki sade derinliğinden çekip adım adım gündelik hayatın yüzeydeki tezahürüne çıkarmaya yönelik heyecan verici bir meydan

okumadan başka bir şey değil. Burada çizilen çerçeve topraktaki özel mülkiyetin ve rant temellükünün Kinşasa'nın sosyal dönüşümündeki rolü hakkında ne kadar çok şey söylüyorsa, Baltimore'daki mülk sahipliğinin, New York'taki çatı katı hayatı ve mutenalaştırmanın, Soissonais'deki toprak mülkiyetinin ve Iowa'daki şirketlerin tarımsal faaliyetinin incelenmesi için de aynı ölçüde uygun bir araç olarak kullanılabilir. Teori bize yanıtları sunmaz ama doğru soruları sormamızı sağladığı kesin. Ayrıca sınıf yapıları ve ittifakları, farklı el koyma ve sömürü tarzları ve bir sosyal güç formu olarak toprak sahipliğinin toprağın çeşitli kullanım tarzlarının mekânsal organizasyonlarının şekillenmesindeki rolü gibi temel meselelere geri dönmemize yardım eder. Ayrıca kabul etmem gerekir ki, güya demode Marksçı formülasyonları çürütmeden veya "onları aşmadan" ama sadece, Marx'ın içine sinecek şekilde çözmediği bir soruna yine onun yöntemlerini doğru biçimde uygulayarak bütün bunları başarmamız mümkün.

4. Bölüm
Sınıfsal Yapı ve Mesken Alanlarının Farklılaşması Teorisi

Sınıfsal yapı ve mesken alanlarının farklılaşması teorisinin acil revizyona ihtiyacı var. Mesken alanlarının farklılaşması olgusunun sosyolojik açıklamaları (bkz. Timms incelemesi 1971) benzer insanların birbirine yakın yaşamak istedikleri ya da yaşadıkları şeklindeki oldukça basit temanın ayrıntılı incelemesini pek fazla aşamadı hiçbir zaman. Sosyolojik açıklamaların görünürdeki karmaşıklığı "benzerliğin" tanımlanmasındaki güçlükten ve insanların birbirine yakın yaşadıkları için mi benzeştiğini yoksa benzer oldukları için mi birbirine yakın yaşadıklarını belirlemenin zor olmasından kaynaklanır. Neoklasik ekonomik teoriye dayalı açıklamalar, bireyler cephesindeki tüketici egemenliğini ve fayda maksimumlaştırma davranışını (bunlar piyasa ortamında ifade edildiğinde mesken alanlarının farklılaşmasına yol açar) temel almaları nedeniyle hiç de daha az basit değildir. Buradaki karmaşıklık fayda kavramına somut anlam yüklemenin kolay olmamasından ve bireylerin piyasadaki tercihlerini dile getirebilecekleri çok farklı koşulların varlığından kaynaklanır.

Bu mesele üzerinde kafa yormuş çoğu yorumcu problemin genel sosyal yapı ile özel olarak mesken alanlarının farklılaşması arasındaki *zorunlu* ilişkilerin belirlenmesi olduğu sonucuna varmıştır. Örneğin Hawley ve Duncan (1957, 342) "mesken alanlarının birbirinden neden farklılaştığını ya da iç mekânlarının neden tek tip olduğunu açıklayan bir önerme aramak boşuna; kentleşmeye eşlik eden sosyal eğilimler üzerindeki ayrıntılı tartışmanın bu sorun açısından anlamlı olduğu hiçbir yere rastlanmıyor" diyor. Sosyal teoriyle mesken alanlarının farklılaşması teorisini bütünleştirmeye yönelik çoğu girişim, aslında, "mesken alanlarının farklılaşmasını toplumsal gelişmeye bağlayan tek bir bütünsel teori değil, aynı işleyiş tarzlarını paylaştıkları ölçüde kazara birbirine eklemlenen çok farklı iki ayrı teori" üretti.

Bu konudaki sorun kısmen yöntembilim alanında yer alıyor. Açıkçası mesken alanlarının farklılaşmasının sosyal yapının bütünündeki değişmelerden kaynaklandığını ya da bu yapının bütününde değişmeler yarattığını söylemek doğru olmaz, öte yandan biraz daha uygun olmakla birlikte işlevselci bir terminoloji ahenkli denge kavramının öylesine egemenliğindedir ki kapitalist toplumun karmaşık dinamikleriyle ve evrimsel karakteriyle baş edemez. Buna karşın pek çok analist istatistiksel açıklamaların ötesine geçme cüretini gösterdiğinde uygunsuz bir nedensel veya işlevsel terminoloji kullanıyor. Bütün bunlar mesken alanlarının farklılaşması sürecinin çeşitli veçhelerine ilişkin devasa bir malzeme yığını üretti ama bu malzemenin genel sosyal teoriye nasıl entegre edilebileceği konusunda hiçbir ip ucu yok ortada.

Fakat iç ilişkiler felsefesi temelinde geliştirilen Marksçı yöntem (Ollman 1971) kesinlikle parçaları bütünlerle, bütünleri de parçalarla ilişkilendirmek için tutarlı bir metod oluşturmak amacıyla şekillendirilmiştir. Gerçekten de Marx'ın diyalektik versiyonunda ana fikir, bütün ile parça arasındaki ilişkinin sağlamlığının kesintisiz sürdürülmesi için şeylerin ilişkisel olarak (birbiriyle ilişkileri içinde) ele alınması gerektiği şeklindeydi. Dolayısıyla Marx burjuva sosyal biliminin kategorilerini "soyutlamaları bütüne bağlayan ilişkiler" dikkate alınmadan soyut olarak şekillendirilmiş oldukları için eleştirdi (Ollman 1973, 495). Marx'ın soyutlamaları farklıdır, çünkü sosyal ilişkiler türünden olgulara odaklanır. Görece basit yapılar analizin amaçları açısından bütünden ayrılabilir ama "belirleyici olan husus, bu ayırma sürecinin bütünü anlamak için bir araç olup olmadığı, bu sürecin varsaydığı ve gereksindiği ortama yerleştirilip yerleştirilmediği ya da bütünden ayrılmış bir parçanın soyut bilgisinin 'özerkliğini' koruyup kendi başına bir amaç haline gelip gelmediğidir" (Lukács 1968, 8).

Mesken alanlarının farklılaşması teorisi Marksçı bakış açısından nadiren irdelenmiştir ve bu nedenle "teori", tahmin edilebileceği gibi, her biri kendi başına bir hedef olarak tasarlanan ve her biri tesadüfi, işlevsel veya ampirik terminolojiyle tanımlanmış ilişkiler bağlamında (bütün bunların dayattığı sınırlamalarla birlikte) ortaya çıkmış araş-

tırmaların sonucunda elde edilmiş bağımsız kısımların ve bölük pörçük enformasyonun uyumsuz yığınından oluşur. Yine tahmin edilebileceği gibi bu malzemeyi bir tür genel sosyal teoriye entegre etmeye yönelik girişimler ya çok sınırlı başarı sağlayacak ya da hepten başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Dolayısıyla bu bölümde mesken alanlarının farklılaşmasıyla sosyal yapı arasındaki ilişkiyi genel hatlarıyla açıklamaya çalışacağım. Böyle bir araştırma bu aşamada hazırlık niteliğinde ve şematik kalmaya mahkûm. Yine de kilit ilişkilerin nerelerde yer aldığını, dolayısıyla mesken alanlarının farklılaşması teorisinin anlamlı biçimde revizyonu için nereye bakmamız gerektiğini göstermeyi umuyorum. İleri kapitalist toplumdaki sınıfsal yapıyı yaratan güçlerin analiziyle işe başlayacağım.

I. SINIF VE SINIFSAL YAPI

Çok sayıda sınıf ve sınıfsal yapı teorisi vardır. Marx ve Weber bu teorilerin temelini kurdular ve bir dizi çağdaş yorumcu bu temele bulgular, açıklamalar, yeniden yorumlamalar ve şunu da ilave edelim ki, bulanıklaştırmalar kattılar. Bütün bu çalışmaların sentezini yapmak yerine esas olarak Marx okumalarıma ikinci olarak da Giddens'ın (1973) ve Poulantzas'ın (1973) ürettiği malzemeye dayanarak genel hatlarıyla bir sınıf teorisini irdeleyeceğim.

Marx'ın tarihsel ve materyalist yönteminin temel ilkelerinden biri "sınıf" gibi bir kavramın ancak uygulanacağı tarihsel bağlamla ilişkili olarak anlam kazanabileceğidir. "Sınıf" kavramı, üzerinde çalıştığımız sistemin feodal, kapitalist veya sosyalist üretim tarzlarından hangisi olduğuna bağlı, olumsal bir anlam taşır. Dolayısıyla sınıf teorisi tüm zamanlarda, her yerde geçerli sayılacak sabit bir kategori setinin belirlenmesi meselesi değildir. Marx'ın benimsediği ilişkisel sınıf kavramı dikkatimizi fiili sınıfsal kompozisyonları şekillendiren (Giddens 1973'teki ifadeyle) "sınıf yapılanması" üzerinde yoğunlaştırır. Ne var ki kapitalist üretim tarzı bağlamında "sınıf" kapitalist topluma özgü temel sosyal ilişkilerle bağlantılı daha özel bir anlam taşır. Kapitalist sistemdeki sınıfsal yapılanmaları yöne-

ten güçler kapitalizmin dinamiklerinde yer alanlarla özdeştir; böylece kapitalist toplumların evrimiyle sosyal kompozisyonların evrimi arasında zorunlu bir ilişki doğar.

Marx'ın iddiasına göre kapitalizmdeki en temel sosyal ilişki sermaye ile emek arasındaki güç ilişkisidir. Bu güç ilişkisi piyasa tarzı ekonomik entegrasyon aracılığıyla açığa vurulur. Böylece, toplumsal üretimden ücretlerin ve kârların alacağı paylar (rant ve faiz dahil) emeğin temsilcileriyle (günümüzde genelde sendikalardır) sermayenin temsilcileri (genellikle işverenler) arasındaki sınıf mücadelesinin sonucu tarafından belirlenir. Marx ayrıca iki büyük toplumsal sınıf arasındaki güç ilişkisinin yalnızca kapitalist düzenin ortaya çıkışıyla oluşan özel tarihsel koşullar çerçevesinde anlaşılabileceğini ileri sürer. Yani emek gücü bir meta karakterini almak zorundadır; bu durum, piyasada "özgürce" alınıp satılabilmesi ve emekçinin emeğinin kullanımı üzerinde hukuki haklara sahip olması demektir. Üretici güçler üzerindeki sahipliği ve denetimi sayesinde sermaye emek gücü üzerinde güçlü bir konum edinir, çünkü emekçi yaşamak için çalışmak zorundadır ve işveren iş araçlarının kontrolünü elinde tutmaktadır. Sermaye ile emek arasında görece istikrarlı bir güç ilişkisi sürdürülmesi için çok çeşitli kurumsal, hukuki, baskıcı ve ideolojik araçların desteği gerekir; bunların çoğu devlet kurumları tarafından sağlanır ya da yönetilir.

Sermaye ile emek arasındaki güç ilişkisi kapitalist toplumdaki sınıfsal yapılanmanın temel itici kuvveti olarak görülebilir. Ama bu kuvvetin iki parçalı bir sınıfsal yapı üreteceği kesin değildir. Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde sunduğu iki sınıflı model kapitalist üretimin sömürücü karakterini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermek için varsaydığı bir ilişkidir – yürürlükteki sınıfsal yapının tasvirini amaçlamaz (*Kapital* 1:167-70 ve 508-10; 2:421). Marx ayrıca sermayenin ve emeğin rolleri ve bu rollerin şahsileştirilmesi arasında da ayrım yapar – zamanının büyük bölümünde yalnızca sermayenin şahsileştirilmesi işlevini görse de kapitalist yine de bir insandır. "Sınıf" ve "sınıfsal rol" kavramları *Kapital*'de analitik kurgular olarak işlev görür. Yine de Marx çoğu kez iki sınıflı yapıyı ampirik bir

içeriği varmış gibi kullanır ve daha sistemli yazılarında sosyalizmin ancak ve ancak proletaryanın kapitalist sınıfa karşı yürüteceği sınıf mücadelesi aracılığıyla gerçekleşeceğini savunur.

Bu bakış açısının mantığını bulmak zor değil. Marx kapitalist toplumun sömürücü karakterini sermaye-emek ilişkisine atfeder; ayrıca sayısız yabancılaşma tezahürünün kökenlerini de bu temel kaynakta bulur. Kapitalist toplumun bu olumsuz yönlerinin aşılması Marx'a göre ancak sermayenin emek üzerindeki tahakkümüne imkân veren güç ilişkisinin aşılmasıyla mümkündür. Dolayısıyla *Kapital*'deki analitik kurgular programlı yazılarında normatif kurgular olur (öyle olmak zorundadır). Şayet fiili sınıf mücadelesi sermaye-emek ilişkisi ekseninde belirginleşirse hem analitik hem de normatif kurgular fiili sosyal kompozisyonların tasvirleri olarak ampirik geçerlilik kazanacaktır.

Fakat sosyal kompozisyonlar fiili bir durumda çok farklı çizgilerde kristalleşebilir. Mesela *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i* adlı kitabında Marx 1848-51 döneminde Fransa'da yaşanan çatışmayı lümpen proletaryanın, sanayi proletaryasının, küçük burjuvazinin, sanayicilerin, finansörlerin, toprak aristokrasisi ve köylülüğün sınıfsal çıkarları bağlamında irdeler. Marx bu karmaşık sosyal sınıflar kompozisyonunu kullanırken kuşkusuz Fransa'nın o dönemde kapitalist bir toplum olmadığını söylemiyordu. Kapitalizmin o dönemde o ülkede (genellikle miyop ve devrimci olmayan türdeki) sınıfsal çıkarların, sermaye ve emek arasındaki temel güç ilişkisi ekseninde değil, başka güçler ekseninde kristalleşebildiği ve kristalleştiği bir aşamaya evrilmiş olduğunu ileri sürüyordu.

Bu güçleri "sınıfsal yapılanmanın ikincil güçleri" olarak sınıflandırmak ve iki gruba ayırmak yerinde olacaktır. İlk gruba "kalıntı" güçler adını veriyorum, çünkü bunlar ya bir önceki üretim tarzından ya da bir egemen üretim tarzıyla tali üretim tarzı arasındaki coğrafi temastan kaynaklanır. Kapitalizmin başlangıç yıllarında feodal düzenin kalıntıları –toprak aristokrasisi ve köylülük örneğin– büyük önem taşıyordu. Üstelik bu feodal kalıntıların çok inatçı olabildiğine ve kapitalist sosyal ilişkilerin yayılmaya başlamasından

sonra asırlar boyu var olmayı sürdürdüğüne ilişkin kanıtlar vardır. Kapitalizmin coğrafi olarak küresel sisteme yayılması da kalıntılar üretti. Sömürgecilik ve yeni sömürgecilikle bağlantılı tahakküm ve bağımlılık modelleri, başat bir kapitalist toplumda sınıfsal yapılanmayı yöneten güçlerle, boyunduruk altına alınan geleneksel toplumlardaki sosyal farklılaşmaların kesişmesinin ürünüdür. Zaman içinde kalıntı unsurlar kaybolabilir ya da öylesine değişim geçirirler ki neredeyse fark edilemez hale gelir. Ama kalıcı da olabilir. Bu değişmiş kalıntılar ileri kapitalist toplumların sosyal yapısına entegre olduğu ölçüde geçiş sürecine özgü sınıfların varlığını açıklayabilir. Kapitalist formda korunmuş toprak sahipliği veya yeni sömürgeciliğin tahakkümü altına girmiş ve görece kalıcı sınıf-altı konumuna dönüşmüş bir grup (örneğin ABD'deki siyahiler, Porto Rikolular ve Meksika kökenli Amerikalılar), sınıfsal yapılanmanın kalıntısal güçleri bağlamında açıklanması gereken bir sosyal kompozisyonun unsurlarıdır.

Sınıfsal yapılanmanın (*structuration*) diğer güçleri kapitalist toplumun dinamiklerinden doğar. Benim deyişimle bu "türevsel güçler"in ortaya çıkış nedeni, gerek teknolojik yenilik gerek sosyal organizasyon ve tüketim gibi alanlardaki değişiklikler aracılığıyla sermaye birikimi süreçlerini koruma ihtiyacının doğurduğu zorunluluklardır. Bu türden beş güç belirleyebiliriz (Giddens 1973'ü izleyerek) ve her birini kısaca ele alacağız.

İşbölümü ve İşlevde Uzmanlaşma

Üretimin artırılması için emek üretkenliği ve endüstriyel organizasyon, haberleşme, mübadele ve bölüşüm alanlarında iyileştirmeler yapılması gerekir. Bu iyileştirmeler genellikle işbölümünün ve işlevde uzmanlaşmanın artırılması demektir. Toplumun teknik ve organizasyonel temeli değiştikçe, sosyal ilişkilerde de sosyal farklılaşma potansiyeli yaratan değişmeler zorunlu hale gelir. Mesela kafa ve kol işi arasındaki ayrım kafa emekçileri ile kol emekçileri arasındaki sosyal ayrıma yansıyabilir. Aynı zamanda, ekonomik organizasyonun artan karmaşıklığı, ekonomide uzmanlaşmış finansal

aracıların (bankacılık ve diğer finans kurumları) ortaya çıkmasını gerekli kılabilir, bunlar da bir bütün olarak kapitalist sınıf içinde finansörler ve sanayiciler arasındaki ayrımlara yansıyabilir. İşbölümü ve işlevde uzmanlaşma proletaryayı ve kapitalist sınıfı farklı katmanlara bölebilir. Bu katmanlar arasında sosyal uyuşmazlıklar doğabilir ve bu uyuşmazlıklar sosyal farklılaşmanın sürükleyicisi olarak Marksçı anlamda sınıf mücadelesinin yerine geçebilir.

Tüketim Sınıfları ve Bölüşüm Gruplaşmaları

Kapitalist birikimin devam etmesi maddi ürünler için efektif talebin yetersizliği nedeniyle sekteye uğrayabilir. Nüfus artışı ve ihracattan kaynaklanan efektif talep artışını bir yana bırakırsak, efektif talep miktarı maddi mal miktarındaki artışı emebilecek bir iç pazarın yaratılmasına bağlıdır. Marx (*Grundrisse,* 401-23) gerek yeni tüketim tarzlarının gerek yeni sosyal istek ve ihtiyaçların yaratılmasının kapitalizmin varlığını sürdürmesi açısından elzem olduğunu savunur – aksi halde sermaye birikimi belli bir düzeyde sabitlenmiş talebin oluşturduğu aşılmaz engele takılır, bunun anlamı ise aşırı üretim ve krizdir. Yetersiz tüketim kapitalist krizlerin temel nedeni olmasa da (bkz. Harvey 1982) kriz şeklinde, çoğu kez yaygın yetersiz tüketim şeklinde tezahür eder ve bu haliyle doğrudan üstüne gidilmesi gereken kilit önemde bir politik ve ekonomik problemdir. Malthus (1951) Keynesyen efektif talep teorisinin ilk versiyonunu önerirken, "gösteriş tüketimcileri" sınıfının (onun zamanında esas olarak toprak aristokrasisini kapsıyordu) sermaye birikimini mümkün kılacak yeterli efektif talebin sürdürülmesi için zorunlu olduğunu iddia eder. Malthus'un bakış açısı ilginçtir. Tüketimi teşvik için özel düzeneklerin kullanılmasını önermekle kalmıyor, tüketimin sürdürülmesini sağlayacak belli tüketim sınıflarının varlığının zorunlu olduğunu da savunuyor. Böyle bir durumda, tüketim cephesinde sosyal farklılaşma oluşur. Böylece kapitalizmin tarihi akışında, birbirinden belirgin farklılıklar gösteren tüketim sınıfları veya bölüşüm gruplarının ortaya çıkması kaçınılmazdır (Giddens). Nüfusun farklı katmanlarında hayat tarzlarının ve tüketim alışkanlıklarının

değiştiği ampirik olarak gözlemlenebildiğinden ve bu modern toplumda önemli bir farklılaşma unsuru olduğundan birbirinden farklı tüketim sınıflarının doğuşunun kapitalist toplumun dinamiklerinin doğasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla sosyal farklılaşmanın, bölüşüm ve tüketim ölçütlerine göre yapılandırılması mümkündür (*Grundrisse* 402).

Otorite İlişkileri

Piyasa dışındaki bazı kurumların sermaye ve emek arasındaki güç ilişkisini sürdürmek ve üretimi, dolaşımı ve bölüşümü örgütlemek üzere düzenlenmesi zorunludur. Örneğin Marx (*Kapital* 1:330-33) üretim sürecindeki işbirliğine dayalı faaliyetlerin "yönetici bir otorite"yi gerektirdiğini ve kapitalist üretimin karmaşıklığı arttıkça uzmanlaşmış bir emekçi grubunun –idareciler, müdürler, ekip şefi vb.– üretimin yönetiminde yetkili rolünü üstlenmeleri gerektiğini iddia eder. Bir bütün olarak ekonomi için bütün bu idare işlevleri büyük ölçüde –hukuki, idari, bürokratik, askeri ve politik işlevlerin kolektif alaşımı olarak– devletin faaliyet alanında yer alır (Milliband 1969). Bu alan dahilinde ve şirket girişimciliği alanında, otorite ilişkileri sosyal ilişkilerin temelidir. Genel düzlemde, otorite ilişkilerinin yapısı kapitalist doğrultuda örgütlenmiş bir sosyal sistem dahilindeki birikim dinamiklerinin dayattığı zorunluluklarla uyumludur. Ne var ki otorite ilişkileri sermaye-emek ilişkisinden bağımsız ortaya çıkar ve aslında işlevlerini bir dereceye kadar özerk yürütürler (Poulantzas 1973). Dolayısıyla otorite ilişkileri nüfusta sosyal farklılaşmanın temelini oluşturur. Marx (*Artı Değer Teorileri*) bu nedenle "bir yanda emekçi diğer tarafta kapitalist ve toprak sahibi arasında duran orta sınıfların durmadan kalabalıklaşmasının" öneminden bahseder.

Sınıf Bilinci ve İdeoloji

Marx'ın iddiasına göre bir sınıf ancak, tüm farklılıkları bünyesine gömerek sermayeyle emek arasındaki mücadelede sınıf kimliğinin bilincine vardığı zaman gözlemlenebilir bir bireyler toplamı, bir bütün olur. Kapitalizm evrildiği ve ayakta kaldığına göre, bunu kısmen,

Marksçı anlamda sınıf bilincini yaratan süreçlere etkin biçimde müdahale ederek başardığı farz edilir. Deyim yerindeyse emeğin zihninde bir yanda sermaye-emek ilişkisini aşmaya yönelik politik sınıf bilinci, diğer yanda sermaye birikimiyle ve sermaye-emek ilişkisinin sürdürülmesiyle uyumlu sosyal farklılaşmayı mümkün kılan sosyal farkındalık halleri arasında bir mücadele vardır. Emeğin zihnindeki mücadele politik ve ideolojik mücadeledir. Marx, genelde toplumda egemen olan fikirlerin her daim egemen sınıfın fikirleri olduğunu düşünmüştü. Kitlesel okur yazarlık ve yaygın eğitim, kapitalist düzenin sürdürülmesi için uygun bilinç durumları yaratmaya çalışan egemen burjuva ideolojisinin etkisine kitleleri maruz bıraktı. Kitle kültürü ya da Marcuse'nin (1968) "olumlayıcı kültür" dediği şey kitleleri toplumdaki yabancılaşmanın gerçek kaynağı hakkında aydınlatmak yerine onları apolitikleştirme işlevi görür (bkz. *Consciousness and the Urban Experience*, beşinci bölüm).

Politik cephede bazı paralel süreçler gözlemlemek mümkün. Kapitalizmin varlığını sürdürmesi giderek artan devlet müdahaleciliğini zorunlu kılar; bu müdahale tarafsız olmaktan çok uzaktır ve sermayenin emek üzerindeki güç ilişkisini etkin biçimde destekler. Bazı durumlarda devlet kârlarla ücretler arasında bir denge kurmak için ağırlığını emekten yana koyabilir ama devlet müdahalesi hiçbir zaman sermaye-emek ilişkisinin aşılması yönünde ayarlanmaz. Buna rağmen devlet tarafsız *görünür*. Bu görüntü kısmen hakikidir çünkü devlet kurumları sıklıkla egemen sınıfın çeşitli kesimleri arasında (finansörlerle sanayiciler arasında mesela) ve emekçi sınıf içindeki katmanlar arasında hakemlik yapar. Ekonomik ve politik-idari cepheler arasındaki ayrım kapitalist sistemin tipik özelliğidir ve devletin ekonomik uyuşmazlıkta tarafsız görünmesine imkân verir. Ayrıca politik zeminde sağlanan yasal ve politik eşitlik olanakları piyasada emeğin sermayeye önlenemez bağımlılığını dikkatlerden kaçırma eğilimindedir. Ekonomik ve siyasi cephe arasındaki bu ayrım Giddens'ın (1973, 2002-7) işaret ettiği üzere, kapitalist toplumda sınıf bilincinin ve toplumsal farkındalığın oluşumu üzerinde çok önemli bir aracılık etkisi yaratır. Genellikle emek

tarafında sendika farkındalığını beslerken, kişisel ve politik hak ve özgürlüklere odaklanan otorite sistemindeki ara gruplar tarafında ise ekonomik denetim sorunlarını dışlayan, kendine özgü bir orta sınıf farkındalığını destekler.

Siyasi ve ideolojik mücadeleler ve bunların manipülasyonu toplumun farklı katmanlarındaki bilinç durumlarının anlaşılması açısından büyük önem taşır. Belli bir problemin (diyelim işsizliğin) neden emeğin kendi içindeki değil de sermaye ile emek arasındaki bir uyuşmazlığa tepki olarak ortaya çıktığını ve bu tepkinin nasıl oluştuğunu ancak bu tür bir bilinç temelinde açıklayabiliriz. İkinci uyuşmazlık türü düzenli istihdam edilenler ile büyük bölümü işsiz sınıf-altı kesim (ırksal veya etnik azınlıktan da oluşabilir) arasında doğabilir. Sermayeyle emek arasındaki uyuşmazlık kapitalist düzene tehdit oluşturur, bu tür uyuşmazlık ise böyle bir tehdit doğurmaz. Açıktır ki birinci tür uyuşmazlığı ikinci tür uyuşmazlığa dönüştürmek kapitalizmin işine gelir. Dolayısıyla burjuva ideolojisi ve siyaseti çoğunlukla kapitalist düzenin devamı için uygun bir bilinç oluşturmaya çalışır ve toplumsal ayrımları sermaye ve emek ayrımına değil başka çizgilere çekme yönünde etkin faaliyet gösterir. *Consciousness and Urban Experience* adlı kitabımda bu meseleleri ayrıntılarıyla ele aldım.

Hareket Olanakları

Üretim, mübadele, iletişim ve tüketim organizasyonundaki değişimin hız kazanması, toplumun intibak yeteneğinin ciddi biçimde artırılmasını gerektirir. Bireyler yeteneklerini, coğrafi konumlarını, tüketim alışkanlıklarını vb. değiştirmeye hazırlıklı olmak zorundadır. Bunun anlamı toplumda her zaman hareket imkânlarının zorunlu oluşudur. Ama hareketliliğe tam anlamıyla açık bir toplum kuşkusuz ciddi istikrarsızlık yaratacaktır. Sosyal değişimin kaçınılmaz olduğu bir topluma sosyal istikrar kazandırmak için, hareket imkânlarını örgütleme yönteminin bulunması zorunludur. Bu zorunluluk hareket imkânlarının esaslı yöntemler kullanılarak yapılandırılmasını da gerektirir.

Kapitalist toplumda hareketlilik, pek çok hareketin işbölümünün bir tabakası ile diğer tabakası arasında gerçekleşmesini sağlamak üzere örgütlenir (mesela kol emeğinden kafa emeği kategorisine doğru). Bu denetimli hareketlilik türünü gerçekleştirme düzenekleri kısmen, Giddens'ın (1973) deyişiyle "piyasa kapasitesi" elde etme fırsatlarının bölüşümündeki farklılaşmalarda (hem sosyal hem de coğrafi olarak), yani bireylerin emeklerini belli meslek kategorileri dahilinde pazarlamalarına veya belli işlevsel roller yürütmelerine imkân veren nitelikler ve beceriler demetinde yer alır. Hareket olanaklarının sınırlanması ve engellenmesi sosyal farklılaşmalara yol açar. Örneğin çocukları için daha iyi pazar kapasitesi edindiği ölçüde bir meslek "sınıfı" kendi kendini sürdürür hale gelebilir. Kuşaklararası hareketlilik sınırlandırılırsa sosyal farklılaşmalar sosyal peyzajın görece sabit özellikleri haline gelir ve toplumun bütünü içinde sosyal farklılaşmanın kristalleşmesi olanaklarını sağlayabilir.

Bu noktaya kadar yürüttüğümüz tartışmaya dayanarak toplumda sosyal farklılaşmayı yaratan üç ayrı tür kuvvet belirleyebiliriz:

1. Sermaye ve emek arasındaki güç ilişkisinden kaynaklanan ana kuvvet,

2. Kapitalizmin çelişkili ve evrimsel karakterinden doğan ikincil kuvvetler; bunlar sosyal farklılaşmayı aşağıdaki faktörlerin belirlediği doğrultularda teşvik eder: (a) işbölümü ve işlev uzmanlaşması, (b) tüketim tarzları ve hayat tarzı, (c) otorite ilişkileri, (d) ideolojik ve politik bilincin manipüle edilmiş yansımaları, (e) hareket imkânlarının önündeki engeller.

3. Daha önceki bir üretim tarzındaki sosyal ilişkileri veya coğrafi olarak ayrı ama ikincil konumdaki bir üretim tarzında yerleşik sosyal ilişkileri yansıtan kalıntı niteliğindeki kuvvetler.

Genel olarak bu sıraladığımız kuvvetler dahilinde, kapitalist düzenin devamıyla uzlaşmaz sınıfsal kompozisyonlar yaratan kuvvetler ile kapitalist toplumun yeniden üretimi için elverişli sosyal farklılıklar yaratan kuvvetler arasında kesintisiz bir mücadelenin varlığını görebiliriz.

II. MESKEN ALANLARININ FARKLILAŞMASI VE SOSYAL DÜZEN

Sermaye birikiminin sürekli artması hızla ivme kazanan kendine özgü bir kentleşme sürecini harekete geçirmiştir. Bu sürecin kendine özgü yönleriyle oyalanmamıza gerek yok (bkz. Harvey 1973; Castells 1972; Lefebre 1970, 1972). Bu metindeki amacımız açısından büyük kent merkezlerindeki giderek artan nüfus yoğunlaşmasına değinmemiz yeterli. Sosyal farklılaşmanın birincil, kalıntı ve türev kuvvetlerinin bir asır ya da daha fazla süren karşılıklı etkileşimleriyle paralel olarak sosyal yapıda bu yoğunlaşmaya paralel bir bölünme gerçekleşti. Şimdi artmakta olan bu yoğunlaşma ve sosyal bölünme süreçlerini kent dediğimiz yapılı çevreye yerleştirelim ve mesken alanlarının farklılaşmasını sosyal yapıyla ilişkilendirmek için bazı temel tezler geliştirelim. Dört tez sayılabilir:

1. Mesken alanlarının farklılaşması kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi bağlamında açıklanmalıdır.

2. Mesken alanları (semtler, mahalleler) bireylerin değerlerini, beklentilerini, tüketim alışkanlıklarını, piyasa kapasitelerini ve bilinç durumlarını oluşturmasını sağlayan sosyal karşılıklı etkileşimin gerçekleştiği ortamlardır.

3. Büyük nüfus yoğunlaşmalarının birbirinden farklı topluluklara bölünmesi Marksçı anlamda sınıf bilincinin bölünmesine yol açar ve böylece sınıf mücadelesi yoluyla kapitalizmden sosyalizme geçişi köstekler ama,

4. Mesken alanlarının farklılaşma tarzları kapitalist toplumdaki pek çok çelişkiyi yansıtır ve bünyesinde barındırır; dolayısıyla bu tarzları yaratan ve sürdüren süreçler istikrarsızlık ve çelişki zeminleridir.

Bu tezler detaylandırıldığı ve kanıtlandığı takdirde, mesken alanlarının farklılaşması ile toplumsal düzen arasındaki zorunlu bağı ortaya koyar. Bu kısa bölümde bu tezleri ancak çok genel bir tartışma çerçevesinde kabataslak savunabileceğim.

Kapitalist şehirde mesken alanlarının farklılaşması piyasa kapasitesi (Giddens 1973; Harvey 1973, ikinci bölüm) edinmek için gereken kıt kaynaklara farklı erişim olanakları yaratır. Örneğin eğitim

olanaklarına farklı erişim imkânları –aile, coğrafi çevre ve topluluk, derslik ve kitle iletişim araçları yoluyla edinilen deneyimler olarak geniş anlamda– piyasa kapasitesinin kuşaktan kuşağa aktarımını kolaylaştırır ve çoğunlukla hareket imkânlarının sınırlanmasına yol açar. Fırsatlar o şekilde yapılandırılabilir ki, beyaz yakalı emek gücünün yeniden üretimi beyaz yakalıların semtinde, mavi yakalı emek gücünün yeniden üretimi ise mavi yakalıların semtinde gerçekleşir. Topluluk, üretim yeri için uygun emek gücünün yeniden üretildiği zemindir. Şüphesiz bu yalnızca bir eğilimdir ve bu eğilimi yumuşatan hatta etkisizleştiren birçok kuvvet mevcuttur. Üstelik ilişkiler hiç de basit değildir. İşbölümünde belli tür işlevleri üstlenme yeteneği olarak tarif edilen piyasa kapasitesi; tavırlar, değerler ve beklentilerin yanı sıra birbirinden çok farklı yeteneklerin bileşiminden oluşur. İşlevle piyasa kapasitesi edinme süreci arasındaki ilişki bazen bayağı güçlü olabilir; bu yüzden, madencilerin yeniden üretimi genellikle madenci topluluklarında gerçekleşir. Ama başka bazı durumlarda söz konusu ilişki çok daha gevşek olabilir. Mesela beyaz yakalı bir grup çok çeşitli meslek kategorilerini içerebilir ama yine de hem sosyal hem de mekânsal bakımdan başka gruplardan ayırt edilebilir.

Yürürlükteki işbölümlerinden birinin gereklerini karşılamak üzere emek gücünü yeniden üreten meskensel gruplaşmalar aynı zamanda tüketim açısından da kendine özgü ayrı bir grup oluşturabilir. Böyle bir örtüşme mesken alanlarındaki farklılaşmaya çok daha homojen bir karakter kazandırır. Bu ilişkideki zorunluluk halkası (olumsallığın aksine), bir tüketim sınıfını işbölümündeki belli bir grupla ilişkilendiren eğitim hizmeti tüketimidir. Bu halka kanıt oluşturamayacak kadar zayıf bir halkadır (gerçi ABD'de mesken alanlarındaki farklılaşma ile eğitim kalitesi arasındaki ilişki son derece güçlüdür ve sürekli bir uyuşmazlık ve sosyal gerilim kaynağıdır). Mesele bütünüyle iş deneyiminin yarattığı tavırların tüketim cephesinde nasıl belli paralel tavırlar oluşturduğunun açıklanmasına dayanır. Bu bağlantıyı irdelemek zordur ama iş deneyiminin kalitesinin ve belli sosyal koşullarda o işi yapmak için gerekli tavır-

ların bir şekilde, ikamet yerindeki tavır ve davranışlara yansıtılmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmek mantıklı görünüyor.

Değerler, bilinç ve ideoloji ile yaşam deneyimleri arasındaki ilişkiler hayati önem taşır, üstelik ifşa edilmesi en zor olanlar da bu ilişkilerdir. Mesken alanlarındaki farklılaşmanın yaratılması açısından, bireylerin seçim yaptığı ve tercihlerini ortaya koyduğu açıktır. Dolayısıyla, tartışmayı sürdürmek için tercihler ve değerler sistemlerinin, hatta belki bizatihi yapılan seçimlerin bile, bireylerin iradesi dışındaki kuvvetler tarafından üretildiğini göstermem gerekiyor. Mesken alanlarındaki farklılaşmayı özerk ve kendiliğinden oluşan tüketici egemenliğiyle açıklama fikri kolayca bertaraf edilebilir (her ne kadar bu durum, mesken alanlarındaki farklılaşmaya ilişkin geleneksel teorilerin temelindeki mit olsa da). Ne var ki, bu savın yerine konulacak bir şey bulmak daha zordur. Ayrıca ne kadar önemli olursa olsun her şeyi "reklamcıların" dil dökmelerine bağlamak fazla kolaya kaçmak olur.

Fakat insanların benimsediği değerler nereden geliyor, onları yaratan nedir diye sorarsak o zaman topluluğun, farklı değer sistemlerinin, özlemlerin ve beklentilerin üretildiği bir sosyal ortam sağladığı açıkça görülür. Semt adeta sosyalleşme deneyimlerinin ana kaynağıdır (Newson ve Newson 1970). Mesken alanlarındaki farklılaşma ayrı topluluklar ürettiği ölçüde bu sürecin çözülmesini bekleyebiliriz. Örneğin emekçi sınıfların yaşadığı semtler genellikle emekçi sınıf içinde yer almalarına yol açan değerlere sahip bireyler yaratır; topluluğun bilişsel, dilsel ve ahlaki şifrelerinde gömülü bu değerler, bireylerin dünyayla baş etmek için kullandıkları kavramsal teçhizatın ayrılmaz parçası olur (Giglioli 1972). Pek çok kapitalist şehirdeki değişme dinamikleri göz önüne alındığında böyle semtlerin ve buralarda yaşayan insanları şekillendiren değer sistemlerinin istikrarı dikkat çekicidir. Bu tür değer sistemlerinin yeniden üretimi, tüketim sınıflarının ve işbölümüyle bağlantılı grupların yeniden üretimini kolaylaştırır ama bir yandan da hareket fırsatlarını sınırlayıcı işlev görür. Mesela eğitime ilişkin değerler ve tavırlar büyük farklılıklar gösterir ve hareket fırsatı yakalamanın ana yollarından

biri olan eğitim hizmetinin tüketimini etkiler (Robson 1969). Söz konusu sınırlamanın hayat deneyimlerinde yarattığı tekdüzelik, görece kalıcı bir mesken alanları farklılaşması yapısı dahilinde görece kalıcı sosyal grupların doğma eğilimini güçlendirir. Bu eğilim, semte ya da topluluğa odaklı bir sosyal farkındalığa dönüştüğünde ve bu sosyal farkındalık politik eylemin temeli olduğunda, topluluk bilinci, eylemin başlangıç noktası ve sosyal çatışmanın zemini olarak sınıf bilincinin (Marksçı anlamda) yerini alır.

Bu tür gruplar bir kez oluşunca, nasıl kalıcı olduklarını anlamak oldukça kolaydır. Ama bu gruplaşmaların tarihini de anlamamız gerekir çünkü çağımızdaki sosyal farklılaşmalar daha önceki sosyal organizasyonların birbiri ardına dönüşmeleri ve dağılmaları sonucunda meydana gelmiştir. Emekçi sınıf semtlerinde sergilenen karşılıklılık (mütekabiliyet) büyük ölçüde, denenmiş eski ekonomik entegrasyon tarzının kapitalist sistemdeki dönüşümü sayesinde oluşturulmuş bir savunma aracıdır (Harvey 1973, altıncı bölüm). ABD'de, kapitalist işbölümü evriminin bazı dönemlerindeki göçmen akınları, bazı meslek kategorilerine ve bazı semtlere güçlü bir etnik çeşni kattı ve bunlar bugüne kadar varlığını korudu. Köleliğin biçim değiştirmesinden sonra da siyahilerin üzerindeki tahakkümün sürmesi ve Porto Rikolular ve Meksika kökenli Amerikalılar üzerinde kurulan daha modern yeni sömürgeci tahakküm Amerikan şehrinin bağrında bir Üçüncü Dünya kolonisi olarak gettoyu yarattı; Amerikan toplumundaki sınıf-altı kesimin ırkçılığın bünyesindeki yeni sömürgeci baskılarla bağlantılı olduğu kabaca doğrudur (Blaut 1974). Sosyal ve mesken alanı bazlı farklılaşmanın tarihsel kökenleri önemlidir. Ama bir sosyal organizasyon dahilinde yeni sosyal gruplar yaratan sosyal dönüşüm süreçleri de önem taşır.

Mesela kendine özgü bir orta sınıfın doğduğunu düşünelim; kültürlü ve kafa emeğinde yetenekli, McPherson'ın (1962) isabetli biçimde "mülkiyetçi bireycilik" dediği egemen burjuva ideolojisini benimsemiş, bu yüzden kendine özgü tüketim tarzlarına bağlanmış, insan hak ve özgürlüklerine odaklanan bir politik görüşe inanmış ve ekonomik ilerlemenin münhasıran bir kişisel yetenek, azim ve

kişisel hırs meselesi olduğu fikriyle aşılanmış (sanki yeterince çabalarsa herkes başarılı bir doktor, avukat, müdür vb. olabilirmiş gibi) bir orta sınıf. Geçtiğimiz yüzyılda böyle bir orta sınıfın ortaya çıkışı, piyasa kapasitesi edinmek için farklı fırsatlara sahip kendine özgü orta sınıf semtlerinin yaratılmasıyla kente damgasını vurdu. Daha yakın zamanlarda varlıklı emekçiler ve beyaz yakalı çalışanlar orta sınıf hayat tarzını kopyalamaya teşvik edildiler. Amerikan şehrinde bu süreç, 1930'lardan itibaren güçlü bir banliyöleşme süreciyle birlikte yürüdü. Peki bu tür sosyal grupların doğuşuyla mesken alanlarındaki farklılaşma süreci arasındaki ilişkiyi nasıl açıklayacağız?

Bu sorunun yanıtı kısmen, bireyin hatta belli bir sosyal grubun kolektif iradesinin dışındaki kuvvetlerin örgütlenmesiyle mesken alanları farklılaşmasını yaratan süreçlerin kavranmasına dayanır. Bu süreçler oldukça uzun bir geçmişe uzanır; çağımızdaki anlamıyla mesken alanları farklılaşması 1850'de ABD'nin ve Britanya'nın çoğu büyük şehrinde artık iyice yerleşmiş durumdaydı. Ne var ki bazı önemli açılardan bu süreçler değişmedi çünkü yapılı çevrenin ve meskûn mahallerin gerçekte nasıl yaratıldığını açıklamak için bugün de, finans ve devlet kurumlarının gücüyle desteklenen spekülatör-yapsatçıların, spekülatör-mülk sahiplerinin ve gayrimenkul komisyoncularının faaliyetlerini incelemek zorundayız. Başka bir çalışmamda bu sürecin Amerikan şehrinde nasıl işlediğini tüm yönleriyle açıklamaya çalıştım, bu nedenle burada yalnızca o açıklamamın bir özetini sunmakla yetineceğim.

Finans ve devlet kurumları kapitalist düzenden yana otorite ilişkileri aracılığıyla hiyerarşik olarak düzenlenir. Bu kurumlar "ulusal ihtiyaçlar" ve (kapitalist toplumun yeniden üretimi ve sermaye birikimi bağlamında anlaşılan) yerel etkinlikler ve kararlar arasında eşgüdüm sağlama işlevi görür; böylece konut piyasası davranışının mikro ve makro yönleri koordine edilir. Bu kurumlar (genellikle birikimin ve ekonomik kriz yönetiminin çıkarları doğrultusunda) kentleşme sürecinin dinamiklerini düzenler ve ayrıca nüfuzlarını mesken alanı farklılaşmasının ana hatlarını oluşturacak şekilde kullanır. Kendine özgü ikincil konut piyasalarının oluşumu (büyük

ölçüde ipotekli konut kredileri aracılığıyla) kurumların kentleşme sürecini daha verimli yönetmelerini mümkün kılar ama bireylerin seçim yapma yeteneğini de sınırlar. Dahası, bireylerin potansiyel olarak seçim yapabileceği ama üretimini etkileyemeyeceği bir yapılanma yaratır.

Mesken alanı farklılaşması büyük ölçüde gerçekleşmişse bireyler tercihlerini buna uyarlamak zorundadır. Piyasa mekanizması seçim yelpazesini daraltır (en yoksulun hiç seçme hakkı yoktur çünkü onlar daha varlıklı grupların seçimlerinden arta kalanlarla yetinmek zorundadır). Daha varlıklı grupların tercihlerinin şekillenmesi ortaya ciddi bir sorun çıkarır. Reklamcılar önemli bir rol oynar, statü ve prestij kaygıları da benzer şekilde önem taşır. Ayrıca beyaz yakalı bir emekçinin kent içindeki koşulların kötüleşmesi nedeniyle banliyöye taşınmaya zorlanmasını da dikkate almak gerekir (başka bir yerde "püskürtme" diye nitelediğim bir süreç – Harvey 1973, beşinci bölüm); bu durumda tercih, aslında hiç de seçim niteliği taşımayan bir "seçim"in olay-sonrası (*post-hoc*) biraz sığ biçimde rasyonelleştirilmesidir. Bu tür bir gruptaki tatminsizlik kolayca yüzeye çıkabilir. Örneğin akaryakıt kıtlığı nedeniyle öfkeye kapılan ve kent içinde yaşamanın kolaylığını hatırlayan bir banliyö sakini "hepimiz tongaya bastırıldık" diye yakınır, çünkü "müteahhitler, yapsatçılar ve bölge plancılarının dayattığı hayat tarzına uyum sağlamak için aileme iki araba almaktan başka çarem yok – birisi işe gitmek için, diğeri evin ihtiyaçlarını görmek için" (*Baltimore Sun*, 11 Şubat, 1974). Banliyöde yaşama kararı bir kez verildikten sonra banliyö yaşamına yamanan tüketim değerleri seçim yapmaya kesinlikle izin vermez, üstelik burada yerleşme kararı da gerçek bir seçimin sonucu olmayabilir.

Aslında, banliyöleşmenin kapitalist üretim tarzının çok özel yollardan yarattığı bir olgu olduğu da güçlü bir şekilde savunulabilir. Öncelikle, banliyöleşmenin gerçek yaratılış nedeni ürünler için efektif talebi beslemesi ve bu sayede sermaye birikimini desteklemesidir. İkincisi, kapitalist toplumda işbölümünün değişkenliği ayrı bir beyaz yakalı emekçi kesimi yarattı. Bu kesim büyük ölçüde

kültürlü olmalarına ve çalışma koşullarına bağlı olarak rekabetçi ve mülkiyetçi bireycilik ideolojisiyle aşılanmıştır ve bu özelliklerinin tümü "banliyölü" dediğimiz bir tüketim tarzının yaratılmasıyla tam olarak uyuşur. İlginçtir ki, 1930'lardan itibaren ABD, ileri ülkeler grubundaki en uzun süreli ekonomik büyümeyi (sermaye birikimi), beyaz yakalılar sektöründeki en yüksek büyüme oranını ve en hızlı banliyöleşme sürecini yaşadı. Bu olgular birbiriyle bağlantısız değil.

Dolayısıyla banliyöde yaşama tercihini, mülkiyetçi bireyciliğin yol açtığı, reklamcıların beslediği ve kapitalist birikim mantığının zorladığı yaratılmış bir mit olarak anlayabiliriz. Ama benzerleri gibi bu mit de bir kez yerleştikten sonra güçlü çelişkiler doğurabilen bir özerklik kazanabilir. Sermaye birikiminin içsel problemlerine ekonomik ve sosyal tepki olarak oluşturulan Amerikan banliyösü şimdi sosyal ve ekonomik değişimin önünde sağlam bir engel olarak duruyor. Banliyölerin siyasi gücü, hayat tarzını ve ayrıcalıkları savunmak ve banliyölerin arzu edilmeyen biçimde genişlemesini önlemek için muhafazakârca kullanılıyor. Bu süreçte kapitalist üretim sisteminin coğrafyasında yoğun bir akıl dışılık ortaya çıkıyor (mesken ve iş imkânları birbirinden mekânsal olarak kopabiliyor mesela). Daha fazla büyümenin engellenmesi bir başka problem yaratıyor, çünkü "büyümesiz" bir hareket ivme kazanırsa, efektif talep ve sermaye birikimi nasıl sürdürülebilir? Kapitalist düzeni sürdürmek için yaratılan bir olgu uzun dönemde bu düzenin iç gerilimlerini vahimleştirme yönünde işleyebiliyor.

Bu sonuç sosyal ve mesken alanı bazlı farklılaşmanın tüm yönlerine uygulanabilir. Kapitalist sistemde yeniden üretilen sosyal farklılaşmalar kapitalizmin sosyal ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayacak şekilde yapılandırılır. Bunun sonucunda kapitalist kentte Marksçı anlamdaki sınıf bilinci yerine topluluk bilinci egemen olur. Böylece, kentsel bölgelerdeki büyük nüfus yoğunluklarında sınıf bilincinin doğma tehlikesi mesken alanı farklılaşması sonucunda sınıf bilincinin parçalanmasıyla bertaraf edilir. Ne var ki, bir kez yaratıldıktan sonra topluluk bilinci bütün o dar görüşlü yaklaşımlarıyla birlikte derinlere kök salar ve topluluk bilincinin (serma-

ye birikimi açısından algılandığı haliyle) ulusal çıkarlara uygun bir konfigürasyon dahilinde toparlanması, kapitalist düzenin devamıyla çelişen bir sınıf bilincine dönüştürülmesi kadar zorlaşır. Bu nedenle kapitalizm, kendi dinamiğini sürdürmek için, kendi geliştirdiği özsavunma stratejisinin bir parçası olarak başlangıçta oluşturduğu ne varsa hepsini altüst etmeye ve yıkmaya zorlanır. Topluluklar spekülatif etkinlikler yoluyla dağıtılmalı, büyüme mutlaka gerçekleşmeli ve tüm meskûn semtler sermaye birikiminin gereksinmelerini karşılayacak şekilde dönüştürülmelidir. Tarihimizin bu aşamasında kentleşme alanındaki sosyal değişim için çelişkiler de potansiyeller de işte burada yer alıyor.

En azından genel hatlarıyla mesken alanı farklılaşması kapitalist üretim sürecinden kaynaklanan güçler tarafından yaratılır, insanların özerk ve kendiliğinden oluşan tercihlerinin ürünü olarak düşünülmemelidir. Yine de insanlar durmaksızın, kendilerini ifade etmenin ve kendi potansiyellerini gerçekleştirmenin yollarını işyerindeki, topluluktaki ve evlerindeki gündelik yaşam deneyimlerinde arıyorlar. Kentsel dokudaki mikro değişimin büyük bölümü hep var olagelen bu dürtüleri doğrular. Fakat olayların akışında, kapitalist üretim sürecinin harekete geçirdiği baskılar (topluluk dahilinde bunun anlamı spekülatörlerin, yapsatçıların, finansal kurumların, devlet babanın vb. temsil ettiği çıkar kümelenmeleridir) karşısında bireyin sosyal varoluş koşullarının denetimini elinden kaçırdığı bir nokta vardır. Bireylerin mevcut kurumlar ve kolektif politik kontrol mekanizmalarına bile sorumlu olmayan güçler karşısında, kendi çaresizliklerini hissetmeye başladıkları sınır işte burasıdır. Bu sınırı aştığımızda, bireylerin bireyselliklerini ifade edebildiği ve birbiriyle insanca ilişki kurdukları durumdan, bireylerin uyum sağlamaktan başka çarelerinin olmadığı ve insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin yerini nesneler arasındaki piyasa ilişkilerinin aldığı bir duruma geçeriz.

Bu ikinci düzlemdeki mesken alanı farklılaşması kapitalist toplumdaki yabancılaştırıcı sosyal ilişkilerin sürdürülmesinde ve yeniden üretiminde hayati rol oynar. Fakat kendini sürdürme manevraları arayışında kapitalist birikimin kuvvetleri şunları üretir: zamanın

akışı içinde kapitalist düzenin genişlemesini dizginleyen değer sistemleri, tüketim alışkanlıkları, farkındalık ve politik bilinç durumları, hatta yapılı çevreler. Kapitalist toplumun kesintisiz devrimci karakteri kendini korumak için yükselttiği engelleri durmaksızın yerle bir eder. Kent ortamlarının ve mesken alanı farklılaşma yapılarının sürekli yeniden biçimlendirilmesi bu bitmez tükenmez sürecin kanıtlarıdır. Dolayısıyla mesken alanları farklılaşmasını sosyal ilişkilere dayalı bir tercihler sisteminin edilgen ürünü olarak görmek yerine, sınıfsal ilişkilerin ve sosyal farklılaşmaları üreten ve sürdüren süreçlerin ayrılmaz parçası ve aracı rolündeki bir baskı olarak değerlendirmeliyiz. Açıktır ki, analizin bu hazırlık evresinde bile mesken alanlarının farklılaşması teorisinin genel sosyal teoriyle tam olarak bütünleşerek sağlayacağı pek çok fayda ve kazanacağı çok şey var.

5. Bölüm
Kent Siyasetinin Eşitsiz Kapitalist Gelişme Coğrafyasındaki Yeri

Kent ve bölge siyasetinin akışkan hareketinin Marksist sermaye birikimi teorisindeki herhangi bir güçlü ifadeye dahil edilmesinin imkânsız olduğu noktasında hem temelsiz hem de tehlike arzeden bir uzlaşma oluşmakta. Bu uzlaşmanın kapsamı çok şaşırtıcı. Yalnızca Saunders (1981) gibi Marksist teorinin herhangi bir versiyonuna doğal olarak kıskanç bir önyargıyla yaklaşan eleştirmenleri değil Marksist gelenek dahilindeki eski sempatizanlarla bugünün bazı uygulayıcılarını da kapsıyor. Mesela Mollenkopf (1983) tam bir kararlılıkla şunu söyler: Marksist önermeler üzerinde tatminkâr bir siyaset teorisi bina edilemez ve gerek siyaset gerekse yönetim, ekonomik değerlendirmelere hükmeden "bağımsız yönlendirici rehber güçler" olarak görülmelidir. Castell'in Marksist çizgiyi açıkça terk edişi daha da ciddidir. *The City and the Grassroots* (1983) adlı kitabında Marksist geleneği izleyerek oluşturduğu "düşünsel matrisin" "kentsel sosyal hareketlerin güvenilmez zeminine ayak bastığımız andan itibaren hiçbir işe yaramadığını" itiraf ediyor. Ona göre problem, sermaye birikiminin mantığı ile sınıf mücadelesinin tarihsel süreçleri arasındaki ikiliği hiçbir zaman ortadan kaldırmayan "Marksist sosyal değişim teorisinin özünde" yatar. Saunders'ın eleştirisindeki "zekâyı" kabul eden Castells kent ve mekânın, sermayenin mantığı bağlamında anlaşılabileceği görüşünü kuvvetle reddeder. Hatta sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarının kentsel sosyal hareketlerin anlaşılmasında yararlı olduğunu bile kuşkuyla karşılar. "Marksist geleneğin görkemli harabelerinden" tarihin, kentlerin ve toplumun daha girift bir yorumunu inşa etmeye çalışır.

Böylesine büyük çaplı kopuşlar birçok kişinin, Marksçı teorinin genellemelerini spesifik yerlere ve konjonktürel olaylara uygulamaya çalışırken hissettiği düş kırıklığının ciddiyetini gösteriyor. Bu

bölümde bu hastalıkla doğrudan uğraşmaya çalışıyorum. "Nispeten özerk" kent siyasetinin nasıl, neden ve hangi sınırlar dahilinde oluşturulabileceğini ve bu "nispi özerkliğin" sermaye birikimi süreçleriyle yalnızca bağdaşır olmakla kalmayıp bu süreçler açısından zorunlu da olduğunu göstermeye çalışıyorum. Bunu yaparken saf değiştirenlerin ve eleştirmenlerin ortaya attığı sorunların hayali değil hakiki olduğunu kabul ediyorum. Ayrıca, birikimin genel teorisinin her zaman kent süreçlerini incelemeyi kolaylaştıracak biçimde şekillendirilmediğini ve Marksist gelenek dahilinde etkili analizler ve geçerli alternatifler arayışında yardımcı olmak yerine engelleyici olan pek çok entelektüel yığıntının (dogmacılıktan söz etmeye gerek bile yok) var olduğunu da kabul ediyorum.

Fakat ele alınması gereken tüm problemleri tek bir bölüm kapsamında inceleyemem. Bu nedenle gücünü, en başından itibaren birikimi mekânsal-zamansal bir süreç olarak tanımlamasından aldığını düşündüğüm, görece basit bir tartışma zinciri kurmakla yetineceğim. Emek gücü mübadelesinin daima mekânsal olarak sınırlı olduğu gözlemiyle işe başlıyorum. Bir kentsel bölgenin temel belirleyici niteliklerinden biri iş fırsatları karşısında gündelik emek gücü ikamelerinin gerçekleşebildiği coğrafi emek piyasası olmasıdır. Kapitalistlerin yerel emek piyasalarında nasıl davrandığını ele aldıktan sonra, gevşek olarak sınırlanmış bir kentsel bölgede istikrarsız sınıfsal ittifakların nasıl oluştuğunu açıklayarak devam edeceğim. Bu ittifaklar başat üretim ve tüketim teknolojisi ve başat sınıfsal ilişkiler seti ekseninde belirlenmiş, "sistemli uyumu" (benim deyişim) gerçekleştirecek bir kent ekonomisiyle paralel yürür. Yansıttıkları sistemli uyum gibi bu ittifaklar da istikrarsızdır çünkü rekabet, birikim ve teknolojik değişim süreçleriyle üretilenler yine bu süreçler tarafından yok edilir. Bu noktada görece özerk bir kent siyasetinin oluşacağı bir siyasi mekân vardır. Bu göreli özerklik birikimin hem coğrafi dinamikleriyle hem sınıf mücadelesiyle mükemmel uyuşur ve aslında sermaye birikiminin mantığıyla sınıf mücadelesinin tarihini bir araya getirmenin önemli bir aracı haline gelir. Farklı kentsel bölgeler birbiriyle giriştikleri rekabetin derecesine bağlı olarak –ve

Robert Goodman (1979) devleti ve yerel yönetimleri "son girişimciler" olarak görmekte yalnız değildir– kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişimi için zemin hazırlar. Fiziksel ve sosyal altyapı, emek gücü miktarı ve niteliği, girdi maliyetleri, yaşam tarzları, vergi sistemleri, çevre kalitesi gibi konularda benzersiz paketler sunan kentsel bölgeler istihdam, yatırım, yeni teknolojiler vb. için rekabet eder. Şüphesiz rekabetin sonucu her türlü kent merkezli sınıf ittifakını ortak kapitalist gereksinmeler doğrultusunda disipline etmek şeklinde ortaya çıkar.

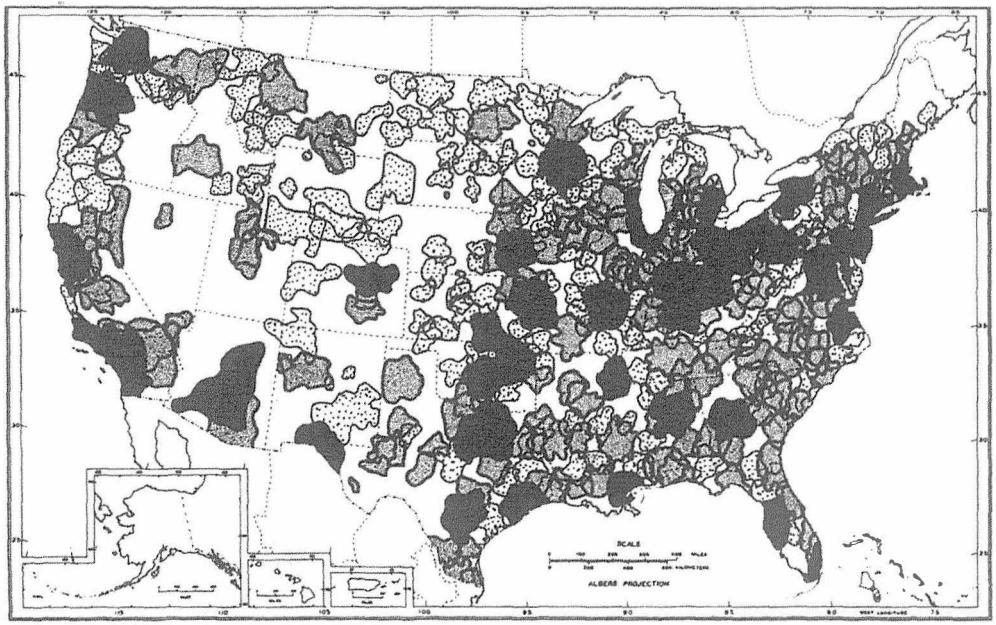
Ama bütün bunların bir de öteki tarafı var. Kapitalizm kesintisiz devrimci bir üretim tarzıdır. Üretim süreçlerindeki spekülatif yenilikler onun alametifarikalarından biridir. Ne var ki üretimde yenilik tüketimde de paralel yeniliği gerektirir. Ayrıca sosyal ve fiziksel altyapılarda, mekânsal formlarda ve yeniden üretimin genel sosyal süreçlerinde de yenilik yapılmasını gerekli kılar. Yeniliklerin hayat tarzlarına, organizasyonel formlara (politik, kültürel ve ideolojik, ayrıca bürokratik, ticari ve idari) ve mekânsal kompozisyonlara da yayılması zorunludur. Kent siyasetinin mayası ve içerdiği çeşitli sosyal hareketler bu yenilik sürecinin önemli bir parçasıdır. Bu sürecin ayrıntıları, en az kapitalist ürün yeniliği ve teknolojik ve yersel değişim kadar spekülatif, yenilikçi ve öngörülemez niteliktedir. Daha da ötesi, bu karakter özelliği bireylerin, organizasyonların ve sosyal grupların farklı yönlerdeki her türlü arayışına imkân veren geniş bir bireysel özgürlükler yelpazesinin varlığını gerektirir. Toplum ne kadar açık olursa tüm farklı yönlerde daha yenilikçi olması ihtimali o ölçüde artar. Ama kapitalist sistemde başarılı yenilik ve başarılı arayış, kârlı imkân arayışı demektir. Bu noktada kapitalist rasyonelliğin kaba mantığı yeniden sahneye çıkar. Girişimciler gibi şehirler de rekabette yenik düşebilir, iflas edebilir ya da ekonomik üstünlük sağlama yarışında geride kalabilir. O zaman şehir siyaseti coğrafi mekândaki eşitsiz birikimin ve eşitsiz sınıf mücadelesinin güçlü ve çoğu kez yenilikçi ama nihayetinde disiplin sağlayan gücü olarak sahnede belirir. Disiplin tabii ki uyuşmazlıkları tetikler çünkü vazgeçilmek zorunda kalınan özgürlükler kapitalizmle uyumsuz hatta

onunla tümüyle uzlaşmaz yönlerde arayışı mümkün kılar. Şehirler devrim yuvaları haline gelebilir. Ne var ki Paris Komününün kesin olarak gösterdiği gibi, bu durumda olası iki dolaysız sonuç doğar. Devrim sıçrar ve tüm toplumu sarar ya da gerici güçler şehri yeniden işgal eder ve zor kullanarak şehrin yönetimini yeniden ele geçirirler.

Uzun süredir kentleşmenin bir şey değil bir süreç olarak kavranması gerektiğini savunuyorum. Bu süreç daima belli bir mekân dahilinde ve o mekânın her yanında tezahür etse de sabit mekânsal sınırlardan kaçınılmaz olarak yoksundur. O halde kent siyasetinden bahsettiğimde, akışkan biçimde tanımlanmış ama yine de açık seçik belirlenmiş bir mekân dahilinde işleyen genel anlamda politik süreçleri kastediyorum. Kent siyasetinin önemli bir tezahür şekli olsa da belediye başkanıyla belediye meclisini kastetmiyorum. Sözünü ettiğim şeyin münhasıran tanımlanmış bir kent bölgesi olması da zorunlu değil, çünkü işlemekte olan önemli süreçler söz konusu olduğunda metropol bölgeleri örtüşür ve birbirine nüfuz eder. İncelemeyi düşündüğüm kent mekânı, tanımlayacağım kilit süreçlerin sınırları belirli mekânlarda gerçekleşmesi ölçüsünde sabit bir mekândır. Bu süreçler kıpır kıpır hareket halinde oldukça kent mekânının kendisi de kesintisiz akış halinde olur.

I. KENTSEL EMEK PİYASASI

Marx'ın uzun süre önce vurguladığı üzere işgünü, önemli bir analiz birimidir. İşverenlerin bir emekçiyi diğer bir emekçiyle ikame etmeye çalıştığı, emekçilerin de benzer şekilde bir iş olanağının yerine diğerini geçirmeye uğraştıkları normal bir zaman dilimini tanımlar. Dolayısıyla ilk adımda "kenti", günlük emek gücü mübadelelerinin ve ikamelerinin mümkün olduğu, coğrafi açıdan en yakın emek piyasası olarak değerlendirmeyi öneriyorum. Açıktır ki bu emek piyasasının coğrafi genişliği, sosyal ve teknolojik koşullar tarafından tarihsel akış içinde belirlenen işe geliş-gidiş mesafesine bağlıdır. Dahası, emek piyasaları mekânsal olarak iç içe geçebilir (Şekil 10) ve her durumda belli bir sınırda sonlanmak yerine sınırları mekân boyunca

Şekil 10. *ABD'de bireysel taşımacılık alanlarının boyutu, 1960.*
(B.J.L. Berry ve E. Neils'in izniyle, "Çevresel Faktörlerden Etkilenen Kentlerin Yer, Boyut ve Şekilleri: Kentsel Çevre Belirgin" içinde, The Quality of the Urban Development, *haz. H. Perloff, Johns Hopkins University Press, 1969.)*

zayıflayıp belirsizleşebilir. Kentsel emek piyasasının, çevresinden ziyade merkezinde daha güçlü karakteristik özellikler taşıyan karmaşık bir drenaj havzası olarak düşünülmesi daha uygundur (Coing 1982). Bununla birlikte ilk argüman olarak, mekânsal sermaye birikiminin analizinde en önemli birimin kentsel bölgedeki emek piyasası olduğunu savunmak oldukça akla yatkındır.

Belli bir günde bu piyasa dahilindeki emek gücünün olası miktarları ve nitelikleri sabittir. Bu, kapitalistlerin uyum sağlamak zorunda kalabileceği kısa dönemli sıfır arz esnekliği durumudur. Kapitalistlerin buna uyum gösterip göstermemeleri potansiyel emek arzıyla kullanılan emek arasındaki fark (emek fazlası), sermaye yatırımlarının zaman perspektifleri, sermayenin hareket yeteneği gibi çok çeşitli koşullara bağlıdır. Bu meseleleri 2. kısımda ele aldım.

Kentsel emek piyasalarında her türden tuhaflıklar ve kusurlar gözlenir. Marx emek gücünün diğerlerinden bazı önemli yönlerden farklı, tuhaf bir mal olduğunu vurgular. Öncelikle kapitalistlerin denetimi altında değil bir ailede ya da hane çatısı altında üretilir. Ayrıca bu malın mübadele değerinin belirlenmesine ahlaki, çevresel ve politik mülahazalar dahil olur. Nihayet yapısal olarak yaratıcı emek süreçlerinin akışkanlığı nedeniyle emek gücünün kapitalist için kullanım değerini tam olarak belirlemek zordur. Bu nedenle Storper ve Walker (1984, 22-23) "emek gerçek mallardan temelden farklıdır çünkü canlı, bilinçli insan-varlıklarda maddileşmiştir ve insan etkinliği (iş) sosyal üretimin ve sosyal hayatın vazgeçilmez özüdür" sonucuna varırlar. Diğer arenalardaki mübadelelerde gerçekleştirilen dengeleme ve standartlaştırma emek piyasalarında asla başarılamaz. Emeğin nitelikleri daima "kendine hastır ve belli bir yere bağlıdır". Dolayısıyla her kentsel emek piyasası benzersiz ve biriciktir (Storper ve Walker 1982, 1984).

Benzer şekilde kusurlar da acayiptir. Belli tip işlerin belli tür emekçiler için ayrıldığı piyasa katmanları oluşabilir (beyaz erkekler, kadınlar, ırksal azınlıklar, yeni göçmenler, etnik gruplar vb.); bu arada belli tür emekçiler (kent içindeki siyahlar veya banliyölerdeki kadınlar) ulaştırma imkânlarının yokluğu nedeniyle coğrafi olarak

ayrılmış ikincil piyasalara mecbur olmuşlarsa ya da farklı sosyal gruplar (gelir düzeyleri nedeniyle) farklı türde ulaşım araçları için farklı erişim imkânlarına sahipse coğrafi ahenk yine bozulabilir. Becerilerin kentsel bölge dahilindeki emek süreçleri kompozisyonuna göre nasıl dağıldığı da ikame kuralını değiştirebilir. Nihayet işsizlerden, yetersiz istihdam edilenlerden veya potansiyel olarak istihdam edilebilir insanlardan kaynaklanan kullanılabilir emek fazlası sorunu vardır. Kullanımı bazen kendine özgü sorunlar çıkarsa da böyle rezervler genellikle kentsel emek piyasalarında oluşur. Bahsettiğimiz bütün bu nedenlerle, kentsel emek piyasasında kapitalistlerin uyum sağlamak zorunda oldukları kısa dönemli arz elastikiyetsizliği *sistemli* bir elastikiyetsizliktir.

Elastikiyetsizlikler zaman boyutunu değiştirdiğimizde gevşemeye başlar. Göç (rastlantısal, pediyodik, sürekli) emek gücü arzını gündelik işe geliş-gidiş mesafesinin sınırlamasından kurtarır. Bu durumda arz, genelde coğrafi olarak sınırlanmış, belli ölçüde olsa da tüm dünyaya yayılan bir "göç sahasındaki" koşullara bağımlı olur. Kentsel emek piyasasındaki emek gücü arzı içeriye ve dışarıya yönelik göç akımları arasındaki dengeye bağlı olarak haftalık, aylık veya yıllık bazda dalgalanır. Önemsiz niceliksel ve niteliksel intibaklar hızla gerçekleşebilir ama yine emek gücünün bir mal olarak sahip olduğu kendine has niteliklerden ötürü önemli boyuttaki akımlar daha ciddi sorunlar doğurur. Emek gücünün taşıyıcısı olan canlı emekçi doyurulmak, barındırılmak ve bir şekilde bakımı yapılmak zorundadır ve bu, sosyal maliyetler ve emekçinin günlük ihtiyaçlarını giderecek malların tedariki demektir. Geçici veya göçmen emekçilerin ihtiyaçları bile bir ölçüde karşılanmak zorundadır. Emek gücü diğer çoğu maldan daha zor ithal edilebilen bir maldır ve bir kez ithal edildiğinde görece kalıcı olur (özel konuk işçi programları, geçici sözleşmeli emek vb. durumları dışında). Nüfus artışı da uzun dönemli arz sınırlamalarını gevşetir ama intibaklar da yavaş gerçekleşir ve geri döndürülmesi zordur. Emeğin niteliklerindeki değişmeler büyük ölçüde uzun dönemli eğitim süreçlerine (resmi veya gayriresmi) ve kültürel değişime (mesela düzgün çalışma alış-

kanlıklarının edinilmesi, "Protestan etiğinin" içselleştirilmesi vb.) bağlıdır. Katmanlaşma yapıları dahilindeki intibaklar da (ırklar ve cinsiyetler arasındaki ayrımcı engellerin pekiştirilmesi ya da gevşetilmesi), örtük emek rezervlerinin kullanılması (kadınların işgücüne katılımı, devletin "*workfare*"* kurallarını dayatması) yönünde değişen sosyal baskılarla birlikte kentsel emek piyasalarındaki esnekliği artırabilir. Bu nedenle uzun dönemde niceliksel ve niteliksel emek gücü arzı; sosyal maliyetler, bazı tür intibakların uzun zaman gerektirmesi ve geri döndürülemez önemli durumlarla sınırlanmış olsa da esnekliğini epeyce korur.

Böyle bir durum karşısında kentsel emek piyasası nasıl çalışır? Öncelikle yalnızca sermaye birikimi açısından bakalım meselelere. Bu açıdan mesele, ya işgücünün niceliksel olarak artırılması ya da üretim yöntemlerindeki organizasyonel ve teknolojik devrimlere tepki olarak işgücünün niteliklerinin değiştirilmesidir. Emek gücü fazlaları veya emeğin daha önce hiç geliştirilmemiş vasıfları (yani doğru tavırlar ve özel yetenekler) nasıl yaratılacak ve nasıl sürdürülecektir? Marx'ın "kapitalist birikimin genel yasası" bu soruya bir yanıt verir. Birikimin ve teknolojik değişimin yolları, nüfus artış hızından veya kentsel bölgeye gelen göçün hızından bağımsız olarak, bir emek fazlası (yedek sanayi ordusu) üretmek üzere kesişir. Teknolojik işsizlik kapitalistlere emek piyasasının hem arz hem de talep cephesinde faaliyet gösterme ve böylece ücret düzeylerini, işsizliği vb. denetim altında tutma imkânı verir (Harvey 1982, altıncı bölüm). O halde emek havuzunun durumu sosyoekonomik ve politik gelişmeden kaynaklanan sosyal yardım geleneklerine bağlıdır. Ne var ki yeni teknolojilere ve yeni organizasyon formlarına yönelme yeteneği emeğin niteliklerinin intibak yeteneğine bağlıdır. "Genel yasa" bir ilk yaklaşım olarak faydalı olmakla birlikte, kentsel emek piyasalarının dinamiklerini anlamak için çok daha incelikli çalışmalara ihtiyacımız var.

* *Workfare*, geleneksel sosyal yardım sistemlerinin (*welfare*) alternatifidir; bu sistemde bireylerin yardım alabilmek için belli koşulları (düşük ücretlerle devletin göstereceği bazı işlerde belli sürelerle çalışma gibi) karşılaması gerekir. (ç.n.)

Şimdi bir kentsel emek piyasasının coğrafi mekânındaki ölçek ekonomilerinin önemini düşünelim. Girişin önünde alçak bariyerlerin yer aldığı veya büyüme için serbest kapasitenin var olduğu (başka yatırımlardaki dalgalanmalar nedeniyle istihdamda büyük tekil artışlar gerektirmeyen) üretim dalında faaliyet gösteren kapitalistler büyük kentlerdeki emek piyasalarına yönelirler çünkü büyük emek havuzundaki küçük bir göreli emek fazlası her birine girişim ve genişleme için gerekli büyük emek gücü yığınları sunar. Böyle alanlarda emek arzı esnekliğindeki gündelik tıkanmalar daha kolay giderilebilir. Ama bir karşı kuvvet, böyle kapitalistleri büyük kentsel emek piyasalarında bir araya gelmeye ve böylece toplam emek arzının tavanına doğru baskı yapmaya yöneltir. Kentsel bölgeye yönelik güçlü bir göçün ya da nüfus artışının yokluğunda, bu gelişme ücret düzeylerini yukarı yönde iter ve emek tasarruflu yenilikleri teşvik etmeye başlar. Bu ise bazı emeğin bazı vasıflarına yönelik talebin artmasına yol açar. Ne var ki büyük bir kentsel emek piyasası bireysel kapitalistlere bol ikame fırsatları da sunar; böylece büyük kentlerde toplanmanın avantajlarını daha da pekiştirir. İçerdiği küçük bir seçkin grup dışında emek gücünün genelinde bazı vasıflara duyulan ihtiyaç azalabilir ama disiplin, iş sürecindeki davranışlar, otoriteye saygı, sadakat ve işbirliği gibi vasıflar daha da önem kazanır ve zor bulunur hale gelebilir. Dar anlamda vasıfsızlaştırma bazılarının düşündüğü gibi emeğin niteliklerinin buharlaşıp yok olması demek değildir. Dolayısıyla emeğin vasıflarının esnekliği kentsel emek piyasalarının önemli bir unsurudur. Sözünü ettiğim geniş anlamdaki "nitelikler" bu unsuru emek gücünün sosyopsikolojik ve kültürel evrimiyle birleştirir. Büyük üretim birimleri içeren, yatırımları istikrarsız seyir izleyen sektörler bir ölçüde bu zorunlulukların dışında kalsa da, coğrafi yoğunlaşma yönündeki aynı eğilim bu kez bizatihi endüstriyel organizasyon formu dahilinde varlığını korur; bu arada bu süreçte yapılan uzun dönemli yatırımlar niceliksel ve niteliksel istikrarlı emek arzının gerçekleşmesini zorlaştırır (Storper ve Walker 1983, 1984).

Şimdi de meselelere emekçiler açısından eğilelim. Kapitalistlerin pratikte yaptığı gibi Marx da teoride, emek gücünün günlük ve uzun dönemli yeniden üretiminin gerçekleştirilmesini sağlayan "varlığını koruma içgüdülerini" esas alır. Bu genel ifadenin gerisinde hane halkının oluşumu, toplumsal cinsiyet, aile ve akrabalık ilişkileri, kişisel ağlar, topluluk dayanışması, bireysel hırs vb. süreçler yer alır. Kapitalistler bu durumları etkilemek için pek çok dolaylı yöntem (din, eğitim, devlet programları vb.) kullanır ama bu tür durumlar onların (ve başkalarının) doğrudan denetiminin dışındadır. Emeğin yeniden üretimi pratikleri çeşitlidir ve uygulanan belli bir pratikler demeti kentsel bölgede niceliksel ve niteliksel emek arzı üzerinde çok önemli sonuçlar doğurur.

"Varlığını koruma içgüdüleri" bireysel ya da kolektif tezahürlere bürünebilir ve her durumda çeşitli sosyal veya psikolojik yorumlara açıktır. Bazı emekçiler bireysel göçü ekonomik durumlarını iyileştirme yolu olarak görürken diğerleri yerinde kalıp örgütlenerek kentsel bölgede iyileştirmeler için kolektif mücadeleyi seçebilir. Bu farklı durumların arasında bir dizi başka seçenek yer alır ve bunlar belki en iyi şekilde, bazı kolektivist alışkanlıklar ve iş, yaşama, tüketim ve "sosyal ilerleme" konularındaki ortak tavırlarla kişilik öğelerini birleştiren kendine özgü emekçi sınıf kültürleri kavramıyla anlaşılabilir. Ayrıca, yükselen ücret düzeyleri ve artan iş fırsatları göç hareketinin tek itici gücü değildir. Büyük bir kentsel emek piyasasına taşınmanın gerisindeki psikolojik dürtü aynı derecede önemli olabilir. Büyük bir kentteki emek piyasasının sunduğu özgürlüklerle yarattığı yabancılaşmaların, umutların ve risklerin tuhaf karışımı güçlü motifler içerir. Birmingham ve Chicago sokakları altınla kaplı olmayabilir ama herhangi birinin bir parçasını koparmak isteyeceği yeterince altın dolaşır oralarda. Kapitalistler nasıl ölçek ekonomileri nedeniyle büyük kentlerin emek piyasalarına yöneliyorsa bireysel emekçiler de benzer nedenlerle aynı yerlere çekilir; seçim yelpazesi ve ikame olanakları kapitalistlerinki kadar geniştir. Ama bu yöneliş, kendi çıkarları yönünde davranan bireysel emekçilerin belli bir kentteki emek piyasasında emek fazlası oluşturması ve böylece ken-

di sınıfsal çıkarını baltalamasıyla sonuçlanır. Bireysel kapitalistlerin de aynı şekilde davranmaları ölçüsünde, belli bir kent bölgesinde ekonomik etkinlik hacminin büyümesi yönünde ciddi baskı oluşur. Bununla birlikte, sınıf bilincine dayalı emek örgütlenmeleri de, ücret düzeylerinin, çalışma ve yaşama koşullarının korunması için kente göçü sınırlamanın yollarını araştırmalarını zorlayan baskılara maruz kalır. Bu örgütler belli tür işleri tekelleştirerek veya düpedüz yeni göçmenlere hasmane davranarak bu hedefe ulaşmaya çalışabilir. Bunun sonucunda yeni emek arzlarının kontrol altına alınması veya seçme yöntemiyle kentsel emek piyasasına entegre edilmesi için ırk, din, etnisite ve toplumsal cinsiyet farklılıkları araç olarak kullanılabilir. Bu durumu gündeme getiriyorum çünkü emek piyasasındaki katmanlaşmaların emekçilerin emek gücü arzını kontrol etme arzularından olduğu kadar işverenlerin böl-yönet taktikleri arayışından da kaynaklandığını belirtmek istiyorum.

Emeğin nitelikleri meselesini daha yakından incelememiz gerekiyor. Acaba emekçilerin varlığını koruma içgüdüleri bu nitelikleri nasıl etkiliyor? Storper ve Walker'ın (1984) vurguladığı gibi burada yalnızca şu veya bu emek süreciyle başa çıkmak için gerekli özel bir yetenekler ve kapasiteler demetiyle değil bütün bir iş sosyolojisi ve psikolojisiyle uğraşıyoruz. İş alışkanlıkları, otoriteye saygı, başkalarına yönelik tavırlar, insiyatif ve bireycilik, gurur ve sadakat; bu saydıklarımız, emek gücünün üretkenliğini ve kapitalist tahakkümle mücadele yeteneğini etkileyen niteliklerden bazıları. Bu nitelikler kentsel emek piyasasında homojen biçimde dağılmaz, çoğu kez ileri derecede farklılaşır ve kendi sistemli katılıklarını yaratma eğilimi taşır. Bunlar uzun sosyopolitik gelişme tarihinin ürünü olarak, orta ve belki de uzun dönemde esneklikten oldukça yoksundur. Bu niteliklerin kendileri ve belli bir nüfus kesimindeki dağılımları, sınıfsal süreçlerin karmaşık etkileşimleri tarafından değiştirilmeye yatkındır. Emekçiler kendilerini eğitebilir, bilinç düzeylerini yükseltebilir, etkin politik militanlık sayesinde diğerlerine her şekilde fayda sağlayabilir veya bazı vasıfları tekelleştirmeye çalışabilir ve böylece vasıfları alt gruplara (emek aristokrasisi, ekip şefi - müdürler katmanı

veya özel bir iş-vasıf yapısı) avantaj sağlayacak şekilde katmanlara ayırabilirler. Kolektif çabalarıyla birlikte ele alındığında bireysel emekçilerin motivasyonları ve hırsları, kapitalistlerin motivasyonlarından bağımsız olarak emek niteliklerinin değiştirilmesinde hayati rol oynar. Kendi gelişimini ve kolektif gelişimi gerçekleştirme dürtüsü kapitalistin bilerek isteyerek harekete geçirdiği bir şey değil, çoğu kez uymak zorunda kaldığı bir şeydir.

Kapitalistler ayrıca emeğin niteliklerini kendilerine uygun biçimde değiştirmeye yönelik programları uygulamaya koyar ya da desteklerler. Burjuvazi içindeki diğer grupların (dinsel, eğitimsel ve bürokratik) kendi programları vardır ve emeğin vasıflarını ve niteliklerini geliştirmek üzere özel kesimin ya da devletin çabalarını yoğunlaştırmak için kapitalistlerle ya da emekçilerle stratejik ittifaklar kurabilirler. Dolayısıyla emeğin vasıfları, yalnızca işverenler açısından işlevsel olacak şekilde gelişmez. Kuşkusuz emek sürecindeki evrimler, bu yönde dürtülerin açığa çıktığı ve bazı durumlarda emeğin niteliklerinin evrilmek zorunda olduğu genel mecraları belirleyen bir ortam yaratır. Benzer şekilde emek sürecindeki evrimler emekçileri kendi kapasitelerini ve tavırlarını ayarlamaya ve intibaka zorlayan durumlar yaratabilir. Ama her zaman emekçilerin yaşama ve ilerleme içgüdülerinin aracılık ettiği bir karşılıklı etkileşim gerçekleşir.

Emeğin nitelikleri, bir kez kazanıldıktan sonra, birçok başka yatırım türünden farklı olarak zaman geçtikçe mutlaka aşınan unsurlar değildir. Gereken özen gösterildiği takdirde emeğin üretkenliği (Marx'ın çok yararlandığı bir analojiyi kullanırsak toprağın üretkenliği gibi) zaman içinde artabilir. Bunun sonucunda her emek piyasası tam anlamıyla özgün hale gelir çünkü bir kentsel bölgedeki uzun sosyopolitik gelişme süreçleri benzersiz nitelik demetleri yaratabilir. Ama vasıfsızlaştırma, aşırı çalışma, kötü emek ilişkileri, işsizlik vb. nedeniyle bu niteliklerin mahvolması, madencilik gibi bir temel üretici gücün hızla tükenmesine yol açabilir. İşbirliği bir gecede şiddetli saflaşmalara dönüşebilir; teknik yetenekler devre dışı bırakılabilir ve yitirilebilir; ırk ve cinsiyet konularındaki tavır-

lar emek piyasasında ve işyerinde çatışmaları alevlendirecek şekilde tersine dönebilir. Şüphesiz buradaki sorun, rekabetin zorlayıcı kanunlarının, bireysel kapitalistleri yağmalama stratejileri uygulamaya zorlamasıdır; kendi sınıf çıkarlarını baltalasa bile bu stratejiler yine de uygulanır. Böyle bir sonucun doğup doğmaması emek talebinin ve arzının içsel koşullarına, emek rezervlerini emek ya da sermaye göçü aracılığıyla doldurma olanaklarına ve kapitalistlerin emek piyasasını bir şekilde düzenlemek üzere anlaşarak kendi rekabetlerini dizginleme yeteneklerine bağlıdır.

Ne var ki kentsel emek piyasasındaki emek gücü fazlaları tüketilince, kapitalistlerin başka yere taşınmaktan, daha önce mevcut olmayan yerlerde yedek sanayi ordusu yaratmak için emek tasarruflu yenilikler aramaktan, emek gücü kullanımının koşullarını değiştirmeye çalışmaktan (işgününün uzunluğunu belirleyen sosyal ve yasal sınırlamaları gevşetmek, kadınlara, çocuklara ve yaşlılara uygulanan sömürü oranını yükseltmek) ya da başka yerlerden ithal edilen emek fazlalarını toptan harekete geçirmekten başka çareleri kalmaz. Pratikte kapitalistler, (ya da en azından bir kesimi) toplam emek fazlası tükenme noktasına gelmeden çok önce bu stratejilerin tümünü uygular. Emek maliyetlerindeki çok küçük artışlar ya da emek örgütlerinin önemsiz tehditleri bile bireysel kapitalistlerin birikim stratejilerinde önemli değişmelere neden olabilir. Ama bu türden her strateji doğası gereği emeğin güvenliğini tehdit ettiğinden direnişi ve mücadeleyi tetikler.

Emek gücünün değeri (emeğin fiziksel hayat standardı anlamında) ve işgününün uzunluğu gibi sosyal hayattaki diğer önemli büyüklüklerin değeri, yalnızca sınıfa bağlı süreçlerin değil etkin sınıf mücadelesinin de ürünü olarak görülmelidir. Bunun için o kadar çok kanıt vardır ki ayrıca kanıtlanmayı gerektirmez. Asıl açıklanması gereken şey, coğrafi yönden spesifik emek piyasalarının sınırları dahilindeki süreçlerin her bir emek piyasasının benzersiz niteliklerini zayıflatacak değil güçlendirecek şekilde işlemesidir. On dokuzuncu yüzyılda yazılmış, en çarpıcı örneklerinden birini Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı eserinin oluşturduğu,

belli kentsel ve bölgesel ortamlarda baş gösteren emek mücadelelerine ilişkin çok sayıda çalışma vardır. John Foster'ın (1974) Oldham, Northampton ve South Shield'deki sınıfsal yapı, sınıf mücadelesi ve emek sürecinin evrimi konularındaki karşılaştırmalı çalışması, bu tür emek tarihinin ilginç örneklerinden biridir. Bu yüzyılda kentlerdeki emek piyasaları arasındaki farklılıklar, bu piyasaların birörnekleşme eğilimi kadar önemlidir. Ama bu asırda bile bir problem tespit edebiliyoruz. Devlet, şebekesini kentsel emek piyasasından çok daha geniş bir alana yayan bir düzenleyici birimdir. Bazı emek piyasalarında devletin düzenleme yapması için baskılar doğabilirse de, sonuçta tüm emek piyasalarını kaplayan birörneklik görüntüsü empoze edilir. Ulus devlet çapındaki sınıf mücadelesi kentsel emek piyasalarını ulusal bir standart etrafındaki kabul edilebilir versiyonlara geriletme eğilimindedir. Devletler arasındaki farklılıklar devletlerin kendi içindeki farklılıklardan daha büyüktür.

Bu nedenle emek piyasaları coğrafyasının yirminci yüzyılda uluslararası, ulusal, bölgesel ve kentsel emek piyasalarını içeren daha uyumlu bir hiyerarşi şeklinde evrildiğini gösteren ciddi kanıtlar vardır. Diğerleri açıklanmadan kentsel emek piyasalarının kavranması mümkün değildir ama kentsel emek piyasasının hiyerarşideki temel analiz birimi ve sınıf mücadelesinin ve emek gücü evriminin temel arenası olduğunu savunurken dayandığım gerekçeleri, bu piyasanın hiyerarşideki temel analiz birimi olduğunu savunurken de kullanıyorum. Ancak talepleri kent düzeyinden devlet seviyesine ve tekrar kente taşıyan politik süreçler daha girifttir. Devletin düzenlemeleri birkaç sektörde yoğunlaşabilir ve böylece kentsel emek piyasaları üzerinde birörnekleşen değil farklılaşan etkiler yaratabilir. Ayrıca uygulamalar, sınıf bilincine ve hareketliliğe ve kapitalist sınıf içinde yasaları devre dışı bırakma yönünde oluşan baskılara bağlı olarak bir yerden diğerine değişebilir. ABD'de olduğu gibi, bizatihi devlet aygıtının ademi merkezileşmesi ölçüsünde, emek piyasalarında yapılan düzenlemelerin çoğu, bölgesel ve hatta yerel farklılaşmalar mozaiğinde eriyip kaybolur. Ülke çapındaki toplu sözleşmeler de benzer şekilde daima yerel farklılaşma için zemin hazırlar, sendikalaşma çe-

şitli yerler arasında değişiklik gösterir. Emek sendikacılığının belli yörelerde güçlü bir şekilde yerleşmesi "sendika kenti" adını hâlâ anlamlı kılıyor. Mesela ABD'de sendika karşıtı rehber kitapçıklarda tesislerin küçük tutulması (çalışan sayısının yüzün altında olması) ve aralarında en az üç kilometre mesafe bulunması yönünde uyarılar yer alır.

Fakat sınıf mücadelesi ve emek gücünün evrimi açısından yasal düzenleme ve toplu pazarlık dışında bahsedecek çok şey var. Bir kent bölgesindeki emeğin niteliklerine benzersiz bir renk katan her türlü gayriresmi sözleşme yapılabilir; iş, mücadele, işbirliği ve sosyal etkileşme kültürü geliştirilebilir. Dinsel, eğitimsel, geleneksel, bireysel motivasyonlar ve kolektif hareket tarzları emekçinin varlığını sürdürme içgüdüsüyle birleşerek bir kentsel emek piyasaları mozaiği oluşturur; bu mozaiği oluşturan emek piyasaları birbirleriyle kesişse, iç içe geçse ve yukarı yönde bölgesel ve ülke çapındaki organizasyonlarla bütünleşse de, önemli analiz birimleri olurlar çünkü bunlar işgününün coğrafi olanaklar yelpazesinin temel çerçevesi olmayı sürdürürler. Dolayısıyla daha ileri analizler yapmak için "çözüm odağını" bu seviyede tutuyorum ama bunun emek piyasası davranışlarını incelemek için anlamlı tek coğrafi ölçek olmadığının da gayet farkındayım.

II. KENTSEL EMEK PİYASALARINDA MEKÂN, TEKNOLOJİ VE KAPİTALİST REKABET

Girişimcilerin aşırı kâr arayışı kapitalizmin sosyal ilişkilerinin temelidir. Aşırı kârlar daha ileri teknoloji ve organizasyon sayesinde ya da daha kaliteli yerlerde konumlanarak elde edilebilir. Kuşkusuz kendi başına yer hiçbir anlam taşımaz: kapitalistler hammaddelere, ara mallara, hizmetlere ve altyapılara (fiziksel ve sosyal), nihai piyasalara ve tabii gerekli miktar ve kalitede (zaman ve maliyet bazında ölçülen) emek arzına ayrıcalıklı erişim olanağına ihtiyaç duyar.

Rekabetin zorlayıcı yasaları kapitalistleri daha üstün teknolojiler ve yerler aramaya mecbur eder. Bu mecburiyet üretim, mübadele ve tüketime güçlü teknolojik ve coğrafi dinamizm kazandırır. Fakat sınırsız dinamizmin önünde güçlü frenler vardır. Yer değişikliği gibi

teknolojik değişiklik de beraberinde maliyet getirir. Rasyonel kapitalist de maliyetlerinin üstünde aşırı kâr sağladığı müddetçe değişikliğe gitmemelidir. Ne var ki rekabetin böyle bir rasyonelliği sağlaması gibi bir zorunluluk yoktur. Bireysel emekçiler nasıl her şehrin sokaklarını altınla kaplanmış görebilirse, bireysel kapitalistler de çoğu kez her teknolojik marifette ve her yeni yerleşim nişinde altının ışıltılarını görürler. Ayartılarak yalnızca kendileri için değil kapitalist sınıfın bütünü için de feci sonuçlar getirecek adımlar atabilirler. Aşırı kâr arayışı spekülasyon demektir, spekülasyon ise çok kolaylıkla aşırılık üretir. Bu deneyim karşıt yönde işleyen bir kapitalist rasyonellik yaratabilir. Kapitalistler teknoloji ya da yer üzerindeki denetimlerini tekel ayrıcalıklarına dönüştürmeye kalkışabilir, böylece rekabette biraz öne geçmek yerine tamamen rekabetin dışına çıkmayı tercih edebilirler. Emek süreçleri endüstriyel gizlilik, patent yasaları vb. sayesinde korunabilir. Bazı sektörlerde böyle korumalar zayıftır (birkaç dikiş makinesi satın alıp emekçi kiralayabilen herkes bir terhane kurabilir), bazı sektörlerde ise (ilaç ve elektronikte) genellikle güçlü koruma vardır. Mekânsal yerleşim üzerindeki "doğal tekeli" firma tekeline dönüştürme gücü de, tesislerin tedarik sürecinde mevcut güçlü yapısal korumalarla müteahhitlerin ve inşaatçıların elde edebildiği zayıf korumalar arasında çeşitlenir.

Muhtemelen çoğu kapitalist yalnızca bir adım öne geçmektense tamamen rekabetin dışında kalmayı tercih eder. Dolayısıyla aşırı kâr arayışı iki mecraya dökülür: ilki, geçici kazanç sağlamak için yeni teknolojiler ve yerlerin arandığı rekabetçi mecra, ikincisi ise teknolojik veya yersel avantaja tek başına hakim olarak tekel gücünün arandığı mecra. Geçici tekel avantajını kalıcı tekel avantajına dönüştürme dürtüsü genel olarak bilinenden daha önemlidir. Bu dürtü kentlerdeki emek piyasalarında kapitalist davranışının açıklanması açısından özel anlam taşır. Kapitalistler bir kez elverişli bir konum yakaladıktan sonra, tekelci güçlerini pekiştirmek için sıkıştırabilir, rekabetin içeri sızmasını önleyecek şekilde hareket edebilir, özel nitelikteki emek arzının girişini engellemeye çalışabilir, başkalarına kapalı taşeronluk sözleşmeleri yaparak girdi akışlarını ki-

litleyebilir ve yine tekelci imtiyaz (*franchise*) ve bayilik sözleşmeleri aracılığıyla pazarlama mahreçlerini tekelleştirebilirler. Bu sayede, belli bir emek piyasası dahilinde işleyen politik-ekonomik süreçler bütününde kaçınılmaz olarak derinlere kök salarlar. Aslında kendi pozitif dışsallıklarının gücünü kullanmaya ve bilinçli olarak desteklediklerini kent sinerjisinin meyvelerini toplamaya çalışırlar.

Aşırı kâra varan bu ikili mecra teknolojik ve yersel avantajlar arasında fırsat maliyetlerinin (*trade-off*) varolması ölçüsünde bir başka önemli ikiliğe bölünür. Daha ileri bir teknoloji daha kötü bir yerin olumsuzluğunu telafi edebilir, bunun tersi de geçerlidir. Kapitalist üretim peyzajındaki rekabet koşullarında, teknolojik ve yersel avantajlar arasındaki fırsat maliyetlerinin tüm üreticiler açısından iyi dengelendiği kaba bir denge durumu doğabilir. Bu epeyce istikrarsız bir peyzaj olacaktır. Mekânsal rekabetin kapsamı, teknolojik olarak belirlenir (ölçek ekonomileri ve malın ulaşabildiği mesafe tarafından), uygun teknoloji ise hem girdiler hem de ürünler için piyasa alanının boyutlarına ve hacmine bağlıdır (emek arzının akıcı hareketinden bahsetmeye bile gerek yok). Dolayısıyla teknolojik değişim yoluyla aşırı kâr arayışı yersel avantajlar yoluyla aşırı kâr arayışından bağımsız değildir. Aşırı spekülasyonun yokluğunda bile, rekabet eşanlı olarak mekânsal organizasyonlarda ve teknoloji demetlerinde değişikliklere yol açar ve böylece (klasik yer seçimi teorisi anlamındaki) "mekânsal dengeyi" imkânsız kılar. Bir mekân-ekonomi dengeye ne kadar yaklaşırsa sermaye birikimi ve aşırı kâr arayışı bu ekonomiyi o kadar çok akamete uğratır.

Ama her iki türdeki değişimin temposu kullanılan sermayelerin devir hızına bağlı olarak frenlenir. Farklı tür malların üretimi farklı iş süreleri gerektirir (ekmek gündelik olarak üretilir, tarımsal ürünlerin üretimi bir yılı alır, hidroelektrik barajın ya da enerji santralının üretimi daha da uzun süreler alır). Bunun da ötesinde, farklı girdilerin devir hızı farklıdır (makine, binalar vb.). Bu iş süreleri ve devir süreleri uzadıkça (bkz. Harvey 1982, sekizinci bölüm) coğrafi ve teknolojik durağanlık artar. Kullanılan sabit sermayede somutlaşan değer tamamen geri kazanılana kadar yeni teknolojiler ve yeni

yerlere yerleşim gerçekleşemez; yani, değerin bir kısmı ekonomik ömrü bitmeden yok edilmedikçe yeni teknolojilere ve yeni yerlere geçmek imkânsızdır.

Ekonomik ömür uzadıkça böyle üretim sistemleri de daha kırılgan olur. Gündelik emek akımının herhangi bir şekilde azalması (grevler, yurtdışına göçler veya kentsel emek piyasasındaki başka iş fırsatlarının kullanılmasıyla oluşan transferler nedeniyle) büyük miktarlarda sabit sermaye kullanan kapitalistler için tehlike yaratır. Yeni yöntemlerin, yeni ürün hatlarının veya yeni girdi kompozisyonlarının devreye girmesi de mevcut üretim sistemlerini ve bu sistemlerde kullanılan sabit sermayeyi tehlikeye sokar. Bunlar o kadar ciddi sorunlardır ki kapitalistler, emek piyasalarında biraz istikrar sağlanmadıkça ve aşırı spekülatif yeniliklerden korunmadıkça uzun vadeli yatırımlara girişmezler. Böyle durumlarda, teknoloji ve yer üzerindeki tekelci hakimiyet zorunlu olur ve uzun vadeli yatırımlar için gereken koşulları garantileyen hayati bir araç haline gelir. Ama yer ve teknoloji arasında fırsat maliyetleri de devreye girer. Teknoloji alanında yüksek rekabet gücüne sahip firmalar dünyayı tekelcilikle yönetilen mekânlara bölebilirler; öte yandan yerel piyasalarda rekabet gücü yüksek firmalar ise (inşaat müteahhitleri gibi) teknoloji söz konusu olduğunda rekabet yeteneklerinin zayıfladığını fark ederler. Böylece sonuç olarak teknoloji ya da yer avantajlarından yararlanarak tekelci veya rekabetçi yollarla aşırı kâr arayışında dört yöntemli bir sınıflandırmayla karşı karşıya kalırız. Pratikte, çoğu firma büyük olasılıkla bu çerçevenin kenarlarından ziyade merkezine yakın bir yol seçer.

Tekel gücü arttıkça, kapitalist üretimin coğrafi peyzajı görece durağan bir duruma yakınlaşır. Teknolojik ve yersel değişimin ritimleri yavaşlar hatta sabit sermayenin tamamen amorti edilmesi için gereken noktanın bile gerisinde kalır. Sıkıntı şuradadır ki, böyle bir durağanlık sermaye birikiminin devamıyla bağdaşmaz. Hatta emeğe karşı etkili sınıf mücadelesi yürütme kapasitesini bile zayıflatabilir. Bu noktada durgunluk ve ardından kriz oluşumunun zemini şekillenir. Eski teknoloji demetlerinden ve mekânsal düzenlemeler-

den ani bir kopuş çoğu kez önceden var olan sermayede büyük çaplı değer kayıplarına ve emek örgütlerince oluşturulanlar dahil güçlü tekel ayrıcalıklarının etkisizleşmesine neden olur. Kriz sermayeyi yarı-tekelci zincirlerinden "kurtarır"; yeni teknolojilerin kullanılmasını ve yeni mekânsal düzenlemelerin yaratılmasını mümkün kılar. Ayrıca emekle pazarlıkta ve üretimdeki sosyal ilişkilerde yeni tarzların işaretlerini verir. Teknoloji ve yer arasındaki fırsat maliyetleri dengesi radikal olarak bozulur ve yeni tekelci unsurları bünyesine almak üzere, *kentlerarası*, *bölgelerarası* ve *uluslararası* yeni *işbölümleri* oluşur. Kapitalizmin coğrafi ve teknolojik peyzajı, istikrarlı ama birikimle uyuşmayan durağan bir sükunetle bu istikrarı bozan değer kaybı ve "yaratıcı yıkım" süreçleri arasında parçalanır.

Bu süreçlere sosyal, mekânsal ve teknolojik işbölümleri açısından baktığımızdaysa, bir dizi sınırlama daha tespit ederiz. Üretim sürecindeki birçok akımın tamamlayıcılık özelliği ve üretim tekniklerinin "karmaşıklığı", başka firmalar da benzer yol izlemedikçe firmaların teknik ya da yer değişikliğine gitmesini zorlaştırır. Önemli ikame olanaklarının (hem girdiler hem de piyasalar açısından) var olduğu alanlarda toplanmak ciddi ölçek ekonomileri yaratır. Bunun sonucunda yenilik imkânları rekabetçi firmalara ayrılan yerlere hapsedilir – büyük metropol alanlarının önemi buradan kaynaklanır (Chinitz 1958). Yenilikler sadece görece tekelci sektörlere yayılabilir (mesela kırsal kesimdeki Ar-Ge kurumlarına). Yer değişiklikleri de benzer şekilde tedarikçi firmaların veya pazar mahreçlerinin eşanlı davranmalarını sağlama zorluğuyla sınırlanır. Firmalar ancak yeteri kadar tekel gücü kazandıklarında kendi tedarikçi firmalarının ve pazar mahreçlerinin kendileriyle *birlikte davranmasını sağlayabilir* ya da ulaştırma sistemlerinde tasarruf sağlayarak yer faktörünün önemini ortadan kaldırabilir. Bu nedenle, bireysel rekabetçi firmalar örneğinde tanımladığım dinamizm, genel mekânsal işbölümü dahilindeki tamamlayıcılık koşullarının etkisiyle azalır.

Dolayısıyla kapitalistin davranışı mekânsal olarak belirlenmiş kentsel emek piyasaları karşısında belirsiz niteliktedir. Bir taraftan, kendilerini rekabetin üstüne çıkaracak tekel ayrıcalıkları edinme ih-

tiyacı, mekânsal işbölümü dahilinde toplanmanın yarattığı ölçek ekonomileriyle birlikte, firmaları, belli nicelik ve nitelikte emek arzlarına tekelci erişim sağlayan özel ayrıcalıklar edinme ve bunları koruma konusunda hırslı ve sabırsız kılabilir. Hatta emeğin niteliklerini korumaya yönelik etkin adımlar atabilir, işbirliği yapması karşılığında emeğin taleplerini kabul edebilir ve bazı kaynaklarını emeğin niteliklerini yükseltmek için kullanabilirler (kuşkusuz daima, kendi çıkarları açısından uygun gördükleri nitelikleri). Diğer taraftan (mekânsal veya teknolojik) rekabet yüzünden firmalar, emek gücünün nitelik ve niceliğinin yağmalanmasına hiç aldırmadan, acımasızca bir emek piyasasından (sosyal ya da mekânsal) diğerine kayabilir. Bu durumda emek cephesinde öfke patlamalarının ve görkemli bir sınıf mücadelesinin tetiklenmesi dahil her türden sonuçlarıyla yaratıcı yıkımın kentsel bölgedeki emek gücü üzerindeki maliyetlerini karşılamaya zorlanırlar.

Bu kısmı özetleyelim: Teknoloji ve yer avantajına dayalı aşırı kâr arayışı, her iki avantajın içerdiği tekelci unsur tarafından sınırlanır. Teknoloji ve yer arasındaki fırsat maliyetleri (trade-off) üretimin coğrafi peyzajının şekillenmesi sürecinde etkin bir faktördür ve mekânsal ve teknolojik işbölümünde teknolojiye ve yere yüklenen tekelci ayrıcalıklara bağlı olarak daha da etkin bir faktör haline gelir. Fakat birikim süreci tekelci ayrıcalıkların kaldırılmasını gerektirir. Bu ancak, hem sermayenin hem de emek gücünün değer kaybetmesiyle sonuçlanan yaratıcı yıkım süreçleriyle başarılabilir. Bu nedenle kapitalist üretim peyzajı tekel hakimiyetinin istikrar sağlayan durağanlığı ve rekabetçi büyümenin istikrarı bozan dinamizmi arasında yalpalar.

III. KENTSEL BÖLGE EKONOMİSİNDE "SİSTEMLİ UYUM" EĞİLİMİ

Yukarıda sözünü ettiğimiz koşullarda sermaye ve emek arasındaki sınıfsal ilişki kentsel bölge ekonomisinde "sistemli uyum" yaratma eğilimindedir. Bu uyumun özünde –yalnızca teçhizat değil aynı zamanda organizasyonel formlar olarak anlaşılan– özel

bir teknoloji demeti ve egemen sosyal ilişkiler seti vardır. Bunlar tüketim ve emek süreci modellerini birlikte belirler. Uyumun kapsamında yaşama standardı, hayat tarzı ve nitelikleri, iş tatminleri (veya tatminsizlikleri), sosyal hiyerarşiler (işyerindeki otorite yapıları, tüketime dayalı statü sistemleri) ve çalışma, yaşama, keyif alma, eğlenme vb. tarzları seti yer alır. Daha sonra uyumun nasıl kendine özgü bir kent siyaseti doğurduğunu da göreceğiz. Peki acaba sistemli uyum yönündeki bu eğilim nasıl oluşuyor?

Daha önce bahsettiğimiz gibi emekçiler yeteneklerine, aralarındaki rekabetin düzeyine, katmanlaşma tarzlarına ve talep seviyelerine bağlı olarak, sosyal yönden belirlenmiş bir günlük işe-gidiş geliş mesafesi dahilinde iş fırsatlarını birbiriyle ikame etme özgürlüğüne sahiptir. Dolayısıyla sektörlerde geçerli ücret düzeyleri ve çalışma koşulları, kentsel emek piyasaları arasında değil sektörler dahilinde daha ince ayarlara tabi tutulabilir. Günlük bazda emek gücünü üretmek için emekçiler kazançlarının büyük bölümünü biraz önce sözünü ettiğimiz sosyal olarak belirlenmiş işe gidiş-geliş mesafesi dahilinde satın aldıkları mal ve hizmetler için harcamak zorundadır. Bu mesafe dahilinde hangi işyerinin müşterisi olacaklarına, hangi hizmeti, hangi evi satın alacaklarına veya sosyal hizmetler için ne ölçüde baskı yapacaklarına karar vermekte özgürdürler. Bu süreçlerde, coğrafi olarak belirlenmiş emek piyasaları ve mal piyasaları sisteminde ücretlerini belli bir tüketim tarzına, standardına ve modeline dönüştürürler. İki piyasa bölgesi bir birey ya da aile açısından birbirine komşu (özellikle çeperlerde yaşayanlar bir piyasa alanında çalışıp diğerinde alışveriş yapıyor olabilirler) olmayabilir ama sonuçta bir kent alanı, iş ve tüketim fırsatları birimi olarak tanımlanır. Kesin bir ifadeyle, vasıflar ve statüler sistemi ve emek piyasasındaki çeşitli katmanlaşmalar, belli bir kentsel bölgede ücret düzeyleri, çalışma koşulları, hayat standartları veya sosyal hizmet tedarikleri arasında eşitlik kurulmasını engeller; bu arada tüketim cephesinde aynı derecede güçlü katmanlaşmalar (konut piyasalarında, sosyal hizmetlere erişimde ırksal, dinsel veya cinsiyete göre oluşan katmanlaşmalar) hayat standartlarının ve hayat tarzlarının

eşitlenmesinin önünde başka engeller oluşturur. Bununla birlikte, bu tür farklılaşmaların yoğunlaştığı temel nitelikte bir iş ve tüketim fırsatları birimini bir norm olarak düşünmek için bazı gerekçeler var. Bu norm örneğin göreli mahrumiyet duygusunun ölçülmesine dayanak olacak bir standart belirler.

Buradan hareketle ulaşacağımız kavram, gevşek olarak belirlenen işe gidiş-geliş olanakları alanının sınırlarına sıkıştırılmış günlük emek gücü mübadelesi ve emek gücünün günlük yeniden üretimidir. Salt teknik bir bakış açısından bu kavram emeği kentsel alanda sermaye dolaşımının eklentisi konumuna yerleştirir. Ücret gelirleri, beslenmiş, barındırılmış, dinlenmiş ve işe hazır durumdaki canlı emekçi olarak yeniden üretim sürecine dönmek üzere üretim sürecinin dışında dolaşımını sürdürür. Bu "şirket mağazası" imgesi, devrime yol açacak düzeyde güç kullanımını sınırlamakla birlikte emekçi açısından güçsüzlük anlamı taşımaz. Bu eklenti ilişkisi çerçevesinde yürütülen kolektif mücadeleler genellikle gerçekleştirilen sistemli uyumun nihai halini etkiler. Bu durum kamusal hizmet sunumu (yerel siyasetin önemi) için olduğu kadar ücret düzeyleri, çalışma koşuları ve tüketim mal ve hizmetlerinin niteliği, fiyatı ve kalitesi uğrunda verilen mücadeleler için de geçerlidir. Dolayısıyla çizdiğim çerçevede emekçilerin önünde vasıfların güçlendirilmesi çabası, karşılıklı destek için sınıfsal organizasyonların (tasarruf ve kredi sandığı, yardımlaşma dernekleri gibi) oluşturulması ve politik güç temeli oluşturmak için bol fırsat vardır. Benzer şekilde işverenler de aynı bağımlılık ilişkisinde sıkışıp kalmışlardır. Emekçiler nasıl gündelik iaşeleri için işverenlere derinden bağımlıysa işverenler de günlük emek gücü mübadelesine o denli güçlü biçimde bağımlıdır. Üretim araçları, düzenekleri ve formları üzerindeki sahiplik ve denetim sınıf mücadelesinde işverenlere hayati avantajlar sağlar ama öncelikle günlük emek piyasaları aracılığıyla açığa vurulan bağımlılık ilişkisinden asla kaçamazlar.

Şimdi kentsel bölge sınırları dahilinde sermaye ve emek arasındaki mücadelenin genel hatlarını göz önüne getirelim. Teknoloji kapitalistlere, emek fazlaları üretmek, ücret düzeylerini belirlemek, ücret

yelpazesi, iş yelpazesi ve iş yapıları hiyerarşileri oluşturmak için hayati bir kontrol aleti sunar. Yeni teknolojilerin kullanımı için kapitalistlerin ya da emeğin yürüttüğü mücadeleler, kentsel bölgede gerçekleştirilen sistemli uyumun türü açısından hayati önem taşır. Kapitalistler ya da emekçiler tarafından emeğin nitelik ve niceliğini artırmak için yürütülen mücadeleler de önemlidir, çünkü bu mücadeleler teknolojik olanaklar yelpazesini belirler. İşbirliği, asimilasyon ve onaylama da sınıf mücadelesinin unsurlarıdır. Bunlar kapitalist ve emekçi açısından hem işlere hem de hayat standardına (sermayenin genel tahakkümü altında olsa da) bir ölçüde istikrar ve güvenlik kazandırma avantajına sahiptir. Mesken faktörü kentsel bölgedeki üretim ve tüketime görece istikrarlı uyum kazandırma açısından hayati rol oynar.

Fakat kapitalistler, malın niteliğine, ulaştırma maliyetlerine, efektif talebe, göreli fiyatlara vb. bağlı olarak kentsel bölge dahilinde veya haricinde günlük bazda mal alıp satmayı seçebilir. Bir kentsel bölgede mal ve hizmet üretimi (ekonomik taban teorisinin uzun süre önce savunduğu üzere) yerel mal ve hizmet üretimi, tüketimi ve başka kentsel bölgelerden mal ve hizmet "ithalatıyla" dengelenen "ihracat" sektörü şeklinde kabaca ikiye ayrılır. Fakat iç piyasanın hacmi ve nitelikleri bu piyasada faaliyet gösteren sermayenin büyük bölümü için önemli parametrelerdir. İç piyasadaki efektif talep ödenen ücretlere, yapılan yeni yatırımlara ve tahsil edilen gelirlere (kiralar, faiz, vergiler, kârlar) bağlıdır. Dolayısıyla bölüşüm ilişkileri, sistemli uyumun türünü etkiler (örneğin ücret mallarıyla lüks mallar arasındaki, nihai tüketimle yeni yatırım arasındaki dengeyi). Tüketim tarzları ve bölüşüm için verilen mücadeleler kentsel bölgeler arasında farklı biçimde ortaya çıkar ve böylece her kentsel bölgenin benzersizliğine katkı yapar (krş. Katznelson 1981).

Şimdi bir coğrafi işbölümündeki mekânsal rekabetin ve tamamlayıcılık olgusunun doğurduğu karmaşıklıkları ele alalım. Belli bir sektördeki düşük ücret maliyetleri hem başka piyasalarda hem de sektör dahilinde rekabet etmeyi kolaylaştırır. Ama düşük ücretler o yörede efektif talebin yetersiz olması demektir ve bu durum o yöreye yönelik üretim açısından ölçek ekonomilerini zayıflatabilir ve böylece belli

bir coğrafi işbölümünde rekabet yeteneğini baltalayabilir. Bu örneği, yüksek ücret maliyetlerinin her zaman rekabet yeteneğini zayıflatmadığı, üstelik sektöre bağlı olarak bazen güçlendirdiği düşüncesini açıklamak için kullanıyorum. Bu tür süreçler her kentsel bölgenin coğrafi işbölümündeki konumuyla bağlantılı olarak gerçekleştirdiği sistemli uyum türüyle kendine özgü konumunu vurgular. Burada uyguladığım ilke şudur: bir kentsel bölgede ücret düzeyleri, çalışma koşulları, tüketim (kamu ve özel), bölüşüm ilişkileri vb. uğrundaki sınıf mücadeleleri, coğrafi işbölümü içindeki ihracat-ithalat ilişkileriyle çok özel tarzlarda kesişir. Karşılıklı belirlemeler söz konusudur ve bu belirlemeler zorunlu olarak akışkan ve dinamiktir. Sistemli uyum yönünde eğilim oluşur ve bu karşılıklı ilişkiler tarafından biçimlendirilir. Sonuçta coğrafi konumun benzersizliği ve her bir kentsel bölgenin nitelikleri belirginleşir.

Bu genel iddia kapsamında daha yakından ilgilenmek istediğim iki mesele var. İlk olarak bir kentsel bölgedeki teknoloji demetinin üretim ve tüketim süreçlerini eşanlı olarak nasıl belirlediği konusunu ele alalım. Öncelikle bir endüstrinin eşanlı olarak hem üretime hem de tüketime yönelik çalıştığı, her ikisinde de uygulanan teknolojiyi kendiliğinden birleştirdiği bazı önemli sektörler vardır (ulaştırma bunlardan biridir). Başka bazı durumlarda, hem üretici hem de tüketici piyasalarına hizmet verme ihtiyacı, piyasadaki ölçek ekonomilerini ele geçirme yarışından kaynaklanır (elektronik sektöründe bu durum yaygındır). Bir de daha zor ölçülebilen ama hiç de daha önemsiz olmayan birleştirici kuvvetler vardır. İşyerinde belli bir teknolojiye alışkın (işlevlerine, bakım onarımına vb.) tasarımcılar ve emekçiler bu teknolojiyi kendi yaşama mekânlarına çabucak uyarlayabilirler. Ama bunun tersi de geçerlidir. Çocukların oyun teknolojisinden kaptığı beceri türleri üretime taşıyabilecekleri bir beceri tabanı oluşturur: bilgisayar oyunları önemli bir eğitim aracıdır. Aslında yenilikçilik baskısı işyerinde olduğu kadar evde de kolayca oluşabilir (emek tasarruflu küçük ev aletlerine, yenilikçi oyunlara vb. yönelik talep). Ne var ki gelişmenin motivasyonları ve mantığı çok farklıdır. Rekabet, sınıf mücadelesi ve üretimde eşgüdüm ihtiyacı eski

yatırımların amortismanının doğurduğu engel karşısında bile kapitalistleri yenilik yapmaya zorlar. Tüketim tarafında planlı erken eskitme, modanın, stilin, statü arayışının, mülkiyetçi bireyciliğin veya sosyal ilerleme söylemlerinin harekete geçirilmesiyle sağlanmak zorundadır. Ne var ki bunun sonucu, kentsel bölgedeki üretim ve tüketim teknolojilerinin paralel evrimlerine önem verilmesi olur. Yalnızca bazı Üçüncü Dünya şehirlerindeki "serbest ticaret bölgesi" ekonomilerinde üretim ve tüketim teknolojilerinin belirgin şekilde ayrıldığını görürüz. İleri kapitalist ülkelerin kent ekonomilerindeki eğilim bu iki cephe arasında güçlü ve önemli bağlantılar oluşturma yönündedir. Aslında bu bağ ne kadar güçlüyse kent ekonomisinin de o ölçüde dinamik olacağı iddia edilebilir.

İkinci olarak işyerindeki sosyal ilişkilerle yaşama mekânı arasındaki bağlantıları ele alalım. Burada da sistemli uyum yönündeki eğilim yine çok farklı koşullarda ve çok farklı motivasyonlarla olsa da paralel evrimlere dayanır. Mesela aile içindeki ataerkil ilişkiler tümüyle işyerindeki sosyal ilişkilerin örgütlenmesine taşınabilir. İşyerinde gerçekleştirilen değişiklikler (bunların kendileri de teknolojik değişim ve emek talebi –kadınların yedek sanayi ordusunun parçası olarak kullanılması ihtiyacı– örüntülerinden etkilenen değişikliklerdir) hane halkındaki sosyal ilişkiler açısından olası sonuçlar içerir (krş. *Kapital* 1:490). İşverenler aile ve arkadaşlık ilişkilerini ister istemez denetim altına alma ve emekçileri kendi saflarına çekme aracı olarak kullanırken aile ve akrabalık bağları ve toplumsal cinsiyet ve yaş ilişkileri yeni endüstriyel organizasyon tarzlarına uyum sağlar (krş. Hareven 1982. Emek gücünün bu nitelikleri günlük yaşama ve çalışma deneyiminde birlikte evrilir.

Fakat ben yalnızca sistemli uyum yönündeki *eğilimden* söz ediyorum çünkü bu eğilim kendisini zayıflatan ve yok eden kuvvetlerin girdabında var olur. Teknolojik değişim, ürün yenilikleri ve sosyal organizasyon konularındaki rekabet; bölüşüm uğrunda yürütülen sınıf mücadeleleri; üretimin ve yeniden üretimin sosyal ilişkileri; değişen mekânsal ilişkiler; ve devir hızlarını artırma hevesi durmadan dengesizlik üretir. Denge ancak rastlantısal ve geçici olarak ku-

rulabilir. Kapitalizmin güçlü çelişkileri –büyüme ve teknolojik ilerleme arasındaki, üretici güçlerin gelişmesi ve üretimin egemen sosyal ilişkileri arasındaki çelişkileri– içselleştirmesi ölçüsünde her kentsel bölge ekonomisi potansiyel olarak krize her zaman yatkındır. Aşırı birikim ve değer kaybı önlenmesi gereken sürekli tehditlerdir.

Bu tehditlere verilecek tepkiler çok farklıdır ve kent ekonomisini epey değişik yönlere sürükler. Birincisi, artmakta olan tekelleşme dengesizlik yaratan süreçleri denetlemenin bir yoludur. Özel kesimde tekelleşmenin (mekânda, teknolojide ya da her ikisinde) aşırı ve yıkıcı rekabet için nasıl etkili bir çözüm olduğunu gördük; ayrıca kentsel ekonomi dahilindeki tekelleşme hamlesinin mekâna bağlı tekelleşmenin gerçekleşmesini sağlayabilecek ilk adımı oluşturduğunu da öne sürdük. Şimdi bu noktada o çözümün kolektif versiyonuyla karşı karşıyayız. Statükoda çıkarları olan gruplar yıkıcı güçleri dizginlemek için etkin işbirliğine girer. Bunu yaparken kentsel bölge ekonomisinde daha önce gerçekleştirilen sistemli uyum türünü pekiştirir hatta belki de kurumsallaştırmaya çalışırlar. Böyle bir strateji izlemenin iki dezavantajı vardır. Birikim coğrafyasında hem dahili durgunluğa hem de dış rekabet yeteneğinin kaybedilmesine yol açar.

İkinci yönelimde çelişkiler başka zamanlara ve mekânlara kaydırma yoluyla çözülmeye çalışılır (krş. Harvey 1982, 1985). Sermaye ve emek fazlaları uzun dönemli büyüme stratejilerinin (genellikle, uzun dönemli yatırımların borçla finanse edilerek krizin geleceğe ertelenmesine yol açan) ve coğrafi yayılmacılığın (parasal sermaye ihracı, mal ve hizmet ihracatının başka bölgelere de yayılması vb.) birlikte uygulanmasıyla massedilir. Şüphesiz sorun, tüm diğer kent ekonomilerinin de aynı açmazları yaşamasıdır. Her kent ekonomisi kendi iç çelişkilerinden coğrafi yayılma yoluyla kurtulmaya çalışırsa sonuç uluslararası işbölümünde ekonomik ve jeopolitik uyuşmazlıklar (iş imkânları, yatırım, mal fiyatları ve mübadelesi, para, sermaye akımları, emek göçü vb. nedeniyle çatışmalar) olur. Bir kent ekonomisinin güçlü bir sistemli (belki de tekelleşme yoluyla) uyuma doğru evrildiği durumda bile saydığımız türden dış etkiler bu uyumu yıkma tehdidi yaratır.

Bu durumun jeopolitik yönlerine daha sonra yine döneceğiz. Şimdilik, bir kent ekonomisinde sistemli uyum yönündeki eğilimin gücü üzerinde durmayı sürdüreceğim ve ayrıca bu yönde baskı yapan aynı süreçlerin, sonunda yarattıkları şeyi baltalama ve yıkma eğilimine girdiği görüşümde direteceğim. Kapitalizmin iç çelişkileri kentsel bölge ekonomilerinde sonradan işte bu şekilde soruna dönüşür.

IV. FİZİKSEL VE SOSYAL ALTYAPILAR

Sermayenin ve emek gücünün yeniden üretimi geniş bir yelpazeye yayılan fiziksel ve sosyal altyapıları gerektirir. Bunlar bir kentsel emek piyasası dahilinde sistemli uyum yönündeki eğilimi pekiştirip güçlendirir.

Bu altyapıların bazıları yollar, köprüler, kanalizasyon, konutlar, okullar, fabrikalar, alışveriş merkezleri ve sağlık kuruluşlarını kapsayan yapılı çevre şeklinde toprağa yerleşiktir. Bütün bunlar, hem üretimi (sabit sermaye) hem de tüketimi (tüketim havuzu) destekleyen insan eseri varlıklardan oluşan, mekânsal yönden spesifik kaynak kompleksini oluşturur. Genellikle, büyük miktarlarda uzun dönemli ve coğrafi yönden sabit sermaye yatırımı yutar; ayrıca yıpranma ve idame ihtiyaçlarının karşılanması için ömrü boyunca ilave sermaye gerektirir. Bu sermaye stokunun eskimesi hiçbir bütünsel şemaya uymaz ve genellikle, bir bütün olarak kaynak kompleksinin mekânsal organizasyonundaki ilişkilerin, bütünün ahenginin korunma ihtiyacı nedeniyle parçaların karşılaşabileceği olası akıbeti dizginlediği durumlarda parça parça yenilenmesi gerekir. Fakat sabit sermaye stoku ve tüketim havuzundaki varlık stoku daha çok servet üretmek ve tüketmek için kullanılabilecek sağlam bir zenginlik formu yaratır. Kentsel bölge başka bir anlam kazanır; dolayısıyla üretim, tüketim ve mübadele için yapılı çevrenin özel mekânsal organizasyonu olarak tanımlanabilir.

Başka bir çalışmamda bu tür varlıkların üretiminin genel koşullarını ve bunlarla birikimin dinamikleri arasındaki gerilimleri incelemiştim (Harvey 1982). Burada yalnızca iddiamı desteklemek için

gerekli genel hususları dile getirmeyi yeterli görüyorum. Birincisi bizatihi varlıklar egemen teknoloji demetini ya bünyelerinde maddileştirir ya da onu destekler, böylece üretimin ve tüketimin sistemli uyumu fikrine ilave güç katar. İkincisi, yapılı çevredeki herhangi bir sıra dışı varlık demeti potansiyel aşırı kâr kaynağıdır. Dolayısıyla kapitalistler bu tür yatırımlardan ve konumlandığı yerden doğrudan çıkar sağlar ve kendileri açısından avantajlı bir yer seçimi yapmaya çalışırlar (bu durum çeşitli yerler ve sahalar için güçlü bir rekabete yol açabilir). Üçüncüsü, yapılı çevre üretimi fiili tüketim ve üretimden sermaye çekmek demektir, bu nedenle çoğunlukla borç finansmanı yoluyla gerçekleştirilir. Devlet ve finans kurumları genellikle yapılı çevre üretimine ve idamesine katılır. Bu ise bir bütün olarak kaynak kompleksinin düzenlenişinin, bütünün çalışma ahengi gözetilerek "rasyonel" çizgilerde planlanması şeklinde ilave bir avantaj sağlar. Dördüncüsü, yapılı çevrede maddileşmiş sermaye, öngörülen kullanım tarzları gerçekleşmediği takdirde değer kaybına maruz kalır. Başka bir deyişle bu, değer kaybının önlenmesi için, işverenlerin ve tüketicilerin böyle yatırımların ömrü boyunca belli türdeki kullanım ve etkinliklerle sınırlanması demektir. Kullanım tarzları arasında ikame her zaman mümkündür kuşkusuz, bu sayede kullanım tarzları arasında belli bir esneklik oluşur. Son olarak, böyle varlıkların değerinin korunması bu varlıkların üretimi için borç vermiş olanlar (esas olarak finans kuruluşları, devlet ve özel kişiler) açısından hayati bir hedeftir. Bu bakımdan koruma, kullanıcıların, varlıkların sunduğu olanaklarla yetinmeleri yönünde baskılanması anlamına gelir. Bütün bu açılardan kentsel-bölgesel ekonominin sistemli uyumunu sürdürmek hatta kurumsallaştırmak yönünde işleyen güçlü kuvvetler mevcuttur.

Sosyal altyapıların yerleşmesi daha zordur. Bunlar yapılı çevre gibi taşınmaz ve mekânda sabitleşmiş değildir (gerçi yapılı çevreyi kullanmaları ölçüsünde sosyal altyapılar da mekânsal olarak belli bir yere bağlıdır) ve çeşitli hedefleri vardır (yaşlıların bakımı ve emek rezervinin her an üretime girmeye hazır tutulması, emeğin niteliklerinin yükseltilmesi, disiplinin ve otoriteye saygının sağlan-

ması, kapitalistler için yönetimsel, yasal, teknik ve bilimsel hizmetlerin temini gibi çeşitli hedeflere yönelmişlerdir). Her hizmete ayrılan piyasa alanı çoğunlukla belirsizdir ve yerel gündüz bakım merkezlerinden büyük bir bölgeye hizmet veren kültür kurumlarına kadar değişen ölçeklerdedir. Fakat bunlar büyük miktarda sermaye yutar ve topluca yarattıkları etki, kent bölgesinde sistemli uyum yönündeki eğilimi güçlendirir. Bunun da ötesinde, sermayenin ömrünü, işleyişini ve dolaşımını destekleyen sosyal kurumlar bir gecede oluşturulmaz ve etkili olmaları için belli bir düzeyde istikrar gerekir. Kurumlar genellikle kapsama alanı bakımından yerel olmaktan çok ulusal ve bölgeseldir ve dayandıkları finansal veya politik güç ne kadar merkezileşmiş olursa olsun, daima bir ölçüde yerel özerklikleri vardır. Sosyal altyapı temini hiyerarşik olarak organize edilme eğilimindedir (emek ve mal piyasaları gibi), kentsel bölge bu hiyerarşik yapıdaki katmanlardan biridir. Ne var ki kentsel bölge dahilinde, kurumlar ve onları yöneten insanlar, karşılıklı bağımlı ve iç içe geçmiş sosyal olanaklar demeti sunan sosyal imkânlar matrisi içinde bazen sıkıca bazen gevşek biçimde bütünleşir ama aralarında uyuşmazlık asla eksik olmaz. Bu matris emek gücünün niteliklerini (becerilerden işteki tavırlara kadar), yedek sanayi ordusunun durumunu ve emek gücü arzının diğer hayati boyutlarını her bakımdan etkiler. Ne var ki bu matris, bilimsel ve teknik bilgi üretimini ve idari ve finansal yöntem bilgisinin ve girişimcilik becerilerinin üretimini etkilemesi nedeniyle sermayenin yeniden üretimi açısından da aynı derecede önemlidir. Bazı altyapılar kamusaldır; eğitim gibi bazıları karma nitelikli olabilir; bazıları ise devletin yapısı dışında örgütlenebilir (din başlıca örnektir). Dolayısıyla sosyal altyapıların yeniden üretimi özel ve sınıfsal baskıların, sosyal uzlaşı ve geleneklerin ve devlet aygıtının hiyerarşik organizasyonu dahilindeki siyasi süreçlerin tuhaf bileşimine maruz kalır.

Böyle koşullar altında, kültür, din, ırk, geçmişin mirası, sosyal tavırlar, sınıf bilinci vb. konularında daha önce oluşmuş farklılıklar, emek piyasasındaki katmanlaşmalara temel oluşturmak üzere yeniden üretilebilir hatta daha da büyütülebilir. Burjuva çıkarları da

bazı sektörlerde ekonomik faaliyetlerdeki dinsel ya da etnik tahakküm üzerinden katmanlaştırılabilir. Bunun sonucunda politik ideolojide ve sadakatta başka bölünmeler gerçekleşir. Ama hep birlikte ele alındığında bu durumlar her kentsel bölgedeki sosyoekonomik ve politik süreçlere benzersiz bir renk kazandırır. Sosyal altyapıların kendileri de uzun bir geçmişe dayalı sosyal etkileşimler ve evrim sonucunda oluşur. Tümüyle yukarıdan dayatılmaz ve dış faktörler tarafından bahşedilmez. Yerel sanayiciler, bu altyapılarda üretilmiş teknolojilerden ve idari becerilerden yararlanma umuduyla bilimsel ve eğitimsel altyapıları destekleyebilir, ayrıca böyle merkezlere erişim (Stanford ve MIT mesela) rekabet avantajları sağlayabilir. Kentsel bölgedeki emek mücadeleleri benzer şekilde kapitalistlerin de kendi sınıf çıkarları doğrultusunda destekleyebileceği geleneksel yaygın eğitime güçlü bağlılık yaratır.

Gelgelelim gerçekleştirilebilecek uyumun sınırları vardır. Sosyal altyapılar devasa miktarda sermaye ve emek gücü yutar ve bu iki faktörün kullanıma müsait fazlalarıyla sınırlanır. Bunların sermaye dolaşımında hapsolması ölçüsünde yerel artı değer üretme gücünü artırma olanakları da önemli bir mesele haline gelir. Yerel yatırımların faydaları çok geniş bir alana hızla yayılabildiği için bu durumda ortaya çıkan problem daha da çetrefilleşir. Vasıflı emek, girişimcilik ve idari yöntem bilgileri alanlarında kentlerin birbirinden "beyin kapması" kolaylaşır. Bir yerde tasarlanan yeni teknolojiler anında bir başka yerde uygulanabilir. Benzer şekilde finansman da kaynakların bir kentsel bölgeden diğerine çeşitli tarzlarda yeniden dağıtılmasına yol açabilir (dağıtım devlet bütçeleri yoluyla olabileceği gibi üniversitelere verilen mezuniyet bağışları yoluyla da gerçekleşebilir bu). Böyle koşullar altında, bir bölgenin maruz kalacağı aşırı birikim ve değer kaybı tehditlerini tahmin etmek zordur. Ne var ki, bu kaynak kompleksinde maddileşmiş varlıkların değerinin ve hiç kuşkusuz bu kompleks dahilinde istihdam edilen insani kapasitelerin değerinin sıfırlanması alengirli ve tehlikeli bir iştir. Yapılı çevrede olduğu gibi, bu kompleksin de bir kısmını etkilemeksizin diğer kısmında değişiklik yapmak mümkün değildir. Değer kaybı

topluluğun yeniden üretim sisteminin tadilatını hatta bazen bütünüyle yıkımını da beraberinde getirir. Yapılı çevrelerde uygulanan türden yaratıcı yıkım haricinde, kendileri de mücadelenin ve tarihin ürünü olan sosyal altyapıların değiştirilmesi zordur.

Fiziksel ve sosyal altyapıların incelenmesi bir kentsel bölgenin ne demek olduğunun anlaşılmasına yardımcı olur. Kentsel bölge, birbiriyle kesişen ve iç içe geçen mal ve emek piyasalarını aşar; iç içe geçmiş emek süreçleri ve üretici güçlerin ötesine geçer; hatta, üretim ve tüketimin basit sistemli uyumunu da aşar. Kentsel bölge aynı zamanda, tarihsel gelişme ve sınıf mücadelesi tarihinin uzun süreçlerinin ürünü olan bazı fiziksel ve sosyal varlıklarla donatılmış canlı bir topluluktur. Bu varlıklar bir topluluğun servetini belirler; sermayenin yeniden üretimi ve büyümesi sağlanırken aynı zamanda emek gücünün üretkenliğinin kesintiye uğramadan korunması ve güçlendirilmesi bu varlıkların uygun şekilde idamesi, geliştirilmesi, dağıtımı ve kullanılması sayesinde mümkün olur. Kuşkusuz buradaki problem, bu servetin, zaten krize yatkın sermaye dolaşımı aracılığıyla üretilip sürdürülmesidir. Fiziksel ve sosyal altyapıların selameti sürekli olarak aşırı birikimin, değer kaybının ve tamamen değersizleşmenin estirdiği soğuk rüzgârların tehdidi altındadır.

Her şeye karşın şimdi kenti, kapitalizmin sosyal ve fiziksel peyzajına iyice yerleştirilmiş, görünüşte sağlam, güvenli ve görece kalıcı sosyal ve fiziksel altyapılardan oluşan bir arka plana dayalı günlük yaşama ve çalışma süreçlerinin gerçekleştiği bir topluluk olarak görüyoruz. Bu yaklaşım, sınıfsal bir üretim ve tüketim tarzının geçerli bir coğrafi topluluk kavramı olmaksızın işlev göremeyeceğini ima eder. Fakat "topluluk" bir özerk birim olarak değil, coğrafi bir netice doğuran süreçler kümesi olarak tanımlanır. Bu küme hakiki ve yeterince somuttur. Bu yüzden doğrudan şu soruyu sormamız gerekir: Bu süreçler hangi noktaya kadar insan faktörü tarafından hareket geçirilir ve sonra kendi ürününün tahakkümü altına girer? Başka türlü söylersek, yaratılan topluluklar sınıf temelli birikime engel olur mu? Buradan önemli siyasi yankılar doğar.

V. KENTSEL BÖLGELERDE SINIFSAL İTTİFAKLARIN KURULUŞU

Ekonomide sistemli yapısal uyum yönündeki eğilim kentsel bölgelerdeki sınıfsal ittifakların şekillenmesine maddi temel sağlar. Sınıfsal ittifakın amacı gerçekleştirilmiş üretim ve tüketim modellerini, egemen teknoloji demetlerini ve sosyal ilişki, kâr ve ücret modellerini, emek gücünün niteliklerini ve girişimcilik-idarecilik becerilerini, sosyal ve fiziksel altyapıları ve yaşamanın ve çalışmanın kültürel niteliklerini korumak ya da güçlendirmektir. Sınıfsal ittifak (biraz sonra ele alacağım nedenlerle) daima istikrarsızdır ve mekânsal kapsamı her durumda bulanık ve genellikle içsel olarak bir ölçüde parçalanmıştır (örneğin kent ve banliyö şeklinde). Diğer kentsel bölgelere karşı savunmacı ya da saldırgan bir tavır alabilir ama yere bağlı değer kayıplarının nerede ve ne zaman yaşanacağı konusunda mücadelelerin patlak vermesiyle doğan kriz ortamında kentsel bölgenin gücü özel önem kazanır. Diğer kentsel bölgelerdeki politik güçlerle de ittifaklar kurabilir ve böylece bölgesel ve ulusal çaplı politik güç kompozisyonları oluşturmaya başlayabilir. Bununla birlikte bir kentsel bölgede kurulan sınıfsal ittifak kapitalizmin peyzajında güçlü bir şekillendirici faktördür. Coğrafi mekânda gerçekleşen sermaye birikiminin ve sınıf mücadelesinin ürünü olan sınıfsal ittifak da karşılığında bu süreçlerin dinamiklerini esaslı biçimde şekillendirir.

Bu tür sınıfsal ittifaklara ilişkin sorulması gereken üç soru vardır: Birincisi, bu ittifaklara kim neden katılır? İkincisi, farklı çıkarlar nasıl şekillenir ve politik olarak nasıl dile getirilir? Üçüncü olarak da, bu tür sınıfsal ittifakları hem istikrarsız hem de kırılgan hale getiren nedir?

İlk sorunun kısa cevabı şudur: Herkes ama özel olarak hiç kimse.

Her ekonomik aktör bir mekân işgal eder ve etrafındaki mekânda olup bitenleri denetlemekte çıkarı vardır. Daha önce de savunduğumuz üzere bir kent ekonomisinin sistemli uyumu yönündeki eğilim kaçınılmazsa, sistemli uyumun alacağı formu etkileyecek politik araçlar bulmakta herkesin bir çıkarı olması normaldir. Ama bazıları bundan başkalarına göre daha büyük çıkar sağlar. Mesela biliyoruz

ki yapılı çevreye yatırılmış sermaye tahrip edilmeksizin taşınamaz. Daha esnek olmakla birlikte sosyal altyapılara akan sermaye de temel niteliklerinin çoğu kullanılmaz hale getirilmeden taşınamaz. Ayrıca şunu da biliyoruz ki, bu devasa sermaye yatırımının değeri korunmak isteniyorsa, belli türde üretimin ve tüketimin oldukça uzun bir dönem boyunca belli bir düzeyde devam etmesi gerekir. Bu sermayenin sahiplerinin (veya bu yatırımlar için devlete veya özel sektöre borç verenlerin) varlıklarını ve o varlıkların değerlerini belirleyen üretim ve tüketim modellerini korumakta çok büyük menfaatleri vardır. Bu tür varlıkların sahipleri ve kreditörleri, emekçi konut sahiplerinden tutun da ipotekli konut kredilerinin ve belediye borçlarının çoğunun alacaklısı olan büyük finans kurumlarına kadar çok farklı toplumsal sınıflarda yer alabilir. Bunların tümünün kentsel bölge refahının devamında çıkarları ve söz konusu çıkarları korumak amacıyla bir sınıfsal ittifaka katılmak için çok güçlü nedenleri vardır. Ama sermayenin ve emeğin bazı kesimleri taşınmaz sermayeye daha güçlü bağlanmıştır. Arsa ve emlak sahipleri (konut sahibi olabilmiş emekçi sınıf kesimi dahil), yapsatçılar ve inşaatçılar, yerel yönetim ve ipotekli konut kredisi verenler ve devlete borç verenler, çıkarlarını korumak ve yerel değer kaybı tehdidini defetmek üzere kuracakları yerel ittifaklar sayesinde, geçici emekçilere, gezici pazarlamacılara ve ülkeden ülkeye dolaşan çokuluslu şirketlere nazaran çok daha fazla çıkar sağlayabilir.

Fakat fiziksel ve sosyal altyapıların nicelik ve nitelikleri kentsel bölgenin uluslararası işbölümündeki rekabetçi konumunu, girişimci kârlarını, emeğin hayat standardını ve kentsel bölgedeki çeşitli kalitelerde yaşama ve çalışma olanaklarını etkiler. Yani bunların üretiminin ve doğru kullanımının gerisinde, sahiplerinin dolaysız çıkarlarından daha genel nitelikte sınıfsal çıkarlar yatar. Ülkeden ülkeye dolaşan çokuluslu şirketler bu altyapıları daha titizce değerlendirir. Seyyar kiracılar da evlerine karşı kayıtsız değildir. Böylece kentsel bölgedeki fiziksel ve sosyal altyapı yatırımlarını artırma ilkesine dayalı (mutlaka ayrıntılı pratikler temelinde olmasa da) genel bir çıkar uzlaşması oluşur (kuşkusuz yatırımın üretken, kârlı

olması ve bir sınıfın bir kesimini diğeri karşısında aşırı düzeyde kayırmaması koşuluyla). Kentsel bölgede taşınmaz fiziksel ve sosyal altyapıların korunması ve güçlendirilmesi teması etrafında sınıf ittifaklarının şekillenmesi ölçüsünde tüm sınıfların ve tüm kesimlerinin siyaset oyununa katılmakla sağlayacakları bir çıkar bulunur.

Ne var ki sınıfsal ittifak kurmanın sağlayacağı çıkarlar bu kadarla kalmaz. Sabit sermaye yükümlülükleri nedeniyle kolay hareket edemeyen veya piyasaya ya da girdilere (emek arzının özel nitelikleri dahil) imtiyazlı erişim sayesinde bir ölçüde tekel gücü kazanan imalatçılar, gelirlerini kent ekonomisinin gelişmesini desteklemek üzere yerel gelir dolaşımından sağlayan tüccar, profesyonel, hizmet sektörü çalışanı ve kamu personelini kapsayan çok geniş bir kesimle birleşebilir. Örgütlenme ve mücadele sayesinde bir sömürü deryasında göreli imtiyaz adacıkları yaratmayı beceren bazı emek kesimleri, işlerini ve elde ettikleri hayat standartlarını koruyacaksa bu tür ittifaklara destek verirler ve bunlara etkin katılımı kendi konumlarını daha da güçlendirmenin bir yolu olarak görürler. Bu noktada kent bölgesinde sosyal yeniden üretimin (hem birikimin ve hem de emek gücünün yeniden üretiminin) korunması uğruna tüm sınıflar arasındaki bir ittifakın temelini görüyoruz. Bu ittifak normal olarak topluluğu yücelterek topluluk gururunu pompalar, toplumsal ilerleme ve yerel çıkarların savunulması ideallerine dayanarak topluluk dayanışması yaratmaya çabalar. Böyle etkinliklerin sınıf mücadelesinden sapmalar değil sınıfsal ilişkilerin ve birikimin mekândaki gelişme tarzının kaçınılmaz ve özel bir tezahürü olduğunu vurgulamak isterim.

Fakat bu tür ittifaklar yapısal olarak istikrarsızdır. Kâr arayışı, sermaye birikimi, çok yönlü sınıfsal çatlaklar ve bu süreçlerde somutlaşan çekişmelerle durmaksızın beslenen sosyal dinamiğin yol açtığı dahili bölünmeler ve harici baskılar bütünlüklerini korumalarını zorlaştırır. Geleceğin planlanması söz konusu olduğunda bölünmeler hemen açığa çıkar. Farklı çıkar grupları farklı yönlere çeker, her biri nereye yönelse orada kamu çıkarının yattığını iddia eder. Burjuvazinin içindeki hizipsel bölünmeler (finansal, ticari,

üretici, gayrimenkul ve toprak sahipliği arasındaki veya yerel üreticilerle çokuluslu organizasyonlar arasındaki bölünmeler) emekçi sınıf içindeki hizipsel bölünmelere (kadınlarla erkekler arasında, vasıflı kol emeği ve kafa emekçileri ile vasıfsız emekçiler arasında, işi olanlarla olmayanlar arasında ve emeğin farklı katmanları arasındaki bölünmeler) tekabül eder, böylece sınıfsal ittifak oluşumunda herhangi bir tutarlı sınıfsal çıkardan bahsetmek zorlaşır. Daha da kötüsü, bireyler birden fazla rol üstlenir ve çok farklı yönlerde bölünebilir – emekçiler aynı zamanda konut sahibi, tüketici, ebeveyn ve yatırımcı olabilir ve sınıfsal ittifaka birbiriyle uyuşmayan rollerde katılmak isteyebilirler. Bir sınıfsal ittifakın bir kesimi ya da sınıfı diğerine göre aşırı ölçüde kayırmayacak ya da ezmeyecek şekilde davranmasını sağlayacak hiçbir yöntem yoktur. En iyi örnek olarak kamusal yatırım kararları, varlıkların mekânsal düzenlenişini ve göreli erişilebilirliğini değiştirirken farklı sınıfları farklı tarzlarda etkiler ve her birine değişik faydalar sağlar. Mekânsal farklılaşmalar şeklinde açığa çıkan işgücü katmanlaşmaları böyle kararların niteliğine bağlı olarak zayıflar ya da pekişir. Rekabet (emekçiler arasındaki, mal ve hizmet üreticileri, perakendeciler arasındaki vb.) ve tekel güçleri edinmek için yürütülen mücadele sınıfsal ittifakın kurulmasıyla son bulmaz. Bilakis bunlar sınıfsal ittifakın zapt etmek zorunda olduğu durmaksızın işleyen bozguncu kuvvetlerdir. Birazdan göreceğimiz gibi kentsel ve bölgesel siyaset sanatı büyük ölçüde, bir taraftan fayda ve maliyetleri gruplar ile çıkarlar arasında dağıtma yöntemleri bulurken, diğer taraftan da rekabeti ve tekel güçlerini egemen ittifakın çoğunluk desteğini sürdürecek şekilde kontrol altına alma becerisidir.

İttifakın istikrarı üzerinde iki çeşit dış baskı oluşur. Birincisi, tüm ekonomik aktörler, bir yanda bulundukları yerde kalarak yerel iyileştirmeler için çabalamak ile diğer yanda kârların, ücretlerin, çalışma koşullarının, hayat tarzlarının, çevre niteliklerinin, gelecek beklentilerinin vb. daha iyi göründüğü başka yerlere taşınmak arasındaki seçimi içselleştirir. Hepsinde ortak olan bu gerilim tümüne aynı ölçüde yansımaz. Farklı kesimlerin ve sınıfların coğrafi hare-

ket yeteneği, kullandıkları ayrıcalıklara, sahip oldukları varlıklara ve onları bulundukları yere bağlayan ölçülemez nitelikteki sınırlamalara bağlı olarak değişir. Bir çuval altını (ya da aynı şey demek olan kredi mektupları) olan yalnız bir erkek, yörede bir çelik fabrikasının sahibi olan kişiye göre veya büyük bir ailesi ya da akrabalık ilişkileri ve bakması gereken insanlar olan evli bir kadına göre daha fazla seçeneğe sahiptir. Bir sınıf ittifakında bazı katılımcılar diğerlerine göre daha sağlam ortaktır çünkü başka yere taşınma seçenekleri daha azdır. Fakat görünüşler bazen yanıltıcı olabilir. Bankacılar ve finansörler coğrafi olarak en hareketli varlığı –parayı– yönetir ama yerel alacakları nedeniyle çoğu kez belli bir kentsel bölgeye ciddi biçimde bağlanırlar (New York'un 1974-75 mali krizi sırasında kentin çoğu uluslararası bankası bu açmazı yaşamıştı). Çokuluslu firmalar üretim yerini değiştirme yeteneğine sahip görünür fakat bazen belli bir sabit sermaye, yerel emek niteliği ve altyapı demetine bağımlı olmaları hareket etmelerini zorlaştırır. Geniş akrabalık ilişkileri olan bir emekçi yerine bağlı kalmaktansa bu ilişkileri coğrafi hareketlilik için kullanabilir. Bu örnekler bir sınıf ittifakını destekleme ya da ortadan kaldırma, kurma ya da yıkma kararlarının karmaşık ve çatışmalı gerilimlerin çözümü gözetilerek verilmesi gerektiğini gösteriyor. Grubun herhangi bir çıkarı, etkin çaba göstererek sağlamaya çalıştığı bir kazanımı yine etkin biçimde mahvedebilir. Mesela finans kurumları, banliyöleşmeyi finanse ederek veya getirisi en yüksek her yere parasal sermaye ihraç ederek kendi kredilerinin ve yerel sınıf ittifaklarının durumunu tehlikeye sokabilir. Emekçiler yüksek ücretler için baskı yaparak iş kayıplarına yol açabilir. Böyle amaçlanmamış ve çoğu kez çelişkili sonuçlar bu bağlamda çok yaygındır.

İkincisi, yıkıcı güçler sınıf ittifakını dışarıdan etkileyebilir. Dışarıdan daha düşük maliyetli ve farklı nitelikli emek gücünün göçü, yerel üretim ve perakendeciliğin dış sermaye tarafından devralınması, eskiden yerel olarak üretilen malların ithal edilmesi, dışarıdan parasal sermaye gelmesi ve gelirlerin yeniden bölüşümü bir ittifakın ortakları arasındaki güç dengesini değiştirir. Aslında, taraflar-

dan biri ithalatı yalnızca tek bir amaç doğrultusunda örgütleyebilir: İşverenler dışarıdan daha ucuz emek gücünün gelmesini, tüccarlar yerel ürünlerden daha ucuz malların ithalatını teşvik edebilirler vs. Harici ilişkileri ve olanakları kullanma yeteneği bir sınıf ittifakı içindeki pazarlıklarda önemli bir güç olur. Kolayca dış yardım sağlayabilen sınıf veya kesim (grevlere destek fonları bulabilen sendikalar, kargaşayı bastırmak için dış desteği harekete geçirebilen kapitalistler) bu tür yetenekleri haiz olmayanlar karşısında avantajlıdır. Aksine, talepleri karşılanmadığı takdirde başka yere taşınma tehdidi yöneltebilen yerel gruplar taşınma olanağı olmayan gruplara göre daha güçlü konumdadır.

Bir kent ekonomisinin sistemli uyumunun ters yönünde çalışan aynı kuvvetler sınıf ittifaklarını da istikrarsız ve güvenilmez kılabilir. Ama bütün bunların, şimdi daha yakından incelememiz gereken bir boyutu daha var. Bu boyut, sınıf ittifakının amaçlarının belirlenmesi, dile getirilmesi ve manipüle edilmesi için kullanıma hazır politik araçları ve yerel sınıf ittifakı kurulması yönündeki eğilimin gerisindeki çatışmalı ve çelişkili dürtülerden bir egemen sınıf ittifakı yaratma sanatını kapsar.

VI. KENT SİYASETİ VE EGEMEN SINIF İTTİFAKI ARAYIŞI

Sınıf ittifakının kurulmasına ilişkin kafa karışıklıkları ve istikrarsızlıklar görece özerk bir kent siyasetinin doğuşu için politik zemin yaratır. Bireylerin, grupların, kesimlerin ve sınıfların rollerinde, yönelimlerinde ve çıkarlarında oluşan bulanıklıklar, sermaye birikimindeki depremlerle (büyüme, teknolojik değişim, sınıfsal uyuşmazlık ve aşırı birikim krizleri) birlikte sosyal ilişkileri sürekli dalgalanma halinde tutar ve çoğu kez bu ilişkileri anlaşılması zor sosyal dönüşümlerin gerilimlerine boğar. Siyaset sanatı bu noktada yerini alır. Yaratıcı ve yetenekli politikacı yere bağlı topluluk duygusu üretecek ve bu duyguyu ifade edecek görece kalıcı ve güçlü bir çıkarlar ittifakı kurabilir. Aslında durum o kadar açıktır ki, tamamen bu durumdan yararlanmaya adanmış bir politikacılar sınıfı ortaya

çıkabilir. "'Politikacılar' başka hiçbir yerde Kuzey Amerika'dakinden daha ayrıksı, daha güçlü, devlet gücünün kendini toplumdan bağımsızlaştırma sürecini en uç noktalarına doğru sıkıştıran bir ulusal kesit oluşturmaz" diye yazar Engels (Marx ve Lenin 1968). Bütün bir "kent yöneticileri" sınıfının da görünürde bağımsız bir sosyal güç kaynağı şeklinde kendini yerleştirebileceği yer işte bu kırılma hattıdır (Saunders 1981, 118-36). Hem politikacılar hem de kent yöneticileri (bu açıdan çoğu kez aralarında ayrım yapmak anlamsızdır) kendini topluluğun sembolü gören, otoritesini ve gücünü meşrulaştırmak için zorunlu araçları (geleneksel ve sembolik olduğu kadar yasal, finansal ve teknik araçları da) ele geçiren bir egemen sınıf yaratmak üzere koalisyon siyaseti oyunu oynar. Bu koalisyon genellikle "kamu yararından" bahseder ve faaliyetlerine karşı kaçınılmaz muhalefeti dindirmek için yeterli otoriteyi ya da çoğunluk desteğini (ödün vererek, kendi safına çekerek, partiler arası pazarlıklar yürüterek ve baskı uygulayarak) kazanmanın yollarını bulur.

Bir kentsel bölgede egemen koalisyonun kimliğini ve hareket tarzlarını şekillendirmeye çalışırken kullandığı en önemli siyasi araç hiç kuşkusuz yerel yönetimdir. Ama ben bunun tek hatta en önemli araç olduğu görüşüne karşı çıkıyorum. Sivil toplumda işleyen politik süreçler, yerel yönetimden çok daha kapsamlı ve derindir. Hatta, yerel yönetimi koalisyon kurma açısından elverişsiz kılan birçok faktör vardır. Sınırlarının kentteki akışkan emek ve mal piyasa alanlarıyla veya altyapısal oluşumlarla örtüşme zorunluluğu yoktur; bu sınırların birleşme, yerel yönetimin yeniden organizasyonu ve metropol alanı çapında işbirliği yoluyla ayarlanması, uzun dönemde çoğu kez büyük önem taşısa da ağır işleyen külfetli bir iştir. Yerel idari birimler kentsel bölgeyi birleştirmekten ziyade böler, böylece yapısal uyum ve sınıfsal ittifak oluşumu eğilimlerinin yerine bölünmeleri (kent ile banliyö arasındaki gibi) belirginleştirir. O halde bir egemen sınıf ittifakının kurulması için diğer araçlar devletin daha yüksek katlarında veya sivil toplumda bulunmalıdır (mesela iş ve finans dünyasındaki kural dışı çıkar gruplaşmaları). Bir yanda Robert Moses aslında bölünmüş bir yerel yönetim aygıtına hakim olmak için,

halktan hiçbir onay almadan, finansal, ekonomik, inşaat (sendikalar dahil) ve gayrimenkul alanlarındaki güçlü çıkar grupları ağının desteğiyle ve eyalet ve federal düzeylerdeki yetkiyi kullanarak New York'u yeniden şekillendirdi. Diğer yanda Belediye Başkanı Schaefer Baltimore'un Belediye Binasını sivil topluma ulaşmak ve kentsel bölgeye bütünüyle hakim olabilecek bir kamu-özel çıkarlar koalisyonu kurmak için üs gibi kullandı. Buradan şu sonuca varıyoruz ki, bir egemen sınıf ittifakı olanakları matrisini oluşturan şey, devletin ve sivil toplumun içindeki ve bu ikisi arasındaki sınıfsal, grupsal ve bireysel ilişkilerin birbirine nüfuz etmesidir.

Tüm ekonomik aktörlerin bir egemen sınıf ittifakına katılmakta çıkarı olması ölçüsünde bu koalisyonun bileşimi önceden belirlenmiş değil gevşektir. Kesin bileşimi birçok farklı kompozisyonu doğuracak pazarlıklara bağlıdır. İttifakların uğraştığı meseleler değişebilir (sermaye ve emek yeni işlere ihtiyaç olduğu konusunda uzlaşabilir ama çalışma koşullarının düzenlenmesi gerektiğinde fikir ayrılığına düşebilir), keza farklı işleyen koalisyonlar farklı ve bazen taban tabana zıt hedefler belirleyebilir. Bazı koalisyonlar büyüme yanlısı, bazıları büyüme karşıtı olabilir, ayrıca sermayenin ve emeğin unsurları bu bölünmenin her iki tarafında da yer alabilir. Kaldı ki siyaset çok farklı yönleri işaret edebilir. Bir yanda, yerel yönetim aygıtı üzerindeki seçmen hakimiyeti aracılığıyla beslenen Paris Komünü gibi kent merkezli devrimci hareketler ve güçlü "belediye sosyalizmi" gelenekleri –1900'lerdeki Milwakuee, 1920'lerdeki Viyana, günümüzde Bologna ve Londra Büyükşehir Meclisi ve Santa Monica– vardır. Diğer yanda, 1945 sonrasında ABD'nin birçok kentinde ortaya çıkan, görünüşte çok güçlü, büyüme yanlısı ve bazen yerel yönetimi kullanan bazen de devre dışı bırakan (Robert Moses gibi) koalisyonlar yer alır (Molotch 1976; Mollenkopf 1983). Bunların arasında Katznelson'ın (1982) *City Trenches* (Şehir Siperleri) adlı kitabında anlattığı şiddetli çekişmelerle dolu siyasetten, New York'un Reis Tweed'i, Chicago'nun Başkan Daley'i ve Baltimore'un Başkan Schaefer'i tarafından güdülen istikrarlı ama otoriter politika çarkına kadar her türden melez çizgi yer alır.

Her politika türü belli bir çıkarlar koalisyonu oluşturmaya dayanır; ve her biri kendi tarzında benzersizdir. Bunun da ötesinde her koalisyon, yapabileceklerini ve yapamayacaklarını belirleyen farklı araçlar ve imkânlarla (mesela devlet aygıtı, yerel bütçe ve toprak kullanımının kuralları üzerinde politik denetim kurmak, yatırım finansmanının kılcal damarları üzerindeki denetimin sağladığından çok farklı güçler kazandırır) karşı karşıyadır. Uyuşmazlık çıkaran ve egemen koalisyonu çökerten gerilim bu noktada oluşur. Belediye Başkanı Kucinich Cleveland'ın yerel yönetim aygıtını bankacılık camiasına karşı kullanmaya kalktığında yenildi; yerini finansör ve yerel yönetimin işbirliğine dayalı yeni bir egemen sınıf ittifakı aldı.

Egemen koalisyonun yerel büyüme hızı, yenilik, sosyal değişim ve yeniden üretim üzerindeki tesirleri çok kapsamlı olabilir ve çok derin sonuçlar doğurabilir. Yalnızca fiziksel ve sosyal altyapıların şekillenmesi üzerinde doğrudan denetim kurmakla (ve bunlar aracılığıyla kentsel bölgenin temel ekonomik ve sosyal tavırlarını etkilemekle) kalmaz, ayrıca mecrasından çıkarak işleri (şu veya bu türde işleri), insanları (şu veya bu sınıftan veya türden insanları), ekonomi, ticaret, finans, gayrimenkul, kültür ve politika alanlarındaki etkinlikleri çekebilir veya kaçırtabilir. Elverişli bir "girişimcilik ortamı" yaratmaya, yeni türde yaşama ortamları şekillendirmeye, yeni hayat tarzlarını teşvik etmeye, yeni gelişme türlerinin gelişmesini hızlandırmaya ve çekmeye çalışabilir. Sosyal ve ekonomik hedefleri gerçekleştirme çabasında yenilikçi veya muhafazakâr, edilgen veya etken olabilir. Yeni sosyal ilişki modelleri bile bu durumdan etkilenebilir – bir türdeki bölünmeler zayıflarken (mesela ırklar ve cinsiyetler arasında) bir başka türdeki ayrımcılık kuvvetlenebilir (örneğin imtiyazlı ve politik bilince sahip bir emek kesimi egemen sınıf ittifakı dahilinde özel ayrıcalıklar koparark emekçi sınıfın geri kalanından ayrılabilir). Bütün bu açılardan bir kentsel bölgenin politik-ekonomik evrimi görece özerk, kesinlikle benzersiz ve her durumda özel biçimde gerçekleşir.

Kentsel bölge dahilindeki bu tür politik süreçlerin çok boyutlu mayası ve benzersiz nitelikleri; bireysel, grupsal ve sınıfsal bölün-

melerden kendine has egemen koalisyonların inşası; bunların aldığı kendine özgü yönler ve yere bağlı coğrafi topluluk ruhunun etkili biçimde kullanılması ilk bakışta kapitalist üretim ve tüketim tarzına ilişkin temel varsayımlarla tamamen uyuşmaz görünür. Ne var ki bütün bunların, bir coğrafi mekânda gerçekleşmesi zorunlu olan kapitalizmin süreçleriyle ve çelişkileriyle uyuşmakla kalmayıp onların ayrılmaz parçası da olduğu çok hassas bir nokta vardır. Bunun nedenini ve nasılını anlamak önemlidir.

Her egemen sınıf ittifakı kapitalist sistemin içinde kalmak ve kendi varlığının yeniden üretiminin koşullarını gerçekleştirmek için sermaye dolaşımının ve birikiminin temel mantığına intibak sağlamak zorundadır. Başarılı bir egemen sınıf ittifakı prensipte olduğu kadar pratikte de kapitalizm yanlısı bir sınıf ittifakı olmaya mecburdur. Sıkıntı, kapitalist yanlısı olmanın birçok yolu varken, kapitalizmin iç çelişkilerinin uyuma yönelik her çabayı sürekli olarak anlamsızlaştırmasından kaynaklanır. Kapitalizm yanlısı olmak şüphesiz tamamen yerel kapitalistlere adanmak anlamına gelmez çünkü bireylerle kıyaslandığında böyle grupların kendi sınıf çıkarlarını daha fazla kollamaları zorunluluğu yoktur (hele de bu gruplar bir ölçüde tekelci kontrol uyguluyorsa). Değişim halindeki mekânsal ilişkiler coğrafyasında yürütülen mekânsal rekabetin belirsizliklerini de konuya dahil ettiğimizde, kapitalist yanlısı olmanın kesin anlamını belirleyecek hiçbir iddianın ya da davranış tarzının var olmadığı açıkça ortaya çıkar. Kapitalistler güçlü bir komplo kursalar bile (ki zaman zaman böyle tezgâhlar örgütlerler) muhtemelen çalışmayacaktır.

Bu, Marksistlerin çok heves kırıcı, Marksizmi eleştirenlerin ise keyif verici bulduğu bir durumdur ve kent işletmeciliğine karşı sınıfsal analizin avantajları üzerindeki ve yerel politik süreçlerin "göreli özerkliği" üzerindeki tartışmaların, ayrıca coğrafi mekânda kapitalist eşitsiz gelişmenin genel teorisine karşı "tarihsel yönden olumsal süreç olarak yer" (Pred'in deyişi) konusundaki tüm tartışmaların temelini oluşturur. Peki bu girift tartışmalardaki Gordion düğümünü nasıl çözeceğiz?

VII. KAPİTALİZMİN EŞİTSİZ COĞRAFİ GELİŞİMİNDE JEOPOLİTİK BİRİM OLARAK KENTSEL BÖLGE

Kapitalist sistemde günlük hayat sermaye dolaşımı aracılığıyla yeniden üretilir. Bu dolaşım süreci çelişkili bir mantıkla işler, sınıfsal ilişkileri ve mücadeleleri zorunlu kılar, üretici güçlerde ve tüketim tarzlarında kesintisiz devrimlere yol açar ve kendini yeniden üretmek için bir yığın organizasyonun ve altyapının desteğine ihtiyaç duyar. Bu çelişkili mantık hakkında epeyce bilgimiz var (krş. Harvey 1982). Sorun kent sürecindeki olguların bu dolaşım sürecinde nasıl kapsandığını göstermek. Bu sürece nasıl "indirgendiği" değil, bu süreçte nasıl kapsandığı diyorum çünkü sermaye dolaşımını başka unsurlarının yanı sıra ayrıntılı coğrafi özelliklerini dikkate almadan açıklayan her açıklamayı eksik sayıyorum. Dolayısıyla vardığım sonuç şöyle: Kent hayatında ve kültüründe birikimin çelişkili mantığının doğrudan erişemediği bazı yönler olabilir, ama bu mantığın kapsamı dışında kalan, onun durumundan etkilenmeyen önemli hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla kent teorisyeninin görevi, entegrasyonların nerede yer aldığını ve içsel ilişkilerin nasıl işlediğini göstermektir.

En başından bir coğrafi süreç olarak düşünüldüğünde sermaye birikimi, bir ölçüde sistemli uyumun gerçekleştirildiği ve belli sınıfsal ittifakların kurulma eğiliminin doğduğu kendine özgü kentsel bölgeler oluşturmaya yönelir. Bu sürecin istikrarsız bir süreç olduğunun kabulü (coğrafi mekânın ve sınırlarının istikrarsızlığı dahil), özerk politik süreçler ve benzersiz görünen egemen koalisyonların kurulmasının yolunu açar ve böylece her kentsel bölgeyi kendine has bir politik-ekonomik gelişme yoluna iter. Şimdi özerkliğin ve benzersizliğin coğrafi mekândaki birikimin mantığıyla nasıl ve neden bağdaşır olmakla kalmayıp bu mantık açısından nasıl ve neden hayati olduğunu da açıklamam gerekiyor. Soru bu şekilde yöneltilince en azından kabataslak bir yanıtın bulunması çok da zor değil. Bu yanıtı dört temel noktayı dikkate alarak bulacağım.

Öncelikle "bir büyüme makinesi olarak şehir" fikrini ele alalım. Molotch'un (1976) etkileyici imgesini kullanmamın nedeni kısmen

"birikim için birikim, üretim için üretim" şeklindeki kapitalist zorunluluğu yansıtması. Ama bu imgenin yol açtığı daha derin düşünceler benzetmenin sunduğu kolaylığı aşıp daha verimli bir teori dünyasına girmemizi sağlıyor. Birikim, sermaye fazlasının üretici güçler fazlası ve emek gücü fazlasıyla birleştirilerek yeni mal üretimine dönüştürülmesini gerektirir. Bu etkinlik yapısal olarak spekülatiftir. Ama birikim üretimin zorunlu önkoşullarının önceden üretilmesini de gerektirir, bu bakımdan en önemli unsurlar sosyal ve fiziksel altyapılardır. Bu önkoşulların sermaye kullanılarak üretilmesi çifte ve katmerli bir spekülasyonu da beraberinde getirir. Önceden yapılmış spekülatif yatırımların, spekülatif büyümenin sürdürülmesinin gereklerini karşılaması zorunludur. Önceden yapılan bu yatırımlar en azından kısmen uzun dönemli taşınmaz ve sabit sermaye şeklinde toprağa yerleşiktir. Şüphe yok ki bireysel kapitalistler için en elverişli durum, ya önceki varlıkları (mesela, daha önceki bir üretim tarzında yaratılan varlıkları) buldukları haliyle serbestçe temellük edebildikleri ya da kendi adlarına en az yatırım yapmalarını gerektiren (bir demiryolu bağlantısı, emekçiler için bir miktar konut, bir satış mağazası) durumdur. Ne var ki bunlar sürdürülebilir birikim için yeterli değildir. O halde siyaset ekonominin önüne geçmelidir.

Egemen koalisyon ve bu koalisyonun özerk siyaseti işte tam bu noktada devreye girer. Gerçekte bir egemen koalisyon birikimin önkoşullarının üretimi üzerinde spekülasyon yapar; finans sermayesi ve devlet aracılığıyla riskleri kolektifleştirir. İşte "büyüme makinesinin" bütün anlamı budur. Ama bu, Molotch'un ısrarla belirttiği gibi bazı egemen çıkarların –banka ve finans sermayesinin, gayrimenkul ve inşaat sermayesinin (emekçiler ve sendikaları dahil), yapsatçıların ve devlet aygıtının hırslı aktörlerinin çıkarlarının– borusunu öttüren *kapitalist* modelde bir büyüme makinesidir. Bu çıkar grupları önkoşulların üretiminden kâr sağlamaya çalışırlar. Kârın gerçekleşmesi bu önkoşulların beslediği birikimin kârlılığına bağlıdır. Büyüme koalisyonu politik ve ekonomik gücünü kullanarak kentsel bölgeyi yukarı yönde kesintisiz ve sürdürülebilir bir birikim

sarmalına sürükler. Bu tür bir süreç gerilimler ve çatışmalar içerir ve sermaye birikiminin çelişkili mantığı nedeniyle kalıcı olamaz. Biraz aşağıda bu sürecin dengesizliklerini yeniden ele alacağız.

İkinci olarak icat ve yenilikleri düşünelim. Kapitalistler arasındaki rekabet ve sınıf mücadelesi üretici güçlerde periyodik köklü değişiklikleri zorlar. Bu tür durumlar kentsel bölgeler arasında farklılık gösterir. Fakat aşırı kâr arayışı da yenilik için yenilik yapma yönünde baskı yaratır, aynı zamanda tekelci kontroller ve yer değiştirmeler aracılığıyla bu baskıyı dizginleme girişimlerini teşvik eder. Mesela Jane Jacobs (1969, 1984) uzun süre önce, kentlerin en önemli işlevinin "yeni iş" üretmek olduğunu ve bazı kentlerin bu konuda diğerlerinden daha başarılı olduğunu ileri sürmüştü. Kaotik endüstri ve girişimcilik yapılarına sahip kentler yeni fikirlerin, tekniklerin ve olanakların beklenmeyen biçimde çarpışmasını ve böylece yeni ürünlerin ve yöntemlerin doğmasını mümkün kılar. Tekel gücünün sağlam biçimde yerleştiği kentler daha kapalı ve durgunluğa daha yatkın olur. On dokuzuncu yüzyıl için kısmen akla yatkın olan bu sav, günümüz için aynı derecede makul değildir. Yenilikçilik bir işkolu haline gelmişse (Marx uzun süre önce bunun kaçınılmaz olduğunu iddia etmişti) bu işkolunun önkoşullarının yaratılması gitgide daha fazla önem kazanacaktır. Büyük çokuluslu şirketlerin ve devletin bünyesinde bu önkoşulların sürdürülmesi, küçük bir firmaya göre daha kolaydır. Ayrıca bu tür önkoşulların belli mekânlarda toplulaşması (Boston, Palo Alto, North Carolina, Long Island gibi kentlerin civarındaki "ileri teknoloji" merkezleri) yararlı olabilir ama günümüzde teknoloji transferi genelde tekelci kontrol altında da olsa o kadar hızlandı ki mekânsal toplulaşmanın kente özgü niteliklerini anlamsızlaştırıyor. Yine de Jacobs'un savının daha fazla anlam ifade etmekle birlikte yine de eksik kalan daha genel bir versiyonu vardır.

Yenilik eninde sonunda, icattan daha fazlasını gerektirir. Geliştirilmesi için risk sermayesi ve spesifik emek vasıfları, pazarlanması içinse dağıtım sistemlerine erişim gerekir, alıcıların da tüketici piyasalarının yeniden tasarlanmasına ve beğenilerin ve modanın değiştirilmesine açık olması zorunludur. Yenilik, her kent ekonomi-

sinin kurmaya çalıştığı sistemli uyum çerçevesindeki hegemonyacı teknoloji demetini etkiler. Kısaca yenilik, asla yalnızca üretim cephesiyle sınırlanamaz ve sınırlanmamalıdır. Kaçınılmaz olarak tüketime, hanehalkının yeniden üretimine, sosyal hizmetlere (örneğin eğitim ve sağlık hizmetlerine) idari sisteme, kültürel etkinliklere ve politik süreçlere yayılır. Askeri alanda ve izleme ve kontrol etkinliklerini yürüten diğer devlet sektörlerinde de yeniliğe güçlü talep vardır. Bütün bu alanlardaki yenilik kapitalizmin dinamikleri açısından emek sürecindeki dolaysız değişimler kadar önemlidir. Ne var ki bu sosyal ve politik yenilik birikim açısından "rasyonel" olmak zorundadır. Peki bu nasıl sağlanır? Bu bakış açısından kentsel bölge, hayat tarzları, sosyal hizmet sunumu, kültürel formlar, politika ve idare gibi unsurların uygun kompozisyonunu oluşturma çabasının, üretimde teknolojik ve organizasyonel dinamizm yönündeki sürekli baskıyla paralel yürüdüğü bir sosyal ve politik yenilik merkezi olarak görülebilir. Kentsel bölgedeki egemen sınıf ittifakının ve politikasının özerkliği bu sosyal ve politik dinamizm açısından vazgeçilmezdir. Bunun da ötesinde bireylerin ve grupların bu politikaya müdahale özgürlüğü, girişimcilerin teknolojik değişiklik ve ürün yeniliği arayışı kadar hayatidir. Sınıf mücadelesi, mülkiyetçi kişilik, topluluk çekişmeleri, emeğin niteliklerine ve hayat tarzı tercihlerine dayalı bölünmeler ve katmanlaşmalar gibi olguların sosyal hareketlerde yarattığı sosyal maya ve uyuşmazlık, yaratıcı sosyopolitik yenilik süreçlerine aktarılabilir. Başarılı kentsel bölge, hayat tarzlarını ve kültürel, sosyal, politik formları sermaye birikimi dinamikleriyle uyuşacak biçimde bir araya getirebilen kentsel bölgedir.

Acaba bu doğru demetin gerçekleştiğini nasıl anlarız? Bu soru beni üçüncü noktaya taşıyor. Kentsel bölgeyi kapitalizmin küresel dinamikleri dahilinde bir tür rekabetçi kolektif olarak değerlendirebiliriz. Bireysel girişimci gibi her kentsel bölge de izleyeceği rotayı seçme özerkliğine sahiptir ama işin sonunda harici zorlayıcı rekabet yasalarıyla disipline edilir. Kentsel bölge sanayisi uluslararası işbirliği çerçevesinde rekabet etmek zorundadır; rekabet gücü ise emek gücünün niteliklerine, sosyal ve fiziksel altyapılarının verimliliğine

ve yoğunluğuna; hayat tarzlarının, kültürlerin ve politik süreçlerin "rasyonelliğine"; sınıf mücadelesinin ve sosyal gerilimin durumuna; coğrafi konuma ve doğal kaynak zenginliğine bağlıdır. Yanılan girişimciler gibi yanlış seçimler yapan kentsel bölgeler de rekabette yenilir. Sınıf mücadelesi sonucunda tahrip edilen ya da birikimle uyum sağlayamayan yollar (büyümesiz ekonomilere veya belediye sosyalizmine doğru) izleyen sınıf ittifaklarının yönetimindeki kentsel bölgeler bir noktada iş imkânları, ticaret, para, yatırımlar, hizmetler vb. uğrundaki rekabet realiteleriyle yüzleşmek zorunda kalır. Bazı kentsel bölgeler yarışta geride kalabilir, durgunlaşabilir, zayıflayabilir ya da iflasa sürüklenebilirken bazıları da yükselebilir. Fakat bu durum, kent ekonomisi, işbölümü, egemen sınıf ittifakları ve farklı politik formlar gibi unsurlardan oluşan çeşitli kompozisyonların ve her türden başarılı uzmanlaşmaların bir arada var olamayacağı anlamına gelmez. Bir firma benzersiz niteliklerini ne ölçüde yitirebilirse kapitalizm de bir kentsel bölgenin kendine özgülüğünü o kadar yok edebilir, daha fazla değil. Bazı kentsel bölgeler artı değer üretiminde uzmanlaşırken bazıları da tüketiminde uzmanlaşır. Belli bir tarihsel durumda bazıları kültürel ve politik yeniliğin öncü merkezleri olarak ortaya çıkar ama muhalefeti yenilikleri geciktirecek kadar boğan bir egemen sınıf tahakkümünün ağır tokadı altında canlılıklarını yitirir. Bazı sınıf ittifakları emek hareketlerini hizaya sokarak ve ücret düzeylerini düşürüp emekçi direnişlerini zayıflatarak dik başlı kitleleri birikimin ön saflarına yerleştirmek için güçlü baskı araçları kullanır. Bu seçeneklerin her türlü bileşimi mümkündür. Ama benzersizlik tarihsel ve coğrafi açıdan olumsal olarak görülmelidir. Gönüllü ve özerk mücadelelerle gerçekleştirilen bileşimler eninde sonunda sermaye birikimi süreçlerine ve bu süreçlere bağlı gelirlerin mekânda ve zamanda dolaşımına bağımlıdır.

Ama ben şimdi dördüncü noktayı ele alarak bu yaklaşımı biraz değiştireceğim. Bir egemen sınıf ittifakının politik gücü kentsel bölgeyle sınırlı değildir: jeopolitik olarak başka mekânlara yansıtılır. O halde kentsel bölgeyi kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişimi çerçevesinde bir jeopolitik varlık olarak görmemiz gerekiyor. Bu jeopolitik

gücün nasıl kurulduğu ve kullanıldığı yalnızca tek bir kentsel bölgenin kaderi açısından değil kapitalizmin kaderi açısından da önemli olası sonuçlar içerir. Şimdi bunun nedenlerini açıklayalım.

Bir egemen sınıf ittifakının hedefleyeceği güç kısmen seferber edebileceği iç kaynaklara bağlıdır. Finansal ve ekonomik avantaj hayati önem taşır. Bu ise kısmen kentsel bölgenin rekabet konumuna dayanır. Ne var ki rekabet her daim eşitler arasında cereyan etmez: Devasa boyutta karmaşık ekonomiye sahip kentsel bölgeler kendilerini kuşatan mekânların üstüne geniş ve çoğunlukla tahakküm niteliği taşıyan bir gölge yayar. Ekonomik güç kentsel bölgenin hiyerarşik yapısı içinde uygulanır. Kredi ve finans dünyasında (kapitalizmin merkezi sinir sisteminde) hakim güç olan New York ve Londra gibi kentsel bölgeler bu gücü kapitalist dünyanın bütününde kullanabilirler. İşleve dayalı hiyerarşi aracılığıyla büyüklüğe dayalı hiyerarşinin önemi yeniden vurgulanır. Gerek sosyal ve politik meselelerde gerek mal ve hizmet üretiminde yenilik yapma gücü de özel bir nüfuz sağlar. Fakat hiyerarşik olarak örgütlenmiş devlet aygıtındaki politik güç de başlı başına önemli bir unsurdur. Bu durumda güç büyük ölçüde, yerel egemen koalisyonun ulusal politikayla uyumuna ve onun karşısında taşıdığı meşruiyete dayanır.

Yerel gücün bu farklı kaynakları birbiriyle her zaman uyum içinde değildir. Bölünme ve kırılmalar yaygındır ve sıklıkla, uyumlu bir varlık olarak kentsel bölgenin jeopolitik nüfuzunu baltalar. Örneğin sosyal ve politik yeniliğin getirdiği uyuşmazlık bir yerel ittifakı bölebilir ve harici etkilere ve manevralara açık hale getirebilir. Kapitalistler emeğin direnişini bastırmak için başka bölgelerdeki kapitalistlere ya da devlet otoritesine başvurabilir, bu arada emekçiler de benzer şekilde kentsel bölgeler çapında koalisyonlar kurabilir ve merkezi devlet gücünün kontrolünü kendi çıkarları yönünde ele geçirmeye çalışabilirler. Bir yöredeki egemen koalisyondan dışlanan herkes büyük ihtimalle dışarıdan yardım sağlamaya çabalayacaktır. Ayrıca farklı koalisyonlar farklı kaynaklara hakimdir. Yerel bir sosyalist hareket büyük çaplı yerel meşruiyete ve yerel desteğe sahip olsa da finansal ve ticari

manivelaları ele geçirememiş olabilir. Böyle durumlarda jeopolitik güç kullanımı iki ya da üç parçaya bölünebilir: Londra'nın "city"si* Londra Büyükşehir Meclisinden çok farklı türde ve kapsamda nüfuza sahiptir. Bölünmelerin coğrafi ya da sosyal olması aynı derecede kolaydır. Örneğin kent-banliyö ayrımını kuvvetlendiren siyasal idare birimleri belirlenebilir.

Bu noktada çok enteresan bir mevzuyla karşılaşıyoruz: yerel politik otoritenin kentsel bölge dahilindeki ekonomik çıkarlar karşısındaki kapasitesi ve alanı. On dokuzuncu yüzyıldaki eğilim yerel politik otoriteyi genişletmek ve güçlendirmek, böylece büyük kentleri, ekonomik nüfuzun ve gücün ana hatlarını yansıtan jeopolitik varlıklar haline getirmekti. Fakat genel oy hakkının alınmasından ve emek hareketlerinin yaygınlaşmasından sonra eğilim ters yöne döndü, bir yanda kentsel bölgelerin politik olarak parçalanması, diğer yanda ekonomik ve politik faaliyet alanları arasında yarılma başladı. Dolayısıyla pratik kentsel siyasal iktisat açısından sorun, bölünmelere karşı kentsel bölgeyi uyumlu bir jeopolitik varlık olarak kurmaktır. Bu hedefe ulaşmak için bir egemen sınıf ittifakı, yere bağlılık yaratmak, topluluğu kendi safına kazanmak, yerel gelenekler oluşturmak ve bunlara el koymak amacıyla topluluk gururunu pompalamanın yollarını arayacaktır. Dolayısıyla yerel gazeteleri, radyoyu ve televizyonu, evrensel mübadele dünyasında yer aidiyeti duygusunu güçlendirme yönünde kullanır (bu süreç özellikle ABD'de güçlüdür). Eşitsiz coğrafi gelişme dünyasında jeopolitik mücadele yürütmek amacıyla, geleneksel politik kanallarla sınırlı olma zorunluluğu bulunmayan bir politika çarkı inşa etmeye çalışır.

Jeopolitik stratejiler egemen koalisyonun kullandığı silah deposunun parçası haline gelir. Koalisyon en azından, kamu yatırımları, vergi yükü ve gelirleri, politik temsil vb. uğrunda ulus devlet dahilinde politik mücadele yürütür. Siyasi ödünler ve kamu yatırımları (özellikle egemen koalisyonun heybetli bir kolektif toprak spekülatörü gibi davrandığı ulaştırma ve haberleşme sektöründe) aracılı-

* Londra'nın tarihi ve finansal merkezi. (ç.n.)

ğıyla coğrafi konumunu güçlendirmenin yollarını araştırır. Oy ve diğer türde politik destek sağlayan güçlü bir politika çarkının inşası çoğunlukla politik ve ekonomik faydalarla amorti edilir. Ama ekonomik, kültürel ve yenilikçi güçler aynı zamanda başka kentsel bölgeler üzerinde tahakküm kurma araçları olarak da kullanılabilir. Kentsel bölgede yaratılan sermaye ve emek fazlaları başka yerlerde denetimli olarak kullanıma sokulabilir; farklı kentsel bölgelerde tesis şubeleri kurulabilir, sadece seçkin tüketicilere hitap eden pazarlar oluşturulabilir ve güçlü tahakküm yaratan finansal bağlantılar yaratılabilir. Ekonomik güç dokunaçları başka kentsel bölgeler üzerinde de tahakküm kurmak üzere dışarıya uzanabilir, bu arada başka yerlerden gelen işgalci dokunaçlara karşı politik manevralar ve tekelci kontroller aracılığıyla büyük bir enerji sarf ederek savaşılır. Kentsel bölgeler arasındaki rekabet böylece kaba bir jeopolitik güç mücadelesine dönüşür.

Sonuç olarak egemen sınıf koalisyonunun yolunda batık yatırımlar, hayat standartları, iş koşulları, hayat ve kültür tarzları, sosyal organizasyon, siyaset ve yönetim biçimleriyle ilgili savunması gereken çok şey durur. Ayrıca bütün bu alanlarda hızlı ve genellikle ihtilaflı yenilikten kazanacağı çok şey de vardır. İşlerin yolunda gittiği dönemlerde rekabetçi konumunu güçlendirmeye ve kapitalist "ilerlemenin" meyvelerini topluluğa kazandırmaya çalışır. Dahili ve harici kuvvetleri yukarı yöndeki yerel gelişme sarmalında kullanmaya çabalar. Kriz döneminde değer kaybını ve üretici kapasitenin, emek gücünün, yerel piyasaların, sosyal ve fiziksel altyapıların tahrip edilmesini engellemekte de pek çok çıkarı vardır. Rekabetçi ve jeopolitik gücünü, yerel aşırı birikim tehdidini ihraç etmek ve böyle problemlerin kendi sahasına ithalini önlemek için kullanabilir.

Egemen koalisyon bütün bu açılardan bir tür kolektif girişimci gibi davranmak zorundadır. İki uçlu bir rol üstlenir. Çeşitli kentsel bölgeler ile onları temsil eden koalisyonlar arasındaki rekabet, kentlerin politik ve sosyal peyzajı kapitalizmin müşkülpesent talepleri doğrultusunda koordine etmelerini sağlar; birikimde ve sınıf mücadelesinde oluşan coğrafi çeşitlenmeleri kapitalist dinamiğin sınırla-

rı içinde disipline ederken aynı zamanda bu dinamiğin gelişip serpilmesi için yeni mekânlar ve olanaklar yaratır. Farklı koalisyonlar kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişmesinde kilit aktörler olur. Başka bir çalışmamda ileri sürdüğüm gibi (Harvey 1982, on ikinci ve on üçüncü bölümler) eşitsiz coğrafi gelişimin kapitalizmin çelişkilerine istikrar kazandırması ölçüsünde onu teşvik eden aktör de vazgeçilmez hale gelir. Kapitalizmin kendi iç çelişkileri için mekânsal çözüm arayışı, her kentsel bölgede birikimin kaderi ve sınıf mücadelesinin geleceği konularında hassas bir egemen koalisyonun edimleriyle yürütülür. Fakat tüm girişimciler gibi bu koalisyon da açık ve giderek şiddetlenen rekabetin alevleriyle hegemonya jeopolitiğinin şekillendirdiği tekelci denetimin durgun bataklığı arasında sıkışıp kalır. Bu bataklık kapitalizmin coğrafi peyzajının, bir kentsel bölgeler sisteminde, istikrarlı ama uzun dönemde durağan hiyerarşik hakimiyet yapılanmaları halinde kristalleşmesine yol açar. Şüphesiz buradaki problem, kapitalizmin bu kadar kolay dizginlenememesidir; durgunluk onun en güçlü yönü olmayıp sadece iç çelişkilerini yoğunlaştırır ve vahimleştirir. Böyle durumlarda egemen sınıf koalisyonunun uyumu tam da kurduğu tahakküme karşı harici muhalefet kaçınılmaz olarak sertleştiği anda risk altına girer. Bir kez daha hatırlayalım, kolektif girişimci, koalisyondan ayrılmak, hatta onu yıkmakla, ona bağlı kalmak ve koalisyondan sağladığı kazanımları korumak arasındaki gerilimi içselleştiren bireylerin, hiziplerin ve sınıfların rahatsız ve istikrarsız koalisyonuyla şekillendirilmiştir. Ne olursa olsun parçalar daima uyuşmazlık ve uyuşma durumları arasında sıkışır. Bir egemen koalisyonun vaatlerini yerine getirmemesi ölçüsünde –tekelci denetim altında bu durum uzun vadede kaçınılmazdır– yıkılmasını sağlayan ve daima örtülü olarak var olan güçler açıkça ortaya çıkar ve bazen şiddetli ayaklanma şeklinde tezahür eder. Dahili uyumun zayıflaması harici bağlantıların ve ittifakların yeniden şekillendirilmesi ve yeni güç kompozisyonlarının oluşturulması için bol fırsat yaratır. Uluslararası işbölümü dahilinde güç merkezleri olarak yeni bölgeler ortaya çıkar; rekabetçi yeniden yapılandırma güçlerinin yaratıcı yıkım aracılığıyla işletilmesine para-

lel olarak yenilik ve rekabetçi büyüme yeniden başlar. Kapitalizmin jeopolitik peyzajı tıpkı üretiminin peyzajı gibi, "tekelci denetimin istikrar etkisi yapan durgunluklarıyla rekabetçi büyümenin bozucu ve çoğu kez yıkıcı dinamizmi arasında yalpalar."

Bu süreç aşırı gergindir. Bazen de bizatihi kapitalizmin mantığına karşı isyanlara dönüşen kendine özgü direniş tarzlarını kışkırtır. Kentsel bölgeler emek piyasasının geleneksel tavırlarıyla, kapitalist eylem tarzlarıyla, sınıfsal ittifaklarla ve kendine özgü politika tarzlarıyla dolu topluluklar halinde kurulur. Sermaye birikiminin sınıfsal ilişkilerine dayanan bu yapılar kolay kolay yıkılamaz. Dolayısıyla kapitalizmin ürettiği egemen sınıf ittifakları, kentsel siyaset süreçleri ve jeopolitik rekabetler belli bir noktada kapitalist gelişmenin devamının önünde önemli engeller olarak dikilir. Kapitalizmin devrimci gücü coğrafi mekânda kendi yarattığı sosyopolitik formları yıkmak ve yeniden şekillendirmek zorunda kalır. Kentsel politik süreçlerin görünürdeki özerkliği ve kalıcı mayası bu çelişkinin tam merkezindedir. Ama kent siyasetinin devrimin ileri cephesini şekillendirme potansiyeli de aynı yerdedir. Kentsel bölge ya kendini yaratan kuvvetlere teslim olur ya da devrimci hareketin kalbi haline gelir.

VIII. SONUÇ

Uzun bir süredir kapitalizmin, belli bir anda kendi durumu için elverişli, kendi imajında bir fiziksel ve sosyal peyzaj inşa ettiğini, ama zamanın daha sonraki bir noktasında, genellikle yaratıcı yıkım krizleri esnasında bu peyzajı kökünden değiştirmek zorunda olduğunu savunuyorum (krş. birinci ve ikinci bölümler). Şimdi bu savın, belli bir coğrafi ölçeğe yani kentsel bölgeler ölçeğine uygulanan, politik içeriği çok daha güçlü özel bir versiyonuyla karşı karşıyayız. Fakat kesinlikle bunun böyle bir jeopolitik tasvirin üzerine inşa edilebileceği tek ölçek olduğu izlenimi yaratmak istemiyorum. Başka bir çalışmamda bu versiyonu büyük ölçekli bölgeler ve ulus devletler açısından tasvir etmeye çalışmıştım. Bununla birlikte kent sürecini gözlemleyenler hangi politik ya da yöntemsel tercihi yapmış olur-

larsa olsunlar hiç değilse şu noktada uzlaşırlar: Sosyal, ekonomik ve politik süreçler kentsel analiz bağlamında özel bir anlam kazanır ve bu ölçekte bir genelleme, bireylerle diğer ekonomik aktörlerin günlük edimlerini genel süreçlerle ilişkilendirme tarzı açısından somut sonuçlar doğurur. Deyim yerindeyse kent alemi, bireylerin yaşamlarını kurmak ve yönetmek için nasıl davrandıklarını ve mücadele ettiklerini gösteren ve aynı zamanda bireyler üzerindeki tahakkümün gerçek güçlerini bünyesinde bir araya getiren bir "somut soyutlamadır". Kent siyaseti bireylerin kolayca anlayabildiği ve doğrudan ilişki kurabildiği bir eylem dünyasıdır. Bu bölümde incelediğimiz türden süreçler bireylerin, grupların ve sınıfların uyum sağlamak ve karşılık vermek zorunda olduğu gerçek bir koşullar seti sunar. Kesin olarak söylersek, süreçler soyut kuvvetler olarak ortaya çıkar ama asla bu kuvvetlerden soyutlama yapmaya kalkışamayız. Mesela sınıf mücadelesinin jeopolitik oluşumlardan ve çatışmalardan bağımsız gelişebileceğini ileri sürmek tümüyle dayanaksız bir soyutlamadır. Ne yazık ki bu Marksistlerin çok sık başvurduğu bir soyutlama. Bu bakış açısından eleştirmenler ve Marksist kent analizini terk edenler dile getirdikleri yakınmalarda haklıdır. Ama yanıldıkları nokta kent topluluğunun ve onun kendine özgü siyasetinin kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri altında, bu ilişkilerin coğrafi mekânda işlemesiyle üretildiğini inkâra çalışmalarıdır.

Anladığım kadarıyla temel Marksist yaklaşım bireylerin, sosyal grupların ve sınıfların kendi varoluşlarının tarihi ve coğrafi koşullarını yönetmek ve güçlendirmek için durmaksızın mücadele ettiklerini savunur. Bu mücadelenin nasıl yürütüldüğü –bireysel ya da kolektif olarak, koalisyonlar ya da cepheleşmeler yoluyla– önemli sonuçlara yol açar. Ama mücadelenin yürütüldüğü tarihi ve coğrafi koşulların seçilmediğini ve verili olduğunu da biliyoruz. Bu durum, koşulların tabiat tarafından sunulmasından ya da sosyal olarak yaratılmasından bağımsız olarak geçerlidir. Bununla birlite uygun koşullar birçok yöntemle belirlenebilir ve bazı yöntemler diğerlerinden daha anlamlıdır. Vurguyu nereye yerleştirdiğimiz önemlidir. Biliyoruz ki kapitalist toplumda sosyal hayatın yeniden

üretimi sermaye dolaşımı sürecinde yani sınıfsal ilişkileri ve mücadeleyi, birikim ve yeniliği ve periyodik krizleri içeren süreçte gerçekleşir. Ama bu sürecin tarihsel ve coğrafi koşulları hakkında bahsetmemiz gereken daha somut bir şey var. Marksistler tarihle yakından ilgilenirler –ücretli emeğin yaratılması, para formlarının ve mal üretiminin doğuşu, zorunlu sosyal ve kurumsal desteklerin şekillenmesi, belli türde politik teori ve otoritenin oluşması, bilimsel ve teknik anlayışların inşası, vb. Ama Marksistler coğrafyaya çok az önem verirler. Coğrafyanın yeniden gündeme getirilmesi mücadelelerin gerçekleştiği temel durumlardan biri olan sermayenin kentleşmesi hakkında ilgi uyandıracaktır. Ayrıca bu sayede dikkatimizi kapitalizmin, kalıcılığının önkoşullarından biri olan mekânsal organizasyonu nasıl yarattığı meselesine odaklayabileceğiz. Gerçek coğrafi mülahazaların dahil edilmesi Marksçı vizyonu bozmak şöyle dursun, onu fazlasıyla zenginleştirir. Bu yolla kendimizi gerek mekânsız bir Marksist ortodoksluğun zincirlerinden gerekse kısmi temsillere ve naif ampirisizme burjuva tarzı sığınmaların beyhudeliğinden kurtarabiliriz. Tarihsel ve coğrafi mücadeleyle sağlanacak kazanımlar böyle sığınma lükslerine meydan vermeyecek kadar büyüktür. Kapitalizmin tarihsel coğrafyası, politik eylem ağının merkezi olduğu gibi teorik araştırmanın da ana konusu olmalıdır.

6. Bölüm
Para, Zaman, Mekân ve Kent

Kapitalist sistemde kent sürecini şekillendiren kuvvetleri kavramaya çalışıyorum. Para, mekân ve zaman meselelerine odaklanıyorum çünkü bunlar üzerinde kafa yormak ayrıntı yığınını biraz olsun ayıklar ve kentleşme sürecinin hangi referanslar çerçevesinde ilerlediğini açıkça ortaya çıkarır. Böylece kentsel deneyimin anlamını daha iyi kavramamız, onu yorumlama yöntemleri bulmamız ve geçerli seçenekler üzerinde düşünmemiz mümkün olur. İncelediğim mevzular ilk bakışta çok soyut görünüyor. Ama soyutlamaları ben kurmadım. Bunlar gündelik hayatta somut ve kişisel sonuçlar doğuran soyut kuvvetleri yaratan bir sosyal sürece kazınmış durumdadır. Paranın "rasyonelliği" ve faizin gücü, zamanın saat aracılığıyla bölünmesi, mekânın kadastro tescilleriyle bölünmesi, sosyal hayatın soyut olarak tasarlanan yönleridir. Ama bunların her birinin bizim üzerimizdeki gücü, bizim onlar üzerindeki gücümüzden fazladır.

Benim iddiama göre mal mübadelesine aracılık eden bir unsur olarak paranın bizatihi varlığı mekânın ve zamanın sosyal hayattaki anlamlarını kökten değiştirir, belirler, kentleşmenin sınırlarını tespit eder ve bu sürecin biçimine ve tarzına bazı zorunluluklar dayatır. Paranın sermaye şeklindeki özel kullanımı bu ilişkileri pekiştirirken, birikimin dinamikleri (hızlanan büyüme, teknolojik devrimler, krizler vb.) bu ilişkilerin uyumunu giderek artan ölçüde bozar. Bu uyum noksanlığı kapitalist sistemde kent sürecini tuhaf biçimde kırılgan bir vaka haline getirir; yani keşmekeş, uyuşmazlık ve çekişme normal durumlar olur ve kararlı sonuçların önceden tespiti imkânsızlaşır. Gelgelelim görünürdeki kırılganlığın arkasında, sınıfsal tahakkümün aşırı baskıcı yönlerinden kurtuluşu engelleyen temel bir süreç ve bununla birlikte yürüyen kent patolojisi ve huzursuz uyumsuzluk saklıdır.

Bu genel tezin kapsamında kentsel protesto siyasetini, kent iktidarının formlarını ve kent deneyiminin çeşitli tarzlarını kavrama-

mıza yarayacağını umduğum bir başka tez de geliştirmek istiyorum. Keşmekeş doğar çünkü, parasal güç hakimiyeti, mekân hakimiyeti ve zaman hakimiyeti birbirinden bağımsız ama kenetlenmiş sosyal güç kaynakları oluşturur, bunların baskıcı nitelikleri sayılamayacak kadar çok tepki ve ayaklanmayı tetikler. Mekânı üzerindeki çeşitli tahakküm tarzlarından kurtarma, zamanın kullanımını özgürleştirme, tamamen paraya dayalı değerlendirmelerin bön bayağılığından bağımsız var olma taleplerinin her biri, çok geniş kapsamlı ve büyük erimli sosyal protesto hareketlerinin bünyesine yerleştirilebilir. Fakat paranın, mekânın ve zamanın yaratıcı kullanımı olumlu kentsel deneyimin de merkezinde yer alır. Bazılarının görüşlerini malzeme olarak kullandığım pek çok kent romancısının kitaplarındaki olay örgüsünü dokumak ve duyarlılık oluşturmak için başvurduğu diyalektik tam olarak budur. Ne var ki, sermaye dolaşımı ve birikiminin çelişkili dinamiği işleri daha da karıştırır. Gerçi bu durumda sınıf mücadelesi tepkinin ve isyanın temel ekseni olarak öne çıkar ama diğer eksenler kaybolmaz ve tuhaf biçimde saptırılmış ve çarpıtılmış formlar alır; bu ise sınıf mücadelesinin ve hedeflerinin netliğini bozar. Tam olarak bu nedenle, kentsel sosyal hareketler politik açıdan çok renkli olur ve değişen koşullara bağlı olarak odaklandıkları meseleleri hızla değiştirebilir. Atak davrananlar olası alternatiflere sahip çıkar ve kendini şekillendiren birçok güç kadar çapraşık olan kentsel tarih karşısında politik-ekonomik analiz ya gereğinden fazla katı ya da söyleyecek hiçbir sözü olmayan sağır dilsiz durumunda kalır. Bence, kent sürecinin siyasal iktisadını belli kompoziyonlar halinde bir araya getiren çerçeveler olarak para, sermaye, mekân ve zamanın dikkatlice incelenmesi bu keşmekeşi kısmen çözebilir.

I. PARA

"Para hakkında bir roman yazmak çok zordur" demişti Zola (1967, 1236) "soğuktur, buzludur, çıkara adanmıştır". Simmel (1938) de benzer şekilde şöyle yakınıyordu: "Para her ne kadar hayatımızın ve medeniyetimizin tüm yönlerinin merkezi unsuru olsa da, kendi başı-

na her türlü içerikten sıyrılmış bir şeydir", "mülkiyet haricinde hiçbir içeriği yoktur"; para "bir dizi anlaşılmaz gücün temsilcisidir" (301) bu güçler "hayatın tüm alanlarında ve her anlamda maddeyi başıboş savrulan süreçler halinde çözerek dağıtmaya çalışır" (168). "Para, ruhsuzluğu ve kayıtsızlığıyla tüm değerlerin ortak paydası olduğu ölçüde" der Simmel (1971, 330), "korkunç bir eşitleyici haline gelir – şeylerin özünü oyar, kendine has değerlerini, emsalsizliklerini ve benzersizliklerini asla onarılamayacak şekilde yok eder. Böylece her şey, kesintisiz akan para ırmağında aynı özgül ağırlıkla yüzer durur".

Bütün bu söylenenler görkemli edebiyat için ve hatta Simmel'in kendi buluşuyla, iyi felsefe için bile hiç de umut verici değildi. Marx'ın konu üzerindeki kapsamlı araştırmalarını okumak (*Kapital*'in üçüncü bölümü dahil), emek sürecinde sömürü olgusuyla yüzleşmesinin yol açtığı heyecanlı ifadeleriyle karşılaştırıldığında sıkıcıdır. Zola'nın *L'argent*'ı (Para) (kendisinin de önceden söylediği gibi) hayal gücünden yoksundur, yaratıcılık içermez; mesafe, arzu ve metalaştırma konularını *Sister Carrie* (Kardeş Carrie) adlı kitabında o kadar dramatik tarzda işleyen Dreiser, paranın ve finansal manevraların duygusuz, tekdüze dünyası üzerine bir epik üçleme kurmaya kalkıştığında çok başarısız olur. Öyle ki on dokuzuncu yüzyıl kent sahnesinin Dickens ve Balzac gibi gerçekten epik romancıları para dolaşımını, "kent hayatına" ilişkin genelleyici görüşlerini (Williams 1960) şekillendirmek için kullanmış olsalar da, paraya, doğanın (ya da en azından insan doğasının) değişmez olduğu kadar her şeyi kapsayan bir gerçekliği gibi yaklaşmayı açıkça daha güvenli gördüler. "Babacığım! Para nedir?" diye sorar küçük Paul irkilen Mr. Dombey'e ve bocalayan Dombey kaçamak yanıtlarıyla gencecik ortak adayını "daha da derin düşünmek ve açıklamayı alevlerde aramak zorunda bırakır. Kendisi de bir yanıt bulamayan Dickens, deyim yerindeyse sorunun bacadan uçup gitmesine izin verir; belki de soru, kentin yoğun sosyal hayatının üzerinde salınıp duran o "karanlık ve görünmez bulut" halinde yeniden ortaya çıkacaktır. Çünkü parayı en önemli meselesi olarak gören tek kişi Mr. Dombey değildir. Romanda olduğu gibi sosyal hayatta da para, her biri ken-

di yolunda giden erkekleri ve kadınları "tüm bireysel yaşamların er geç ele geçirilip şekillendirildiği aktif bir ortak hayata" mecbur eden bağlantı halkasıdır (Williams 1960, 28).

Küçük Paul'ün sorularının derinliği ancak tatminkâr cevaplar bulma beceriksizliğimizin büyüklüğü ile karşılaştırılabilir. Para hem her şeydir hem de hiçbir şey, hem her yerde hem hiçbir yerdedir, hedef gibi duran bir araç, en ileri derecede ayrışmaya neden olduğu bir toplumdaki en tesirli ve mükemmel merkezileştirici kuvvet, temsil ettiği varsayılan şeyden tamamen kopuk bir temsildir. Bizim dışımızda var olan ve bize hakiki bir güç uygulayan *gerçek* veya *somut* bir *soyutlamadır.*

"Somut soyutlama" terimi açıklama gerektiriyor. Marx'ın gösterdiği üzere para, mal mübadelesinin sosyal pratiklerinin ve işbölümünün ürünüdür. Belli nitelikte her türlü malın üretimindeki fiili emek süreçlerinde oluşturulan büyük çeşitlilik (kullanım değerleri üretimi için kullanılan somut emek) tek bir soyut parasal büyüklük (mübadele değeri) şeklinde eşitlenir ve bununla temsil edilir. Kişisel bağımlılık ilişkileri böylece bozulur ve yerini birbirleriyle piyasa fiyatları ve mal mübadeleleri aracılığıyla ilişki kuran bireyler arasındaki "nesnel bağımlılık ilişkileri" alır. "Eskiden birbirlerine bağımlıyken" "bireyler artık soyutlamalar tarafından yönetilir" der Marx (1973, 146-68). İşbölümünün gelişmesiyle birlikte para giderek daha fazla "üreticilerin dışında ve onlardan bağımsız bir güç" olarak ortaya çıkar, böylece "başlangıçta üretimi kolaylaştırma aracı olarak doğan şey (üreticilere) yabancı bir ilişkiye dönüşür". Emek sürecine "form kazandıran enerji" edilgen bir şey olarak, yani para olarak temsil edilir ve fetişleştirilir. Bunun da ötesinde, "her bireyin diğerlerinin faaliyetleri üzerinde veya sosyal servet üzerinde uyguladığı güç, o bireyin içinde mübadele değerlerinin, paranın sahibi olarak mevcuttur". Para bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin aracısı ve düzenleyicisi haline gelir; sosyal servetin soyut ve genel ölçüsü ve sosyal gücün ifadesinin somut aracı olur.

Marx tespitlerini sürdürerek, para (1973) topluluğu çözer, ayrıştırır ve böyle yaparak "*hakiki* bir topluluk olur" der. Ama acaba

para nasıl bir topluluk oluşturur? Bu topluluk açısından para neyi temsil eder? Peki "kent" denilen özel tipteki topluluğun anlamını bu temsilin çerçevesine nasıl yerleştirebiliriz?

Öncelikle paranın neyi temsil ettiğine bakalım. "Emek bir akım olduğu için zaman onun doğal ölçüsüdür" der Marx (1973); buna dayanarak paranın dünya piyasasında "genel emek zamanının nesneleştirilmesi" (soyut emek) olduğunu kavrarız. Dolayısıyla parasal topluluk ne mekânın ne de zamanın sosyal anlamından bağımsız anlaşılabilir. Şu an için bu hayati karşılıklı ilişkileri bir yana bırakıyorum; bunları daha sonra ele alacağım.

Parasal topluluk; bireysellik ve özel mülkiyet, temellük hakları ve sözleşme serbestisi yasalarının desteklediği serbestlik, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar tarafından güçlü bir şekilde karakterize edilir. Hiç şüphesiz bu kişisel özgürlükler ve serbestlikler, sosyal işbölümü ve para ekonomisindeki karşılıklı bağımlılığın belirlediği "nesnel esaret" ortamında var olur. Fakat özgürlükler büyük sosyal önem taşır: "Özgürlük başkalarının iradesinden bağımsızlık demek olduğundan, belli bireylerin iradesinden bağımsızlaşmakla başlar... Modern bir metropolün sakinleri sözcüğün olumlu anlamında bağımsızdır ve çok sayıda mal ve hizmet tedarikçisine, emekçilere ve işbirliği yapacakları unsurlara ihtiyaç duysalar ve onlarsız yaşamaları imkânsız olsa bile, metropol sakinlerinin bunlarla ilişkisi tamamen nesneldir ve yalnızca parada somutlaşmıştır" (Simmel 1978). Paraya sahip olanlar (bazı sınırlamalar dahilinde) ihtiyaçlarını, isteklerini ve tutkularını tatmin etmek üzere o parayı nasıl, ne zaman, nerede ve kiminle kullanacaklarını seçmekte özgürdür (serbest piyasa ideologlarının bıkmadan ve başka her şeyi dışarıda tutarak üzerinde kafa yorduğu bir olgudur bu). Simmel'e göre, kişisel özgürlükler ve serbesti arayışına verilen büyük önemin kökeni (bu arayışta hüsrana uğramanın yarattığı öfke) geçmişteki para ekonomilerinin niteliklerine dayandırılabilir. Marx da benzer şekilde burjuva anayasallık kavramlarını para formunun yapısal niteliklerine bağlar.

Paranın çok demokratik bir yönü de vardır. Para "büyük bir eşitleyici ve siniktir" der Marx, çünkü ona sahip olmanın yol aç-

tıkları hariç diğer tüm farklılık işaretlerini yok eder. "Para sahipliğinin sayısız dereceleri" diye ekler Simmel (1978, 391) "(sosyal) seviyelerin yakınlaşmasını mümkün kılar ve kesin sınırlar olmaksızın var olamayan aristokrat sınıfların kendine özgü formasyonunu ortadan kaldırır". Geleneksel sınıf ayrımlarının yok olması ve yerlerini paranın kaba demokrasisinin alması Henry James'in esefle değerlendirdiği bir sosyal dönüşümdü. Simmel'e göre net sınıfsal ayrımların kaldırılması yönündeki eğilim, para kazanmaktan başka anlam taşımayan çeşitli mesleklerin doğuşuyla (işportacılıktan bankacılığa kadar) kuvvetlenir. Paranın dolaşımı sürecinde ve para kazanma etkinliğinde ortaya çıkan kargaşa, eşitlikçi reformlara yönelik talebin (bazı reformlar mutlaka yapılır) temeli olan "farklılık farkındalığını" da yaratır (Simmel 1978, 270, 433).

Kentsel hayat tarzı kaçınılmaz olarak böyle durumları yansıtır. Kesin sınıfsal ayrımların kalkmasına bireyler arasındaki duvarların yükselmesi eşlik eder. Simmel en sonunda bunu yaratıcı kişiliğin trajik yalnızlığı (Marx'tan farklı olarak Simmel bu durumun hiçbir şekilde aşılamayacağını düşünür) şeklinde tercüme eder ama yine de bu durumun kent hayatının "modern formu açısından vazgeçilemez" olduğu sonucuna varır. "İlişkilerin türlü yollarla gizlenen ya da açıkça ortada olan parasal niteliği, insanların arasına kültürel hayatımızın aşırı kalabalıklığına ve sürtüşmelerine karşı iç korunma ve nötrleştirme sağlayan görünmez bir işlevsel uzaklık yerleştirir" (477).

Simmel'in sunduğu sosyal yapının anlamı geleneksel olarak Marx'a atfedilen anlamından çok farklıdır. Yine de onun savında Marx'ın para teorisiyle bağdaşmayan hiçbir şey yoktur. Kuşkusuz eksik olan şey sermaye dolaşımına (paranın aksine) ve onun doğurduğu sınıfsal ilişkilere hiç değinilmemiş olmasıdır. Buraya kadar anlattığımız süreçler yeterince hakikidir ama sermaye dolaşımının kurallarıyla oluşan zıtlık hiç de üstün körü incelenecek bir olgu değildir. Bu zıtlık bireycilik ve para sahipliğinin ima ettiği eşitlikle o parayı kazanma sürecinde deneyimlenen sınıfsal ilişkiler arasındaki yoğun gerilimin göstergesidir.

Paranın nesnel, ölçülebilir ve genel nitelikleri paranın şekillendirdiği topluluk içinde diğer sosyal değişim formlarının doğmasına yol açar. "Hayatın esas olarak akla dayandığı ve aklın pratik yaşamda zihinsel enejilerimizin en değerli unsuru olarak kabul edildiği görüşü" der Simmel (1978) "para ekonomisinin gelişimiyle el ele ilerler". Bu zihinsel etkinliğin iki yönü yorumlanmaya muhtaçtır. Birincisi, başlı başına değerli maddi bir mal (altın gibi) yerine paranın soyut sembollerini (banknotlar gibi) ne kadar çok kullanırsak para formunun "somut soyutlamasına" denk düşen soyut ve sembolik düşünme tarzlarına başvurmaya o kadar sık mecbur kalırız. "Düşünün" der Simmel "banknotların nakit rezervleriyle karşılanması için gereken girift psikolojik önkoşulları" ve bunun kendi düşünme etkinliğimizin sembolik içeriği açısından ne demek olduğunu. Marx da, modern para ekonomisinin karmaşık işlemlerini sürdürebilmesi için kâğıt para veya krediye (para ve kredi kullanımına) nasıl yarı-dinsel bir inanç beslenmesi gerektiğini vurgular. İkincisi, bu zihinsel etkinliğin içeriği parasal işlemlerden derinlemesine etkilenir. "Modern zamanlarda ölçme, değerlendirme ve hesaplama işlemlerindeki kesinlik" ile "günlük ticari faaliyetlerimizde kesintisiz matematiksel işlemleri gerektiren" "para ekonomisi arasında yoğun bir nedensel ilişki vardır. Para ekonomisi, hesaplanabilir büyüklüklerin doğru, kesin, titiz ölçümüne dayalı belli bir rasyonalizmi gerektirir (Godeiler 1972). Bu, piyasa fiyatı gibi çok basit bir şeyle her karşılaşmamızda kaçınılmaz olarak kullandığımız rasyonel zihni donanımdır.

Simmel'in (1978, 411) vardığı sonuca göre para ekonomisi, "kültürün radikal biçimde yeniden zihinselleştirilmesini" sağlamak üzere zihinsel süreçlerin "olağanüstü gelişmesini" ve yoğunlaştırılmasını gerektirir. Bunun sonucu ekonomik hayatın rasyonel analizinin keşfine yönelik zihinsel etkinliklerin ve mesleklerin gelişmesidir. Bu noktada nesnel ölçüm, rasyonel hesaplama ve ekonomik analiz ilkelerinden güçlü çıkarların doğuşu için maddi temel belirlenir. Bu tür düşünce tarzları sosyal meselelerin tümüne yayılabilir. Örneğin Sir Isaac Newton'ın bir süre için aynı zamanda Kraliyet Darphane Müdürü olması hiç de rastlantı değildir. Fakat üretilen

materyalist ve pozitivist bilim, taklidini yaptığı para formu kadar büyük bir eşitleyici ve siniktir. Tüm olgular, tek bir türdeş ve güya evrensel düşünce sistemi altında toplanır. Her şey para ekonomisinin seküler dini gibi işlev gören ortak bir zihinsellik düzlemine indirgenir. Bu arada böyle düşünce tarzları güçlü biçimde korunmalıdır. Çünkü Simmel'in (1978, 172) belirttiği gibi, "kâğıt kadar nazik ve dayanıksız bir maddenin [para] var olması, ancak ve ancak, müşterek koruma sağlayan ve harici ve psikolojik çeşitli tehlike unsurlarına karşı güvence sunan istikrarlı ve inceden inceye örgütlenmiş bir toplumda mümkün olur".

Paranın belirlediği bu "topluluğun" Marx ve Simmel'in yardımıyla çizdiğimiz taslağı kesinlikle tam değildir. Ama kapitalist sistemde kent hayatına özel niteliklerini kazandıran sosyal sürecin diğer yönlerinin (göreceğimiz üzere, para hesaplarına karşı tepki ve isyan dahil) kavranması için gerekli temeli sağlar. Ancak, bu yoldaki ilk adım, mekân ve zaman kavramlarının tartışmaya dahil edilmesini gerektirir.

II. ZAMAN

"Zaman ekonomisi" der Marx (1973), "tüm ekonomi nihai olarak işte buna indirgenir". Acaba ekonominin bütünüyle indirgeneceği bu zamanın özellikleri nelerdir? Burada bir paradoksla karşılaşıyoruz. Çünkü para sosyal emek zamanını temsil ediyor olabilir ama para formunun doğuşu zamanın anlamını önemli ve özel bir tarzda değiştirip şekillendirir. Simmel (1978, 505-6) bu nedenle "faydası ve kıtlığı tarafından belirlenen bir değer olarak modern zaman kavramı"nın yalnızca piyasa kapitalizminin gelişmesi ölçüsünde yaygın olarak benimsendiğini öne sürer. Le Goff (1980) bu iddiayı benimser. Onun düşüncesine göre, dolaşımın parasal cephesinin genişlemesi ve ticari ağların mekânda örgütlenmesi en azından on dördüncü yüzyıla uzanan eski dönemlerden itibaren tüccarı, "ekonomik faaliyetin düzenli yürütülmesi için zamanın daha tatminkâr ve öngörülebilir ölçümünü geliştirmeye zorladı".

Tüccarlar kent merkezli üretimin örgütleyicileri oldukça bu ihtiyaç daha da güçlendi. Böylece "on dördüncü yüzyılda kent emeğinin ortaya çıkması zamanın ölçülmesini köklü biçimde değiştirdi, buysa bizatihi zamanda bir değişiklik anlamını taşıyordu". Emekçileri işe, tüccarları pazara çağıran saatler ve çanlarla sembolize edilen, doğal ritimlerden ayrılmış ve dinsel anlamından sıyrılmış, "kent hayatının içine kapatıldığı kronolojik ağ" tüccarlar ve patronlar tarafından yaratıldı. Zamanın yeni tanımı dinsel otorite tarafından ve zamansal disipline uymaya çağrılan kent emekçileri tarafından aynı derecede sorgulandı. Dinsel otorite zamanın bu yeni tanımına en az emekçiler kadar muhalefet gösterdi. Le Goff, "gelişim halindeki bu zihinsel yapılanmalar ve bunların maddi dışavurumları" diye bitiriyor "sınıf mücadelesinin düzeneklerinde derin biçimde yankılanıyordu," sonucuna varır.

Ne var ki bu yeni teknolojik ağın kapsamı ve dokusunun hassaslığı, gerisinde duran sınıfın gücünden büyük değildi. Çünkü bürokrasinin ve devletin çıkarları bu ağın arkasında sosyal denetime elverişli bir çerçeve olarak dursa da, zamanın yeni tanımlarına saygı gösterme zorunluluğu esas olarak, ait oldukları geniş toplumda uzun süredir yalnızca yerel düzlemde ve genellikle hakimiyet kurmaya imkân vermeyen bir gücü koruyan tüccarların ve patronların işine geliyordu (Thrift 1981). Zaman ve onun doğru işaretlerle gösterimi meselesi, E.P. Thompson'ın gösterdiği üzere, kentsel sanayi kapitalizminin doğum sancıları boyunca hatta pekişmesine kadarki süreçte sınıf mücadelesinin enerjik odağı olarak kaldı. Bu yeni zaman anlayışının egemen olmasına kadar süren uzun tarihsel geçiş kısmen, ucuz zaman ölçerlerin (Landes 1983) ve "doğal" işgününün sınırlamalarını aşmak için gaz ve elektrik lambalarının piyasaya sürülmesine bağlı bir teknoloji meselesiydi.[1] Ama aslında, teknolojik olanakların sermaye dolaşımının dayattığı doğrultularda kullanımını zorlayan faktör sınıfsal ilişkiler sorunuydu. Toplum ancak

[1] Engels (1971, 336-52) 1844 sonrasında Manchester'de işgününün uzatılması stratejisinin parçası olarak gazla aydınlatmanın başlatılması üzerine marangozların yürüttüğü emek mücadelelerine ilişkin çok ilginç bir öykü anlatır.

hem üretimde hem de mübadelede kullanılan sınıfsal güçlerin bir araya gelmesi ölçüsünde, tek ve genel bir kronolojik ağın içinde kapana kıstırılmıştı. Bu durum en heybetli şekliyle on dokuzuncu yüzyıl sonunda gerçekleşti.

Üretim sürecinde zaman üzerinden yürütülen mücadele, Le Goff ve Thompson'ın uzlaştıkları üzere, en azından ortaçağ dönemine uzanır. Marx'a göreyse işgününün uzunluğu üzerindeki mücadele Elizabeth dönemine, şiddete dayalı ilk birikimin topraktan daha yeni kopardığı ve dolayısıyla istikrarsızlığa yatkın, disiplinsiz ve gezgin emekçiler için geleneksel işgününün devlet tarafından yasayla uzatıldığı döneme geri gider.

İşsizlerin akıl hastanelerine kapatılması (Marx'ın vurguladığı ve Foucault'nun bütün bir kitabını hasrettiği durum) emek gücünü dize getirmek için kullanılan yöntemlerden yalnızca biriydi. Birkaç nesil boyunca, sosyal ve tekil işbölümünü senkronize etme ve emekçinin fazla emek zamanını (kârın temeli) maksimum düzeye çıkarma baskısıyla "yeni emek alışkanlıkları oluşturuldu ve yeni bir zamansal disiplin dayatıldı" (E.P. Thompson [1967, 90] bu tespiti onaylar). Zaman cetveli, emekçilerin çalıştığı süreyi kaydeden görevliler, muhbirler ve cezalarla "bildiğimiz sanayi kapitalizmi peyzajı böyle oluştu." Dakikalar ve saniyeler, iş programlarının ritmi ve yoğunluğu, çalışma hayatı (ve emeklilik hakları), işgünü ve haftası ("serbest zaman"), iş yılı (ücretli izin hakkı) üzerindeki mücadeleler soylu bir şekilde sürdürüldü ve sürdürülüyor. Zira emekçi yeni bir duygu olarak içselleştirdiği zaman duygusunun sınırları içinde dövüşmeyi öğrenmişti: "Birinci nesil fabrika emekçilerine patronları tarafından zamanın önemi öğretilmişti; ikinci nesil emekçiler on saatlik işgünü hareketi çerçevesinde çalışma sürelerinin kısaltılması için komiteler oluşturdular; üçüncü nesil emekçiler fazla mesai ücreti ve mesai saati dışında bir saat çalışma karşılığı bir buçuk saatlik ücret ödemesi için greve gittiler. İşverenlerinin kategorilerini kabullendiler ve onlarla bu kategoriler dahilinde dövüşmeyi öğrendiler. Artık deneyimlerinden gereken dersi çıkarmışlardı: vakit nakittir" (Thompson 1967, 90).

Ne var ki, yeni zamansal disiplin ve onunla ilişkili iş etiği Manchester, Mulhouse ve Lowell gibi ilk sanayi devrimi şehirlerinde oldukça erken tarihlerde başarıyla yerleştirilmiş olsa da büyük metropollerde ve kırsal alanlarda kökleştirilmesi çok kolay olmamıştı. Dickens'ın dünyasında zaman, esas olarak tüccar kapitalistin zaman anlayışını yansıtacak şekilde tamamen saptırılır. High Street sokağının saati "sanki Zaman oraya iş için taşınmış ve tabelasını asmış" görüntüsü verir. Dickens karakterlerinin büyük çoğunluğu Coketown sanayi kasabasındaki katı Gradgrind* programına nadiren bağlı kalır. Şimdiki maddi varoluşumuzun temeli olarak hepimizin benimsediği evrensel soyut ve somut zaman kavramının dayatılması için üretim alanındaki değil dolaşım alanındaki devrimlerin (Thompson'ın ima ettiği gibi) gerçekleşmesi gerekmiştir. Bu süreci hızlandıran nihai gelişme de demiryolunun, telgrafın ve radyonun icadı sayesinde mekânın hızla ve olağanüstü şekilde fethedilmesiydi (Pred 1973).

Kern (1983, 12) şuna dikkatimizi çeker: Washington'dan trenle yola çıkan bir yolcunun San Francisco'ya varana kadar karşılaştığı iki yüzden fazla yerel saat ancak 1883'te bir düzene bağlanmıştı ve böylece Pennsylvania Demiryolu sisteminin New York saatinden beş dakika farklı olan Philadelphia saatiyle çalışmasının doğurduğu gereksiz karışıklık sona ermişti. Meridyen, zaman dilimleri ve küresel günün başlatılması yönünde uluslararası uzlaşmaya doğru ilk adımlar ancak 1884'te atıldı. İleri kapitalist ülkeler bile saatleri arasında uyumu ancak yıllar sonra gerçekleştirdi.

Gündelik hayattaki kronolojik cenderenin sıkılaştırılması tamamen mekânda kârlı üretim ve mübadele için gereken eşgüdümlerin gerçekleştirilmesiyle ilgiliydi. Simmel (1971) bunun gerekçesini tam bir isabetle açıkladı. "Berlin'deki tüm saatler aniden sadece bir saat ileri gitse ya da geri kalsa" diye yazar, "şehrin tüm ekonomik ve ticari hayatı bir süreliğine rayından çıkar". Para ekonomisinin artan karmaşıklığıyla birlikte kolaylaşan mekânsal bölünmenin "bekleme

* Thomas Gradgrind Dickens'ın *Zor Zamanlar* romanındaki kötü şöhretli başöğretmen; kendini kârlı işletmeciliğe adamıştı. (ç.n.)

ve randevulara uyulmaması nedeniyle harcanan zamanı katlanılamayacak bir zaman israfı haline getirir". "Metropolde yaşama tekniği" diye devam eder Simmel, "metropolün tüm etkinlikleri ve karşılıklı ilişkileri, her türlü öznel unsuru aşan değişmez, katı bir zaman çerçevesi içinde en dakik tarzda organize ve koordine edilmeksizin tasarlanamaz". Örneğin on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ortaya çıkan toplu taşıma sistemlerinin katı zaman tarifeleri, kent hayatının ritmini ve tarzını kökünden değiştirdi (aslında, sabit güzergâhlarda belli bir fiyatla uygulanan zaman çizelgeleri düzenleme fikri 1820'lerde ilk otobüs güzergâhlarının oluşturulmasından beri tartışılıyordu). Demiryolunun döşenmesi de benzer şekilde "tarımda zamanın kayıt altına alındığını böbürlenerek ilan ediyordu", çünkü "kasabadan kasabaya telaşsızca, homurdanarak ilerleyen taşra yük treni" bile der Stilgoe (1983), demiryolu koridorlarının "tüm yapılarını ve mekânlarını" yeni bir zaman algısıyla "dolduruyordu". Thomas Hardy'nin *Tess* romanında anlattığı sabahın ilk süt treni bu yeni zaman algısını ve kırkent bağlantısını harika bir şekilde yansıtır.

Fakat 1840 sonrasında mekânın fethedilmesi zaman algısını ve değerlendirmesini tüm sosyal sınıflar için aynı derecede önemli ve dolaylı başka yollardan da değiştirmişti. İşe gitmenin kent hayatının bir unsuru haline gelmesi zamanın ayrı mekânlarda "çalışma" ve "yaşama" şeklinde giderek artan ölçüde bölünmesine neden oldu. Ayrıca bu iş seyahati geleneksel yemek zamanları, hanehalkı emeği (ve cinsiyetler arasındaki bölünmesi), aile içi etkileşimler, boş zaman etkinlikleri vb. üzerinde her türden ikincil sonuçlar doğuruyordu. Kitlesel tirajlı gazetelerin doğuşu, telgraf ve telefonun, radyo ve televizyonun ortaya çıkışı gibi gelişmeler, mekânda eşanlılık algısının ve koordine edilmiş, evrensel zamanda genel birörnekliğin oluşumuna katkıda bulundu.

Böyle koşullar altında paranın nitelikleri işlerin gidişatını daha fazla etkiledi. Paranın değer biriktirme ve dolayısıyla sosyal güç aracı olarak işlev görmesi ve zaman boyunca elde tutulabilmesi, bireylerin şimdiki ve gelecekteki tatminler arasında seçim yapmasını mümkün kılar, hatta borçlanma yoluyla tüketimin zaman bakımın-

dan öne alınmasına bile imkân sağlar (Sharp 1981, 163). Bireyler böylece sosyal imkânlarını kullanmak ya da sonraya saklamak üzerinde düşünürken kendi zaman perspektiflerini, kendi bireysel "iskonto oranlarını"* veya "zaman tercihlerini" belirlemeye zorlanır. Zaman tercihlerinin sosyal temsili, borçların zaman perspektiflerini ve iskonto oranlarını tespit eden finansal kurumlar tarafından belirlenir. Bu durumda ipotekli konut kredileri, bunların faizleri ve koşulları bireylerin, firmaların ve hatta devletlerin uymak zorunda olduğu "somut soyutlamalar" olarak ortaya çıkar.

Değer biriktirme aracı olarak paranın işlevi de zaman içinde sosyal gücün bazı bireylerin elinde birikmesini sağlar. Diğer toplumsal servet formlarıyla kıyaslandığında parasal güç Marx'ın gösterdiği gibi, sınırsız biçimde biriktirilebilir – zaman içinde lojistik geometrik büyüme eğrileri mümkün hale gelir. Bu noktada para, demokratikleştirme işlevine muhalefet etmeye başlar, çünkü paranın özelliklerinden biri, en adaletsiz evrensel sosyal güç bölüşümünü gerçekleştirme yeteneğidir. Bu durumda kuşaklararası servet (veya borç) aktarımı sorunu doğar, dolayısıyla Marx ve Engels'in mirasa ve burjuva aile tarzına verdikleri sosyal önem açığa çıkar. Hareven'in (1982) ustaca ortaya koyduğu gibi, sınırlı parasal olanaklara sahip olanlar bile "aile zamanı" algılarını ve bunun kullanımını yeni doğmakta olan "endüstriyel zaman" talepleriyle ve programlarıyla bütünleştirmenin yollarını bulabilir.

Zamanın ölçülebilir, hesaplanabilir nesnel bir büyüklük olarak şekillendirilmesi, çok sayıda insanda hoşnutsuzluk ve direnç yaratsa da, düşünce tarzları üzerinde ciddi sonuçlar doğurdu. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar, zamanın titiz tanımlanmasında ve ölçülmesinde güçlü çıkarları olan sayısız mesleklerin doğuşuna tanık oldu, çünkü bunların tüm varlık nedeni, kıt ve ölçülebilir bir kaynak haline gelen bir şeyin verimli tahsisi hakkında tavsiyede bulunmaktı. Mühendisler, kimyacılar, ekonomistler, sanayi psikologları, bilhassa zaman ve hareket araştırması, bilgisayarlaşma, otomasyon,

* Gelecekteki gelirlerin ya da ödemelerin bugünkü değerinin hesaplanmasında kullanılan faiz oranı. (ç.n.)

elektronik ve enformasyon aktarım uzmanları, somut yöntemlerle kullanılabilen ve genellikle para kazanmaya yönelik ortak bir soyut zaman kavramına sahiptir. Ölçülebilir zaman boyunca değişim oranı üzerindeki incelikli analiziyle diferansiyel kalkülüsün modern teknik eğitimin büyük bölümünün temelini oluşturmasında şaşılacak bir yön yok. Böylece ekonomistler, önerecekleri açıklamalar için kalkülüsü bir önkoşul olarak talep ederken, bir yandan da "zamanın harcanması zorunlu kıt bir kaynak" olduğunu ve "insani varoluşun temel problemlerinden birinin parayı doğru harcamak, mümkün olan en büyük mutluluğu getirecek şekilde kullanmak olduğunu" (bize verdikleri en dostane tavsiye olarak) söylemekte de hiç vakit kaybetmezler (Sharp, 1981, 2). "Vakit nakittir" özdeşliğinin getirdiği düşünsel yük tabii ki devasa ve karmaşıktır.

III. MEKÂN

"Tess... acele yürümeye uygun olmayan karanlık ve kıvrımlı patika ya da sokak boyunca yürümeye başladı; bu sokak, henüz toprağın her santimetre karesinin değer kazanmadığı ve tek kollu saatlerin günü yeterince bölmediği dönemlerde döşenmişti" (Thomas Hardy). E.P. Thompson'ın (1967) sanayi kapitalizminde zaman ve iş disiplini hakkındaki klasik yapıtı işte böyle başlar. Ama Thompson, Tess'in ilerlemesini böylesine zorlaştıran o sokağın "toprağın her santimetre karesinin değer kazanmasından" önce açıldığından hiç söz etmez. Bu duruma dikkat çekiyorum çünkü sosyal tarihçiler ve teorisyenler, Le Goff'un (1980, 36) zamanın ve mekânın eşanlı fethini en önemli mesele olarak görmeleri yönündeki tavsiyesini hemen hiç dikkate almazlar. Le Goff'a göre ortaçağ tüccarı hayati önem taşıyan "zamanın fiyatı" kavramıyla ancak mekânı keşif sürecinde tanışmıştı. Soyut, nesnel ve genel zaman algısının ancak 1840 sonrasında mekânın fethi sayesinde sosyal hayata ve pratiğe hakim olmaya başladığını ise yukarıda görmüştük.

Zamana mekân karşısında öncelik tanımak kendi başına yanlış değildir. Hatta, zaman sosyal pratiklerin evrimini çok önemli tarz-

larda yansıtır. Ama eksik olan şey, bu önceliğin temelindeki pratiklerin değerlendirilmesidir. Ancak böyle bir değerlendirmenin ışığında, yer, alan ve mekânsallığın insan ilişkilerinin güçlü ve özerk kuvvetleri olarak yeniden önem kazandığı durumları anlayabiliriz. Bu tür durumlara çok sık rastlanır. Kentlerde toprağın her santimetre karesini değere (ve kişisel kâra) çeviren spekülatörlerden, yeni bölgesel ve uluslararası işbölümünü şekillendiren kuvvetlere; kentle banliyöyü, bir bölgeyle diğerini yarıştıran çekişmelere ve bazen dünyanın bir yarısıyla diğeri arasında şiddetli çatışmalar yaratan jeopolitik dalaşmalara kadar pek çok durum yaşanır. Bu tür olguların ciddiyeti karşısında tehlikeli bir yol seçerek mekân sorununu gözardı ederiz.

Mekân paradan bağımsız olarak ele alınamaz çünkü Marx'ın (1973, 148) ısrarla belirttiği üzere satın alma ve satma etkinliklerini hem mekânda hem de zamanda birbirinden ayıran şey paradır. Kişisel bağımlılık zincirlerinin parasal mübadele aracılığıyla kırılmasına yerel engellerin yıkılması eşlik eder, böylece "benim ürünüm genel ticarete bağımlı olur ve yerel, doğal ve bireysel sınırlarından kurtulur". En sonunda dünya piyasası karşılıklı mübadele ilişkileri "topluluğunu" belirler ve cebimizdeki para bu toplulukla nesnel bağımızı ve onunla ilişkili sosyal gücümüzü temsil eder. Bu bağlamda da para en önemli eşitleyici ve siniktir, geleneksel toplulukların ve grup çıkarlarının muazzam çeşitliliği içindeki muhteşem bütünleştirici ve birleştirici unsurdur. Mal mübadelesi ve parasallaşma *yerin* mutlak niteliklerine meydan okur, onları zayıflatır ve sonunda yok eder; yerlerine yeryüzünün her tarafındaki mal ve para sirkülasyonu dahilindeki göreli ve olumsal yer tanımlarını geçirir. Zola (1980, 452-58) *Toprak* adlı romanında bütün bu gelişmelerin kırsal kesimdeki etkilerini çarpıcı bir derinlikle yakalar. Frank Norris (1981, 44) aynı entegrasyonları görür. Fiyatların dünya piyasasına bağlı teller üzerinden iletilmesini izleyen California buğday üreticileri bireysellik duygularını yitirdiler. "Çiftlik devasa bir bütünün bir parçası, buğday arazisinin dünya çapındaki muazzam toplulaşmasının içinde bir birim, binlerce kilometre uzaklarda olup bitenlerin etkilerini hisseden bir unsur haline geldi." Ulaştırma ve haberleş-

me devriminin etkisi altında, dünya piyasası ve kapsadığı mekân, herkesin sosyal pratiği açısından çok hakiki, somut bir soyutlama olarak hissedilmeye başladı.

Bu gelişmeler sosyal hayatta pek çok sonuç doğurdu. Öncelikle para "normalde erişilemeyecek uzaklıklar üzerinden anlaşmalar yapılmasını, çok farklı insanların aynı projede bir araya getirilmesini, mekân, sosyal, kişisel ve çıkar farklılıkları nedeniyle başka bir grupta toplanması imkânsız insanların karşılıklı etkileşimini ve böylece birleştirilmesini mümkün kılar" (Simmel 1978, 347). Aynı şekilde para mekânda sosyal güç yoğunlaşması için müthiş bir olanak yaratır çünkü diğer kullanım değerlerinden farklı olarak belli bir yerde sınırsızca biriktirilebilir. Bu engin sosyal güç yoğunlaşmaları doğada çok büyük çaplı ama yerel sınırlar içinde değişiklikler ve yapılı çevre inşaatları vb. gerçekleştirme hedefi doğrultusunda kullanılabilir. Yine de bu tür yoğunlaşmalar daima çok geniş bir yelpazede var olur çünkü paranın temsil ettiği sosyal güç dünya piyasasının her yanındaki sonsuz çeşitlilikte etkinliklerle bağlantılıdır.

Bu noktada derin olası sonuçlar içeren paradokslarla karşılaşırız. Mesela fiyat sistemi, sosyal olarak koordine edilen karar mekanizmaları içinde en ademi merkeziyetçi olanıdır (sosyal ve mekânsal açıdan) ama aynı zamanda birkaç kişinin elinde devasa parasal gücün toplanmasına izin veren güçlü bir merkezileştirici kuvvettir. Mesafe kavramı bile tamamen yeni anlamlar kazanır. Simmel'e (69-70) göre arzu, "ancak nesnelerden belli bir uzaklıkta" doğar, ama yine de "nesnelerle aramızda, uzaklığın şu veya bu düzeyde deneyimlenmesini mümkün kılacak bir yakınlığı" gerektirir. Para ve dünya piyasasındaki mübadele, metropolü, bizatihi paranın (ya da parasızlığın) uzaklık ölçüsü haline geldiği, tüketicilerin baştan çıkarıldığı sahici bir randevu evine dönüştürür. Dreiser'in *Sister Carrie* adlı romanında alabildiğine duygusal tarzda işlediği tema buydu ve hayati anlamlar içeriyordu. Bütün bir ticaret ve parasal mübadele dünyası, New York'un Beşinci Caddesinde veya Baltimore'un Harborplace bölgesinde, bireysel arzuyla dünyanın her köşesinden getirilmiş sonsuz çeşitlilikte mallar arasındaki kar-

şılaşmanın üzerine çöker. Siyasi katılımın doğası üzerindeki etkiler de aynı derecede çarpıcıdır. Para, der Simmel (1978, 344), kişisel yüklenim olmaksızın siyasi katılımı (insanlar zamana göre paradan daha kolay vazgeçerler) ve insanların çoğu kez yakın çevrelerindeki davaları görmezden gelerek uzaklardaki davalara katılmalarını mümkün kılar. Dickens *Kasvetli Ev* romanında Bayan Pardiggle karakterini kullanarak bu tür tavırları gülünçleştiren parodiler sunar; bu kadın kendini Tookaloopo Kızılderilileri için para toplamaya o kadar kaptırmıştı ki kendi çocuklarını bile ihmal ediyordu.

İyi ama her yanında böyle süreçlerin gerçekleştiği bu "mekânın" karakteri nasıldır? Mekânın fethi öncelikle onun kullanılabilir, işlenebilir ve dolayısıyla insan etkinliğiyle tahakküm altına alınabilir bir şey olarak anlaşılmasını gerektiriyordu. Navigasyon ve haritacılık aracılığıyla insanların araştırma etkinlikleri için yeni bir kronolojik ağ yaratıldı. Kadastro ölçümleri topraktaki mülkiyet haklarının tartışmaya meydan bırakmayacak şekilde belirlenmesini sağladı. Böylece zaman ve değer gibi mekân da soyut, nesnel, birörnek ve evrensel nitelikte bir şey olarak temsil edilmeye başladı. Haritacıların ve kadastrocuların zihinsel temsilleri kullanarak yaptığı şeyi tüccarlar ve toprak sahipleri kendi sınıfsal hedefleri doğrultusunda kullandılar; bu arada mutlakiyetçi devlet de (toprağı vergilendirme ve kendi egemenlik alanını belirleme ihtiyacıyla) benzer şekilde belli bir mekânsal ağ dahilinde mutlak mekânların kesin olarak belirlenmesinin tadını çıkarıyordu. İnşaatçılar, mühendisler ve mimarlar, nesnel mekânın soyut temsilleriyle, malzemenin işlenebilir, somut niteliklerinin mekânda nasıl birleştirilebileceğini gösterdiler. Ama bütün bunlar yalnızca pratik adacıklarıydı; diğer tüm mekân ve yer kavramlarının –dinsel ve din dışı, sembolik, kişisel, animist– içinde rahatlıkla işlevlerini sürdürebildiği bir sosyal pratikler bütününün üzerine serilmiş gevşek korolojik* ağlardı. Mekânın sosyal pratiklerin büyük bölümünde genel, türdeş, nesnel ve soyut olarak pekiştirilmesi için bir şey daha gerekiyordu. O "bir şey" ise mekânın

* Buradaki bağlamında belli bir coğrafî bölgede ortaya çıkan olgular arasındaki nedensel ilişkilerin araştırılması. (ç.n.)

bir mal olarak alınıp satılmasıydı. Bunun sonucu bütün mekânın tek bir parasal değer ölçüsünün kapsamına yerleştirilmesi oldu.

Yerlerin ve mekânların Plutus'un değişmez yargısına maruz bırakılması her türlü çevrede direnişe ve çoğu kez şiddetli muhalefete yol açtı. Toprağın ve mekânın metalaştırılması mücadelesi en azından, zamanın anlamı ve denetimi için yürütülen mücadele kadar eskiye uzanır ve kesinlikle onun kadar uzun ve zorlu olmuştur. Burada da en sonunda sosyal pratikler üzerinde gerçek güce sahip somut soyutlama olarak mekânın zaferini pekiştiren şey on dokuzuncu yüzyıldaki ulaştırma ve haberleşme devrimi olmuştu. Toprak sahipleri sınıfının bağımsızlığı yok edilmiş ve süreç içinde toprak özel türde bir finansal varlık, yalnızca bir "hayali sermaye" formu haline gelmişti (Harvey 1982, on birinci bölüm). Ya da başka türlü söylersek toprak üzerindeki haklar "paralaşmış topraktan" fazla bir anlam taşımıyordu artık (Simmel 1978).

Fakat burada bir çelişki var. Mekânın homojenliği, istendiği takdirde piyasada alınıp satılmak üzere serbestçe devredilebilen özel mülkiyet parselleri halinde "parçalanması" ile gerçekleştirilir (Lefebvre 1974, 385). Bunun sonucu mekânın bireysel ve sosyal amaçlarla *tahsis edilmesi* ve *kullanımıyla*, özel mülkiyet, devlet ve diğer sınıfsal ve sosyal güç formları aracılığıyla mekân üzerinde *hakimiyet* kurulması arasında sürekli bir gerilimin doğmasıdır (Lefebvre 1974, 471). Bu gerilim homojen mekânın daha fazla bölünmesinin temel nedenidir. Çünkü hem fiziksel hem de sosyal mekânın artık kolaylıkla şekillendirilmesinin mümkün olması – yerin mutlak niteliklerinin ve aristokratik, dinsel ya da kraliyet çevrelerinde vb. gizlenen geleneksel toplulukların imtiyazlı hükümranlığının yok edilmesi açısından bütün sonuçlarıyla birlikte– sosyal düzene ciddi bir meydan okuma oluşturur. Kimin hayallerine göre ve kimin yararına şekillendirilecektir mekân? Arazi piyasası parasal gücün tahakkümüne girdiği noktada paranın demokrasisi idareyi ele geçirir. En büyük saray bile satın alınıp büroya ya da toplu konuta dönüştürülebilir. Arazi piyasası arazi fiyatlarını esas alarak mekânları farklı işlevlere göre sınıflandırır ve bunu yaparken sadece, net olarak fark-

lılaşmış olsa da, kentin sosyal mekânlarına kesin sınıfsal ve sosyal ayrımlar yerleştirebilecek kadar farklılaşmış olmayan ödeme gücünü esas alır. Her bir toplum katmanı bu duruma, eline geçirebildiği her türlü tahakküm gücünü kullanarak (para, politik nüfuz, hatta şiddet), kendini (ya da arzu edilmeyen başkalarını) sosyal farklılıkların yeniden üretimi süreçlerinin kıskançlıkla korunduğu mekân dilimlerine kapatmaya çalışarak tepki gösterir.

O halde on dokuzuncu yüzyılda parasal demokrasinin arazi piyasasında giderek hakimiyetini artırmasıyla birlikte kent mekânının anlamında köklü bir değişim gerçekleşmişti. John Goode'un (1978, 91-107) keskin bir kavrayışla belirttiği üzere, "Dickens'ın eserlerinde mekânın organizasyonu mahremiyet ve samimiyet arasındaki gerilim üzerine kuruludur; bu, tüccar sınıfın keşif hevesini hâlâ sürdürebildiği tesadüfi karşılaşmalar mekânıdır. Karakterler mekânlar boyunca serbestçe hareket edebilirler çünkü böyle yapmakla yürürlükteki sınıfsal ayrımlara meydan okumuş olmazlar. Fakat George Gissing'in on dokuzuncu yüzyıl sonlarında yazdığı romanlar çok farklı bir Londra tablosu çizer. "Şehir artık sınıfların buluştuğu yer olmaktan çıkmıştır"; aksine, "tesadüfi karşılaşmaya yer vermeyen uzaklıklar" "sınıfsal ve ekonomik farklılaşmalar olarak işlev gören bölgeler" halinde krokisi, daha doğrusu haritası çizilebilecek bir sistemli ayırma mekânıdır". "Şehrin sosyal mekânı, yaratılmış mekân haline geldiği ölçüde, kısmen" diye bitiriyor Goode, "sınıfsal ilişkileri birbirinden ayıracak şekilde örgütlenmiştir – varoşlar, gettolar, işlek caddeler hepsi doğrudan karşılaşmaları engellemenin yollarıdır". Tabii buradaki ironi şudur, (Lefebvre'in gözde ifadesiyle) "karşılaşma yeri" olarak kent, potansiyelinin doruğuna ulaştığı tarihsel anda, her türlü sınıfsal, ırksal ve cinsiyete dayalı tahakküm kuvvetleri tarafından bir arada tutulan paramparça bir zemin halini aldı.

Acaba bu parçalanmışlık evrensel ve nesnel mekânın homojenliğiyle nasıl bağdaştırılabilir? Bu soru çeşitli teorik ve pratik tepkileri tetiklemiştir. Mesela Durkheim (1965) parçalanmaların önemini kavramış ve parçaları bir bütün olarak toplumun organik dayanışmasının gerçekleştiği sosyal mekânlar olarak yorumlamıştır.

Kent reformcuları (sözgelimi Charles Booth, Octavia Hill ve Jane Addams) ve sosyologları (özellikle Chicago ekolü) parçaları araştırmaya koyuldular ve bu parçalar arasında bir tür "ahlaki düzen" duygusu saptamaya ya da dayatmaya çalıştılar. Görevleri tamamen parçaları rasyonelleştirmek ve bir bütün olarak mekânsal sisteme uyum dayatmak olan bir yığın meslek erbabı –mühendisler, mimarlar, şehir plancıları ve tasarımcıları– doğdu (Giedion 1941). Yenilikçi kent reformcuları politik güç kazandıkça rolleri giderek belirginleşen bu meslek sahipleri, homojen, soyut ve nesnel mekân yaklaşımından, meslektaşlarının paranın ve zamanın somut soyutlamalarından sağladıkları kadar güçlü çıkarlar elde ettiler. Kern (1983), sanatın bile formlarını homojen ve soyut bir mekânda düz bir yüzeyle sınırlamaya çalışırken bir yandan da "yerin gerçek dışılığını" olumlayan bir kültürde kübizme teslim olduğunu belirtir. Bunun sonucu olarak "onlara esin veren üç boyutlu dünya ve onların sanatı olan resmin iki boyutluluğu arasındaki gerilimler", çoğu kez betimlemeye çalıştıkları kent sosyal peyzajları kadar parçalanmış ve kırık görünümlü tuvaller yarattı.

Apaçık parçalanmışlığına karşın mekânın nesnel, ölçülebilir ve homojen olmak zorunda olduğuna (ekonomik faaliyetin akılcı yönetimi için başka nasıl düzenlenebilirdi ki?) ilişkin fikir birliğinin güçlenmesine, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru başka bir uzlaşmanın doğuşu eşlik etti. Alfred Marshall ve Proust gibi çok farklı yazarlar zamanla kıyaslandığında mekânın insan ilişkilerinde daha az önemli bir unsur olduğunda karar kıldılar. Bu sonuca varılmasında ulaştırma ve haberleşme devrimi yine baş roldeydi. 1840'lar gibi erken dönemlerde diyor Leo Marx (1964), Amerikalılar olağanüstü teknolojik ilerleme süreçlerinin "mekânın ve zamanın yok edilmesi" yönünde amansızca ilerlediği şeklinde "çılgın" bir düşünceyle büyülenmiş durumdaydılar (Alexander Pope'un bir dizesinden alındığı belli bir ifade: "Siz Tanrılar! hiç olmazsa mekânı ve zamanı yok edin/Ve iki aşığı mutlu edin"). Diğer Marx (Karl 1973, 524-44), daha mantıklı davranarak, bu abartılı düşünceyi zaman *yoluyla* mekânın yok edilmesine indirgedi. Çünkü Marx'ın önemle vurguladığına

göre ortaçağ tüccarı mekânı keşfederek zamanın fiyatını keşfetmiş olsa da, parayı belirleyen faktör emek *zamanıdır*, öte yandan *zamanın fiyatı ya da kâr* kapitalistin karar verme mantığı açısından en önemli unsurdur. Bu tespitten hareketle Marx kapitalist sistemde kaçınılmaz saydığı bir dürtüyü, mekânın sınırlamalarını ve yol açtığı sürtüşmelerle birlikte yerin özel niteliklerini yok etme dürtüsünü belirledi. Dolayısıyla ulaştırma ve haberleşmedeki devrimler kapitalizmin tarihinde arızi değil kaçınılmaz olgulardır.

Sonuç olarak zamanın mekân üzerinde kazandığı zaferin bir bedeli vardı. Mekânın üstesinden gelmek için süratin ve koşuşturmaya dayalı bir hayat tarzının benimsenmesi demek oluyordu bu zafer. Robert Musil *Niteliksiz Adam* adlı romanında "tüm insanların ellerinde birer kronometre sağa sola koşuşturduğu ya da hareketsiz durduğu bir süper Amerikan şehrini karikatürize ediyordu. Bu şehirde yer seviyesinin yukarısından giden trenler, yer seviyesinde giden trenler, yerin altından giden trenler, insanların kargolarını taşıyan hava basınçlı ekspres posta sistemleri, aynı hizada yarışan motorlu araç dizileri, kalabalıkları bir trafik düzleminden diğerine dikey olarak pompalayan hızlı asansörler" tasavvur etmişti (aktaran Kern 1983) ama düpedüz Simmel'in tasvirindeki modern metropolün zamansal zorunluluklarına paralel bir akış organizasyonu betimliyordu. "Hiç kesilmeyen düzenli akış genel Amerikan gereksinimi haline geliyordu" diyor Jackson (1972, 238). Mühendisler ve plancılar mesleki melekelerini mükemmel bir ustalıkla kullanarak bu tür akışların (malların, enformasyonun, insanların, üretim süreçlerinin akışlarının) bilimini ilerlettiler (Stilgoe 1983, 26). Bu bakımdan ABD kendini hızla "burjuva toplumunun en modern varoluş tarzı" olarak şekillendirdi (Marx [1967] 1973). Gertrude Stein (1974, 93-5) bu tespite az çok katılır. "Yirminci Yüzyıl Amerikan Yüzyılı oldu" diye yazmıştır, "hareketin hiç durmadığı bir mekân tasavvuru kesinlikle Amerika'ya özgüdür". Kerouac'ın (1955) *Yolda* adlı romanında çılgınca sahile doğru koşan karakterler böyle bir ruhun maddileştiği canlılardır: "Keşmekeşi ve saçmalığı arkamızda bırakıyor, zamanımızın biricik asil işlevini, *hareketi* gerçekleştiriyorduk." Şüphe yok

ki böylesine telaşlı bir koşuşturma her türlü geleneksel topluluk duygusunun yok olması demekti. "her yere gidilebilirdi ama gidecek hiçbir yer yoktu" diye yazıyordu Kerouac; sonraları sosyologlar ve şehir plancıları Webber'in (1963, 1964) "bir yer niteliği taşımayan (*non-place*)* kent dünyasında" yerleşik "samimi ilişkilerden yoksun topluluk" gibi kavramlar geliştirme telaşına düştüler.

Paranın damgasını vurduğu topluluk açıkça, mekân ve zaman organizasyonunun ve bu organizasyon dahilinde zamanın mekân üzerindeki üstünlüğünün özel nitelikler taşıdığı bir topluluktur. Buna karşılık para, bu niteliklerden bağımsız değildir, çünkü para, Marx'ın dediği gibi (1972) "somut emeğin dünya piyasasının her yanındaki farklı emek tarzlarının toplamı haline gelmesi ölçüsünde" oluşan soyut sosyal emekten, sosyal olarak zorunlu emek zamanından başka bir şeyi temsil etmez. Böylece para, zaman ve mekân arasındaki karşılıklı ilişkiler, günümüzde bildiğimiz haliyle sosyal hayatı bütünüyle şekillendiren spesifik niteliklerin kesiştiği ağları oluşturur. Ama bu çerçevenin sınırlamalarının fark edilmemesi veya bunlara meydan okunmaması mümkün değildir. Şimdi bu meydan okumaları ele almamız gerekiyor.

IV. NEFRET VE İSYAN

Paranın zaman ve mekân aracılığıyla biçimlendirdiği topluluk her türlü özgürlük ve serbestliğe izin verir ama birbiriyle kesişen mekânsal, zamansal ve parasal ağlar, her türlü tepki ve isyanı tetiklemeye yetecek kadar baskıcıdır. Zaman zaman bölük pörçük direnişler tek vücut olur ve farklı kurallara tabi, parasal topluluk dahilinde belirlenen disiplin ve sınırlamaların dışında ve ötesinde alternatif bir toplum inşası yönünde derinden gelen bir taleple yükselir. İlginç bir nokta olarak belirtelim, bu tür projelerin ve eylemlerin içerdiği ütopik unsurlar hemen her seferinde, zamanda ve mekânda, sosyal

* Sosyolog M. Webber'in öngördüğü bir kent modeli. Webber'e göre gelecekte kentler otomobil trafiğinin aşırı yoğunlaşmasıyla düşük yoğunluklu yerleşimlerin birbirine otoyollarla bağlandığı yerlere dönüşecekti; bunlara "*non-place*" adını vermişti. (ç.n.)

hayatın tüm yönlerine giderek hakim olanlardan farklı bir değer kavramı ve farklı işleyiş tarzları arayışındadır.

Tüm insani etkinliklerin ve deneyimlerin paranın duygusuz ve donuk özelliklerine göre gayri insani biçimde ayarlanması her zaman kolayca benimsenmedi. "Bizatihi paranın doğasında, fahişeliğin özündeki bir şeyi deneyimleriz" diye yazar Simmel (1978, 377) ve Marx (1973, 163) da benzer bir düşünceyi dile getirir. Baudelaire bu temayı tekrar tekrar kullanır (bkz. üçüncü bölüm). Bu durum, "her şeye", "kişisel değerler satılmadan ve kökü kazınmadan", "yeni bir önem, daha derin bir anlam, kendi başlarına bir değer" verme yönünde güçlü bir özlem yaratır (Simmel 1978, 404). "Ticaret," der Baudelaire (1983b), "özünde şeytanidir. Dürüstlüğü bile finansal bir spekülasyona çeviren... egoizmin en sefil halidir." Baudelaire iddiasını, "saygıdeğer olan yalnızca üç şey vardır: papaz, savaşçı ve şair. Bilmek, öldürmek ve yaratmak" diyerek sürdürür. Simmel (1978, 97) bu yaralının feryadına daha derin bir psikolojik anlam yükler. "Bazı insanlar silahlı soygunu dürüst ödemeden daha asil sayarlar, çünkü mübadelede ve ödemede insan nesnel bir ölçünün hizmetindedir, güçlü ve özerk kişilik kendini silmek zorundadır ve bu kabul edilemez". Soyguncu, dolandırıcı, soylu devrimci ve hatta finansal dalevereci bile kamudan kınama kadar gizli övgü de toplar (özellikle de işlerini görkemli bir başarıyla yaptıklarında).[2] "Şeylerin parasal değerlerini dikkate almak zorunda olmayan" bir hayat tarzı" da benzer şekilde "müthiş bir estetik güzellik" içerir der Simmel (1978, 220); Baudelaire ise bu estetik güzelliği, hem yoksul bir şair hem de muhteşem bir *dandy** olarak yaşamıştı. Parasal hesaplama-

2 Chevalier'ye göre (1973) on dokuzuncu yüzyılda burjuvazinin suç işleyenlere karşı duyduğu acayip ve son derece paranoyakça korku, burjuva kültürünün yansıttığından tamamen farklı bir topluluk oluşturan, alternatif ve yıkıcı bir yer altı dünyasının var olduğu fikrine dayanıyordu büyük ölçüde. "Hırsızlar kendine has halleri ve gelenekleri olan bir cumhuriyet kurmuşlardır" diye yazar Balzac; "cesaretleri, karakterleri, maceraları ve üstün yetenekleriyle her zaman saygı duyulacak o ünlü haydutların sosyal sahnedeki akisleridir onlar. Hırsızlar kendilerine özgü bir lisana, önderlere ve polise sahiptir; daha etkili örgütlendikleri Londra'da mutemet adamları, kendi parlamentoları ve vekilleri vardır" (akt. Chevalier 1973).

* Giyim kuşamında, hareketlerinde zarafeti en yüksek düzeye çıkaran kişi. C. Baudelaire'e göre *dandy* estetiği din mertebesine yükselten kişidir. (ç.n.)

ların duygusuz rasyonelliğine karşı nefrete ve savunmacı tavırlara zamanımızda da çok sık tanık oluyoruz.

Sosyal hayatın her yanını saran zamansal cenderenin sıkılaştırılmasının yarattığı tiksinti de aynı derecede dikkat çekicidir. Mesela vasıflı emekçilerin Kasvetli Pazartesi (*Blue Monday*)* hakkından vazgeçmeleri için uzun yılların geçmesi gerekmiştir; madencilik ve inşaat gibi sektörlerde işe devamsızlık ve aralıklı çalışma özel bir yorum gerektirmeyecek kadar olağan durumlardır. Emek süreci dahilinde dakikalar ve saniyeler için mücadele de, yakın zamanlarda bile işverenleri isyancı ruhu kabında tutabilmek için her türlü ödünü vermeye zorlayan (esnek zaman, kalite geliştirme grupları) amansız ve bitmeyen bir çekişmedir.

Burjuvazinin içinde de Simmel gibi saatin katı disiplininden kaygılanan ya da bu disipline açıkça isyan eden pek çok kişi vardı. "Her an Zaman kavramının ve duygusunun baskısı altındayız" diye yakınıyordu Baudelaire (1983b, 97). Sözde zaman kıtlığının, "Zamanı unutmanın tek yolunun onu kullanmak olduğu" modern hayatın ritminden ve tarzından kaynaklandığını hissediyordu. Parisliler arasında 1840'larda zamansal disipline saygı duymadıklarını göstermek için "kaplumbağalarını alıp çarşılarda yürüyüşe çıkmak" moda olmuştu, diye kaydeder Benjamin (1973, 54). Özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonunda, burjuva edebiyatçıları genel ve soyut kamusal zamandan kaçıp kurtulmanın yolunu kendi kişisel zaman algılarını keşfe yönelik öznel araştırmalarda buldular (bu bağlamda akla ilk gelen örnekler Proust ve Joyce'tur). Conrad isyan duygusunu daha dolaysız dışavurur: *Gizli Ajan* adlı kitabındaki anarşist karaktere Greenwich meridyenini havaya uçurma görevi verir. Ne var ki zaman hakkındaki düşüncelerimiz o zamanlardan bu yana değişmiş olsa da, Kern'in (1983) çok önemsediği bu isyancı ruh, zamanın giderek daha fazla rasyonel ve evrensel olarak belirlendiği bir ortamdan beslenmişti. Edebiyatçıların keşfettiği şey, emekçi sınıfların birçok kuşak boyunca zaten malumuydu elbette: serbest zamana sa-

* İnsanların kış aylarında da tatile çıkmalarını teşvik için bir turizm şirketinin girişimiyle hesaplanan, yılın sözde en depresif günü, Ocak ayının üçüncü pazartesisi. (ç.n.)

hip olmak için, örgütlü kamusal zamanın katı disiplininden farazi değil gerçek bir kurtuluş için para gerekir. Bu bakımdan biçare Baudelaire katmerli bir sefalet yaşamış, parayı hor gördüğü için zaman disiplininin dışına kaçma olanaklarından yoksun kalmıştı. Burjuva materyalizmin ahmaklığına sürekli hakaret etmesinde, dandy'yi ve flâneur'ü* kahramanlar olarak yüceltmesinde şaşılacak bir şey yok.

Mekâna özgürce sahip olabilme gücü de hem düşünce düzeyinde hem de pratikte önemli ve hayati bir özgürlüktür. Şehrin sokaklarında korku duymadan aylak aylak dolaşma özgürlüğü ille de parayla sağlanmaz. Aslında, sosyal düzende en az ayrıcalıklı olanların bu bakımdan en büyük özgürlüğe sahip olduğu durumlar sıkça ortaya çıkar (Cobb 1975, 126). Özel mülkiyet rejimi, tahakküm ve denetimin diğer sosyal türleri (devlet tarafından uygulananlar dahil) aracılığıyla mekânı kullanma özgürlüğünün sınırlanması çoğu kez her türden toplumsal protesto hareketlerini kışkırtır (Komün sırasında Paris'in merkezinin Haussmann'ın yaptığı düzenlemeler nedeniyle buralardan kovulan halk sınıfları tarafından yeniden ele geçirilmesinden, yurttaşlık hakları için yapılan oturma eylemlerine ve "geceyi geri al" yürüyüşlerine kadar). Mekânın her türlü tahakküm tarzından kurtarılması ve yeni bir imajla yeniden kurulması veya imtiyazlı mekânları harici tehditten ya da dahili bozulmalardan koruma talebi, pek çok kentsel protesto hareketinin ve topluluk mücadelesinin ana unsurudur (Lefebvre 1974; Castells 1983). Mekânın birörnekleştirilmesi ve buna paralel olarak parçalanması sonucunda, doğrudan sosyal denetimin dışında korunaklı adacıklar oluştuğu ölçüde, yıkıcı topluluk ve yer vizyonları ve bunların mekânsal kılıflarının yerleşmesi için her türlü fırsat doğar. Çok sayıda muhalif grup kendi mekânlarını kendi hedefleri doğrultusunda özgürleştirmek ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmak için çabalamıştı: bunların arasında Kropotkin (1968) gibi anarşistler, Hayden'in (1968) tasvir ettiği kadınlar, Amerika'nın şekillendirilmesinde çok önemli rol oynayan dinsel ve seküler gruplar gibi

* Şehrin sokaklarında amaçsızca dolaşan kişi, şehir gezgini. (ç.n.)

Komüncüler (mesela Cabetistler), 1960'ların "komünlerini" yaratan alternatif hayat tarzı hareketleri gibi pek çok muhalif grup yer alıyordu. Böyle yapmakla soyut, evrenselleştirilmiş mekânın sözde birörnekliğine ciddi biçimde meydan okumuşlardı.

Fakat bu tür sosyal hareketlerin isyan ettiği şey bağlamında kavranması zorunludur. Para topluluğu ve paranın tahakkümü altında mutlak yerin yok edilişi daha kuvvetli hissedilmeye başlayınca "gerçek toplululuk" arayışı ve "yer duygusu" görülmedik ölçüde yoğunlaştı. Bu arayış kısmen meyve de verdi. Kent sakinleri akrabalık bağlarını yeniden canlandırdılar (Hareven 1982), yeni sosyal ilişki ağları ördüler (Fischer 1982) ve çoğu kez, semtin ve yerin özel niteliklerini vurgulayan her türlü sembol ve işaretin (güvenlik yapıları ve duvarlarından sokak isimlerine ve posta kodlarına kadar) arkasındaki korumalı mekânlara kapanmayı beceren pek çok yeni topluluk yarattılar. Simmel (1978) kent tarzının ve modasının parasal demokrasinin kemirmeye çalıştığı sosyal farklılaşmaları yeniden devreye sokma açısından işe yarar unsurlar olduğunu savunur. Kırsallığı özgün topluluğun hakiki cisimleşmesi, şehri ise yalnızca sosyal çöküş, katışıksız bireycilik ve toplumsal dışlanmışlık alanı olarak gören önyargıyı bir ara terk etmelerine karşın sosyologlar için o kadar kıymetli olan modern "topluluk" duygusu işte böyle doğdu. Gans (1962) *Kentli Köylüler* adlı kitabında kent tablosunu yakından izleyen gözlemcilerin uzun yıllardır bildiği şeyi bu sayede gözler önüne sermişti; yani kentsel bölgelerde korumalı yerler ve topluluklar yaratma mücadelesi (mesela Gissing'in Londra'sında) ne kadar amansızca sürdürülmüşse, bu mücadelenin kesin yenilgiyle sonuçlanmasının etkileri de kırsal kesimde aynı şiddetle hissedilmişti (örneğin Hardy'nin Wessex'inde). Bu koşullarda aile de yeni anlamlar ve değerler kazanabilir, "bu kalpsiz dünyada bir cennet" (Lasch 1977) ya da paraya, zamana ve mekâna kamusal hayattakinden çok farklı anlamların yüklendiği bir sosyal merkez gibi (Hareven 1982) görülebilirdi.

Entelektüel çevrelerde para topluluğunun gerektirdiği rasyonelliğe –daha önce gördüğümüz gibi, zaman ve mekân kavramlarına

olduğu kadar değer kavramına da yayılan rasyonelliğe– karşı yükselen isyan geniş kapsamlı olup uzun bir geçmişe dayanır. Pozitivizmin babası Auguste Comte, bankerleri ütopyasının yöneticileri olarak vaftiz etmişti (artık ütopya olmaktan çok uzak bir durum, şimdilerde neredeyse gerçekleşecek) ama Carlyle ve Ruskin'den William Morris ve Neitzche'ye, Heidegger ve Sartre'a kadar meselelere tamamen farklı yaklaşan başka pek çok kişi vardır. Liberaller, Simmel'in (1978, 432) deyişiyle "entellektüalizmin ve parasal işlemlerin o tarihsel temsilcileri, her şeyi anladıkları için her şeyi hoş görme", tutkudan yoksun ve nesnel bilimsel söylemle temsil etme eğiliminde olabilirler ama meseleleri onların huzur bozucu ve antipatik bulduğu bir tutkuyla tartışmaya hazır, muhafazakârlardan Marksistlere kadar başka pek çok insan vardır.

Akılcılığı reddeden ve mistisizmde, dinde veya başka aşkın ya da öznel ideolojilerde avuntu arayan sosyal hareketler daha da sorunludur. Para topluluğuna dinsel alternatifler veya alternatif önerileri çoğaldı ve sıklıkla modern hayatın yoğun ve baskılı akılcılıklarının dışındaki sosyal pratikleri kışkırttılar. Faşizm benzer şekilde parayla şekillenen alternatif bir topluluk duygusu tanımlar, mutlak yeri yüceltir (toprak, anavatan), tamamen farklı bir tarihsel zaman kavramı kullanır (mitin son haddine kadar kullanılmasının büyük önem taşıdığı bir tarihsel zaman kavramı) ve parada maddileşmiş değerlerden daha yüksek bir değerler sistemine tapınır. Kapitalizmin dolaysız dışavurumundan çok uzak olan faşizm bir ideoloji olarak parasal toplulukta içkin rasyonelliğe şiddetle muhalefet eder ve dolayısıyla o topluluğun tarihsel sembolleri –Yahudiler ve entelektüeller– cezalandırılacak gruplar olarak seçilir. Marksistler ise insan hayatına piyasa yöntemlerinden farklı yöntemlerle değer biçilen bir toplumun peşindedir. Genellikle olumlu bir kuvvet olarak rasyonel planlama fikrine bağlı kalırken, pratikte sık sık, kendi enternasyonalizm ideolojilerine olduğu kadar paranın evrenselliğine de karşı olan milliyetçi topluluk tanımlamalarına sarılırlar. Aslında, ileri kapitalist dünyada son iki yüzyıl boyunca, temelinde bir yerde para formunu ve onunla bağlantılı mekân ve zamana ilişkin rasyo-

nel yaklaşımları aşma çabası bulunmayan muhalif tek bir kültürel, politik veya sosyal harekete rastlamak imkânsızdır. Aslında modern hayatın hayatiyeti ve rengi büyük ölçüde, paranın soyut ve evrensel mekân ve zamandaki duygusuz, renksiz ama sözde aşkın güçlerine tepki ve isyan ruhundan kaynaklanır.

Hedeflerini ne ölçüde başarıyla açıkladıklarından bağımsız olarak bu tür sosyal hareketlerin tümü, sarsılmaz görünen bir paradoksa karşı cereyan eder. Çünkü parasal topluluğun bu hareketleri kendisine karşı görmesi bir yana, bu hareketler başarıya ulaşmak için paranın sosyal gücüyle doğrudan yüzleşmek zorundadır. Ruhsuz ve kalpsiz olabilir ama para ezici bir sosyal güç kaynağı olmayı sürdürüyor ve Marx'ın "tasfiye etkileri" dediği unsurlar aile içinde ya da sosyal grupların yeniden tanımlamaya çalıştığı "özgün toplulukların" içinde kesintisiz çalışıyor. Bu eğilim, parasal sorunların bataklığına gömülmüş ya da başarılı girişimlere dönüşmüş komünlerden, verdikleri mesajı saptıracak kadar parasal birikim saplantısına kapılmış dinsel orgütlenmelere, soylu hedeflerle iktidara gelip planlarını gerçekleştirmek için gereken paradan yoksun olduklarını fark eden sosyalist yönetimlere kadar pek çok örgütlenmenin tarihinde yaygındır. Her türden muhalif hareketler en önemli ve evrensel güç kaynağı olan paranın kayalıklarına çarptıklarında mahvolurlar.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, parasal topluluğa dayalı topluma herhangi bir alternatif inşa etmek için para gereklidir. Tüm sosyal hareketlerin yüzleşmek zorunda olduğu temel gerçektir bu; aksi halde para karşılarına dikilir ve onları mahveder. Ahlakçıların dediği gibi para her türlü kötülüğün kaynağı olabilir ama iyilik yapmak için elimizdeki biricik aracın da o olduğunu görüyoruz. Zola (1967, 224-25) bu gerçeği çok iyi kavramıştı:

> Bayan Caroline ani bir keşifle sarsıldı: Para gelecekteki insani gelişimi besleyecek gübreydi... Spekülasyon yapmadan hiçbir enerjik ve verimli girişim söz konusu olamazdı, tıpkı şehvetsiz çocuk yapmanın mümkün olamayacağı gibi. Hayatın sürdürülmesi bu taşkın tutkuya, bütün bu rezilce israf edilmiş ve yitirilmiş hayata bağlı... Para, zehirleyen ve yok eden para, her türlü sosyal gelişmenin to-

> hum yatağı haline geliyordu. Devlet tarafından gerçekleştirilen, dünyanın her yanındaki insanları bir araya getiren ve yerküreyi huzura kavuşturan büyük bayındırlık yatırımlarının sürdürülmesi için gerekli gübreydi para. Eskiden paraya lanet okurdu, ama şimdi irkiltici bir dalkavuklukla onun önünde diz çökmüş durumdaydı: o tek başına bir dağı yerle bir edebilir, bir körfezi doldurabilir ve sonunda dünyayı insan türü için yaşanılır bir yer haline getirebilirdi... İyi olan ne varsa o musibet şeyin ürünü olmuştu.

Sevgi ve para dünyada işlerin yolunda gitmesi için yeterli olabilir demek istiyor Zola, ama para sevgisi girdabın merkezindeki hoyrat enerjidir.

V. TOPLUMSAL GÜÇ KAYNAKLARI OLARAK PARA, MEKÂN VE ZAMAN

Paranın ona sahip olanlara müthiş sosyal güçler sağladığı hiçbir somut kanıtlama gerektirmeyen bir hakikattir. Marx (1964b, 167) (fazla önemsemeden de olsa) paranın görünürdeki sihirli güçlerini şöyle karikatürize eder:

> Paranın gücünün derecesi benim gücümün derecesidir... Ben çirkinim ama en güzel kadınları satın alabilirim. Dolayısıyla ben çirkin değilim... Ben aptalım, ama para her şeyin gerçek aklıdır, öyleyse nasıl olur da ona sahip olan biri aptal olabilir? Ayrıca, yetenekli insanları satın alabilir, bu durumda yetenekliler üzerinde güç sahibi olan kişi yetenekli kişilerden daha yetenekli olmaz mı? Para sayesinde ben insan ruhunun özlemini çektiği her şeyi becerebilir duruma gelmez miyim, her türlü insani yeteneği edinemez miyim? Yani param tüm yeteneksizliklerimi tersine dönüştüremez mi?

Dolayısıyla paranın sosyal gücü daima arzu, şehvet ve hırsın hedefi oldu. Paranın somut soyutlaması, üzerimizdeki gücünü böyle kazanır.

Ama bu arada mekân ve zaman için ne diyeceğiz? Para topluluğunda somut soyutlamalar şeklinde oluşunca bunlar da sosyal güç kaynağı haline gelmez mi? Mekâna ve zamana hakim olanlar da etkili sosyal denetim güçlerine sahip olmaz mı? Bu tez asgari de olsa bir

kanıtlama gerektiriyor. Fakat asıl önemli olanın birbiriyle kesişen sosyal güç kaynakları olarak paraya, mekâna ve zamana hakimiyet arasındaki karşılıklı ilişkiler olduğunu unutursak bu kanıtlama girişimi anlamsızlaşır.[3] Dolayısıyla para, zamana ve mekâna hakimiyet (diğerlerine hakimiyet dahil) için kullanılabilir, bu arada zaman ve mekân üzerindeki hakimiyet de kolayca paraya hükmetmenin aracı olabilir. Bekleyebilecek paraya sahip olan ve komşu mekânlardaki gelişmeleri etkileyebilen emlak spekülatörü, bu konularda hiçbir gücü olmayan birine göre daha iyi konumdadır.

Her politika ve jeopolitik uzmanının bildiği gibi mekâna hakimiyet, her türlü güç mücadelesinin nihai stratejik hedefidir. Aynı ilke mal mübadelesi alanında da geçerlidir. Her süpermarket müdürü bilir ki genel sosyal mekânın çatısı dahilinde stratejik bir mekânın kontrolünü ele geçirmek altın değerindedir. Mekânın bu değeri toprak rantından kaynaklanır. Fakat mekânsal rekabet daima tekelci karakterdedir, çünkü iki işlev aynı anda aynı noktada yürütülemez. Mekânın bütünü dahilinde stratejik mekânlar ele geçirmek, bütünün kontrol edilen kısmına göre çok daha fazla güç kazandırır. On dokuzuncu yüzyılda farklı demiryolu çıkarları arasındaki mücadele bu ilkenin işleyişine dair bol örnek sunar, bu arada Tarbell (1904) Rockefeller'ı "bir haritaya eğilmiş, askeri bir uzmanın titizliğiyle Doğu Sahilindeki petrol rafinerilerinin stratejik yerleşim alanlarını [planlarken] resmeder." Kent matrisindeki stratejik toprak parselleri üzerindeki hakimiyet, gelişme modelinin bütünü üzerinde muazzam bir güç kazandırır. Hakeza mekânın özgürleştirilmesi ve zaman yoluyla mekânın yok edilmesi stratejik mekân kontrolünün sağlayacağı her türlü kalıcı gücü aşındırmakla birlikte tekelci unsur her daim yeni baştan yaratılır. Gerçekten de, mekânsal organizasyon oluşturma sürecinin kontrolü böylece yeni mekânsal

3 Tahminime göre bu kesişmeler Benjamin'in on dokuzuncu yüzyıl kültüründeki flâneur, dandy ve kumarcı figürlerine hayranlığının temelidir. Mesela şöyle yorumlar yapar: "Flâneur'ün müptelası olduğu mekân fantazmagorisine, kumarbazın kendini adadığı zaman fantazmagorisi tekabül ediyordu." Kumar, zamanı bir uyuşturucuya dönüştürmüştü (174).

tekellerin yaratılması açısından hayati önem kazanır. Bu tür tekel gücünün önemi tamamen, tekel rantının oluşumuna ve böylece paraya dönüştürülmesine imkân sağlamasından kaynaklanır.

Ama toplumun yaratılmış mekânı aynı zamanda, Lefebvre'in (1974) ısrarla belirttiği üzere, sosyal yeniden üretim mekânıdır. Bu ilkenin işleyişini çok farklı sosyal durumlarda gözlemleyebiliriz. Örneğin ev içi mekânın organizasyonu aile içi güç ve toplumsal cinsiyet ilişkileri hakkında çok şey söyler; öte yandan hiyerarşik otorite ya da imtiyaz ilişkileri doğrudan mekânsal organizasyon ve sembolizm aracılığıyla ifade edilir. Mekânsal organizasyon üzerindeki hakimiyet ve mekânın kullanımı üzerindeki otorite, sosyal güç ilişkilerinin yeniden üretimi için hayati araçlar haline gelir. Böylece devlet, ya da finansörler, yapsatçılar, mülk sahipleri gibi başka sosyal gruplar sosyal yeniden üretimi şekillendirme güçlerini çoğu kez mekânı örgütleme güçlerinin sözde yansızlığının arkasına saklar (Lefebvre 1974, 369). Sadece bazı durumlarda siyasi sınırlar üzerinde çevrilen çirkin entrikalar, muhalefet mekânlarının büyük bir güç tarafından dağıtılması (Paris Komününün bastırılması ya da yakın geçmişte Londra Büyükşehir Meclisinden kurtulmaya yönelik girişimler) ve imar izin sistemindeki yolsuzluklar mekân yaratma sürecinin hiç de tarafsız olmadığını açıkça gözler önüne serer. Bu durumda mekânı şekillendirme gücü sosyal yeniden üretim üzerindeki hakimiyetin vazgeçilmez araçlarından biri olur. Mekânı esaslı biçimde ve başarıyla şekillendirmek için gereken mesleki ve entelektüel yeteneklere sahip olanlar –mühendisler, mimarlar, plancılar vb.– bu temele dayanarak bir güç kazanabilir ve uzmanlık bilgilerini mali güce çevirebilirler.

Sosyal güç kaynakları olarak para üzerindeki hakimiyet ve zaman üzerindeki hakimiyet hiç de daha az zorlayıcı değildir. Beklemenin maliyetine katlanabilenler katlanamayanlara göre her zaman avantajlıdır. Bu durum en bariz şekilde grevler ve lokavtlar esnasında ortaya çıkar: emekçiler (önemli para kaynaklarından yoksun olarak) hızla açlığa sürüklenirken sermaye sahipleri her ne kadar kârları biraz alazlanmış olsa da mükellef sofralarda yemek yemeye devam ederler. Kapitalistler kısmen, aktif sınıf mücadelesi dönemlerinde

emekçilerin gücü tükeninceye kadar bekleyebildikleri için emekçilerin fazla emek zamanları üzerindeki hakimiyetlerini sürdürebilirler. Aynı kural burjuvazi içinde de geçerlidir. Ödeme için bekleyebilen tüccar, bekleyecek durumda olmayan bir üretici karşısında güçlüdür; kriz durumlarında zengin finansörler, borcunun vadesini uzatmak veya yeniden yapılandırmak zorunda kalan rakiplerini oyunun dışında bırakabilirler – 1867'de James Rothschild, Pereires'nin Crédit Mobilier'sini böyle batırmıştı. Zaman üzerinde hakimiyet kurma kapasitesinin farklılaşması burjuvazi dahilindeki parasal güç hiyerarşisini pekiştirir.

Benzer baskılar işgücünde ve aile hayatının mahrem iç dünyasında da vardır. Mesela, o garip "insani sermaye oluşumu" kavramında tek bir anlam varsa o da bugünkü tatmini öteleyebilenlerin daha iyi hayat yaşama şansının temeli olabilecek yetenekleri edinme fırsatına kavuşmalarıdır. Gerçekte, emekçiler zamanı (kendi zamanlarını ya da çocuklarınınkini) eğitimin uzun dönemde parasal gücü artıracağı umuduyla (bazen boşa çıkan bir umuttur bu) kullanırlar. Para ve zamanın aile içinde şu veya bu amaçla organizasyonu karmaşık bir iştir; çünkü Hareven'ın (1982) gösterdiği üzere, bir ailenin üyeleri arasında farklı fırsat maliyeti sıralamaları yapılır (zamanın kullanımı her zaman para meselesi değildir), ayrıca parasal kazanç elde etmenin farklı yöntemleri vardır. Çünkü erkek ücretliler eve para getirmenin kendilerine eşin ve çocukların zamanına hakimiyet hakkı verdiğini düşünürken, kadınların evdeki çalışma zamanı da diğer aile fertlerinin piyasada para kazanmak için gereksindikleri zamanı serbestleştiren elzem ailevi varlıklardan biri olarak görülebilir (Pahl 1984). Aile hayatında paraya ve zamana hakimiyet arasındaki ilişkilerin cinsiyetler arasında çok önemli bir çekişme alanı olması şaşırtıcı değildir.

Burjuva sınıfında parasal servetin sağladığı "serbest zamanın" anlık lüks hazlar peşinde boşa harcanması yaygın olabilir (emekçiler yaptığında katmerli densizlik olarak nitelenen bir davranış), ayrıca bazıları serbest zamanı bilimsel, sanatsal ve kültürel etkinliklerle uğraşmak için o kadar özgürce kullanır ki o serbest zaman bilimsel

bilgi, teknolojiye açıklık ve ideoloji alanlarına müthiş bir güç olarak aktarılabilir.

Araştırma veya kültürel üretim zamanı (diğerlerinin zamanı dahil) üzerindeki güç sosyal yeniden üretimde zenginler ya da devletin elinde hayati bir güçtür. Pek çok sanatçı ve araştırmacı kendi zamanı üzerindeki parasal hegemonyaya isyan etmeyi denemiştir. Bu girişimlerde en başarılı olanlar kuşkusuz, başka insanların zamanının verimli kullanımı konusundaki teknik uzmanlığı, tekel fiyatı uygulamak için bir tür tekel gücüne dönüştürmeyi becerenler olmuştur. Günümüz toplumunda zamanın, mekânın ve paranın doğru kullanımına ilişkin bilimsel ve teknik yöntem bilgisinin alınıp satılmasının önemi büyük ölçüde işte bu olgudan kaynaklanır.

Para, zaman ve mekân günlük hayatı şekillendiren somut soyutlamalar olarak vardır. Bunlar evrensel, nesnel ve tam olarak ölçülebilir niteliktedir ve her biri bu özel nitelikleri, ilk ve en önemli unsuru mal mübadelesi ve sosyal işbölümü olan bazı egemen sosyal pratiklerde kazanır. Fiyatlar, saatin hareketleri, hangi amaçla (engelliler, park yeri) ayrıldığı açıkça belirtilmiş mekânları kullanma hakkı, içinde faaliyet gösterdiğimiz ve bireysel bilincimizin ve irademizin dışındaki güçler olarak uyarı ve mesajlarına mecburen karşılık verdiğimiz çerçeveyi oluşturur. Direniş ve isyan ruhu zaman zaman ne kadar yakıcı biçimde alevlenirse alevlensin, böyle somut soyutlamaların belirlediği katı kurallar artık o kadar derinlere kök salmış durumda ki neredeyse doğanın hakikatleri gibi görünüyor. Bu kurallara ve onların içine yerleştiği somut soyutlamalara meydan okumaya kalkışmak (mesela saat kulelerinin tiranlığına ya da fiyat sisteminin zorunluluğuna meydan okumak) sosyal hayatımızın ana dişlilerine kafa tutmak demektir.

Fakat paranın, zamanın ve mekânın somut soyutlamaları birbirinden bağımsız olarak belirlenmez. Mesela para, mübadeleden ve mekânsal işbölümünden doğar ve sosyal emek zamanını temsil eder. Aynı mantıkla dünya piyasasının oluşumu hayati biçimde, kullanışlı bir para formunun doğmasına ve bunun uygun biçimde kullanımı için psikolojik önkoşulların yaygınlaşmasına bağlıdır. Bu

tür karşılıklı ilişkilerin önemi üzerinde durmamın bir nedeni, diğer yorumcuların (neoklasik ekonomistlerden zaman-mekân coğrafyacılarına kadar) bunları sürekli gözardı etmeleri. Ama bireyler, gruplar ve hatta tüm sosyal sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin ve dolayısıyla sosyal değişimin olası yollarını bulma kapasitesinin, sosyal eylem parametrelerini belirleyen iç içe geçmiş, parasal, mekânsal ve zamansal ağlar tarafından belirlendiği konusunda da ısrarlıyım. Zira bu parametrelerin dışına çıkmak zordur. Greenwich meridyenini havaya uçurmak isteyen Conrad'ın gizli ajanı bile bunun günümüzde kaçınılmaz olarak yol açacağı sosyal kaos karşısında dehşete düşebilirdi.

VI. SERMAYE DOLAŞIMI VE BİRİKİMİ

Bu düşünce çerçevesine sermaye dolaşımı ve birikimini dahil edersek ne olur? Kapitalistler büyük ihtimalle paranın sosyal gücünü kullanırlar ve sosyal güç kaynakları olan zaman ve mekân üzerindeki hakimiyetlerini özenle geliştirirler.[4] Ne var ki basit para topluluğuna kıyasla kapitalist pratikler paraya, zamana ve mekâna, daha da spesifik (ve bazı durumlarda sınırlı) anlamlar yükler. Aynı zamanda, bu pratikler birbiriyle kesişen sosyal güç ağları dahilinde uyumsuzluk ve çelişki yaratır.

Her para sermaye değildir. Sermaye, paranın sosyal gücünün daha çok para kazanmak için kullanılmasıdır; bu hedef en tipik olarak, paranın çeşitli malların satın alınması (emek gücü ve üretim araçları) için kullanıldığı ve bu malların belli bir emek sürecinde birleştirilmesi sonucu kârla satılan yeni bir malın üretildiği bir dolaşım tarzıyla gerçekleştirilir. İleri kapitalist düzende günlük hayatın sürdürülmesini sağlayan malların çoğunun bu şekilde üretildiğini dikkate alırsak bu dolaşım tarzının önemini kavrayabiliriz.

Marx bu üretim ve dolaşım tarzının temel niteliklerini açıkça ortaya koyar. Sürekli kâr arayışı, "birikim için birikim", değerin ve

4 Marx'ın *1844 El Yazmaları* adlı eserinde işlediği en temel ve çoğu kez gözardı edilen temalardan biridir bu.

zaman boyunca üretim miktarının durmaksızın artırılması demektir. İstikrarın devamı için zorunlu lojistik büyüme genel olarak kaçınılmaz ve iyi bir şey sayılır. Gelgelelim bu büyüme canlı emeğin üretim sürecinde sömürülmesi sayesinde gerçekleşir. Bu durum, emek gücünün bir mal olarak alınıp satılmasını, sermaye ve emek arasında sınıfsal ilişkiyi ve gerek emek sürecinde gerekse emek piyasasında bu iki sınıf arasındaki mücadeleyi gerektirir. Bu sınıf mücadelesi, kapitalistler arasındaki rekabetle bir araya geldiğinde sistemi teknolojik dinamizme zorlar.

Teknolojik değişim de kaçınılmaz ve iyi kabul edilir. Hiç şüphe yok ki Marx'ın dehası, böyle bir sistemin nasıl ve neden kaçınılmaz olarak istikrarsızlığa mahkûm olduğunu göstermesi olmuştu. Teknolojik değişim büyümenin faili olan canlı emeği üretim sürecinden uzaklaştırma eğilimindedir ve böylece büyüme kapasitesini zayıflatır. Bu nedenle periyodik krizler, lojistik büyümeyi ve teknolojik devrimi zorlayan ikiz baskılar kadar kaçınılmazdır (krş. Harvey 1982, 1985).

Bunun sonucunda kapitalizm, giderek daha evrensel bir "tarihsel zaman" (Hareven'ın terimi, 1982) duygusu yaratır. Döngüsel refah ve çöküş ritimleri emek sürecindeki periyodik devrimlerle bütünleşir. 1848'den 1933'e ve o tarihten günümüze dünyada cereyan eden ekonomik faaliyetler arasındaki eşzamanlılık durmaksızın artmıştır. Deneyimlerimiz, hayatta yakaladığımız fırsatlar ve hatta kavramsal yaklaşımlarımız, lojistik büyüme eğrilerinin hangi noktasında konumlandığımıza ve bu eğrilerdeki keşmekeş ve krizle sonuçlanan periyodik kesintilere ve yokuş aşağı inişlere giderek daha fazla bağımlı hale geliyor. Zamana bağlı imkânlar giderek daha kapalı ve kapitalizmin zaman içinde geçirdiği hukuka uygun gelişme tarzına daha çok bağlı hale geliyor.

Bu tarih benzer şekilde radikal değişimlere maruz bir coğrafyada gerçekleşir. Kapitalizm, der Marx ısrarla (1973, 407-10), dünya piyasasında mekânsal bütünleşmeyi, mekânın fethini, "serbestleştirilmesini" ve zaman yoluyla mekânın yok edilmesini hızlandırmak zorundadır. Bunu yaparken mekânın önemini azaltmak yerine artırır. Lefebvre'e (1976, 21) göre ise kapitalizm "ancak mekânı işgal ederek,

mekân üreterek" ayakta kalabilmiştir. İç çelişkilerine "mekânsal çözüm" bulma becerisi kapitalizmi kurtaran meziyetlerinden biri olmuştur (Harvey 1982, 1985). Dolayısıyla, para topluluğu dünya piyasasının oluşturulması demektir; öte yandan sermaye topluluğu ise sermaye birikimi ve dolaşımı süreçlerinin coğrafî olarak artan bir hızla yoğunlaştırılmasını ve yaygınlaştırılmasını gerektirir.

Büyüme ve daralmanın zamansal ve mekânsal ritimleri birikim yasaları dahilinde kabaca belirlenmiş olsa da, kapitalizmin tarihsel coğrafyasını öngörülemez ve çoğunlukla tutarsız bir vaka haline getiren çok boyutlu gerilimler vardır. Mesela kriz esas olarak aşırı birikim kriziyse (sermaye fazlası ve emek fazlasının yan yana durması) bu tür fazlalar zamansal kaydırma (uzun vadeli yatırımların borçla finansmanı), mekânsal genişleme (yeni mekânların üretimi) veya bu iki yöntemin bileşimiyle massedilir. Bu yöntemlerden hangisinin nerede başat olacağı önceden kestirilemez. Ama kentsel gelişmenin (ve kent borçları) ve coğrafi inşanın mekanizması (çevresel ya da bir kentler sistemi dahilinde) böyle genel bir süreçte yerleşiktir.

Başka gerilimler de vardır. Önce sermayenin para olarak başlayıp kâr ilavesiyle para olarak geri dönmesi şeklindeki dolaşımı için gereken zamanı düşünelim. Her emek sürecinin kendi devir hızı vardır, kârın biricik hedef olduğu durumlarda işbölümünün giderek daha çok parçalanması ciddi eşgüdüm problemleri doğurur. Bu problemler para için yeni kullanım tarzları yaratılarak aşılabilir. Kredi sistemi farklı devir hızlarını koordine etmek üzere başrolde sahneye çıkar. Bunun da ötesinde devir hızının artırılması rekabet avantajı sağlar ve böylece teknolojik değişimin hedefi olur. Fakat bu hızlandırma büyük ölçüde, sabit sermaye kullanımına bağlıdır ve bu tür sermayenin devir hızı düşüktür. Bu tür yatırımların organizasyonundaki teknik sorunlar da ancak kredi sistemine başvurularak çözülebilir. Zaman ile para arasındaki mekânsal ilişki özel tarzda kullanılır. Ama burada da bir gerilim doğar çünkü sermayenin bir bölümünün dolaşımını hızlandırmak için diğer bölümünün dolaşımını yavaşlatmak gerekir. Burada net bir kazanç garantisi

yoktur. Böylece sabit sermayenin devir hızının artırılması, sabit sermayenin değerinin artan bir hızla yok edilmesi (fiziksel ömrü ne olursa olsun) ve hatta ekonomik ömrü tamamlanmadan yenilenmesi yönünde baskılar doğar. Makineler, binalar ve hatta bütün bir kent altyapısı ve hayat tarzları vakti dolmadan demode olmuş sayılır; sistemin devamı açısından "yaratıcı yıkım" vazgeçilmez olur. Ne var ki böyle süreçleri harekete geçirme kapasitesi kredi sistemindeki koşullara bağlıdır – parasal sermaye arzı ve talebi, para arzının artış hızı vb. Makine ve yapılı çevre alanlarındaki yatırım ve yatırımsızlık şeklindeki döngüsel ritimler faiz oranı hareketlerine, enflasyona ve para arzındaki artışa, dolayısıyla da işsizlik ve büyüme evrelerine bağlıdır. Zaman perspektifleri kredi sistemi aracılığıyla giderek daha katı biçimde belirlenir. Ama şunu da belirtmek gerekir ki değerin anlamı ve onun ölçüsü olan paranın istikrarı (enflasyon nedeniyle devalüasyonu) da zaman perspektiflerindeki değişme karşısında daha esnek hale gelir. Paranın ve zamanın somut soyutlamaları daha da sıkı şekilde iç içe geçer.

İkinci olarak sermaye dolaşımı dahilindeki baskıların nasıl mekânın zaman yoluyla yok edilmesi için sistemli bir çabaya dönüştüğünü ele alalım. Burada yine bir çelişkiyle karşılaşıyoruz. Mekânın üstesinden gelmenin tek yolu mekân, iletişim sistemleri ve toprağa gömülü fiziksel altyapı üretmektir. Doğal peyzajların yerine hızlanan birikimin gerekleri doğrultusunda rekabetin şekillendirdiği üretilmiş peyzajlar geçirilir. Mekânın homojenleştirilmesi için gereken "lime lime etme" ve parçalama faaliyeti kesin formlar almak zorundadır. Toprak sahipliği daha yüksek düzeyli bir mülk sahipliği olan parasal gücün emrine verilmelidir; toprak bir "hayali sermaye" tarzına dönüşür; böylece mekân üretimi üzerindeki denetim kredi sistemine aktarılır. Bu durumda mekânın eşitsiz gelişimi mekânın homojenliğinin en önemli dışavurum tarzı olur. Kentsel bölgelerde olağanüstü boyutlarda üretici güç ve emek gücü yoğunlaşmaları toplanır. Bu toplanma, devir süresini en aza indirmek üzere örgütlenmiş, mekânsal olarak eklemlenmiş kentsel hiyerarşi dahilinde mekânda olabildiğince yayılmış mal akışları ortamında gerçekleşir.

Bu sabit eşitsiz gelişme tablosu daha sonra aşılması gereken bir engele dönüşür. Bu engeli aşmak ancak geçmiş yatırımların ağır yükünü endişe nedeni olmaktan çıkaran aynı "yaratıcı yıkım" süreçleri sayesinde mümkün olur. Mekânın zaman yoluyla yok edilmesi süreci hızla ilerler. Ama şimdi de, kapitalizmin yarattığı mekânların, kendi sosyal yeniden üretim mekânlarının yok edilmesi zorunluluğu doğmuştur.

Bu çelişki çiftlerinin sosyal içerimlerini düşünelim. Mekân ancak sabit mekân üretimi yoluyla sorun olmaktan çıkarılabilir ve devir hızını artırmanın tek yolu toplam sermayenin bir bölümünü zaman içinde sabitleştirmektir. Sabit mekânlar ve zamanlar ancak yaratıcı özyıkımla alt edilebilir. Bir binanın, kanalın, otoyolun maddi dayanıklılığına baktığımızda gerisinde daima sermaye dolaşımı sürecinde pusuya yatmış güvensizliği fark ederiz. Şöyle sorar bize: Bu kalımsız mekânda daha ne kadar kalacağım?" İnsanların mekânda oraya buraya telaşla koşuşturması şimdi bu telaşın yer aldığı üretilmiş peyzajlardaki değişimin hızlanan temposuyla eşleşmiştir. Banliyöleşme, sanayisizleşme ve yeniden yapılanma, mutenalaştırma ve kentsel dönüşümden kentsel hiyerarşinin mekânsal yapısının topyekûn yeniden organizasyonuna kadar çok farklı süreçler, devir hızını artırma çabasını karşılamak üzere coğrafi peyzajların durmaksızın yeniden şekillendirilmesi sürecinin ayrılmaz parçalarıdır. Alışılmış yerlerin ve güvenli sosyal yeniden üretim mekânlarının imha edilmesi ıstırap çığlıklarının yükselmesine yol açar; yalnızca "yitirilen bir evin kederini" yaşayan, "kentin gecekondu mahallelerindeki en küçük konut imkânlarından" bile mahrum bırakılmış (Fried'in [1963; Fried ve Gleicher 1961] kullandığı dokunaklı ifadeler) yoksullardan ve yoksullaştırılanlardan yükselmez bu çığlıklar. Zola (1954b, 293-95) mütevazı bir geçmişi olan bir girişimcinin, çocuklukta yaşadığı evin Haussmann'ın yıkımlarına maruz kaldığını gördüğünde nasıl kahrolduğunu anlatır. Henry James (1946) daha etkili deneyimler yaşamıştır. Uzun yıllardan sonra New York'a dönünce "defalarca maddi çıkara feda edilen" (191) "geçmişin sürekli inkâr edildiği " (53) bir kent peyzajıyla karşılaşır. "'Bizler yalnızca bir dizinin bölümleri, sembolleri ve geçici aktörleriyiz' diyor gibiydi gururlu villalar; sü-

reklilikle, sorumlulukla, aktarmakla hiç işimiz yok" (11). Doğru diyordu James, geçmişe ait inkârı hak eden çok şey vardı "ama yine de hayatın anısını yücelten eski bir bilinç de oluşmuştu ve yenilemenin kurbanı olan işte buydu" (53). Bütün bir Amerikan peyzajı diye yakınır, "yalnızca ekonomik etkinliğin parlak ışığı altında öylece duruyordu ve onun, nasıl bir görkemli sürekliliği ve mirası temsil ettiğini ve koruduğunu bilirsiniz" (161). Tanıdık yerler ve güvenli mekânlar artık "zamanın girdabında" yok oluyordu ama kontrol sermaye dolaşımının elindeydi.

Bu tür duyarlılıklarla, alternatif topluluklara (*living community*)* acımasızca saldıran Robert Moses gibi yapsatçı, spekülatör, kentsel dönüşümcü, otoyol yapımcısı canavar figürlere karşı pek çok direniş ve isyan hareketi yükseltilebilir. Bu figürlerin yaradılışındaki kötülük efsaneleşmiştir. Bunlar Berman'ın deyişiyle (1982) "kentsel dönüşüm trajedisinin" en önemli unsurlarıdır; bir dağın tepesinde, saygıdeğer bir yaşlı çiftin yaşadığı, henüz kapitalist gelişme tarzlarına uygun üretilmiş ve rasyonelleştirilmiş mekâna katılmamış küçük bir parça mekânı seyrederken hırsından kuduran Goethe'nin Faust'u da bunun tipik örneğidir. Zola (1954b, 76-78), aynı imgeyi yeniden gündeme taşır. İkinci İmparatorluk Paris'inin örnek spekülatör tipi Saccard, Monmartre tepesinde durmuş "ayaklarının altında boylu boyunca uzanmış koskoca" Paris'e, o mekâna gülümser ve Haussmann'ın yaşayan bir kentin damarlarında açtığı yaraları simgelemek için "keskin bir kılıç gibi ileriye uzattığı kolunu" mekânı yararcasına savurur; o yaralar ki altın saçar ve "yüz bin inşaat işçisine ve duvarcıya" hayatlarını sürdürme imkânı sunar. Kapitalizmin coğrafi peyzajının durmaksızın yeniden şekillendirilmesi vahşi ve acılı bir süreçtir.

Kapitalizmin bu tür sonuçlarına burjuvazinin itirazları, Baudelaire'in (1983a) "bir insanın ruhundaki değişme hızı, bir kentin çehresinin geçirdiği değişmenin yarı hızına bile ulaşamaz"

* İkamet edenler tarafından planlanan ve yönetilen, ortak tesislerin (mutfak, yemek odası, çamaşırhane, kreş, bürolar, internet odası, misafir odaları ve spor salonları gibi) yer aldığı, yemek pişirme, yemek yeme, çocuk bakımı, bahçe bakımı gibi etkinliklerin de paylaşıldığı bir yaşam tarzı. (ç.n.)

şeklindeki sızlanmasından daha sağlam temellere dayanır. "Geçmişin yitirilmesine, "farkındalık sahibi toplulukların (*knowable communities*)",* tanıdık yerlerin duygusallığının yok edilmesine burjuvalar nostaljiyi aşan tepkiler verirler (Williams 1973). Berman'ın (1982) evrensel düzeyde paylaşılan "hayati deneyim tarzı" olarak nitelediği kederli modernlik kültüründen daha derinlere inerler: "mekân ve zaman deneyimi, kendisi ve başkaları hakkında deneyim, yaşama ve yok olma olasılıklarının deneyimi", "bize macera, güç, mutluluk, gelişme, kendimizi ve dünyayı değiştirme vaat eden ama aynı zamanda sahip olduğumuz, bildiğimiz, bizi biz yapan her şeyi imha etme tehdidi savuran deneyim." Burjuvazinin dile getirdiği daha ziyade, bizatihi egemen üretim tarzının ve burjuva gücünün sürdürülmesinin dayanağı olan sosyal yeniden üretimin Marx'ın deyişiyle "kendi kendini bitiren bir çelişkiden" ibaret olmasından kaynaklanan bulaşıcı bir korkudur.

Sosyal hayatı şekillendiren parasal, zamansal ve mekânsal ağlar, hızla intibak etmelerini ve yeniden örgütlenmelerini talep eden birikim süreci karşısında iyice gerilmiş gibidir. Aynı anda gerilen ve gevşetilen ağlar, eğilip bükülür ve çatırdar, ardından yamalı bohça misali bir yeni olanaklar setinde alelacele tamir edilir.

Sosyal hayatın şekillenmesindeki, sosyal gücün gerçek kaynaklarındaki bozulma ve uyumsuzluk duygusu, genel düzeyde ama farklı şekillerde hissedilir. Örneğin Gissing'e o kadar uyumlu görünen ve Chicago sosyologlarının organik kent formu teorisine rahatlıkla yerleştirebileceği yeniden üretimin sosyal mekânları, bir yanda emek piyasasındaki talebin değişmesinden, diğer yanda sosyal farklılığın yapay işaretleri olan moda ve stil aracılığıyla tüketimi kamçılama ihtiyacından kaynaklanan çelişkili baskılar karşısında işlevsel uyumunu yitirir ve değişir. "Yaratılmış topluluğun" demode edilmesi, onun iyice yerleştirilmesi kadar önemli hale gelir. Emek süreçlerinin ve para, mal, enformasyon vb. dolaşımlarının

* Dickens'tan Lawrence'a İngiliz romanının temel rehberi olan kavram. Raymond Williams'a göre yüz yüze ilişkilerin yaşandığı küçük topluluklar kırılgandır, bir topluluk ancak geniş iletişim olanakları sayesinde dış dünyaya açılır ve farkındalık kazanır. (ç.n.)

hızlandırılması, istek ve ihtiyaçlarının acilen tatmini beklentisiyle bütünleşmiş emekçilerde direniş ve protestoya sebep olur. Mekân üzerindeki hakimiyet benzer şekilde ahengini yitirir. Mekânın zaman yoluyla yok edilmesi, taşınan unsurun para, mallar, üretici kapasite, emek gücü, enformasyon veya teknik yöntem bilgisi olmasına bağlı olarak farklı hızlarda ilerler – bu hareket ağlarının biri dahilindeki kontrol bir başka ağdaki bir hareket tarafından kolayca devre dışı bırakılabilir (para ve enformasyon hızlı taşınabildiği için daha güçlü unsurlar olarak öne çıkar).

Vadeli işlem sözleşmelerinin* (Simmel'in hayal edebileceğinin ötesinde psikolojik ve entelektüel önşartlar gerektiren sıra dışı bir kavramdır bu) alım-satımı ekonomik zaman realitelerini öylesine baş aşağı çevirebilir ki Robbe-Grillet'nin romanındaki zamansal tutarsızlıklar gerçekçi bir temsile dönüşür. Bir zamanların güvenli değer temsilcisi paranın değeri, sosyal eylemin zaman-mekân perspektifleri kadar şiddetle savrulur. Enflasyonun paranın sosyal gücünü kuşkulu hale getirmesinin yanı sıra, bizatihi para parçalanarak birbiriyle çekişen tanımlar keşmekeşi yaratılır (M1, M2, M3 gibi esrarengiz simgelerle ölçülen kâğıt para, kişisel borçlar, madeni para, altın, devlet borcu, özel çekme hakları gibi unsurlardan oluşan bir kakofoni). Sermaye dolaşımı para formunun yapısındaki çelişkileri alevlendirir ve ironik bir şekilde, sosyal gücün güvenli çerçeveleri olan paranın, mekânın ve zamanın tutarlılığını bozmakta, bir gizli ajandan çok daha başarılı olduğunu gösterir.

Bu uyumsuzluklar her çıkar grubunun kazanç sağlama umuduyla katılacağı bir sosyal dönüşüm için her türlü fırsatı yaratır. Emek piyasalarında, emek süreçlerinde ve kendi sosyal yeniden üretim mekânlarında oluşan değişikliklerin tehdidi altındaki emekçi sınıf için başarılı sınıf mücadelesi fırsatları doğar. Fakat uyuşmazlık ve

* Vadeli işlem sözleşmeleri (*futures*), belirli bir miktar, kalite ve koşullarla standartlaştırılmış bir malın, menkul değerin, göstergenin ya da yabancı paranın, işlem anında o vadeli işlem borsasında piyasa güçlerince belirlenen fiyattan, gelecekte belirli bir tarihte, yerde ve koşullarda teslim alınmasını ve teslim edilmesini içeren yasal olarak bağlayıcı sözleşmedir. (ç.n.)

mevcut güç ilişkilerine yönelik tehdit geçmişe duygusal bağlılıkla birleşince giderek parçalanmışlığı artan burjuvazi içinde birçok muhalif hareketin doğmasına yol açar. Kapitalizme, sosyal temeline veya belli sonuçlarına karşı nefret ve isyan hareketleri, karşı çıktıkları sistem kadar çeşitlilik ve iç uyumsuzluk içerir. Bu durum ise uyum, güvenli ve sağlam sosyal güç kaynakları ve formları talebini kışkırtabilir. Şayet bizatihi kapitalizm kendi iç çelişkilerinin tehdidine maruz kalırsa, o zaman sivil toplum, kapitalist olarak kalmak için kaosu düzene sokmaya, uyuşmazlıkları sona erdirmeye ve nefret ve isyan mayalanmalarını dizginlemeye mecbur kalır. Sosyal dönüşüm için açılan kapılar kapatılmak veya net olarak sınırlanmak zorundadır. Daha yüksek bir güç, yani devlet gücü, sosyal açıdan ayakta kalma meselesi olarak devreye sokulmalıdır.

Devlet gücü ve otoritesi yalnızca çeşitli muhalif hareketleri doğrudan dizginlemek için değil sosyal güç kaynakları olarak para, mekân ve zaman sistemlerinin değişmezliğini sağlama bağlamak amacıyla da kullanılmalıdır. Para arzının niceliksel ve niteliksel yönetimi devletin en eski ve en saygın işlevlerinden biridir. Merkez Bankası parası günümüzde ekonomide var olan diğer para türlerine egemen durumdadır ve dayandığı devlet gücü kadar güvenlidir. Merkez bankacılığı iyi yönetimin turnusol testidir, çünkü devlet para yaratmada mutlak güç sahibi değildir ama kendi sınırları içindeki kaotik para yaratma süreçleriyle dünya piyasasındaki evrensel para türleri arasında güçlü ve güvenilir bir aracı olarak davranmak zorundadır. Devlet karar alma ve eşgüdüm konusundaki temel zaman sistemlerinin çoğunu yönetir ve korur. Saatleri eşzamanlı hale getirir; işgününün, çalışma hayatının uzunluğunu düzenler (zorunlu mezuniyet ve emeklilik yaşları aracılığıyla); yasal tatili ve ücretli izinleri ve açılış ve kapanış saatlerini (ticari işletmelerin ve eğlence yerlerinin) ayarlar ve sosyal hayatın zamansal çerçevesini büyük ölçüde belirleyen irili ufaklı diğer bütün mevzuatı yürürlüğe koyar. Devlet sermayenin devir hızını, ya amortisman, aşınma ve yıpranma için belirlenen vergileme süreçleri ve bir tür sosyal iskonto oranı belirleme yoluyla dolaylı olarak, ya da birçok uzun dönemli yatırı-

mı üstlenerek ve böylece sermaye dolaşımı ve finansal piyasaların hesaplamaya katlanamayacağı zaman perspektiflerini hesaplayarak doğrudan etkiler. Devlet ayrıca, planlı eskitmeyi veya yaratıcı yıkımın maliyetlerinin yayılmasını kolaylaştırır (kentsel dönüşüm ya da endüstriyel yeniden yapılanma için tazminat ödemek veya emek süreçlerindeki değişikliklerin açtığı sosyal yaraları iyileştirmek gibi). Bütün bu açılardan devlet özel yatırımların yapılması ve bireysel kararların alınması için bir zaman çerçevesi oluşturmak üzere devreye girer. Devlet benzer şekilde (hem özel hem kamusal) mekânı kullanma haklarını korur. Sanayinin ve insanların, mesken ve kamu tesislerinin, ulaştırma ve haberleşme tesislerinin yerleşim yerlerinin, toprağın kullanımlarının vb. planlanması, kentsel gelişmeyi şekillendiren sayısız bölük pörçük kararların alınmasını kolaylaştıran ve kontrol altına alan genel bir mekânsal çerçeve yaratır. Bu yönlerden bakıldığında liberal kapitalist devletin totaliterliği, sermaye dolaşımının çelişkileri karşısında paranın, zamanın ve mekânın bütünlüğü bozucu eğilimlerine gem vurur.

Devlet bu sosyal hareket çerçevelerini oluşturmak amacıyla iradesini dayatmak için güç, otorite ve meşruiyetin ötesinde şeylere ihtiyaç duyar. Gerekli bilimsel ve teknik bilgileri kullanma yeteneğine de sahip olmak zorundadır. Bu durum para topluluğundaki örtük akılcılığa ve zihinsel yeteneğe ilave değer katar. Bu tür bilgileri üreten ve koruyan meslekler olağanüstü önem kazanır ve bunların Keynes, Le Corbusier, Wiener ve Koopmans gibi öncü şahsiyetleri büyük prestij kazanır. Bu tür entelektüeller, sahip oldukları bilginin yalnızca üretim teknikleri açısından değil, para, mekân ve zamanın kontrolü yoluyla sosyal eylemin küresel düzenlenişi açısından da hayati bir kuvvet olması ölçüsünde, sağlam temellere dayalı bir sosyal güç edinir. Böyle bilgileri tekelleştirmeyi becerenler daha güçlü bir sosyal konumdadır. Bu nedenle, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında parasal, mekânsal ve zamansal sistemlerin sıkılaştırılmasına, bu sistemlere uyum kazandırmak için gereken bilgi donanımında iddialı farklı mesleklerin doğuşunun eşlik etmesi hiç de rastlantı değildi. Amerika'da kentsel ve bölgesel yönetim ve plan-

lama üzerinde müthiş etkiler yaratan Reform hareketinin bütün itici kuvveti, bilgi üzerindeki gücünü, sermaye ve emek arasındaki sınıf savaşının üzerinde, entelektüeller, meslek sahipleri ve akademisyenler sınıfının gücüne dönüştürmesinden kaynaklanıyordu. Bu hareket hiçbir zaman onların hayal ettikleri gibi sermaye-emek savaşının üzerine çıkmasa da endüstriyel organizasyon dahilindeki mühendislerin, idarecilerin, ekonomistlerin, mimarların, sistem analistlerinin ve uzmanlarının gücü küçümsenemez. Planlamanın gündeme oturmasıyla birlikte bu güç devletin ve şirketler kesiminin kilit işlevlerinde kök saldı. Paranın, mekânın ve zamanın anlamları konusundaki entelektüel uyuşmazlıklar bugün olduğu gibi o zamanlarda da çok ciddi maddi sonuçlar doğurdu. Mesela modernlik ve mimari tasarım üzerindeki anlaşmazlık beğeni ve estetik uyuşmazlığını aşan bir şeydir. Doğrudan, kentsel sürecin mekânda ve zamanda uygun düzenlenişi meselesiyle ilgilidir (Giedion 1941).

Oskar Lange, Le Corbusier, Hans Blumenthal ve onlar gibi pek çoğunun çok iyi sergilediği üzere sosyalist idealler ve merkezi planlama böyle bir meslek sınıfına çekici gelir. Sosyalizm burjuva devletin yapmak isteyip de yapamadığı her şeyi başarma imkânına sahip görünüyordu. Entelektüel çevrelerdeki sosyalizm tartışmaları pratikte çoğu kez, parasal gücün egemen rolde olduğu piyasa süreçlerinin aksine, kamu plancılığında üretici güçlerin daha iyi örgütlenmesi ve mekân ve zaman tahsislerinin daha akılcı yapılması tartışmasına indirgeniyordu. Mekân ve zaman kullanımlarının bir dış otorite tarafından topyekûn belirlenmesinin kaotik piyasa tahsislerinden bile daha baskıcı olabileceğinin anlaşılması için uzun yıllar süren acı tecrübelerin yaşanması ve gönülsüz özeleştirilerin yapılması gerekti (krş. Lefebvre 1974; Duclos 1981). Tabii, mekânın ve zamanın sosyal güç formları olması ölçüsünde, bunların kontrolü kolayca yozlaşabiliyor ve parasal gücün ortadan kaldırılmasıyla yok olacağı varsayılan sınıf tahakkümü formlarının kopyalanmasına yol açabiliyordu.

VII. KENT SÜRECİ VE BU SÜRECİN POLİTİK KARGAŞALARI

Kapitalist sistemde kent süreci, kökleri kısmen, kentleşmenin iç içe geçen somut soyutlamalarıyla nasıl şekillendirildiğinin incelenmesi sayesinde açığa çıkarılabilecek sıra dışı politik keşmekeşlerle dolup taşar ve doğrudan doğruya mekânda ve zamanda para dolaşımı tarafından biçimlendirilir. Para harcama eylemindeki bireysellikle o parayı kazanmanın sınıfsal deneyimi arasındaki gerilimler, politik eylemin sosyal ve psikolojik temellerini böler. Zamanı hakimiyeti altına alma mücadelesi (kendi zamanını ya diğerlerininkini) veya insanın kendini zaman ve para arasındaki kaba eşitliğin dışına çıkarma çabası da benzer şekilde çatışan politik perspektifler yaratır. Yaşamak için fazla emek zamanını başkalarına vermeye mecbur edilenler, yalnızca kendilerinden alınan zamanı sınırlamak için değil başkalarının zamanına da egemen olmak için her türlü mücadeleye girerler (ev işlerinde ailenin diğer fertlerinin zamanına veya hizmet verenlerin zamanına). Yeterli parasal gücü olanlar kendi zamanlarını çok özel tarzlarda planlayıp kullanmaya çalışabilirler. Para serbest zaman elde etmenin en önemli aracı haline gelir. Sadece *clochard* ya da berduş bu denklemden kurtulmayı başarabilir. Yine de, zamanını en sıra dışı tarzda kullananlar bile, üretim ve yeniden üretimin gündelik angaryalarından serbest zaman koparabilmek için evrensel zamanı (üretimde olduğu kadar mübadelede ve iletişimde de) düzgün ve başarılı koordine etmek zorunda olduklarının epeyce farkındadır. Dört dörtlük anarşistlerimiz bile trafik ışıklarının çalışmasından ve açılış ve kapanış saatlerinin kesin olarak belirtilmiş olmasından hoşlanır. Bir yandan, kentleşmiş bir dünyada evrensel zamanda akılcı sosyal koordinasyonların hayatın devamı için zorunlu olduğunu kabulleniriz, ama öte yandan bütün bu zamansal disiplinden bireysel kaçış yolları ararız. Paranın zamanın kullanımında yarattığı bireycilik, o zamanı yaratıcı ve verimli kullanmak için gereken sosyal akılcılıkla bağdaşmaz. Kamu planlaması ve düzenlemeleri (emek saatlerini, açılış ve kapanış saatlerini

vb.) bir açıdan dinmeyen kötülükler, başka bir açıdansa kurtarıcı meziyetler olarak görülür.

Mekâna hakim olma mücadelesi benzer şekilde her türlü belirsizlik nedeniyle aksar. Mekânı mülk edinme ve mekânda istendiği gibi hareket etme özgürlüğüne çok değer verilir. Para böyle bir özgürlüğe sahip olmanın önemli bir aracıdır ama asla tek aracı değildir (sokakta avare avare dolanan biriyle konuşursanız bunu dile getirecektir). Gerçi para sıklıkla özel mekânları davetsiz misafirlerin müdahalesinden korumak için de kullanılabilir. Özel mülkiyet haklarının satın alınması bir mekân parçasına münhasıran hakim olma hakkı verir. Araba ve konut sahipliğinin böylesine cazip bir ikili oluşturmasının nedeninin bireye, mekânı eşanlı olarak koruma ve hakimiyet altına alma imkânı vermesi olduğunu sanıyorum. Parasal güçten yoksun olanlar kendi mekânsal ayrıcalıklarını başka yöntemlerle belirlemek durumundadır. Şehir eşkiyası bölgesini şiddet kullanarak korur, düşük gelirli kesimler ve azınlıklar ise en sıkı sosyal kontrolü uygulayabilecekleri kolektif mekânlar oluşturmaya çalışır. Semtler ve mahalleler piyasa değerlendirmeleriyle çelişen tarzda örgütlenebilir, gerçi pek çok mahalle eyleminin (özellikle daha varlıklı bölgelerde) tam anlamıyla piyasa hedefleri doğrultusunda gerçekleştirildiğini görmek şaşırtıcıdır (konut yatırımlarının korunmasından, sistemli emek piyasalarındaki hayat fırsatlarına denetimli erişime kadar).

Ne var ki mekânın özel mülkiyet tarafından paramparça edilmesi ve denetimli sosyal mekânlar halinde bölünmesi mekânı özgürce paylaşma imkânıyla bağdaşmaz. Bir şehirde başkasının hakkına tecavüz veya sosyal mekânın kurallarını çiğneme nedeniyle tutuklanma korkusu yaşamadan dolaşma olanağından yoksun olmak moral bozucudur. Otoritenin bölünmesi de kent mekânının zamanın verimli kullanımı açısından yapılandırılmasını engeller. Aşırı ölçüde korunan özel ve sosyal mekânlar çoğu kez kent mekânını epey durağanlaştırır ve mekânsal değişiklik süreçlerini bir hayli ihtilaflı hale getirir. Çok büyük boyutta parasal sermaye gücü bile (mekânı hayali sermayeye indirgeme tutkusuyla) böyle tekeller tarafından

kösteklenebilir. Rasyonel mekân planlaması ve devlet denetimi böyle problemlerin çözümü gibi görünse de bu güç çok farklı sınıfsal hedefler doğrultusunda da kullanılabilir. Devlet gücünün sermaye için mekânı serbestleştirme yönünde kullanılması (zorunlu kamulaştırma, kentsel dönüşüm vb. aracılığıyla), bu gücün, yaşamak için diğerlerinin sahip olduğu mekânları kullanmak zorunda kalanlardan büyük parasal gelirler sağlanmasını frenlemek için kullanılmasından çok farklıdır. Öte yandan, toprağın kamulaştırılması ve özel mülkiyet haklarının iptali, serbestleştirilen mekânların halkın kullanımına tahsis edilmesiyle de sonuçlanmayabilir. Hatta kamulaştırma, mekânın kullanımı konusunda özel mülkiyetin ve sosyal mekânın güvenceye alınması için kullanılan diğer düzeneklerin sağladığı sınırlı hakların aşınmasına bile yol açabilir. Mekândaki bir tahakküm tarzının engellenmesi bir başkasını yaratmaktan başka bir işe yaramayabilir.

Bu tür gerilimler politik bilinci bulanıklaştırır ve tüm politik programları sorunlu hale getirir. Parasal gücün dizginlenmesi paranın çeşitli kullanımlarını dizginlemeli midir? Emek fazlasına duyulan aşırı iştahı engelleme mücadelesinin, artı ürün üreten verimli üretim araçlarını önemli bir mesele olmaktan çıkarması gerekir mi? Mekânın özgürce kullanımı için serbestleştirilmesi mücadelesi, yeni ve daha da tahripkâr tahakküm formlarına yol açmaksızın yürütülebilir mi? Mekânın ve zamanın egemen ve baskıcı evrensel rasyonellikten kurtarılması, gündelik ihtiyaçların en az çabayla yeniden üretimi için en üst düzeyde verimli mekân organizasyonları ve zaman tahsisleri arayışından vazgeçilmesini de beraberinde getirmek zorunda mıdır?

Paranın, mekânın ve zamanın, egemen sınıf ilişkileri içeren sermaye birikimi bağlamında analizi; kent sürecinin dinamikleri, iç gerilimleri ve kapitalizmin evrimi açısından kentleşmenin önemi konusunda çok şey ifşa eder. Ayrıca, kentsel deneyimin politik ve entelektüel bilinç açısından yarattığı açmazları ve karışıklıkları anlamamıza da yardım eder. Kapitalist sistemde kentleşmenin yoğun karmaşıklığını, muazzam ölçeğini ve kent deneyiminin yol açtığı yabancılaşma ve fırsatların tuhaf karışımını dikkate alırsak, radikal

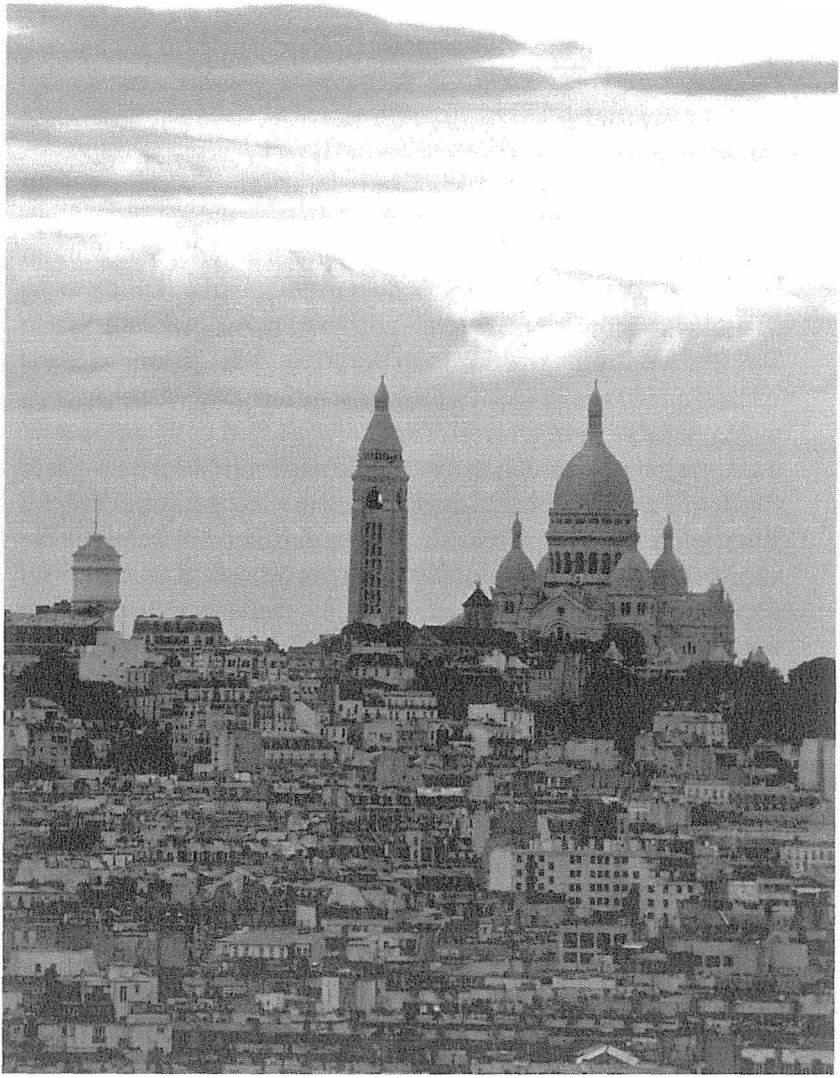
ve devrimci hareketlerin hedeflerine belirsizliğin ve şaşkınlığın egemen olması kaçınılmazdır. Politik bilinç çok boyutlu ve çoğu kez çelişkili bir hal alır ve kesinlikle bölünür. Kentsel sosyal hareketlerin tarihi tam olarak bu gerçeğin ışığında yorumlanmalıdır. Sınıf temelli siyasi mücadelelerin tarihi de bu mücadelelerin sözünü ettiğimiz bölünmelerle kolayca paramparça olabileceğini ortaya koyar. Sol siyasi hareketlerin kentsel sosyal hareketleri çevreye yayılan baloncuklar gibi görüp yadsımalarında şaşılacak bir yön yok ve bunu çok sık yapıyorlar ama böyle yapmakla inanılırlıklarını ve kapitalizmi alternatif bir üretim tarzına dönüştürme güçlerini zayıflatıyorlar.

Geride bıraktığımız iki yüzyıl boyunca kapitalizm, yarattığı başat kentleşme tarzı sayesinde yalnızca yıllar önce en uzak bölgelerin bakir doğasına göre daha zor değiştirilebilen yapılı çevre şeklinde bir "ikinci doğa" değil, bir kentleşmiş insan doğası da yarattı. Bu insan doğası sosyal güç kaynakları olarak spesifik zaman, mekân ve para algılarıyla ve kent hayatının bir köşesinde kaybettiklerini diğer köşesinde geri kazanma yetenekleri ve stratejileriyle donatılmıştır. Bazılarının her yerde kaybettiği doğru olsa da, büyük çoğunluk bir yerlerde en azından minik telafiler bulabiliyor, geri kalan ise teselliyi ve umudu oyunun giriftliğinde yakalıyor. Kapitalist tahakküme karşı her siyasi hareket belli bir noktada böyle kafa karışıklarıyla yüzleşmek zorundadır. Bu aynı zamanda, entelektüel tasavvurlarımıza ve hakikaten insana yakışır bir kent deneyiminin tanımına ilişkin önerilere sızan parçalı ve çoğu kez çelişkili bir politik bilinç türüdür. Dolayısıyla, geriye dönüp kapitalist kentleşmenin ve kentsel deneyimin içinde geliştiği çerçeveler olan para, zaman ve mekân anlayışlarımızın sosyal manası ve rasyonelliği üzerinde kafa yormak bir zorunluluk haline geldi. Bu yolla, kapitalist olmayan ama kentleşen bir insani geleceğin ne demek olduğu hakkındaki düşüncelerimizi zincire vurmak yerine özgürleştiren kavramları serbestçe araştırabiliriz.

7. Bölüm
Anıt ve Mit: Sacré-Cœur Bazilikasının İnşası

Montmartre olarak bilinen tepenin zirvesine stratejik olarak yerleştirilmiş Sacré-Cœur (Kutsal Yürek) Bazilikası Paris'e hakim konumdadır. Beş mermer kubbesi ve onların yanında yükselen çan kulesi şehrin her yanından görünür. Eski Paris sokaklarının oluşturduğu yoğun ve oyuklu ağda zaman zaman bir anlığına görünüp kaybolur. Çocuklarıyla Jardins de Luxemburg'da (Lüksemburg Bahçeleri) yürüyüş yapan genç annelere, binbir zahmetle Notre Dame'ın merdivenlerini tırmanan veya Centre Beaubourg'un asansörleriyle hiç yorulmadan inip çıkan turistlere, Seine'i Grenelle'de metroyla geçen veya Gare du Nord'da trenlerden boşalan insan yığınlarına veya Pazar ikindilerinde Parc des Buttes Chaumont'daki (Buttes Chaumont Parkı) kayalıkların tepesinde gezinen Cezayirli göçmenlere görkemli ve göz alıcı görünür. Colonel Fabien Meydanında, öykümüzde önemli roller oynayan geleneksel emekçi sınıfı semtleri Belleville ve La Villette'in kenarlarında top oynayan yaşlı adamlar onu net olarak görebilirler.

Soğuk kış günlerinde rüzgâr, Père Lachaise mezarlığında yaşlanmakta olan mezar taşlarının arasındaki yaprakları kamçılarken bazilika, Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sının ilk başkanı Adolphe Thiers'nin mozolesinin basamaklarından da görülebilir. Günümüzde artık La Défense modern işyeri kompleksinin arkasında neredeyse gizlenmiş olsa da Adolphe Thiers'nin öldüğü yer olan yirmi kilometreyi aşan mesafedeki St. Germain-en-Laye'deki IV. Henry Köşkünden de görülür.

Şekil 11: Sacré-Cœur Bazilikası

Ama topografyanın garip cilvesi olarak bazilikayı, aynı Père Lachaise mezarlığındaki ünlü Mur des Fédéré'den,* 27 Mayıs 1871 günü mezar taşlarının arasında yaşanan şiddetli çarpışmaların ardından geriye kalan az sayıda Komün savaşçısının bir araya toplanarak yargısız infaz edildiği duvardan göremezsiniz. Şimdi bir yaşlı kestane ağacının gölgesinde kalan sarmaşıklarla kaplı duvardan görünmez Sacré-Cœur. Sosyalistlerin, emekçilerin ve liderlerinin kutsal ziyaret yeri olan o duvar, Adolphe Thiers'nin kasvetli mezarının yer aldığı tepenin doruğundaki Katolik inancının hac mekânından saklanmış durumdadır.

Sacré-Cœur Bazilikasının güzel ya da zarif bir yapı olduğunu savunacak çok az insan vardır (Şekil 11). Ama çoğu kişi onun çarpıcı ve farklı olduğu, sarih Bizans stilinin yapıya, ayaklarının altında uzanan şehirden hürmet talep eden mağrur bir azamet kazandırdığı görüşündedir. Güneşli günlerde uzaklardan parıldar, en kasvetli günlerde bile kubbeleri sanki en küçük ışık parçacıklarını yakalayıp beyaz mermer bir akkor halinde dışarıya saçıyormuş gibidir. Geceleri ışığa boğulmuş halde hazin ve ruhani bir nesne olarak boşlukta asılı durur. Sacré-Cœur ilahi bir imge sunma, durmaksızın bir şeyleri hatırlatma işlevini böyle görür. İyi ama neyi hatırlatır acaba?

Bu soruya bir yanıt bulmak umuduyla bazilikaya yönelen bir ziyaretçi önce Montmartre tepesinin dik yamacını tırmanmak zorundadır. Nefesi tıkanıp bir mola verenler çatıların, gözlerinin önünde uzanan bacaların, kubbelerin, kulelerin ve anıtların oluşturduğu harikulade manzarayı fark edeceklerdir; Paris piskoposunun, güneşin mucizevi biçimde sisi ve bulutları dağıtarak açığa çıkardığı Paris'in görkemli panoramasını izlemek için o dik yamacı tırmandığı 1872 Ekiminin o kasvetli ve sisli sabahından beri çok fazla değişmemiş olan eski Paris manzarasını...Bir mucizeye tanık olmuş gibi çığlık atmıştı: "İşte burası, işte şehitler burada, Kutsal Yürek burada hüküm sürmeli ki onları çağırabilsin!" (Jonquet, tarihsiz). Peki bu bazilikanın görkeminde anılan şehitler kimlerdir acaba?

* 28 Mayıs 1871 günü Père Lachaise mezarlığında, yüz kırk yedi Komüncünün vurularak atıldığı çukurun arkasındaki duvar. (ç.n.)

Bu takdis edilmiş yere giren ziyaretçi büyük olasılıkla önce apsisin kubbesini kapsayan devasa İsa tablosuyla çarpılacaktır. Kolları iki yana açılmış durumda sunulan İsa figürü göğsünün üzerinde Kutsal Yürek imajını taşıyan bir giysiye bürünmüştür. Bunun altında Latince düsturdan alınmış iki kelime vardır – GALLIA POENITENS.* Onun altında kana bulanmış, dikenlerle çevrelenmiş, tutkuyla yanmakta olan İsa'nın Kutsal Yüreğinin resmini içeren büyük altın bir sandık yer alır. Gece gündüz aydınlatılır, hacıların dua etmek için geldikleri yer burasıdır.

Azize Marguerite-Marie Alacoque'nun gerçek boyutlu heykelinin karşısında, bu kutsal kişinin yazdığı bir mektuptan sözcükler yer alır –tarih, 1689; yer, Paray-le-Monial– ve Kutsal Yürek kültü hakkında daha fazla bilgi verir:

KUTSAL OĞLUNUN ISTIRABININ MARUZ KALDIĞI HAKARETLER VE AŞAĞILAMALAR SIRASINDA TAPILASI KALBİNİN YAŞADIĞI ELEM VE ACININ KEFARETİNİN ÖDENMESİNİ ARZULAYAN EBEDİ BABAMIZ BU KUTSAL YÜREĞİN İMGESİNİN HÜRMET VE SADAKAT GÖREBİLECEĞİ BİR BÜYÜK YAPI İSTİYOR.

Kutsal Kitap'a göre bir Romalı komutanın haçta acı çekmekte olan İsa'nın böğrüne bir mızrak sapladığı sırada söylenmiş olan bu dua on yedinci yüzyıla kadar bilinmiyordu. Fakat hayallere garkolmuş durumdaki Marguerite-Marie Kutsal Yürek methiyesini Katolik kilisesi dahilinde kendine özgü bir külte dönüştürdü. Marie'nin hayatı sınama ve çilelerle dolu, karakteri haşin ve katı olmasına rağmen bu kültün yansıttığı İsa'nın hakim imgesi sıcakkanlı ve şefkatli, vicdan azabıyla, tatlı yumuşak bir mistisizmle doluydu (Jonquet tarihsiz; Dansette 1965).

Marguerite-Marie ve müritleri büyük bir hevesle bu kültü yerleştirmeye çabaladılar. Mesela Marie XIV. Louis'ye mektup yazarak, İsa'dan mesaj getirdiğini, bu mesajda İsa'nın kralın tövbe et-

* FRANSA TÖVBE EDİYOR. (ç.n.)

mesini, kendisini Kutsal Yürek'e adayarak Fransa'yı kurtarmasını, resmini kraliyet sembolüne koymasını ve onun şerefine bir şapel inşa etmesini istediğini ileri sürdü. Bugün bazilikanın içindeki taşa kazılı kelimeler işte 1689 tarihli bu mektuptan alınmıştır.

Kült yavaş yavaş zayıfladı. Katoliklerin inanç tarzlarını güçlü biçimde etkileyen ve Jansenistlerin çizdiği sert, çilekeş ve özdisiplinli İsa imgesine tamamen karşı olan on sekizinci yüzyıl Fransız rasyonalizmiyle tam olarak uyuşmuyordu. Ne var ki on sekizinci yüzyıl sonlarında bu kültü savunan bazı önemli ve nüfuzlu taraftarlar vardı. XVI. Louis özel hayatında Kutsal Yürek kültüne kişisel ve ailevi olarak bağlandı. Fransız Devrimi sırasında tutuklandığında serbest kalışından sonraki üç ay içinde Kutsal Yürek'e resmen adanmışlığını ilan ederek Fransa'yı kurtaracağına yemin etti (gerçi ülkeyi kimden ya da neden kurtaracağını tam olarak ne söylemiş ne de buna gerek duymuştu). Kutsal Yürek'e tapınmak üzere bir şapel inşa etmeye söz verdi. XVI. Louis'nin hapisten kurtulma tarzı bu yemini yerine getirmesine imkân vermedi. Marie-Antoinette'in akıbeti de daha iyi olmadı. Kraliçe son dualarını Kutsal Yürek'e yaptı ve ardından giyotinle randevusuna gitti.

Bu olaylar ilginçtir çünkü Kutsal Yürek ve eski rejimin gerici monarşisi arasında bizim öykümüz açısından önem taşıyan bir bağlantının haberini verir. Bu bağlantı kültün yandaşlarında Fransız Devriminin ilkelerine karşı kuvvetli bir muhalefet yaratır. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerine inanan ve her durumda ruhban sınıfı aleyhinde korkunç duygular besleyen ve bu sınıf üyelerine yönelik dehşet verici pratiklerden yana olanlar böyle bir kültten hemen hemen hiç etkilenmiyorlardı. Devrim Fransa'sı böyle bir kültün yayılması için hiç güvenli bir yer değildi. Günümüzde Paray-le-Monial'da sergilenen Marguerite-Marie'nin kemiklerinin ve ona ait diğer hatıraların bile, Devrim günlerinde titizlikle saklanması gerekmişti.

Monarşinin 1815 yılında geri getirilmesi bütün bunlara meydan okudu. Bourbon monarkları Avrupa iktidarlarının dikkatli bakışları altında eski sosyal düzeni ellerinden geldiğince restore etmeye çalıştılar. Devrim döneminin aşırılıklarından pişmanlık teması güçlendi.

XVIII. Louis ölmüş kardeşinin Kutsal Yürek'e verdiği sözü yerine getirmedi ama kendi parasıyla kardeşinin ve ailesinin törensiz gömüldüğü yere bir Kefaret Şapel'i inşa etti – GALLIA POENITENS. Kutsal Yürek kültünün yayılması amacıyla bir dernek kuruldu ve Marguerite-Marie'ye övgü ve şükür prosedürleri 1819'da Roma'ya aktarıldı. Böylece muhafazakâr monarşizm ile Kutsal Yürek kültü arasındaki bağlantı daha da pekiştirilmiş oldu.

Kült muhafazakâr Katolikler arasında yayıldı ama Fransız Katolikliğinin liberal ilerici kanadı tarafından şüpheyle karşılandı. Ne var ki bu sırada başka bir düşman ülkeyi kasıp kavuruyor ve toplumsal düzeni bozuyordu. Fransa kapitalist sanayileşmenin baskı ve gerilimlerini yaşıyordu. Fransa, Temmuz Monarşisi (1830'da kurulan ve 1848 devrimiyle aynı hızla yıkılan) altında dura kalka, sonra III. Napoleon'un İkinci İmparatorluğunun ilk yıllarında büyük bir atak yaparak ekonomisinin bazı sektörlerinde, kurumsal yapılarında ve sosyal düzeninde radikal değişim gerçekleştirdi (Price 1975; Braudel ve Labrousse 1976). Bu değişim Fransız yaşamında kutsal olan her şeyi tehdit etti çünkü beraberinde kaba ve merhametsiz bir maddecilik, gösteriş budalası ve ahlaki olarak yozlaşmış bir burjuva kültürü ve keskinleşen sınıfsal gerilimleri getirdi. Şimdi Kutsal Yürek kültü yalnızca mizaç ya da koşullar nedeniyle nazik ve bağışlayıcı İsa imgesine kapılan adanmışları değil, yalnızca geçmişin politik düzeninin geri getirilmesi rüyasını görenleri değil yeni toplumsal düzenin maddeci değerlerinin tehdit ettiği kişileri de bayrağının altında bir araya getirmişti.

1860'larda bu genel koşullara Fransız Katoliklerinin biraz daha spesifik şikâyetleri eklendi. III. Napoleon nihayet İtalya'nın birleştirilmesinden yana tavır almış ve kendini başlıca İtalyan kentlerinin papanın dünyevi iktidarından politik ve askeri olarak kurtarılmasına adamıştı. Papa bu politikayı hoş karşılamadı, askeri baskı karşısında Vatikan'a çekildi ve dünyevi iktidarı iade edilinceye kadar meydana çıkmayı reddetti. Bu bakış açısından papa Fransız politikasını ve Fransa'yı kasıp kavurduğunu hissettiği ahlaki yozlaşmayı ateşli biçimde mahkûm etti. Bu yolla Fransız Katoliklerinin kendi

davasına aktif olarak katılmalarını sağlamayı umuyordu. Koşullar olgunlaşmıştı. Marguerite-Marie 1864'te IX. Pius tarafından kutsanmıştı. Paray-le-Monial'e büyük hac ziyaretleri dönemi başlamıştı. Hacılar kamusal ve özel günahlar için nedamet getiriyorlardı. Maddecilik ve Fransa'nın dejenere zenginliği için af diliyorlardı. Papanın dünyevi iktidarına getirilen kısıtlamalar için bağışlanmak istiyorlardı. Eski ve saygıdeğer bir toplum düzeninde içselleşmiş geleneksel değerlerin yok oluşuna ilişkin pişmanlıklarını dile getiriyorlardı. GALLIA POENITENS.

Paris'teki Sacré-Cœur Bazilikasının ana kapısının iç tarafında ziyaretçi şu yazıyı okuyabilir:

TANRIMIZIN DOĞUMUNUN 1875.YILININ 16 HAZİRAN GÜNÜ PAPA XI. PIUS HAZRETLERİNİN HÜKÜMRANLIĞINDA 1870-71 SAVAŞI SIRASINDA ALEXANDER LEGENTIL VE HUBERT ROHAULT DE FLEURY TARAFINDAN HAZIRLANAN VE EKSELANSLARI PARİS BAŞPİSKOPOSU MÖSYÖ GUIBERT TARAFINDAN TASDİK EDİLEN ANDIN YERİNE GETİRİLMESİ AMACIYLA; MİMAR ABADIE'NİN PROJESİNİ ONAYLAYAN *ULUSAL MECLİSİN 23 TEMMUZ 1873* TARİHLİ KARARININ UYGULANMASI AMACIYLA; İSA'NIN KUTSAL YÜREĞİ İÇİN İNŞA EDİLEN BU BAZİLİKANIN İLK TAŞI KARDİNAL GUIBERT HAZRETLERİ TARAFINDAN TÖRENLE YERLEŞTİRİLDİ...

Şimdi bu özlü tarihsel ifadeyi açalım ve içindekileri ortaya çıkaralım. Bismarck'ın birlikleri 1870 yazında Fransa'da zaferden zafere koşarken Fransa'yı çok yakında gerçekleşecek bir felaket duygusu sarmıştı Birçokları bu yenilgileri tanrısal iradenin vefasız ve ahlaki çöküş içindeki Fransa'dan haklı intikamı olarak değerlendirdi. İşte bu atmosferde imparatoriçe Eugene, yas giysilerine bürünmüş ailesi ve saray efradı hep birlikte Tuileries Sarayından Notre Dame'a yürümeleri ve resmen Kutsal Yürek'e tapınmaları yönünde ısrarlara maruz kaldılar. İmparatoriçe bu öneriyi hoş karşılamıştı ama yine çok geç kalınmıştı. 2 Eylül'de III. Napoleon Sedan'da yenilgiye uğ-

ramış ve esir alınmıştı; 4 Eylül'de Hotel-de-Ville'de Cumhuriyet ilan edildi ve Ulusal Savunma Hükümeti kuruldu. İmparatorun ısrarıyla önceden valizlerini hazırlamış ve değerli eşyalarını İngiltere'ye göndermiş olan İmparatoriçe Eugene aynı gün Paris'ten kaçmıştı.

Sedan yenilgisi İmparatorluğun sonunu getirdi ama savaşı bitiremedi. Prusya ordusu akın etti, Paris'i kuşattı ve kenti ertesi yıl 28 Ocak'ta sona erecek bir abluka altına aldı. Pek çok saygın burjuva yurttaş gibi Alexander Legentil de Prusya birliklerinin yaklaşması üzerine Paris'ten kaçtı ve taşraya sığındı. Poitiers kentinde köşesine çekilmiş Paris'in kaderine dert yanarken, Aralık ayı başlarında "Tanrı Paris'i ve Fransa'yı kurtarır ve başpiskoposun serbest kalmasını sağlarsa Kutsal Yürek'e adanan tapınağın Paris'te inşa edilmesine gücünün yettiği kadar katkıda bulunacağına yemin" etti. Bu yemine katılacak başka taraftarlar aradı ve çok geçmeden Hubert Rohault de Fleury'nin coşkulu desteğini kazandı (1903, 1905, 1907).

Fakat Legentil'in ettiği yeminin koşulları sıcak bir şekilde karşılanmasını garanti etmiyordu, çünkü çok kısa sürede fark ettiği üzere taşra "Paris'e nefret duyguları besliyordu". Hiç de az rastlanmayan bu duyguların temelini araştırmak üzere kısa bir süre konudan ayrılmamız yararlı olacak.

Eski rejim döneminde Fransa devlet aygıtı güçlü bir merkezi karakter kazanmıştı ve bu yapı Fransız Devrimi ve İmparatorluk dönemlerinde pekiştirilmişti. Daha sonra bu merkezileşme Fransız politik örgütlenmesinin temeli oldu ve Paris'e Fransa'nın geri kalanı karşısında olağanüstü önemli bir rol verdi. Paris'in idari, ekonomik ve kültürel hakimiyeti sağlandı. Ne var ki 1789 olayları Parislilerin hükümet kurma ve yıkma gücüne sahip olduklarını da ortaya koymuştu. Parisliler bu gücü kullanma yeteneğine sahip olduklarını kanıtlamışlardı ve bu yüzden kendilerini, "ilerici" olarak niteledikleri her şeyi geri kalmış, tutucu ve büyük ölçüde taşra niteliğindeki Fransa'ya dayatma hak ve görevini üstlenmiş ayrıcalıklı varlıklar olarak görmekten çekinmiyorlardı. Paris burjuvazisi taşra hayatının dar kafalılığına küçümsemeyle bakıyor, köylülüğü itici ve anlaşılmaz buluyordu (Zeldin 1973, 1977).

Bir başka açıdan bakıldığında Paris genellikle bir güç, hakimiyet ve fırsat merkezi olarak görülüyordu. Hem kıskanılıyor hem de nefret ediliyordu. Paris'teki aşırı güç ve otorite merkezileşmesinin yarattığı husumete, ayrıcalık, maddi başarı, ahlaki yozlaşma, kötülük ve sosyal huzursuzluk merkezi olan her büyük kente karşı küçük kent ve taşranın muğlak düşmanlık duyguları ekleniyordu. Fransa'ya özgü olan durum, "kent-taşra çelişkisinin" Paris ile Fransa'nın geri kalanı arasındaki ilişkiye böylesine güçlü biçimde odaklanmış oluşuydu.

İkinci İmparatorluk döneminde bu gerilimler ciddi ölçüde şiddetlendi. Demiryolları sayesinde ülke çapındaki mekânsal bütünleşme sürecinin merkezi haline gelen Paris büyük bir ekonomik patlama yaşadı. Bu arada düşmekte olan ulaştırma maliyetleri ve 1860 tarihinde yapılan İngiliz-Fransız Ticaret Antlaşmalarıyla işareti verilen serbest ticaret politikaları şehri doğmakta olan küresel ekonomiyle yeni bir ilişkiye soktu. Büyümekte olan Fransa ihracatı içinde Paris'in payı çarpıcı biçimde arttı ve büyük ölçüde kırsal kesimden kaynaklanan yoğun emekçi göçü nedeniyle nüfusu hızla büyüdü (Gaillard 1977). Finansal, spekülatif ve ticari faaliyetlerin merkezi haline gelmesiyle birlikte Paris'te servet ve güç yoğunlaşması hızla arttı. Zenginlik ve yoksulluk zıtlaşması her zamankinden daha çarpıcı geldi ve giderek artan oranda batıdaki burjuva bölgeleri ve kuzey, doğu ve güneydeki emekçi sınıf bölgeleri arasındaki coğrafi ayrılma bağlamında dışavurulmaya başladı. Belleville batının burjuva yurttaşlarının adım atmaya cüret edemeyecekleri yabancı bir ülke haline geldi. 1853-1870 döneminde nüfusu iki katın üstünde artan bu bölge burjuva basınında "en yoğun yoksulluğun ve nefretin" pençesinde, "kıskançlık, miskinlik ve öfkenin aralıksız forkurdadığı" "insan çöplükleri" olarak resmediliyordu (Lepidis ve Jacomin 1975). Her yerde toplumsal çöküş işaretleri gözleniyordu. 1860'larda ekonomik gelişmenin yavaşlaması ve İmparatorluğun otoritesinin zayıflamaya başlamasıyla Paris her türden provakatörlere açık bir sosyal huzursuzluk kazanı oldu.

Bütün bunların üstüne Haussmann, İmparatorun ısrarıyla, çok geniş bulvarlar, parklar ve bahçeler, her türden mimari anıtlar inşa ederek "Paris'i güzelleştirme"ye girişti. Amaç, Paris'i yalnızca Fransa'ya

değil tüm Batı medeniyetine yaraşır, gerçek bir emperyal şehir haline getirmekti. Haussmann bu işi, eli sıkı taşralı kafası için hiç kabullenilemeyecek bir kahramanlık sergileyerek çok büyük masraflarla ve hiç güvenilir olmayan mali araçlarla gerçekleştirdi. Haussmann'ın sergilediği kamusal zenginlik, onun yaptığı iyileştirmeler üzerinde spekülasyon yaparak zenginleşmiş pek çok burjuvanın gösterişçi tüketimleriyle karşılaştırılabilirdi ancak (Pinkney 1958).

O halde taşra kentlerinde ve kırsal bölgelerde yaşayan Katoliklerin, ne kadar dindar amaçlı olursa olsun, Paris'i güzelleştirecek bir başka anıt için ellerini ceplerine atacak bir halet-i ruhiye içinde olmamaları hiç de şaşırtıcı değil.

Ama Legentil'in teklifine daha spesifik itirazlar da yükseldi. Taşra kentleri ve kırsal alanlarda monarşizme ilişkin duyarlılık yoğunlaştığı sırada Parisliler geleneksel mağrur tavırlarıyla cumhuriyet ilan ettiler. Bunun da ötesinde, Paris'te kalarak ablukanın eziyetlerini yaşayanlar kendilerini uzlaşmaz ve mücadeleci olarak ortaya koyuyorlar ve taşrada Prusya ile çatışmayı sona erdirme yönünde kuvvetli bir eğilim sergilenirken ölümü göze alarak sonuna kadar savaşmayı tercih edeceklerini ilan ediyorlardı.

Ardından Paris emekçi sınıfında devrimci coşku manifestolarıyla renklendirilmiş yeni bir maddeci politikanın dedikoduları ve ipuçları belirdi. Bunlar, saygın burjuva yurttaşların yokluğunda şehrin radikal ve hatta sosyalist felsefenin pençesine düştüğü izlenimini yarattı. Abluka altındaki Paris ile işgalin dışında kalmış bölgeler arasındaki tek haberleşme aracı güvercin ya da balon olduğundan, yanlış anlama ihtimalleri çok boldu, kırsal alanlardaki cumhuriyetçilik düşmanları ve kentlerdeki monarşizm düşmanları bunları kötüye kullanmaktan kaçınmıyorlardı.

Bu nedenle Legentil yemininde herhangi bir şekilde Paris'ten bahsetmemeyi politik açıdan uygun gördü. Fakat Şubat sonlarına doğru papa bu yemini tasdik etti ve o tarihten itibaren bu hareket bir ölçüde güçlendi. Böylece 19 Mart'ta yeminin dayandığı iddiaları uzun uzadıya anlatan bir broşür ortaya çıktı (Rohault de Fleury 1903, 10-13). Bu metnin yazarları girişimin ulusal ruh taşıması gerektiği-

ni, çünkü Fransız halkının ulusal suçlarının sonuçlarını yine ulusal çapta reformlarla düzeltmek zorunda olduğunu vurguluyorlardı. Anıtı Paris'te inşa etme niyetlerini doğruladılar. Şehrin daha fazla süslenmemesi gerektiği şeklindeki itiraza "Paris yanıp kül olsa bile biz yine de harabelerinin üzerinde ulusal suçlarımızı itiraf etmek ve Tanrı'nın adaletini ilan etmek istiyoruz" şeklinde karşılık verdiler.

Broşürün zamanlaması ve içerdiği ifadeler şans eseri kehanetvari olmuştu. 18 Mart'ta Parisliler Komünde bir özyönetim gerçekleştirme yönünde geri dönülemeyecek ilk adımları atmışlardı. Kömüncülerin gerçek ya da hayali günahları sonradan burjuva kamuoyunu şoke edecek ve çok öfkelendirecekti. Paris'in büyük bölümü inanılmaz bir vahşetle sürdürülen iç savaş boyunca gerçekten de yanıp kül olunca o küllerin üzerinde bir kefaret bazilikası inşa etme fikri giderek daha çekici hale geldi. Rohault de Fleury'nin aleni bir tatmin hissiyle belirttiği üzere "Sonraki birkaç ay boyunca yanıp kül olmuş Paris imgesi pek çok kez vatanı sarstı" (1903, 10-13). Şimdi bu tarihin küçük bir parçasını gözümüzde canlandıralım.

Paris Komününün kökenleri karmaşık şekillerde kesişen bir dizi olaya dayanır. Ülkedeki politik önemi nedeniyle Paris uzun zamandır yerel yönetim temsilinin herhangi bir formundan yoksun kalmıştı ve doğrudan ulusal hükümet tarafından yönetiliyordu. On dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde ağırlıklı olarak cumhuriyetçi olan Paris monarşistlerin (Bourbon "meşruiyetcileri" ya da "Orleanistler") veya otoriter Bonapartistlerin yönetimi altında gerginleşiyordu. Demokratik bir belediye teşkilatı talebi uzun süredir vardı ve şehirde geniş çaplı destek görüyordu.

4 Eylül 1870 tarihinde kurulan Ulusal Savunma Hükümeti radikal ya da devrimci değil (Guillemin 1956), cumhuriyetçiydi. Bu hükümet de ürkek ve beceriksiz çıktı. Kuşkusuz bazı zorluklar altında çalıştı ama bunlar zayıf icraatı için mazeret olamazdı. Mesela monarşistlerin saygısını kazanamadı ve sağ cephedeki gericilerin korkusuyla yaşadı sürekli olarak. General Bazaine, komuta ettiği Doğu Ordusu 27 Ekim'de Metz'de Prusyalılara teslim olduğunda, cumhuriyetçi bir hükümet için savaşır konuma düşmemek için bu

yolu seçtiği izlenimini yarattı. Teslim olmaya direnen bazı subaylar Bazaine'in politik tercihlerini Fransa'nın şerefinin üzerine çıkardığını gördüler. Bu, Fransız siyasetini birkaç yıl boyunca kilitleyecek bir meseleydi. Sonraları Komünün silahlı kuvvetlerine bir süre komuta edecek olan Rossel, Bazaine'in vatanseverlikten yoksunluğu karşısında dehşete kapılan subaylardan biriydi (Thomas 1967).

Fakat egemen sınıfın farklı hizipleri arasındaki gerilimler, geleneksel ve hayret verici derecede merhametsiz burjuvazi ile ayakları üzerinde durmaya ve kendini ortaya koymaya başlayan emekçi sınıf arasındaki gerçek ya da tahmini gerilimlerin yanında hiç kalıyordu. Yanlış veya doğru, burjuvazi 1860'larda emekçi sınıf örgütlenmeleri ve siyasi derneklerinin doğuşundan, Birinci Enternasyonalin Paris kolunun etkinliklerinden, emekçi sınıf içindeki düşünsel coşkudan ve anarşist ve sosyalist felsefelerin yaygınlaşmasından telaşa kapılmış durumdaydı. Emekçi sınıf da –hasımlarının korktuğu kadar iyi örgütlenmiş ya da birleşmiş olmamakla birlikte– doğmakta olan sınıf bilincine ilişkin bol miktarda işaret sergiliyordu kesinlikle.

Ulusal Savunma Hükümeti emekçi sınıfın geniş çaplı desteği olmaksızın Prusya zaferlerinin dalgasını durduramaz ya da Paris ablukasını kıramazdı. Solun liderleri başlangıçta imparatorun savaşına itiraz etmelerine karşın bu desteği sağlamaya dünden razıydılar. Blanqui hükümete "enerjik ve kesin" destek sözü verdi ve görevleri gereği Alman emekçilerine yönelik kardeş katliamına katılmama çağrısı yapan Enternasyonalin liderleri bile Paris'in savunmasını örgütleme çabalarına hevesle katıldılar. Emekçi sınıfın propaganda merkezi Belleville tamamen Cumhuriyet adına, ulusal davaya göz kamaştırıcı biçimde dahil oldu (Lissagaray 1976).

Burjuvazi bir tuzak kokusu aldı. Zamanın burjuvazi saflarından bir yorumcusunun yazdığına göre, burjuvalar kendilerini Prusyalılar ile "kızıllar" diye adlandırdıkları insanlar arasında kapana kısılmış hissettiler. "Bilmiyorum" diye sürdürüyor bu yorumcu, "bu iki beladan hangisi onları en çok dehşete sürükledi; yabancılardan nefret ediyorlardı ama Belleville halkından korkuları kat kat fazlaydı" (Bruhat, Dautry ve Tersen 1971, 75). Yabancıyı yenme istekleri

ne kadar güçlü olursa olsun emekçi sınıf birlikleriyle ön cephede bir arada olmaya katlanamazlardı. Burjuvazi Fransız tarihinde son kez olmayacak şekilde solu vatansever cephede egemen güç olarak bırakıp Almanlara teslim olmayı seçti. 1871'de "içerideki düşmandan" duyulan korku ulusal gururun üzerine çıkacaktı.

Fransızların Paris ablukasını kırmayı başaramaması önce Prusyalıların üstünlüğüne ve Fransız ordusunun beceriksizliğine bağlanmıştı. Ne var ki zafer vaadiyle yapılan pek çok hücumun felaketle sonuçlanması üzerine dürüst vatanseverler askeri kuvvetlerin neredeyse vatana ihanet sayılacak düzenbazlıklara yöneldiklerinden kuşkulanmaya başladılar. Hükümet giderek artan ölçüde "Ulusal İhanet Hükümeti" olarak görülmeye başladı.[1]

Hükümet de Parislilerin belediye demokrasisi talebini yerine getirmekte aynı derecede isteksizdi. Pek çok saygın burjuva kaçtığından seçimler sanki belediye yönetimini solun ellerine teslim edecek gibi görünüyordu. Sağcı monarşistlerin kuşkuları dikkate alındığında Ulusal Savunma Hükümeti uzun süredir gündemde olan talebi kabul etmenin maliyetini göze alamayacağını hissediyordu. Böylece bu talep sürekli savsaklandı.

31 Ekim gibi erken bir tarihte bu çeşitli tehditler bir araya gelerek Paris'te isyancı bir hareket yarattı. Bazaine'in alçakça teslim oluşunun hemen ardından hükümetin Prusyalılarla bir ateşkesin koşullarını görüştüğü söylentisi çıktı. Paris halkı sokaklara döküldü, korkulan Bellevillois topyekûn ayağa kalktı ve birçok hükümet üyesini tutukladı, ancak belediye seçimlerinin yapılacağına ve hükümetin Prusyalılara teslim olmayacağına dair sözlü garanti üzerine tutukluları serbest bırakmayı kabul ettiler. Bu olay sağcıların tüylerini diken diken etmeye yetti. Legentil'in Aralık ayında karşılaştığı "Paris'ten nefret duygularının" en güçlü nedeni buydu. Hükümet pes etmedi. Ne var ki olaylar geliştikçe Bellevillois'ya karşı Prusyalılarla mücadelelerinden çok daha güçlü savaşlar vereceklerdi.

1 Marx (1968) bu ifadeyi Komün'e dair tutkulu savunusunda kullanır. Söz konusu fikir o dönem Paris'te yaygındı (bkz. Marcel Cerf 1971).

Böylece Paris ablukası devam etti. Şehirde kötüleşen koşulların sonu belirsiz etkileri toplumsal istikrarsızlığa eklendi. Hükümetin beceriksizliği ve halkın ihtiyaçlarına duyarsızlığı kanıtlandı ve böylece için için yanmakta olan hoşnutsuzluk ateşi körüklendi (Lazare 1872; Becker 1969). İnsanlar kedi ve köpekleri yediler, daha iyi durumda olanlarsa hayvanat bahçesindeki genç fil Pollux'u bölüştüler (filin hortumunun 450 gramı kırk franktı). Farelerin fiyatı –"lezzeti domuz ile keklik arasındaydı"– altmış kuruştan dört franka yükseldi. Hükümet ekmeği karneye bağlamak için gereken temel önlemleri ancak Ocak ayında iş işten geçtikten sonra aldı. Erzak sunumu giderek azaldı ve ekmeğe kemik unu karıştırılması kronik bir sorun oldu; üstelik ekmek yapımı için yeraltı mezarlarından toplanan insan kemiklerinin kullanılması durumu iyice katlanılmaz hale getirdi. Sıradan insanlar bilmeden atalarını yerken, istifçi tüccarların fahiş fiyatlarla sunduğu kafe hayatının lüksleri sürdürüldü. Geri planda duran zenginler yüksek bedeller ödeseler de alıştıkları zevklerin tadını çıkarmaya devam ettiler. Hükümet yoksulların duygularına nasırlaşmış vurgunculuğu ya da devam eden gösterişçi tüketimi dizginlemek için hiçbir adım atmadı.

Aralık ayı sonunda Ulusal Savunma Hükümetine radikal muhalefet büyüyordu. Bu muhalefet 7 Ocak'ta ünlü *Affiche Rouge*'un (Kızıl Afiş) yayınlanmasına yol açtı. Paris'in yirmi ilçesinin oluşturduğu merkez komite tarafından imzalanan afiş, hükümeti kararsızlığı, eylemsizliği ve ayak sürümesiyle ülkeyi uçurumun eşiğine getirmekle suçluyordu; hükümetin idare etmeyi ya da savaşmayı bilmediğini ileri sürüyor ve böyle bir yönetimin devam etmesinin varacağı tek sonucun Prusyalılara teslimiyet olacağını vurguluyordu. Kaynaklara el konulmasını, karneyle dağıtım yapılmasını ve topyekûn saldırıyı içeren bir program açıkladı. Afiş, "Halkın yolunu açın! Komünün yolunu açın!" şeklindeki ünlü çağrıyla sona eriyordu (Bruhat, Dautry ve Tersen 1971; Edwards 1971).

Paris'in her yanına asılan çağrı etkisini gösterdi. Ordu kararlı bir tepki verdi ve son bir topyekûn saldırı gerçekleştirdi; askeri yönden beceriksizliği ve geride bıraktığı kıyım ile görülmeye değer bir sal-

dırıydı bu. "Herkes anladı" diye yazdı Lissagaray, "kurban edilmek üzere gönderilmişlerdi" (1976, 75). Olayların içinde olanlar için artık ihanetin kanıtı çok güçlüydü. Bu ihanet vatan sevgisini sınıf çıkarının üzerine koyan pek çok dürüst vatansever burjuvayı muhalif radikaller ve emekçi sınıfla ittifaka yöneltti.

Parisliler Ocak ayı sonunda kaçınılmaz ateşkesi öfkeli bir sükunet içinde kabul ettiler. Ateşkes antlaşması barış antlaşmasını müzakere edecek ve onaylayacak bir kurucu meclis için genel seçim yapılmasını öngörüyordu. Fransız ordusunun silahları bırakmasını şart koşuyor ama kolayca silahsızlandırılmayacak Paris Ulusal Muhafızlarının savaşçı bir güç olarak kalmasına izin veriyordu. Açlıktan kırılan şehre Prusya birliklerinin gözetimi altında erzak getirildi.

Şubat seçimlerinde radikal cumhuriyetçiler Paris'te eski sayılarına ulaştı. Fakat kırsal bölgelerde ve taşra illerinde yalnızca barış için oy verildi. Sol teslime karşı olduğu, Ulusal Savunma Hükümetindeki cumhuriyetçiler onların savaş yönetimiyle ciddi biçimde uzlaştığı ve Bonapartistlerse halkın gözünden düştüğü için, barış oyları monarşistlere gitti; cumhuriyetçi Paris Millet Meclisinde çoğunluğun monarşistlerin eline geçmesi karşısında dehşete düştü. Kısmen uzun siyasi deneyimi kısmen de monarşistlerin mutlaka onursuz olacak bir barış antlaşmasını imzalama sorumluluğundan kaçınması nedeniyle yetmiş üç yaşındaki Thiers başkan seçildi. Thiers Alsace ve Lorraine'i Almanya'ya verdi ve büyük bir savaş tazminatı ödemeye razı oldu. Bismarck'ın bunun için gereken borcun Prusyalı bankerler tarafından sağlanması önerisine direnecek kadar vatanseverliği vardı. Bu ayrıcalığı Fransızlara tanıdı ve o yılın belalarını Fransız yüksek finans dünyasının beyefendileri için daha önce görülmemiş ölçüde kârlı bir fırsata dönüştürdü (Guillemin 1971; Bruhat, Dautry ve Tersen 1971, 104-5; Dreyfus 1928, 266). Bu beyefendiler Thiers'ye parayı bulmak istiyorsa önce "Paris'teki o serserilerle" uğraşması gerektiğini bildirdiler. Thiers tam da bu iş için donanımlıydı. Louis Phillipe döneminde içişleri bakanıyken 1834 yılında Fransız tarihindeki ilk hakiki emekçi sınıf hareketlerinin vahşice bastırılmasının sorumluluğunu üstlenmişti. Oldum olası

"aşağılık kalabalıkları" hor gören Thiers'nin uzun zaman öncesinden onlarla baş edecek bir planı vardı – 1848'de Louis Phillipe'e sunduğu ve nihayet uygulama fırsatı yakaladığı bir plandı bu (Allison 1932; Guillemin 1971). Plan basitti. Ülkedeki muhafazakârlığı şehrin radikalizmini ezmek için kullanacaktı.

18 Mart sabahı Paris halkı gözünü açtığında Fransız ordusundan kalan kuvvetlerin şehri toplarından arındırmak için Paris'e gönderildiğini gördü; bu açıkça, 4 Eylül'den beri Ulusal Muhafızlara kitlesel katılım sağlayan bu insanları silahsızlandırma yönünde atılmış ilk adımdı. Paris emekçileri topların kendilerine ait olduğunu ve derhal iade edilmesini istediler. Monmartre tepesinde bitkin düşmüş Fransız askerleri oraya yerleştirilen topların yanında nöbete durmuş, giderek sabırsızlanan öfkeli kalabalığa bakıyordu. General Lecomte askerlerine ateş emri verdi. İkinci, üçüncü kez emri tekrarladı. Fakat askerler gönülsüzdü, tüfeklerinin dipçiklerini havaya kaldırdılar ve kalabalıkla birlikte neşe içinde kardeşlik gösterisi yaptılar. Çileden çıkan kalabalık General Lecomte'u tutukladı. 1848 Haziranındaki vahşi kıyımlardaki rolüyle hatırlanan ve nefret edilen General Thomas'a rastladılar. İki general Rosiers sokağı no. 6'daki bahçeye götürüldü ve yoğun kafa karışıklığı ve öfkeli tartışmalardan sonra bir duvarın önünde kurşuna dizildi.

Bu olay bizim öykümüz açısından kritik önem taşıyor. Artık muhafazakârların şehitleri vardı. Thiers artık isyankâr Paris halkını katiller, suikastçiler olarak damgalayabilirdi. Ama Monmartre tepesi uzun zaman önce Hıristiyan azizlerinin şehitliği olmuştu zaten. Şimdi Lecomte ve Clément Thomas'ın adları da bunlara eklenebilirdi. İzleyen aylarda ve yıllarda Sacré-Cœur Bazilikasının inşası mücadelesi belirginleştikçe sık sık "Hıristiyanlığı savunmak ve kurtarmak uğrunda ölen dünün şehitlerini" anıtlaştırmak ihtiyacına ilişkin çağrı yapılacaktı.[2] 1875 yılının o 16 Haziran sabahı yapının temel taşı yerleştirildiğinde Rohault de Fleury, bazilika

2 Bu ifade gerçekte Bazilikanın bir kamu binası olması için verilen yasa teklifi hakkında rapor hazırlamakla görevlendirilen Ulusal Meclis Komitesi tarafından kullanılmıştı (bkz. Rohault de Fleury 1903, 88).

"böylesine kutsallaşmasının ardından Şeytanın seçtiği bir yerde, o kadar tahribata yol açan ve kiliseye ilki görkemli şehit sunan korkunç cümbüşün ilk sahnesinin gerçekleştiği yer olan" bu alanda inşa edileceği için sevinçliydi. "Evet" diye sürdürmüştü sözlerini, "Sacré-Cœur'ün yükseleceği ve Komünün başladığı yer burası, general Clément Thomas ve Lecomte'un katledildiği yer burası." Kötü niyetlileri nasıl kahredeceğini, tasarılarını bozacağını ve mezar kazmayı düşündükleri yere bir beşik yerleştirmeyi pek iyi bilen bir Tanrı'ya tapınmakta olan iyi Hıristiyan yığınlarından ötürü büyük sevinç duyuyordu. Bu inançlı kalabalığı "o sarhoş şeytanlarla, her türlü dini düşünceye açıkça düşman ve hepsinden önemlisi Kiliseye nefret duyan insanlarla kaplı o yamaçla" karşılaştırdı (Rohault de Fleury 1903, 264). GALLIA POENITENS.

Thiers'nin 18 Mart olaylarına tepkisi askerlerin ve hükümet personelinin Paris'ten tümüyle geri çekilmesi emrini vermek oldu. Güvenli uzaklıktaki Versailles'da Paris'i işgal ve düşürme yöntemlerini geliştirdi. Bismarck'ın Paris'teki radikalleri bastırma görevini başaracak bir Fransız ordusunun yeniden oluşturulmasına izin verme konusunda hiç de isteksiz olmadığı anlaşıldı ve bu hedef doğrultusunda esirleri ve malzemeyi serbest bıraktı.

Kendi imkânlarıyla baş başa kalan ve biraz da olayların gidişatı karşısında şaşırmış vaziyetteki Parisliler Ulusal Muhafızların Merkez Komitesi önderliğinde 26 Mart seçimleri için örgütlendiler. 28 Martta Komün bir siyasi olgu olarak ilan edildi. Bu tarih Paris halkı için mutlu kutlamalar günü olmuştu, burjuvazi ise korku içinde donup kalmıştı.

Komünün siyaseti hiç de tutarlı değildi. Ciddi sayıda emekçi Fransa tarihinde ilk kez halkın seçilmiş temsilcileri olarak yerlerini alırken, Komün hâlâ burjuvazinin radikal unsurlarının egemenliği altındaydı. Orta yolcu cumhuriyetçilerden Jakobenlere, Proudhonculara, Enternasyonalin sosyalistlerine ve Blanquist devrimcilere kadar geniş bir yelpazeye yayılmış farklı politik akımlardan oluşan Komünde önemli ölçüde hizipçilik ve hangi radikal veya sosyalist yolun izleneceğine dair bol miktarda çekişmeli tartışma yaşanıyor-

du. Ama bütün bu tartışmaların yersiz olduğu anlaşıldı çünkü Thiers Nisan başlarında saldırdı ve ikinci Paris ablukası başladı. Kırsal Fransa emekçi sınıfın Paris'ini mahvetmek üzere işe koşulmuştu.

Bunun ardından yaşananlar Komüne felaket getirdi. Versailles kuvvetleri nihayet Paris'in dış savunmasını –Thiers'nin 1840'larda inşa ettiği savunma duvarını– kırdığında batı Paris'in burjuva kesimlerine hızla yayıldılar ve Haussmann'ın şehrin emekçi sınıfı bölgelerinde inşa ettiği büyük bulvarlardan yavaş yavaş ve acımasızca kıyım yaparak ilerlediler. Böylece sık sık kana bulanan Fransız tarihinin en korkunç katliamlarından biri başladı. Versailles birlikleri aman vermedi. Sokak savaşlarında öldürülenlerin sayısı çok fazla değildi ama inanılmaz sayıda yargısız infaz gerçekleşti. Lüksemburg bahçeleri, Lobau barikatları, Père Lachaise mezarlığındaki ünlü ve günümüzde de insanların saygılarını sunduğu ünlü duvar, infazcıların tüfek sesleriyle inliyordu. Yirmi-otuz bin Komüncü bu şekilde öldü. GALLIA POENITENS – intikamla (Şekil 12).

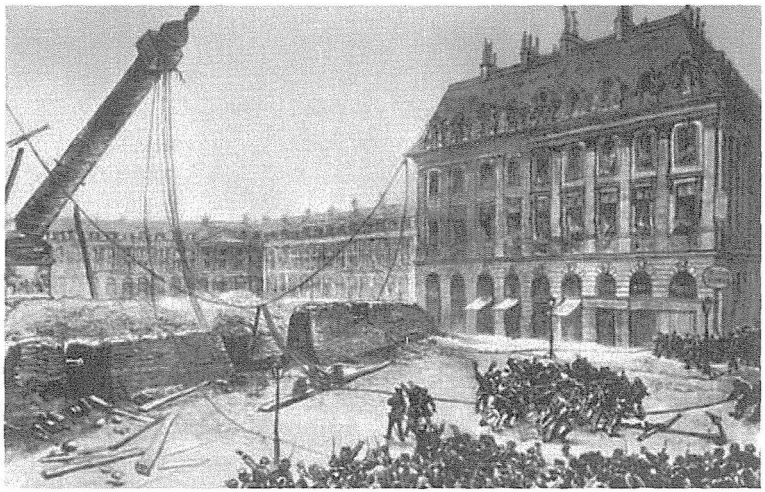
Bu hazin öyküde dikkatimizi çeken bir olay var. İkinci İmparatorluk döneminde sendika ve gıda kooperatifi organizasyonu ve kitap ciltleme işiyle uğraşmış, ulusal muhafız birliği mensubu, zeki, saygın ve gerçekten dürüst, adanmış sosyalist ve cesur asker Eugène Varlin 28 Mayıs sabahında bitap vaziyette teşhis edilip tutuklanmıştı. Rosiers sokağında Lecomte ve Clément Thomas'ın öldüğü eve götürüldü. Varlin'in akıbeti onlardan daha kötü oldu. Montmartre yamacında bazılarına göre on dakika bazılarına göreyse saatlerce teşhir edilen, vefasız bir kalabalık tarafından taciz edilen, dövülen ve aşağılanan Varlin en sonunda bir duvarın önünde vuruldu. Onu öldürmek için iki kez ateş etmek zorunda kaldılar. Ateş arasında belli ki hiç pişman olmamış Varlin "Yaşasın Komün" diye bağırdı. Biyografisini yazan kişi buna "Eugène Varlin'in şehadeti" adını verdi. Sol da şehit verebilir. Sacré-Cœur işte o noktada inşa edildi (Foulon 1934).

"Kanlı hafta" adı verilen o günler boyunca büyük çaplı mal mülk tahribatı da yaşandı. Paris yandı. Bombardıman sırasında yanan binalara, geri çekilen Komüncülerin stratejik nedenlerle kasten yaktıkları binalar eklendi. Bu olayları kullanarak, yakabildikleri her şeyi

Şekil 12: Versailles birlikleri tarafından vurulan Komüncülerin naaşları, Mayıs 1871.

yakan ve rastgele intikam alan Komün "kundakçıları" masalını yaydılar. Doğrusunu söylemek gerekirse, Komüncüler özel mülkiyetin nimetlerine düşkün değildi ve nefret edilen sembollerin imha edilmesine de karşı çıkmıyorlardı. Vendôme Sütunu –III. Napoleon'un üzerine titrediği sütun– nihayetinde otoriter rejimin sonunu sembolize eden büyük bir törenle devrilmişti (Şekil 13). Daha sonra ressam Courbet bu olaydan sorumlu tutuldu ve bu anıtın yeniden inşa masrafını kendi cebinden karşılamaya mahkûm edildi. Komüncüler ayrıca XVIII. Louis'nin kardeşini infaz eden Parislileri utandırmak için kullandığı Kefaret Şapelinin yıkılması kararı da aldılar ama hiçbir zaman uygulamadılar. Thiers gerçek yüzünü gösterdiğinde Komüncüler onun Paris'teki rezidansını taş üstünde taş bırakmamacasına yıkmaktan haz aldılar. Goncourt'a "çok kötü şeyler" hissettiren sembolik bir jest olmuştu bu (Becker 1969, 288). Ne var ki Paris'in topyekûn yanışı tümüyle başka bir meseleydi.

Şekil 13: Vendôme Sütununun yıkılması.

Gerçek ne olursa olsun, kundakçılar masalı güçlü bir masaldı. Bir yıl içinde bizzat papa Komüncüleri "cehennemden yükselen ve cehennem ateşini Paris sokaklarına taşıyan iblisler" olarak tanımlayacaktı.

Şehrin külleri Komünün Kiliseye karşı işlediği suçların sembolü oldu; ayrıca Sacré-Cœur'ün inşası için gereken enerjinin fışkıracağı toprağı gübreleyecekti. Rohault de Fleury'nin şu isabetli sözcükleri seçtiği için kendi kendini kutlamasında şaşılacak bir yan yok: "Paris yanıp kül olsaydı." Sözlerinin etkisini iyice kuvvetlendirmek için şunları da ekledi: "Komün kundakçıları dünyayı terörize ederken" (1903, 13).

Komün sonrası hiç de hoş değildi. Dökülen kanlar en sadist olanları hariç tüm burjuvaların midelerini bulandırmaya başladığında "durun" diye bağırdılar. Ünlü günlük yazarı Edmond de Goncourt şunları yazarken kendini yapılan her şeyin adil olduğuna ikna etmeye çalışıyordu:

> Uzlaşma ya da pazarlığın olmaması iyi bir şey. Çözüm zalimceydi. Dört dörtlük kuvvet kullanıldı. Çözüm insanların korkakça ödünlerden uzak durmasını sağladı... katliam hepsini yok etmeyi amaçlıyor-

> du. Halkın savaşçı kesiminin öldürülmesiyle yapılan bu temizlik devrimi bir kuşak sonrasına erteler. Bu temizlikten sonra eski toplumun önünde huzur dolu bir yirmi yıl var, tabii bütün bunlara cüret eden güçler yeniden aynı cüreti gösterebilirlerse (Becker 1969, 312).

Bu düşünceler tamamen Thiers'nin düşünceleriydi. Ne var ki Belleville'den geçerken "yüzlerdeki o tehditkâr sessizliği" gören Goncourt "yenilgiye uğratılmış ama boyun eğdirilememiş bir bölgede" bulunduğunu kavramak zorunda kalacaktı. Devrim tehdidini yok etmenin başka bir yolu olamaz mıydı?

III. Napoleon, papa ve İkinci İmparatorluğun sefih "festival maddeciliğinin" buluşmasıyla birlikte 1870-71 deneyimleri Katolikleri geniş çaplı bir vicdan muhasebesi aşamasına itti. Çoğunluğu Fransa'nın günah işlediğini kabullendi, bu olgu kefaret manifestolarına ve hem mistik hem de görkemli bir dindarlık hareketine yol açtı (Dansette 1965, 340-45). Ödün vermeyen ve papanın dünyevi otorite üzerindeki gücünü vurgulayan Katolikler (ultramontanist) kesin olarak hukuk düzenine dönme ve otoriteye saygı üzerine kurulu bir politik çözümden yana tavır aldılar. Hukuk düzenine dönüş vaadini gerçekleştirme konusunda umut verenler ise genelde kendileri de uzlaşmaz Katolikler olan monarşistler oldu. Liberal Katoliklere göre bütün bunlar rahatsız edici ve nahoştu ama onlar kendi güçlerini harekete geçirecek konumda değildi – papa bile onları Fransa'nın başındaki hakiki bela" olarak nitelendirmişti. Monarşizm ile uzlaşmaz Katoliklik arasındaki bağın pekiştirilmesini durduracak hiçbir güç mevcut değildi. Sacré-Cœur'ün inşasını garantileyecek olan unsur işte bu güçlü ittifaktı.

Yeminin sahipleri için acil sorun dindar bir dileği uygulamaya geçirmekti. Bu ise resmi eylem gerektiriyordu. Legentil ve Rohault de Fleury yeni seçilmiş Paris Başpiskoposunun desteğini almaya çalıştı.

Thiers'nin Tours'dan hemşehrisi olan Mösyö Guibert, Paris'te bu konuda bir tavır almak için biraz ikna olma ihtiyacındaydı. Ondan önceki üç başpiskoposun ölümleri korkunç olmuştu: ilki 1848 ayaklanmaları sırasında, ikincisi 1863'te bir suikastçi tarafından, üçüncüsü ise Komün sırasında öldürülmüştü. Komüncüler daha önce

Versailles tarafından girişilecek katliama tepki olarak bazı kişileri rehin almaya karar vermişti. Blanqui ile takas etmek için en önemli rehine olarak başpiskoposu tutuklamışlardı. Thiers pazarlığa yanaşmadı, herhalde ölü ve şehit başpiskoposun (zaten liberal Katolikti) dinamik ve atak Blanqui ile takas edilecek canlı başpiskopostan daha değerli olduğunu düşünüyordu. "Kanlı hafta" sırasında Komüncü güçler alabildikleri kadar intikam aldılar. 24 Mayıs'ta başpiskopos vuruldu. O son haftada yirmi dördü rahip olan yetmiş dört rehine öldürüldü. Komün sırasında ruhban sınıfına duyulan müthiş tepki 1789'daki kadar zindeydi. Fakat yirmi binden fazla Komüncünün öldürülmesi ve yaklaşık kırk bininin hapsedilmesi ve çok sayıda Komüncünün kaçışıyla sonuçlanan o kitlesel temizlik harekâtının ardından Thiers 14 Temmuz günü Mösyö Guibert'e şunları yazarak güvence veriyordu: "'Kızıllar' tamamen haklandı, hemen yarın yeniden eyleme başlayamazlar; kimse yeni kaybettiği böylesine şiddetli bir savaşa elli yıl içinde ikinci kez kalkışamaz" (Guillemin 1971, 295-96, Rohault de Fleury 1905, 365). İçi rahatlayan Mösyö Guibert Paris'e geldi.

Yeni başpiskopos Kutsal Yürek'e bir anıt inşa etme çabalarından çok etkilenmişti. 18 Ocak 1872'de, bu girişimin sorumluluğunu resmen üstlendi. Bu konuda Legentil ve Rohault de Fleury'ye şunları yazdı:

> Ülkemizin hastalıklarını doğru perspektiflerden değerlendirdiniz... Tanrı'ya ve İsa'ya karşı komplo kalabalıkların kalplerini ele geçirdi ve neredeyse herkesin dini terk etmesinin cezası olarak toplum muzaffer bir yabancıyla savaşa ve daha da korkuncu ülkenin kendi evlatları arasındaki savaşın tüm dehşetine maruz bırakıldı. Yalan ve sahtekârlıklarımız nedeniyle Tanrı'ya isyankâr olarak yaşadığımız felaketler sırasında anarşi uçurumuna düştük. Fransa toprağı hiçbir düzenin kalmadığı dehşet verici bir görünüm kazandı, üstelik gelecek yeni dehşetler sunuyor... Bu tapınak, pişmanlık ve kefaret için devlet tarafından inşa edilen bu tapınak, ...ahlaksızlığın ve Tanrı'ya saygısızlığın yüceltilmesi için inşa edilen diğer anıtlara ve sanat eserlerine karşı bir protesto olarak bizimle kalacak. (Rohault de Fleury 1903, 27).

Temmuz 1872'de, hâlâ Vatikan'da tutukluluğunun sona ermesini bekleyen aşırı muhafazakâr Papa IX. Pius, yemini resmen tasdik etti. Muazzam bir propaganda kampanyası başlatıldı ve hareket ivme kazandı. Yıl sonuna gelindiğinde bir milyon franktan fazla para sağlanmıştı; geriye kalan tek şey yemini maddi, fiziksel haline dönüştürmekti.

İlk adım bir yerin seçilmesiydi. Legentil "savurganlık, ahlaksızlık ve zevksizliğin skandal anıtı" olarak nitelediği henüz tamamlanmamış Opera Binasının temellerini kullanmak istedi (Jonquet tarihsiz, 85-87). Rohault de Fleury'nin 1860 yılında bu bina için hazırladığı ilk proje Kont Walewski'nin ("söylentilere göre I. Napoleon'un gayrimeşru oğlu ve III. Napoleon'un şimdiki gözdesinin kocası") ısrarlarıyla reddedilmişti (Pinkney 1958, 85-87). Bunun yerini alan proje (bugün var olan) Legentil'e göre kesin olarak "bir ahlaksızlık ve Tanrı'ya küfür" anıtıydı ve İmparatorluk hatırasını silmek için Bazilika'nın Opera Binasının yerinde inşasından daha uygun bir seçim olamazdı. Herhalde Legentil'in gözünden kaçırdığı bir şey vardı, Komüncüler de aynı aynı ruh haliyle Vendôme Sütununu devirmişlerdi.

Fakat Ekim 1872'de başpiskopos işin dizginlerini eline aldı ve Montmartre tepesini seçti çünkü Paris'e sembolik olarak hakim olunabilecek tek yer orasıydı. Oradaki arazi kısmen kamu mülkiyetinde olduğundan, alınacaksa hükümetin onayı ya da aktif desteği gerekiyordu. Hükümet oraya askeri bir mevzi inşa etmeyi düşünüyordu. Ama başpiskopos, bir askeri yapının halkın yoğun tepkisini çekebileceğini vurguladı; oysa onun önerdiği türden bir yapı o kadar incitici, hasmane olmayabilirdi. İdeolojik korumanın askeri korumadan daha önemli olabileceğine ikna olan Thiers ve bakanları başpiskoposu bu işi resmen yürütmesi için teşvik ettiler. Başpiskopos bu amaçla yazdığı 5 Mart 1873 tarihli mektupta (Rohault de Fleury 1903, 75) hükümetin bazilikanın bir kamu kurumu olarak inşa edileceğini ilan eden özel bir yasa çıkarmasını talep etti. Böylece yer temini için kamulaştırma yasalarının kullanılması mümkün olacaktı.

Bu yasa kilise ve devletin ayrılmasından yana uzun süredir var olan duyarlılığa ters düşüyordu. Fakat muhafazakâr Katoliklerin projeye ilişkin duyarlılıkları çok güçlüydü. Thiers bir süre savsakladı ama tereddütü kısa sürede gereksizleşti. Monarşistler sıranın kendilerine geldiğine karar verdiler. 24 Mayıs'ta Thiers'yi iktidardan düşürdüler ve yerine, yalnızca iki yıl önce Versaillles silahlı kuvvetlerinin başında Komünün kanlı biçimde bastırılmasına öncülük etmiş olan aşırı muhafazakâr kralcı Mareşal MacMahon'u geçirdiler. Fransa'da siyasi hava yeniden ısınıyordu; monarşizmin restorasyonu an meselesiydi.

MacMahon hükümeti, hızla ahlaki bir düzen kurma programının parçası olan bir yasa taslağı sundu; taslakta varsılların ve imtiyazlıların –dolayısıyla toplum düzeninin korunmasında fiili çıkarı olanların– kralın önderliğinde ve kilise otoritesiyle ittifak halinde Fransa'yı yakın geçmişte maruz kaldığı sosyal kötülüklerden koruma hakkı ve görevi uyarınca ülkeyi anarşi uçurumuna yuvarlanmaktan kurtaracağı öngörülüyordu. Ahlaki düzeni yeniden kurma kampanyasının parçası olarak kilise tarafından büyük ölçekli gösteriler düzenlendi. En büyük gösteri 29 Haziran 1873 günü Paray-le-Monial kentinde gerçekleştirildi. Elli Ulusal Meclis üyesinin de aralarında bulunduğu otuz bin hacı kendilerini resmen Kutsal Yürek'e adamak üzere bu kente gitti (Dansette 1965, 340-45).

Söz konusu yasa taslağı üzerinde rapor hazırlamak üzere kurulan komisyon bulgularını 11 Temmuz'da işte bu atmosferde Ulusal Meclise sundu, Meclisin dörtte biri yemine bağlı kişilerdi. Komisyon bir kefaret bazilikası inşasının tartışmasız biçimde kamu hizmeti olduğuna karar verdi. Böyle bir anıtın Montmartre tepesine herkesin görebileceği şekilde dikilmesi doğru ve uygundu, çünkü yakın geçmiştekiler dahil şehitlerin kanının aktığı yer burasıydı. "Bu kefaret anıtıyla kederlerimizi doruğuna ulaştıran suçlarımızı silmek" zorundayız ve "o kadar acı çeken" Fransa "Kendi arzusuyla yenilgiyi ya da zaferi bağışlayan Onun korumasını ve merhametini dilenmeye" mecburdur (Rohault de Fleury 1903, 88).

Bunların ardından 22-23 Temmuz günleri yürütülen tartışma kısmen teknik-hukuki sorunlar ve çıkarılacak yasaların devlet-kilise ilişkileri açısından olası sonuçları etrafında döndü. Uzlaşmaz Katolikler fütursuzca çok daha ileri gidilmesini önerdiler. Meclisin "yalnızca Komün tarafından silaha başvurulmasını protestoyla sınırlı kalmayacak, yatıştırma ve anlaşmanın işareti de olacak" böyle ulusal bir girişime resmen öncülük etmesini istediler. Bu öneri reddedildi. Ama yasa 224 oyla güçlü bir çoğunlukla geçti.

Yürütülen tartışmalarda yalnız bir itiraz Parisli radikal cumhuriyetçi bir vekilden yükseldi:

> Paris'e hakim tepelerde –özgür düşüncenin ve devrimin beşiğinde– bir Katolik anıt yükseltmeyi düşünürken kafanızda neler var? Bu anıtı Kilisenin devrim üzerindeki zaferi haline getirmek. Evet, yok etmek istediğiniz odur – devrim vebası dediğiniz şey. Canlandırmaya çalıştığınız şey Katolik inancı, çünkü modern zamanların ruhuyla savaş halindesiniz... Pekâlâ, Paris halkının duygularını bilen biri olarak ben, onlar gibi devrim vebasına yakalanmış biri olarak ben, size şunu söylüyorum: Sizin inanç gösterileriniz halkın ahlakını yükseltmekten ziyade manevi değerlerinin taciz edildiğini hissederek öfkeye kapılmasına yol açacak... Bizi daha ahlaklı kılmak şöyle dursun, özgür düşünceye, devrime itiyorsunuz. Halk monarşi partizanlarının, Devrim düşmanlarının tezahüratlarını gördüğünde Katoliklik ile monarşi birleşti diyecek ve birini reddetmekle diğerini de yok saymış olacak. (Rohault de Fleury 1903, 88).

Kamulaştırma yetkisi veren yasayla donanmış komisyon hedefine ulaşmak için atak yaparak Monmartre tepesinin zirvesindeki alanı aldı. Söz verilen paraları topladılar ve binanın taşıdığı anlam kadar büyük olması için daha çok yardım toplamaya çalıştılar. Bazilika için bir proje yarışması açıldı ve öneriler değerlendirildi. Bina görkemli olmalıydı, Hıristiyan geleneğiyle uyumlu, ama İkinci İmparatorluk döneminde inşa edilen "ahlaksızlık ve dine küfür" anıtlarından çok farklı olmalıydı. Yarışmaya sunulan ve kamuya teşhir edilen yetmiş sekiz projeden mimar Abadie'ninki seçildi. Kubbelerinin ihtişamı, beyaz mermerin saflığı ve ayrıntılarının süssüz sadeliği komisyonu

etkilemişti – doğrusu, alev gibi parıldayan o rezil Opera Binasından daha farklı başka bir yapı olabilir miydi?

1875 baharında ilk taşın yerleştirilmesi için her şey hazırdı. Ne var ki radikal ve cumhuriyetçi Paris hâlâ yeterince tövbekâr görünmüyordu. Başpiskopos, Sacré-Cœur inşaatına kışkırtıcı muamelesi yapıldığından, 1789'un ilkelerini toprağa gömme girişimi olarak görüldüğünden yakınıyordu. Bu ilkeler eğer gerçekten ölmüş ve gömülmüşlerse onları yeniden hayata döndürmek için dua etmem diyordu ama bir yandan da bu görüşleri nedeniyle çok elim bir polemiğe dahil olmaya zorlanıyordu. "Din düşmanları" tarafından projeye karşı sergilenen hasmane tavırlardan duyduğu şaşkınlığı bildiren bir genelge yayınladı. İmandan ve dindarca duygulardan türetilen düşünceleri siyasi yorum malzemesi yapmaya cüret eden insanları katlanılmaz buluyordu. Siyaset diye güvence veriyordu okurlarına, "bizim esin kaynaklarımızın çok, çok uzağındadır; tam aksine bu yapıt siyasetin ülkenin ıstıraplarını giderme gücünden yoksun olduğu inancından ilham alıyor. Bu ıstırapların nedenleri ahlaki ve dinseldir, çözümleri de öyle olmalıdır". Ayrıca diye devam ediyordu, bu yapıt politik olarak nitelenemez zira politikanın amacı bölmektir "oysa bizim yapıtımız herkesi birleştirmeyi hedefliyor... Bizim gerçekleştirmeye çalıştığımız eserin nihai hedefi sosyal barıştır" (Rohault de Fleury 1903, 244).

Artık tamamen savunma konumundaki hükümet çirkin bir cepheleşme fırsatı olabilecek görkemli bir açılış töreni düzenleme konusunda son derece endişeliydi. Basiret tavsiyesinde bulundu. Komisyon fazla kışkırtıcı olmaksızın ilk taşı yerleştirmenin bir yolunu bulmak zorundaydı. Papa imdada yetişti ve her yerdeki tüm Katolikler için Kutsal Yürek'e bir günlük tapınma ilan etti. Bu kalkanın altında çapı iyice daraltılmış bir törenle ilk taş olaysız yerleştirildi. Artık inşaat başlamıştı. GALLIA POENITENS maddi sembolik formunda şekilleniyordu.

Temel taşının yerleştirilmesiyle bazilikanın 1919 yılında gerçekleştirilen kutsanma töreni arasındaki kırk yılda sık sık sorunlar yaşandı. Yıllarca alçı taşı çıkarılması nedeniyle dengesi bozulan tepeye

böylesine büyük bir yapının yerleştirilmesi sürecinde teknik zorluklar doğdu. Yapının maliyeti çarpıcı biçimde yükseldi ve Kutsal Yürek kültüne yönelik tutku bir ölçüde zayıflarken finansal güçlükler ortaya çıktı. Politik ihtilaflar da sürüp gitti.

Projeden sorumlu komisyon daha önce maddi katkıların akışını teşvik için bazı manevralar belirlemişti. Bireyler ve aileler bir taş satın alabilirler ve Sacré-Cœur'ü ziyaret edenler üzerine isim yazılı böyle taşları görebilirlerdi. Çeşitli bölgeler ve örgütler belli şapellerin inşaatına katkıda bulunmaya teşvik edildi. Ulusal Meclis, ordu, ruhban sınıfı ve benzeri birimlerin üyeleri çabalarını bu şekilde bir araya getirdiler. Her şapelin kendine özgü bir anlamı vardı.

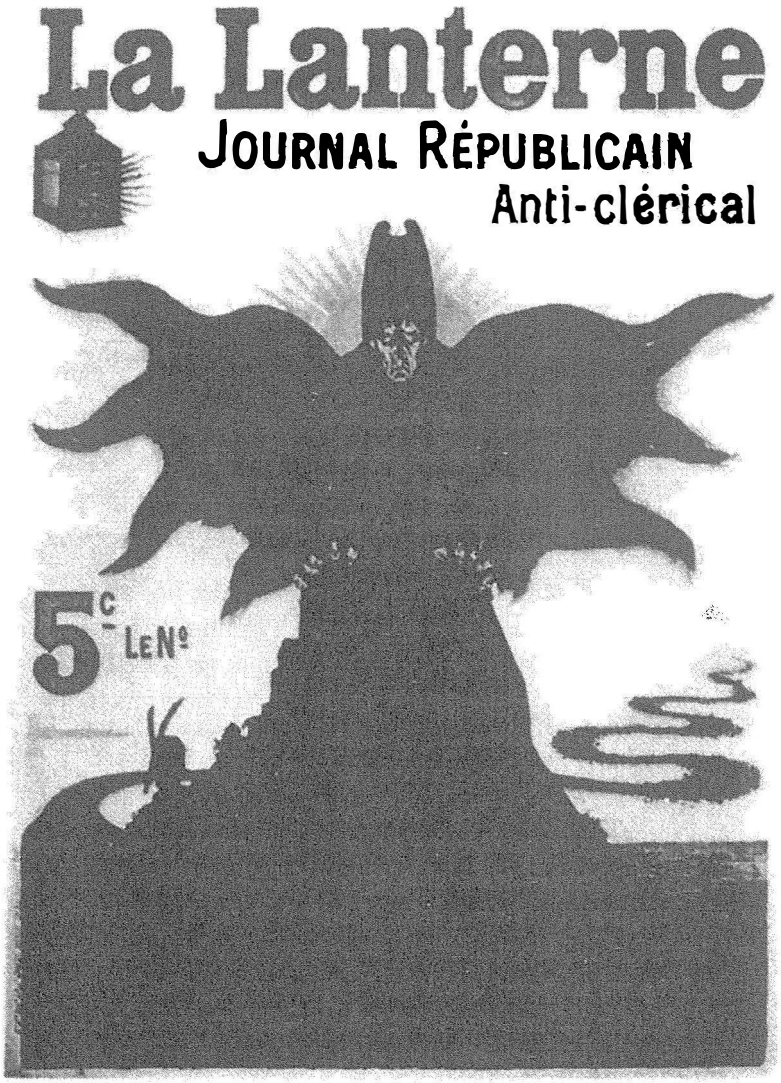
Örneğin ziyaretçi, kilise bodrumundaki şapeller arasında Öğretmen İsa'yı görecektir. Rohault de Fleury'nin dediği gibi bu İsa, "Fransa'nın en büyük günahlarından birinin Tanrı'sız eğitim gibi aptalca bir buluş" olduğunu hatırlatır (Rohault de Fleury 1903, 269). 1871'den sonra kilisenin eğitim üzerindeki gücünü korumak için verilen amansız savaşın kaybedenleri buraya para bıraktılar. Bu şapelin yanında, bodrumun diğer ucunda, Rosiers sokağının yakınında Emekçi İsa Şapeli yer alır.

Katolik emekçilerin kendi şapellerini inşa etmek istemeleri büyük sevinç yarattı. Legentil'e göre bu talep, emekçilerin "emekçi sınıfın büyük bölümünü sarmakta olan ürkütücü din düşmanlığını protesto" arzusunu ve "neredeyse tüm Avrupa'da emekçileri kölesi ve kurbanı haline getiren dinsiz ve şeytani organizasyona" direnme kararlılığını ortaya koyuyordu (Rohault de Fleury 1903, 165). Birinci Enternasyonale yapılan gönderme apaçık ve anlaşılabilir bir şey, çünkü o tarihlerde burjuva çevrelerde Komünü tamamen yanlış biçimde o "şeytani" örgütün menfur etkilemelerine bağlamak alışkanlık haline gelmişti. Yine de tarihte sık sık ironik sapmalar yaratan kaderin garip bir cilvesi olarak, Emekçi İsa şapeli tam da "Eugène Varlin"in şehit edildiği yerde yükselir. Dolayısıyla kısmen sağın iki şehidinin kanını abideleştirmek için inşa edilen o bazilika, farkında olmadan toprağının derinliklerindeki solun şehidinin anısını da yaşatmaktadır.

Legentil'in bütün bunlara ilişkin yorumları aslında bir ölçüde çarpık yorumlardı. Komünün son evrelerinde Albert de Munn adlı genç bir Katolik katledilmek üzere götürülen Komüncüleri dehşet içinde izlemişti. Donakalmış durumda "hukuk temelinde kurulmuş toplumun bu insanlara ne yaptığını" sorguladı ve bütün bu belaların büyük ölçüde, varlıklı sınıfların vurdumduymazlığı nedeniyle başlarına geldiği sonucuna vardı. 1872 baharında, nefret edilen Belleville'in merkezine gitti ve ilk *Cercles-Ouvriers*'i (Emekçi Derneği) kurdu (Dansette 1965, 356-58; Lepidis ve Jacomin 1975, 271-72). Bu gelişme Fransa'da yeni tür Katolikliğin başlangıcı oldu: emekçilerin maddi olduğu kadar manevi ihtiyaçlarına da seslenmek için sosyal eyleme başvuran bir Katoliklikti bu. Kutsal Yürek hareketinin merkezinde egemen olan Roma Kilisesi çizgisindeki uzlaşmaz Katoliklikten çok farklı çizgideki böyle organizasyonlar sayesinde emekçilerin katkıları damla damla Montmartre tepesindeki bazilika inşaatına akmaya başladı.

Ne var ki politik güçlükler çığ gibi büyüdü. Nihayet cumhuriyetçi bir anayasayla donatılan Fransa (büyük ölçüde monarşistlerin uzlaşmazlığı sayesinde) şimdi kolaylaşan haberleşme, yaygın eğitim ve endüstriyel gelişmenin beslediği modernleşme sürecinin kıskacındaydı. Ülke cumhuriyetçiliğin ılımlı tarzını kabul etmeye yeltendi ve 1871'de seçilen Ulusal Meclis'te hakimiyet kuran geriye dönüş özlemindeki monarşizm tarafından acı bir şekilde hayal aleminden kurtarıldı. Paris'te "boyun eğdirilemeyen" Bellevillois ve onun Montmartre ve La Vilette'teki komşuları Thiers'nin umduğundan daha kısa sürede varlıklarını yeniden göstermeye başladılar. Bu çevrelerde sürgün edilmiş Komüncüler için af talepleri kuvvetlendikçe, yanı başlarında (Şekil 14) yükselmekte olan bazilikaya nefret de aynı derecede güçlendi. Proje karşıtı propaganda yoğunlaştı.

3 Ağustos 1880'de bu mesele bir öneri şeklinde belediye meclisine geldi: "Devasa bir *Özgürlük* heykeli Montmartre'ın zirvesine, Sacré-Cœur Kilisesinin önüne, Paris şehrine ait olan araziye yerleştirilecek." Fransız cumhuriyetçileri o sıralarda monarşizm ve diğer feodal kapanlara sıkışmadan da pekâlâ işleyebilen bir toplum modeli

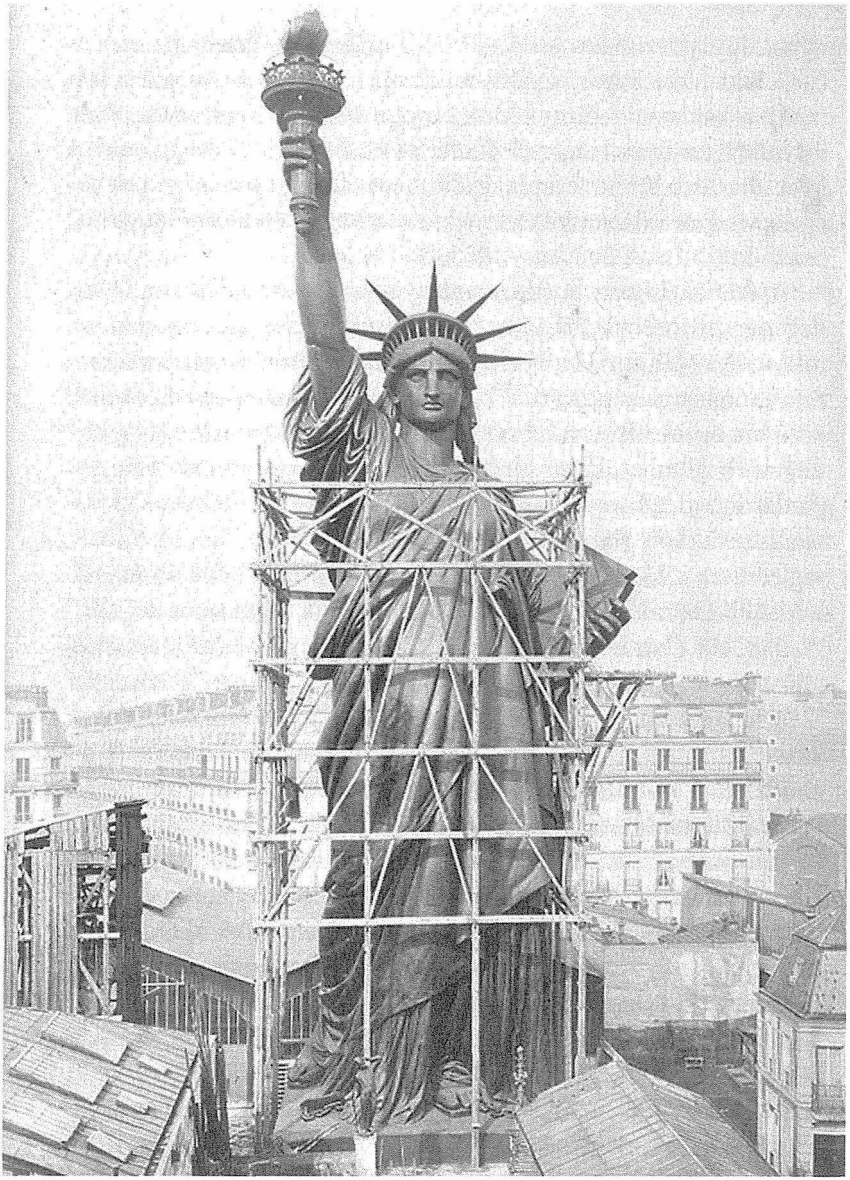
Şekil 14: Düşman olarak Sacré-Cœur.

olarak ABD'yi benimsemişledi. Ülkeyi bu örnek yönünde harekete geçirme kampanyasının parçası olarak ve özgürlük, cumhuriyetçilik ve demokrasi ilkelerine yürekten bağlılıklarının sembolü olarak o tarihlerde günümüzde New York limanında duran Özgürlük Anıtına bağışlamak için para topluyorlardı (Şekil 15). Sözünü ettiğimiz önerinin sahiplerinden biri neden diyordu, nefret edilen Sacré-Cœur'ün görüntüsünü benzeri bir anıtla bozmayalım? (Paris Kenti, Belediye Meclisi, *Procès Verbaux,* 3 Ağustos, 7 Ekim ve 2 Aralık 1880).

Aksini savunanlar ne derlerse desinler bazilika sağın hoşgörüsüzlüğünü ve fanatizmini simgeliyor diyorlardı. Bu yapı medeniyete yönelik bir hakaretti, modern çağın ilkeleriyle uzlaşmıyordu; geçmişi çağrıştırıyor ve bir bütün olarak Fransa'yı lekeliyordu. 1789 ilkelerine tavizsiz bağlılıklarını sergilemekte kararlı görünen Parisliler "Katolik fanatizminin" dışavurumu olduğunu düşündükleri yapıyı başpiskoposun daha önce "ahlaksızlık ve dinsizliğin yüceltilmesi" olarak nitelediği türden bir anıt dikerek bozmaya kararlıydılar.

7 Ekimde belediye meclisi taktiklerini değiştirdi. Bazilikanın "durmaksızın iç savaşı kışkırttığını" ileri süren üyeler üçe karşı altmışbirlik çoğunlukla hükümetten "1873 tarihli kamu eseri yasasının iptalini" ve kamu mülkiyetine geçirilecek arazinin gerçekten ulusal anlam taşıyacak bir yapının inşasına hasredilmesini talep etmeye karar verdiler. O sıralarda henüz temellerinin biraz üzerine yükselmiş bulunan bazilikanın inşasına katkı yapanların zararının nasıl ödeneceği sorununu incelikli bir şekilde bir kenara iten talep, hükümete iletildi. 1882 yazında talep Temsilciler Meclisinde görüşülmeye başladı.

Başpiskopos Guibert bir kez daha işin kamuoyunda savunulması görevini üstlendi. Bazilikaya karşı bilinen itirazlara bilinen yanıtlarla meydan okudu. Anıtın siyasetten ilham almadığını, Hıristiyanlık ve vatanseverlik duygularından esinlendiğini ısrarla vurguladı. Anıtın kefaret ödeme misyonuna karşı çıkanlara kimsenin ülkenin hatasız olduğunu ileri süremeyeceğini söylerek cevap verdi. Kutsal Yürek kültünün uygunluğu konusunda da yalnızca kilisenin hüküm verebileceğini söyledi. Bazilikanın iç savaş kışkırttığını savunanlara ise şu yanıtı verdi: "İç savaşlar ve ayaklanmalar ne zaman bizim Hıris-

Şekil 15: Özgürlük Anıtı Paris'teki atölyesinde.

tiyan tapınaklarımızın eseri oldu? Kiliselerimize gelenler yasalara karşı tahriklere kapılıp ayaklandılar mı hiç? Zaman zaman şehrimizin sokaklarını tedirgin eden kargaşa ve şiddetin arasında böyle insanlara rastlıyor muyuz?" Sözlerini sürdürerek, I. Napoleon'un Montmartre'a bir barış tapınağı dikmeye çalıştığını ama "gerçek barış tapınağını nihayet yükseltmekte olanların kendileri olduğunu" savundu (Rohault de Fleury 1905, 71-73).

Ardından inşaatı durdurmanın yol açacağı olumsuz sonuçları değerlendirdi. Böyle bir adım Hıristiyan duyarlılığını derinden yaralayacak ve bölünmelere yol açacaktı. Böyle dinsel girişimler dönemin iktidarının kaprislerine konu olursa sonrakiler için kesinlikle kötü bir örnek oluşturacaktı (ama bizatihi 1873 yasasının oluşturduğu örneği rahatlıkla gözardı ediyordu). Ayrıca yalnızca katkı yapanlar için değil inşaatın geldiği aşama açısından da tazminat sorunu vardı. Son olarak da bu inşaat işinin altı yüz aileye istihdam sağladığına dikkat çekti – "Paris'in bu kesimini böylesine önemli bir istihdam imkânından yoksun bırakmak hiç de insanca değildi."

1882'de Gambetta (Belleville) ve Clemenceau (Montmartre) gibi reformist cumhuriyetçilerin çoğunlukta olduğu Temsilciler Meclisindeki Paris vekilleri bu iddialardan etkilenmediler. Öfkeli ve ateşli bir tartışma sürdürülüyordu. Hükümet geri dönüşsüz biçimde 1873 yasasına karşı olduğunu ilan etti, fakat bu yasanın iptaline de aynı derecede karşıydı, çünkü böyle bir karar kiliseye on iki milyon franktan fazla tazminat ödenmesini gerektirecekti. Bakan solun apaçık öfkesini yatıştırma çabasıyla, bu yasanın iptaliyle başpiskoposun çok zahmetli bir işi tamamlama yükümlülüğünden kurtarılmış olacağını aynı zamanda iptal kararının propaganda faaliyetleri için kiliseye milyonlarca frank kazandıracağını ve bunun "yeni teklifi destekleyenlerin itiraz ettiği anıttan çok daha etkileyici olacağını" vurguladı.

Ne var ki radikal cumhuriyetçiler Sacré-Cœur'ü bir beyaz fil* olarak görmüyorlardı. Tazminat ödeme eğiliminde de değildiler.

* Maliyeti faydasını aşan yararsız bir şey. (ç.n.)

Yobaz kilise nüfuzunun iğrenç bir manifestosu olarak gördükleri bu yapının icabına bakmak ve yerine bir düşünce özgürlüğü anıtı dikmekte kararlıydılar. İç savaşın suçunu doğrudan monarşistlerin ve onların uzlaşmaz Katolik müttefiklerinin omuzlarına yüklüyorlardı.

Clemenceau radikallerin görüşünü açıklamak için söz aldı. 1873 yasasını bir hakaret olarak, Kutsal Yürek kültünü Fransa'ya dayatmak isteyen Ulusal Meclisin işi olarak niteledi, çünkü "Fransız Devrimini gerçekleştirenler olarak insan hakları için savaştık ve hâlâ savaşıyoruz" diye konuştu. Bu yasa kilisenin gericiliğinin ürünüydü, devrimci Fransa'yı lekeleme girişimi, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkelerini yerleştirme amacıyla Kiliseye boyun eğdirmek için yürüttüğümüz mücadele nedeniyle Kiliseden af dilemeye mahkûm etme" girişimiydi. Bizler dedi, politik bir girişime politik bir girişimle karşılık vermek zorundayız. Bunun aksi davranış Fransa'yı Kutsal Yürek'in tahammül edilmez yakarışlarına maruz bırakmak demek olur (Rohault de Fleury 1905, 71 ve devamı).

Clemencau'nun bu heyecanlı retoriği kilise karşıtı duyguları ateşledi. Temsilciler Meclisi 199 oya karşı 261 oyla 1873 yasasını iptal etti. Temeli üzerinde duvarları çok az yükselmiş olan bazilika tepe taklak devrilecekti.

Ama bazilikayı bir teknik durum kurtardı. Meclis oturumunda tüm formalitelerin yerine getirilerek yasanın resmen yayınlanması için çok geç kalınmıştı. Doğacak maliyet ve yükümlülüklerden gerçekten endişe duyan hükümet, bir sonraki oturumda çok daha ağırlıklı ve mühim meseleleri görüşmeye başlayan Meclise önergenin yeniden sunulmasını önlemek için sessizce çaba gösterdi. Rahatlayan başpiskopos yoğun biçimde işe devam etti.

Yine de mesele tam olarak kapanmamıştı. Şubat 1897'de önerge yeniden sunuldu (Lesourd 1973, 224-25). Enerjik ve büyümekte olan sosyalist parti formundaki emekçi sınıf hareketi gibi Kilise karşıtı cumhuriyetçilik de bu tarihe kadar büyük ilerleme kaydetmişti. Fakat tepedeki inşaat da ilerlemişti. Bazilikanın iç kısmı 1891'de törenle hizmete ve ibadete açılmıştı, büyük kubbe de tamamlanmak üzereydi (üzerinde yükselen haç resmen 1899'da takdis edilmişti).

Bazilika hâlâ "iç savaş tahrikçisi" olarak görülüyordu ama böylesine devasa bir yapının yıkılması artık büyük cesaret isterdi. Bu sırada Katolik inancı adına bazilikayı savunan kişi de bu anıtın kaderini kan kaybetmekte olan monarşizm davasının kaderinden ayırmanın faydasını fark eden Albert de Munn'dan başkası değildi. Kilise dersini öğrenmeye başlamıştı; Kutsal Yürek kültü değişmekte olan sosyal durum karşısında yeni bir anlam kazanmaya başladı. 1899'da, daha güçlü reformcu eğilimler taşıyan bir papa bu kültü ırklararası ahenk, sosyal adalet ve uzlaşma idealine adadı.

Ne var ki sosyalist vekiller bir tür karambole getirme manevraları olarak gördükleri adımlardan etkilenmemişlerdi. Katkıda bulunan sekiz milyon kişinin otuz milyon frankının ödenmesini gerektirse bile nefret edilen bu sembolü yıkma davalarını yeniden gündeme getirdiler. Ama meclisteki çoğunluk böyle bir olasılık karşısında buz kesildi. Önerge 196'ya karşı 322 oyla reddedildi.

Bu olay binanın resmi bir hareket aracılığıyla son tehdit edilişi oldu. 1899 yılında kubbenin tamamlanmasıyla birlikte dikkatler 1912 yılında tamamlanacak olan çan kulesinin inşasına yöneldi. 1914 baharında artık her şey hazırdı ve resmi kutsama töreni 17 Ekimde yapılacaktı. Fakat araya Almanya ile savaş girdi. Bazilika nihayet kanlı çatışmanın bitiminden sonra takdis edilebildi. Ateşli hatip Clemenceau'nun öncülüğündeki muzaffer Fransa, bir kuşak öncesinde Almanya ile savaşta alınan yenilgi sürecinde tasarlanmış olan bir anıtı kutsama törenini mutlulukla yönetti. GALLIA POENITENS nihayet ödüllerini sunmuştu.

Bu acılı tarihin sessiz yankılarını duymak hâlâ mümkün. Mesela 1971'de, polis tarafından kovalanan göstericiler bazilikaya sığındılar. Kendilerini orada iyice sağlama alan göstericiler radikal yoldaşlarına seslendiler ve "çok uzun süre Paris'in üstünde dalgalanan o kızıl bayrağın anısını silmek için Komüncülerin cesetleri üzerinde inşa edilen" bir kiliseyi işgale çağırdılar. Bunun üzerine kundakçılar masalı bağlı olduğu eski kazıklarından kurtuldu ve paniğe kapıldığı her halinden belli papaz büyük bir yangını önleme amacıyla polisi bazilikaya çağırdı. "Kızıllar" olağanüstü zalim yöntemlerle kiliseden

uzaklaştırıldılar. Paris Komününün yüzüncü yıldönümü yaşandığı aynı yerde işte böyle kutlandı.

Bu olayın finali olarak 1976'da bazilikada bir bomba patladı ve kubbelerden birinde çok büyük hasara yol açtı. Söylenenlere göre o gün Père Lachaise mezarlığını ziyaret edenler August Blanqui'nin mezarına bırakılmış tek bir kırmızı gülü görmüşlerdi.

Roha de Fleury "(diğerlerinin) bir mezar kazmayı düşündüğü yere bir beşik yerleştirmek" için umutsuzca çırpınmıştı. Ama Sacrè Cœur'ün anıt mezara benzeyen yapısına bakan ziyaretçi orada neyin gömülü olduğunu pekala merak edebilir. 1789 ruhu mu? Fransa'nın günahları mı? Uzlaşmaz Katolik inancı ve gerici monarşizm arasındaki ittifak mı? Lecomte ve Clément Thomas gibi şehitlerin kanları mı? Yoksa Eugène Varlin'in ve onunla birlikte acımasızca katledilen yirmi bin civarında Komüncünün kanları mı?

Bina sırlarını bir mezar sessizliği içinde gizliyor. Yalnızca yaşayanlar, bu tarihin farkında olan, o tepenin süslenmesi lehine ve aleyhine mücadele edenlerin ilkelerini anlayabilenler oraya gömülen gizemleri gerçekten gün yüzüne çıkarabilir ve böylece o zengin deneyimleri ölüm sessizliğinden kurtarıp yeni bir doğuşun gürültülü başlangıcına dönüştürebilir.

8. Bölüm
Bilincin Kentleşmesi

Kapitalist kentleşme para topluluğunun sınırları içinde gerçekleşir, mekân ve zamanın somut soyutlamalarıyla çerçevelenir ve devletin kuşkulu, genellikle güvenilir olmayan nezareti altında sermaye dolaşımının tüm enerji ve kargaşasını içselleştirir. Kent bir geçici sermaye dolaşımı sürecinde istihdam edilen emeğin oluşturduğu bir üretici güçler topluluğudur. Dünya piyasasındaki değiş tokuşa yönelik kapitalist üretim metabolizmasından beslenen kent, kendi sınırları içinde örgütlenen son derece gelişkin üretim ve dağıtım sistemi tarafından desteklenir. Kent, sermaye dolaşımı sürecinde kazanılan parasal gelirleri (ücretler ve kârlar) ya da bu sürecin türevleri olan gelirleri (rantlar, vergiler, faiz, tüccar kârları, hizmetler için yapılan ödemeler) kullanarak kendilerini yeniden üreten bireylerin yerleştiği yerdir. Belli bir sınıfsal güçler koalisyonu tarafından yönetilir, kendine özgü sosyal yeniden üretim topluluklarına bölünür ve farklı miktarlarda ve niteliklerde emek gücünün bulunabileceği, bütünleşmemiş ama birbirine mekânsal olarak yakın birimlerden oluşan bir emek piyasası şeklinde örgütlenir.

Şehir insanlığın en yüksek başarısıdır, en ileri bilgiyi olağanüstü karmaşıklık, güç ve görkem içeren bir fiziksel peyzajda somutlaştırırken bir yandan da göz kamaştırıcı sosyoteknik ve politik yeniliği gerçekleştirebilen sosyal güçleri bir araya getirir. Ama aynı zamanda en rezil insani yozlaşma mekânı, en şiddetli insani hoşnutluksuzlukların paratoneri, sosyal ve politik çatışma arenasıdır. Esrarengiz bir yerdir, öngörülemeyen şeylerin yeri, tahrikler ve heyecanlarla, pek çok özgürlük, fırsat ve yabancılaşmayla, tutku ve baskılamayla, evrenselcilik ve aşırı dar görüşlülükle, şiddet, yenilik ve gericilikle dolu bir yerdir. Kapitalist şehir çok yoğun sosyal ve politik keşme-

keşlerin arenası, aynı zamanda kapitalizmin eşitsiz gelişme diyalektiğinde devingen bir güç ve bu diyalektiğin anıtsal ifadesidir.

Bu gizeme nasıl nüfuz etmeli, keşmekeşi nasıl çözmeli ve çelişkileri nasıl kavramalı? Bu sorular iki nedenle önemli. Birincisi, Lefebvre'in dediği gibi kapitalizm yirminci yüzyıla kadar mekân üretimi sayesinde ayakta kaldı ve bu üretilen mekân giderek artan ölçüde kentleşmiş mekân oldu. Dolayısıyla kent sürecinin incelenmesi bize kapitalizmin başarılı yeniden üretiminin mekanizmaları hakkında çok şey anlatır. İkinci olarak artan kentleşme bu süreci, bireylerin deneyimlediği, yaşadığı ve çevrelerinde sürüp giden değişmelere tepki verdiği birincil aşama haline getirir. Kent sürecini bütünlüğü içinde dikkatle incelemek bilinç oluşumunun gündelik hayatın maddi gerçekliklerindeki köklerini açıkça ortaya çıkarmaktır. Mekânın ve zamanın; toplumsal gücün ve meşruiyetinin; tahakküm ve sosyal karşılıklı etkileşme formlarının; doğayla üretim ve tüketim aracılığıyla kurulan ilişkinin; insan tabiatı, sivil toplum ve siyasi hayatın anlamına ilişkin temel yaklaşımlarımızı, kent sürecinin karmaşık ve çetrefil deneyimlerinden yola çıkarak kurabiliriz.

Bu deneyimdeki kafa karışıklıkları, düşünme, bakma ve davranma konularında tuhaf yöntemlerin doğmasına yol açar. Bunlar kutuplaşmış ve hatta girift sınıfsal yapılara doğrudan bağlanarak anlaşılamaz. Yanlış sayılarak bir kenara bırakılmaları da mümkün değildir. Ama ben bunların fetişist olduklarında ısrar ediyorum; gündelik deneyimin ortak akla dayalı temsilleri derindeki manaları örter, üstelik bunların yansıttığı yüzeysel görünüm yeterince gerçek olsa da sonuç değişmez. Kötü konutun suça neden olduğu ve otomobilin banliyöyü ürettiği anlaşıldığında bunlara neden olan sosyal güçler gizli kalsa bile böyle şeyler arasındaki maddi ilişkileri kabullenmek zorunda kalırız. Gündelik hayatın amaçları için yüzeysel görünümleri eylemin dayanağı olarak benimsemek çoğu kez yeterli ve hatta zorunludur. Banliyöde arabasız yaşamak, gecekondu mahallesinde suç oranının daha yüksek olduğundan habersiz dolaşmak kadar saçmadır. Gündelik kent hayatının fetişist yorumunun ürettiği bilinç burjuva ya da kapitalist değildir. Oldukça farklı bir düzlemde yer alır. Ancak,

bunun gizeminin çözülememesi her türden istenmeyen sonuçlarla dejenere eylemlere yol açar. Kapitalizmin hırslı savunucuları en çok korumak istedikleri şeyi baltalarken, sosyalistler de sonuçta kınadıkları şeyi destekler duruma düşebilir.

Bu keşmekeşte her türlü duyarlılık, yanılsama ve çarpıtma yeşerebilir. Hoşnutsuzluğun ve muhalefetin, anlaşılabilir ve tümüyle makul yanlış temsillerin ve istenmeyen sonuçların mayası her zaman kent kokteylinin bir unsurudur. Bu karışımda olağanüstü ve çoğu kez örtülü bir sosyal değişim enerjisi yer alır. Kapitalist kentleşme, bir kez harekete geçirildiğinde kapitalizmin yaşamasını desteklediği kadar kolayca tehdit de edebilecek kuvvetler doğurur. Kısaca temel bir politik sorun olarak bilincin kentleşmesiyle yüzleşmek zorundayız. Marx, Weber ve Durkheim gibi düşünürler bu soruna ikincil bir yer verirken; Simmel, Wirth ve Sennett gibi düşünürler sorunu doğrudan ele alır. Bu ikinci gruptaki düşünürlerin hatası şudur ki yüzeysel görünüşlerin tuzağına fena halde yakalanmışlar ve böylece ya fetişizmleri kavramakta başarısız olmuş ya da bütünsel değil kısmi yorumlar geliştirmişlerdir. Simmel (1971) "Metropol ve Zihinsel Yaşam" başlıklı ünlü makalesinde yabancılaşmış bireyin ve mekânda ve zamanda eylemin sınırlı eşgüdümlerinin çok ötesine gidememiştir. Wirth (1964) daha karmaşık olmakla birlikte kendini Chicago okulunun ekolojik varsayımlarından kurtaramamıştır. Bunlarla kıyaslandığında Marx'ın ya da Weber'in soruna kenardan yaklaşma tavrı hiç değilse sivil toplumun ve üretim ya da organizasyon tarzının anlaşılması için genel bir kavramın zeminini hazırlar. Sorun Simmel ve Wirth gibi yazarların başardığı ayrıntılı karmaşıklığın Marksçı perspektife monte edilmesidir. Bilincin kentleşmesi sermayenin kentleşmesiyle ilişkili olarak kavranmak zorundadır.

Bu sorunun üstesinden gelmek için önerdiğim strateji yeterince basit, hatta belki de aşırı basit. Başlangıç olarak güç ve bilinç oluşumunun beş temel alanını ele alıyorum. Bireysellik serbestçe işleyen piyasalarda para kullanımının bir unsurudur. Kapitalist düzende sınıf, bir yanda emek gücünün alınıp satılmasını, diğer yanda artı değerin elde edilmesi koşullarında gerçekleşen üretimin sosyoteknik

koşullarına kazınmış sosyal ilişkileri yansıtır. Göreceğimiz gibi topluluk çok muğlak bir kavram olsa da emek gücünün yeniden üretimi, gelirlerin dolaşımı ve sermaye birikiminin coğrafyası bağlamlarında temel rol oynar. Devlet otorite merkezi ve bir ülkede politik-ekonomik gücün belli düzeydeki halk onayıyla uygulanmasını sağlayan bir aygıt olarak var olur. Nihayet aile (ev ekonomisinin diğer tüm türlerini de buna eklemeliyim), sosyal destek ve çocuk yetiştirme gibi yeniden üretim etkinliklerinin birincil mekânı olması nedeniyle düşünme yöntemleri ve eylem tarzları üzerinde müthiş etkilidir.

Şimdi bu yaklaşım tarzını çok önemli iki yönden değiştirmek istiyorum. Her şeyden önce bu nominalist yaklaşımdaki hiçbir güç ve bilinç oluşumu zemini sermayenin kentleşmesinden bağımsız anlaşılamaz; bunun tersi de doğrudur. Bu durumda kent sürecinin tarihsel materyalist yorumunun görevi, birey, sınıf, toplum, devlet ve aile arasındaki ilişkilerin ürettiği bakma, düşünme ve davranma yöntemlerinin; kendisi de geri besleme yoluyla kavrama ve davranış tarzlarımızı değiştiren kapitalist kentleşmenin niteliklerini ve izleyeceği yolları nasıl etkilediğini araştırmaktır. Tüm iç çelişkilerine karşın geçerli bir üretim ve tüketim tarzı olarak kapitalizmi yaşatan kentleşme dinamiğini ancak bu şekilde kavrayabiliriz.

Kentleşmiş bilinç nasıl üretilir ve hangi politik sonuçları doğurur? İlk olarak para ve sermaye arasındaki ilişkiyi, bir başka deyişle kentleşme sürecinin ve kent deneyiminin gerçek anlamını büyük ölçüde tanımlamak üzere kesişen para ve sermaye camiaları arasındaki ilişkiyi ele alalım. Altıncı bölümde gösterdiğim gibi para somut bir soyutlama olarak işlev görür, insan hayatının tüm yönlerine dışsal ve homojen değer ölçülerini dayatır, sonsuz çeşitliliği tek bir karşılaştırılabilir boyuta indirger ve öznel insan ilişkilerini nesnel piyasa mübadeleleriyle maskeler. Simmel'in çok isabetli biçimde gözlemlediği gibi kentleşmenin gerçekleşmesi, nakit ağının diğer insani etkileşimler üzerindeki hakimiyetinin artırılmasına bağlıdır ve bu haliyle tam olarak Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da vurguladığı yabancılaşmış bireyi geliştirir. Ne var ki sermaye olarak kullanılan para, hem tüm üretim süreçlerini hem emek ve mal piyasalarını sı-

nıfa dayalı, kâr amaçlı tek bir mantık altında toplar. Marx, böyle bir üretim tarzının genişlemek zorunda olduğunu, üretici güçlerde ve işbölümünün yeniden örgütlenmesi yoluyla üretimin sosyal ilişkilerinde sürekli eşanlı devrimler yapma zorunluluğu duyduğunu gösterdi. Yüksek yoğunluklu ve devasa boyutlu kentleşmeyi ve Wirth'in tanımladığı türden heterojenliği üreten dinamik kuvvetin büyük bölümü bu zorunluluktan kaynaklanır.

Dolayısıyla para ve sermaye karşımıza çifte yabancılaşmalar olarak çıkar: birleşmeleri kesinlikle ikisinin de ortadan kaldırılmasına yetecek isyan enerjisi üretecek iki yabancılaşma. Ancak, yabancılaşmalar aynı zamanda birbirine karışabilir ve kafa karıştırıcı olabilir. Sermayenin gücüne karşı sınıf temelli politik hareketler, piyasada para sahipliğinin kazandırdığı, kaçınılmaz olarak sınırlı da olsa gerçek ve değer verilen özgürlükleri tehdit ederse duraklar veya başarısızlığa uğrar. En yoksul kişi bile en küçük para miktarının sağladığı özgürlükten keyif alıyor olabilir. Hatta emekçiler kendilerine daha büyük piyasa özgürlükleri tanıyan ve kendi mekânlarının veya zamanlarının bir kısmını daha iyi yönetmelerini sağlayan (konut veya araba sahipliği ve sözde "serbest zaman" aracılığıyla) parasal güç artışı karşılığında üretim sürecinde sömürülmelerini hoş görebilir veya kabullenebilirler.

Para kazanma deneyiminden edinilen sınıf duygusu o paranın harcanmasındaki sınırlı ama önemli bireysel serbestlik deneyimine karşı işler. Kent durumunda bu çatışma büyük önem taşır. Kent piyasasında para sahipliğinin verdiği seçme serbestliği ve seçenek çeşitliliği, proletaryanın kapitalist bir şehirdeki işyerlerinde yığılmasının verdiğinden çok farklı bir deneyim, düşünce ve davranma yeteneği sağlar. İkamet yerinin işyerinden ayrılması, emek gücü satıcısı konumundan mal alıcısı durumuna geçerken oluşana benzer bir kopuşu simgeler. Malların geçmişini fetişizm maskesi altında gizlemek için her türlü çaba gösterildiğinden (mesela reklam, malların nasıl üretildiğine ilişkin gerçekleri asla yansıtmaz) üretim ve tüketim dünyaları arasındaki ayrılma mükemmeldir. Sınıf mücadelesinin şiddetli ve çoğu kez tüketici sancılarını çeken kapitalistler

bu karışma ve ayrılmaları yaratıcı biçimde kullanmayı öğrendiler. Fordizmin ve New Deal'ın (Keynesyen devlet yönetimi stratejileri ve sendika bilincine verdiği destekle) dehası, üretim sürecinde sınıf mücadelesinin hafifletilmesi karşılığında piyasada daha fazla serbestlik sunmasıydı. Birinci bölümde gördüğümüz gibi bunun sonucu kapitalist kentleşmenin manzarasını çarpıcı biçimde değiştirmek ve benzer şekilde birey, sınıf, topluluk, aile ve devlet arasındaki ilişkileri kentsel bağlamlarında dönüştürmek olmuştu.

İkinci olarak topluluk bilincini ele alalım. Para ve sermaye toplulukları en geniş anlamda samimiyetten yoksun topluluklardır. Kent, kasaba ya da hatta semt dediğimiz belli tür camialar ise belli sosyoekonomik ve politik süreçler aracılığıyla inşa edilmiş spesifik yerlerdir (örneğin bkz. dokuzuncu bölüm).

Para ve sermaye toplulukları açısından böyle yerler artık kârlılığın dayattığı doğrultuda inşa edilecek, yıkılacak ya da terk edilecek kalımsız yerlerden ibarettir. Ama orada yaşayan insanlar açısından belli bağlılıkların zemini olabilir. Burada da yine bilinç oluşumunun ve politik eylemin çatışan maddi temellerini görüyoruz. Bireyler her iki tarafı içselleştirebilir. Bir emekli emeklilik yatırım fonlarından en yüksek getiriyi talep edebilir ama ruhsuz kâr maksimizasyonunun topluluğunu yok etmesine karşı mücadele de edebilir.

Bu gerilim sermayeye avantaj sağlayacak şekilde giderilebilir. Beşinci bölümde, yerel "büyüme makinelerinin" ve egemen sınıf ittifaklarının kapitalist gelişmeyi kendilerine çekmeye, işsizliğe ve varlıkların değer kaybına karşı yerel ekonomiyi savunmaya çalıştıklarını anlatmıştım. Bu durum yerel siyasetin asıl amacını büyük ölçüde belirler. Kentlerarası rekabet –yerle ilişkili topluluk sadakati ve topluluk gururunun önemli rol oynadığı rekabet– kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişimini genel birikimle sonuçlanacak şekilde yapılandırmaya yardımcı olur. Kapitalizmin coğrafyaya başarıyla eklemlenmesi kapitalist gelişme yönünde korporatist stratejiler geliştiren çok sayıda topluluğa bağlıdır. Ne var ki kentler rekabet edebilmek için kendilerini reklam aracılığıyla üretimin, tüketimin, kumanda ve kontrol işlevlerinin önemli mekânları olarak pazar-

lamak durumundadır. Dokuzuncu bölümde anlatılanlar türünden gösteri unsurları aracılığıyla bir kent imajının üretilmesi şehirlerarası rekabetin önemli bir boyutu ve soğutulmuş kitleleri ortak bir davaya kazanmanın yolu haline gelir.

Samimi ve şefkatli topluluk imajları da mal olarak pazarlanabilir. Bu teknik çoğu kez spekülatif konut iyileştirme işlerinde kullanılır. Buna ilişkin örnekler on yedinci yüzyıl gibi uzak bir geçmişe uzanır, on dokuzuncu yüzyılda ise bol miktarda bulunabilir (krş. Warner'ın 1962 tarihli Boston araştırması ve Dyos'un 1961 tarihli Camberwell araştırması). Ama bu olgu 1945'ten itibaren yaygınlaştı. Keynesyen kentleşme tarzı, satın alma gücünün hanehalkları arasında yaygın ama eşitsiz dağıtıldığı bir ekonomide tüketici egemenliği ruhunun güçlü biçimde harekete geçirilmesine dayanıyordu. Fetişist de olsa bu egemenlik yanılsama değildi. Bu egemenlik bireylerin, tüketimdeki farklılaşmaların yarattığı her türden farklılık işaretini paranın genel niteliğinin yol açtığı şahsiyetsizliğe karşı tepki olarak kullanmalarını sağladı (krş. Simmel 1978, altıncı bölüm). Kim olduğunuzun giderek artan ölçüde parayı nasıl kazandığınıza değil nasıl harcadığınıza bağlı olarak belirlendiği bir toplumda yeni tür topluluklar oluşturuluyor ve paketlenerek pazarlanabiliyordu. Yaşama alanları Weberci tüketim sınıfları kavramını geçerli kılacak şekilde statüyü, konumu ve prestiji yansıtacak hale getiriliyordu. Son yıllarda mutenalaştırma, postmodernizm ve kentsel dönüşüm faaliyetlerinin ivme kazanmasıyla birlikte sembolik sermaye (bkz. dokuzuncu bölüm) üretme ve denetleme çabası kent hayatının organizasyonunda iyice belirgin bir unsur haline geldi. Bunun da ötesinde üretim sürecinde doğayla kurulan yozlaşmış ilişkinin yerini gitgide doğanın paketlenmiş bir tüketim nesnesi olarak görüldüğü bir ilişki biçimi aldı. Hem doğaya hem de tabiata erişim vaat eden banliyöleşme her birini mal şeklinde ambalajladı (Walker 1981).

Bunların mutlaka parasallaşmış bireysellikle ya da ev ekonomileri ve aile hayatının geleneksel örgütlenme tarzlarıyla çelişmesi zorunluluğu yoktu. Kişisel mülkiyeti ve hayat fırsatlarına erişimi güçlendirme ve koruma arzusu bireylerin ve hanehalklarının topluluğa

ekonomik açıdan rasyonel katılım tarzlarını gerektirir (Olson 1965). Fakat sonuçta ortaya çıkan şey, tamamen parasallaşmış bireyselliğin ve ailesel mülkiyet ilişkilerinin hizmetinde özel türde bir topluluktur. Böyle topluluklar ayrıca emek gücünün farklı türleri için de üreme alanları ve dolayısıyla sınıfsal yeniden üretimin temel süreçlerinin mekânları olarak da işlev görebilir (bkz. dördüncü bölüm).

Topluluğun sermaye birikimiyle tam olarak uyumlu biçimde inşa edilebileceği anlaşıldı. Talep yönlü kentleşme ilişkilerde değişimi hedefliyordu. Tüketimin mekânsal bölünmesi mekânsal işbölümüne göre daha çok önemsenmişti çünkü üretim tarafında yapılan sınıf tanımlamalarının aksine (hayat tarzlarıyla veya yalnızca sosyal mekândaki konumla belirlenen) tüketim sınıflarının ve statü gruplarının görünür kılınması amaçlanıyordu. Sosyal vakit geçirme ve teşhir mekânları çalışma ve yaşama mekânları kadar kentsel kültürün hayati unsurları oldu. Hayat tarzı ve mekân hakimiyeti için sürdürülen ve daima burjuvazinin yukarı kesimleri için önemli olan toplumsal rekabet, kentleşmenin kitle kültürü çerçevesinde gitgide artan bir önem kazandı, hatta bazen sınıfsal yeniden üretim süreçlerinde topluluğun rolünü maskeleyecek boyutlara vardı. Bu aynı zamanda, kapitalizmin birikim için birikim ve üretim için üretim yönündeki bitmez tükenmez tutkusunu karşılamak amacıyla tüketim için tüketimi gerçekleştirme uğrunda tüketici egemenliğinin kullanıldığı bir toplumda, devlet, birey ve aile açısından yeni ilişkiler anlamını taşıyordu. Kapitalist kentleşme dinamiği gibi kent deneyiminin nitelikleri ve bilinç oluşumunun koşulları da bu doğrultuda değişti.

Yine de etkin topluluk inşasının paranın bireyciliğiyle, kâr amacı ve sermaye dolaşımının sınıfsal mantığıyla ve hatta aile ve devlete ilişkin bazı yaklaşımlarla hiç uzlaşmayan tarzlarda gerçekleşebileceği mekânlar da böyle mekânlardı. Çok sayıda anarşist, feminist, sosyalist, çevreci ütopyacı hareket var, alternatif bir topluluk duygusu tanımlama yönündeki dinsel girişimler de çok fazla. Paris Komünü, 1960'lardaki Watts ve Detroit isyanları gibi kentsel başkaldırıların ve kentlerdeki sosyal protesto hareketlerinin çok geniş bir alana yayılması (Castells 1983) parasal gücün, sermayenin ve baskıcı devletin

tahakkümünden kurtulma dürtüsünün ne kadar güçlü olduğunu kanıtlıyor. Üstelik bu tür hareketler yalnızca sosyal ve ekonomik imkânları yetersiz kesimlerle de sınırlı değildir. Tüketiciler olarak burjuvazinin yukarı tabakaları bile açgözlü yapsatçıların tahribatlarına karşı kolektif koruma konumunda kalabilir. Büyüme makinesi siyasetini ve çevrenin mahvedilmesini dizginlemek için yerel yönetimin gücünü kullanan ilginç tüketici sosyalizmi türleri en zengin bölgelerde bile (Santa Monica veya Santa Cruz gibi) kök salabilir. Ciddiyetle yorumlandığı takdirde tüketici egemenliği nihayetinde, hayatın niteliklerini doğrudan şekillendirmek, kentsel anonimliğin, parasallaşmış bireyselliğin, doğa ile dejenere ilişkinin ve kâr maksimizasyonunun yol açtığı hastalıkları aşmak için halkın bir ölçüde güçlenmiş olmasını gerektirir. Ama bu aynı zamanda, katıksız bireyciliğin ya da sermaye birikimininin mantığının katlanabileceği düzeyin çok ötesine varan topluluk dayanışması ve bağlılık kültürünün yaratılması ya da dayatılması anlamına da gelir. Bu durumda çatışma tohumları sosyal peyzajın her yanına saçılmış olur.

Alternatif topluluklar özerk birimler olarak ayakta kalmanın zor, belki de imkânsız olduğunu fark eder. Kendilerini dünyanın geri kalanından soyutlayamazlar (gerçi bazıları uzak bölgelere giderek bunu yapmayı dener). Parasallaşmanın "çözücü etkilerini" dizginlemek zordur. Belli bir yerdeki topluluk tahakkümü çoğu kez sosyal ilişkilerin ve ahlaki kuralların işleyişinde baskıcı bir katılığın dayatılmasını da beraberinde getirir. Dolayısıyla alternatif toplulukta baskıcı çok unsur vardır (Sennet 1970). New England kasabaları topluluk modelleri olabilir ama bunlar aynı zamanda hoşgörüsüzlük kaleleridir. Bunlarla kıyaslandığında paranın ve kent hayatının anonimliğinin çözücü etkileri rahatlatıcı olabilir; girişimci kapitalizminin tutarsızlıkları ise olumlu yönde teşvik edici unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Kapitalist kentleşme çerçevesinde topluluk inşası bir gerilim içerir. Para, sermaye, mekân ve zaman gibi somut soyutlamaların gücüne karşı çıkan hareketler alternatif türde bir topluluk yaratmak üzere şiddetli mücadele sarmalına dönüşebilir (bkz. altıncı bölüm). Fakat mekân üretimi aracılığıyla sermaye birikimi dinamiklerine

çok iyi entegre olan topluluk inşası ve topluluğu güçlendirme süreçleri de vardır. Topluluk inşasının bu iki boyutu arasındaki gerilimin nasıl giderileceği önceden tam olarak bilinemez, ama tarihsel olgular hangi sıklıkta kesiştiklerini gösterir. Kendini gerçekleştirme fırsatı olarak topluluğun kapitalist tarzda pazarlanması alternatif hareketleri tetikler, bu arada alternatif hareketler asimile edilebilir ve topluluğun ve tabiata yakınlığın tüketim malı olarak satılması için kullanılabilir. Bu durumların her türden bileşimi olasıdır. Bir topluluk sınıf tahakkümünün ve yabancılaşmış kişiliğin en kötü yönlerini saf dışı eden gelişkin bir düzenek olarak örgütlenebilir ama böylece düpedüz paranın ve sermayenin tahakkümünü daha kabullenilir hale de getirebilir. Ama tam da bu nedenlerle topluluğu destekleyen kapitalistler kendi çıkarlarına karşı çete savaşı merkezlerinin oluşumuna da katkıda bulunabilirler. Dolayısıyla topluluk her zaman kentleşmenin özel koşullarında aile, birey, sınıf ve devletle ilişkiler bağlamında gelişen bu temel gerilimi gideren spesifik bir yatıştırma tarzı olarak anlaşılmalıdır.

Aile (veya ev ekonomisi) çok farklı bir güç ve bilinç oluşumu zeminidir. Samimi ve duygusal sosyal ilişkiler, toplumsal cinsiyetin ve çocuk yetiştirmenin önemi bu mekânda çok özel nitelikli gündelik deneyimler üretir. Sorun ailenin bilinç oluşumunun diğer odaklarıyla ilişkilerinin çözülmesidir. Örneğin Engels (1942) bir yeniden üretim birimi olarak ailenin (ve onun iç yapısının) ancak egemen üretim tarzıyla ve devlet gücünün çeşitli türleriyle bağlantısı içinde anlaşılabileceğini savunmuştu. Hatta Marx (1967, 490) sanayileşme ve kadının emek gücüne katılımının artması sayesinde daha az ataerkil ve daha eşitlikçi aile türlerinin doğacağını öngörecek kadar ileri gitmişti. Simmel, *Komünist Manifesto*'da yer alan, ailenin parasallaşmayla parçalandığı ve tamamen burjuva çıkarlarının bireyci karakterinin emrine girdiği iddiasını neredeyse aynen kopyaladı. Ne var ki bu tür iddialar halen tartışılmaya devam ediyor.

Topluluktan bağımsız bir ekonomik birim olarak ailenin ortaya çıkışı parasallaşmadan ve büyük olasılıkla özel mülkiyet ilişkilerinden önce gerçekleşmişti. Aile kurumu daha sonraları giderek

artan özelleşme ve bireylerinin (özellikle çocukların) dış etkilerden yalıtılmasıyla biçimlendi. Böylece toplumun koruyucu güçlerine dayanmanın önemi azaldı. "Aile üretimi ekonomilerinin" "ücretli aile ekonomilerine" dönüşümü kapitalist sanayileşme ve kentleşme sürecinde gerçekleşti ama hiçbir yerde Marx ve Engels'in düşündüğü kadar geleneksel ilişkileri yıkıcı bir nitelik kazanmadı (Tilly ve Scott 1978, 227-32). Gerçekten de aile biraz içsel ayarlamayla, bireylerin ücretli emek ve kent hayatının parasal hesaplamalarına uyum sağlamasında hayati rol oynarken aynı zamanda da kendini korumayı başardı (Tilly ve Scott 1978; Hareven 1982; Sennett 1970; Handlin 1951). Ama ciddi boyutta dış baskıya da maruz kaldı. Aile paranın yabancılaştırıcı etkilerine karşı bireylerini koruyabilir ama parasal gücün beslediği bireycilik tarafından sürekli tehdit edilir (para için çekişmeler hâlâ ailelerin parçalanmasında önemli bir nedendir). Aile burjuvazinin ve devlet takibinin hedefi olur (Donzelot 1977); hiç kuşkusuz bunun nedeni ailenin yalıtılmış ortamının paraya ve sermayeye düşman her türden sosyal ilişkilerin yeşereceği bir yer olabilmesidir. Paradoksal olarak aile, korumacı özelliği sayesinde böyle düşmanlıkların dindirilmesinde etkili olur, böylece toplumun işlevlerinin çok ilginç tarzlarda iç içe geçmesini sağlar. Topluluk çare bulma, intibak ve kontrol için bir çerçeve sağladığı ölçüde, aile üzerindeki baskı da hafifleyebilir. Fakat kapitalist toplum formunun egemenliği arttıkça (birikimle ve parasallaşmış bireysellikle uyumlu formunun) ruhsuz kâr kaygısının ve ücretli emeğin sınıfsal yabancılaşmalarının dışında koruyucu bir ortam olarak ailenin önemi de artar. Aile ayrıca uzmanlaşmış emek gücünün ve dolaysıyla temel sınıfsal ilişkilerin yeniden üretimi için temel bir aktör olarak da topluluğun yerini alabilir. Ayrıca ailedeki otorite yapıları emek sürecinin örgütlenmesine taşınabilir ve böylece ailevi ilişkileri sınıfsal tahakkümün aracı haline getirebilir. Ama yine belirtelim, ailenin hiçbir zaman bu anlamda edilgen bir aktör olma zorunluluğu yoktur. Aile tutkusu sosyal mekânın şekillendirilmesine yardımcı olurken aynı zamanda da sınıfı ve istihdam yapılarını dönüştürmenin aktörü olabilir.

Aile hayati bir kurum olarak varlığını sürdürse de anlamları ve işlevleri sermayenin kentleşme sürecinde değişen akımlarla bağlantılı olarak değişir. Örneğin Tilly ve Scott (1978) II. Dünya Savaşından bu yana çok belirginleşen, yeniden üretim ve tüketimde yoğunlaşmış bir "ailevi tüketim ekonomisi" yönünde bir başka değişiklik daha saptar. Ancak, Pahl (1984) ailelerin bu tüketim gücünü yalnızca mekânı korumak ve ona hakim olmak için değil (konut ve araba sahipliği aracılığıyla) aynı zamanda, piyasadan satın aldıkları sermaye teçhizatını ve hammaddeleri kendi kişisel zevkleri, işbölümleri ve üretimin zamansal ritimleri doğrultusunda düzenleyerek yeni türde hanehalkı üretim tarzları yaratmak için de kullandığını gösterdi. Aynı olgu –hanehalkı üretim sistemlerinin yeniden ortaya çıkışı– sosyal piramidin aşağı kesimlerinde gözlenebilir, ama bu kesimlerde çok farklı bir anlam kazanır; satın alma gücü sınırlı hanehalkları varlıklarını sürdürme stratejisi olarak hanehalkı üretimine zorlanırlar (Redclift ve Mingiolne 1985).

Dolayısıyla aile, nesnel tahakküm denizinde göreli özerklik adası olarak var olur; birey, toplum, sınıf ve devletle ilişkileri aracılığıyla kapitalist kentleşmenin değişen gidişatına sürekli uyum sağlayan bir ada haline gelir. Bireylerin kent hayatının keşmekeşinden ve tehlikelerinden kaçıp sığınabileceği ya da bu hayatın hazları ve fırsatları arasından seçim yapabileceği bir cennet sunar. Ne var ki bu, dış güçler tarafından durmaksızın örselenen bir cennettir – işsizlik nedeniyle para kazanma gücünün kaybı, parasal haklar üzerindeki çekişmeler, ailenin engellemesi karşısında parasallaşmış bireyciliğin abartılı cazibeleri ve çocuk yetiştirme pratiklerini emek piyasasının hedeflerine yönlendirme ihtiyacı aile hayatını tedirgin eden en önemli faktörlerdir. Sıkı sıkıya kapalı kapılar ardında yaratılmış bilinç kuşkusuz, içe dönük olacaktır ve çoğu kez dış dünyaya kayıtsız kalacaktır. Böyle bir bilinç, topluluk ya da sınıf icraatı aracılığıyla sosyal güç edinme olanakları olarak paranın, mekânın ve zamanın kontrolü için yürütülen mücadelelerden çekilmeyi teşvik edebilir. Bu açıdan aile kapitalizme hiçbir tehdit oluşturmaz. Ama duygusal aile ilişkileri sayesinde oluşan bilinç sivil toplumun tüm yönleri için

ahlaki yargı temeli olarak dışarıya yayılırsa tehlikeli olabilir. Aile hayatının değerlerinin ve erdemlerinin paranın ve sermayenin yıkıcı güçleriyle nasıl uyumlu hale getirileceği burjuva ideolojisi için daimi bir bilmece olageldi. Son yıllarda bireycilik ve girişimcilik yanlısı devlet politikalarının ailevi erdemlerle bağdaştırılması Atlantik'in her iki yakasında da ortak bir sıkıntı kaynağı olmaya devam ediyor.

Nihayet bir bilinç oluşturma karargâhı ve odağı olarak devleti ele alalım. Para ve sermaye toplulukları bağlamında devletin meşruiyeti, özelciliğin (bireysel ya da ailevi bağlamda), sınıf mücadelesinin ve çelişen topluluk çıkarlarının üzerine çıkarak kamu çıkarını tesis etme kabiliyetine dayanmak zorundadır. Devlet uzlaşmazlıkları yatıştıracak, kolektif hükümleri dayatacak, kolektif eylem rotaları izleyecek ve bir bütün olarak toplumu dış saldırı ve iç bölünme tehlikelerinden koruyabilecek yeterli otoriteyle desteklenen temel bir kurumsal altyapıyı oluşturmak zorundadır. Müdahalelerinin faydaları yeterince somuttur – atık su boşaltım tesisleri ve trafiğin düzenlenmesi gibi sıradan meselelerin yanı sıra piyasa aksaklığının giderilmesi, kolektif sınıf çıkarlarının açıkça dile getirilmesi, her türlü suistimale (toplumun tahammülsüzlüğü, aşırı sömürü ve aile otoritesinin kötüye kullanılması) karşı koruma ve çatışan gruplar arasında hakemlik gibi daha genel konularda pek çok fayda sağlar. Bunlar yerel yönetime veya ulusal devlete ve bunların sembollerine ve temsilcilerine meşru onur ve bağlılık yaratır. Devlet belli bireylerin, toplulukların ya da sınıfın çıkarına tutsak olursa ya da öyle olduğu fark edilirse, ya da hiç kimseye etkin fayda sağlayamayacak kadar verimsizleşirse meşruiyetini kaybeder. "Fark edilirse" diyorum çünkü devletin elinin altında enformasyon akışını denetlemek ve sınırsız propaganda sayesinde meşruiyetini desteklemek ve sürdürmek için her türlü araç hazır bulunur ve bilinç oluşturma açısından bu araçların hiçbiri masum değildir. Bunun da ötesinde devlet aygıtının içinde bazı çıkarlar şekillenir. Devletin bel bağladığı bilimsel, teknik ve idari uzmanlar kendi güçlerini ifade etmek için devlet aygıtını araç olarak kullanabilir ve böylece kamu çıkarı adına bürokratik-idari ve teknokratik bilinci sivil toplumun

tümüne yansıtır. Pek çok kişinin isabetli biçimde savunduğu üzere "kent işletmeciliği" teknikleri, ideolojileri ve pratikleri çağımızın kent sürecini anlamak açısından birincil önem taşımaktadır (Pahl 1977; Saunders 1981). Dolayısıyla devlet yalnızca yere dayalı sadakat odağı değildir, aynı zamanda spesifik düşünme ve davranma tarzları üreten bir aygıttır.

Bununla birlikte devlet; birey, sınıf, aile ve topluluk unsurlarından bağımsız, daimi ve değişmez bir otorite merkezi şeklinde fazla statik bir yapı olarak görülmemeli. Devletin pratikleri ve politikaları bu odaklar arasındaki değişken ilişkilere uyum sağlamak zorundadır. Ayrıca bunlar kapitalist gelişmenin ve kentleşmenin değişen dinamiğine de tepki vermelidir. Örneğin kent idaresi etrafında oluşan sınıfsal ittifakların bileşimleri kaygandır ve faaliyet alanları hiçbir zaman resmi kanallarla sınırlı değildir. Aslında resmi kanallar çoğu kez egemen sınıf ittifakında uzun süredir var olan kolektif karar pratiklerinin kurumsallaştırılmasıdır (bkz. beşinci bölüm). Yerel yönetim reformu hareketlerinin, arazi ilhaklarının ve çeşitli idari yetkiler arasındaki eşgüdümlerin tarihi, kapitalizmin kent dinamiğinin politik ve idari pratiklerdeki değişimlerle nasıl uyuştuğunu ortaya koyar. Gerek politik ve idari profesyonelleşmenin gerekse yönetimsel ve teknokratik düşünce tarzlarının doğuşu bile, gitgide kaotikleşen kapitalist kentleşme koşullarında para, mekân, zaman ve sermayenin kullanımlarını rasyonel biçimde koordine etme çabasında hem itici güç hem de bir karşılık olarak düşünülebilir. Sermaye dolaşım kanalları paranın bireyciliğinin hakimiyetine girdiğinde ve geleneksel topluluk dayanışması neredeyse tamamen çözüldüğünde, güçlü bir devlet aygıtı kapitalist kentleşmenin düzgün yönetilmesi açısından hayati olur. Aksine bazı durumlarda devlet harcamalarının ağır yüküyle karşılaşan bir egemen sınıf ittifakı sosyal yardım olarak sunulan bazı hizmetlerin yeniden aile ve topluluk tarafından tedarik edilmesi için baskı yapabilir (örneğin son yıllarda ruh sağlığı hizmetlerinde yaptığı gibi). Ama bu durumda bile kentsel bölgedeki politik sınıfsal ittifak kurma süreci, bu ittifakın nüfuzunu göstermesini mümkün kılacak türden devlet imkânları

karşısında öncelik kazanır. Bir kentsel bölge kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişimi dahilinde rekabetçi bir birim olarak işlev gördüğünde, kaçınılmaz olarak gayriresmi düzenekleri kullanır (yerel ticaret odasının veya işletmeciler gibi grupların koordine ettiği düzenekler). Sermayenin kentleşmesinde asıl yol gösterici güç tek başına kent işletmeciliği değil ünlü kamu-özel ortaklığıdır.

Ama devlet icraatı bireye, aileye, topluluğa ve sermayeye muhalif de olabilir. Devlet aygıtına nakşedilmiş egemen rasyonellik diğer odakların tipik davranış ve icraat tarzlarıyla çatışabilir. Paris'in iç alanını yeniden düzenleyerek özelci (*privatist*) tepkilerin arı kovanına çomak sokan Haussmann da nihayetinde kamu çıkarı adına hareket etmişti. 1960'lı yıllarda Brooklyn'de "satırı" eline alıp birçok otoyol plancısının yaptığı gibi geleneksel toplulukların bağrından otoyol geçirerek topluluklarda şiddetli muhalefet uyandıran Robert Moses da aynı gerekçeyle hareket etmişti. Rasyonel kent plancılığı, bu plancılığın sosyalist türü bile, çoğu kez aynı otoriterliği beraberinde getirir. Yönetici elitin teknokratik rasyonelliğiyle devlet gücünün otoriterliği arasında kurulan aşırı kenetlenmiş bir koalisyon her ikisinin de meşruiyetini ortadan kaldırabilir. Devletin iradesini dayatmayı sürdürüp sürdüremeyeceği, arkasında duran sınıfsal ittifakın kuvvetine ve muhalefet unsurlarının göreli gücüne bağlıdır. Devlet kurumsallaşmış şiddet üzerinde tekel kurmuştur ama paranın ve sermayenin gücüne ve aile, topluluk ve yoksul sınıflarda yoğunlaşan nefret ve isyancı hareketlere karşı kırılgandır. Bu nedenle devlet aygıtını kontrol altına alma çabaları devletin hangi rasyonel adımı atacağı, ne tür politikayı temsil edeceği ve yürüteceği konusundaki beklentilerle paralel yürür. Devlet yalnızca devrimci hareketlerin değil (bu hareketler devleti ya törpülenmesi gereken bir güç zirvesi ya da her türlü kötülüğün yok edilmesi gereken kaynağı olarak görür) siyasi kanaati ne olursa olsun tüm toplum kesimlerinin hem umudu hem de umutsuzluğudur.

Bu durumda ben, paranın bireyciliğini, sermayenin sınıfsal ilişkilerini, toplulukların yaşadığı kafa karışıklıklarını, devletin ihtilaflı siyasetini, meşruiyetini ve kısmen korunan aile ortamını kapitalist sistemde sosyal yaşamın hayati enerji santralları olarak değerlendir-

meyi öneriyorum. Bu santrallara ilişkin gündelik deneyimlerimiz sayesinde, eylemlerimiz için bir kavramlar, anlayışlar ve eğilimler matrisi yaratırız; bu matrisin kendisi de karşılığında her alanda hüküm süren koşulları inşa etmeye yarar. Bu matris mevcut düzeni destekleme ve güçlendirme eğilimine girerse, yeni sosyal düzenler yaratmaya çalışan bireylerin kolektif bilinçli eylemiyle değil çoğunlukla tarihsel koşullar tarafından tarihsel geçişlerin inşa edilmesini sağlayan güçlü bir araç buluruz.

Paradoksal olarak bu tür bir tarihsel determinasyon hiçbir şekilde bireysel özgürlüğün ve seçimin gücünü azaltmaz. Aslında Bourdieu'nün (1977, 79) ileri sürdüğü gibi, "bireyler eylemlerinin, bildiklerinin ötesinde sonuçlar doğurduğunu bilmezler". Öncelikle beş hayati santral o kadar farklı inşa edilip öylesine farklı kullanılabilir ve "ortak akıl" eylemleri doğrultusunda birleştirilebilir ki sosyal hayat neredeyse sınırsız bir deneyim alanına sahip olur. Örneğin bir aile kavgasında öfkeye kapılan bir birey polisi çağırabilir, ailenin tasarruflarını bir içki aleminde tüketebilir, normalin iki katı gayretle çalışabilir veya toplulukta sosyalleşerek öfkesini yatıştırabilir. Hemen ertesi gün aynı birey, polisle başı derde girince sınıfsal imtiyazlarına başvurabilir veya topluluğu ya da ailesini yanına çekmeye çalışabilir. Bireyler bu çok çeşitli pratikler sayesinde farkında olmadıkları büyük çaplı tarihsel yinelenmelere ve dönüşümlere uyum sağlar ve katkıda bulunurlar. Bir bütün olarak kentin ne olduğunu ya da anlamını kavramaksızın eylemlerimiz aracılığıyla, kenti ve kent yaşamını kurmaya katkıda bulunuruz. Bu durum, tarihin "görünmez bir eli" varmış da sonsuz çeşitlilikte özgürce yürütülen pratikler ve ortak akıl kavramları zorunlu olarak bu elde toplanmış gibi bir kanaat yaratır.

Her bir temeldeki istikrarsız çelişkiler enerji kaynaklarının öngörülemez tarzda birleşmesiyle bir araya gelince özünde benzeşen hedeflerden farklı sonuçların doğmasını garantiler. Bunun da ötesinde bireyler ve gruplar farklı enerji tabanlarını çok farklı şekillerde inşa edebilir (bkz. dokuzuncu bölüm) ve sonra özel hedefler için biriktirilen enerjiyi kullanır. Mesela kadınlar çok özel türde bir topluluk kurmaya çalışabilir ve bunu erkeklerinkinden çok farklı kolektif amaçlar

doğrultusunda kullanabilir. Çeşitli azınlıklar farklı olanakları kendi isteklerini ve ihtiyaçlarını, ütopik ve hatta nihilist özlemlerini yansıtacak şekillerde birleştirebilir. Sosyal eylem, çok sınırlı bir imkânlar setinden, birbiriyle hiç benzeşmeyen hayat tarzları, kültür türleri, politik pratikler ve sosyoekonomik koşullar üretir. Bu durumlar sosyal değişim süreçlerine öngörülemezlik unsuru katar.

Bu analiz yönteminin, kapitalist sistemdeki kentsel ve sosyal politik hareketlerdeki kafa karışıklığını, bu hareketlerin tümden kanunsuz olduğu nitelemesini kabullenmeksizin anlamamıza yardımcı olmak gibi bir meziyeti var. Tatminlerle düş kırıklıklarının, bölünmüş ideolojilerle bilinç durumlarının acayip karışımlarını; emek mücadelelerinin, topluluk mücadelelerinin ve devlet aygıtı veya aile etrafında yürütülen mücadelelerin tuhaf kesişmesini; bireylerin ve ailelerin genel sosyal meselelere ilgisizliğini açıklamamızı kolaylaştırır. Ani aktif katılım anlarını, devrimci ateşi ve alabildiğine geniş ve sağlam tabana sahip görünen politik hareketlerin aniden zayıflayıp çöküşünü bir perspektife oturtmamızı sağlar. Dışavurulan görüşler ile eylemler arasındaki olağanüstü ahenksizliği kavramamıza imkân verir.

Paris Komünü (bkz. bu kitabın altıncı bölümü ve *Consciousness and Urban Experience*, üçüncü bölüm) bu kafa karışıklıklarını sergiler. Radikal küçük burjuvazinin eşitlikçi bireyciliği (parasal kaygılarıyla birlikte) apaçık ortadaydı ama paranın ve sermayenin egemenliğinden kurtulmuş toplum arayışı da aynı derecede açık seçikti. İşçi hareketinin güçlü bir kanadı toplumsal ilerlemenin yolu olarak karşılıklı işbirliği ve federalizm aracılığıyla üretici ve tüketicilerin özgür birliği peşindeydi, kadın hareketi içinde pek çok kişi de aile ekonomisini temelden değiştirmenin yollarını araştırdıklarından bu görüşü paylaşıyordu. Enternasyonalist ve evrensel perspektifli bir sınıf hareketi oluşturarak sermaye topluluğuyla mücadele etmeye çalışan farklı bir sınıf bilinci Birinci Enternasyonalin Paris kolunun liderliğinde iyice belirginleşmişti. Jakoben geleneği benimsemiş cumhuriyetçi devrimciler toplumsal ve siyasi özgürlüğün asıl manivelası olarak merkezileşmiş güçlü bir devleti önemsi-

yorlardı; Blanquistlere göre ise Paris kusursuz bir devrimi her yana sıçratarak Fransa'yı kapitalist ve burjuva zincirlerinden kurtaracak bir ocaktı. Ilımlı cumhuriyetçiler ise yalnızca Paris için özyönetim istiyor, üzerlerinde çok güçlü bir hakimiyet kurmuş olan yerel yönetim aygıtını yönetme hakkı talep ediyorlardı. Pek çok kadın (ve bazı erkekler) Komünü özgür birliktelik ve işbirliğiyle gerçekleştirilen hanehalkı üretimi temelinde yeni aile türleri ve karşılıklı fayda ilkesine dayalı mübadele tarzları geliştirmek için bir fırsat olarak görüyordu. Geleneksel aile bağlılıkları da erkeklerle kadınları aynı barikatlarda yan yana getirdi.

Kuvvetler ittifakı paranın bireyciliği, özyönetim, cinsiyetler arası eşitlik koşullarında hanehalkı özerkliği, üretimin ve tüketimin kâr dürtüsüyle değil insani ihtiyaçlar doğrultusunda yönetimi, devrimci sosyalizmin merkezi ve ademimerkezi versiyonları ve mümkün olan en katıksız devletçilik gibi çok çeşitli çizgileri içeriyordu. Böyle koşullarda Komünde yaşanan politik kafa karışıklıkları anlaşılabilir bir olgu. Komün, mutlakiyetçi devlet gücüne karşı denge unsurları olarak hem üretimde hem de tüketimde özel mülkiyet alanlarına ve parasal güce (Fransa Merkez Bankası) saygı göstermeli miydi? Disiplini sağlamak ve yıkıcılığa karşı koymak için zalim polis gücünü kullanmalı mıydı? Otoriteyi merkezileştirme ya da ademimerkezileştirme yoluna gitmeli miydi? Bunlardan birini seçtiği takdirde nasıl gerçekleştirecekti? O kadar farklı çizgilerde insanın aynı barikatlarda ölmesi ancak, farklı kimliklerin ve farklı bilinç durumlarının, paranın gücünü ve katışıksız sermaye gücünü temsil edenlere karşı belli bir mekânı savunmak üzere bir tarihsel durumda belli bir politik harekette birleşmeleriyle açıklanabilir. Bununla birlikte Komün resmedilirken çok farklı bir kentsel olgu olduğu büyük ölçüde unutulur. Komünün çok boyutluluğu ancak dışavurduğu kentleşmiş bilinç bağlamında kavranabilir.

Barikatlarda ölmeye meyilli olmamakla beraber akademisyenler de benzer türde bir kafa karışıklığı sergiler. Neoklasik ekonomistler paranın bireyciliği üzerine kurulu girişimcilik ve tüketici egemenliğine önem verir; Marksistler artı değere el koymak için gerekli üre-

tici güçlere ve sınıfsal ilişkilere; Weberciler piyasa davranışları, kent işletmeciliği ve yerel yönetim organizasyonu tarafından oluşturulan sınıfsal ilişkilere; feministler ataerkilliğe, aileye ve çalışan kadınlara; Chicago okulu temsilcileri ise toplulukların çevre koşullarına öncelik verir. Bu perspektiflerin her biri kendi gerçeğini dile getirir. Birbirleriyle nadiren temas eder ve Paris Komünü gibi kentsel başkaldırılarla hemen hemen aynı sıklıkta entelektüel barikatlarda bir araya gelir. Akademideki entelektüel bölünmeler kentleşmiş bilinçteki keşmekeşin trajik yansımaları olarak ortaya çıkar, yüzeysel görünümleri yansıtır, derinlerdeki mana ve bağlantıları hemen hiç açıklayamaz ve kafa karışıklıklarını bilimsel kavramlarda da tekrarlayarak sürdürür.

Bütün bunlar Marx'ı terk edip eklektik teorik perspektiflere yönelmek zorunda olduğumuz anlamına mı geliyor? Bence hayır. Marksçı meta-teoriyi doğru biçimde kullanarak farklı teorik meseleler arasındaki bağları kavrayabilir ve sosyal değişim kargaşasındaki görünmez tarihsel el ile uğraşmaya başlayabiliriz. Bu hedefin gerçekleştirilmesi yönünde atılacak üç adım var. Daha önce ele aldığımız birinci adım, çeşitliliğin temelindeki basit yaratıcı ilkelere yöneliktir. Beş hayati güç merkezi (ve onların çelişkileri) sosyal değişimin kaynaklarını belirler. İkinci adımı sermaye dolaşımının farklı enerji merkezlerini, bu merkezler arasındaki ilişkileri ve buralardan kendine özgü yollarla yayılan bilinci nasıl inşa ettiği meseleleriyle uğraşır. Üçüncü adımda Marksçı teoriyi mekânın ve kentleşmenin üretimini kapsayacak şekilde genişletiriz ve bu süreçlerin de karşılığında sermaye dolaşımını ve bireyin, sınıfın, topluluğun, aile ve devletin güçlerini nasıl etkilediğini gösteririz. Bunun anlamı kabaca, düşünme ve eyleme yollarının, kapasiteleri ve dürtüleri sosyal eylemin kapsamını (çeşitliliğini değil) sınırlayacak şekilde düzenleme eğiliminde olduğudur. Yalnızca çöküş ve devrim durumlarında aşılan bu tür sınırlamalar tarihi bilinçli tasarım doğrultusunda değiştirme olanaklarını azaltır çünkü bilinç ancak pratik deneyimin öğrettiklerini dışavurabilir.

Öncelikle sermaye dolaşımının farklı enerji merkezlerini nasıl etkilediğini görelim. Sermaye dolaşımı bir dizi geçişler şeklinde tanımlanabilir: para mal satın almak için kullanılır (emek gücü ve üre-

tim araçları) ve bunlar başlangıçta harcanan paranın üzerine kâr ilavesiyle piyasada satılmak üzere yeni bir mal üretmek için üretim sürecinde birleştirilir. Şematik olarak sermaye dolaşımını şöyle tarif edebiliriz:

$$P \rightarrow M \begin{cases} EG \\ ÜA \end{cases} \quad \ldots \; Ü \ldots \; M' \rightarrow P + \Delta p$$

Gündelik tüketim mallarının çoğu bu şekilde üretilir. Kapitalist ekonomi bu türden kesişen sayısız dolaşım sürecinin oluşturduğu bir bütündür. Marx sayesinde biliyoruz ki kapitalist sistem büyümek zorundadır (tüm kapitalistlerin kâr elde edebilmeleri için); bu sistem kaçınılmaz olarak emek gücünün sömürülmesine (teknik olarak emeğe ödenenle emeğin ürettiği arasındaki fark şeklinde açıklanır) dayanır; bu da daima belli tür bir sınıf mücadelesini beraberinde getirir. Ayrıca şunu da biliyoruz ki sistem, emek süreçlerinde, bölüşüm ve tüketim sistemlerinde, mekânsal ilişkilerde vb. kesintisiz devrimi tetikleyen teknolojik dinamizm içerir. Aynı zamanda istikrarsız olup krize yatkındır (bkz. 1982; 1985). Ayrıca bu dolaşım sürecindeki her geçişin mekânsal olarak nasıl sınırlandığını da belirtmemiz gerekir: malların alınıp satılması (maliyet yükleyerek) mekân boyunca hareketi gerektirir ve günlük bazda emek gücünün alınıp satılması coğrafi olarak belirlenmiş bir emek piyasası dahilinde sınırlanır (işe gidip gelme mesafesinde). Üretim ve tüketim belli yerlerde gerçekleşir ve bu süreçlerin organizasyonu ve aralarındaki bağlantı da belli bir türde mekânsal organizasyon gerektirir. Mekânsal dirençlerin en aza indirilmesi için sabit fiziksel ve mekânsal altyapılar zorunludur.

Sermayenin dolaşım sürecinde çeşitli hayati enerji merkezlerinin nasıl kapsandığını göz önüne getirelim. Öncelikle paranın bireyselliği mübadelenin her anında varlığını gösterir. Para esas olarak malların alınıp satılmasında kullanıldığından ve emek gücünün satılması ya da sermaye dolaşımının kâr hedefi doğrultusunda

örgütlenmesi yoluyla kazanıldığından bireysel davranışların piyasadaki toplam gücü, sermaye dolaşımı tarafından belirlenir; burada söz konusu olan, parasal gücün, diğer enerji merkezlerini yani devletin, ailenin vb. enerji merkezlerini beslemek üzere çekilmesi ölçüsünde değiştirilmiş olan sermaye dolaşımıdır. Dolaşım sürecindeki bu evrenin yol açtığı yabancılaşmalar ve serbestlikler (örneğin emekçilerin, kimin için çalışacaklarına kendileri karar verseler bile yaşamak için çalışmak zorunda olmaları, piyasada satın alacakları malları serbestçe seçebilseler bile bu seçimin ancak kapitalistlerin ürettiği mallar arasından yapılabilmesi) gayet hakikidir ve başlı başına inceleme gerektirir; ücretlerini harcayan emekçilerle ya da yatırım kararlarını veren girişimcilerle uğraşmakta olmamızın önemi yoktur. Deyim yerindeyse bu, en yüksek noktasındaki kişisel bağımsızlık ve karar verme özgürlüğü anıdır. Kaçınmamız gereken şey, ki bu Simmel'in en çok göze batan yanlışıdır (bkz. altıncı bölüm), mübadelenin parasal evresini sermaye dolaşımının kurallarından soyutlamaktır. Fakat bu kısıtlamalar dahilinde güçlü bireysel bağımsızlık ve özgürlük yaklaşımları, burjuva anayasallığı anlayışları geliştirmek, hatta bir rehber ideoloji ve metodoloji çerçevesine girişimciliği ve bireyselliği yerleştirmek mümkündür. Sermaye dolaşımı sürecinin sadece o evresine yoğunlaşmak özel bir teorik meseleler seti oluşturur (Adam Smith'in ya da neo-klasik mikro iktisatın dile getirdiği türden).

Ne var ki sermaye dolaşımının temeli sınıfsal ilişkidir. En basit haliyle bu, emek gücünün satıcıları ile alıcıları arasındaki ilişkiyi ve aralarında ücret düzeyleri ve emek koşulları için yürüttükleri bitmek tükenmek bilmeyen bir mücadeleyi ifade eder. Kuşkusuz ayrıntılarına inildiğinde bu ilişki giriftleşir ve emek gereksinmelerinin pek çok biçim alması, emek niteliklerinin ve becerilerin ileri düzeyde farklılaşması, kolektif örgütlenme başarısızlığı ya da emek fazlalarının varlığı nedeniyle mücadele saflarının bölünmesi (Marx'ın yedek sanayi ordusu kısmen kapitalistlerin teknolojik ve organizasyonel kararlarıyla oluşur) emekçilerin pazarlık gücünü zayıflatır. Emek piyasalarında bireycilik ve sınıf çıkarlarını dile

getirme düzenekleri arasındaki çekişme daima güçlüdür ve hangi çıkarın üstün geleceğini belirleyecek hiçbir basit formül yoktur. Mesela tüketimi ve üretimi dengelemenin getirdiği kolektif zorunluluklar, becerilere, göreli kıtlıklara, teknik zorunluluklara, farklı sınıfsal örgütlenmelere ve sınıf dahilindeki çeşitli çıkarlara bağlı olarak spesifik ücret düzeylerinin etrafında kümeleneceği bir denge ücret düzeyinin oluşumunu zora sokar. Bu noktada sınıfsal ilişki ve sınıf mücadelesi unsuru bireysel ücretler, kolektif mallar vb. şeklinde harcanabilecek para miktarını düzenleyen bir unsur olarak kapitalizmin dinamikleri çerçevesinde belirleyici değilse de merkezi konuma yerleşir. Sermaye birikimi açısından sınıf mücadelesinin denge koşulu; emek yoğunluğunun, üretkenliğinin ve toplam ücret faturasının, toplam üretim ile efektif talep arasında denge kurulmasına yardımcı olduğu durumdur.

Emek gücünün sosyal yeniden üretimi ve onunla birlikte tüketim büyük ölçüde, en azından yakın geçmişte devletin stratejik müdahaleleriyle desteklenen hanehalkı ya da topluluk içinde gerçekleşir. Gelirlerin (ücretler, faiz, rantlar vb.) dolaşımı sermaye dolaşımı için hayati önem taşır çünkü üretilen mallar bunların bedelini ödeyebilecek birileri tarafından tüketilmek zorundadır. Bu gelirler dolaşımı farklı bölüşüm yapıları ve ikincil sömürü tarzları için bol fırsat yaratır (örneğin tüketicilere karşı mağaza sahipleri ve ev sahipleri). Parasallaşmış bireyciliğin yarattığı yabancılaşmaların telafisi olarak bireyselliği vurgulamak (diyelim moda aracılığıyla) veya tüketim alanında sembolik sermaye oluşturmak için etkileyici araçlar bulma çabası tüketim sınıflarının ve kendine özgü tüketim topluluklarının meydana gelmesine yol açabilir. Sermaye dolaşımı noktasından bakıldığında tüketim topluluklarının veya bireysel ya da ailevi hayat tarzlarının çeşitliliği bir şekilde durmadan artan üretici kapasiteye denk düşen bir toplam talep oluşturmak üzere gruplaşmak zorundadır. Üretimdeki yenilikler tüketimdeki yeniliklerle paralel yürümek zorunda olduğundan hayat tarzları, sembolik sermaye ve genel dışavurum tarzları üzerinden yürütülen rekabet kapitalizmin dinamikleri için hayati önem taşır.

Mekânsal olarak yapılandırılmış emek piyasalarında emek gücünün yeniden üretimi, sermaye dolaşımı ve gelirler dolaşımı süreçleri sayesinde sürdürülen hanehalkı ve aile etkinliklerine ve topluluğun sosyal altyapılarına dayanır. Emek gücünün niceliği, nitelikleri ve değeri esas olarak aile ekonomilerinin karakterine ve topluluk yapılanmalarına bağlıdır. Sermaye dolaşımı sürecinde yaratılan kaynaklar bu hayati enerji merkezlerini besler ve karşılığında sermaye dolaşımı sürecini beslemek üzere uygun şekillerde kullanılır. Burada da bireysel ya da topluluk seçimi yelpazesi önemlidir. Ama emek gücü ailenin ve topluluğun yeniden üretimini sağlayacak kaynakları yaratan sermaye dolaşımı sürecinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere mutlaka yeniden üretilmek zorundadır. Bu iki taraf arasındaki karşıtlık sürekli çekişme, tahrik ve uyumsuzluk kaynağıdır ama aralarındaki herhangi bir kopma, ölüm kalım meselesi olarak aşılması gereken bir krizin ya da devrimin göstergesidir.

Nihayet devlet bu dolaşım sürecinin her yanında var olmalıdır (ve birçok devlet teorisinin önerdiği gibi bu sürecin dışında kalmamalıdır). Yasallaşmış ve kurumsallaşmış şiddet üzerindeki tekel konumu aracılığıyla anayasal düzenin yasal ve sözleşmeye bağlı yükümlülüklerini, mülkiyet haklarını ve piyasa mübadelelerinin şiddet içermeyen mütekabiliyetini güvenceye almalıdır. Sermaye dolaşımından beslenerek varlığını sürdürmek için vergilendirme yetkilerini kullanır. Devlet her zaman para, kredi ve finans zorunluluklarıyla disipline edilir ve özerk bir otoriter iktidar alanı oluşturamaz. Fakat para hem politik hem de ekonomik karakter taşıdığından devletin paraya ilişkin düzenlemeleri ve politikası onu politik-ekonomik hayatın merkezine oturtur. Aynı zamanda devlet, piyasa aksaklıklarını telafi etmek, uzun dönem (kamu) yatırımlarını gerçekleştirmek ve para arzını düzenlemek amacıyla bir birikim stratejisi benimsemeye (aktif politika aracılığıyla veya borçlarını ödemeyerek) mecburdur. Ayrıca sınıf mücadelesine, aileye ve topluluklara müdahale eder, emek gücünün uygun biçimde yeniden üretimini ve sivil toplumdaki güç kurumlarının istikrarını sağlamak için bireysel özgürlükleri düzenler. Sınırları belli bir ülkede hükümran bir varlık

olarak devlet, kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişiminde asli bir aktör olur ve gitgide küreselleşen kapitalist ekonominin göreli mekânları dahilindeki üretim yerlerini birleştiren bölgesel sınıf ittifaklarını (bkz. beşinci bölüm) kullanarak güçlerini pekiştirir. Kapitalizmin varlığını mekân üretimi aracılığıyla sürdürmesi ölçüsünde bölgesel sınıf ittifaklarının (kentsel bölgelerde ortaya çıkanlar dahil) korporatist (zaman zaman merkantilizmin sınırına ulaşan) tavırları kapitalizmin kendini nasıl sürdürdüğünün anlaşılmasında kilit önem taşır. Devletler, kentsel bölgeler ve mahalli yerleşim yerleri arasındaki mekânsal rekabet de karşılığında bilinç oluşumunu yansıtan hayati bir unsur haline gelir; hem evrensel hem genel çerçevede milliyetçiliği, bölgeciliği ve yerelciliği kışkırtır. Politik ve jeopolitik teorik meseleler ön plana çıkar.

Açıkladığım tüm unsurlar –birey, sınıf, topluluk, aile ve devlet– Marksçı meta-teorinin doğru biçimde genişletilmesi yoluyla sermaye birikiminin dinamikleri açısından açık seçik anlaşılabilir. Bunun da ötesinde, farklı güç merkezlerinin, manevra ya da hareket serbestliğinden vazgeçmeksizin sermaye birikiminin kurala bağlı zorunlulukları etrafında neden ve nasıl kaynaşabileceğini ya da kümelenebileceğini görmek mümkün olur. Hem teorik saplantılar hem de sosyal pratikler daha kolay açıklanabilir hale gelir. Yine de sermaye birikimi sürükleyici güçtür ve tarihin görünmez eli kesinlikle işlevini onun cephesinden yürütür. Çöküş ya da devrim koşulları hariç kapitalist bir toplumda diğer tüm enerji merkezleri sermaye birikimi süreçlerinden beslenir ve nihai olarak bu süreçlere bağımlıdır. Marx'ın ortaya koyduğu gibi, sermaye birikimi "burjuvazinin tarihsel misyonu" olduğu ölçüde, mutlaka sınıfsal ilişkilerin meta-teorisine başvurmak zorundayız; fiili, gündelik hayat ve belirli sınıfsal ilişkiler, bireylerin, toplulukların, ailelerin ve devlet aygıtının da yer aldığı matris dahilinde bir güç merkezi olarak var olsa bile bu zorunluluk ortadan kalkmaz. Buradan varılacak sonuç tarihin gizli elinin, belli bir zaman ve yerde oluşmuş haliyle şu veya bu hegemonik sınıf çıkarıyla basitçe özdeşleştirilmesinin imkânsız olduğudur. Bourdieu'nün formülünü tekrarlarsak, "çünkü bireyler

olarak kapitalistler, eylemlerinin, bildiklerinin ötesinde sonuçlar doğurduğunu bilmezler". Tartışmanın bu ikinci adımı farklı güç merkezlerinin yönelimlerini kapitalist üretim tarzının genel teorisi kapsamına yerleştirir. Şematik olsa da bu tartışma kapitalizm gibi sosyoekonomik sistemlerin tarihi ve coğrafi dinamiklerinin izini sürerken arayacağımız iç bağlantı türlerini belirleme açısından yararlıdır. Ama ben şimdi üçüncü bir adım atarak kent ortamına daha yakından bakmak istiyorum çünkü sermaye birikiminin kuralları ile sosyal, politik ve kültürel formların mayası arasındaki daha sıkı bağlantıların belirlenebileceği ortam kent ortamıdır. Böyle yapmakla, kentin bir şey değil süreç olduğu ve bu sürecin gerçek mekânda ve zamanda sermaye birikiminin özel bir örneği olduğu görüşümü tekrarlıyorum.

Beşinci bölümde kent sürecinin tarihinin, mal mübadelesi ve sermaye birikiminin koşulları altında para, zaman ve mekân arasındaki ilişkiler bağlamında nasıl şekillendiğini gösterdim. Sermaye birikiminin zorunlulukları mekân ve zaman deneyimlerimizde değişmeleri zorunlu kılar. Kent deneyimi esas olarak mekâna ve zamana ilişkin özel bir deneyim olduğuna göre o da güçlü değişim baskılarına maruz kalır. Bu olgu kültürel, sosyal ve politik hayat için olası sonuçlar içerir. Örneğin Berman'ın (1982) iddiasına göre, modernlik kültürü "belli bir mekân ve zaman deneyiminden" kaynaklanır; öte yandan Bradbury ve Macfarlane (1976) modernizmin kökenlerini kültürel baskı olarak açıklar ve kentsel kökenlerine büyük ağırlık verir. Jameson (1984), daha yakın geçmişte postmodernizmin doğuşunun (bkz. dokuzuncu bölüm) mekân deneyimimizdeki bunalımla ilişkili olduğunu ve bu bunalımın da güçlü kentsel bağlantıları olduğunu savunur. Postmodernizm gibi kültürel mayalanmaların kentsel kökenleri benzer şekilde Chambers (1987) tarafından da ortaya konmuştur:

> Hangi entelektüel tarza bürünürse bürünsün postmodernizm son yirmi yılın metropol kültüründe esasen beklenen bir şeydi; sinemanın, televizyonun ve videonun elektronik göstergeleri arasında,

> kayıt stüdyoları ve plakçalarlarda, moda ve gençlik stillerinde gün be gün harmanlanan, yeniden işlenen ve çağdaş kent dediğimiz o devasa ekrana kazınan bütün o ses, imge ve farklı öyküler yığınında işaretleri vardı.

Bunun da ötesinde Simmel'in en güçlü katkılarından biri, mekânın ve zamanın organizasyonunun ve kentleşmenin bireyler arasında geliştirdiği nesnel sosyal ilişkilerin düşünsel ve kültürel hayatın koşullarını kökünden değiştirdiğini keşfetmek oldu.

Öyle görünüyor ki kültürel ve siyasi hayatın etkileyici dünyalarına şekil verilmesinde zaman ve mekân organizasyonunun önemine ilişkin yaygın ama oldukça gizli bir kabul var (çalışma ve serbest zaman, devir hızı vb.). Konuyu biraz daha ileri taşıyarak yalnızca sermaye birikimi ve mekân üretimi arasında değil kent formunda yer alan, benim deyişimle "mekânsallıkların hiyerarşisi" içinde de bağlantıların var olduğunu ileri sürüyorum.

Bedenin mekânı (ve ima ettiği her şey), mekândaki hareketleri ve jestleri bizim için mekânda ve zamandaki sosyal eylemin basitleştirilmesi imkânsız unsurunu oluşturan bireyin mekânıdır. Pek çok yazar (mesela Foucault) nihai güç kaynağı olarak bedene yoğunlaşır. Bireylerin saikleri ve özlemleri psikolojinin, psikoanalizin, etnografinin ve dilbilimin sağladığı araçlarla araştırılabilir. Mekândaki ve zamandaki bireysel hareketler (diğer şahısların izlenebilen hareketleri gibi) kentin mekânlarına ve yerlerine anlam kazandırır. Ne zaman kentte dolaşsam onu kendim için yeniden inşa ederim. Ayrıca bireysel faaliyetler daima hem üretim hem de yeniden üretim ağında yer alır. Gelgelelim modern toplumda bireysel mekân paranın sosyal gücüne karşı daima kırılgandır ve onun işgali altındadır. Evrensel bir sosyal güç kaynağı olan ve özel şahıslar tarafından sahip olunabilen para, küresel üretim alemiyle ilişkimizi cebimizde taşırken, hem pratik hem de dışavurumsal amaçlar doğrultusunda en önemli bireysel araç haline gelir. Böylece bireysel ve sosyal eylemin başka önemli mekânsallıkları arasında bir bağlantı oluşur. Ailenin mekânı da özel nitelikler taşır; tipik olarak toplumsal cinsiyet rolleri

ve yaş, parasal güç ve bu gücün sosyal ilişkiler alanına yayılması hakkında çok şey ifade edecek şekilde bölümlenmiştir; bu durum güvenlik ve güvensizlik duygusunu, ödipal ilişkileri ve "öteki" korkularını belirgin ölçüde etkiler. Hanehalkı içindeki bireyin harici ilişkileri parasal gücün sağladığı mekânsal erişim olanaklarını ortaya koyar. Hanehalkı birimlerini emek gücünün yeniden üretimi için bir araya getirmek kent dahilinde tamamen farklı bir mekânsal farklılık düzeyi –farklı semt ve topluluklar– yaratır. Burada da yer ve buna bağlı yaşama imkânlarını satın almak için (bkz. dördüncü bölüm) temel olanak paradır; semt ve topluluk mekânları inşası bu inşanın kim tarafından ve neden yapıldığına bağlı olarak farklı veçheler kazanır (bkz. dokuzuncu bölüm). Çalışma mekânları makro komplekslerin (fabrikalar, iş hanları, metropol) içinde mikro unsurlar olarak düzenlenir (ofis, üretim bölümü, memurlar); bunların tümü sınıfsal tahakküm ilişkilerinin ve hiyerarşik olarak düzenlenmiş emek gücünün, mesleklerin ve yöneticilik vasıflarının işaretlerini taşır. Böyle mekânlardaki pratiklerde dönen para, topluluklarda statüyü ve prestiji yansıtan çok farklı alanlarda yeniden yönlendirilebilir. İdari ve politik mekânın hiyerarşik düzenlenmeleri (idari bölgeler, ilçeler, kent birimleri, bölgeler, devletler ve gayriresmi yollarla kurulmuş nüfuz bölgeleri) kapitalist sistemde sosyal yaşamın hayati unsurları olarak tanımladığımız beş güç merkezinin mekânsal düzenlenme sistemini tamamlar. Bunların tümü karmaşık bir ulaştırma ve haberleşme ağı ile birbirine bağlanır. Kentin mekânları kendine özgü bir sosyal mantık doğrultusunda birbirine bağlanır ve yapılandırılır.

Farklı güç merkezlerinin rolü ve işleyişi işgal ettikleri mekânlardan ayrılamaz. Mekânsallıklar sisteminin kuruluşu güç merkezlerinin eklemlenmesini sağlayan en önemli unsur olur. Bu mekânlardaki pratikler ve deneyimler bilinç oluşumunun ana malzemesidir. Paylaşılan mekânlar, rahat ya da meydan okuyan mekânlar, ihtiyaç duyulan mekânlar, nasıl bizim kim ya da ne olduğumuzu belirleyen temel unsurlar oluyorsa, yasaklanan mekânlar, korkulan mekânlar, ihmal edilen mekânlar, gerek duyulmayan mekânlar da aynı şekilde bihaber olduğumuz unsurlar içerir.

Şehir mekânları güç kaynaklarının belli düzenlemeler halinde seferber edilmesiyle kurulur. Şehrin mekânsal organizasyonu bir kez kurulduktan sonra, yalnızca kendi ihtiyaçlarımız, isteklerimiz ve özlemlerimiz doğrultusunda değil gerçekten doğru okuyup yorumlamamızı gerektiren bir metin haline gelir. Şehir mekânlarının labirentimsi hali, hiyerarşik düzenlenişi ve genellikle saklı kalan anlamları dayatmacı olduğu kadar kestirilemez nitelikte sembolik bir dünya oluşturur. Kendi adımıza biz de söz konusu metni ve mekânlarını fetişleştirebilir, şehrin sembolik dünyasını mecburen karşılık vermek zorunda olduğumuz bir şey gibi görebiliriz. Bazen bir fabrikanın, devletin ya da toplululuğun mekânına girmek, hem gerektiği şekilde hem de kendiliğinden bu mekânların kurallarına uymak için yeterli olur. Bir kentin mekânlarının sembolik düzeni sosyal hayatın yürürlükteki tarzlarını pekiştiren düşünme ve eylem tarzlarını bize böyle dayatır. Kent çerçevesinde mekânsallıkların hiyerarşisi üzerindeki araştırma bireysellik, sınıfsal ilişkiler, topluluk ve aile yükümlülükleri ile devlet icraatı arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğunu açığa çıkarır. Sermayenin kentleşmesi böylece, mekân üretme güçleri sayesinde kentleşmiş bilinci ardından sürükler.

Statükonun yeniden üretimi için böylesine baskıcı bir sisteme karşı bazı bozucu kuvvetler vardır. Öncelikle sermaye birikimi, üretimde ve tüketimde büyümenin, emek piyasalarının genişlemesinin ve değişmesinin, yeni fiziksel ve sosyal altyapıların ve kuşkusuz yeni teknoloji tarzlarının uygulanmasının gereklerini karşılamak için kent mekânlarının durmaksızın yeniden şekillendirilmesini gerektirir. Mesela emekçi sınıf içinde konut sahipliğinin yaygınlaştırılması, tüketim düzeneklerini dönüştürürken aynı zamanda kentin mekânsal organizasyonunu ve sembolik anlamlarını da değiştirir. Metropolleşme, banliyöleşme, kentsel dönüşüm, rehabilitasyon ve mutenalaştırma, sermaye birikiminin büyüme yönündeki baskısı bağlamında kavranmalıdır. Böyle dönüşümler peyzajlarda daha önce uygulanan "yaratıcı yıkımlarla" biçimlendirilir. Kentin mekânlarını yeniden örgütleme yönündeki bitmez tükenmez baskının beraberinde getirdiği gerilim ve çelişkiler girift ve öngörülemez etkileşimlere yol açar.

Kentin mekânlarının fetişist değerlendirmeleri kök saldığında bu etkileşimler iyice belirginleşir. Kent mekânları dahilindeki şu veya bu yere güçlü bağlılıklar (topluluğun yerine, mal mübadelesi yerine, devletin sembolizmine vb.) mekânsal değişime engel oluşturur. Tuhaf bir biçimde kapitalizm, kent mekânlarının bu şekilde neredeyse kesin olarak fetişleştirileceği koşulları yaratırken aynı zamanda tarihin görünmez elininin ne demek olduğunu çok net ifşa eden yaratıcı yıkım güçlerini de harekete geçirir. Uzun yıllar süren çabalarla inşa edilen emekçi sınıf toplulukları gayrimenkul iyileştirmeleri, mutenalaştırma vb. sonucu paramparça edildiğinde kendimizi birikimin avatarları değil kurbanları olarak görmekten kaçınamayız.

Ama yeniden üretim sistematiklerinin çözülerek belirsizlik dinamiğine dönüştüğü başka yollar da vardır. Kent mekânlarının sunduğu girift, labirentimsi ve her durumda sürekli değişen metnin muğlaklığa yer bırakmayacak şekilde yorumlanması imkânsızdır. Her türlü yoruma ve yanlış yoruma açıktır çünkü bu metnin kompozisyon kuralları deneyimsiz kavranamaz. Bir kentin lisanının öğrenilmesi çoğumuz için en iyi durumda eksik bir deneyimdir (emektar taksi şoförü büyük olasılıkla hepimizden daha bilgilidir) ve her durumda konjonktürel ihtiyaçlarımıza, isteklerimize ve tutkularımıza bağımlıdır. Kent metninin içerdiği sembolik güvenlikler arzunun istikrarsız semiyotiğinin bozucu etkilerine açıktır. Lefebvre'in, bir kentin mekânlarını devletin, sermayenin ve hatta topluluğun, ailenin ve parasallaşmış bireyciliğin sınırlı ve sınırlayıcı mekânlarını aşacak şekillerde özgürleştirmenin yollarını araştırırken çok sık işaret ettiği temel baskı budur.

Bireylerin, ailelerin, toplulukların, sınıfların ve devlet aygıtlarının, kendisi de fetişleştirilmeye ya da yanlış yorumlanmaya açık mekânsallaşmış bir hiyerarşi içindeki konumları, kendiliğinden sermaye birikimiyle uyumlu bir sonuç yaratmaz. Kent sürecinde ani kesintiler ve şiddetli uyuşmazlıklar patlak verir. Bu türden gerilimler, temelde yatan dinamikleri ifşa ettikleri kadar örten tuhaf kişisel ve politik bilinç yapılanmalarına da zemin oluşturur. Marksistlerin ve hatta duyarlı burjuvazinin alışkanlık haline getirdiği üzere, siste-

min bir bütün halinde anlaşılması gerektiğinde ısrar etmek pekâlâ mümkündür. Ancak, pek çok ekonomik aktör gündelik hayattaki fetişizmlere nüfuz edebilme fırsatına ve lüksüne sahip değildir (bu yönde eğilimleri, deneyimleri ve eğitimleri olsa bile). Fetişizmlere nüfuz etseler dahi, tahayyüllerini (birçok radikal düşünürün tespit ettiği üzere) acil ihtiyaçları karşılamanın çok ötesine geçen ve böylece fetişizmleri yok etmek yerine, onları besleyen eylemlere dönüştürmeleri zordur.

O halde bütün bunlar, hangi nedenle olursa olsun kapitalizmin daha akla yatkın, hayatı daha az tehdit eden bir üretim ve tüketim tarzına dönüşmesinin özlemini çeken bizleri nereye yerleştirir? Şunu biliyoruz ki kapitalizmin yirmi birinci yüzyıla kadar yaşamasının nedenlerinden biri, giderek artan ölçüde kentleşmiş mekân üretmesiydi. Bunun sonucunda nicelik ve nitelik olarak dünya tarihinde daha önce gerçekleşen her şeyden çarpıcı biçimde farklı belli türde bir kent deneyimi doğdu. Kapitalizm yapılı çevreler ve mekânsal formlar ve akımlar aracılığıyla bir "ikinci doğa" üretti. Bir de sosyal mekânlar inşa ederek ve farklı bilinç üretimi yerleri arasında karşılıklı ilişkiler oluşturarak yeni bir insan doğası yarattı. Ne var ki kapitalist üretim ve dolaşım tarzının ürünü olsalar da bu ikinci doğaların, sermaye birikimi ve onun egemen sınıfsal ilişkileriyle uyumlu olma zorunluluğu yok. Aslında zamanla uyum için engel haline de gelebilirler. O halde kent süreci kapitalizmin devamı için hem hayati önem taşır hem de kapitalizmin iç çelişkilerinin en önemli dışavurumudur. Kapitalizm, tarihinin her anında kendi yarattığı kentsel yapılanmaların sonuçlarıyla yüzleşmek zorundadır. Yaratılan ikinci doğalar kapitalist faaliyetin yeni organizasyonlarının, yeni üretici güçlerin ve yeni sosyal ilişkilerin üretiminde kullanılacak hammaddeler haline gelir.

Alternatif arayışı tam olarak bu durumla yüzleşmeli ve yalnızca kapitalist tarzları ve üretimin ve tüketimin mekânsal bölünmelerini yerleştirmek üzere şekillendirilen o muazzam yapılı çevre şeklindeki ikinci doğayı değil, kentleşmiş bilinci dönüştürmeye de hazırlıklı olmalıdır. Bu konudaki başarısızlık öyle sanıyorum ki kapitalizmi

dönüştürmeye yönelik sosyalist girişimlerin karşılaştığı pek çok zorluğun kökeninde yatan unsurdur. Sosyalizm, devrimin yaratıcı yıkımının uzun dönemde kapitalizmin doğasındaki yıkımdan daha yaratıcı ve daha az yıkıcı olduğunu kanıtlamalıdır. Kökten farklı bir kent deneyimine giden yolu –kazanılan en önemsiz özgürlük ve güvenceleri korurken pek çok yabancılaşma ve hoşnutsuzluk kaynağı ile de yüzleşen bir deneyimi– bulmak zorundadır. Sermayenin kentleşmesi ve bilinç üzerindeki araştırma sosyal dönüşüm önerilerinin çok kolayca yakalanacağı bazı tuzakların belirlenmesine yardımcı olur. Ayrıca, kent yaşamındaki gündelik deneyimlerde var olan çok katmanlı fetişizmlerden kaçınmaya yardım eder ve tarihin görünmez eliyle yüzleşmek için politik bir yol gösterir.

Emek gücünün alınıp satılmasının ve emek koşullarının doğurduğu sınıfsal hoşnutsuzluklarla ittifak halindeki paranın bireyciliği, daha radikal topluluk yaklaşımları, ilerici aile yapıları ve toplumsal cinsiyet ilişkileri, keza devlet gücünün ihtilaflı ama potansiyel sonuçlar içeren meşruiyeti gibi unsurlardan kapitalizme karşı koordineli bir saldırı yükseltilebilir mi? Bilincin kentleşmesini belirleyen koşulların analizi sermayenin gücüne gerçek bir meydan okumanın yükselebilmesi için böyle bir ittifakın gücünün gerekli olacağını gösteriyor. Ne var ki böyle bir ittifak için doğal bir temel olmadığı gibi potansiyel katılımcıları bölen pek çok etken de var.

Mesela genel olarak para ile sermaye olarak kullanılan para arasındaki ayrımı düşünelim. Bu ayrımı yapmayı başaramayan birçok Marksist, fiyatı belirleyen piyasaların ve fiyat sinyallerinin kaldırılmasını üretimdeki sınıfsal ilişkilerin yok edilmesinin önkoşulu olarak değerlendirdi. Para ile sermayenin özdeşleştirilmesinin bir hata olduğunun ve para kullanımının rastgele, bilinçsiz yönetilmesinin en sonunda burjuva toplumunun gerçekleştirdiği sınırlı bireysel özgürlüğü tümüyle yok ettiğinin ileri sürülmesi için, genelleştirilmiş bir mekân ve zamanda ileri düzeyde rasyonelleştirilmiş, disipline edilmiş, baskıcı üretim ve tüketim eşgüdümleri uygulayan topyekûn merkezileştirilmiş planlama deneyiminin yaşanması gerekti. Köleleştirmeye başvurulmadıkça kişisel mekân devletin mekânı içinde

massedilemez. Burjuvazi daha fazla bireysel özgürlük yolunda öncülük yapmıştır. Ama sorun o bireysel özgürlüğü kapitalist temelinden kurtarmaktır. Fiyat sistemi, sosyal ve coğrafi işbölümünü koordine eden karar mekanizmalarının en ademimerkeziyetçi olanıdır ve söz konusu koordinasyonu merkezi planlama ya da kolektif toplumsal denetim sisteminin başaramayacağı düzeyde bireysel özgürlükle gerçekleştirir. Bireyler para kullanmanın verdiği sınırlı özgürlükleri açıkça değerlendirirler, fiyat koordinasyonları ise başka düzeneklerin başaracağından daha açık bir kent toplumu ortaya çıkarır.

Dolayısıyla problem, burjuva bireyciliğinin tamamen paradan oluşan temelinin ötesine geçmek, parasal gücün yaşama fırsatlarına erişimde ayrıcalıklar yaratacak şekilde kullanımını önlemek ama bunları yaparken toplumsal baskıların ya da otoriter devletin pençesine düşmemeyi becermektir. Özel mülkiyetin devletin keyfiliklerine ya da toplumun baskıcı hoşgörüsüzlüğüne karşı birkaç koruma aracından biri olduğu iddiası da bir ölçüde dikkate alınmalıdır. Ne var ki saydığımız sorunlardan en azından bazılarına duyarlı olduğunu göstermiş olan sosyal demokrasi, özel mülkiyet ile parasal gücün sermaye şeklinde birleşmesinin yarattığı tahakküm tarzlarıyla asla baş edememiştir. Tamamen paraya dayalı koordinasyonların yarattığı yabancılaşmış kişilikle de hiçbir zaman uğraşmamıştır (yabancılaşmayla yalnızca refah devleti aracılığıyla baş etmeye çalışmasını saymazsak). Sosyalizme giden yolda bu tür karmaşık muhalefetlerin sıkıntılarına göğüs germek ve çağdaş kent yaşamına hükmeden mekânsallık hiyerarşisini değiştirmek zorunludur.

Ayrıca, çağdaş yaşamın maddi temellerinin neredeyse tümü yıkılmadan mevcut mekânsal işbölümünü ve tüketimin mekânsal bölünmesini tamamen ortadan kaldırmak da olanaksızdır. Ama üretimin mekânsal organizasyonu çığrından çıkmış kâr hesaplamalarından kurtarılabilir. Tarihe, geleneğe ve emekçi topluluklarının beceri birikimlerine saygıyla, yeni teknikler ve daha verimli mekânsal düzenlemeler için yenilik arayışı arasında bir denge yakalanmalıdır. Bu düşüncenin arkasında çok fazla duyarlılık toparlanabilir. Daha az baskıcı sosyoteknik koşullar ve sosyal üretim ilişkileri arayışı iş-

yerindeki sınıf mücadelesinin nihai hedefidir. Bununla birlikte, hayatımızı yöneten somut bir soyutlama olarak parasal gücün ister istemez tahakküm kurduğu böylesine girift karşılıklı bağımlılıklar dünyasında böyle bir projenin kesin amacını tek kelimeyle belirlemek zordur. Atılacak ilk adımlardan biri şehirlerarası rekabeti dizginlemek ve aralarında işbirliği geliştirmektir. Bunun ötesinde, ekonomik karar verme sürecinin merkezileşmesi ve ademimerkezileşmesi arasında kabul edilebilir, dinamik bir denge belirleme sorunu yer alır. Finans sermayesinin ve devletin üretimdeki gücü yeniden tanımlanmalı ve rekabeti değil birlikte gelişmeyi destekleyecek tarzlarda düzenlenmelidir.

Yüzeyden bakıldığında tüketimin mekânsal bölünmesi daha kolay bir mesele gibi görünür. Kent peyzajının sosyal güce ve yaşama fırsatlarına erişimi yeniden bölüştürmek üzere yeni baştan ve doğrudan örgütlenmesi kaçınılmazdır. Yoksullara yönelik sosyal harcamaların aleyhine zenginlerin tüketiminin desteklenmesine yol açan kentlerarası rekabet formları da derhal üstüne gidilmesi gereken unsurlardır. Ama sanırım bu, çoğu sosyalistin kabul etmeye alıştığından daha tehlikeli bir arenadır. Talep yönlü kentleşme deneyimi (bkz. birinci bölüm) politik bilinci ele geçirmiş durumda. Bu deneyim, topluluğun pazarlanması ile gerçek topluluğun yaratılması, kolektif olarak kullanılan gerçek kültürel ve kişisel özgürlük arayışı arasındaki bulanık sınırdan istifade etti. Tüketimci narsisizm ile kendini gerçekleştirme özleminin kitlesel çapta birleşmesi bilincin kentleşmesinin önemli bir yönü oldu. Bu, kaypak, kışkırtılması tehlikeli ve yüzleşilmesi zor bir bileşim. Yine de giderek artan ölçüde, politik seferberlik için kilit önem taşıyan problemlerden ve fırsatlardan biri olarak ortaya çıkıyor. Bu noktada siyasi propagandanın ve daha büyük bir savaşın yükseleceği koca bir başkaldırı tabanı, bir gerilla üssü yer alıyor ama diğer yandan aynı taban yozlaşarak uyuşmazlıkları gidermekten çok besleyen yerelleşmiş ılımlı tüketici sosyalizmi türlerine dönüşme tehlikesini de hep bünyesinde barındırıyor. Sorun, kendini gerçekleştirme ile katışıksız tüketimcilik arasındaki sıkı bağlantıyı koparma sorunu.

Sosyalizmin ileri kapitalist dünya karşısında bir şansı olacaksa bu mücadelenin verilmesi gerekiyor.

Bu tür mücadelelerin başarısızlıkla sonuçlanması bizi, üretim için üretim, birikim için birikim, tüketim için tüketim ve yenilik için yenilik ilkelerini içselleştirmiş bir kent sürecinin insafına bırakıyor. Ayrıca gelecekte giderek daha fazla insanı ve yeri etkileyecek, daha hızlı bir tempoyla gerçekleşecek yaratıcı yıkım ve terk etme olaylarının haberini veriyor.

Emile Zola *Hayvanlaşan İnsan* adlı kitabını dehşet verici bir sahneyle sonlandırır. Ufak tefek kıskançlıkları nedeniyle ölümcül bir döğüşe girişen mühendis ve itfaiyeci trenden yuvarlanırlar ve tekerleklerin ezici gücüyle lime lime olurlar. Vatmansız kalan tren durmadan hızlanarak Paris'e doğru ilerlerken taşıdığı askerler, Prusya ile başlayacak büyük savaş beklentisinin heyecanıyla kendinden geçmiş sarhoş vaziyette avaz avaz bağırmakta, bütün enerji ve güçleriyle en gürültülü ve açık saçık şarkıları söylemektedirler. Zola'nın sembolize etmeye çalıştığı şey kuşkusuz son hızla Prusya savaşına koşan İkinci İmparatorluk ve Komün trajedisiydi. Ama bu imge belki de daha geniş bir uygulama alanı bulabilir. Sermayenin küresel çaplı kentleşmesi sivil toplumun topyekûn ama olağanüstü istikrarsız biçimde kentleşmesini de beraberinde getirir. Bunun sonucunda bilincin kentleşmesi fetişizmlerle bizi kendimizden geçirir ve serseme çevirir; bu gidişata müdahale etmek şöyle dursun, onu anlayamayacak kadar güçsüz kılar. Sermayenin ve bilincin kentleşmesi kendini gerçekleştirme retoriklerinin arasında barbarlığa geçiş tehdidi doğurur.

Sermayenin ve bilincin kentleşmesi kapitalizmin yaşaması ve deneyimi açısından böylesine merkezi bir yer tutuyorsa ve kapitalizmin iç çelişkileri artık ağırlıklı olarak bu tür kanallarla ifade ediliyorsa, bu durumda devrimin kentleşmesini politik stratejilerimizin odağına koymaktan başka seçeneğimiz kalmamış demektir. Bu tespiti destekleyen yeteri kadar kanıt mevcut. Gücünü kent sürecinin bağrında sağlamlaştırmayan her siyasi hareket başarısızlığa uğramaya mahkûmdur. Çağdaş kent yaşamının sayısız yabancılaş-

tırmalarından kurtulma yolu önermeyen bir siyasi hareket kapitalizmin devrimci dönüşümü için kitlesel destek sağlayamaz. Uzun zamandır hayal edilen ve sık sık uğrunda savaşılan gerçekten insana yaraşır bir kent deneyimi, mücadele etmeye değer. Dolayısıyla sosyalizm kapitalizmin ve onun kendine özgü formu olan kentleşmenin eşanlı dönüştürülmesi meselesine eğilmek zorundadır. Bu yaklaşım kuşkusuz muğlak. Ama ben bu şekilde bırakmayı tercih ediyorum. Bu yaklaşımın içerdiği anlamları ifşa etmek, çağdaş siyasi-ekonomik hayatımızın amacıdır.

9. Bölüm
Kentleşme Yoluyla Esnek Birikim: Amerikan Kentinde "Postmodernizm" Üzerine Düşünceler

"Proletarya devrimi bireylerin ve toplulukların kendi kullanımları için uygun, artık yalnızca kendi emeklerinin değil ama topyekûn tarihlerinin ürünü olan yerler ve durumlar yaratmalarını zorunlu kılan beşeri coğrafya eleştirisidir" (Guy Debord – *Gösteri Toplumu*).

"Zaman kötü ama (post) modern" (Bir İtalyan özdeyişinin uyarlaması).

I. GİRİŞ

Christopher Jenks (1984, 9) modernist mimarinin sembolik ölümünün ve postmodern mimariye geçişin 15 Temmuz 1972 öğleden sonra saat 3.32'de gerçekleştiğini söyler; bu tarihte Pruitt-Igoe Konut sitesi (Le Corbusier'nin "modern hayat için makine"sinin bir versiyonu) barındırdığı düşük gelirli insanların yaşamasına elverişsiz bir ortam olduğu için dinamitlenmişti. Bu olaydan kısa süre sonra Başkan Nixon kent krizinin son bulduğunu resmen ilan etti.

İleri kapitalizmin siyasal iktisadındaki her türden diğer geçişlerin sembolleştirilmesi açısından 1972 fena bir tarih değil. Uzun savaş sonrası hızlı büyüme dönemini ağlayıp sızlanma dönemine taşıyan stagflasyonun boğucu hareketsizliğinden sarsılarak çıkan kapitalist dünya o tarihten itibaren görünürde yeni ve çok farklı bir sermaye birikimi rejimine evrilmeye başladı. 1973-5 dönemindeki şiddetli daralma sırasında harekete geçirilen ve 1981-2 dönemindeki aynı derecede azgın deflasyon ("Reagan" daralması) sırasında iyice pekiştirilen yeni rejim, emek süreçleri, emek piyasaları, mallar ve tüketim modelleri bakımından çarpıcı bir esneklikle şekillenir (bkz. Armstrong, vd. 1984; Aglietta 1974; Piore ve Sabel 1984; Scott

ve Storper 1986 ve Harvey 1988). Bu yeni rejim aynı zamanda hem sektörler hem de coğrafi bölgeler arasındaki eşitsiz gelişme örüntülerinde hızlı değişmeleri de peşinden sürükledi – tamamen yeni finansal sistemler ve piyasaların gelişmesiyle desteklenen bir süreçti bu. Esnekliğin ve hareketliliğin güçlenen baskıları yeni rejimin, tüm ileri kapitalist ülkelerde işsizliğin savaş sonrasında görülmedik ölçüde yükselmesine yol açan iki azgın deflasyon krizi nedeniyle zaten zayıflamış durumdaki emek gücüne dayatılmasını mümkün kıldı (belki Japonya dışında). Örneğin ileri kapitalist ülkelerden yeni sanayileşmekte olan ülkelere, ya da vasıf gerektiren imalattan vasıf gerektirmeyen hizmet sektörüne hızlı kaymalar; emeğin zayıfladığını ve yüksek işsizlik düzeylerine, vasıfların hızla yok edilip yeniden oluşturulmasına ve gerçek ücretteki mütevazı artışlara (artış varsa tabii) dayanma yeteneksizliğini bir kez daha apaçık ortaya koydu. Siyasal iktisadın koşulları da refah devletini savunmaya gerçekten kararlı hükümetlerle yönetilen ülkelerde bile devletin sosyal harcamaları koruma gücünü zayıflattı. Direnme politikası değişebilse de zaman zaman amansız bir yeni muhafazakârlığın yeniden dirilişiyle birlikte yürüyen kemer sıkma ve daraltıcı maliye politikaları ileri kapitalist dünyada yaygınlık kazandı.

1972'den itibaren kültürel ve entelektüel hayata ilişkin dikkat çekici nokta, bu alanların da politik-ekonomik dönüşümlere paralel şekilde köklü biçimde değişmesidir. Mesela 1972'de uygulandığı haliyle "uluslararası yüksek modernliği" ele alalım. Modernizm o tarihten itibaren her türlü sosyal eleştiri unsurunu yitirdi. İlk politik ya da ütopyacı program (mekânın dönüştürülmesi yoluyla tüm sosyal hayatın dönüştürülmesi) başarısızlığa uğradı (Jameson 1984a) ve modernizm akılcılık, işlevsellik ve verimlilikle tanımlanan bir Fordist modernizasyon projesi aracılığıyla sermaye birikimine sıkıca bağlandı. 1972'de modernist mimari, temsil ettiği şirket gücü kadar boğucu ve cansızdı. Mimari pratikteki stagflasyon kapitalizmin stagflasyonuna eşlik etti (1972'de Venturi, Scott Brown ve Izenour tarafından *Las Vegas'ın Öğrettikleri*'ni yayınlanması belki de rastlantı değildi). Modernlik eleştirileri çok uzun zamandır ortalıktaydı

(Jane Jacobs'un 1961'de yayınlanan *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı* adlı kitabını hatırlayalım) ve kuşkusuz 1960'ların devrimci kültür hareketinin her şeydeki akılcılığa, işlevselliğe ve verimliliğe tepki olarak doğduğu şeklinde bir anlayış vardı. Ama postmodernizmin kabul görmesi ve kurumsallaşması için 1973 krizinin sanat ve toplum arasındaki ilişkiyi yeterince sarsması gerekti.

Ne var ki "Postmodernizm" çok ihtilaflı bir terimdir. Pek çok kişi "modernizme" karşı tepki içerdiği görüşünde uzlaşır. Fakat sözcüğün anlamı muğlaktır, ona karşı tepkilerse iki kat muğlaktır. Ancak, "tipik postmodernist yapıt oyunbaz, çoğulcu, kendisine karşı alaycı, ve hatta şizoittir"; yüksek modernizmin katı özerkliğine ticaretin ve malın lisanına küstahça sarılarak karşı çıkar" gibi görüşler üzerinde bir tür uzlaşı gerçekleşmiş görünüyor. Bunun da ötesinde postmodernizmin "kültürel geleneğe bakışı saygısız bir pastiştir ve yapmacık sığlığı zaman zaman tüm metafizik ağırbaşlılığı zalim bir iğrençlik ve şok estetiği aracılığıyla yok eder" (Eagleton 1987). Ama "yapıt"ın (*artefact*) apaçık ortada olduğu ve Jenks (1984) gibi yazarların postmodernizmin anlamını tanımlamaya çalıştığı mimari gibi bir alanda bile sözcüğün anlamı ve tanımı tartışma konusu olmayı sürdürüyor. Postmodernizmin post-yapısalcılık, yapıbozumculuk vb. ile iç içe geçtiği başka alanlarda meseleler daha da anlaşılmaz durumda (bkz. Huyssen 1984). Dolayısıyla kent bağlamındaki postmodernizmi basitçe, planlamanın ve gelişmenin büyük ölçekli, teknolojik olarak rasyonel, konforsuz ama işlevsel olarak verimli "uluslararası tarz" tasarıma odaklanmasını savunan görüşten belirgin kopuşun ilanı ve sözlü geleneklerin, yerel tarihin, –mahremiyete yönelik işlevlerinden görkemli gösteriye kadar– tüm özelleşmiş mekânsal tasarımların çok daha ileri düzeyde bir stil eklektisizmiyle ele alınmasından yana tavır alınması olarak niteliyorum.

Bana öyle geliyor ki bu tür postmodernizm 1973'ten itibaren ortaya çıkan daha esnek birikim rejimiyle bir tür uyum sağlamaya çalışıyor. Frampton (1985) gibi bazı taraftarları onu direniş potansiyellerinin yanı sıra kapitalist zorunluluklarla uyum potansiyelleri de taşıyan bir şey olarak görseler de postmodernizm esnek birikim-

le uyumlu yeni kütürel ve pratik tavırların gerçekleştirilmesinde edilgen değil yaratıcı ve etkin rol oynamaya çabalıyor. Dolayısıyla "postmodernizmin" kurumsallaşması ve hegemonyası, geç kapitalizmde kendine has bir "kültürel mantığın" yaratılmasına dayanır (Jameson 1984b).

Bu tabloda bir unsurun daha dikkate alınması gerekiyor. Kapitalizm ve onunla bağlantılı kültürel ve ideolojik pratikler hep birlikte müthiş bir değişim geçirdi ama (herkesin diline dolanmış moda sözcüğü kullanırsak) "söylemlerimiz" de benzer şekilde değişti. Yapısalcı yorumların yapıbozumu, sosyal bilimin büyük bölümünde ampirizm uğruna teorinin terk edilmesi, Marksizmden (hem politik hem de entelektüel nedenlerle) genel uzaklaşma ve gerçek temsil alanındaki beyhudelik duygusu ("ötekine" nüfuz etmenin imkânsızlığı ve tüm anlamın bir "metne" indirgenmesi) 1972 dolaylarında başlayan o dönüşümü kavrayışımızda tutarlılık duygusunu korumamızı çok zorlaştırıyor. O zamanlar şimdikiyle kıyaslandığında dünya hakkında farklı konuşup, farklı bir dil kullanmıştık. Ama bu noktada da ardı ardına yaşanan ekonomik krizlerin ve emekçi sınıfın yenilgileri sonucu gerçekleşen politik-ekonomik dönüşümün hem söylemleri hem de kültürel ve ideolojik pratikleri etkilediği öne sürülebilir (bkz. Harvey ve Scott). Bu, demode bir Marksçı tez gibi görünüyor ve öyledir. Gelgelelim ben Pruitt-Igoe'nun yerle bir edilişini ve toz bulutlarının yükselişini izlerken, bütün bir düşünce ve kültürel pratikler, ekonomi ve kurumlar, siyaset ve anlatım yöntemleri evreninin de parçalanmaya başladığı izlenimine kapılmaktan kendimi alamıyorum.

II. KENTLEŞME YOLUYLA ESNEK BİRİKİM

Başka metinlerde de (Harvey 1985a, 1985b) ileri sürdüğüm üzere kentleşmenin kavranması kapitalizmin tarihsel coğrafyasının kavranması açısından hayati önem taşır. Yeni esnek birikim sistemlerinin böylesine başarıyla yerleştirilmesini mümkün kılan şey kısmen kent sürecindeki değişikliklerdir. Ama modernizmin

doğuşunu inceleyen tarihçilerin de belirttiği gibi estetik ve kültürel hareket ile kent sürecinin değişen karakteri arasında yakın bir ilişki var (Berman 1982, Bradbury ve McFarlane 1976, Clark 1984, Frisby 1986). Bu nedenle kent sürecindeki geçişlere, esnek birikim yönündeki politik-ekonomik hareketin postmodernizm yönündeki kültürel-estetik hareketle entegrasyonunda kilit nokta olarak bakmak makul görünüyor.

Diğer her şey gibi ABD'deki kentleşmenin odaklandığı hususlar da 1972'den itibaren çarpıcı biçimde değişti. 1973-5 dönemindeki küresel deflasyon pek çok kentsel bölgede istihdam üzerinde inanılmaz baskı yaptı. Daralan piyasalar, işsizlik, mekânsal engellerde ve küresel işbölümünde hızlı değişmeler, sermaye kaçışı, kapanan tesisler, teknolojik ve finansal yeniden organizasyon gibi olguların toplu etkisi bu baskının temelinde yatan faktördü. Coğrafi yayılma yalnızca diğer bölgeler ve devletlerle sınırlı kalmıyordu; kentlerde yoğunlaşan nüfusun ve üretimin, Marx'ın "kırsal kesimin kentleşmesi" öngörüsünü neredeyse doğrularcasına banliyölerin ötesine, kırsal ve küçük kent Amerikasına dağılmasını içeren yeni bir evreyi daha kapsıyordu. Bunun sonucunda mevcut sabit sermaye yatırımları ve fiziksel altyapılar kitlesel değer kaybı tehdidine maruz kaldı ve böylece toplumsal ihtiyaçların arttığı bir dönemde çok sayıda kent yönetiminin emlak vergisi tabanı ve mali kapasitesi zayıfladı. Federal düzlemdeki yeniden bölüşüm süreçlerinin kontrol altına alınması zorlaştıkça (Nixon'ın 1973 tarihli deklarasyonunun meramı buydu) sosyal tüketim azaldı ve devleti giderek daha fazla kemer sıkmaya odaklı siyasal iktisada ve belediye çalışanlarını ve yerel gerçek ücretleri hizaya sokma önlemlerine zorladı. New York kenti 1975'te işte tam olarak böyle bir ortamda pek çok ABD kenti için mali sıkıntı ve radikal yeniden yapılanmanın işaretlerini vererek teknik iflasa sürüklendi (Szelenyi 1984; Clavel, vd. 1980; Fainstain, vd. 1986; Tabb 1982).

Kentsel bölgelerdeki egemen sınıf ittifakları ister istemez (bileşenleri ne olursa olsun) çok daha rekabetçi bir pozisyon almak zorunda kaldı. 1960'lı yıllarda kent yönetiminin güçlü karakteristiği

olan işletmecilik, yerini ana motif ya da kent icraatı olarak girişimciliğe bıraktı (Hanson 1983; Bouinor 1987). "Girişimci kentin" doğuşu kentlerarası rekabetin birkaç alanda artış göstermesi demekti. Daha önce de savunduğum gibi (bkz. birinci bölüm) rekabet en doğru biçimde dört farklı forma bölünebilir: (a) uluslararası işbölümünde bir pozisyon için rekabet, (b) tüketim merkezi konumu için rekabet, (c) denetim ve yönetim işlevleri için rekabet (özellikle finansal ve idari güç için), (d) devletin gerçekleştirdiği yeniden bölüşümler (Markusen'in [1986] gösterdiği üzere ABD'de son birkaç yıldır büyük ölçüde askeri harcamalara ağırlık veren yeniden bölüşümler) için rekabet.

Bunlar birbirini dışlayan seçenekler değildir ve kentsel bölgelerin farklılaşan kaderleri küresel değişikliklerle bağlantılı olarak izlenen strateji demetine ve zamanlamasına dayanır.

Esnek birikimin böylesine sağlamca yerleşmesini mümkün kılan şey kısmen bu keskinleşen kentlerarası rekabet oldu. Ne var ki bu rekabetin sonucunda kentlerin kaderlerinde ve eşitsiz coğrafi gelişme süreçlerinde hızlı dalgalanmalar yaşandı (bkz. Smith 1984). Her ikisi de 1970'lerin ortalarında hızlı büyüyen Houston ve Denver kentleri 1981 sonrasında aşırı düşen petrol fiyatları, 1970'lerde Silikon Vadisi, yüksek teknolojili yeni ürünler ve yeni istihdam mucizesi gibi gelişmelere hazırlıksız yakalanır ve rekabet avantajını aniden kaybederken, New York ekonomisi ve bir zamanların yorgun New England ekonomisi 1980'lerde artış gösteren kumanda ve kontrol işlevlerinde ve hatta imalat sanayisinde yeni oluşan gücüne dayanarak büyük sıçrama gerçekleştirdi. Bunların ardından daha genel nitelikli iki sonuç ortaya çıktı.

Birinci olarak kentlerarası rekabet yeni ve esnek emek süreçlerinin daha kolay yürütüleceği yeni mekânlar oluşturdu ve 1973 öncesine göre çok daha esnek coğrafi hareket akımlarının yolunu açtı. Mesela elverişli bir "iş ortamı" kaygısı, kent yönetimlerini, ekonomik gelişmeyi çekmek için her türden önlemi almaya yöneltti (ücret disiplininden kamu yatırımlarına kadar) fakat bu kaygı süreç içinde

yer değiştirmenin işletmeye maliyetini de azalttı. Günümüzde göklere çıkarılan "kamu-özel ortaklığı", emekçi sınıfın ve yoksulların yerel kolektif tüketiminin aleyhine varlıklı tüketicilerin, şirketlerin ve güçlü yönetim işlevlerinin kentte kalmalarını destekleyen bir sübvansiyona dönüştü. İkinci olarak, kent yönetimleri kentlerini tüketim ve kültür merkezleri olarak daha cazip kılacak yenilik ve yatırım faaliyetlerine zorlandı. Böyle yenilikler ve yatırımlar (toplantı merkezleri, spor stadyumları, Disney dünyaları, şehir merkezlerinde tüketici cennetleri vb.) hızla başka kentlerde kopyalandı. Kentlerarası rekabet böylece, hayat tarzında, kültür tarzlarında, ürünlerde ve hatta politik ve tüketim temelli yenilikte etkin olarak esnek birikime geçişi teşvik eden ve hep birbirini aşmaya çalışan kentsel yenilikler yarattı. Bence kent kültüründe postmodernliğe geçişin sırrı kısmen burada yatıyor.

Bu ilişki günümüz ABD şehrinin iç mekânlarının kentlerarası rekabetin baskısıyla radikal biçimde yeniden düzenlenmesinde gözlenebilir. Ama ben öyküyü anlatmaya kent ortamındaki mekânsal pratiklerin sınıfsal içeriği üzerine bazı değinilerle başlayacağım.

III. KENT ORTAMLARINDAKİ MEKÂNSAL PRATİKLERİN SINIFSAL İÇERİĞİ

Her toplumda mekânsal pratikler kurnazlıklar ve karmaşayla dolup taşar. Kapitalist sistemde bu pratikler, sermaye birikimi ve sınıfsal ilişkilerin yeniden üretimi açısından masum olmadığı için kesintisiz sosyal çekişme ve mücadele arenası olarak işlev görür. Mekânı üretme ve yönetme gücünde olanlar kendi güçlerini yeniden üretmek ve artırmak için hayati bir alete sahip olurlar. Dolayısıyla toplumu değiştirmeye yönelik her proje mekânsal pratiklerin dönüşümü gibi zor bir probleme çözüm bulmak zorundadır.

Bir mekânsal pratikler "ağı" oluşturarak bu karmaşıklığı kısmen ele almaya çalışacağım (Tablo 1). Sol tarafta Lefebvre'in *Mekânın Üretimi* kitabında belirlediği üç boyutu sıralıyorum:

1. *Maddi mekân pratikleri* üretimin ve sosyal yeniden üretimin gerçekleşmesini sağlayacak şekilde mekânda meydana gelen fiziksel ve maddi akımları, transferleri ve etkileşimleri ifade eder.

2. *Mekânın temsilleri* böyle maddi pratiklerin konuşulmasını ve anlaşılmasını mümkün kılan tüm işaret ve anlamları, şifre ve bilgileri kapsar; bunların gündelik ortak akıl bağlamında ya da mekânsal pratiklerle uğraşan akademik disiplinlerin (mühendislik, mimari, coğrafya, planlama, sosyal ekoloji vb.) zaman zaman esrarengizleşen jargonuyla dile getirilmelerinin önemi yoktur.

3. *Temsil mekânları*, mekânsal pratik fırsatları için yeni anlamlar yaratmaya çalışan sosyal icatlardır (şifreler, işaretler, hatta sembolik mekânlar, bazı yapılı çevreler, tablolar, müzeler vb. gibi maddi inşalar).

Lefebvre bu üç boyutu *tecrübe edilmiş, algılanmış* ve *tahayyül edilmiş* olarak tanımlar. Aralarındaki diyalektik ilişkileri mekânsal pratiklerin tarihinin okunması için kullanılacak çarpıcı gerilimin dayanağı şeklinde değerlendirir. Ne var ki ilişkiler sorunludur. "Kaba Marksist" bir yaklaşım büyük olasılıkla maddi mekânsal pratiklerin doğrudan hem mekânın temsillerini hem de temsil mekânlarını belirleyeceğini savunacaktır.

Marx (1967; 1973) bu görüşten yana değildir. *Grundrisse*'de (s. 699-701) bilgiyi maddi bir güç olarak niteler ve şöhretini hak eden bir paragrafta (Kapital 1:178) şunları yazar: "En kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey budur, yani mimar binasını gerçeklikte inşa etmeden önce hayalinde yükseltir". Dolayısıyla temsil mekânları yalnızca mekânın temsilini etkileme potansiyeline sahip olmakla kalmaz, mekânsal pratiklerle ilgili maddi üretici güç olarak davranma potansiyeline de sahiptir.

Gelgelelim tecrübe edilmiş, algılanmış ve tahayyül edilmişler arasındaki ilişkilerin nedensel değil diyalektik olarak belirlendiğini ileri sürmek işleri fazlasıyla muğlaklaştırır. Bourdieu (1977) bu duruma açıklık getirir. Bourdieu, "algılar, değerlendirmeler ve eylemler matrisinin sonsuz çeşitlilikte görevi başarmak üzere" aynı anda esnek olarak nasıl çalıştırılabildiğini ve yine aynı anda, "son

Tablo 1. Mekânsal Pratikler "Ağı"

	Erişim ve Uzaklaştırma	*Mekân Tahsisi ve Mekânın Kullanımı*	*Mekân Üzerinde Hakimiyet ve Kontrol*
MADDİ MEKÂNSAL PRATİKLER *(DENEYİM)*	Mal, para, insan, emek gücü, enformasyon vb akışları; ulaştırma ve haberleşme sistemleri; piyasa ve kent hiyerarşileri; toplanma	Kentsel yapılı çevreler, kentin sosyal mekânları ve diğer "mahalle" belirlemeleri; iletişim ve karşılıklı yardım amaçlı sosyal ağlar	Toprakta özel mülkiyet, devletin ve idari yapının gerçekleştirdiği mekânsal bölmeler; dışa kapalı topluluklar ve semtler; yasak bölgeler ve sosyal kontrolün diğer formları (polis faaliyeti ve gözetleme)
MEKÂNIN TEMSİLLERİ *(ALGILAMA)*	Sosyal, psikolojik ve fiziksel mesafe ölçüleri; harita yapımı; "mesafenin yol açtığı sürtüşme" teorileri (en az çaba ilkesi, sosyal fizik, bir malın menzili, merkezi yer ve yer teorisinin diğer biçimleri)	Kişisel mekân, işgal edilen mekânın zihinsel haritaları; mekânsal hiyerarşiler; mekânların sembolik temsili	Yasak mekânlar, "bölgesini savunma içgüdüsü" (*territorial imperative*);* topluluk; bölgesel kültür; milliyetçilik; jeopolitik; hiyerarşiler
TEMSİL MEKÂNLARI *(TAHAYYÜL)*	"Medya mesajın ta kendisidir" türü yeni mekânsal işlem tarzları (radyo, televizyon, film, fotoğraf, resim vb), "beğeninin" yayılması	Popüler gösteri etkinlikleri – sokak gösterileri, ayaklanmalar; popüler gösteri yerleri (sokaklar, meydanlar, pazarlar); ikonografi ve grafiti	Örgütlü gösteriler; anıtsallık ve inşa edilmiş ritüel mekânları; sembolik engeller ve sembolik sermayenin işaretleri

* R. Ardrey'in teorisine göre tıpkı hayvanlar gibi insanlar da yalnızca kendilerine ait olduğunu düşündükleri toprakları savunma içgüdüsüyle davranır. (ç.n.)

tahlilde" (Engels'in ünlü deyişi) "nesnel yapıların" maddi deneyimi ve dolayısıyla "söz konusu sosyal oluşumun ekonomik temeli tarafından" nasıl yaratıldığını açıklar. "Nesnel ilişkilerin üstünlüğünün iyice yerleşmiş olduğunu" kabul eder ama bizatihi nesnel yapıların insan aktöründen bağımsız özerk gelişme gücüyle donatılmış oldukları şeklinde yanlış bir sonuca varmaz.

Aracı rolündeki bağlantı "habitus" kavramıdır– ilk olarak yaratıcı habitus ilkesini üretmiş olan nesnel koşulları yeniden üretmeye eğilimli "pratikleri üreten, kalıcı olarak yerleştirilen düzenlenmiş doğaçlamaların yaratıcı ilkesi"dir. Dairesel (belki de birikimli) nedensellik aşikârdır. Ne var ki Bourdieu'nün vardığı sonuç hayal edilenin tecrübe edilen üzerindeki gücünü sınırlayan unsurların çok çarpıcı bir tasviridir:

> Habitus, sınırları üretiminin tarihsel ve sosyal olarak sınıflandırılan koşullarca belirlenen sonsuz bir ürün –düşünceler, algılar, ifadeler, eylemler– yaratma kapasitesi olduğundan, sağladığı koşullayıcı ve şarta bağlı özgürlük, başlangıçtaki koşullamaların basit mekanik yeniden üretiminden ne kadar uzaksa, öngörülemez yenilikler yaratmaktan da o kadar uzaktır (Bourdieu 1977:95).

Bu teorileştirmeyi kabul ediyorum ve daha sonra hatırı sayılır ölçüde kullanacağım.

Tablonun üst kısmında (Tablo 1) daha geleneksel yaklaşımlardan çıkarılan mekânsal pratiklerin diğer üç yönünü listeledim:

1. *Erişilebilirlik ve uzaklaştırma* insan ilişkilerinde "mesafenin yarattığı pürüzlerin" rolünü anlatır. Mesafe insani etkileşimlere hem engel hem de onlara karşı savunmadır. Her üretim ve yeniden üretim sistemine (özellikle ayrıntılı sosyal işbölümüne, ticarete ve yeniden üretim işlevlerinin sosyal farklılaşmasına dayalı olanlara) işlem maliyetleri yükler. Basit olarak söylersek uzaklaştırma (krş. Giddens 1984:258-9) mekândaki pürüzlerin sosyal etkileşimi düzenlemek üzere ne ölçüde ortadan kaldırıldığını gösterir.

2. *Mekânın tahsisi* mekânın bireyler, sınıflar ve diğer sosyal gruplar tarafından kullanılma ve işgal edilmesini inceler. Sisteme oturtu-

lan ve kurumsallaştırılan mekân tahsisi, bölgesel sınırlar dahilindeki sosyal dayanışma formlarının üretimini de beraberinde getirebilir.

3. Mekân üzerindeki tahakküm, bireylerin veya güçlü grupların mekânın organizasyonuna ve üretimine nasıl egemen olduğunu ve böylece mesafenin direnci ya da kendilerinin veya başkalarının mekânı temellük tarzı üzerinde nasıl daha güçlü bir denetim kurduklarını gösterir.

Mekânsal pratiğin bu üç boyutu birbirinden bağımsız değildir. Mesafenin yol açtığı pürüzler mekânı temellük ve mekân hakimiyetiyle ilişkili her kavramda örtülü olarak yer alır; öte yandan belli bir grup (diyelim köşe başında takılan çete) tarafından mekânın sürekli kullanılması o mekânın fiilen tahakküm altına alınmasıyla sonuçlanır. Bunun da ötesinde mekâna egemen olma girişimi, mesafenin yol açtığı sürtüşmelerin azaltılmasını gerektirdiği ölçüde (kapitalizmin "zaman yoluyla mekânın yok etme hedefi" mesela) uzaklaştırma faktörünü de değiştirir.

Bu mekânsal pratikler sistemi kendi başına önemli hiçbir şey söylemez. Mekânsal pratikler sosyal hayatta tesirlerini işlevlerini yürüttükleri sosyal ilişkiler yapısı üzerinden gösterirler. Kapitalizmin sosyal ilişkilerinde mekânsal pratiklere sınıfsal anlamlar yüklenir. Ama meseleyi böyle ele almak mekânsal pratiklerin kapitalizmin türevi olduğunu savunmak anlamına gelmez. Mekânsal pratikler özel anlamlar alır, bu anlamlar harekete geçirilir ve mekânlar sınıfın, toplumsal cinsiyetin veya diğer sosyal pratiklerin aktörlüğü aracılığıyla belli bir tarzda kullanılır.[1] Dolayısıyla kapitalist sosyal ilişkiler ve zorunluluklar (sermaye birikimi) bağlamına oturtulduğunda bu tablo çağdaş mekânsal pratikler alanında hüküm süren karmaşıklığı kısmen aydınlatmamıza yardımcı olur.

Ne var ki bu tabloyu oluşturmaktaki amacım içerdiği konumları sistemli olarak incelemek değil (gerçi böyle bir inceleme epeyce

1 Kent ortamında topluluk oluşumunun ve sosyal mekânların yeniden üretiminin öyküsünde mekânsal pratiklerin toplumsal cinsiyet, ırksal, etnik ve dinsel içerikleri de incelenmelidir. Stimpson (1981); Rose (1984); Shlay ve Di Gregorio (1985) ve Smith (1987) toplumsal cinsiyet boyutuna ilişkin ilk adımı atmıştır.

ilgi de çekebilirdi, bu nedenle açıklama amacıyla birkaç tartışmalı pozisyonu tabloya dahil ettim). Amacım geride bıraktığımız yirmi yıl boyunca mekânsal pratiklerin sınıfsal içeriğinde ve doğasında yaşanan radikal değişmeleri tanımlamanın bir yolunu bulmak. Örneğin esnek birikim koşullarında şehrin iç mekânlarını yeniden düzenleme yönündeki baskı ciddi boyutlara vardı. Şehir merkezi yeniden önem kazandı, kentsel yaşam kalitesi (mutenalaştırma, alışveriş merkezleri ve ileri teknolojili eğlence yerleri) ve kentin kamusal ve özel mekânları üzerindeki sosyal kontrolün güçlendirilmesine verilen önem yaygınlaştı.

Ama kent süreci sosyal harcamaların artırılamadığı bir ortamda artan yoksulluk ve işsizlikle de baş etmek zorundadır. Bu noktada da mekânsal pratikler gettolaşmaya (bırakın ortadan kaldırılmayı, önemli ölçüde geriletilmesi bile sağlanamayan bir pratiktir bu) dönüş aracılığıyla kontrolün artırılması ve evsizlerin gezindiği, şizofrenlerin ve akıl hastanelerinden taburcu edilenlerin dolandığı, yoksulların yeni ve denenmiş hayat mücadelesi stratejilerini uyguladıkları yeni mekânların ortaya çıkması yönünde kısmen değişiklik geçirdi. O halde sınıfsal kutuplaşmaların bu değişmekte olan ve çatışma eğilimleri içeren mekânsallaşmasına nasıl bir anlam yükleyeceğiz? Bunun da ötesinde tüm kentsel alanlarda giderek daha fazla rastlayacağımız tecrit edilmiş, baskılanmış ve yoksullaşmış kitlelerin mekânsal güç edinmesi sorununu ele almanın yolları bulunabilir mi?

IV. SINIF PRATİKLERİ VE TOPLULUK İNŞASI[2]

Farklı sınıflar bölge ve topluluk algılarını çok farklı şekillerde kurar. Bu temel gerçeklik, politik ve ekonomik koşullar ne olursa olsun, tüm insanlarda aşağı yukarı aynı türde bir insan topluluğu kurma yönünde ideal-tipik ve evrensel bir eğilimin var olduğunu *a priori* savunan teorisyenler tarafından gözardı edilir. Çağdaş kentleşme koşullarında sınıfın topluluk inşasındaki aktörlüğünün in-

2 Bu konuda Phillip Schmandr'ın araştırmasına büyük minnet borçluyum.

celenmesi, özünde benzeşen mekânsal pratiklerin kökten farklı sınıf içerikleri ürettiğini ortaya koyar.

Örneğin kent ortamlarında tipik toplulukların kurulmasını sağlayan sınıfsal pratiklere daha yakından bakalım. Burada Bourdieu'nün ısrarla vurguladığı algıların, değerlendirmelerin ve eylemlerin esnekliği ve intibak yeteneğiyle karşı karşıya kalırız. Ama nüfusun düşük gelirli, güçsüz kesimleri ve varlıklı, güçlü kesimleri topluluk inşası bakımından gerçekten çarpıcı zıtlıklar sergiler.

Genellikle mekâna egemen olma ve dolayısıyla yönetme araçlarından yoksun düşük gelirli kitleler kendilerini çoğu kez mekânda kapana kısılmış bulur. Yeniden üretimin temel araçlarına (konut gibi) sahip olmak bile kısıtlandığından, mekâna hakim olmanın başlıca yolu sürekli kullanımdır. Mübadele değerleri kıttır ve bu nedenle gündelik hayatın sürdürülmesi için gereken kullanım değerlerini elde etme çabası sosyal etkinliğin en önemli unsurudur. Bunun anlamı, sık sık maddi ve kişiler arasındaki işlemlerin gerçekleşmesi ve çok küçük ölçekli toplulukların kurulmasıdır.

Hem özel hem de kamu mekânlarında sıkı ama son derece çekişmeli kişiler arasında sosyal bağlar yaratan karşılıklı yardımlaşma ve karşılıklı kapışma bileşimi bir yöntemle topluluk mekânında kullanım değerleri paylaşılır. Sonuçta, yere ve "mahalleye" yoğun bağlılık ve bunların sınırları konusunda kesin hassasiyetler oluşur çünkü mekân üzerindeki kontrol ancak etkin kullanım sayesinde gerçekleşir.

Başarılı kontrol kurmak için istenmeyen unsurları dışlayacak güç gerekir. İnce ayarı yapılmış etnik, dinsel, ırksal ve statüyle ilgili ayrımcılıklar sıklıkla bu tür bir topluluk inşası sürecinde kullanıma sokulur. Bunun da ötesinde politik örgütlenme, genellikle politik entegrasyonun normal kanallarına karşı politik direnişin ve düşmanlık kültürünün ifadesi olan özel bir form alır. Devlet, toplulukların denetleyebileceği ve fayda sağlayacağı bir aktör değil büyük ölçüde baskıcı kontrol aktörü (poliste, eğitimde vb.) olarak deneyimlenir (bkz. Willis 1977). Crenson'ın (1983) gözlemlediği gibi, katılımcı türde politik örgütler yeterince gelişememiş ve burjuva karakterli siyasetin gündelik hayatın sürdürülmesi için zorunlu kullanım değerlerinin

tedarikiyle ilgilenmediği anlaşılmıştır. Bununla birlikte devlet böyle topluluklara müdahale eder çünkü bunlar işsizlerin oluşturduğu yedek ordu için hayati rezervlerdir; her türlü bulaşıcı toplumsal hastalığın (fahişelikten vereme kadar) ortaya çıkabileceği mahrumiyet mekânlarıdır ve sosyal bütünleşmenin normal süreçleri dışında kaldıkları için tehlikeli olan mekânlardır.

Bu durumu, mekânsal hareket yeteneğine ve temel yeniden üretim araçlarına (konutlar, arabalar, vb.) sahip oldukları için mekânı yönetebilen varlıklı grupların pratikleriyle kıyaslayalım. Hayatlarını sürdürmek için zaten kendilerine bol miktarda mübadele değerinin bahşedildiği zenginler, yaşamak için topluluk tarafından üretilen kullanım değerlerine asla muhtaç değildir. Bu durumda topluluğun inşası esas olarak mübadele değerlerinin korunması veya artırılması doğrultusunda yönlendirilir. Kullanım değerleri erişilebilirlik, beğeni, imaj, estetik değerlendirme ve "değerlenen" yapılı çevre sahipliğinin yarattığı sembolik ve kültürel sermaye gibi hususlarla bağlantılıdır. Sokak seviyesinde kişiler arasındaki ilişkiler gereksizdir ve mekân üzerindeki hakimiyet sürekli kullanım ile sağlanmak zorunda değildir. Para topluluğa girişi mümkün kılar ve diğer yönlerden topluluğu daha az dışlayıcı hale getirir (birey daha yüksek gelir düzeylerine tırmandıkça konut alanında etnisite ve hatta ırk temelindeki bölünmeler zayıflar). Sınırlar, bireysel gayrimenkul değerlerini etkileyen dışsallıkların mekânsal alanına bağlı olarak gevşektir. Dışsal etkileri gözetmek ve topluluk mekânının "atmosferini" korumak için topluluk örgütlenmeleri kurulur. Devlet bazı olağanüstü durumlar ("zararlı" tesislerin yerleşimi, otoyol inşası gibi) dışında esas olarak faydalı ve denetlenebilir, güvenliği sağlayan ve istenmeyenlerin dışarıda tutulmasına yardımcı olan bir örgüt olarak değerlendirilir.

Farklı mekânsal pratikler ve farklı topluluk inşa süreçleri –kendine özgü kültür pratikleri ve ideolojik eğilimlerle birlikte– farklı maddi koşullardan doğar. Ekonomik boyunduruk ve sosyopolitik tahakküm koşulları, başka sınıfsal durumlarda kurulabilecek olanlardan çok farklı mekânsal pratikler ve topluluk oluşumu tarzları yaratır.

V. KAYITDIŞILAŞMA, SEMBOLİK SERMAYENİN ÜRETİMİ VE GÖSTERİNİN KULLANIMA SOKULMASI

Esnek birikim sınıf yapılarını ve politik-ekonomik olanakları derinden etkileyerek topluluk üretimi süreçlerini değiştirmiş, bu arada mekânsal pratiklerin sınıfsal içeriğinin önemini yeniden öne çıkarmıştır. Bu değişikliğin üç yönünü kısaca ele alacağım.

Yoksulluk ve Kayıtdışılaşma

Amerika Birleşik Devletleri 1972'den itibaren kentsel yoksulların sayısında çarpıcı bir artışa tanık oldu. Bu yoksul nüfusun bileşimi de değişti. Sanayileşsizleşme nedeniyle sokağa atılan mavi yakalı işsizler ve kırsal ya da bölgesel ekonomilerin bunalıma girmesiyle yerlerinden olanlar veya Üçüncü Dünya ülkelerinden akan insan seli, emekçi sınıfın şehirlerde kendi başının çaresine bakmak zorunda bırakılan "hastanesi"nin (Marx'ın deyişi) üzerine yığıldı. Bazı durumlarda hakim konumdaki bir yerel istihdam kaynağına bağlanmış kimi kentsel topluluklar tek bir tesisin kapatılmasıyla hep birlikte yoksulluğa gömüldüler. Başka bazı durumlarda, kadınların geçindirdiği hanehalkları gibi çok kırılgan gruplar yoksulluğun batağına daha çok battılar ve böylece yoksulluğun kadınlaştırılması gibi olguların yaygınlaştığı bölgeler yarattılar. Yeni muhafazakârlığın ekonomik zorunluluktan ziyade politik avantaj haline getirdiği mali kısıtlamalar aynı zamanda kamu hizmetleri tedarikinde ve dolayısıyla işsizler ve yoksullar kitlesine yönelik hayat destek mekanizmalarında aksamalara yol açtı.

Neredeyse hiçbir gelir kaynağı olmaksızın kent ortamlarında mücadeleyi ve ayakta kalmayı öğrenmek zaman gerektiren bir sanattır. Bu nedenle düşük gelirli nüfusta rekabet, karşılıklı yağmacılık ve karşılıklı yardım arasındaki denge değişti. Yoksulluğun artması paradoksal olarak, yoksullukla baş etmenin daha etkili bazı düzeneklerinin gücünün azalmasına yol açtı. Fakat daha dramatik bir başka tepki de gerçekleşti –Amerikan şehirlerinde "kayıtdışı sektör"

olarak bilinen (uyuşturucu kaçakçılığı, fahişelik gibi yasadışı faaliyetler ve hizmetlerin üretimi ve ticareti gibi yasal faaliyetler üzerinde yoğunlaşan) olgunun doğuşuydu bu. Bazı gözlemciler (bkz. Castells ve Portes 1987) 1972'den sonra bu pratiklerin kapsamının ve biçiminin genişlediğini kabul eder. Bunun da ötesinde aynı olgular Avrupa şehirlerinde de ortaya çıktı ve böylece ileri kapitalist ülkelerdeki kent süreci bir bütün olarak Üçüncü Dünyadaki kent deneyimine epeyce yaklaştı (Redclift ve Mingione 1985).

Kayıtdışılaşma sürecinin doğası ve biçimi, mal ve hizmetler için yerel pazarlar bulma imkânına, yedek emek gücü ordusunun niteliklerine (vasıf ve yatkınlıklarına), toplumsal cinsiyet ilişkilerine (çünkü kadınlar kayıtdışı ekonomilerinin organizasyonunda dikkat çekici bir rol oynarlar), küçük ölçekli girişimcilik becerilerinin varlığına ve otoritelerin (sendikalar gibi kural koyucu ve denetleyici otoriteler) sık sık yasaları ihlal eden pratiklere tahammül eğilimine bağlı olarak büyük değişiklikler gösterir.

Düşük gelirli topluluklar böyle zamanlarda bir geçim kaynağı bulma zorunluluğunun ağır baskısına maruz durumda muazzam bir emek gücü rezervi sunar.

Devletin umursamazlığı ve sendikaların güçsüzlüğü karşısında, bazen topluluk dışında örgütlenen ama bazen de düşük gelirli topluluk dahilinde girişimcilerin örgütlediği mal ve hizmet üretiminin yeni türleri ortaya çıkabilir. Örneğin kadınların çocuk yetiştirme göreviyle üretici emeği aynı mekânda birleştirmesini mümkün kılan ve bu arada girişimcileri de genel masraflardan (tesis, aydınlatma vb.) kurtaran evde üretim eskiye göre büyük önem kazanmıştır. Terhaneler ve kayıtdışı hizmet sunumu 1970'lerde New York ve Los Angeles ekonomilerinin hayati unsuru olmaya başlamış ve günümüzde ABD kent sisteminin her yanında önem kazanmıştır. Bu gelişmelere, düşük gelirli topluluklardaki geleneksel karşılıklı yardımlaşma sistemlerinin gitgide metalaşması eşlik etti. Daha çok karşılıklı yardımlaşma yöntemiyle yürütülen çamaşır yıkama, çocuk bakıcılığı, tamirat ve ufak tefek işler şimdilerde zaman zaman girişimcilik çerçevesinde alınıp satılıyor.

Sonuç olarak pek çok düşük gelirli toplulukta sosyal ilişkiler emek sürecinde yol açtığı tüm aşırı ve çoğu kez olağandışı sömürüyle birlikte (özellikle kadınların sömürülmesi) artık çok daha fazla girişimcilik temelinde yürütülüyor. Böyle topluluklara gelir akımları arttı ama bu, geleneksel karşılıklı yardımlaşma sistemlerinin zararına ve toplulukların içinde sosyal hiyerarşilerin daha güçlü biçimde yerleşmesi pahasına gerçekleşti. Bu tür topluluklardan dışarıya değer akışı da önemli artış gösterdi. Bu durum pek çok kişiyi kentsel gelişmenin yerel dinamiklerine şaşkınlıkla bakmaya ve kayıtdışılığı hoşgörmeye, benimsemeye, hatta teşvik etmeye yönelterek –sanki böylece yalnızca seçilmiş birkaç yoksulun değil de tümünün sorunları çözülebilirmiş gibi– ekonomik gelişme ve başarıya giden yolun her daim özel girişimcilikten geçtiği şeklindeki yeni muhafazakâr iddianın itibar kazanmasına yol açtı. Her şeye karşın kayıtdışılığın artması –ve bu tür pratiklerin hoşgörüldüğü kurala bağlanmamış kent mekânlarının ortaya çıkması– yeni esnek birikim rejimiyle tamamen uyuşan bir olgudur.

Sembolik Sermayenin Üretimi

Zenginlerin tüketime harcadığı dolarların peşindeki çılgın takip esnek birikim rejiminde ürün farklılaşması üzerinde çok daha güçlü bir baskı yarattı. Bunun sonucunda üreticiler, farklılaşan beğeniler ve estetik tercihler aleminde bir keşfe çıktılar; kitlesel üretim yoluyla standart birikim sağlayan Fordist rejimde pek de gerekli olmayan bir arayıştı bu. Böyle yaparak sermaye birikiminin güçlü bir yönünü, Bourdieu'nün deyişiyle (1977, 171-97; 1984) "sembolik sermaye"nin üretimi ve tüketimi olgusunu yeniden öne çıkardılar. Bu durum yüksek gelir gruplarının yaşadığı kent mekânlarının üretimi ve dönüşümü açısından önemli sonuçlar doğurdu.

Bourdieu "sembolik sermaye"yi "sahibinin zevkini ve farklılığını kanıtlayan lüks mallar koleksiyonu" şeklinde tarif eder. Kuşkusuz bu tür sermaye parasal sermayenin dönüştürülmüş türüdür ama "hakiki etkisini, sermayenin 'maddi' formlarından kaynaklan-

dığını gizlediği ölçüde, ama ancak bu ölçüde gösterir", son tahlilde bu maddi sermaye formları sembolik sermayenin yarattığı izlenimlerin de kaynağıdır. İçerdiği fetişizm apaçıktır ama burada kasıtlı olarak, kültür ve beğeni alemleri aracılığıyla ekonomik farklılıkların gerçek temellerini gizlemek için kullanılır. "En başarılı ideolojik etkiler sözsüz olanlar ve işbirlikçi sessizlikten fazlasını talep etmeyenler olduğundan", sembolik sermayenin üretimi ideolojik işlevler görür çünkü "yerleşik düzenin yeniden üretimine ve tahakkümün sürdürülmesine katkı yapmak için kullandığı düzenekler gizli kalır" (Bourdieu 1977, 188).

Bourdieu'nün teorileştirmesini üst sınıf topluluklarının ve onların yapılı çevrelerinin üretimine uygulamak aydınlatıcıdır. Bu teori mutenalaştırmanın maddi süreçleri, "tarihin" (gerçek, hayali veya düpedüz pastiş olarak yeniden üretilen tarihin) ve "topluluğun" (yine gerçek, hayali veya düpedüz üreticiler tarafından satış için ambalajlanmış topluluğun) rehabilite edilmesi ve çarpıtılarak belli amaçlar doğrultusunda kullanılması (*recuperation*)* süreçleri ve sosyal farklılaşmanın şifreleri ve sembolleri olarak işlev görecek süsleme dekorlarına duyulan ihtiyaç hakkında çok şey anlatır (Simmel 1978; Firey 945; Jager 1986). Bu tür olguların herhangi bir yönden yeni olduğunu ileri sürmek istemiyorum – en başından beri kapitalist kentleşmenin hayati unsurları oldular ve kuşkusuz eski toplum düzenlerinden aktarılan birkaç farklılıktan daha fazla anlam taşırlar. Ama kısmen eskiden bu olgulara kapalı olan nüfus katmanlarına da yayılmaları nedeniyle 1972'den başlayarak çok daha fazla anlam taşımaya başladılar.

Esnek birikim 1960'ların kültürel hoşnutsuzluklarına başarılı bir tepki verilmesini mümkün kılar; bu ise sembolik sermayeyi ele geçirmek için hemen hiç fırsat yaratmayan standart birikimin ve kitle kültürünün reddi anlamına geliyordu. Siyasal iktisat krizinin

* *Recuperation:* sosyolojik anlamda, radikal politik fikirlerin ve imgelerin anlamının tersine çevrilmesi, medya kültürü ve burjuva toplumu bünyesinde asimile edilmesi, etkisizleştirilmesi ve böylece zararsız ya da sosyal olarak daha geleneksel bir perspektifle yorumlanması. (ç.n.)

ürün farklılaştırması arayışını teşvik etmesi ölçüsünde, sembolik sermaye edinmek için piyasaya duyulan baskılanmış arzu da yapılı çevre üretimi aracılığıyla ele geçirilip yönlendirilebilirdi (Smith ve Lefaivre 1984). Kuşkusuz postmodernist mimarinin tatmin etmeye koyulduğu da kesin olarak bu tür bir arzuydu. "Savaş öncesinden kalma bir kâşanede değil büyük bir mekânda kaybolmuş daha küçük bir versiyonunda yaşayan orta sınıf banliyö sakinleri için" diyor Venturi vd. (1972, 154) "kimlik evin sembolik değerlendirilmesi aracılığıyla oluşturulmalı, ya yapsatçı tasarımı (örneğin içeride kısa merdivenlerle ayrılmış katlarda yaşama mekânları sunan konutlar), ya da sonradan ev sahibinin yaptığı sembolik süslemeler aracılığıyla oluşan sembolik değerine dayanmalıdır."

Ne var ki sembolik sermaye zevklerdeki değişme doğrultusunda değer yitirmeye ya da büyümeye açıktır. Sembolik sermaye tahakkümün örtük gücünü içerdiğine göre bizatihi güç ilişkileri de zevklerdeki değişmeler karşısında kırılgan demektir. Üreticilerle tüketici kurnazlıkları arasındaki rekabet beğenileri güvensiz hale getirdiğinden, moda alanındaki mücadeleler kent sahnesinde belli bir önem kazanır (örneğin bkz. Zukin'in [1982] çatı katı hayatı araştırması). Tahakküm kurma ve aynı zamanda sembolik sermayeyi parasal sermayeye dönüştürme becerisi kent sürecinin kültür politikasına yerleşir. Ama bu aynı zamanda kent sürecindeki mekân hakimiyetinin esnek birikim rejiminde daha da hayati bir avantaja sahip olduğunu gösterir. Hangi türden olursa olsun her tahakküm, tahakküm edilenlerin şiddetli tepki potansiyelini içerdiği ölçüde, burada da örtülü bir çatışma zemini açıkça dışavurulmaya hazır hale gelmiş durumdadır.

Gösterinin Kullanıma Sokulması

"Ekmek ve Şenlikler" huzursuz halkı yatıştırmak için eski Roma'nın kullandığı formüldü. Bu formül kapitalist kültüre aktarıldı; örneğin İkinci İmparatorluk Paris'inde şenlik ve kent gösterileri sınıfsal çatışmayla yarılmış bir toplumda sosyal kontrol araçları olmuştu (Clark 1985).

1960'lı yıllarda karşı-kültür olayları, savaş karşıtı gösteriler, sokak ayaklanmaları ve şehirlerde yoksul kalabalıkların yoğunlaştığı bölgelerde yükselen isyanlar şeklinde gerçekleşen kent gösterilerinin formu 1972'den itibaren değişti. İşsizliğin ve yoksulluğun yükselmekte olduğu ve sınıfsal kutuplaşmanın nesnel koşullarının çoğaldığı bir ortamda, topluluk bütünleşmesinin hem sembolü hem de aracı olarak olarak kent gösterisine burjuva kontrolüyle el kondu. Bu sürecin bir parçası olarak modernizmin anıtsallık tutkusu –yerleşik kapitalist düzenin kalıcılığını, otoritesini ve gücünü ilan eden mesajlar– uyandırdığı gelip geçicilik, teşhir ve fanilik duygularına rağmen katılımcılığın verdiği keyifle festival ve gösteri mimarisini keşfeden "resmi" postmodernist tarzın meydan okumasına maruz kaldı. Kalabalıklar akın akın gösterileri ve birbirlerini seyretmek için Baltimore'un Liman Meydanı, Boston'ın Feneuil Sarayı ve Amerika'nın her yerinde yükselen kapalı alışveriş merkezleri gibi güvenli mekânlara gittiler; böylece metanın teşhiri gösterinin ana unsuru oldu. Hatta bütün yapılı çevreler bile başlıca kentsel gösteri ve teşhir nesnelerine dönüştü.

Bu olgu benim yürüttüğümden daha ayrıntılı inceleme gerektirecek kadar önemli. Kuşkusuz, sanayisizleşmeyi telafi edecek olan tüketici dolarlarını kapmaya yönelik kentsel stratejilerle uyuşuyor. Tartışılmaz ticari başarısı kısmen, satın alma eylemiyle, şiddetten ya da siyasi propagandadan korunmuş güvenli mekânlardaki gösterinin keyfi arasında kurulan ilişkiye dayanıyor. Baltimore Liman Meydanı, Benjamin'in (1973, 158-65) on dokuzuncu yüzyıl Paris'indeki pasajlara atfettiği tüm burjuva meziyetlerini, "fetiş Metaya hac ziyareti mekânı" olan dünya fuarlarının yarattığı festival duygusuyla birleştirir. Debord (1983) bu görüşü daha da ileri götürür: "gösteri, paranın gelişkin modern tamamlayıcısıdır, burada meta dünyası bir bütün olarak tüm toplumun ne olabileceğinin ve ne yapabileceğinin genel karşılığı olarak ortaya çıkar". Gösteri "yanıltılan bakışın ve yanlış bilincin ortak zemini" olduğu ölçüde kendini "birleştirme aracı" olarak da sunabilir (Debord 1983). Belediye Başkanı Schaefer ve Baltimore'da onun arkasında saf tutan kentsel

sınıf ittifakı, Liman Meydanı gösterisini kasten sınıfsal ve ırksal olarak bölünmüş bir kentin sözde bütünlüğünün sembolü olarak kullandı. Los Angeles Olimpiyat Oyunları gibi profesyonel spor müsabakaları ve etkinlikleri aslında bölünmüş kent toplumunda benzer bir işlevi yerine getirir.

Sözün kısası, esnek birikim rejiminde kent hayatı giderek artan ölçüde kendini "devasa bir gösteriler yığını" olarak sunar. Amerikan şehir merkezleri artık yalnızca güç, otorite ve şirket tahakkümünün anıtsallığı duygusunu uyandırmıyor. Artık gösteri ve oyun kavramını da ifade ediyor. Esnek birikime eşlik eden postmodern kültürün aniden sahneye çıkışı kısmen işte bu platformda şekillendi, sınıf bilincinin ve sınıfsal pratiklerin muhalefeti bu tür aracı imgeler ortamında ortaya çıktı.[3] Ama Debord'un (1983) gözlemlediği üzere, gösteri "asla yere sağlam ve kesin biçimde monte edilmiş bir imge değildir; daima diğerleriyle rekabet eden ve farklı, bazen inatçı sosyal pratik formlarının direnişiyle karşılaşan bir dünyanın öyküsüdür".

VI. ESNEK BİRİKİMDE KENTSEL GERİLİM

Esnek birikim tüm kent ekonomilerini derinden etkiledi. Pek çok kent yönetiminin girişimcilik yönünün giderek kuvvetlenmesi (özellikle "kamu-özel ortaklığının" önemli yer tuttuğu kent yönetimlerinde) esnek birikimi ve onunla birlikte yürüyen yeni muhafazakârlığı ve postmodernist kültürel akımları güçlendirdi. Sürekli azalan kaynakların kentsel dönüşüm uygulamalarında kullanılması, zenginleri ve muktedirleri kentte tutmak için yoksulların toplumsal tüketiminin ihmal edilmesi demekti. Nixon'ın 1973'te

3 Bu noktada şehrin, oyun mekânlarıyla dolu bir tiyatro, bir gösteri olarak keşfedilmesinin hem teoride hem de kent tasarımı pratiğinde önemi artarken Barthes'ın (1975) *jouissance* kavramına felsefî saygınlık kazandırma yöntemine dikkat çekmeden geçemeyeceğim. Ayrıca öyle sanıyorum ki, kentsel dokunun keyifle okunup yorumlanacak bir "metin" olarak görülmesi, şehrin el değmemiş kesimlerinin "tarihi koruma bölgeleri" ilan edilmesi nedeniyle gayrimenkul sektörüne sağlanan vergi avantajlarıyla ilgilidir.

kentsel krizin bittiğini ilan ederken işaretini verdiği yön değişikliği buydu. Hiç şüphesiz bu gelişme, kentsel gerilimlerin yeni formlara bürüneceğini gösteriyordu.

Kent içinde icra edilen intibaklar da benzer şekilde esnek birikimin gerçekleşmesinde ve teşvikinde kendilerine düşen rolü oynadı. Yoksul kitleler yaşamlarını sürdürmek için çok daha girişimci oldular ve örneğin "kayıtdışı" ekonomik yöntemleri benimsediler. Giderek artan yoksullaşma karşısında ayakta kalmak için sürdürülen rekabetin yoğunlaşması, mekâna hükmetme yeteneği kısıtlı ve genellikle olağan politik entegrasyon süreçleri karşısında güçsüzleştirilmiş kent topluluklarının geleneksel karşılıklı yardımlaşma düzeneklerini ciddi ölçüde sarstı. Pek çok mekân başkalarının istilasına ve işgaline açık hale gelince topluluk dayanışması ve karşılıklı desteğe dayalı kullanma tarzlarıyla mekâna hakim olma imkânı daraldı. Bir yanda geleneksel işlerde çalışanlar tarafında giderek artan işsizlik, diğer yanda kent merkezlerinin finansal hizmetler ve gösteri organizasyonları aracılığıyla canlandırılmasıyla tetiklenen istihdam artışı arasında gerilim doğdu. 1960'lar boyunca modernizme karşı kültürel hoşnutsuzluk duygularıyla yetişmiş yeni ve görece varsıl meslek sahipleri ve idareciler kuşağı, yapılı çevrelerde, hayat kalitesinde ve sembolik sermayenin yönetiminde ürün farklılaştırma yollarını ararken kent merkezlerinin tüm kompartımanlarına hakim oldu. "Tarihin" ve "topluluğun" rehabilite edilmesi ve çarpıtılarak belli amaçlar doğrultusunda kullanılması yapılı çevre üreticileri için vazgeçilmez pazarlama taktikleri haline geldi. Postmodernist stillere yöneliş işte böyle kurumsallaştı.

Böyle bir durum kökleşmiş ciddi sosyal ve mekânsal gerilimler barındırır. Öncelikle artan sınıfsal kutuplaşma (göz kamaştırıcı ve çarpıcı refah adalarını çevreleyen kentsel yoksulluğun akıl almaz boyutlara varması) haliyle tehlikelidir ve yoksullar için mevcut topluluk kurma imkânları dikkate alındığında söz konusu kutuplaşma ayrıca yoğunlaşan ırksal, etnik, dinsel gerilimlere ya da "mahalle çetelerinin egemenlik bölgesi" sürtüşmelerine de zemin hazırlar. Topluluk mekânını belirleyen temelden farklı sınıfsal düzenekler

çatışmaya başlar, böylece kentin çeşitli mekânlarını ele geçirme ve denetleme uğrunda yürütülen çete savaşlarının kıvılcımları etrafa saçılır. 1960'lardaki gibi devasa boyutta olmamakla birlikte kentsel şiddet tehdidi büyür. Yoksulların karşılıklı yardımlaşmaya dayalı topluluk kurmalarını mümkün kılan süreçlerin çökmesi de aynı ölçüde tehlikelidir çünkü bireylerde çaresizliğin, yabancılaşmanın ve bunlardan kaynaklanan her türlü husumetin artmasına yol açar. Kayıtdışı sektör faaliyetleri sayesinde "düze çıkmayı beceren" birkaç kişi bunu beceremeyen kalabalıkları telafi edemez. Toplumsal hiyerarşinin öteki ucundaki sembolik sermaye arayışı siyasal iktisat gerilimlerine kültürel bir boyut getirir. Bu gerilimler sınıflar arasındaki düşmanlıkları besler ve düşük gelirli kitleleri daha da yabancılaştıran devlet müdahalelerine yol açar (örneğin mutenalaştırılan semtlerde köşe başı gençlerinin taciz edilişi geliyor aklıma). Gösterinin kullanıma sokulması birleştirici etkiler yapar ama gösteri kırılgan ve güvenilmez bir birleştiricidir ve tüketiciyi "yanılsamaların tüketicisi" olmaya zorladığı ölçüde o da kendine özgü yabancılaştırmalar içerir. Evet, denetimli gösteriler ve festivaller birer realite, ama başkaldırılar ve devrimler de halkın "festivalleri" olabilir.

Ne var ki bir çelişki daha söz konusu. Keskinleşen kentlerarası rekabet, esnek birikime geçişin ilk nedeni olan aşırı birikim problemini gidermek yerine ağırlaştıran ve toplumsal açıdan israf niteliği taşıyan yatırımlara yol açar (bkz. Harvey, 1988). Daha basit ifade edelim: başarıyla çalıştırılan kaç tane kongre merkezi, spor stadyumu, Disneyland ve liman meydanı yapılabilir ki? Başarı çoğu kez kısa sürelidir veya başka yerlerde ortaya çıkan rakip ya da alternatif yeniliklerle etkisizleşir. Alışveriş merkezlerinden kültür tesislerine kadar her alandaki aşırı yatırım kent mekânında somutlaşan değerleri güçlü bir yok olma tehdidine maruz bırakır. İnsanların finans ve gayrimenkul hizmetlerinde çalıştırılan diğer insanlar için gündelik kredi ve gayrimenkul işlemlerini yürüttüğü finans ve gayrimenkul sektörlerindeki istihdam artışı sayesinde şehir merkezlerinin yeniden canlanması, devasa boyutlara varan kişi, şirket ve devlet borçlarına dayanır. Bu süreçte işler kötüye giderse sonuçlar dinamitlenen

Pruit-Igoe'nun simgeleştirdiğinden çok daha yıkıcı olacaktır. Texas, Colorado ve hatta California'daki banka iflasları silsilesi (pek çoğu aşırı boyutlardaki gayrimenkul yatırımlarına bağlanabilir) kentsel dönüşümdeki yatırımların aşırı boyutlara vardığını gösteriyor.

Kısacası esnek yatırım bir hayli kırılgan kentsel yatırım yapılanmalarıyla ve kentlerdeki sınıflararası uzlaşmazlıklara dayalı sosyal ve mekânsal kutuplaşmaların artışıyla el ele gider.

VII. POLİTİK TEPKİLER

"Her yerleşik düzen" diye yazar Bourdieu (1977, 164), "kendi keyfiliğini doğallaştırma eğilimindedir". Bunu sağlamanın "en önemli ve en iyi gizlenen" düzeneği, "yerleşik düzene yönelik yok edilemez sadakatin temeli" olan ve "genelde *gerçeklik algısı* denilen *sınırlar algısını* yaratan nesnel fırsatlar - failin özlemleri diyalektiğidir". Bilgi (kavranan ve tahayyül edilen bilgi) böylece "toplumun kendini yeniden üretme gücünün ayrılmaz bir parçası olur). Gerçeklik inşasının –özellikle sosyal gerçeklik inşasının– ilkelerini dayatmaya yönelik sembolik güç politik gücün önemli bir boyutudur".

Bu kilit önemde bir kavrayıştır. En eleştirel teorisyenin bile nasıl kolayca "yerleşik düzene bağlılığı" yeniden üretme durumunda kalabildiğini açıklamaya yardımcı olur. Tafuri'nin (1976) sosyal ilişkilerde radikal dönüşümler gerçekleşmeden kültürel herhangi bir dönüşümün ve dolayısıyla radikal ve dönüştürücü mimari pratiğin mümkün olamayacağı şeklindeki (mimaride avangardizmin ve modernliğin tarihine dayanan) görüşünü açıklar. Bu kavrayış yakın geçmişte geçmişten radikal ve özgürleştirici kopuş olarak postmodernizme (veya radikal bireyciliğe ya da çağdaş pratiğin bir başka yönüne) sarılanlara kuşkuyla yaklaşmayı zorunlu kılar. Postmodernliğin esnek birikimin kültürel kılıfından başka bir şey olmadığını gösteren güçlü kanıtlar vardır. "Yaratıcı yıkım" –kapitalist modernliğin en önemli unsuru– gündelik hayatta her zamanki merkezi yerini korumaktadır. Dolayısıyla güçlük, kapitalizmin değişmez ve sabit gerçeklerine genel politik bir tepki geliştirirken bir yandan da

kapitalizmin şimdilerde esnek birikim koşulları altında sergilediği tezahürlere karşılık vermektir. Şimdi bu bakış açısıyla bazı mütevazı öneriler geliştirmek istiyorum.

Öncelikle mevcut süreçlerin direniş ve güçlenme noktalarındaki çatlakları irdeleyelim. Kültürel süreklilik her yerde esnek birikimin ciddi tehdidi altına girdiği anda; merkezileşmenin ve yoğunlaşmanın dağılması, yer ve mekânın nitelikleri konusundaki kültürel kaygıyla birlikte, topluluk, yer ve bölge politikasının değişik tarzlarda ortaya çıkabileceği bir siyasi ortam yaratır. Frampton (1985) küresel kapitalizmin tektipleştirme baskılarına bölgesel direniş mimarisini bu tür gerilimlerin ürünü olarak savunur; Rossi (1984) de mahalle *geleneğinin ve kolektif hafızanın sürdürülmesini* ifade eden mimari tarz arayışını bu tür gerilimlere dayandırır.[4]

Şu kesinlikle söylenebilir ki postmodernliğin kültürel tezleri, yoksulların ve dezavantajlı nüfusun güçlendirilmesi davasında radikal yorumlara açıktır. Ama bu husus esnek birikimin kentin dokusunu yaralamak için kullandığı "yaratıcı yıkımla" kıyaslandığında hiçbir önem taşımaz.

Esnek birikim sosyal değişime giden yeni yollar da açar. Mekânsal yayılma yeni faaliyetlerin en uzak bölgedeki en küçük kentlere bile çekilmesi için daha büyük coğrafi fırsat eşitliği demektir. Kent hiyerarşisindeki konumun önemi azalır ve büyük şehirler tahakküm kurmak için gereken doğal politik ekonomik güçlerini kaybeder. Yeni faaliyetleri çekmeyi beceren küçük kentler genellikle konumlarını hatırı sayılır ölçüde iyileştirir. Ne var ki rekabetin soğuk rüzgârları burada da sert eser. Kısa süre önce kazanılan faaliyetleri bile sürdürmek zorlaşır. Pek çok şehir bu yolla kazandığı

4 Rossi (1984) ilginç bir şekilde, mimari pratik teorisini, başta Vidal de la Blache olmak üzere bazı coğrafyacıların "hayat tarzlarının" (*genres de vie*) sürdürüldüğü yerleşimler ve kolektif bellek mekânları olarak mahallelerin önemi konusundaki fikirlerine dayandırır. Bana göre Rossi yanlış coğrafyacıyı seçmiş çünkü Vidal en azından hayatının sonuna kadar ve çığır açan ama gözardı edilen *Geographie de L'Est* (Doğunun Coğrafyası) adlı eserinde de kapitalist sosyal ilişkiler altında oluşturulan sosyal ve fiziksel peyzajların dinamik dönüşümlerini araştırmaktaki isteksizliğiyle nam salmıştır.

gibi birçoğu da kaybeder. Emek piyasalarındaki huzursuzluk ayrıca sendikaların geleneksel gücünü de zayıflatmış ve çeşitli nüfus katmanları için eskiden yoksun oldukları göç, istihdam ve kendi işini kurma fırsatları doğurmuştur (ama kadınlar, yeni göçmenler ve gettolaşan azınlıklar için düşük ücretler ve kötü çalışma koşullarına yol açan çok daha yoğun rekabet koşullarında gerçekleşmiştir). Esnek üretim emekçi kontrolünün çok düşük düzeyde kaldığı kooperatif emek örgütlenmesi formlarının oluşmasına imkân yaratır. Piore ve Sabel (1984) bu iddianın altını çizer ve bunu kapitalizmin tarihinde, tamamen yeni ve çok daha demokratik endüstriyel organizasyon tarzlarının aşılanabileceği bir dönüm noktası olarak görür. Bu organizasyon tarzı ayrıca "kayıtdışı sektör" etkinliklerinin çalışanların kontrolündeki kooperatif girişimler olarak toplumsal konsolidasyonuyla da oluşabilir.

Kısacası esnek birikimin koşulları çalışanların ve topluluğun denetimini kapitalizm için mümkün bir alternatif haline getirir. Dolayısıyla sol cenahta politik ideoloji üzerine yapılan vurgu, "olası" bir ademimerkeziyetçi sosyalizme kaymış bulunuyor; böylece sol, geleneksel Marksizmle kıyaslandığında sosyal demokrasiden ve anarşizmden çok daha fazla esinleniyor. Bu durum, sosyalist ülkelerdeki merkezi planlama mekanizmalarına dışarıdan gelen güçlü hücumlar ve içeriden yönelen eleştirilerle uyumludur (örneğin Nove 1983).

Sol çizgideki siyasi partiler de büyük ölçüde aynı yönde evrim geçirdi. Britanya'daki belediye sosyalizmi, ABD'deki ekonomik demokrasi ve topluluk kontrolü, keza Batı Almanya'da "Yeşillerin" topluluğu harekete geçirmesi bu eğilimi ortaya koyar. Kuşkusuz yerel çıkarların savunulması ve güçlendirilmesi için hem yerel hem de bölgesel düzeyde daha pek çok şey yapılabilir. Topluluk organizasyonları ve dinsel organizasyonlar tesis satın alımını bilfiil destekleyebilir, tesislerin kapatılmaması için mücadele edebilir ve düşük gelirli topluluklardaki geleneksel karşılıklı yardımlaşma mekanizmalarına destek verebilir. Kurumlar çevrelerindeki nüfusa daha fazla güç verilmesi hamlesini desteklemeye ikna edilebilir.

Sempatik bir devlet aygıtı kooperatifleri desteklemenin yollarını bulabilir (hizmet sunumunda, konut sunumunda ve üretiminde) ve belki belli bir yerde yaşayanların doğal yeteneklerinin kullanılması yoluyla beceri oluşturulmasını teşvik edebilir. Topluluğa yeniden yatırım yapmaları, işbirliğine dayalı girişimleri ve semt geliştirme derneklerini desteklemeleri için finansal kurumlara baskı yapılabilir. Siyasi bir dava çerçevesinde gösteriler bile sergilenebilir. Plancılar semtin dönüştürülmesiyle kolektif hafızanın yok edilmemesini, korunmasını sağlamaya çalışabilirler. Terk edilmiş bir fabrika orada yaşamış ve çalışmış olanların kolektif hafızasının korunduğu bir topluluk merkezine dönüştürülerek çok daha iyi bir iş başarılabilir, böylece bu mekânların halkın bir kesiminin diğerinin tarihine el koymasına olanak tanıyan butiklere ve apartman dairelerine dönüştürülmesi önlenir.

Ne var ki vahim tehlikeler söz konusu. Hem teori hem de pratikler parçalanmaları ve nesneleştirmeleri pekiştirme etkisi yapar. Kapitalizmin küresel esnekliğinin görülmedik düzeylere vardığı bir zamanda yerleri, toplulukları, şehirleri, bölgeleri ve hatta devletleri "kendi içinde şeyler" olarak görmek haksızlıktır. Böyle bir düşünce çizgisi izlemek, esnek birikimin olağanüstü derecede merkezileşmiş gücüne karşı genelde giderek daha az değil daha çok kırılgan hale gelmek demektir. Çünkü küresel sürecin özelliklerini görmezden gelmek, yerin ve topluluğun kendine has özelliklerini gözardı etmek kadar coğrafi açıdan ilkesizlik ve naiflik anlamına gelir. Sadece yer ve topluluğun kendine özgü nitelikleri üzerinde şekillendirilen pratikler ise etkin direniş ve sosyalist dönüşüm değil uzlaşma ve boyun eğme politikasını tanımlar.

Yine de küresel direniş ve dönüştürme stratejisi yer ve topluluk realiteleriyle işe başlamak zorundadır. Mesele, esnek birikimin giderek merkezileşen gücüyle denkleşecek, bir merkezde konsolide edilmiş bir politika keşfederken yerel direnişlerin tabanlarına da sadık kalmaktır. Batı Almanya'daki "Yeşiller" ve ABD'deki Gökkuşağı Koalisyonu bu tür sorunlarla uğraşıyor. Zorluk, bu taze ideolojileri, bir önceki birikim rejimine karşı geliştirilmiş daha geleneksel

muhalefet politikalarıyla birleştirmekte yatıyor (ama bunu özgürleşme işaretleri olarak radikal bireyciliğe, yeni muhafazakârlığa ya da postmodernizme sarılmadan yapmak gerekir). Burada hem yerel ve bölgesel hem de ülke çapındaki ilerici güçler için, esnek birikimin başıboş bıraktığı toplumsal değişim kargaşasından birleşik bir muhalefet gücü yaratmak gibi zorlu pratik ve entelektüel çaba için çok geniş olanaklar var.

Ne var ki bu suretle esas olarak direniş politikasından söz ediliyor. Peki daha radikal bir dönüşüm politikası için ne söylenebilir? Kapitalizm daima bir ön-sosyalizm durumunda olduğu halde şimdilerde kimsenin gündeminde sosyalizme geçiş gibi cüretkâr bir fikir yer almıyor. Bourdieu (1977, 168) belki bunun nedenine ilişkin bir ipucu verir:

> Tartışılmayanı tartışılır, formüle edilmemiş olanı formüle edilir hale getiren eleştiri, kendi gerçekleşme koşulu olarak nesnel krizi gerektirir, buysa öznel yapılarla nesnel yapılar arasındaki dolaysız uyumu bozduğu için yadsınamazlığı hemen hemen ortadan kaldırır.

Radikal yeni düşünceler geliştirme gücüne yalnızca kriz koşullarında sahip oluruz çünkü bu koşullarda "kendi keyfiliğimizi yeniden doğallaştırmak" imkânsızlaşır. Tüm büyük sosyal devrimler burjuvazinin yönetemez duruma düştüğü bir çöküş sırasında yoğrulmuştur.

Modern kapitalizmin sallantıdaki mabedinde pek çok çatlak var; bunların arasında esnek birikimin doğasındaki gerilimler nedeniyle açılan çatlakların sayısı az değil. Dünya finans sistemi –mevcut birikim rejiminin merkezi gücü– kargaşa içinde ve aşırı borcun ağırlığıyla bunalıyor; bu borçlar emeğin geleceği üzerine öyle büyük yük bindiriyor ki bu bunalımdan çıkışın tek yolu kitlesel iflaslar, gemi azıya almış enflasyon ya da baskıcı deflasyon oluyor. Esnek birikimin başıboş bıraktığı yaratıcı yıkımın güvencesizliği ve gücü nüfusun birçok katmanı için durumu kötüleştirip keskin jeopolitik rekabetler yaratmaktadır. Bunlar kolaylıkla kontrolden çıkabilir (1930'larda olduğu gibi) ve uyumlu politik-ekonomik bir

birim olarak Batı'yı parçalayabilir (korumacı ve finansal "savaşlar" bu günlerde günlük haberlerimizin parçası olmuş durumda). Ne var ki krize yatkın olsa da kapitalist sistem krizin *içinde* değil ve eğer içinde olursa hayatın neye benzeyeceğini pek azımız düşünüyor. Gerçekten de sistem o kadar sallantılı ki onun sallantılı hali hakkında konuşmak bile sistemin nahoş biçimlerde sarsılması olarak görülüyor.

Böylece ikinci ana fikrime geliyorum. Nesnel krizler gerekli olabilir ama büyük sosyal dönüşümler için asla yeterli koşulu sağlamaz. Böyle dönüşümler iktidar boşluğunu dolduracak ve ele geçirdiği güçle gerçekten yaratıcı bir şeyler yapabilecek bir politik gücün ortaya çıkmasına bağlıdır. Bu politik gücün karakteri gerçekten fark yaratır; Marx'ın kendi geliştirdiği kutupsallıkları kullanırsak, barbarlığa ya da sosyalizme geçiş arasındaki farkı yaratır. Şu anda güçten yoksun olanların bu dönüşümde söyleyecek sözü olacaksa öncelikle "kendilerine dayatılmış olan hakikat tanımını reddetmenin maddi ve sembolik araçlarını" elde etmek zorundadırlar (Bourdieu 1977:169). Ama Willis'in (1977) gösterdiği gibi güçsüzler, pek çok açıdan kendi sosyal dünyalarını eğitimcilerin onlara dayattığı sembolik temsilden daha doğru yansıtan kendi sembolik temsil araçlarını geliştiriyorlar. Şehirlerdeki "okul bırakma" ve aykırı altkültürler, kendine özgü lisanlarıyla her zamankinden daha yaygın ve canlı. Ama bunlar, yalnızca mekânda kısılıp kalmışların lisanı olduğu için nüfusun büyük kısmına güç kazandırmayı reddeden küresel süreçler karşısında dönüştürücü değil intibak ettirici nitelik taşır.

Burada eleştirel teori bir rol üstlenir. Gelgelelim bu rolü ancak ve ancak özeleştirel olduğu takdirde oynayabilir. Öncelikle her türlü eleştirel teori (Gramsci'nin deyişiyle) "organik entelektüeller" grubunun pratiği olarak ortaya çıkar ve dolayısıyla özellikleri uygulayıcılarının varlık bulduğu sınıf ve bölgeye dayanır. Akademisyenler ve meslekler bu kuralın dışında kalmaz. Bu nedenle bizim eleştirel teorimiz emekçi sınıfın kültürel ve politik pratiklerinde dışavurulan eleştirel teoriden farklı bazı niteliklere sahiptir. Şu anda zayıfların gerçekten güçlendirilmesi aşağıdan yükselen bir mücadeleyle

başarılmalı ve yukarıdan hediye edilmemelidir. Dolayısıyla esnek birikime karşı sınıfsal ve sınıf-altı muhalefet tarzı ciddiye alınmak zorundadır. Tüm taraflar açısından sorun esnek birikime karşı daha küresel çapta muhalefet stratejileri geliştirebilecek sınıfsal ve bölgesel ittifaklar için bir dil belirleyen pratikler bulmaktır.

Bu tür bir eleştirel teori bile yanıtları içeremeyebilir. Ama en azından sorular yöneltir ve böyle yapmakla her geçişin baş etmek zorunda olduğu maddi gerçekliklerin bazılarını açığa çıkarabilir. Doğrusunu söylemek gerekirse bu küçük bir katkıdır. Yine de anlamlı dönüşümler ancak böyle küçük katkıların toparlanmasıyla şekillendirilebilir. Yürürlükteki esnek üretim rejiminin, postmodernliğin kültürel pratiklerinin ve kentleşme yoluyla fiziksel ve sosyal mekânın yeniden biçimlendirilmesinin eleştirel değerlendirilmesi, böyle süreçleri anlamamızı sağlayan ideolojiler üzerindeki düşüncelerle birlikte, açıkça hasta ve başı belada kapitalist hegemonyaya karşı küresel muhalefet hareketinin yeniden oluşturulması yönünde küçük ama atılması zorunlu hazırlık adımlarıdır.

KAYNAKÇA

Aglietta, M. 1974. *A Theory of Regulation.* Londra.

Allison, J. 1932. *Monsieur Thiers.* New York.

Albert, W. 1972. *The Turnpike Road System in England.* Londra.

Armstrong, P., A. Glyn ve J. Harrison 1984. *Capitalism since World War II.* Londra.

Barthes, R. 1975. *The Pleasure of the Text.* New York.

Baudelaire, C. [1857] 1983a. *Les fleurs du mal.* çev. R. Howard. Boston. [*Kötülük Çiçekleri*, çev. Erdoğan Alkan, Varlık, 2013].

—. [tarihsiz] 1983b. *Intimate Journals.* tekrar baskı, çev. C. Isherwood. San Francisco.[*Özden Günlükler*, çev. Erdoğan Alkan, Artshop, 2006].

Becker, G., haz. 1969. *Paris under Siege. 1970-71: From the Goncourt Journal.* Ithaca.

Benjamin, W. [1969] 1973. *Charles Baurelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism.* çev. H. Zohn. Londra.

Berman, M., 1982. *All That is Solid Melts into Air.* New York. [*Katı olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Bülent Peker-Ümit Altuğ, İletişim, 2013].

Berry, B. ve E. Neils. 1969. Location, Size, and Shape of Cities as Influenced by Environmental Factors: The Urban Environment Writ Large. (içinde) *The Quality of the Urban Environment,* haz. H. Perloff. Baltimore.

Blaut, J. 1974. The Ghetto as an Internal Neo-Colony. *Antipode* 6, no. 1: 37-41.

Bouinot, J., haz., 1987. *L'Action Economique des Grandes Villes en France et* à l'Etranger. Paris.

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice.* Cambridge.

Bourdieu, P. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste.* Londra. [*Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev. Ayşe Günce Berkkurt, Derya Fırat Şannan, Heretik, 2015].

Bradbury, M. ve J. McFarlane 1976. *Modenism; 1890-1930.* Harmondsworth.

Braudel, F. [1979] 1984. *The Perspective of the World.* çev. S. Reynolds. New York.

Braudel, F. ve E. Labrousse, haz., 1976. *Histoire économique et sociale de la France,* c. 3. Paris.

Bruhat, J., J. Dautry ve E. Tersen. 1971. *La Commune de 1871.* Paris.

Castells, M. 1972. *La question urbaine.* Paris.

—. 1983. *The City and the Grassroots.* Berkeley ve Los Angeles.

—. ve A. Portes 1986. World Underneath: the Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy. *Conference on the Comparative Study of the Informal Sector.* Baltimore.

Cerf, M. 1971. *Edouard Moreau.* Paris.

Chambers, I. 1987. Maps for the Metropolis; a Possible Guide to the Present. *Cultural Studies* 1:1-22.
Chinitz, B. 1958. Contrasts in Agglomeration: New York and Pitssburgh. *American Economic Review* 51: 279-89.
Chevalier, L. [1958] 1973. *Laboring Classes and Dangerous Classes.* çev. F. Jellinek. Princeton.
Clark, T.J. 1985. *The Painting of Modern Life: Paris in the Art of Manet and His Followers.* New York.
Clavel, P., J. Forester ve W. Goldsmith 1980. *Urban and Regional Planning in an Age of Austerity.* New York.
Cobb, R. 1975. *A Sense of Place.* Londra.
Cohen, R. 1981. The New International Division of Labor, Multinational Corporations, and Urban Hierarchy. (içinde) *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*, haz. M. Dear ve A. Scott. Londra.
Coing, H. 1982. *La ville, marché de emploi.* Paris.
Crenson, M. 1983. *Neighborhood Politics.* Cambridge, Mass.
Dansette, A. 1965. *Histoire religieuse de la France contemporaine.* Paris.
Day, R. 1976. The Theory of Long Waves: Kondratieff, Trotsky, Mandel. *New Left Review.* 99:67-82.
de Certeau, M. 1984. *The Practice of Everyday Life.* Berkeley. [*Gündelik Hayatın Keşfi*, çev. Lale Arslan Özcan, Ankara, Dost, 2010].
Deane, P. ve W. Cole. 1967. *British Economic Growth, 1688-1959.* Londra.
Dear, M. haz. 1988. Reconsidering Social Theory: A Debate. *Society and Space* 5: 363-434.
Debord, G. *183. Society of Spectacle.* Detroit. [*Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Ekmekçi-Okşan Taşkent, İstanbul, Ayrıntı, 1996].
Dickens, C. [1854] 1961. *Hard Times.* Tekrar baskı. New York [*Zor Zamanlar*, çev. Füsun Elioğlu, İstanbul, Roman, 1997].
—. [846-48] 1970. Dombey and son. Tekrar baskı. Harmondsworth.
Donzelot, J. 1977. *La Police de Familles.* Paris.
Dreyfus, R. 1928. *Monsieur Thiers contre l'Empire, la guerre et la Commune.* Paris.
Duclos, D. 1981. The Capitalist State and the Management of Time. (içinde) *City, Class, and Capital.* haz. M. Harloe ve E. Lebas. Londra.
Durkheim, E. 1965. *The Elementary Forms of Religious Life.* New York. [*Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın, Ataç, 2005].
Dyos, H.J. 1961. *Victorian Suburb: A Study of the Growth of Camberwell.* Leicester.
Eagleton, T. 1987. Awakening from Modernity. *Times Literary Supplement* 20 Şubat 1987.
Edwards, S. 1971. *The Paris Commune.* Chicago.
Engels, F. [1872] 1935. *The Housing Question.* International Publishers, New York [*Konut Sorunu*, çev. Tekin Genç, Ankara, Alter, 2013].
—. [1845] 1971. *The Condition of the Working Class in England in 1844.* 2. baskı, çev. ve haz. W.O. Henderson ve W. H. Challoner. Londra. [*İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol, 1997].

Fainstain, S., N. Fainstain, R. Hill, D. Judd ve M. Smith 1986. *Restructuring the City*. New York.
Fine, B. 197. On Marx's Theory of Agricultural Rent. *Economy and Society* 8:241-78.
Firey, W. 1945. Sentiment and Symbolism as Ecological Variables, *American Sociological Review* 10: 145-60.
Fischer, C. 1982. *To Dwell Among Friends: Personal Networks in Town and City*. Chicago.
Foster, J. 1974. *Class Struggle in the Industrial Revolution*. Londra.
Foulon, M. 1934. *Eugène Varlin*. Clermont Ferrand.
Franıpton, K. 1985. Critical Regionalism: Speculations on An Architecture of Resistance. (içinde) C. Johnson haz. *The City in Conflict*. Londra.
Fried, M. 1963. Grieving for a Lost Home. (içinde) *The Urban Condition*, haz. L. Duhl. New York.
—. ve P. Gleicher, 1961. Some Sources of Residential Satisfaction in An Urban Slum. *Journal of the American Institute of Planners* 27:305-15.
Friedmann, J. ve G. Wolff. 1982. World City Formation: An agenda for Research, *International Journal of Urban and Regional Research* 6: 309-44.
Frisby, D. 1986. *Fragments of Modernity*. Oxford. [*Modernlik Fragmanları*, çev. Akın Terzi, İstanbul, Metis, 2012].
Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society*. Oxford. [*Toplumun Kuruluşu*, çev. Hüseyin Özel, Bilim Sanat, 1999].
—. 1973. *The Class Structure of the Advanced Societies*. Londra. [*İleri Toplumların Sınıf Yapısı*, çev. Ömer Baldık, Birey, 1999].
—. 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Londra.
Giglioli, P., haz. 1972. *Language and Social Context*. Harmondsworth, Middlesex.
Girard, L. 1952. *Les politiques des travaux publics sous le Second Empire*. Paris.
Godelier, M. [1966] 1972. *Rationality and Irrationality in Economics*. çev. B. Pearce. Londra.
Goode, J. 1978. *George Gissing: Ideology and Fiction*. Londra.
Goodman, R. 1971. *After the Planners*. New York.
—. 1979. *The Last Entreprenuers*. Boston.
Gottlieb, M. 1976. *Long Swings in Urban Development*. New York.
Gramsci, A. 1971. *Selections from the Prison Notebooks*. çev. ve haz. Q. Hoare ve G.N. Smith. Londra. [*Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul, Belge, 1975].
Guillemin, H. *Cette curieuse guerre de 1870*. Paris.
—. 1971. *L'avènement de M. Thiers et réflections sur la Commune*. Paris.
Handlin, O. 1951. *The Uprooted*. New York.
—. 1982. *Family Time and Industrial Time*. Londra.
Harvey, D. 1973. *Social Justice and the City*. Londra. [*Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Metis, 2013].
—. 1975. The Political Economy of Urbanization in the Advanced CapitalisSocieties – The Case of the United States. (içinde) *The Social Economy of Cities*, haz. G. Gappert ve H. Rose, *Annual Review of Urban Affairs* no. 9. Beverly Hills.

—. 1982. *The Limits to Capital*. Oxford. [*Sermayenin Sınırları*, çev. Utku Balaban, Yazılama, 2015].
—. The Geopolitics of Capitalism. (içinde) *Social Relations and Spatial Structures*, haz. D. Gregory ve J. Urry. Londra.
—. 1985a. *Urbanization of Capital*. Oxford.
—. 1985b. *Consciousness and the Urban Experience*. Oxford.
—. 1988. The Geographical and Geopolitical Consequences of the Transition from Fordist to Flexible Accumulation. (içinde) *America's New Market Geography*, haz. G. Sternlieb ve J. W. Hughes. New Brunswick, N.J.
—. ve A. Scott (1989) The Practice of Human Geography, Theory and Specificity in the Transition from Fordism to Flexible Accumulation. (içinde) W. Macmillan, haz. *Remodelling Geography*. Oxford.
Hawley, A. ve O. Duncan. 1957. Social Area Analysis. *Land Economics* 33:340-51.
Hayden, D. 1981. *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities*. Cambridge, Mass.
Holton, R. 1984. Cities and the Transition to Capitalism and Socialism. *International Journal of Urban and Regional Research* 8: 13-37.
Houdeville, L. 1969. *Pour une civilisation de l'habitat*. Paris.
Huyssen, A. 1984. Mapping The Post-modern. *New German Critique* 33:5-52.
Isard, W. 1942. A Neglected Cycle: The Transport Building Cycle. *Review of Economics and Statistics* 24:149-58.
Jackson, J.B. 1972. *American Space*. New York.
Jacobs, J. 1961. *The Life and Death of Great American Cities*. New York. [*Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*, çev. Bülent Doğan, İstanbul, Metis, 2015].
Jacobs, J. 1969. *The Economy of Cities*. New York.
—. 1984. *Cities and The Wealth of Nations*. New York.
Jager, M. 1986. Class Definition and The Esthetics of Gentrification. (içinde) N. Smith ve P. Williams haz., *The Gentrification of the City*. Londra.
James, J. [1907] 1946. *The American Scene*. Tekrar baskı. New York.
Jameson, F. 1984a. The Politics of Theory: Ideological Positions in the Post-modernism Debate. *New German critique* 33:53-65.
—. 1984b. Post-modernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review* 146:53-92.
Jencks, C. 1984. *The Language of Post-modern Architecture* (dördüncü baskı). Londra.
Jonquet, R.P., (tarihsiz) *Montmartre, autrefois et aujourd hui*. Paris.
Katznelson, I. 1981. *City Trenches: Urban Politics and The Patterning of Class in The United States*. New York.
Kern, S. 1983. *The Culture of Time and Space, 1880-1918*. Londra. [*Zaman ve Uzam Kültürü*, çev. Ali Selman, İstanbul, İletişim, 2013].
Kerouac, J. 1955. *On The Road*. New York. [*Yolda*, çev. Can Kantarcı, İstanbul, Ayrıntı, 2015].
Kropotkin, P. [1898] 1968. *Fields, Factories, and Workshops*. Yeni ve gözden geçirilmiş baskı. New York. [*Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler*, çev. Sibel Sevinç, Kaos, 2014].

Landes, D. 1983. *Revolution in Time: Clocks and the Making of The Modern World.* Cambridge, Mass.
Lasch, C. 1977. *Haven in a Heartless World.* New York.
Lazare, L. 1872. *La France et Paris.* Paris.
Lefebvre, H. 1970. *La révolution urbaine.* Paris. [*Kentsel Devrim*, çev. Selim Sezer, Sel, 2015].
—.1972. *Le droit à la ville.* Paris.
—. 1974. *La production de l'espace.* Paris. [*Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, Sel, 2014].
—. [1973] 1976. *The Survival of Capitalism.* çev. F. Bryant. Londra.
Le Goff, J. [1977] 1980. *Time, Work, and Culture in the Middle Ages.* çev. A. Goldhammer. Chicago.
Lepidis, C. ve E. Jacomin. 1975. *Belleville.* Paris.
Lesourd, P. 1973. *Montmartre.* Paris.
Lissagaray, P. O. 1976. *Histoire de la Commune.* Paris. [*Paris Komünü Tarihi*, çev. Şule Ünsaldı, Notabene, 2013].
Lewis, J.P. 1965. *Building Cycles and Britain's Growth.* Londra.
Lukács, G. [1923] 1968. *History and Class Conciousness.* çev. R. Livingstone. Londra. [*Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, Belge, 2014].
Lyotard, J. 1984. *The Postmodern Condition.* Manchester. [*Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan, Bilgesu, 2014].
McPherson, C.B. 1962. *The Political Theory of Possesive Individualism.* Londra.
Malthus, T. [1836] 1951. *The Principle of Political Economy.* Tekrar baskı. New York.
Mandel, E. [1975] *Late Capitalism.* çev. J. de Brés. Londra. [*Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul, Versus 2008.]
Marcuse, H. 1968. *Negations: Essays in Critical Theory.* Boston.
Markusen, A. 1986. Defense Spending: A Successful Industrial Policy. *International Journal of Urban and Regional Research* 10:105-22.
Marx, K. [1852] 1963. *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte.* International Publishers, New York. [*Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Sol, 2007].
—. 1963. *The Poverty of Philosophy.* International Publishers, New York. [*Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol, 2011].
—. 1964b. *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844.* International Publishers, New York. [*1844 El Yazmaları*, çev. Kenan Somer, Sol, 2011].
—. 1967. *Capital.* 3 cilt. International Publishers. New York. [*Kapital*, c.1, çev. Nail Satılgan-Mehmet Selik, Yordam, 2013; c.2, çev. Mehmet Selik, Yordam, 2013; c.3, çev. Erkin Özalp-Mehmet Selik, Yordam, 2015].
—. 1972. *Theories of Surplus Value.* c. 3. Lawrence and Wishart. [*Artı-Değer Teorileri*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol, 1998].
—. *Grundrisse.* Penguin Publisher, Harmondsworth. [*Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, İletişim, 2014].
—. 1976. The Results of the Immediate Process of Production. *Capital* Ek, c.1. Penguin Publishers, Harmondsworth.

Marx, K. ve F. Engels. 1955. *Selected Correspondence*. Progress Publishers, Moskova. [*Seçme Mektuplar*, çev. Alaattin Bilgi, Evrensel].
Marx, K. ve V.I. Lenin. 1968. *The Civil War in France: The Paris Commune*. International Publishers, New York.
Marx, L. 1964. *The Machine in The Garden*. Londra.
Massey, D. ve A. Catelano. 1978. *Capital and Land: Land Ownership by Capital in Great Britain*. Londra.
Massey, D. ve R. Meegan. 1982. *The Anatomy of Job Loss*. Londra.
Merrington, J. 1975. Town and Country in The Transition to Capitalism. *New Left Review* 93:73-92.
Miliband, R. 1968. *The State in Capitalist Society*. Londra.
Mollenkopf, J. 1983. *The Contested City*. Princeton.
Molotch, H. 1976. The City as A Growth Machine: Toward A Political Economy of Place. *American Journal of Sociology* 82:309-32.
Newson, E. ve J. Newson. 1970. *Four Years Old in An Urban Community*. Harmondsworth.
Norris, P. [1903] 1981. *The Octopus*. Tekrar baskı. New York.
Nove, A. 1983. *The Economics of Feasible Socialism*. Londra. [*Uygulanabilir Bir Sosyalizm İktisadı*, çev. Osman Akınhay, Belge].
Ollman, B. 1971. *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*. Londra. [*Yabancılaşma ve Marx'ın Yabancılaşmış Toplumda İnsan Anlayışı*, çev. Ayşegül Kars, Yordam, 2015].
—. 1973. Marxism and Political Science: A Prolegomenon to A Debate on Marx's Method. *Politics and Society* 3:491-510.
Olson, M. 1965. *The Logic of Collective Action*. Cambridge, Mass.
Pahl, R. 1984. *Divisions of Labour*. Oxford.
Pinkney, D. 1958. *Napoleon III and The Rebuilding of Paris*. Princeton.
Piore, M. ve C. Sabel 1984. *The Second Industrial Divide*. New York.
Pollard, S. 1965. *The Genesis of Modern Management*. Cambridge, Mass.
Postan, M. 1935. Recent Trends in The Accumulation of Capital. *Economic History Review* 6:1-12.
Postel-Vinay, G. 1974. *La rente foncière dans le capitalisme agricole*. Paris.
Poulantzas, N. [1968] 1973. *Political Power and Social Class*. çev. ve haz. T. O'Hagen. Londra. [*Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Şule Ünsaldı, Epos, 2014].
Pred, A. 1973. *Urban Growth and The Circulation of Information in The United States System of Cities, 1790-1840*.
Price, R. 1975. *The Economic Modernization of France*. Londra.
—. 1983. *The Modernization of Rural France*. Londra.
Redclift, N. ve E. Mingione, haz., 1985. *Beyond Employment: Household, Gender and Subsistence*. Oxford.
Rey, P-P. 1973. *Les alliances de classes*. Paris.
Robson, B. 1969. *Urban Analysis: A Study in City Structure*. Londra.
Rohault de Fleury, H. 1903-7. Historique de la basilique du Sacré-Cœur. 3 cilt. Yayınlanmamış. Bibliothèque Nationale. Paris.

Rorty, R. 1979. *Philosophy and The Mirror of Nature*. Princeton.
Rose, D. 1984. Rethinking Gentrification; Beyond The Uneven Development of Marxist Urban Theory. *Society and Space* 2:47-74.
Rossi, A. 1984. *Architecture and The City*. Cambridge, Mass. [*Şehrin Mimarisi*, çev. Nurdan Gürbilek, Kanat Kitap, 2006].
Rougerie, J. 1968. Remarques sur l'histoire des salaires à Paris au dix-neuvieme siècle. *Le Mouvement Sociale* 63:71-108.
Saunders, P. 1981. *Social Theory and The Urban Question*. New York. [*Sosyal Teori*, çev. Songül Doğru Getir, İdeal Kültür, 2013].
Scott, A. ve M. Storper, haz., 1986. *Production, Work, Territory: The Geographical Anatomy of Industrial Capitalism*. Londra.
Sennett, R. 1970. *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*. New York.
Sharp, C. 1981. *The Economics of Time*. Oxford.
Shlay, A. ve D. Di Gregorio 1985. Same City, Different Worlds: Examining Gender and Work-based Differences in Perceptions of Neighborhood Desirability. *Urban Affairs Quarterly* 21:66-86.
Simmell, G. 1971. The Metropolis and Mental Life. (içinde) On *Individuality and Social Forms*, haz. D. Levine. Chicago. [*Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan Metis].
—. [1920] 1978. *The Philosophy of Money*. çev. T. Bottomore ve D. Frisby. Londra. [*Paranın Felsefesi*, çev. Yavuz Alogan-Öykü Didem Aydın, İthaki, 2014].
Smith, N. 1984. *Uneven Development: Nature, Capital, and The Production of Space*. Oxford.
Smith, N. 1987. Of Yuppies and Housing; Gentrification, Social Restructuring, and The Urban Dream. *Society and Space* 5(2): 151-72.
Smith, N. ve M. Lefaivre. 1984. A Class Analysis of Gentrification. (içinde) J. Palen ve B. London, haz., *Gentrification, Displacement and Neighborhood Revitalization*. Albany.
Stein, G. 1974. *Gertrude Stein's America*. New York.
Stilgoe, J. 1983. *Metropolitan Corridor: Railroads and the American scene*. New Haven.
Storper, M. ve R. Walker. 1983. The Theory of Labor and The Theory of Location. *International Journal of Urban and Regional Research* 7:1-43.
—. 1984. The Spatial Division of Labor: Labor and The Location of Industries. (içinde) *Sunbelts/Snowbelt*, haz. L. Sawers and W. Tabb. New York.
Szelenyi, T. Haz. 1984. *Cities in Recession: Critical Responses to The Urban Policies of The New Right*. Beverly Hills.
Tabb, W. 1982. *The Long Default*. New York.
Tafuri, M. 1976. *Architecture and Utopia*. Cambridge, Mass.
Tarbell, I.M. 1904. *The History of the Standard Oil Company*, c.1, New York.
Tarr, J. 1973. From City to Suburb: The "Moral" Influence of Transportation Technology. (içinde) *American Urban History*, haz. A. Callow. New York.
Thomas, B. 1972. *Migration and Economic Growth: A Study of Great Britain and The Atlantic Economy* gözden geçirilmiş 2. Baskı. Londra.

Thomas, E. 1967. *Rossell (1844-1871)*. Paris.
Thompson, E.P. 1967. Time, Work-discipline, and Industrial Capitalism. *Past and Present* 38:56-97.
—. 1968. *The Making of The English Working Class*. Harmondsworth. [*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim].
Thrift, N. 1981. Owner's Time and Own Time: The Making of A Capitalist Time Consciousness, 1300-1850. (içinde) *Space and Time in Geography*, haz. A. Pred. Lund.
Tilly, L. A. ve J.A. Scott. 1978. *Women, Work, and Family*. New York.
Timms, D. 1971. *The Urban Mosaic: Towards A Theory of Residential Segregation*. Londra.
Venturi, R., D. Scott-Brown ve S. Izenour. 1972. *Learning from Las Vegas*. Cambridge, Mass. [*Las Vegas'ın Öğrettikleri*, çev. Serpil Merzi, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı].
Walker, R.A. 1976. The Suburban Solution, doktora tezi, Department of Geography and Environmental Engineering, Johns Hopkins University, Baltimore.
—.1981. A Theory of Suburbanization. (içinde) *Urbanization and Planning in Capitalist Society*, haz. M. Dear ve A. Scott. New York.
Ward, J.R. 1974. *The Finance of Canal Building in The Eighteenth Century*. Londra.
Warner, S.B. *Streetcar Suburbs*, Cambridge, Mass.
Webber, M. 1963. Order in Diversity: Community without Propinquity. (içinde) *Cities and Space: The Future Use of Urban Land*, haz. L. Wingo. Baltimore.
—. 1964. Culture, Territoriality, and The Elastic Mile. *Papers, Regional Science Association* 11:59-69.
Willis, P. 1977. *Learning to Labor*. Farnborough.
Williams, R. 1960. C. *Dickens, Dombey and Son*, Giriş. Harmondsworth.
—. 1973. *The Country and the City*. London.
Wirth, L. 1964. *On Cities and Social Life*, haz. A.J. Reiss, Jr. Chicago.
Zeldin, T. 1973, 1977. *France, 1848-1945*. 2 cilt, Londra.
Zola, E. [1885] 1954a. *Germinal*. çev. L. Tancock. Harmondsworth. [*Germinal*, çev. Murat Pehlivan, Morpa Kültür].
—. [1871] 1954b. *The Kill (La curée)*. çev. A. Texiera de Mattos; sunuş, Angus Wilson. New York.
—. [1885] 1967. *L'argent*. Pléiade. Paris. [*Para*, çev. Hamdi Varoğlu, Ak Kitabevi, 1960].
—. [1876] 1970. *L'assommoir*. çev. Tancock. Harmondsworth.
—. [1877] 1980. *The Earth*. çev. D. Parmée. Harmondsworth. [*Toprak*, çev. Hamdi Varoğlu, Remzi, 1973].
Zukin, S. 1982. *Loft Living*. Baltimore.

DİZİN

ademi merkezileşme 20, 192
aile 54, 58, 91, 134, 144, 171, 175, 186, 244-5, 258, 260, 263
Alocoque, Saint Marguerite-Marie 284
altyapılar 53, 61-2, 64, 75, 78-9, 120, 205
  fiziksel 44-5, 50, 57, 59, 64, 69, 72, 74-5, 89, 109-10, 140, 142, 181, 193, 205
  sosyal 28, 44-5, 50, 57, 59, 64, 69, 72, 74-5, 89, 110, 181, 193, 205-9
artı değer 25, 42, 62-3, 69, 78, 80, 82, 84, 93-4, 96, 98, 103-7, 109, 126, 133, 136, 143-5, 147-8, 154-6, 208, 224, 319, 334
  mutlak 74-6, 96, 153
  göreli 74-5, 96, 121
askeri harcamalar 358
aşırı birikim 36, 43, 49, 50, 52, 55, 57-8, 61-4, 68-9, 72, 97, 100, 102, 104, 106, 110, 112, 117, 119, 126, 204, 208-9, 215, 227, 268, 375
aşırı kâr 193-6, 198, 206, 222
Balzac, Honoré de 31, 145, 235, 255n
banliyöler 21, 63, 67-8, 127-8, 176, 184, 357
banliyöleşme 28, 65-6, 69, 126, 127, 174-6, 214, 270, 323, 344
Baudelaire, Charles 255-7
Benjamin, Walter 262n, 372
Berman, M. 85, 271
beton çevre 103
bilim 16, 25, 31, 75, 101, 103-5, 107-8, 153
bilinç 16, 33 ,86, 167, 168, 170, 172, 178, 184, 189, 195, 271, 279, 280, 318
bireycilik/bireysellik 69, 91, 125, 173, 176, 189, 203, 238, 258, 277, 324-34, 337-8, 345
birikim 18, 27, 29, 36, 38-9, 40, 42-55, 58, 61-4, 67, 69, 71-2, 75-6, 82, 88, 90, 93-6, 131, 186, 191, 195, 198, 204, esnek 33, 353-80
Blanqui, Auguste 292, 302, 315
Bonaparte, Louis (III. Napoleon) 286-7, 299
borç 53, 61-5, 69, 72, 87, 101, 120, 129, 144, 146, 153, 204, 206, 211, 245, 268, 273, 339
Bourdieu, P. 332, 340, 360, 362, 365, 369, 370, 376
bölüşüm 44, 62-3, 66-9, 71, 75, 77, 80-5, 107, 144, 152, 156-7, 164-6, 201
Braudel, F. 44, 45, 51, 91, 286
burjuvazi 41, 54, 56, 62, 66-7, 81, 85, 91, 105, 109, 117, 124-30, 136, 145, 147, 149, 153, 163, 190, 212, 255n, 256, 264, 271, 272-4, 288, 292-3, 297, 324-7, 333
büyüme makinesi politikası 67-8, 220-1, 322
Chamberlain 53, 58, 128
Chicago sosyoloji 15, 128, 252
Clemenceau, Georges 312-4
coğrafya 267-8
Comte, Auguste 259
Conrad, Joseph 255-6
Courbet, Gustave 299
Debord, G. 353, 372-3
değer 24-8, 36, 37, 40, 43, 46, 50, 52, 57, 64-5, 69, 72, 75, 85-6, 88-90, 94, 97-8, 100, 103-4, 107-9, 117, 120, 121-3, 133, 138, 140, 143, 148, 170-2, 175, 178, 191, 195-8, 204, 206, 208-11, 227, 235, 240, 244-50, 255, 259, 262, 266, 269, 273, 275, 320, 322, 339, 357, 369, 375

mübadele 44, 112, 121, 184, 236, 365-6
üretimi ve gerçekleşmesi 96, 145
kullanım 35, 44, 109, 117, 120, 121, 134-6, 154, 157, 184, 236, 365-6
devalüasyon 69, 121, 269
devlet 24, 27, 32-3, 42, 44-5, 49, 51, 60, 62-4, 67, 71, 75, 78, 89, 91, 100-5, 107-8, 111-2, 117, 120, 124, 127, 136, 141, 146-8, 153, 155, 157, 162, 166-7, 174, 177, 181, 186, 188, 190, 192, 206-8, 211, 216-18, 221-3, 225, 241-2, 245, 249-50, 257, 261, 263, 265, 273-6, 279, 288, 302, 304, 317, 320, 322, 324, 326-31, 333-5, 337-40, 343-45, 347-49, 354, 357, 358, 361, 365-6, 368, 375, 379
dışsallık 111, 195, 366
Dickens, C. 235, 243, 249, 251, 272n
din 128, 147, 188-9, 207, 240, 255, 259, 302, 305-7
diyalektik 16-7, 23, 26-7, 109-10, 160, 234
doğa 85, 94-5, 139, 235, 248, 265, 318, 323, 325
Dreiser, Theodore 31, 235, 248
Durkheim, Emile 251, 319
dünya piyasası 41, 51-2, 56, 58, 60, 74, 237, 247-8, 254, 265, 267-8, 274, 317
Eagleton, T. 335
efektif talep 165, 176, 201, 338
eğitim 32, 54, 64, 71-2, 75, 79, 81, 84, 101, 105, 107, 125, 147, 202, 207-8, 223, 246, 264, 307, 365
ekonomik fazla 43, 85
emek arzı 19, 27, 38, 54-5, 59, 124, 184-7, 193-5, 198, 212
emek gücü 21, 24-8, 36-8, 41, 43-6, 48-9, 51, 54-7, 59, 64, 74-6, 85, 87, 89, 93-9, 101-3, 109-10, 124-6, 148, 162, 171, 180, 187-9, 191-3, 198-9, 203, 205, 207-12, 214-5, 221, 223, 227, 242, 266-7, 269, 273, 317
emek gücü fazlası 28, 36, 43-6, 49, 57, 186, 191, 221
emek piyasası 38, 76, 180, 182, 184-99, 205, 207, 229, 267, 272, 317, 328, 336
emek süreci 39, 47, 51, 189-92, 199, 223, 235-6, 256, 266-8, 327
emek zamanı 237, 240, 242, 253-4, 264
emekçi sınıf(lar) 33, 54-6, 60, 62, 66, 68, 76-7, 91, 95, 102, 106, 120, 123-31, 144, 146-8, 167, 172-3, 188, 211, 213, 218, 256, 273, 281, 289-90, 292-3, 295, 298, 307, 313, 344-5, 356, 359, 367, 381
emperyalizm 19-20, 58, 78, 84, 89
enflasyon 64, 69, 72, 269, 273, 380
enformasyon 21, 31, 37, 56, 60, 79, 80, 161, 246, 253, 272-3, 329
Engels, F. 31, 70, 148, 362
eşitsiz coğrafi gelişme 19, 52, 226, 228, 358
etnisite 33, 189, 366
fabrika sistemi 51, 111, 125
faiz 44-5, 61, 104, 141-2, 144, 146, 153, 157, 162, 201, 233, 245, 269, 317
farklılık rantı 137-9, 149, 156
feodalizm 119, 152
finans 18, 27, 42, 59, 61-5, 69, 71, 79, 82, 101, 107, 112, 141, 174, 206, 211, 214, 216, 218, 221, 295
finans sermayesi 71, 87
fiyatlar 18, 88, 113, 118, 153, 201, 204, 236, 247, 250, 265, 294, 358
Fleury, Rohault de 287-8, 290
Fordizm 58, 60, 63, 322
Gambetta, Léon 312
gelirler (dolaşımı) 63, 68-9, 78, 84, 105, 109, 135, 144-9, 152, 157, 200-1, 212, 214, 224, 226, 245, 279, 317, 320, 338-9
getto 128, 147, 150, 173, 251
Giddens, A. 18, 20, 41n, 161, 164-5, 167, 169-70, 362
Gissing, George 251, 258, 272
Goncourt, Edmond de 299-301
grev(ler) 56, 127, 196, 215, 242, 263
Guibert, Başpiskopos 287, 301-2, 310

haberleşme 37, 39, 44, 48, 52, 55, 60, 79, 164, 226, 250, 275, 290, 308, 343
hammadde(ler) 19, 24 36, 73, 90, 99, 153, 193, 328, 346
hanehalkı 54, 223, 244, 328
Hardy, Thomas 244, 246, 258
hareketlilik 37, 169, 214, 354
Haussmann, G. 31, 257, 270-1, 289-90, 298, 331
hayali sermaye 62, 66, 72, 101, 112, 140,
hayat standardı 124, 191, 201, 211,
hayat tarzı 54, 66, 69, 77-8, 126, 169, 174-6, 199, 223, 238
hiyerarşi 79, 342-5, 348, 369, 375, 377
hizmetler 36, 65, 71-2, 78-80, 82, 84, 93, 101, 126, 144-5, 193, 199, 200, 207, 223-4, 317, 330, 367-8, 374-5
ırk 23, 33, 84, 186, 189-90, 207, 218, 366
ideoloji 16, 55, 58, 71, 78, 91, 101-2, 110, 125, 128, 136, 148, 162, 166-9, 172-3, 176, 181, 208, 259, 265, 303, 329-30, 333, 337, 356
ihtiyaçlar 15, 23, 39, 67, 74, 79, 98, 100, 106-7, 112, 144, 146, 165, 174-5, 185, 205, 237, 273, 279, 294, 308, 333-4, 339, 344-6, 357
ilk birikim 44-5, 57, 136, 242,
imaj (kentsel) 257, 323
inşa 65, 120, 134, 217, 248, 256, 271
isyan 32, 128, 229, 234, 240, 254, 256, 258-60, 265, 271, 274, 293, 321, 324, 372
işbölümü 28, 40-1, 52, 63, 73-6, 79, 82-3, 96, 110-1, 125, 142, 164-5, 169-75, 197, 201
işe geliş-gidiş 38, 199
işgünü 26, 38, 60, 96, 182, 191, 193, 241-2, 274
işsizlik 57, 77, 186, 190, 269, 328, 354, 357, 364, 374
Jacobs, J. 20, 222, 355
James, Henry 90, 238
Jameson, F. 341, 354, 356
jeopolitik 52, 53, 58, 59, 62, 68, 71, 74, 78, 81, 89, 90, 204-5, 220-30, 247, 262, 340
kadınlar 76, 83, 184, 186, 191, 203, 213, 236, 257, 261, 264, 332, 334-5, 367-9, 378
kapitalist sınıf 70, 93-6, 102, 105, 107, 124-5, 130, 139, 154, 163, 165, 192, 194
kapitalist üretim tarzı 86-7, 93, 95, 106-7, 109-10, 119, 135, 140, 144-5, 148, 150, 152, 157, 161, 175, 181, 341
kapitalizm öncesi 57, 95, 152
kâr oranı 97, 104, 112, 139
kayıtdışı ekonomi 368
kaynaklar 41-2, 54, 56, 100, 138, 150, 170, 198, 208, 225, 234
kent işletmeciliği 54, 219, 330-1, 335
kentlerdeki sosyal hareketler 20, 32, 68, 324
kentsel bölgeler 28, 60, 64, 73-7, 79-81, 83, 89, 92, 137, 144, 149-50, 176, 180-1, 201, 210, 220, 222, 224-9, 258, 269, 340, 357-8
kentsel dönüşüm 28-9, 68, 129, 270-1, 275, 279, 323, 344, 373, 376
Keynesyen 29, 33, 58-74, 81, 83, 86-9, 91, 127, 165, 322
konut 31, 38, 41, 54, 64, 72, 84, 87, 99, 101, 105, 107, 111, 126-8, 130, 145-6, 148-50, 174-5, 211
konut sahipliği 125, 128, 211, 213, 278, 344
köylülük 40, 110, 152-3, 163
kredi 27, 37, 41, 51, 60-2, 77, 80, 101, 107, 119, 134, 139-44, 146, 148, 175, 200, 211, 214, 225, 239, 245, 268-9, 339
krizler 18, 28, 49, 52, 57, 61-2, 65, 71, 75, 83, 97, 99, 106-8, 115-7, 130, 141, 165, 215, 229, 231, 233, 267
kumanda işlevleri 79, 82-3, 87
kültür 29, 38, 54, 78, 109, 124, 147, 167, 181, 185, 187, 188, 193, 207, 218, 220, 223, 238, 252, 260, 265, 272, 286, 288, 324

kültür emperyalizmi 78, 84
Lefebvre, H. 85, 90, 92, 250-1, 257, 263, 267, 276, 318, 345, 359-60
Legentil, Alexander 287-8, 290, 293, 301-3, 307-8
mallar 23-4, 36-8, 41, 44, 60, 64-5, 97, 99, 104, 107, 111, 135, 145, 184-5, 193, 195, 201, 214, 248, 253, 266
Marshall, Alfred 252
Marx, K. 15-6, 18-9, 20-1, 23-7, 30, 33, 35-7, 66, 80, 88, 93-4, 96-9, 104, 106, 110, 112, 122-2, 124, 133-7, 139-42, 145-8, 149-53, 155-6, 158, 160-3, 165-7, 182, 184, 186, 188, 190, 216, 222, 235-40, 242, 245, 247, 252-5, 260-1, 266-7, 272, 293, 319-21, 326-7, 335-7, 340, 357, 360, 367, 381
mekân
  mekân hakimiyeti 69, 71, 234, 324, 363, 371
  mekân üretimi 63, 71, 92, 269-70, 318, 325, 340, 342
  mekân yönetimi 59
  mekânsal düzenlemeler 149, 196-7, 348
  mekânsal tedavi 69
  mekân-zaman (zaman-mekân) 18, 20, 21, 57, 65, 266, 273
  mutlak mekân 249
  sosyal mekân 49, 57, 66, 71, 77, 250-1, 262, 272, 278-9, 324, 327, 346, 361, 363, 382
merkezileşme 60, 83, 192, 288, 349, 370
mesken alanlarının farklılaşması 159-61, 170, 178
meslekler 238-9, 245, 275, 343, 381,
modernizm 341, 354-6, 372, 374,
Molotch, H. 67, 217, 220-21
Mun, Albert de 308, 314
mutenalaş(tır)ma 77, 83-4, 158, 270, 323
mutlak rant 137
nüfus artışı 38, 165, 185, 187
orta sınıf(lar) 166, 168, 173, 174, 371,
otorite 22, 45, 48, 50, 56, 62, 91, 94, 166, 168-9, 174, 187, 189, 199, 206, 216-7, 225-6, 231, 241, 263, 274-6, 278, 289, 291, 301, 304, 320, 327, 329-30, 334, 368, 372-3
ölçek ekonomileri 59, 111, 188, 195, 197-8, 201
özel mülkiyet 48, 51, 133, 135-6, 140, 147-9, 155, 158, 237, 250, 257, 278-9, 299, 326, 334, 348, 361
özgürlük 94, 129, 181, 188, 237, 254-61
Özgürlük Anıtı 310-1
parasal sermaye 61, 97, 100, 103-4, 108, 142, 204, 214, 269, 278, 369, 371
Paris Komünü 127, 182, 217, 263, 291, 315, 324, 333, 335
peyzaj 21, 28, 42-3, 49-52, 67, 86, 96, 100, 120, 122-3, 169, 195-8, 209, 269-71, 317, 325, 344, 349
planlama 14, 39, 53, 105-6, 259, 276, 277, 279, 347-8, 355, 360, 378
postmodernizm 27, 29, 323, 341, 353, 355-7, 376, 380
Poulantzas, N. 161, 166
pozitivizm 16, 22, 30, 259
rasyonellik 194, 279, 331
rekabet 18-9, 29, 33, 39, 43, 47, 52, 55-60, 66, 72-84, 88-9, 91, 94-6, 104, 129, 138-42, 157, 180, 190, 193-8
  mekânsal 39, 52-3, 193-8
Ricardo, D. 137-8
Rothschild, J. 60, 264
sabit sermaye 18, 39, 41, 48, 83, 9-7, 99, 101, 104, 107-8, 112, 121, 134, 157, 195-6, 205, 212, 214, 221, 268, 357
sanayi kapitalizmi 51, 54-5, 57, 65, 119, 153, 241
Saunders, P. 19-20, 179, 216, 330
sembolik sermaye 323, 338, 361, 367, 369-71, 374-5
Sennett, R. 319, 327
sermaye fazlası 117, 119, 142, 221, 268,

sermaye 18, 20-4, 26-30, 35-92, 95-112, 184, 250
sermaye dolaşımı 21, 24, 26, 28, 36-8, 40, 42-4, 47-51, 63, 68, 86, 96-106, 266-76, 317, 324, 330, 335-9
sermaye piyasası 58, 100, 104, 119-20, 140-1, 143
sınıf mücadelesi 18, 26, 29, 38-9, 48, 52, 56, 75, 87, 91, 93-5, 102, 104, 106, 123-30, 144, 151, 162-3, 165, 170, 179-81, 191-8, 200, 202-3, 209-12, 222-234, 241, 263, 267, 273, 321
sınıfsal çıkar 42, 87, 163, 189, 211
sınıfsal ilişkiler 18, 25, 36, 70, 91, 133, 212, 220, 229, 231, 238, 241, 251, 267, 327, 335-40, 359
sınıfsal ittifaklar 45, 63, 180, 210, 220
sınıfsal yapı 159-78, 192, 318
Simmel, Georges 15, 234-5, 237-40, 243-4, 248-50, 253, 255-6, 258-9, 273, 319-20, 323, 326, 337, 342, 370
sistemli uyum 28, 180, 198-207, 209-10, 215, 220, 223
Smith, A. 88, 337
somut soyutlama 24-6, 230, 236, 245, 250, 261, 265, 269, 277, 317, 325
sosyal denetim 241, 257, 261
sosyal harcamalar 72, 75-6, 78, 81, 101-3, 107, 109, 349, 354, 364
sosyal ilişkiler 23, 90, 106, 133, 140, 147, 151, 153, 156, 160-1, 163-4, 166, 169, 176-8, 193, 197, 199, 203-4, 215, 320-1, 325-7, 342-3, 346, 363, 369, 376-7
sosyal yeniden üretim 54, 89, 212
sosyalizm 20, 33, 55-6, 68, 86, 90-2, 163, 170, 217, 224, 276, 325, 334, 347-51, 378, 381
spekülasyon 62, 64, 82, 140, 143, 147, 194-5, 221, 255, 260, 290
stagflasyon 73, 83, 353-4
statü 66, 69-70, 77, 175, 199, 203-4, 323-4, 343-4
şirketler 40, 59-62, 69, 75, 82, 84, 105, 120, 134, 143, 158, 211, 276, 359
tabiat 142, 230, 318, 323, 326
tarihi coğrafya 15
tekel 33, 46-7, 50, 59, 62, 70, 79- 80, 137, 147, 149-50, 194, 196-8, 212-3, 222, 263, 265, 278, 331, 339
  mekânsal 18
tekel rantı 149-50, 263
teknoloji 36, 46, 48, 74-5, 83, 85, 89, 101, 103-5, 107-8, 122, 137-8, 153, 180-1, 186, 193-204, 206, 208, 210, 222-3, 241, 252, 265, 344, 358, 364
teknolojik değişim 54-5, 57, 75, 82, 86, 97, 180, 186, 195, 203, 215, 267-8
teori inşası 14, 18, 23, 26, 32-3
Thiers, Adolphe 281, 283, 295-9, 301-4, 308
Thompson, Edward 23, 241-3, 246,
ticaret 37, 39, 46, 50, 58, 61, 72, 86, 115, 119, 141, 218, 224, 247, 255, 355
toplanma 40, 43, 48, 62, 111, 187, 269
toplumsal cinsiyet 33, 84, 188-9, 203, 263, 326
toprak 28, 44, 70, 104, 119, 133-58, 163-6, 213, 218, 226, 242, 249-50, 259, 262
tüccar sermayesi 151
tüketici egemenliği 66-9, 71, 159
tüketim 24, 27, 32, 41, 45, 46, 48, 165, 320
gösteriş 46, 70, 78, 84, 117, 165
tarzları 41, 61, 89, 165, 169, 173, 176, 199, 201, 209, 219, 320
tüketim havuzu 48, 99, 205
tüketim sınıfları 165-79
ulaştırma ve haberleşme 37, 39, 48, 52, 55, 60, 79, 226, 250, 252-3, 275, 343, 361
ulus devlet 20, 51, 53, 56, 60, 62-3, 72, 89, 91, 192, 226
ücret 25-7, 41, 45, 55, 59, 60, 63, 76, 82-3, 93, 98, 124, 131, 144-5, 148-9, 162, 167, 186-9, 199-202, 210, 213-4, 224, 317, 337-8, 354, 357-8, 378

ücret faturası 27, 124, 144, 338
ücret sistemi 131
üretici güçler 25, 36, 57, 62, 75, 90, 96, 101, 138-40, 153-4, 162, 204, 209, 220-2, 276, 317, 321, 346
üretim tarzı 24, 27, 35, 36, 49, 85-7, 93, 95, 106-7, 109, 119, 135, 140, 145, 148, 150-2, 157, 161, 163, 169, 175, 181, 221, 272, 280, 321, 326, 341
geçişler 35, 151
üretkenlik 104-5, 121
Varlin, Eugène 298, 307, 315
vasıfsızlaştırma 57, 83, 187, 190
vergi(ler) 44, 77, 81-2, 103, 141, 144, 153, 181, 201, 226, 317, 357, 373
verimlilik 53, 60, 76, 82, 134, 139, 141, 354
Weber, Max 15, 18, 161, 319
Wirth, Louis 319, 321
yapsatçılar 15, 67, 77, 149-50, 174-5, 177, 211, 221, 263, 271, 325
yaratıcı yıkım 55, 69, 85, 197, 376-7, 380,
yatırım 37-8, 41, 44, 53, 57, 60-2, 64-5, 69, 71-9, 82, 97, 100-2, 104, 106-8, 110-23, 125, 127, 130, 139, 140-8, 154, 157, 181, 184, 187, 190, 196, 203-8, 211, 213, 218, 221, 224, 226, 261, 269-71, 275, 337
yedek sanayi ordusu 76, 96, 124, 186, 191, 203, 207, 337
yenilik 18, 27, 43, 46, 48, 52-5, 57-8, 60, 68, 75-6, 78, 83, 122, 164, 181, 187, 191, 196-7, 202-3, 218, 222-9, 317, 338
yetersiz tüketim 58, 63, 65, 70, 72-3, 83, 89, 165
zaman 18, 19, 22, 28-9, 37, 38, 41, 43, 45, 61, 86, 108, 122-3, 184, 193, 224, 233-4, 237, 240-6, 249-50, 252-4, 256-80, 317-19, 325, 328, 330, 341-2, 347, 363
zaman yoluyla mekânın yok edilmesi 43, 61, 122, 252, 262, 363
Zola, Emile 31, 234, 235

Şehir en üstün insani başarıların da, en utanç verici insanlık hallerinin de sergilendiği, dolayısıyla kapitalizmin iç çelişkilerinin en çarpıcı şekilde göründüğü yer olmuştur. Ama kent ve deneyim söz konusuysa, Brecht'in "Okumuş Bir İşçi Soruyor" şiirinin başındaki gibi, "Yedi kapılı Teb şehrini kuran kim" diye soran eleştirel bir gelenek de hep var olagelmiştir.

Bu geleneğin günümüzdeki en saygın temsilcilerinden David Harvey *Kent Deneyimi*'nde bu tersten okuma çalışmasına dair kendi analitik zenginliğinin ilk örneklerini sunuyor. "Kente bakma, kent metnini okuma ve sokakta yüz yüze geldiğimiz milyonlarca sürprizi yerleştirebileceğimiz açıklayıcı bir çerçeve bulma" arayışına giriyor. Bu zorlu arayışı ve sonuçlarını her zamanki sade diliyle okura aktarmayı başaran Harvey, kent planlamasından mimariye, sosyolojiden iktisada uzanan kapsamlı bir alanda öğrencilere de, konunun uzmanlarına ya da yalnızca ilgi duyanlara da hitap etmeyi başarıyor.

Kent Deneyimi ile birlikte Sel'deki David Harvey külliyatı da önemli bir yapıtaşı daha kazanıyor.

ISBN: 978-975-570-828-7

9 789755 708287

30 TL

selyayincilik selyayin selyayincilik

www.selyayincilik.com